

IKSAD PUBLICATIONS - 2020©

ULUSLARARASI GÖBEKLİTEPE SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER KONGRESİ

Kongre Tam Metin Kitabı

Editörler:

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÇİFTÇİ

Zhanuzak ALİMGEREY

ISBN - 978-625-7139-08-3

KONGRE İSMİ

ULUSLARARASI GÖBEKLİTEPE SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER KONGRESİ

KONGRE TARİHİ VE YERİ

5-7 Haziran 2020
Şanlıurfa, TURKEY

DÜZENLEYEN KURUMLAR

Harran Şanlıurfa Üniversitesi
İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü

KONGRE BAŞKANI

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ERİŞ

KOORDİNATÖR

Zhanuzak ALİMGEREY

ULUSLARARASI KONUŞMACILAR/KATILIMCILAR

Turkey
Azerbaycan - Aynure MİRZEYEVA
Kazakista - A. AUPBAEV
Iran - Sulaiman RAIQ
Afghanistan - Behnam HADIS
Ukrine - Olha BYKOVA

KABUL EDİLEN BİLDİRİ SAYISI

67

REDDEDİLEN BİLDİRİ SAYISI

17

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Tüm başvurular çift kör hakem değerlendirme sürecinden geçmiştir

KONGRE RESMİ DİLLERİ

Türkçe, Rusça, İngilizce, Azerice, Kazakça, Arapça

SUNUM ŞEKLİ

Sözlü sunum

İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Yayınları®

(Yayıncının Lisans Numarası: 2014/31220)

TÜRKİYE

TR: +90 342 606 06 75

E-posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksadkongre.org

Bu kitabın tüm hakları İKSAD'a aittir. İzinsiz kopyalanamaz veya çoğaltılamaz.
Kitaptaki eserlerin yasal ve etik sorumluluğu yazarlarına aittir.

İKSAD Yayınları - 2020©

Yayın tarihi: 29.06.2020

ISBN - 978-625-7139-08-3

PHOTO GALLERY

All photos taken at the event has been published in **IKSAD CONGRESS SOCIETY Facebook Group**// to get the pictures, please, visit the group and become a member...

SCIENTIFIC COMMITTEE

Dr. Abdullah ÖKTEM
Harran Üniversitesi

Dr. Adnan KİRMİT
Harran Üniversitesi

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Amanbay MOLDİBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Armağan KONAK
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Bayram BOLAT
Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA
K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Dr. Dursun KÖSE
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Elvan YALÇINKAYA
Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Esra SİVEREKLİ
Harran Üniversitesi

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi

Dr. Gülsün ERİGÜÇ
Hacettepe Üniversitesi

Dr. Gülgün ÖKTEM
Harran Üniversitesi

Dr. Hacer ÇORUH
Harran Üniversitesi

Dr. Hasan Büyükaslan
Harran Üniversitesi

Dr. Hüseyin ERİŞ
Harran Üniversitesi

Dr. İsmail HİLALİ
Harran Üniversitesi

Dr. İsmail Şah HAREM
Harran Üniversitesi

Dr. Kadir TUTKAVUL
Dumlupınar Üniversitesi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. K.A.TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Kulaş MAMİROVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Mahabbat OSPANBAEVA
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ
Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Dr. Mahmut IŞIK
Harran Üniversitesi

Dr. Malik YILMAZ
Atatürk Üniversitesi

Dr. Mehtap GÜL ALTAŞ
Harran Üniversitesi

Dr. Murat SEVGİLİ
Harran Üniversitesi

Dr. Maira ESİMBOLOVA
Kazakistan Narkhoz Üniversitesi

Dr. Mustafa TALAS
Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Mehmet İrfan YEŞİLNACAR
Harran Üniversitesi

Dr. Metin ATEŞ
İstanbul Gelişim Üniversitesi

Dr. M. Akif ALTAY
Harran Üniversitesi

Dr. M. Ali ÇULLU
Harran Üniversitesi

Dr. Mustafa ÜNAL
Erciyes Üniversitesi

Dr. Mustafa DURGUN
Harran Üniversitesi

Dr. Müslüm TOPTAN
Harran Üniversitesi

Dr. Nazmiye GÜREL CENNETKUŞU
Harran Üniversitesi

Dr. Nebiye YENTÜR DONİ
Harran Üniversitesi

Dr. Nilgün PAKSOY
Harran Üniversitesi

Dr. Osman Kubilay GÜL
Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Oral OLTULU
Harran Üniversitesi

Dr. P.S. PANKOV
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Rustem KOZBAGAROV
M. Tınışbayev Kazak Araç ve İletişim Akademisi
Dr. Sarash KONYRBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Salih MERCAN
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Serap SATIŞ
Harran Üniversitesi

Dr. Serap Kılıç Altun
Harran Üniversitesi

Dr. Şevket ÖKTEN
Harran Üniversitesi

Dr. Şara MAJITAYEVA
E.A. Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi

Dr. Tuba Rastgeldi Doğan
Harran Üniversitesi

Dr. Vecihi SÖNMEZ
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Yang ZİTONG
Wuhan Üniversitesi

Dr. Zekai Öztürk
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Zeynullina AYMAN
S. Toraygırov Pavlodar Devlet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mıman
Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Büyükaslan
Harran Üniversitesi

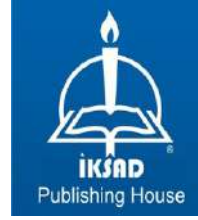
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Arıkan
Harran Üniversitesi

ULUSLARARASI GÖBEKLİTEPE SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER KONGRESİ
5-7 Haziran 2020, ŞANLIURFA

ULUSLARARASI GÖBEKLİTEPE SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER KONGRESİ

CONGRESS PROGRAM

5-7 Haziran 2020
ŞANLIURFA

Online (with ZOOM Conference) Presentation Link
<https://us02web.zoom.us/j/85677834708?pwd=RVBsN1dnT3cxVI2b2tYcVRtUDdGZz09>

Meeting ID: 856 7783 4708
Password: 572724

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.

The Zoom application is free and no need to create an account.

The Zoom application can be used without registration.

The application works on tablets, phones and PCs.

The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.

All congress participants can connect live and listen to all sessions.

Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

Make sure your computer has a microphone and is working.

You should be able to use screen sharing feature in Zoom.

Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.

Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

If you think there are any deficiencies / spelling mistakes in the program, please inform by e-mail until 1 June 2020 (17:00) at the latest.

ULUSLARARASI GÖBEKLİTEPE SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER KONGRESİ
5-7 Haziran 2020, ŞANLIURFA

ÇEVİRİMİÇİ (ZOOM İLE) SUNUM BAĞLANTI LİNKİ:

<https://us02web.zoom.us/j/85677834708?pwd=RVBsN1dnT3cxVI2b2tYcVRtUDdqZz09>

Meeting ID: 856 7783 4708
Password: 572724

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve Bilim Kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak “Meeting ID or Personal Link Name” yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- Uygulama tablet, telefon ve PC’lerde çalışıyor.
- Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler TEKNİK BİLGİLER

- Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- Zoom’da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

ULUSLARARASI GÖBEKLİTEPE SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER KONGRESİ
5-7 Haziran 2020, ŞANLIURFA

06.06.2020 CUMARTESİ/SATURDAY/ 10⁰⁰-12³⁰

Salon-1 Oturum-1	Moderatör: Assoc. Prof. Dr. R. Eser KORTANOĞLU
Sefa Köse Tugay Gezen Uğur Dündar	AV VE AVCILIK FAALİTLERİNİN URARTU SANATINDAKİ YANSIMALARI VE ETKİLEŞİMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Öğr. Gör. Dr. Seda Ağırbaş	BARIŞ SEMBOLÜ: ZEYTİN ve SANAT TARİHİNDEKİ İZLERİ
Öğr. Gör. Kifayet Özkul	ANADOLU'DA İLK TIP MEDRESESİ "GEVHER NESİBE HATUN DARÜŞŞİFASI"
Assoc. Prof. Dr. R. Eser KORTANOĞLU	CONSTRUCTION OF GREEK TEMPLE AND METAPHORIQUE DISCOURSES
Dr. Öğr. Üyesi Fevziye Eker	TOKAT MÜZESİ ÖRNEKLERİ IŞIĞINDA ANTİKÇAĞ CAM OİNOCHOE ÜRETİMİ
Dr. Öğrt. Üyesi Özlem Soyer Zeyrek	17. YÜZYILIN SONLARI VE 18. YÜZYILIN BAŞLARINDA OSMANLI KADINLARI'NIN HUKUKİ DAVALARI: KÜTAHYA ÖRNEĞİ
Arş. Gör. Dr. Yunus Arifoğlu	İSLAM COĞRAFYACILARI VE GEZGİNLERİNDE ÇİN ALGISI (9. VE 10. YÜZYILLAR)
Öğr. Gör. Dr.Tuba Kaplan	ERDEMLİ MANİLERİNDE KÜLTÜREL BİR DEĞER OLARAK HAYVAN SEMBOLİZMİ
Funda YİRMİBEŞOĞLU Hande Sanem ÇINAR	DÜNYADAKİ KADİM YERLEŞMELER VE SURLARI: GÖBEKLİTEPE VE DARA ÖRNEĞİ
Askar AUPBAEV	NATIONAL ARMY OF THE STATE 'ALASH' UNDER THE COMMAND OF KAZAKH OFFICERS
Sulaiman RAIQ	THE MIGRANT WORKER IN AN IRREGULAR SITUATION: REGULATORY FRAMEWORK AND PUBLIC POLICIES
Olha BYKOVA	UKRAİNİAN-TURKİSH İNTERSTATE RELATIONS İN THE 1919-1920'S (BASED ON THE BOOK OF MEMOİRS «İN TSARGOROD» BY O. LOTOTSKYİ)
Behnam HADIS	TRADE REGULATION: CHALLENGES OF TECHNOLOGICAL CHANGE

06.06.2020 CUMARTESİ/SATURDAY/ 13⁰⁰-15³⁰

Salon-1 Oturum-2	Moderatör: Dr. Hale Nur Güler
Dr. Mahir Terzi Dr. Öğr. Üyesi Serkan Yenal	JEOEKONOMİK DEĞER OLARAK TURİZM VE GÜVENLİK POLİTİKALARI
Dr. Öğr. Üyesi Aydın Ünal	TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM KONUSUNDA YAYINLANMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA
Umut Uğur	GEMLİK'TE SANAYİNİN GELİŞİMİ VE MEKÂNA ETKİLERİ
Elif Ompu Dr. Öğr. Üyesi Gülsün Yıldırım	MARDİN YEŞİLLİ İLÇESİNİN TURİZM POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
Mehmet TEKELİ Öğr. Gör. Dr. Ezgi KIRICI TEKELİ	GASTRONOMİ TURİZMİNE YÖNELİK ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ
Öğr. Göv. Dr. Duygu Okumuş	EVOLUTION OF BOVCADA INTO A TOURISM DESTINATION
Dr. Öğr. Üyesi Emre Çıtak	DEĞİŞEN ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİLERİ VE TÜRKİYE İNCELEMESİ
Öğr. Gör. Dr. Nur Çağlar Çetinkaya	YENİLİK YAYIM TEORİSİ KAPSAMINDA ÜNLÜLERİN YER ALDIĞI REKLAMLARIN SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ: KADIN TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Dr. Hale Nur Güler	BANKALARA SOSYAL MEDYA ÜZERİNDEN İLETİLEN İLETİLERİN İÇERİK ANALİZİ İLE İNCELENMESİ
Dr. Emre NALÇACIGİL	İŞLETMELERDE BİLGİ YÖNETİMİ VE İNOVASYONUN İŞLETME PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ

ULUSLARARASI GÖBEKLİTEPE SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER KONGRESİ
5-7 Haziran 2020, ŞANLIURFA

Dr. Menderes KANDEMİR	İŞYERİNDE UYGULANAN PSİKOLOJİK TACİZİN (MOBBİNG) ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİ
Dr. Ertuğrul KÖSE Dr. M. Çağrı PEHLİVANOĞLU	ÖRGÜTSEL GÜVEN ALGISININ ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI

06.06.2020 CUMARTESİ/SATURDAY/ 16⁰⁰-18³⁰

Salon-1 Oturum-3	Moderatör: Dr. Öğr. Üyesi Nurullah Altıntaş
Dr. Öğr. Üyesi Aygül Anavatan Dr. Öğr. Üyesi Andım Oben Balce	İSTANBUL MARATONUNDAKİ YABANCI KATILIMCI SAYISI VE TURİZM İLİŞKİSİ
Ahmet Mert Rastgeldi Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Reşit Sevinç Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cançelik	ANTEP FISTIĞI (Pistacia vera L.) ÜRETİCİLERİNİN ÖRGÜTLENME DÜZEYİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ŞANLIURFA İLİ ÖRNEĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bardakçı Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ragıp Görgün	TÜRKİYE'DE ÜRETİM YAPAN İTHALAT VE İHRACAT FİRMALARININ HAMEL VE PRAHALAD'IN KEŞİF VE GELİŞİM MATRİSİNDE KONUMLANDIRILMASI
Dr. Öğr. Üyesi Nurullah Altıntaş	ASKERİ HARCAMALARIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 1970-2018 DÖNEMİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ
A.Bengisu Padır Doç. Dr. Senem Çakmak Şahin	YOKSULLUK SORUNU VE İSTANBUL'DA YAŞAYAN BİREYLERİN YOKSULLUK ALGISI ÜZERİNE BİR UYGULAMA
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Türkal	KORONAVİRÜS (COVID-19) PANDEMİSİNİN KAMU MALİYESİNE ETKİSİ : TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Dr. Öğr. Üyesi Arzu Meriç	MUHASEBE ÖĞRENCİLERİNİN WHISTLEBLOWING UYGULAMASI EĞİLİMİNİN İŞLETMEDE KABUL GÖRME DÜZEYİNE GÖRE ANALİZİ
Parahat Jorayeva Doç. Dr. Didem Rodoplu Şahin	MÜŞTERİ MEMNUNİYETİNİ ÖLÇMEK İÇİN, ÇEVİRİMİÇİ KULLANICI YORUMLARININ METİN MADENCİLİĞİ YÖNTEMİ İLE ANALİZ EDİLMESİ: TÜRKİYE'DEKİ HAVAYOLLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Sati Alp Doç. Dr. Senem Çakmak Şahin	TÜRKİYE'DE BİREYSEL MÜŞTERİLERİN KATILIM BANKACILIĞI VE KONVANSİYONEL BANKACILIK TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER
Doç. Dr. Melek AKDOĞAN GEDİK	DİJİTALTEKNOLOJİ GELİŞİMİ ve KAMU GELİRLERİNE ETKİSİ TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME
Dr. Öğr. Üyesi Duygu CELAYİR	YÖNETİŞİM VE ETİK İKİLEM AÇISINDAN BİR HİLE VAKA'SI: JAPON OLYMPUS ŞİRKETİ

06.06.2020 CUMARTESİ/SATURDAY/ 10⁰⁰-12⁰⁰

Salon-2 Oturum-1	Moderatör: Dr. Öğr. Üyesi Mesut Avcı
Prof. Dr. Halil APAYDIN Şeymanur KÜÇÜK	SOSYAL MEDYA FENOMENLERİNİN TESETTÜR ALGISINA ETKİSİ
Prof. Dr. Halil APAYDIN Nuriye ŞIK	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE SINAV STRESİ İLE BAŞA ÇIKMA VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Mesut Avcı	DİN, TÜRK KÜLTÜR VE ŞEHİR TARİHİ AÇISINDAN EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ ÖRNEĞİ
Arş. Gör. Tuğba Altuncu	ÂMİR b. ŞERÂHİL eŞ-ŞA'BÎ'NİN SÜNNET ANLAYIŞI VE FİKHİ YAKLAŞIMLARI
Dr. Öğr. Üyesi Engin Sarı	KÜLTÜR POLİTİKASI SÖYLEMİNDE MUHAFAZAKARLIK VE NEOLİBERALİZM: GÖBEKLİTEPE'NİN KÜLTÜREL RETORİĞİ

ULUSLARARASI GÖBEKLİTEPE SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER KONGRESİ
5-7 Haziran 2020, ŞANLIURFA

Doç. Dr. Fazıl Karahan Zöhre Yücekaya	BİLİM TARİHİ AÇISINDAN “GÖBEKLİ TEPE”
Dr. Selahattin Aydar	GENÇLERLE BAŞBAŞA: ALİ FUAT BAŞGİL’DE İRADE TERBİYESİ VE MUTLULUK SANATI
Dr. Öğr. Üyesi Sema Noyan	“HUZUR”DAN “SEVİNCİNİ BULMAK”A DEĞİŞEN VE DEVAM EDEN DEĞERLER: DİL, DİN, AŞK VE İSTANBUL
Dr. Ahmet Kaya	İSMET ÖZEL’İN ŞİİRLERİNDE ÖLÜM TEMASI

06.06.2020 CUMARTESİ/SATURDAY/ 13⁰⁰-15³⁰

Salon-2 Oturum-2	Moderatör: Dr. Öğr. Üyesi Erman Kılınç
Hüseyin Kafadar	BİLİMİN ÖNÜNDEKİ BÜYÜK ENGEL; AKADEMİK MOBBİNG
Dr. Öğr. Üyesi Erman Kılınç	HANGİ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK BOYUTU DAHA YAYGIN?: DUYGUSAL BAĞLILIK MI, DEVAM BAĞLILIĞI MI YOKSA NORMATİF BAĞLILIK MI?
Halil Kanbur	SULAK ALAN İNCELEMESİ: HÜRMETÇİ SULAK ALANI
Dr. Yusuf Başlar	CEZA YARGILAMASINDA SERİ MUHAKEME USULÜ
Arş. Gör. Dr. Gonca Uncu	ÖRGÜTSEL PSİKOLOJİNİN KURUM İÇİ İLETİŞİME ve KURUM KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Şenay Kırgız	MODERN ZAMANIN YALNIZ BİREYLERİ: DORIS DORRIE’NİN „KEINER LIEBT MICH“ ADLI FİLMİNE YAKIN BİR OKUMA
Dr. Ruhi Can Alkın	“65 YAŞ ÜSTÜ”: PANDEMİ SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE YAŞLILIĞIN TOPLUMSAL İNŞASI
Dr. Caner Doğrusever	BENLİK SAYGISI VE UTANGAÇLIĞIN İNTERNET BAĞIMLILIĞI ÜZERİNDEKİ YORDAYICI ETKİLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ORAN Mehmet Akif KARALI	KULA’NIN DOĞAL VE KÜLTÜREL ZENGİNLİKLERİNİ SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA YER VERME
Aynure MİRZEYEVA	BİLGİSAYAR DESTEKLİ EĞİTİMİN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÖZÖĞRENİMİNE SAĞLADIĞI YARARLARI
Seda AĞIR Prof. Dr. M. Kamil ÖZER Prof. Dr. Dilara Fatoş ÖZER	BÜTÜNLEŞİK BEDEN EĞİTİMİ DERSİ VE YARATICI DRAMA EĞİTİMİNİN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN ÖZEL GEREKSİNİMLİ AKRANLARINA YÖNELİK TUTUMLARI VE EMPATİ BECERİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

06.06.2020 CUMARTESİ/SATURDAY/ 16⁰⁰-18³⁰

Salon-2 Oturum-3	Moderatör: Doç. Dr. Metin DUYAR
Dr. Öğr. Üyesi Engin Uğur Öğr. Gör. Samed Ayhan Özsoy	GRAFİK TASARIMDA GÖRSEL ALGI DÜZEYİNİ ETKİLEYEN KAVRAM VE OLGULARIN TANIMLANMASI
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Ekici	BOLŞEVİK DEVRİMİ’NİN RUSYA’DA YOL AÇTIĞI SOSYO EKONOMİK VE SİYASİ ÇALKANTILAR
Dr. Öğr. Üyesi Evrim ŞENCAN GÜRTUNCA	ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ KİTAP PANAYIRLARI
Dr. Gamze Somuncuoğlu Özot	BİR ŞAİRİN KIRK YILLIK DÜŞÜNSEL VE ŞİİRSEL YOLCULUĞUNUN PANORAMASI: ERBAİN
Araş. Gör. Dr. Dilek Maktal Canko	BİZANS’TA ÇALIŞAN KADINLAR VE GÖRSEL SANATA YANSIMALARI
Dr. Öğr. Üyesi İpek AGCADAĞ ÇELİK	SURİYELİ GÖÇMEN KIZ ÇOCUKLARININ EMEĞİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

ULUSLARARASI GÖBEKLİTEPE SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER KONGRESİ
5-7 Haziran 2020, ŞANLIURFA

Sinan ALTAŞ Doç. Dr. Petru GOLBAN	BİÇİMLENDİRİCİ BİR SÜREÇ İÇİNDE ÖZGÜR İRADEYİ VE MASUMİYETİ KAYBETMEK VE SUÇLULUK BİLİNCİNİ EDİNMEK: WILLIAM GOLDING'İN SERBEST DÜŞÜŞ ESERİNDE AHLAKİ BİR TARTIŞMA OLARAK BILDUNGSROMAN
Doç. Dr. Metin DUYAR	TARIMDA KAMU İŞLETMELERİNİN ÖZEL SEKTÖRE DEVRİ: ÖZEL NEVŞEHİR BİTKİ SAĞLIĞI TEŞHİS VE ANALİZİ LABORATUVARI KURULUMUNUN ANALİZİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih BUDAK Fatih YILMAZ	COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE TOPLUM SAĞLIĞI MERKEZLERİNE DÜŞEN GÖREV VE SORUMLULUKLAR
Doç. Dr. Müjgan YILDIRIM	TÜRK SİNEMA TARİHİNİN BİLİNMEZİ, SARAY'DA İLK GÖSTERİMİ GERÇEKLEŞTİREN KİŞİ: VICTOR EFFENDİ BERTRAND
Dr. Öğr. Üyesi Merve YILDIRIM	DİJİTALLEŞEN SOKAĞIN GRAFİTİ'Sİ NASILDIR?

CONTENTS

CONGRESS ID	I
PHOTO GALLERY	II
SCIENTIFIC COMMITTEE	III
PROGRAM	IV
CONTENT	V

Author	Title	No
Seda AĞIRBAŞ	BARIŞ SEMBOLÜ: ZEYTİN VE SANAT TARİHİNDEKİ İZLERİ	1
Kifayet ÖZKUL	ANADOLU'DA İLK TIP MEDRESESİ "GEVHER NESİBE HATUN DARÜŞŞİFAST"	19
Özlem Soyer ZEYREK	17. YÜZYILIN SONLARI VE 18. YÜZYILIN BAŞLARINDA OSMANLI KADINLARI'NIN HUKUKİ DAVALARI: KÜTAHYA ÖRNEĞİ	40
Yunus ARİFOĞLU	İSLAM COĞRAFYACILARI VE GEZGİNLERİNDE ÇİN ALGISİ (9. VE 10. YÜZYILLAR)	56
Tuba KAPLAN	ERDEMLİ MANİLERİNDE KÜLTÜREL BİR DEĞER OLARAK HAYVAN SEMBOLİZMİ	67
Аскар Абдыкалиевич АУПБАЕВ	НАЦИОНАЛЬНАЯ АРМИЯ ГОСУДАРСТВА «АЛАШ» ПОД КОМАНДОВАНИЕМ КАЗАХСКИХ ОФИЦЕРОВ	77
Aydın ÜNAL	TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM KONUSUNDA YAYINLANMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK İNCELENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	83
Elif OMPUT Gülsüm YILDIRIM	MARDİN YEŞİLLİ İLÇESİNİN TURİZM POTANSİYELİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	96
Mehmet TEKELİ Ezgi KIRICI TEKELİ	GASTRONOMİ TURİZMİNE YÖNELİK ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	105
Emre ÇITAK	DEĞİŞEN ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİLERİ VE TÜRKİYE İNCELEMESİ	123
Hale Nur Güler	BANKALARA SOSYAL MEDYA ÜZERİNDEN İLETİLEN İLETİLERİN İÇERİK ANALİZİ İLE İNCELENMESİ	132
Emre NALÇACIGİL	İŞLETMELERDE BİLGİ YÖNETİMİ VE İNOVASYONUN İŞLETME PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ	150
Hasan BARDAKÇI	TÜRKİYE'DE ÜRETİM YAPAN İTHALAT VE İHRACAT	191

Mehmet Ragıp GÖRGÜN	FİRMALARININ HAMEL VE PRAHALAD'IN KEŞİF VE GELİŞİM MATRİSİNDE KONUMLANDIRILMASI	
Hasan TÜRKAL	KORONAVİRÜS (COVID-19) PANDEMİSİNİN KAMU MALİYESİNE ETKİSİ : TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	204
Parahat JORAYEVA Didem Rodoplu ŞAHİN	MÜŞTERİ MEMNUNİYETİNİ ÖLÇMEK İÇİN, ÇEVİRİMİÇİ KULLANICI YORUMLARININ METİN MADENCİLİĞİ YÖNTEMİ İLE ANALİZ EDİLMESİ: TÜRKİYE'DEKİ HAVAYOLLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	210
Mesut AVCI	DİN, TÜRK KÜLTÜR VE ŞEHİR TARİHİ AÇISINDAN EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ ÖRNEĞİ	220
Tuğba ALTUNCU	ÂMİR b. ŞERÂHİL eŞ-ŞA'BÎ'NİN SÜNNET ANLAYIŞI VE FIKHİ YAKLAŞIMLARI	229
Selahattin AYDAR	GENÇLERLE BAŞBAŞA: ALİ FUAT BAŞGİL'DE İRADE TERBİYESİ VE MUTLULUK SANATI	251
Sema NOYAN	“HUZUR”DAN “SEVİNCİNİ BULMAK”A DEĞİŞEN VE DEVAM EDEN DEĞERLER: DİL, DİN, AŞK VE İSTANBUL	258
Hüseyin KAFADAR	BİLİMİN ÖNÜNDEKİ BÜYÜK ENGEL; AKADEMİK MOBBİNG	293
Şenay KIRGIZ	MODERN ZAMANIN YALNIZ BİREYLERİ: DORIS DORRIE'NİN KEINER 'LIEBT MICH' ADLI FİLMİNE YAKIN BİR OKUMA	297
Aynure MİRZEYEVA	BİLGİSAYAR DESTEKLİ EĞİTİMİN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÖZÖĞRENİMİNE SAĞLADIĞI YARARLARI	309
Engin UĞUR Samed Ayhan ÖZSOY	GRAFİK TASARIMDA GÖRSEL ALGI DÜZEYİNİ ETKİLEYEN KAVRAM VE OLGULARIN TANIMLANMASI	313
Yunus EKİCİ	BOLŞEVİK DEVRİMİ'NİN RUSYA'DA YOL AÇTIĞI SOSYO EKONOMİK VE SİYASİ ÇALKANTILAR	323
Gamze Somuncuoğlu ÖZOT	BİR ŞAİRİN KIRK YILLIK DÜŞÜNSEL VE ŞİİRSEL YOLCULUĞUNUN PANORAMASI: ERBAİN	331
Dilek Maktal CANKO	BİZANS'TA ÇALIŞAN KADINLAR VE GÖRSEL SANATA YANSIMALARI	340
Sinan ALTAŞ Petru GOLBAN	LOSING FREE WILL AND INNOCENCE AND ACQUIRING THE CONSCIOUSNESS OF GUILT WITHIN A FORMATIVE PROCESS: THE BILDUNGSROMAN AS A MORAL DEBATE IN FREE FALL BY WILLIAM GOLDING	353

Metin DUYAR	TARIMDA KAMU İŞLETMELERİNİN ÖZEL SEKTÖRE DEVİRİ: ÖZEL NEVŞEHİR BİTKİ SAĞLIĞI TEŞHİS VE ANALİZİ LABORATUVARI KURULUMUNUN ANALİZİ	364
Merve YILDIRIM	DİJİTALLEŞEN SOKAĞIN GRAFİTİ'Sİ NASILDIR?	391
Nur Çağlar ÇETİNKAYA	YENİLİK YAYIM TEORİSİ KAPSAMINDA ÜNLÜLERİN YER ALDIĞI REKLAMLARIN SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ: KADIN TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	399

BARIŞ SEMBOLÜ: ZEYTİN VE SANAT TARİHİNDEKİ İZLERİ**Öğr. Gör. Dr. Seda AĞIRBAŞ**

Ege Üniversitesi

Özet

Küreselleşen dünyada yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte insanların birbirinden uzaklaştığı, gittikçe bireyselleştiği bir süreçle karşılaşmaktayız. Bu ortamda empati, hoşgörü, saygı gibi yitirilen değerler ne yazık ki yaşadığımız yüzyıla baktığımızda geçmişte olduğu gibi sınırlar ötesinde devam eden “savaşlar” şeklinde halen varlığını sürdürmektedir. Zıtlıkların var olduğu evrende savaşmak yerine barış içinde yaşamak oysa ne kadar kolay. Bunun en iyi hatta en önemli yollarından birisi sanattır. Sanatın birleştirici ve iyileştirici yönü düşünüldüğünde savaş karşıtı “barış” mesajı çağlar ötesinden bizlere, en güzel sembollerden biri olan “zeytin dalı” ile iletilmiştir.

“Barış Sembolü: Zeytin ve Sanat Tarihindeki İzleri” adlı çalışmada edebiyatta, sanatta, kültürde ve tüm alanlarda görülen “zeytin imgesi”, pek çok uygarlığın çeşitli dönemlerinde ele alınmıştır. Antik dönemden çağdaş sanata adaletin, barışın, bolluğun, umudun ve sonsuzluğun sembolü olarak zeytin, vazolarda, lahitlerde, mozaiklerde, fresklerde, paralarda ve günlük kullanım eşyalarında imge olarak karşımıza çıkmıştır. Bu çalışmada zeytinin insanlık tarihi açısından taşıdığı önem, kültür tarihindeki yeri görsel veriler eşliğinde anlatılacaktır. Mitolojiden dinsel konulu resimlere, alegoriden günlük yaşam konulu resimlere sıkça işlenen bir tema olarak zeytin ağacı, dalı, yaprağı ve meyvesinin Avrupa resim sanatındaki tasvirleri detaylı bir şekilde ele alınacak, insanoğlunun hayatında önemli bir yeri olan bu efsanevi meyvenin sanat ve kültür tarihindeki yerine ışık tutulacaktır.

Anahtar kelimeler: Barış, sanat, zeytin, sembol, sanat tarihi.

SYMBOL OF PEACE: OLIVE and ITS TRACES IN ART HISTORY**Abstract**

With the technological developments in the globalizing world, we are encountering a process in which people move away from each other and become more and more individualized. In this environment, lost values such as empathy, tolerance, respect, unfortunately still exist as "wars" that continue beyond the borders as in the past when we look at the century we live in. It is much easier to live in peace instead of fighting in the universe where there are contrasts. One of the best ways to do this, perhaps the most important, is art. Considering the unifying and healing aspect of art, the "olive branch", one of the most beautiful symbols of anti-war "peace", has conveyed this to us beyond the ages.

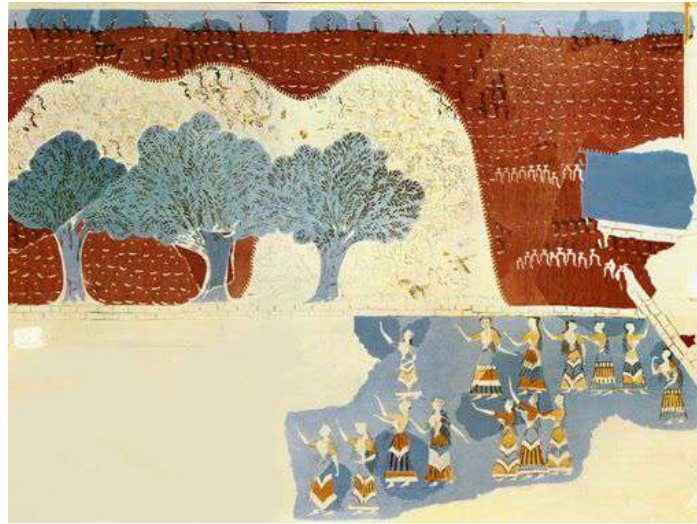
In the work titled “Symbol of Peace: Olive and Its Traces in Art History”, the image of “olive” that we encounter in literature, art, culture and all fields has been handled in various periods of many civilizations. Olive, as a symbol of justice, peace, abundance, hope and eternity from ancient times to contemporary art, appeared as an

image in vases, sarcophagi, mosaics, frescoes, coins and daily use items. In this research, the importance of olive in terms of human history and its place in the history of culture will be explained with visual data. The depiction of olive tree, olive branch, olive leaf, olive flower and olive fruit in the European painting art will be discussed in detail, as a theme frequently handled from mythology, religious themes, allegory to everyday life, and this legendary fruit that has an important place in human life and light will be shed in its place in the history of culture.

Keywords: Peace, art, olive, symbol, art history.

1. GİRİŞ

Tarih öncesi çağlardan bu yana doğada bulunan ve Akdeniz Kültürü'nün önemli bir parçası olan zeytin ağacının bilimsel olarak ne zaman oluştuğu bilinemese de mitler zeytinin var oluşuna tanıklık etmektedir. İncir ile birlikte tarih boyunca efsanelere konu olmuş iki kutsal ağaçtan birisidir zeytin. Kutsal olmasının nedeni meyvesinin yanı sıra iki bin yılına kadar uzanan bir geçmişe sahip olmasıdır. Zeytin sözcüğüne ilk olarak yazılı kaynaklarda İÖ 3000'lerde; görsel olarak da aynı zaman diliminde Girit'teki Knossos Sarayı'nın duvar resimlerinde (**Res.1**) rastlanılmaktadır.

Resim 1. Zeytin Ağaçları, Knossos Sarayı, İÖ 1350, Fresk, Girit Adası, Yunanistan.

(http://garden-of-eos.blogspot.com/2012/12/atlantis-c3a2-sacred-grove-of-dance_1.html)

Özellikle gündelik yaşam sahnelerinde karşımıza çıkan zeytin ve tasvirleri yapıldıkları dönemin düşünsel ve kültürel ortamına tanıklık eden görsel belgelerdir. Genre resimleri olarak adlandırılan bu tasvirler, izleyicileri Mısır uygarlığına kadar götürmektedir. Mısır halkının yaşam biçimi, kullandıkları eşyalar, giyim kuşamları, gelenek ve göreneklerine dair gündelik yaşama dair izlerin yer aldığı bu fresklerde zeytin ağacı (**Res.2**) tasvirleri görülmektedir.

Resim 2. Zeytin Ağaçları, II. Ramses Dönemi, İÖ 1290, fresko, Deyrü'l Medine, Mısır. (Zerrin İren Boynudelik- Mahmut Boynudelik, Zeytinin Renkleri, İstanbul, 2011, s. 256)

Resim 3. Antimenes Ressamları, Zeytin Hasadı, siyah figürlü amfora, İÖ 6. Yüzyıl, yüks. 41 cm, Staatliche Museen, Berlin, Almanya.

(https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Amphora_olive-gathering_BM_B226.jpg)

Yunan uygarlığına ait vazo resimlerinde zeytin hasadı (Res.3) betimlemelerinde yaygındır. Bu çalışmada da geniş ve büyük zeytin ağaçlarındaki zeytinleri indirebilmek sırkla zeytinleri toplayan figürlerden oluşan kompozisyon görülmektedir. [1].

Resim 4. Zeytin Toplama, yer mozaïği parçası, İÖ 50- İS. 1. Yüzyıl, 150x150 cm, Musée des Antique Nationales, Saint-Germain-en-Laye, Fransa.

(<https://www.cambridge.org/core/books/gardens-of-the-roman-empire/gardening-practices-and-techniques/09A5E63FF9A3C8EBA6736CCD8F4611C3/core-reader>)

Roma duvar resimleriyle ve mozaiklerinde ise zeytinin toplanıp işlenmesine dair betimlemeler (**Res.4**) sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu mozaik parçasında da zeytin ağacının üzerine çıkmış bir figür ile ağacın hemen altında zeytinleri sepete dolduran bir başka figür tasvir edilmektedir.

Hristiyanlığın kabulü ile birlikte de kutsal kitap İncil'in betimlenmesi önem kazanmıştır. Geç Ortaçağ boyunca devam eden bu sahnelerde gündelik yaşam (**Res.5**) ve zeytinle ilgili tasvirler illüstrasyon olarak yer almıştır. [2].

Resim 5. Sano di Pietro, Rahibeler Kodeksi: Kasım Ayı, Zeytin Hasadı, 15. Yüzyıl, parşömen üzerine resimleme Biblioteca Comunale, Siena, İtalya. (Zerrin İren Boynudelik- Mahmut Boynudelik, Zeytinin Renkleri, İstanbul, 2011, s. 25)

2. MİTOLOJİK KONULU RESİMLERDE ZEYTİN TASVİRİ

Zeytin ağacıyla ilgili en eski hikâyeler Antik döneme ait efsanelere dayanır. Atina'da zeytin ağacı tanrıça Athena ile bağdaştırılır. Yunan mitolojisinde Zeus ile Metis'in kızı olan adalet ve erdem tanrıçası Athena, aynı zamanda sanat ve edebiyatın

koruyucusudur.[3].“*Olimposlu Tanrı Zeus, insanlığa en değerli armağanı veren tanrı ya da tanrıçanın yeni kurulan şehrin hükümdarı olacağını ilan eder. Bunun üzerine deniz tanrısı Poseidon, barış ile bilgelik tanrıçası Athena mücadeleye girerler. Poseidon, üç dişli çatalını bir kayaya saplar ve insanları uzak yerlere götürecektir, savaşlar kazanacak olan "atı" yaratır. Athena ise mızrağını yere saplayarak bir "zeytin ağacına" dönüştürür. Şehir halkı bu zeytin ağacının büyük bir zenginlik ve bereketin kaynağı olduğuna karar verir ve Athena'nın onuruna şehre "Atina" adı verilir. Poseidon buna çok öfkelenir. Fakat Athena onun öfkesini zeytin dalı vererek dindirir.*” İşte bu yüzden zeytin dalı “barışın” simgesi olur. [4].

Resim 6. Giovanni Battista Mengardi, Athena ve Poseidon'un Atina İçin Mücadelesi, 1780, tuval üzerine yağlıboya, 82x52 cm, Palazzo Priuli Manfrin, Venedik, İtalya.

(<https://www.kunst-fuer-alle.de/index.php?mid=76&lid=3&stext=athena>)

Giovanni Battista Mengardi'nin tuval üzerine yağlıboya olarak yaptığı Athena ve Poseidon'un Atina İçin Mücadelesi adlı resimde (**Res.6**) iki tanrının mücadelesi tasvir edilmiştir. Elinde üççatalı, başında tacı ve peleriniyle oldukça yaşlı bir adam olarak betimlenen Poseidon (Neptün) yerden kanatlı beyaz bir at yaratırken, miğfer, zırh ve kargısıyla tanınan kırmızı pelerinli ve beyaz elbiseli Athena (Minerva) ulu bir zeytin ağacı yaratmıştır. Tanrıların yanı sıra sıradan görünen olasılıkla Atina kentini temsil eden kalabalık da olaya tanıklık etmektedir. Bu kalabalıktan bir kadın ise zeytin ağacına sarılmış olarak betimlenmiştir. Athena'nın önünde diz çökmüş olan bir gencin elinde de zeytin dalı bulunmaktadır. [5].

Resim 7. Andres Cornelis Lens, Zeytin Ağacına Dönüşen Apulia'lı Çoban, 1765-80, tuval üzerine yağlıboya 100x118 cm, Kunsthistorisches Museum, Viyana, Avusturya. (<https://www.kunst-fuer-alle.de/english/fine-art/artist/image/andries-cornelis-lens/20076/1/150112/the-transformation-of-an-apulian-man-into-index.htm>)

Andres Cornelis Lens'in tuval üzerine yağlıboya olarak yapmış olduğu Zeytin Ağacına Dönüşen Apulia'lı Çoban'da (Res.7) bir metamorfoz yani dönüşüm hikayesi betimlenmiştir. Ovidius'un Metamorfoz XIV. Kitabında 512-526 bölümlerinde yabani zeytin ağacının dönüşüm hikayesi şöyle anlatılır. “Efsaneye göre Oeneus'un torunu Venulus, Kaledonia'dan ülkesini terk edip gelir. Bir mağaraya ulaşır. Mağara ağaçlar ve sazlarla gizlenmiştir. Bir zamanlar Pan'a ait bu mağaraya daha sonra orman perileri Müzler yerleşmiştir. Apulia bölgesinden gelen bu çoban, dans edip eğlenen perileri korkutur, dehşete kapılan periler akıllarını topladıktan sonra danslarına geri dönerler. Ancak çoban onlarla alay etmeye, danslarını taklit etmeye, kötü sözler etmeye devam eder ta ki boğazına bir dal takılıncaya kadar. Artık o yabani zeytin ağacına (delice) dönüşmektedir ve meyvelerinin tadı çobanın acı sözlerinin izlerini taşıyacaktır”. [6].

3. DİNSEL KONULU RESİMLERDE ZEYTİN TASVİRİ

Tek tanrılı dinler arasında resim dünyasına en büyük görsel katkı kuşkusuz Hıristiyanlık'tan olmuştur. Yazılı metinlerin dini yapıtlarda görsel dille aktarılması bu inancın hem hızla yayılmasını hem de kilisenin arzu ettiği biçimde anlaşılmasını sağlamıştır. Görsel malzemenin büyük çoğunluğu kilise ve katedral duvarlarında, altar panolarında ve kitap resimlerinde yer alırken, Rönesans resim sanatında daha çok tuvalerde görülmüştür. Rönesans'la birlikte resmin ağırlıklı konusu din olmaktan çıkmış Klasik Yunan ve Roma Mitolojisine dair konular da seçenek oluşturmuştur. [7].

Gerek Tevrat'ta (Eski Ahit) gerekse İncil'de (Yeni Ahit) defalarca bahsi geçmiş olan zeytin ağacı İsa'nın yaşadığı somut dünyaya ait yer ve olaylarla birlikte anılmıştır. Bilindiği üzere semavi dinler ve kutsal kitaplar Yaratılış (Genesis'le-

Tekvin) hikâyesi ile başlar. Tanrının cennetinde Adem ve Havva'nın yaratılışı, cennetten kovuluşları ardından sırasıyla gerçekleşen olaylar, insanın dünyadaki yaşamı ve başlangıcıyla ilgilidir. [8].

Resim 8. Hendrik Goltzius, İnsanın Düşüşü, 1608, ahşap pano üzerine yağlıboya, 204x134 cm, Hermitage Müzesi, St. Petersburg, Rusya.

(<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/>)

Hendrik Goltzius'un Tevrat konulu Adem ve Havva'nın cennetten kovuluşunu tasvir bu resminde (**Res.8**) sahne, Tekvin kitabına bağlı olarak didaktik bir üslupta işlenmiştir. Havva'nın ayaklarının dibindeki kedi, şeytani baştan çıkarılışı simgelemektedir. Havva'yı bilgi ağacının meyvesi olan elmayı yemesi konusunda kışkırtan yılan Havva'nın başı üzerinde bir hale oluşturmuştur. Havva, bir elinde litürjik bir simge olarak düşünülen zeytin dalı tutmaktadır. Bu olasılıkla günahlarının gelecekte affı ile ilgili bir semboldür. Bir anlamda tanrı ve insan arasında ileride kurulacak barışın da bir simgesidir. [9].

Resim 9. Nuh ve Güvercin, İS 300'ler, fresk, yaklaşık 30 cm, Catacombe dei Santi Marcellino e Pietro, Roma, İtalya.

(<https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/zearly/1/2mural/3priscil/2velati5.html>)

Eski Ahit'te yer alan efsanelerden biri, Nuh tufanından (**Res.9**) bahseder. Yarattığı insanoğlunun yeryüzüne kötülük tohumları saçtığını gören Tanrı, onu bir tufanla cezalandırmaya karar verir. Ve Nuh'a bir gemi yapmasını, bu gemiye her canlıdan birer çift almasını söyler. Ardından büyük tufan başlar, Nuh ve gemisindeki canlılar hariç, yeryüzünde yaşayan her şey silinir. Tufan durulduğu zaman Nuh, suların çekilip çekilmediğini anlamak için geminin penceresinden bir güvercin salar. Sular çekilmediği için güvercin gemiye döner. Nuh, yedi gün sonra güvercini tekrar salar. Güvercin bu sefer, ağzında yeni koparılmış yapraklı zeytin dalıyla gelir. O zaman Nuh, suların çekildiğini anlar. Ağzında zeytin yaprağı tutan güvercin, o günden bu güne, ümidin ve barışın; tufanın yok edici gücüne karşı direnen zeytin ağacı ise ölümsüzlüğün simgesi olur. Zeytin Dalı "Yeniden Doğuşu", beyaz güvercin ise tanrı ile kulları arasındaki "Barışı" simgeler. [10].

Hıristiyan ikonografisinde Azize Anna'nın Meryem'e, Meryem'in de kutsal ruhun takdiriyle İsa'ya gebe kalmasından başlayarak ve özellikle İsa'nın yaşamıyla ilgili sahnelerde zeytinin imge olarak kullanımı oldukça yaygındır. Her şeyden önce İsa zeytinyağıyla kutsanarak mesh edilmiştir. İsa'nın hayatının anlatıldığı pek çok sahnede ağaç olarak önemli bir yer teşkil etmiştir zeytin. Zeytin dalının tanrı ile insan soyu arasındaki barışı simgelemesi zeytin tanesinin acılığıyla İsa'nın acıları arasında kurulan benzerlik, zeytin ağacının ölmezliğiyle yeniden doğuş gibi özellikler, yüzyıllar boyunca ikonografik anlatımlar için sanatçılara sonsuz bir ilham kaynak olmuştur. [11].

Resim 10. Simone Martini, Meryem'e Müjde, 1333, ahşap üzerine tempera, 305x265 cm, Galleria degli Uffizi, Floransa, İtalya. <https://www.uffizi.it/en/artworks/annunciation-with-st-margaret-and-st-ansanus>)

Avrupa resminde dinsel konulu öykülerin en bilinen örneklerinden birisi Müjde sahnesidir. Sienalı ressam Simone Martini (**Res.10**) müjde getiren melek Cebrail ile Meryem arasına yerleştirdiği, içinde zambaklar olan vazo aracılığıyla Gotik resim geleneğinde olmayan bir yüzey derinliği ve perspektif yaratmıştır. Meryem'in karşısında duran melek Cebrail, Siena geleneği olarak elinde barışın simgesi zeytin dalı tutmaktadır. [12].

Resim 11. Duccio, Kudüs'e Giriş,

1308-11, ahşap panel üzerine yağlıboya, 60x90 cm, Museo dell'Opera del Duomo, İtalya.

(https://www.wga.hu/html_m/d/duccio/maesta/verso_1/verso01.html)

Zeytin bilindiği gibi İsa'nın yaşadığı coğrafyanın vazgeçilmez öğelerinden birisidir. Çoğu sanatçı belki hiç görmedikleri bu coğrafyayı ve ağaçları zihinlerindeki uygun olarak genellikle de biçimsel özelliklerine pek özen göstermeden, ortamın dünyevi olmasına dikkat ederek betimlemeye çalışmışlardır. (**Res. 11**). İsa'nın Kudüs'e Giriş sahnesi, Maesta olarak bilinen altar panosunun arka yüzündeki İsa'nın Pasyon (acılarını gösteren) 26 sahneden birisidir. İsa bir eşeğin üzerine arkasında havarileri ile kent kapısına doğru ilerlemektedir. Kentin Altın Kapı olarak bilinen kapısı önünde kalabalık figürler değişik yönlerde bakarak hareketli bir sahne oluşturmaktadır. Kent surlarının arka tarafındaki ağaçlar pek çok anlatımda geçen zeytin ağaçlarıdır, ancak gerçekçi bir üslupta çizildiklerini söylemek imkânsızdır. Kapının dışında İsa'nın yoluna kırmızı pelerini sermeye çalışan figürün hemen yanındaki figürlerin ellerinde zeytin olduğu düşünülen dallar görülmektedir. [13].

Resim 12. Sandro Botticelli, İsa Getsemani Bahçesinde ,1500, panel üzerine tempera, 53x35 cm, Capilla Real, Granada, İspanya. (<https://www.kunst-fuer-alle.de/english/fine-art/artist/image/sandro-botticelli/244/1/127319/christ-at-the-mount-of-olives/index.htm>)

İsa, Kudüs'e girdikten sonra günlerinin büyük bir bölümünü tapınakta, geri kalanını ise Kudüs'ün yaklaşık bir km dışındaki Zeytin Dağı'nın eteklerindeki Getsemani bahçesinde (**Res.12**) geçirmiştir. (Getsemani, "zeytin sıkılan yer" yağhane anlamına gelir.) Sandro Botticelli'nin genel üslup özelliklerini gösteren resimde İsa çitle çevrili bir bahçe içinde bir kayalık üzerindedir. İsa bulunduğu yüksek tepede tanrıya kendisini çarmıhtan kurtarması için dua ederken tanrının kendisine gönderdiği kadehi de meleğin elinden almak konusunda tereddütlüdür. Sahne dört bir yandan zeytindalları ve ağaçları ile çevrelenmiş olarak gösterilmiştir. [14].

4. ALEGORİ KONULU RESİMLERDE ZEYTİN TASVİRİ

Rönesans'la başlayan reform ve aydınlanma düşüncesiyle devam eden bu yeni süreç insana ve topluma dair bazı değerlerin anlatılmasını önemli bulur ve bu önemi sanat aracılığıyla vurgulamayı dener. Barış, eşitlik, adalet gibi soyut kavramlar resim sanatının konusu olur. Zeytin bu kavramların pek çoğu için görsel bir semboldür. Bu nedenle de özellikle 17. yüzyıldan itibaren bu insani değerlerin alegoriler ve semboller aracılığı ile anlatıldığı resimlerde sık sık zeytin dalı kullanılmaya başlanır. Zeytinin evrensel bir sembol olarak benimsenmesini fiziki özelliklerinden bağımsız düşünemeyiz. Zeytin ağacına ilahi bir yan atfedilmesi ve birçok mitolojik ve dini öyküde de zeytinin bu denli yaygın olarak kullanılması, zeytin ağacının dört mevsim boyunca yeşilliğini koruması, köklerinin derinlere bağlı oluşu, gövdesinin sağlamlığı, yüzlerce yıl yaşayabilme özelliği, öldü sanıldığı zamanlarda bile yeniden yeşerebilme

gücü ve insanlığa sunduğu nimetlerin zenginliği ile yakından ilgilidir. “Athena’nın insanlığa zeytin ağacını hediye etmesi” ve “Tufanın sona erışı” gibi öyküleriyle günümüze kadar gelen son derece zengin bir geçmişe sahiptir. Zeytin için “barış ağacı” ifadesini ilk kez Romalı şair Vergilius, Aeneas destanının birçok yerinde zeytinle eş anlamlı olarak kullanmıştır. [15].

Hans Memling’in boyamış olduğu triptik panonun küçük bir parçasında (**Res. 13**) elinde zeytin dalıyla baş melek Cebrail betimlenmiştir. Flaman resminde zeytin dalının bu kadar açık bir şekilde ve barış, adalet, ümit gibi kavramları görselleştirmek için kullanımı geleneksel bir durum olmamakla birlikte Memling’in bu yorumunda dini bir figür olan melek, zeytin dalı taşıırken resmedilmiş ve tanrıya ve tanrısal adalete bir gönderme olarak betimlenmiştir. [16].

Resim 13. Hans Memling, İlahi Barış Sembolü Olarak Zeytin Dalı Tutan Melek,

15. Yüzyıl, ahşap üzerine tempera, 16x10 cm, Musée du Louvre, Paris, Fransa.
(<https://www.hansmemling.org/Angel-With-An-Olive-Branch-Emblem-Of-Divine-Peace.html>)

Barış ile birlikte var olabilecek en önemli değerlerden birisi adalettir. Platon, Devlet’inde ideal bir vatandaşın sahip olması gereken dört erdemden söz eder. Bunlar adalet, basiret, metanet ve ölçülülüktür. Adalet erdeminin ise diğer erdemlerin uyumu için son derece önemli olduğunu vurgular. Antik Yunan mitolojisine göre, Uranus ve Gaia’nın kızı olan Themis, mutlak adaletin tanrıçasıdır. Themis çoğu zaman Zeus’un bile daha adaletli davranabilmek için başvurduğu bir tanrıçadır. [17].

Resim 14. Pompeo Batoni, Barış ve Adalet, 1745, tuval üzerine yağlıboya, 120x90 cm, Museum of Fine Arts, Montreal, Kanada
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pompeo_Batoni_-_Peace_and_Justice.jpg)

Barış ve Adalet (**Res.15**) alegorilerinin hemen hemen her zaman olduğu gibi kendi sembolleri ile birbirlerine sarılmış olarak betimlendiği bu resimde elindeki terazisiyle adalet, zeytin dalını tutan Barış'ı himayesi altına almış olarak gösterilmektedir. Barışın ayağının yanında meyve dolu bir sepet görünmekte ki bu da barışın getireceği bolluğu ve refahı temsil etmektedir. [18].

Resim 16. Pompeo Girolamo Batoni, Savaş ve Barış Alegorisi, 1776, tuval üzerine yağlıboya, 136x99 cm, Art Institute of Chicago, ABD
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pompeo_Girolamo_Batoni_Allegory_of_Peace_and_War_-_1998.152_-_Art_Institute_of_Chicago.jpg)

Pompeo Batoni, Savaş ve Barış Alegorisi'nde (Res.16) karşıt iki alegoriyi bir arada kullanmış, savaş alegorisini kalkanlı, zırhlı, miğferli ve kılıçlı bir erkek figürü olarak betimlerken karşısına elinde zeytin dalından başka bir şey olmayan ve savaşı sadece bu dalın çekiciliğiyle sakinleştirmeye çalışan kadın figürünü barış alegorisi olarak yerleştirmiştir. [19].

Resim 17. Simon Vouet, Sağduyu, Barış ve Bolluk Getiriyor, 1645, tuval üzerine yağlıboya, 237x175 cm., Musée du Louvre, Paris, Fransa. (Zerrin İren Boynudelik- Mahmut Boynudelik, Zeytinin Renkleri, İstanbul, 2011, s. 197)

Bolluk ve bereket sembolü olarak zeytin betimlemeleri batı resminde sıkça görülmektedir. (Res.17) söz konusu bu resimde bitkisel bezemeli bir sütunun yanında, aslan biçimli kolları olan yüksek bir taht üzerinde oturan figür sağduyu/basiret alegorisidir. Başında en önemli sembollerden birisi olan bir maske takmaktadır. Elindeki kılıç ise basiret için nadiren de olsa kullanılan bir simgedir. Basamakları çıkarak kendisine yaklaşmakta olan figürlerden birisi elinde içi meyvelerle dolu bereket boynuzunu taşıyan bolluk; diğeri ise zeytin dalı tutan Barış'tır. [20].

5. MANZARA TÜRÜ RESİMLERDE ZEYTİN TASVİRİ

Zeytin ağacı manzara türü resimlerde kendi başına ağırlıklı olarak tasvir edilmesi 19. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan İzlenimci akımda gerçekleşmiştir. İzlenimciler, eskizlerini gerçekte olduğu gibi değil kendilerinde uyandırdıkları izlenimler aracılığıyla aktarmışlardır. Doğal ışık, renk değişimleri, gölgeler üzerindeki oynamalar onların her zaman ilgisini çekmiştir. Zeytin ağacının gri, gümüşümsü yaprakları, eserleri için sonsuz imkânlar sağlamıştır. Zeytin ağacının bu özelliklerine değer veren sanatçılardan birisi Renoir'dır. Yaşamının büyük bir bölümünü geçirdiği Fransa'nın Cagnes-sur Mer kentinde, önünde yüzlerce yıllık zeytin ağaçlarının

bulduğu bir çiftlikte yaşamıştır. Pierre Auguste Renoir'ın hem Akdeniz sahillerini hem de özellikle zeytin ağaçlarını resimleme konusunda istekli olduğu yapmış olduğu bu resimlerde görülmektedir. Renoir, Menton'da bulunan zeytin ağaçları arasından bir sahili resmetmiştir. **(Res.18)** Geniş bir renk lekesi olarak görünen iki yaşlı ve görkemli zeytin ağacı da kompozisyonun neredeyse tamamını kaplar. [21].

Resim 18. Pierre Auguste Renoir, Menton Yakınlarında Sahil Manzarası, 20. Yüzyıl, tuval üzerine yağlıboya, 65x81 cm, Museum of Fine Arts, Boston, ABD. (<https://collections.mfa.org/objects/33325>)

Açık hava resminin figürlü kompozisyonlarda kullanılması Empresyonistleri çok etkilediği gibi renk ve ışığın uyandırdığı izlenimler Fovistler için de önemli bir kaynak olmuştur. Manzaranın etkileyici parçası ışık ve gölge, uyandırdığı izlenimler renkle birlikte Henri Matisse'in resimlerinde sıkça görülür. **(Res.19)** Fovist bir ressam olarak Matisse için de zeytin ağaçlarının renk ve ışıltıları söz konusu resminde karşımıza çıkar. İki şık giyimli kadın figürünün ayaküstü bir konuşma yaparcasına kompozisyonun ortasına yerleştirildiği bu resimde, arka planda patika yolun üzerinde zeytin ağaçları görülmektedir. [22].

Resim 19. Henri Matisse, Zeytin Ağaçları Arasında Sohbet, 1921, tuval üzerine yağlıboya, 100x82 cm, Museo Thyssen Bornemisza, Madrid, İspanya. (Zerrin İren Boynudelik- Mahmut Boynudelik, Zeytinin Renkleri, İstanbul, 2011, s. 272)

Van Gogh için zeytinlikler büyük önem taşır. Zeytin ağaçlarının yer aldığı çok sayıda kompozisyonu vardır. En güzel resimleri arasında sayılan Zeytin Toplayan Kadınları (**Res. 20**) yaparken kadınların gerçekte ne yaptıkları sanatçının ilgisini çekmemiştir. Bu kadınların zeytin ağaçlarıyla toprakla ve gökyüzüyle oluşturdukları uyumdur. Van Gogh resimlerinde zeytin ağacını sahip olduğu fiziki özellikleriyle ele almış, yapraklarının ışıkla oynaşarak renk değiştirmesini büyüleyici bulmuştur. [23].

Resim 20. Vincent Van Gogh Zeytin Toplayanlar, 1889, 73x92 cm, tuval üzerine yağlıboya, Metropolitan Museum of Art, New York, ABD (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436536>)

6. NATÜRMORT TÜRÜ RESİMLERDE ZEYTİN TASVİRİ

Hollandalı ressamların en fazla uzmanlaştıkları “ölüdoğa” (natürmort) resimleri, genellikle şarap dolu güzel sürahileri, hoş porselenler üzerine dizilmiş iştah açıcı meyveleri veya başka leziz yiyecekleri göstermektedir. Bunlar bir yemek salonuna çok uygun düşen ve kolayca alıcı bulan tablolarıdır. Sadece sofranın zevklerini anımsatmak için yapılmıyorlardı. Ölüdoğalarda, sanatçılar istedikleri nesnelere seçmekte ve bunları kendi zevklerine göre masaya yerleştirmekte özgürdüler. Bu yüzden de ölüdoğa resimleri, ressamların çeşitli deneyler yapabileceği mükemmel bir alan oluşturdular. Genellikle 17. Yüzyıl Hollanda’sında ortaya çıkmış bir türdür. Zeytin, natürmort (ölü doğa) türü resimlerde sıkça görülen egzotik meyve ve çiçek kadar yaygın kullanıma sahip değildir. Ancak manzara ressamlarında olduğu gibi bu sanatçılar da zeytinin göz alıcı parlak ve biçimsel özelliklerinin eserlerine canlılık kattığını düşünerek Clara Peeters gibi pek çok Hollandalı sanatçının resimlerinde yer almıştır. Masa adlı çalışmasında (**Res. 21**) pahalı yiyecekler, ithal tabak ve bardaklardan oluşan bir kompozisyon görülmektedir. [24].

Resim 21. Clara Peeters, Masa, 1607-21, tuval üzerine yağlıboya, 55x73 cm, Museo del Prado, Madrid, İspanya. (Zerrin İren Boynudelik- Mahmut Boynudelik, Zeytinin Renkleri, İstanbul, 2011, s. 242-243)

Masanın ortasında etli pay tabağı, bu tabağın etrafında ise metal bir tabak içinde ezme sürülmüş küçük bir ekmek bir bıçak ile başka bir metal tabak içinde kızarmış ördek, porselen tabağın içinde ise dönemin pahalı yiyeceklerinden yeşil zeytin betimlenmiştir. Hollanda’da zeytin deniz kabukluları ve egzotik meyveler gibi pahalı ithal ürün olduğu için masada yerini almıştır. Zeytinin salamura edildikten sonraki kekremsi tadı nedeniyle yine zaman zaman İsa’nın pasyon (çile) yani acılarını sembolize ettiği düşünülür. Masa konulu natürmort çalışmasında kâse içinde yeşil zeytinler görülmektedir. [25].

7. SONUÇ

Görsel sanatlarda kullanılan imgeler/semboller/simgeler, sanat tarihi alanında iletildiği düşünülen mesajı anlamaya yarayan adeta bir metafor gibi kilit noktası oluşturmuştur. Resim sanatında özellikle imgenin yapıldığı döneme ilişkin genel bilgiler, toplumun, sosyal, kültürel hatta ekonomik ortamına, etkileşim içinde bulunduğu diğer kültürlerle aktarılmasında önem bir yer teşkil etmiştir. Zeytin betimlerinin de bu eserlerde niçin kullanıldığı hususunu söz konusu çalışmadaki başlıklar altında görmek mümkündür.

“Barış Sembolü: Zeytin ve Sanat Tarihindeki İzleri” adlı bu çalışmada, Antik dönemden modern sanata adaletin, barışın, bolluk ve bereketin sembolü olarak zeytin, görsel veriler eşliğinde ele alınmıştır. Mitolojiden, dinsel konulu, alegoriden günlük yaşam konulu resimlere sıkça işlenen bir imge olarak, bu efsanevi meyvenin insanoğlunun hayatındaki önemine, sanat ve kültür tarihindeki yerine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

[1] Boynudelik, Z.İ. ve Boynudelik, M., (2011), Zeytinin Renkleri, Umur Yayınları, İstanbul.

[2] Boynudelik, Z.İ., “Ortaçağ’dan Bir İmsakiye: Limbourg Kardeşlerin Saatler Kitabı”, Toplumsal Tarih, Haziran 2003, Sayı:114, ss. 62-65, İstanbul.

- [3] Hansen, W., (2018), Yunan ve Roma Mitolojisi, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul.
- [4] March, J., (2018), Klasik Mitler, Çev. Semih Lim, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- [5] Boynudelik, Z.İ. ve Boynudelik, M., (2007), Zeytin Kitabı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- [6] Ovidius (2017), Dönüşümler, Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Payel Kitabevi, İstanbul.
- [7] Symonds, J.A., (2016), “İtalya’da Rönesans”, Rönesans’ın Serüveni, Haz. Enis Batur, Sel Yayıncılık, İstanbul, ss. 294-296.
- [8] Eliade, M., (2014), Dinler Tarihine Giriş, Çev. Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- [9] <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/> (Erişim: 04 Haziran 2020)
- [10] Eliade, M., (2014), Dinler Tarihine Giriş, Çev. Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- [11] Hollingsworth, M., (2009), Dünya Sanat Tarihi, Çev. Rengin Küçükerdoğan-Banu Ergüder, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- [12] Krausse, A.C., (2005), Rönesans’tan Günümüze Resim Sanatının Öyküsü, Çev. Dilek Zaptçioğlu, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- [13] Gombrich, E.H., (2013), Sanatın Öyküsü, Çev. Erol Erduran ve Ömer Erduran, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- [14] Hall, J., (1974), Dictionary of Subjects and Symbols in Art, Harper&Row, Publishers, London.
- [15] Vergilius (1995), Aeneas, Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Payel Kitabevi, İstanbul.
- [16] <https://www.hansmemling.org/Angel-With-An-Olive-Branch-Emblem-Of-Divine-Peace.html> (Erişim: 04 Haziran 2020)
- [17] Agizza, R., (2006), Antik Yunan’da Mitoloji, Çev. Zühre İlgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- [18] Ferber, M., (1999), A Dictionary of Literary Symbols, Cambridge University Press, United Kingdom.
- [19] Cirlot, J.E., (2001), A Dictionary of Symbols, Taylor & Francis e-Library, London.
- [20] Boynudelik, Z.İ. ve Boynudelik, M., (2011), Zeytinin Renkleri, Umur Yayınları, İstanbul.
- [21] Simona, B., (2004), Art Book Empresyonistler, Çev. Beyza Sumer, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- [22] Crepaldi, G., (1998), Art Book Matisse, Çev. Durdu Kundakçı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- [23] Karahasan, A., (1991), Deha İle Çılgınlık Arasında Bir Ressam Vincent Van Gogh, Çağdaş Yayıncılık, İstanbul.

[24] Akdeniz Ay, D., “17.Yüzyıl Hollanda Resim Sanatında Yiyecek-İçecek Öğeleri: Portre, Tür ve Ölüdoğa Sanatından Örneklerle”, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 06 Şubat 2017.

[25] Boynudelik, Z.İ., Natürmort, Anons, Nisan 1994, İstanbul, s.6.

ANADOLU'DA İLK TIP MEDRESESİ “GEVHER NESİBE HATUN
DARÜŞŞİFASI”Öğr. Gör. Kifayet Özkul
İstanbul Üniversitesi

Özet

Tıp, geçmişten günümüze kadar olan tüm bilgileri, insanlık yararına kullanarak hastalıkları iyileştirmek, tedavi etmek veya önlemek amacıyla başvurulan ve uygulanan teknik ve bilimsel çalışmaların bütünüdür. İnsanlığın yaradılışından itibaren, tarihi boyunca birçok farklı hastalık oluşmuş ve yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür. Bu hastalıklar için tedavi yöntemleri aranmış ve aranan bu yöntemler dünya üzerindeki bütün medeniyetlerde farklılıklar göstermiştir. Yerleşik yaşama geçmiş olan ilk medeniyetlerde, hasta tedavilerinde, büyü ve duadan ileriye geçilememiştir. Zamanla insanlara yetersiz gelen bu tedavi yöntemleri, ilerleyen zaman dilimlerinde, bilimsel ve gerçekçi tedavilerin olması gerekliliğini göstermiştir. İnsan, tıp bilimine, tıbbi tedavilere yöneldikçe ve bu alanda geliştikçe, tıp okullarının eksikliğini duymuştur. Orta Çağ Avrupa'sında tıp alanında bilimsellikten uzak bir dönem yaşanmaktayken, Anadolu Medeniyetlerinde tıpta bilimsel bir dönem yaşanmıştır. Hint Medeniyeti farklı olarak daha akılcı bir yol izlemiş ve hastaların tedavisi için hastane yapmışlardır. Tarihte ilk tıp okulu olan “Knidos” Antik Yunan döneminde açılmıştır. Hippokratès felsefe ve tıbbı birbirinden ayırarak, bilimsel bir yaklaşım ile eğitim veren “Kos Tıp Okulunu” kurmuştur. Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Anadolu Selçukluları zamanında inşa edilen darüşşifalarda (hastaneler), hasta tedavi hizmetlerinin yanı sıra, tıp eğitimi verilmiş ve kendi alanlarında hekimler yetiştirmişlerdir. Bu okullarda yetişen doktor ya da diğer tabiriyle Hekimler, sadece hastaları tedavi eden bir meslek erbabı değildir, aynı zamanda Hippokratès'in; “*bir hekim aynı zamanda filozof olursa ilahlar seviyesine yükselir*” sözleriyle başka misyonlar daha yüklenmişlerdir. İslamiyet'in doğuşu ile Tıbb-ı Nebevî, “*Peygamber Tıbbi*” anlamına gelen, Hz. Muhammed'in (sav), sağlık alanında uyguladığı ve tavsiyelerde bulunduğu İslâmî tıp ilmi de akla bu bağlamda akla gelmektedir.

Bu makalede; geçmişten günümüze kadar gelen medeniyetlerde tıbbi olmayan uygulamalar, ardından ihtiyaç dâhilinde gelişen tıbbi teknikler ve tedavileri, 1206 yılında Anadolu Selçuklu döneminde bir gönül hikâyesi neticesinde oluşan vahim bir hastalık ve bunun sonucu, bir vasiyet üzerine inşa edilerek hizmete açılmış olan, hem tıp okulu hem de hastaneyi aynı bina içerisinde barındırıyor olmasından dolayı da dünyada bir ilk “Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Darüşşifası” ile burada uygulanan tedavi yöntemleri anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu Dönemi, Tıp Medresesi, Gevher Nesibe Hatun, Darüşşifa, Hastane.

THE FIRST MEDICAL MEDIA IN ANATOLIA "GEVHER NESİBE
HATUN DARÜŞŞİFA"**Abstract**

Medicine is the whole of technical and scientific studies that are applied and applied in order to heal, treat, or prevent illnesses by using all information from the past to the benefit of humanity. Since the creation of mankind, many different diseases have occurred throughout its history and have existed for centuries. Treatment methods have been sought for these diseases and these methods have shown differences in all civilizations around the world. In the first civilizations that have settled in, patient treatment, magic and prayer could not be advanced. These treatment methods, which have been insufficient for people over time, have shown the necessity of having scientific and realistic treatments in later periods. As people turn to medical science, medical treatments and develop in this field, they have felt the lack of medical schools. In Medieval Europe, there is a period that is far from being scientific in the field of medicine, while there is a scientific period in medicine in Anatolian Civilizations. Indian Civilization has followed a more rational way and have built a hospital for the treatment of patients. "Knidos", the first medical school in history, was opened in the Ancient Greek period. By separating philosophy and medicine from each other, Hippocrates founded the "Kos Medical School", which provides education with a scientific approach. With the arrival of the Turks in Anatolia, in the hospitals built in the Anatolian Seljuks (hospitals), besides patient treatment services, they received medical education and trained physicians in their own fields. Physicians or other doctors, who are trained in these schools, are not only a professional who treats patients, but also Hippocrates; They added other missions with the words "if a doctor is also a philosopher, he will rise to the level of gods". With the birth of Islam, Tıbb-ı Nebevî, meaning "Prophet Medicine", Hz. Islamic medicine, which Muhammad (pbuh) applied in the field of health and made recommendations, comes to mind in this context.

In this article; non-medical practices in civilizations from past to present, followed by medical techniques and treatments developed in need, a serious illness that occurred as a result of a heart story in the Anatolian Seljuk period in 1206, and the medical school and the hospital, which were built upon a will, The first "Gevher Nesibe Medical Madrasah and Hospital's Hospital" is explained with the first treatment methods in the world because it is located in the same building.

Keywords: Anatolian Seljuk Period, Medical Madrasa, Gevher Nesibe Hatun, Darüşşifa, Hospital.

1.GİRİŞ

Tıp, geçmişten günümüze kadar var olan bilgileri insan yararına kullanmak, hastalıkları iyileştirmek, hastalığı hafifletmek veya önlemek amacıyla başvurulan ve uygulanan teknik ve bilimsel çalışmaların bütünüdür. Hastaları tedavi eden Doktor/Hekim sadece bir meslek erbabı değildir. Günümüzde tıbbın babası olarak kabul edilen Hipokrat (Hippocrates); "Bir hekim aynı zamanda filozof olursa ilahlar

seviyesine yükselir” demiştir. Burada, İslamiyet’in doğuşu ile Tıbb-ı Nebevî yani “Peygamber Tıbbı”, Peygamberimiz Hz. Muhammed’in (asm) sağlık alanında tavsiyelerde bulunduğu ve uyguladığı İslâmî tıp ilmi akla gelmektedir.

İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar gelen her bir medeniyet, kendi dini inançları, kültürel yaşamları ve buldukları coğrafya koşullarında hastalarını tedavi etmeye çalışmışlardır. Zaman içerisinde medeniyetler birbirlerinden etkileşim sağlayarak, yeni teknikler bulmuş, tedavi yöntemleri geliştirmişlerdir. Gelişen dünyada, modernleşen teknoloji ile tıp, sürekli kendini yenileyen bir alan olmuştur. İlerleyen zaman içerisinde yeni teşhis araçları (Elektron Mikroskopisi, Tomografi, Mikroskop, vb.) bulunmuştur. Hastalıkların tedavisinde kullanılan birçok yöntem, bulunan yeni araçlar ile daha kapsamlı olarak geliştirilmiş ve adım adım ilerlemiştir. Günümüzde teknik bir dal olarak görülen tıbbın, gelişen bu teknoloji ve modern araçlara, yeni tedavi tekniklerine rağmen, manevi değerleri ve kültürel değerleri de bünyesinde bulundurması gerekmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), modernleşen dünyada, bugün hala geleneksel tıptan bahsederek; *“Fiziksel ve ruhsal hastalıklardan korunma, bunları tedavi etmenin yanında sağlığın iyi sürdürülmesinde de kullanılan, farklı kültürlere özgü teori, inanç ve tecrübelerle dayalı, izahı yapılabilen veya yapılamayan bilgi, beceri ve uygulamaların bütünüdür”* demiştir.

Bu bağlamda bu makalede geçmişten günümüze gelen medeniyetlerde uygulanmış olan tıbbi tedaviler, Anadolu’da uygulanmış olan tedavi yöntemleri ve Anadolu Selçuklu döneminde yapılmış, ilk Tıp Medresesi ve Dünyanın ilk Tıp fakültesi olan Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası ve buradaki tedavi yöntemlerini incelenecektir.

2. TIP TARİHİ

İnsan; içgüdüleri sayesinde hayatta kalarak nesillerini devam ettirmiş ve hastalıklarını kendileri tedavi etmiş olan hayvanların, faydalı ve zararlı bitkileri ayırt edilebildiğini fark etmiştir. Hasta hayvanların hangi bitkileri yediklerini, hangilerinden uzak durduklarını gözlemlemiş ve bunları kendi hastalıklarında da kullanmaya başlamışlardır. Bu şekilde, yaralarına bitki lifleriyle ağaç yaprakları bağlamış, kırıklarını ağaç dalları ve çamurla sabitlemiş, ağrıyan yerlerine güneşte ısıttıkları taşları koyarak kendilerinin hekimi olmuşlardır. İlerleyen zaman içerisinde hastalıkların tedavisi için gerekli olan tedavi metotları rahipler, büyücüler, kabile şefleri gibi söz sahibi kişilerin elinde bulunmuş ve karar merci onlar olmuşlardır. Bu söz sahibi kişilerin dedikleri dışında yapılan her şey kötülük olarak kabul edilmiştir.

İnsanların fikri yapıları geliştikçe, hastalıkların sebeplerini düşünmeye başlamış, gözle görülemeyen sebeplerden doğan hastalıkları açıklamakta aciz kalmışlardır. Bu hastalıkları; güneş ve ay tutulmasına, yıldızların durumlarına, şimşek çakması ve gök gürlemesi gibi tabiat olaylarına bağlamışlardır. Bunun neticesinde de su, ağaç, toprak gibi doğal nesnelere tabulaştırarak, hastalığa yol açtığını düşündükleri kötü ruhların bedenden uzaklaştırılması için, muskalara, dövmelere ve totem sembolü sayılabilecek başka malzemelere yönelmişlerdir. Yazının bulunmasıyla, o güne kadar

uygulanmış yöntemler, birikmiş olan tıbbi bilgiler kaydedilmeye başlanmış ve tapınaklarda koruma altına alınmıştır.[2]. Antik devirlerden 19. yüzyıla kadar tıp tarihiyle ilgili bilgiler dağınık kalmıştır. Bu konu ile alakalı olarak 1242 yılında, ortaçağ İslam dünyasından İbn Ebî Usaybia tarafından Kahire’ de yazılmış olan “Uyûnü’l-Enbâ fi Tabak atî’l-Etibbâ” adlı eser önemlidir. Hint ve Yunan tıbbi hakkında oldukça geniş bilgi verirken, dörtyüzü Müslüman olan beşyüz hekimin hayatını ve eserlerini de anlatmaktadır. 19. yüzyıla kadar tıp öğrenimi sırasında, yalnızca eski büyük hekimlerin eserleri incelenirken, daha sonraki yüzyılda birçok bilim dalında olduğu gibi tıp alanında da büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.[2].

Mezopotamya, Mısır ve Anadolu kültürlerinin sentezi olan Yunan tıbbının yetiştirmiş olduğu büyük hekim Hippokrates, tıbbi mitolojik anlayıştan kurtarmış, zaman içinde geliştirilerek günümüzün modern tıbbi ortaya çıkmıştır. Ancak akupunktur, su ve bitki tedavileri gibi doğal bazı metotlar hala kullanılmaktadır. Antik Yunan ve Roma dönemlerinde Hippokrates ve Galenus; “zıtlar zıtlarla iyileştirilir” ya da “benzer benzeri tedavi eder” sözleriyle ifade edilen tedavi yöntemleri, İslam tıbbında “*el-ilâcu bi’z-zıddu ve hıfzu’s-sıhhati bi’l-müşâbehetu*” sözüyle birleştirilmiştir. Bazı tedavi metotları günümüze kadar varlığını devam ettirmiş, bazıları ise ortadan kaldırılarak tıp tarihinin geçmiş dönem tedavi konuları arasına girmiştir.[2]. Tarihe bakıldığında pek çok şeyin değiştiği görülmektedir. Bu sebeple her çağ kendi içinde değerlendirilmelidir.

2.1. Mezopotamya ve Tıp:

Mezopotamya denildiğinde akla; Sümer, Babil ve Asur Medeniyetleri gelmektedir. Mezopotamya tıbbi hakkında bildiklerimizin büyük bir çoğunluğu Asurbanipal Kitaplığında¹ bulunmuştur. Bu tabletlerin en eskisi olan ve İnsanlık tarihinin en eski bilinen tıp elkitabını Sümerli bir hekim oluşturmuştur. Öğrencileri ve meslektaşları için değerli olan tıbbi reçeteleri bir araya getirmiştir. Bu nedenden dolayıdır ki Mezopotamya’daki uygarlıkların tıp alanındaki uygulamalarında bulunan her şey Sümer kaynaklıdır. Kramer ve Levey haftalarca çalışmış ve bu kitabın formüllerinin okunabilir kısımlarını bilime kazandırmışlardır. Çözömlenen tarihin ilk ilaç formülleri kitabında tamamen rasyonel bilgiler içerdiğini, bitki, hayvan ve mineral altyapılı ilaçlara değindiğini söylemek mümkündür. Sümerlilerin tıpla ilgili bu el kitabı ritüellerden, doğüstü içeriklerden uzak olsa da Sümerlerde de tıbbın din olgusundan tamamen bağımsız olduğunu söylemek kesinlikle mümkün değildir. Tabletler üzerine yazılmış olan bu metinlerde tıbbi konular, hastalıklar özetlenmiş ve neler yapılacağı anlatılmıştır. Babil tıbbi için de en önemli belgeyi Hammurabi Kanunları oluşturmaktadır. Bu kanun maddelerinde cerrahlardan bahsedilmiştir. Cerrahların başarılı olduklarında ödüllendirildikleri, başarısız olduklarında

¹ (M.Ö. 668-627), Asur kralı Asurbanipal sanata ve bilime büyük ilgi duymuştur. Ortadoğu’nun, ilk kitaplığını kurmuştur. Bu kitaplıkta, Tapınak kitaplıklarından toplanmış, metinlerin asıllarından veya kopyalarından oluşturulmuş 22.000’in üzerinde tablet bulunmaktadır. Tabletlerdeki metinler genellikle, astronomi, tarih, felsefe, tıp ve edebiyat ile alakalıdır. Tabletlerden günümüze kadar gelenlerin geneli British Museum’da ve İstanbul Arkeoloji Müzelerinin çivi yazılı belgeler Arşivi’nde korunmaktadır. (A. Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Buke Yayınları, İstanbul 2002, s. 301).

cezalandırıldıkları anlaşılmaktadır. Mezopotamya tıbbı, dini görüşlerle birlikte gelişmiştir ve sihirden ayırmak oldukça güçtür.[28].

2.2. Mısır Medeniyeti ve Tıp:

Mısır Medeniyeti tıbbında en önemli kaynaklar M.Ö. 3000'lere kadar uzanan papirüslerdir. Bu papirüslerin en önemlileri şunlardır: Edwin Smith Cerrahi Papirüsü, Ramesseum Papirüsü, Hearts Papirüsü, Ebers Papirüsü, Kahun Papirüsü, Karlsberg Papirüsüdür. Edwin Smith ve Ebers papirüslerinde anlatıldığı üzere, Mısır'da hasta tedavilerinde Sekhmet rahipleri, sinular ve büyücüler üstlenmiştir. Hekimler, kitaplardaki bilgilere göre hastayı tedavi ederken ölümüne sebebiyet vermişse sorumlu değil, kendi kanaatine göre tedavi edip, hastanın ölümüne sebebiyet verirse sorumlu tutulmakta ve ölümlle cezalandırılmaktadır.[4].

Mısır tıbbına göre solunum hayatın esasını oluşturmaktadır. Burun ve kulak yoluyla 22 damara girerek kalbi çalıştıran hava, bedeni hareket ettirmektedir. Akıl, kalp, damar sistemi ve duyguların merkezidir; gözyaşı, hava, idrar, balgam gibi vücut sıvılarının kaynağıdır. Hastalıkların sebebi olarak, hava şartları, iklim değişiklikleri, aşırı beslenme, ham meyveler, bayat yiyecekler, fazla içki ve parazitler düşünülmektedir. Tedavi yöntemlerinin bazılarında; sindirim sistemi için anason, kişniş ve kimyon, idrar söktürmek için ardıç, kabızlık için bal ve hintyağı, gece körlüğü için sığır karaciğeri, cilt kesikleri için küflü ekmek ve tuz, böcek ısırılmaları ve cilt tahrişleri için sarımsak kullanmışlardır. Mısır tıbbında kullanılan bütün maddeler, Dioskorides'in *Materia Medica*² adlı eserle Roma, İslam ve Avrupa tıbbına da aktarılmıştır.[4].

Mısır'da ölümden sonra yaşama inanıldığından dolayı, ölen insanlar mumyalanmıştır. Mumyalama işleminde hekimler uzak tutulmuş, bu işlem din görevlilerine bırakılmıştır.[5]. Mumyalama işlemleri hakkında Halikarnasos'lu Herodotos'un, *Historia* adlı eserinde ikinci kitap olan Euterpe'de³ oldukça ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

2.3. Hitit Medeniyeti ve Tıp:

Anadolu'da kurulmuş olan Hitit Medeniyeti ve bu medeniyete ait, yazıyı en güzel şekilde kullanmış olan Hattuşaş'tan otuz binden fazla çivi yazılı tablet çıkmıştır. Bu tabletlere bakıldığında, önemli bilgilere ulaşamamıştır. Hititler savaşçı bir toplum olduklarından dolayı, öncelikleri kendilerini korumak olmuş, hastalıklarla çeşitli bitkisel ilaçlarla ve büyü ile baş etmeye çalışmışlardır. Hititler hastalıkları dinsel olarak yorumlamışlar, tabiatüstü olaylarla meydana geldiğini düşünmüşlerdir.

² Pedanius Dioskorides, M.S. 1. yüzyılda yaşamış bir hekimdir. Dioskorides'in yazdığı *De Materia Medica* da antik çağda önemli kitaplardan biridir. 500 yıl boyunca Doğu ve Batı bilim dünyasında farmasötik ve botanik dallarında da önemli bir eser olmuştur. Süryanice, Arapça, Farsça ve Latince'ye çevrilmiştir. Bitkisel kaynaklı ilaçlara önem veren Ortaçağ medeniyetlerinde, Türk-İslam medeniyetinin hakim olduğu coğrafyada da incelenmiştir. (Yıldırım. V. Ve Ataç A. Osmanlı Hekimleri Ve Dioskorides'inde *Materia Medica*sı)

³ Herodotos, Batı Anadolu'da Halikarnasos'da bugünkü Bodrum'da M. Ö. 484 yılında doğan, dünyanın ilk araştırmacı tarihçisi ve yazarıdır. *Historia* adlı eseri onu ünlü yapmıştır. Romalı devlet adamı, bilgin ve yazar Cicero tarafından Latince "Pater Historiae" (Tarihin Babası) unvanını almıştır. "Historia" sözcüğü "araştırma, inceleme, bilgi edinme" anlamındadır. II. Kitap Euterpe'de birçok konu yanında Mısır kültürü: tıp, cenaze törenleri, gıda gibi konulara da yer vermiştir.

<http://www.antiktarih.com/2019/07/24/tarihin-babasi-herodot-kimdir/>

Rahipler hastalıkların tedavisini dua yoluyla tanrılara yalvararak gerçekleştirmişlerdir. Hitit Medeniyeti hakkında bilgi veren bazı metinlerde bitkilerin sağlık alanında kullanıldığı yazmıştır. Sarımsak, şeytan teresi, tekesakalı gibi bitkilerden faydalandığı da görülmektedir.[34].

Hititlerin bütün dini görüşlere saygılarından dolayı ve dini inanışları zenginlik olarak gördüklerinden ötürü, fethettikleri topraklarda yaşayan halkların dinlerini kendi inançlarına katarak bin tanrılı millet olarak anılmışlardır. İnsanların hastalıklarına sebep olan İşhara tanrısı, tedavi eden sağlık tanrıçası Kamruşepa, göz tanrısı Şakuvaşşa, kulak tanrısı İştamanaşşa, doğurganlık veren aşk tanrıçası Şauska tanrılarında bazılarıdır. Topluma bulaşıcı hastalıklar salan Yarri gibi zararlı cinler de Hitit tıbbında önemli rol oynamıştır.[8].

2.4. Çin Medeniyeti ve Tıp:

Çin Medeniyetinin inancına göre evrenin tek bir tanrısı yoktur, her şey doğanın ikili dengesi etrafında birbirini tamamlayarak, kendi kendine oluşan iki karşıt kutuptan kabul edilmiştir. Bu ikili dengeye Yin-Yang teorisi denmektedir. Bu teori de insan vücudu da bir denge içerisinde. Hastalıkların tedavisi de bu denge içerisinde gerçekleşmiştir. Bir insanın hastalanmasının sebebi, vücudundaki bu dengenin bozulmasından kaynaklanmaktadır. Çin tıbbın kurucusu olarak da üç imparator hekim gösterilmektedir;

- 1- Yin-Yang Teorisi'ni ortaya atan ve Yi-King adlı eserin yazarı Fu-Hsi tıbbı,
- 2- Bitkileri tanımlayan Pen-Tsao adlı eserin yazarı Shen-Nung,
- 3- Klasik Çin tıp prensipleriyle ilgili olan Nei-King adlı eserin yazarı Huang-Ti.

Odun, ateş, toprak, maden ve su, birbiriyle etkileşim içinde bulunan ve evreni oluşturan bu beş ana unsuru felsefi olarak kabul eden Çin Medeniyeti, kapalı bir toplum olmuş ve dünyaya açılmamıştır. Çin medeniyetinin, tıp alanına katkıları, nabız muayenesi, akupunktur ve tıbbi bitkilerdir. Çin tıbbı oldukça tutucu ve dogmatik olduğundan, başta elde edilen bilgilerin iletmesine ihtiyaç duyulmamış ve bu sebeple o bilgiler hiç değişmeden günümüze kadar gelmiştir.[4].

2.5. Hint Medeniyeti ve Tıp:

Hint Medeniyetinde tıp, evvelki medeniyetler gibi, dini ve büyü anlayışından kopamasa da, daha akılcı ve güvenli tıbbi uygulamalara izin vermiştir. Hint tıbbı, felsefe ve kozmolojisiyle iç içe gelişmiştir. Hint felsefesi evrendeki canlı-cansız her şeyin şu beş temel elementten meydana geldiğini savunmuştur; Hava, toprak, su, ateş ve boşluk. Yüzyıllar boyunca Hintliler, uygulamış oldukları nefes ekzersizleriyle birlikte beden-zihin-ruh bütünlüğünü yakalamaya çalışmışlardır.[4].

Kötü ruhlar ve şeytani güçler hastalıkların sebebi olarak tanımlanmıştır.[33]. Hint tıbbının temelini Charaka, Susruta ve Vagbhata gibi büyük hekimlerin yazdıkları kitaplar oluşturmuştur.[17].

Hint tıbbı; dini inançlarla tedavi yapılan birinci dönem ve hekimlerin hâkim olduğu ikinci dönem olarak ayrılmıştır. M. Ö. 226 yılında Hindistan'da, onyediyane hastane olduğu, her yerleşim yerine on hekim tayin edildiği bilinmektedir.[12].

2.6. Yunan Medeniyeti ve Tıp:

Antik Yunan dönemindeki ilk tıp bilgilerine, M. Ö. 9. yüzyılda yaşamış olan Homeros'un İliada ve Odysseia eserlerinde ulaşılmıştır. Bu eserlere dayanarak, savaş sırasında meydana gelen kılıç, mızrak gibi yaraların tedavilerinin nasıl yapılacağı öğretilmiştir. Bu eserlerde anatomik bilgi olmamasına rağmen, kas, eklem ve kemik hakkında bilgiler bulunmaktadır.[5]. Yunan tıbbı mitolojik ve bilimsel dönem olarak ikiye ayrılmaktadır. Mitolojik dönem tıbbında tanrıların ve hekimlerin hastayı birlikte iyileştirdiğine inanılmıştır. Bu dönemde hekimlerin tıbbi, cerrahi uygulamaları ve bitkisel ilaç deneyimleri işe yaramayınca, tanrılara ve tapınaklara başvurulmuştur. Tapınaklarda rahip olan hekimler çalışmaktadır ve tanrının soyundan geldikleri, bilgilerinin babadan oğula aktarıldığını kabul edilmiştir. Tapınaklarda önceleri hastaların fiziksel rahatsızlıkları ile ilgilenilmiş, daha sonraları ruhsal rahatsızlıklar ve fizik tedavileri birlikte tedavi edilmiştir.[12].

Bilime dayalı olan tıpta ise, hekimlerin yetiştirildiği, Kos ve Knidos adında tıbbi iki okul önemlidir. Kos Tıp Okulunda, hekimliğin yetenek olduğu ve bu mesleğin usta-çırak ilişkisiyle öğrenilebileceği savunulurken; Knidos Tıp Okulunda, hastalardan ortaya çıkan bulgular, benzerlikleri ve ortak noktaları esas alınarak hekim yetiştirmeyi ve hasta tedavi etmeyi savunmuş ve üstlenmişlerdir. Daha sonraları Kos Tıp Okulunda, Hipokrat'ın şahsiyeti ve fikirleri tıbbı hâkim olmuştur. Hipokrat'a göre hastalıklar dörde ayrılmaktadır; birincisi insan bedeni ve çevresi arasındaki ilişkinin bozulmasına sebep olan hastalıklar, İkincisi beden bütününe bozukluğunun sonucu olan hastalıklar, üçüncüsü bedende bulunan organizmanın neşrettiği dört elementin arasındaki denge bozulduğunda oluşan hastalıklar, dördüncüsünde ise vücudun temel dengesinin kırılması ve hastanın kendisindeki bulunan içsel faktör veya dışsal faktörlerin bozulmasına bağlıdır.[12].

2.7. Roma İmparatorluğu ve Tıp:

Roma'da, hastalıkların tanrılar tarafından verildiğine inanıldıklarından dolayı derinlemesine bir araştırma içine girmemişlerdir. Bu nedenle tedavilerde basit bitkisel karışımlar ve şifalı gıdalar kullanarak tedavileri yürütmüşlerdir. Hastalığı veren tanrıların, tedaviyi de gerçekleştirebileceğine inanmışlardır. Bu nedenle tanrıların arzularını öğrenmek amacıyla kehanet danışmalarına yönelmişlerdir. Kehanet danışmanı genellikle kuşların uçuşuna ve tanrılara kurban edilmiş olan hayvanların iç organlarına bakarak yorumlarda bulunmuşlardır. Dolayısıyla hasta tedavileri büyü, kehanetten oluşmuştur.

Roma'nın ilk dönemlerinde hekim uzmanlığı eksikliğini Pater familias⁴ ailesi gidermiştir. Bu aile hekimlik görevini üstlenmiş ve özellikle kölelerin tedavisinde rol almışlardır. Roma döneminde hekimler genellikle kölelerden olmuş ya da azat edilmiş Hellenler⁵ olmuştur. Plinius'un belirttiğine göre Roma'da çalışan ilk Hellen Archagartus olmuştur. Roma kendi içinden de hekimler çıkarmıştır, ancak oldukça sınırlı kalmıştır. Roma'da hekimler hastalığın semptomlarına bakarak tanısı koymuş

⁴ Roma'nın toplumsal yapısının en küçük birimi olan, baba rolündeki Pater Familias'tır.

⁵ Hellen, gerçekte yaşayıp yaşamadığı pek bilinmeyen ancak 8. yy. itibarıyla tanrılaştırılmış bir hekim olan Asklepios adına kurulmuş tapınakları olan Asklepieionlardır. Asklepieionlar, içinde tanrıya hizmet etmekle görevli rahiplerin bulunduğu şifa merkezleridir.

ve gerekli tedaviyi uygulamışlardır. Tedavi olarak bitkisel karışımlar, gıda perhizleri, sıcak-soğuk su, güneş banyoları uygulanmıştır. O dönemki uygarlıklarda toplumun gerek alt gerek üst kesimindeki insanlar, bitkiler hakkında oldukça fazla bilgiye sahiptiler. Bitkilerin demlenmesi, kurutulması, besin olarak kullanımı, kozmetik amaçlı kullanımı ve şifa amaçlı uygulamaları konusunda bilgi birikimleri bulunmaktadır. Bunların dışında hekim tarafından tedavi edilemeyecek olan hastalık tespit edilirse, hastayı cerraha yönlendirmişlerdir. Cerrahlık ve hekimlik Roma'da ayrı uzmanlık gerektiren iki grup olmuştur. Cerrahi müdahalelerde anestezi yoktur, haşhaş, beyaz adamotu gibi bitkilerle bir rahatlama sağlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle operasyonlar yoğun acı oluşmuştur.[13].

2.8. Orta Çağ ve Tıp:

Batı dünyasının uzun bir zaman bocaladığı döneme Orta Çağ denilmiştir. Bu karanlık devirlerin, batı dünyasına ait olduğunu söylemek çok doğru olur. Birçok alanda olduğu gibi, Tıp bilimi de bu ortamda oldukça yavaş bir gelişme göstermiştir. Tıbbın, sadece astroloji alanıyla birleşme yolunda bir ilerlemesi olmuştur. Bununla birlikte 12. yüzyılda İslam Medeniyetinin etkileri ve İslam Tıp metinlerinin batı dünyasına gelmesiyle durum değişmeye başlamıştır. İslam âlimlerin özellikle Mezopotamya, Eski Mısır ve Eski Yunanda oluşan tıp birikimlerini orijinal olarak muhafaza etmeleri, etraflarına yaymaları ve kendilerinde de var olan teori, tespit ve eserleri ile bu değişim gerçekleşmiştir. Bu nedenle diyebiliriz ki Orta Çağ Tıbbı, İslam Tıbbından etkilenmiştir.[2].

İslam'ın ilk zamanlardaki tıp bilgisi, Hazreti Muhammed'in beden ve ruh sağlığının korunmasına ilişkin tavsiyelerinden oluşmaktadır. Tıbb-ı Nebevî yani Peygamber Tıbbı olarak adlandırılan bilgileri Müslümanlar benimsenmiş ve kullanmıştır. Antik dönem tıbbına ait olan çevirilerden sonra Müslüman hekimler arasında özellikle Galenos'un⁶ görüşlerinin de yaygınlaştığı görülmüştür. Ancak Müslüman hekimler, bu Yunan birikimini yeterli bulmamış, yaptıkları araştırmalardan edinmiş oldukları gözlemler ve deneyimlerini bu birikimlerle kaynaştırarak, Orta Çağ'da Tıp biliminin gelişimine katkılarda bulunmuşlardır. [27]. Müslüman Tıp bilginleri arasında olan Huneyn Bin İshak ve er-Râzî, Galen'in özellikle göz ile ilgili konularda hatalar yaptığını belirterek, bunu düzeltmişlerdir. Bu da bize batı ile doğu bilim adamlarının sürekli bilgi alışverişi yaptıklarını göstermektedir.

Avrupa'da Tıp biliminin gelişimine, Doğu'daki tıp biliminin gelişimi bazen direkt, bazen dolaylı yollardan etkili etmiştir. Müslüman âlimlerin en çok eser verdikleri bilim dallarının başında Tıp bilimi gelmektedir, bu nedenle İslam dünyasında, Tıp bilimi büyük bir öneme sahiptir.[2]. Müslüman âlimlerin eserleri, Latinceye tercüme edilmeye başlanmıştır. İslâm tıp eserleri Orta çağın karanlık Avrupa'sına yol göstermiştir. Orta çağda tıbbın uyanışı olarak 9. yüzyılda kurulan Civitas Hippocratica⁷ adıyla anılan tıp okulu gösterilmektedir.[4].

⁶ Galenos, anatomik incelemeler yapmış olmasına rağmen bu alandaki bilgisini insanlardan çok hayvanlar üzerinde çalışarak elde etmiştir. Çünkü onun döneminde insan bedeni üzerinde çalışmalar yapmak yasaktı.

⁷ 9. yüzyıldan itibaren Salerno şehrinde Pontus adında bir Yunan, Salernus adında bir İtalyan koşucu yaralandığı sırada pansuman yapmıştır, iki gezgin Yahudi Helinus ve Arap Abdela uygulanan

2.9. İslâm Medeniyeti ve Tıp:

İslâm tıbbının temelinde Hz. Peygamber'in hadislerinden yararlanılmıştır.[31]. Antik Helen, Hint ve İnan tıbbından da etkilenmiş olan İslam tıbbının gelişimi üç evrede incelenebilir.

• İlk evrede; Sushruta kitabının çevrilmesiyle Hint tıbbı, Hipokrat ve Galen gibi bilginlerin yapıtlarının çevrilmesiyle de Yunan tıbbı etki etmiştir.

• İkinci evrede; İbn Sînâ, Râzî, Ali İbn Abbâs, Zehrâvî, İbn Zuhr, İbn Nefis gibi Müslüman tıp adamlarının etkisi görülmektedir.

• Üçüncü evrede; diğer bilim alanlarında olduğu gibi tıp alanında da durgunlaşma olmuştur.[13].

İslam tıbbının genel bilgi birikimine bakarsak; Halil b. Ahmed'in Kitâbü'l-Ayn isimli tıbbi terimler kitabında; tıbbi malzeme, anatomi, cerrahi, ilaç ve botanik terimlerin yanında yer alan çeşitli tedavi yöntemleri, yeni doğan bebek, anatomik bozukluklar, göz hastalıkları, baş yaralanmaları, yemeği hazmettiren ilaçlar, merhemler, iç ve dış hastalıklar, cilt hastalıkları, kadın hastalıkları, psikolojik rahatsızlıklar, ağrı, boğuk ses, yüksek ateş, üşüme, kan akması, kan birikmesi, ter, hezeyân, uyuşukluk, irin, derinin şişmesi veya kurumması, felç, kanın sütün kesilmesi, nabız değişiklikleri, karın şişliği, idrar değişiklikleri gibi belirti ve bulguları yer almaktadır.[14].

İslam tıbbında, bilgi birikiminin yanında, toplumsal yaşamın düzeni ve sürekliliği için, bedensel ve ruhsal sağlığını kaybetmiş hastaları da bir arada tutmak, bakımlarını yapmak ve iyileştirmek büyük önem taşıdığından dolayı, hastane fikri zamanla gelişmiştir ve 707 yılında kör, yatalak, cüzzamlı, kötürüm hastaları tedavi etmek amacıyla ilk hastane kurulmuştur. Bu ilk hastanenin ardından, tedavi kurumu olarak ve eğitim vermek amacıyla başka hastaneler de kurulmuştur. Bu hastanelerde, hastalıkların çeşidine göre hastalar farklı koğuşlara konulmaktadır.[15]. İslâm dünyasında hastanelerde, bizzat hastayı görerek tıp eğitimi gerçekleştirilmiştir. Tıp eğitimi almak isteyen gençler hastanelerde hekimlerin yanında yetişmiş, usta-çırak ilişkisi içerisinde hekimlerden tedavi yöntemlerini öğrenmişlerdir. [23].

İnan'da 5. yüzyılda Cundişapur'da kurulan hastane İslâm dünyasında hastanelerin kuruluşunda önemli bir model olmuştur [4]. Abbasiler döneminde yaklaşık olarak 800 yılında tam teşekküllü ilk İslâm hastanesi kurulmuştur. Türk-İslâm dünyasında hastane karşılığı olarak darüşşifa, şifahiye, bimarhane, darüssihha gibi Farsça ve Arapça kökenli kelimeler kullanılmıştır. 19. yüzyılda hastane kelimesi, Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya başlanmıştır [4]. İslâm medeniyetinde kurulmuş darüşşifalar ile aynı dönem Avrupa'da bulunan hastaneler karşılaştırıldığında, Avrupa'daki hastaneler yardım-bakım kuruluşu dışına çıkamamış, İslâm dünyasındaki darüşşifalar ise günümüzdeki hastaneler gibi hizmet verip, hekim yetiştirmiştir.[25].

2.10. Anadolu'daki Tıbbın Doğuşu

pansumana yakından bakmak için yaklaşmışlardır. Bu esnada bu dört kişinin de tıpla uğraştığı keşfedilmiştir. Daha sonra ortaklık edip, bilgilerinin toplanıp ve dağıtılabileceği bir okul kurmaya karar vermişlerdir.

Anadolu Selçuklu toplumunda da diğer dönemlerde olduğu gibi bilimsel tıbbın yanı sıra halk hekimliği uygulamaları da mevcuttur. Halk hekimliğinde; dua okumak, yazılı sarımsak, badem, şeker gibi besinler yedirmek, yazılı kâğıdı suda eritip içmek, tütsülemek, göz hastalıklarında tükürüklü parmaklarını hastanın gözüne sürmek, kırıklarda kemiği mesh etmek ve dua okumak gibi uygulamalar yapılmıştır. Bilimsel tıp da ise uzun süren bazı ateşli hastalıklarda bal veya sarımsak; soğuk algınlıklarda sarımsak, bal, yoğurt; ishalde sarı helile; kabızlıkta mahmude; bağırsak ağrılarında tiryâk ve tiryâk-ı farûkî, uykusuzlukta haşhaş sütü; gözü kuvvetlendirmek için çiğ şalgam gibi bitkilerden de faydalanılmıştır.[4].

Doğu ile Batı arasında köprü olan ve yüzyıllar boyu en zarar verici hastalık olan salgınlardan kurtulamayan Anadolu'da, Justinianus vebasası denilen ve 3 yıl sürmüş olan, nüfusun önemli büyük kısmını yok eden bir salgın olmuştur. Salgınları tabiatüstü güçlerle açıklamaya çalışmışlar, korunma ve tedavi içinde maddi-manevi metotlara başvurmuşlardır. İslam dünyası Hz. Muhammed'in "*vebalı yere girmemeyi, o ortamda ise dışarıya çıkmamayı*" tavsiye eden hadisi ile karantina tedbirleri alınmıştır.[4].

Anadolu Selçuklu döneminde, her şehirde dârüşşifâ, dârüssihha, bîmâristan adıyla hastaneler açılmıştır. Tedavilerin ücretsiz olarak yapıldığı bu kurumlarda; cerrahlar, hekimler, eczacılar ve hizmetli grubu görev yapmıştır. Tıp tarihinde oldukça önemli bir konuma sahip olan bu hastaneler, Anadolu Selçuklularının medeni seviyesinin en önemli göstergesidir.[4].

3. ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ VE TIP

11. yüzyıl ortalarında Anadolu'nun fethi ile Anadolu'ya göç eden Türkler, bu toprakları yurt edinip kendilerine vatan kılmışlar, beylikler kurmuşlar ve yeni kurulan bu beylikleri, Devletin hâkimiyetini kalıcı kılabilmek adına birçok alanda yapılanma oluşturmak için imar faaliyetlerine girmişlerdir. Anadolu'ya gelirken beraberlerinde getirmiş oldukları sanatçı ve mimarların katkılarıyla kültürel birikim ve becerilerini Anadolu kültürüyle harmanlamışlardır.[22]. Konya merkez olmak üzere Akşehir, Beyşehir, Afyon, Kayseri, Amasya, Sivas, Malatya, Erzurum, Tokat ve Alanya'daki mimari yapılaşma, Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın hükümdarlık döneminde doruğa ulaşmış ve İslam dünyasına Selçuklu mimari yapılaşmasını kazandırmıştır. Bu mimari yapılaşmalar içerisinde özellikle medreseler ve şifahaneler, ilim ve bilim alanlarında insan yetiştirmek ve tıp alanında hastaları tedavi ederek insan hayatına fayda sağlamak amacıyla oldukça etkin rol almıştır.

Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilmiş çok sayıda darüşşifa, özellikle ticaret yolları üzerinde ve vakıf anlayışı içerisinde kurulmuştur.[1]. Bu yapılar herkese açık olmuş, yolcular, tüccarlar, garip ve kimsesizler; din, dil ve ırk ayrımı yapılmaksızın tedavi edilmişlerdir. Bu darüşşifaların bir kısmında, akıl hastalıklarını tedavi amaçlı "*Bimarhane*" adı verilen ayrı bir bölüm de açılmıştır. Darüşşifa binasında ilaç deposu da mevcuttur.[26]. Selçuklu döneminde Anadolu'nun her büyük şehrinde en az bir adet darüşşifa yaptırılmıştır. Günümüze kadar gelen darüşşifalar arasında; Mardin Eminüddin Maristanı (1108-1122); Kayseri Gevher Nesibe Tıp

Medresesi ve Maristanı (1206); Sivas İzzeddin Keykavus darüşşifası (1217); Divriği Turan Melek Darüşşifası (1228); Konya ve Aksaray Darüşşifaları; Çankırı Cemaleddin Ferruh Darüşşifası (1235); Kastamonu Ali b. Süleyman Darüşşifası (1272); Tokat Muinüddin Süleyman Darüşşifası (1255-1275); Amasya Darüşşifası (1220-1237) bulunmaktadır.[31].

Darüşşifalar arasında hem hastane, hem de tıp okulunu bünyesinde barındıran “Gevher Nesibe Hatun Tıp Medresesi ve Darüşşifası” en önemlisidir. Bu makalede; Dünya üzerinde hüküm sürmüş medeniyetlerdeki tıp bilimi ve Anadolu Selçuklu Dönemi mimari eserlerinden biri olan, şu an restore edilmiş ve son haliyle Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından müze olarak halkın hizmetine sunulmuş olan Dünyanın İlk Tıp Medresesi Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası ve burada hastaları tedavi etmek için uygulanan tedavi yöntemleri incelenecektir.

4. GEVHER NESİBE HATUN TIP MEDRESESİ VE DARÜŞŞİFASI

4.1 Gevher Nesibe'nin Hayatı

“El çek tabip el çek benim yaramdan, Ölürüm kurtulmam ben bu veremden” bu türkü sözleri Gevher Nesibe Sultanın ordu komutanına karşı beslemiş olduğu efsanevi aşkının özetidir. Gevher Nesibe Sultan, Selçuklu hükümdarlarından II. Kılıçaslan'ın kızıdır (Resim1). Sarayın ordu komutanına gönül vermiştir, lakin bu evliliğe abisi I. Gıyaseddin Keyhüsrev karşı çıkmaktadır ve mani olmak adına da ordu komutanını savaşa göndermiş, eğer savaşı kazanır ise kız kardeşini vereceğinin sözünü de vermiştir. Komutan savaşı kazanmış, lakin yaralı olarak dönmüştür ve daha sonra da vefat etmiştir. Bu olay üzerine Gevher Nesibe Sultan üzüntüsünden verem hastalığına yakalanmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, kız kardeşinin durumunu öğrenmiş ve büyük bir pişmanlık içerisinde onu ölüm döşeğinde ziyaret etmiştir. Gevher Nesibe Sultanın, ağabeyine bulunduğu vasiyeti üzerine, I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1204-1206 yılları arasında şifahaneyi yaptırmıştır. Gevher Nesibe Sultanın türbesinin de yer aldığı şifahane ya da diğer adıyla darüşşifa, Anadolu'nun İslâm dönemine ait ilk hastanesidir. Akıl hastalıkları da dâhil olmak üzere her türlü hastalık için şifa üretilen bir merkez olmuştur. Gevher Nesibe'nin ikinci kardeşi I. İzzeddin Keykavus da ablasının vasiyetini dikkate alarak, 1210-1214 yılları arasında şifahanenin doğusuna Gıyasiye adıyla bilinen Dünyanın İlk Tıp Medresesini yaptırmıştır. Bu yapı topluluğu; Gevher Nesibe Şifahiyesi, Çifte Medrese, Kayseri Darüşşifası, Şifahatun Medresesi, Kayseri Tıbbiyesi Darüşşifa Medresesi, Kayseri Maristanı, Çifteler, Gıyasiye gibi çeşitli isimlerle de bilinmektedir.[19].

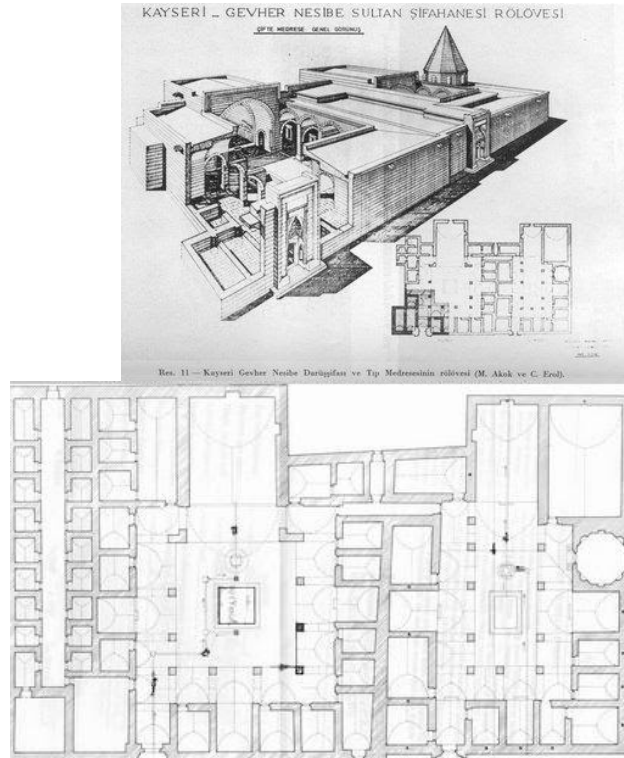
Resim 1: Gevher Nesibe Sultan

4.2. Gevher Nesibe Hatun Tıp Medresesi ve Darüşşifasının Mimari Yapısı

13. yüzyılda kervan yollarının kesiştiği oldukça önemli bir merkez olan Kayseri, "Mukarr-ı Ulema" yani "Alimler Şehri" olarak anılmaya başlamıştır. Selçuklu döneminde önemli bir bilim ve sanat merkezi olan Kayseri'de 15 kadar medresenin varlığı belirtilmektedir. Bu medreselerden Anadolu mimarlık tarihinin günümüze kalan en önemli yapılarından biri olan Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi sade mimarisıyla dikkat çekmektedir. Yapının ebadı 68 x 42 metredir, açık avlulu birbirine bitişik iki yapıdan oluşmaktadır. Her iki bina da tipik medrese şemasına sahiptir, biri diğerinden biraz daha enlidir. Güney cephesi üzerinde iki ayrı taç kapıları olan yapılar birbirine kuzey yönünde bulunan dar bir geçitle bağlanmaktadır. Mimari olarak batıdaki bina şifahane, doğudaki ise tıp medresesidir. Diğer bir tabirle biri sağlık, diğeri eğitim kurumudur ve bu özelliğiyle dünyanın ilk uygulamalı tıp okulu olmuştur. (Resim 2-3).

Resim 2: Gevher Nesibe Hatun Tıp Medresesi ve Darüşşifası

Resim 3: Gevher Nesibe Hatun Tıp Medresesi ve Darüşşifası Mimari Planı

Günümüze kadar gelememiş olsa da, Şifaiye medresesine bitişik olduğu tespit edilen dikdörtgen planlı, ortada bulunan iki koridora açılan hücrelerin bulunduğu, ruhsal hastalıkların tedavisinin yapıldığı, içinde Selçuklu hamamının bulunduğu Bimarhane'yi de bu yapı topluluğuna eklemek gerekmektedir. İlaveten Gıyasiye medresesinin yan eyvanı Gevher Nesibe Hatun türbesine çevrilmiştir. Yapı, oldukça mistik, yalın ve etkili bir mimariye sahiptir.

Şifahanenin **taç kapısı** güney cephenin batı ucuna kaymış durumdadır. Taç kapı, özenli bezemesi, ihtişamlı görünüşü ile ön plana çıkmaktadır ve gerçek bir sanat eseridir. Taç kapıda günün belirli saatlerinde, gölge oyunu ile meydana gelen bayan silüetine benzer bir görünüm oluştuğu görülmektedir. Halk, Gevher Nesibe Hatunun silüeti olduğuna inanmaktadır. Kapının dış çevresini birbirine geçmeli Selçuklu motifleri çevrelemiştir. Girişin sağ ve sol taraflarında küçük oyuklar bulunmaktadır. Sağdaki oyuğun üst kısmında Arslan kabartması sembolü vardır. Kapıdaki girişte bulunan oyuğunun üst kısmı yedi kademeli sarkıtlarla bezenmiştir.[14], (Resim 4). Selen Bostan'ın bir makalesinde "*cepheden bakıldığında dikey eksene göre simetrik bir çift göze, bir burna ve ağza benzetilen mukarnas hücreleriyle birlikte mukarnasın sınır çizgisi omuzlara doğru dökülen saç yada örtüyü çağrıştırmaktadır. Çağrışım halkın gözünde Darüşşifanın banisi Gevher Nesibe Sultanla özdeşleşmektedir.*" diye bahsetmektedir. Şifahane kapısında bulunan beyaz mermerden dikdörtgen şeklindeki 2,5 x 0,75 metre yüksekliğinde ki kitabesinde; "*Kılıçarslan'ın oğlu, dinin ve dünyanın koruyucusu büyük sultan Keyhüsrev zamanında -zamanı daim olsun- Kılıçarslan'ın kızı, din ve dünyanın ismeti Melike Gevher Nesibe'nin -Allah sizin için onu razı kalsın-vasiyeti olarak 602 yılında bu hastanenin inşasına ittifak etti*" yazmaktadır (Resim 5).

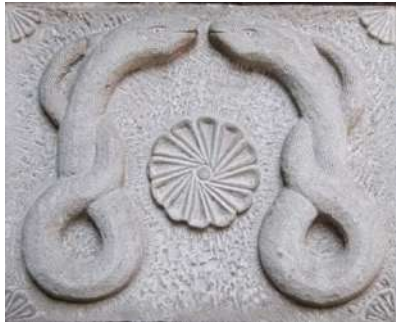
Şifahanenin taç kapısının üst kısmında da taştan işlenmiş olan kemerde ve etrafında, karşılıklı olarak çeşitli Selçuklu motifleri bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi dolanmış karşılıklı iki yılan figürleridir. İlkel dönemlerde dahi dinsel ve mitolojik bir sembol olan yılanın, diğer hayvanlardan farklı olarak görülmesinin sebepleri, sürünse de çok hızlı hareket etmesi, zehirli olması ve deri değiştirmesidir.[9]. Ayrıca yılan birçok toplumda bilgelik sembolü olarak kabul görmüştür.[6]. Şifahane kapısındaki iki yılanın ortasında da on iki dilimli Selçuklu madalyonu bulunmaktadır Bu dolanmış karşılıklı iki yılan figürleri, bugünkü Türk tıbbının sembolü olarak kabul edilmiştir (Resim 6).

Şifahane taç kapısının, iç kısmında sağ tarafta aslan motifi göze çarpmaktadır. Aslan; Devleti, gücü, kudreti, asaleti temsil etmektedir. Bu aslanın Gevher Nesibe Hatunun babası olan Sultan II. Kılıçarslan'ın anısına yapıldığı düşünülmektedir. Şifahane bölümüne taç kapıdan girildikten sonra, ortada açık avlusu ve havuzu olan, dört eyvanlı, tek katlı plan karşımıza çıkmaktadır. Dört eyvanlı plan şeması iki bölümde de uygulanmış olarak günümüze gelen Anadolu'daki tek yapı örneğidir. (Resim 7)

Resim 4: Şifahane Taç Kapısı.
Kitabesi.

Resim 5: Şifahane Taç Kapısı

Resim 6: Şifahane Taç Kapısı, Yılan Kabartma.

Resim 7: Darüşşifa,
Büyük Avlu.

Medresenin taç kapısı ise, daha Osmanlı dönemi etkisine sahip bir karakter taşımaktadır. Orijinal taş bezemelerini günümüze kadar taşıyabilen yapının, geometrik desenlerle bezenmiş olan ve orijinali olmayan mevcut ahşap kapı kanatları, restorasyon esnasında yapıya eklenmiştir. Restorasyonda yanıltıcı olmamak adına, yapının genelindeki konseptte uygun olması açısından kapı kanatları şeffaf bırakılarak demir lokmalarla korunmuştur.[14]. Medresenin kapısı açıklığında, ortası havuzlu olan avluya geçilmektedir. Avlu üç yandan revaklarla çevrilmiştir (Resim 8). Dört eyvanı bulunmaktadır. Ana eyvanın sağındaki dikdörtgen şeklinde olan büyük mekân kışlık dershane olarak kullanılmaktadır. Burada yaklaşık 100 kişi oturabilmekte ve bu bölümün ses akustik özelliği bulunmaktadır. Çok düşük sesle konuşulduğunda dahi odanın her köşesinden duyulabilmektedir. Restorasyon çalışmaları sırasında, değişik açılarda ağızları deri kaplı küpler bulunmuştur. Bu küplerin ses akustiğini sağlamak da kullanıldığı düşünülmektedir. Medrese kısmının batı tarafında, ortada bulunan eyvanın her iki yanında birer oda bulunmaktadır.

Resim 8: Medrese, Revaklarla Çevrili Dar Avlu.

Medresenin doğusunda Gevher Nesibe Hatun kümbeti bulunmaktadır.[16]. Kümbet, sekizgen yapı olan türbenin içi kesme taşlarla kaplıdır ve dört pencere ile aydınlatılmaktadır.[15]. Kümbetin üzeri, sekizgen planlı, piramidal bir külah ile örtülmüştür. Kümbetin Külahının hemen altında taşın üzerine kabartma yazı ile Besmele ve Bakara Suresinin 255. Ayeti, yazılmıştır. Bu ayetin sonunda özellikle eklendiği belirtilen “*Lâ ikrâhe fi'd din*” yer almaktadır. Bu söz ile bu dârüşşifada her hangi bir din, mezhep, kadın-erkek, zengin-fakir, Müslüman-Gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın eşit muamele edildiğinin ispatı olarak belirtilmektedir. Kümbetin alt kısmına, evlenmeden genç yaşta vefat eden ve Gevher Nesibe Hatunu sembolize eden küçük bir kız mezarı yapılmıştır.[20], (Resim 9-10).

Resim 9: Gevher Nesibe Hatun Kümbeti Görünümü

Resim 10: Kümbetin İç

1980 yılında yapılan onarım esnasında toprağın altında birçok spiral yivli künkler görülmüştür. Muhtemelen bina künklerle yerden merkezi olarak ısıtılmıştır.[15]. Büyük ihtimalle de yakınlardaki bölgelerden çıkartılan sıcak su buraya şifahaneye getirilmekte ve binada bulunan yedigen kaideli su terazisinden geçerek, binanın içerisine dağılmaktadır. Yapılan kazı çalışmalarında ve araştırmalarda yapının ve hamamın ısınmasını sağlayan başka hiçbir tesisat

bulunamamıştır. Bu sistemin de yapıya suyu getiren ve dağıtan bir tesisat olduğu düşünülmüştür.[30].

Şifahanenin batı kısmında bulunan ve avludan dar bir koridorla girilen **Bimarhane**, 9 × 41 metre ebatlarındadır ve sol tarafta dokuz, sağ tarafta sekiz adet odadan oluşmaktadır. Odalarda bulunan tonozlarda ışık ve havalandırma için açıklıklar oluşturulmuştur. Aynı dönemde batı dünyasında akıl hastaları, toplumdan uzaklaştırılıp, kötü şartlara sahip binalarda terkedilirken, Anadolu’da Bimarhane’de akıl hastalarının tedavisi yapılmıştır.[15], (Resim 11). Bimarhane’nin koridorunun solundaki ilk oda, tuğladan yapılmış kare planlı hamamdır, dört tane Selçuklu hamam penceresi bulunmaktadır ve üstü kısmı kubbe ile örtülmüştür. Hamamın, hastalara, öğrencilere ve çalışanlara hizmet verdiği düşünülmektedir.[15], (Resim 12).

Resim 11: Bimarhane.

Resim 12: Hamam.

Gevher Nesibe Hatun, Medresenin önüne çeşme yapılmasını da vasiyet etmiştir. Çeşmenin nişi içerisinde 1218 tarihli bir padişah tuğrası da bulunmaktadır (Resim 13). Çeşmenin ayna taşı üzerinde bulunan kitabesinde şiir yazılmıştır:

“Menâfi çeşmenin âbı, Zülâl olmuş Letâfette, Şeker gibi hâlavette, İçen ihvâna aşk olsun. Hasan Hüseyin aşkına, İçer olsa o teşneler, Bula Kevser Şarâbını, İçen ihvâna aşk olsun.

Bu hayrı işleyen mümin, Bakâyı lâ yazâl buldu, Çerağın kendi eliyle, Yakan ihvana aşk olsun. Bu tamir tarihin Hilmi, Ferâh gâfil yazub bunda, Hisâb idüp çıkar sende, Bulan ihvâna aşk olsun”.[19].

Resim 13: Gevher Nesibe Hatun Çeşmesi ve Çeşmenin Üzerinde Padişah Tuğrası.

Gevher Nesibe Hatun Tıp Sitesi de denilen bu külliye, tıp eğitimi bakımından dünyadaki ilk ciddi tıp kuruluşudur ve buna ilaveten Dünyanın İlk Tıp Fakültesi olarak kabul edilmektedir. Selçuklular Döneminde Anadolu'da başka şifahaneler yapılmış olsa da, Gevher Nesibe Hatun Darüşşifasının bir kadının vasiyeti üzerine yaptırılmış olması ve diğer yapılardan daha büyük olması açısından farklılık göstermektedir. İki bölüm halinde planlanarak inşa edilmiş olan Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi ve Gıyasiye Medresesi, Tıp eğitiminin ve uygulamasının bir arada yapıldığı, eğitim ve araştırma hastanesi olarak düşünülmüştür. Şifahane ve Medrese bölümleri arasında boşluklar bulunmamaktadır. Her iki yapı koridorla birbirine bağlanmıştır. Birkaç kez restorasyon geçiren yapı, 2012 yılında kullanımının Büyükşehir Belediyesine devredilmesiyle birlikte günümüzde Tıp Tarihi Müzesi olarak hizmet vermektedir.[21].

4.3. Gevher Nesibe Hatun Tıp Medresesi ve Darüşşifasında Hastaların Tedavi Yöntemleri

Dünyanın İlk Tıp Fakültesi olarak kabul edilen bu kompleks yapıya sebep olmuş olan Gevher Nesibe Hatun; *"Burada birçok ünlü hekim ve cerrah yetişsin, tedavi gören hiç kimseden bir kuruş para alınmasın. Burası benim adıma bir vakıf olsun"* diye vasiyet etmiştir. Gıyaseddin Keyhüsrev, kız kardeşinin hastalığına kendisinin neden olmasından büyük üzüntü duyduğundan dolayı, onun son isteğini yerine getirmiş ve 1204'de Tıp Medresesinin yapımını başlatmıştır. Daha sonra medresenin batısına Darüşşifayı yaptırmış ve 1206 yılında da hizmete açmıştır. 1839 yılına kadar da amacına uygun bir biçimde hizmet vermiştir.

Tıp öğrenimine oldukça önem verilen bir dönemin ürünü olan bu yapıda, öğrenim; Gıyasiye'de teorik ve Şifaiyye'de pratik olarak uygulanmıştır. Eğitim ihtisas kollarına göre ayrılmış ve iki temel kısımda incelenmiştir;

- Ulûm-ul avâ'il: Matematik, astronomi, fizik, dilbilgisi, felsefe, tıp.
- İslami İlimler: Usul, fıkıh, hadis, tefsir vb.

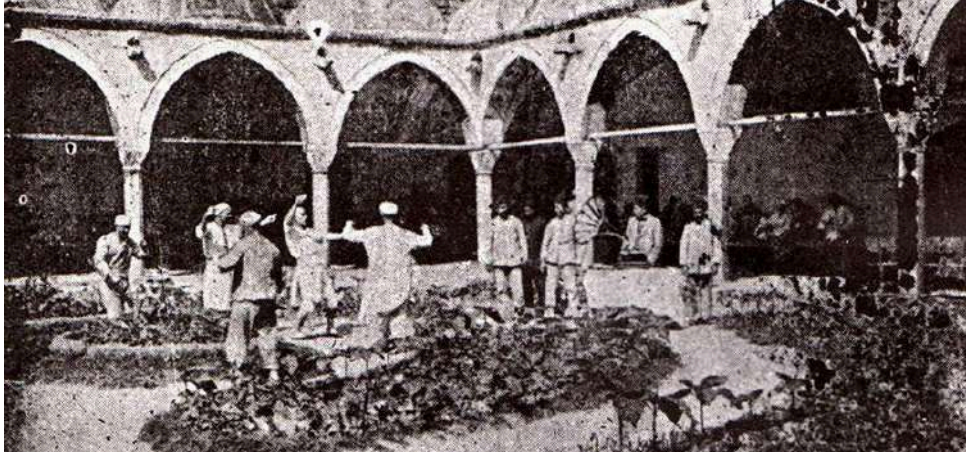
Ebu Bekir er-Razi ve İbn Sina'nın eserleriyle birlikte, Hipokrat ve Galen, eski Yunan ve Roma kaynakları üzerinden de eğitim verilmiştir. Burada çalışan hekim ve müderrisler arasında âlim ve filozof olan Abdüllatif el-Bağdadi, Mevlana'nın yakın dostu ve özel hekimi olan Ekmeleddin en-Nahcuvani, Kayseri müftüsü İnyetullah ve göz hekimi Kutbüddin-i Şirazi gibi şahsiyetler de yer almıştır. Darüşşifası kadrosunda, başhekim ve başhekim yardımcılarının yanında, dahiliyeciler, cerrahlar ve eczacılar, danışmendler, asistanlar bulundurulmuştur. [20].

Türklerin müziği eğlence amacı olarak kullanmasından öte, tedavi amaçlı yararlandığı bilinmektedir. Türklerde ilk defa akıl hastalıklarını müzikle tedavi etme yöntemi Selçuklular devrinde, Gevher Nesibe Hatun Bimarhane'sinde başlamıştır. Gevher Nesibe, psikiyatrik tedavi açısından da, bütüncül tedavi ve bakım anlayışı ile

ilk Konsültasyon Liyezon Psikiyatrisi⁸ hizmeti vermiş olan bir kurumdur. Dünyanın birçok yerinde, ortaçağ döneminde akıl hastalarına işkence uygulanırken, psikiyatri hastaları genel olarak kötü muameleye maruz kalırken, Anadolu’da bu hastalar; hoşgörü ve korumacı bir yaklaşım içerisinde, Medresedeki özel odalarda güzel koku, kuş sesi, su sesi ile müzik dinletilerek tedavi edilmişlerdir ve toplumdan dışlanmamışlardır. Hastaların odalarında, eyvan kavislerinde bulunan karşılıklı ikişer deliğin, musiki ve telkin tedavisi amacıyla yapılmış olduğu da düşünülmektedir. Tedavi amacıyla koridorlarda oluşturulan bu ses, bir nevi dünyanın ilk ilkel hoparlörleri görevini üstlenmiştir. Poliklinikteki bulunan hastaların yataklarının bir tarafında aydınlatmak için bir kandil, diğer tarafında bir çingirak bulundurulmuştur.[21].

Geçmişte Zekeriya Er-Razi, Farabi ve İbni Sina bu konuda çeşitli çalışmalarda bulunmuşlardır. Örneğin Razi, melankolik hastaların herhangi bir meşguliyetle tedavi edilmeleri gerektiğinden bahsederek, bu kişilere müzik öğretilmesini ve şarkı dinlettirilmesini tavsiye etmiştir. İyi bir bestekâr olan ve günümüzde de kullanılan kanunun mucidi olan Farabi; müzikteki makamların insan ruhuna tesirini incelemiş ve bunları çizelgeler halinde kitabında anlatmıştır.[21].

Medresede tepeden aydınlatmalı üç ameliyathane bulunmaktadır. Katarakt ve mesane ameliyatlari buralarda yapılmıştır. Hastalara narkoz olarak; ademetu, afyon, şarap, hindistan cevizi karışımı ve sarı sabir verilmiştir. Medresenin damında kurulmuş olan serada İlaç yapımında kullanılan bitkiler, marul ve maydonoz gibi sebzeler yetiştirilmiş. 1.5 metre kalınlığında toprak bulunan bu dam sayesinde izolasyon da sağlanmıştır.[21].

Resim 14: Avluda Dolaşan Hastalar ve Müzikle Tedavi Yöntemlerinden

4.SONUÇ

İnsanlığın binlerce yıllık tarihinde birçok medeniyet gelmiş geçmiştir. Bu medeniyetlerin yükseliş ve çöküşleri esnasında, dünya kültürü üzerindeki etkileri, bir sonraki evrensel medeniyetlere verdikleri ve bıraktıkları ile sınırlı kalmıştır. Dünya tarihinde Yunan medeniyeti, İslam medeniyeti ve Batı medeniyeti olarak üç evrensel

⁸ Sağlığın ruhsal ve fiziksel boyutlarıyla birlikte, ayrılmaz bir bütün olduğu ve birbirini etkilediği anlayışına dayanarak; herhangi bir hastalığı olan, cerrahi uygulanmış olan kişilere, psikososyal destek ve psikiyatrik tıp hizmeti sunan psikiyatri üst disiplindir.

medeniyet ortaya çıkmıştır. Bu medeniyetleri evrensel kılan, evreni bütün olarak kavramış, açıklamaya çalışmış ve bu amaçla bütün çağların bilgilerini kullanıp kendi felsefelerini ortaya koymuş olmalarıdır. Medeniyetlerin insan yaşamına en önemli etkisi sağlık alanında olmuştur. Yaşamın devam edebilmesi için ortaya çıkan hastalıklar ve hastalıklardan kurtulma mahiyetinde her toplum kendi kültürel yapısı, inançları ve bulunduğu coğrafya bakımından farklı yaklaşımlarla tıp alanında hizmet vermişlerdir.

Anadolu Selçukluları, o güne kadar gelen bilgi belge ve aktarımları kendi yapısı içinde harmanlamış ve insan yaşamına sunmuştur, yaşadıkları bölgelerde mimari eserler yapmışlar ve özellikle hastaların tedavileri için darüşşifalara önem vermişlerdir. Anadolu Selçuklu Dönemi mimari yapılarının bulunduğu gözbebeği şehirlerinden biri olan Kayseri, bütün değişimlere rağmen bünyesinde barındırmış olduğu farklı dönem ve medeniyetlere ait olan kültürel varlıkları korumayı başarabilmiştir. Bu kültürel varlıklardan biri olan, Selçuklu Dönemi'nde inşa edilmiş Türk tıp tarihinin ilk Tıp Fakültesi olan Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi, aradan geçen zamana, el değiştirmelere ve hava şartlarına rağmen ayakta kalmayı başarmıştır. Bu yapı gerek mimari yapısı, gerek hizmet ve eğitim anlayışı, gerekse de tarihteki konumu açısından son derece önemlidir. 1206 yılında bir vasiyet üzerine yaptırılan medrese, 1890 yılına kadar hem hekim yetiştirmiş hem de hastaların tedavisinde büyük rol üstlenmiştir. Tarihte birçok hastane ve tıp okulundan farklı olan bu yapının en bariz özelliği aynı binada hem tıp eğitimi, hem de hastane hizmeti veriyor olmasıdır. Eğitim süresinin ne kadar sürdüğünü dair kesin bir bilgi bulunamasa da medrese kısmında teorik, darüşşifa kısmında uygulamalı olarak eğitim verildiği bilinmektedir. Eğitim alan öğrenciler, medresede öğrendikleri teorik bilgilerini, hastane kısmında uygulamış ve şifa dağıtmışlardır. Burada yıllarca çok iyi hekimler yetiştirilmiş ve aynı zamanda vakıf görevi üstlenilerek ücretsiz hasta tedavileri yapılmıştır. Aynı dönemde Orta Çağ Avrupa'sından daha ileride bir tedavi anlayışı ile hastaları tedavi ederken, ruh sağlığı bozuk olan ve Avrupa'nın tedavi etmeyip deli diye tımarhanelere kapatmış oldukları türdeki hastalara da burada su ve musiki ile geliştirilen bir yöntem uygulanmış ve hastalar iyileştirilmiştir.

Medrese, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma ve çöküş döneminde ekonomik ve siyasi nedenlerle mecburen kapatılmıştır. Atıl durumdayken, Osmanlı-Rus savaşı sırasında Kayseri'ye göç edenler buraya yerleştirilmiş ve yaklaşık elli yıl burada barınmışlardır. Medreseye en büyük tahribat da bu dönemde yapılmıştır. Çeşitli dönemlerde restore edilen medrese, son restorasyonundan sonra, günümüzde Gevher Nesibe Hatun Tıp Tarihi Müzesi ve Selçuklu Uygarlığı Müzesi kimliği ile yerini almıştır.

KAYNAKLAR

[1] Aydın, E. (1996). Anadolu'daki Ticaret Yolları ve Selçuklu Sağlık Hizmetleri. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 164-75.

[2] Bakır, A. (2018). Geç Orta Çağ Avrupa'sında Tıp Ve Tababet, Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, Cilt.1, sy.1.

- [3] Bayat, A. H. (2016). Tıp Tarihi. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- [4] Bayat, A. H. (1996). Türk İslam Dünyasında Hastaneler. Türk Kültürü, 477-486.
- [5] Castiglioni, A. (1958). A History of Medicine. New York.
- [6] Crow, W. (2002). Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi. Fulya Yavuz (Çev.). İstanbul: Drahma Yayınları.
- [7] Eliade, M. (2002). Babil Simyası ve Kozmolojisi. Mehmet E. Ö. (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- [8] Fatih, F. M. (2014). Hititlerde Tıp Bilimi, Semboller. <http://symboles.blogcu.com/hititlerde-tip-bilimi/19779764>
- [9] Görkey, Ş. (1999). Asklepios Kültü ve Anadolu'dan Bazı Örnekler. (III. Türk Tıp Tarihi Kongresinde Sunulan Bildiri). Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- [10] Gündüz, A. (2002). Mezopotamya ve Eski Mısır, Büke Yayınları, İstanbul.
- [11] Güneş, A. G., Yılmaz, K., Tekin, N. E., Gökşin, S. ve Erbaş, U. E. (2019). Medeniyetlerin Tıp Tarihi, Şifa (Getat) Çalışma Grubu, Konak Sağlık Ve Sosyal Bilimler Dergisi, sy.3. https://konakdergisi.hayatvakfi.org.tr/2019/05/02/medeniyetlerin-tip-tarihi/#YUNAN_MEDENIYETINDE_TIP
- [12] Kâhya, E. (1999). Hint'te Bilim. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- [13] Karaserçe, O., Roma Uygarlığında Tıbbi Uygulamalar ve Kuramlar. Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Lisans.
- [14] Kozlu, H., Büyükmihççi G. (2008). "Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Şifahanesi Restorasyon Çalışmaları". Yapı Dergisi, Yem Yayınları, Ed: Hasol, D., Özer, B. Sy. 314, s. 88-96.
- [15] Köker, A.H. (1991). Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesinin Mimarisi. (Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi Kongresinde Sunulan Bildiri). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- [16] Kuru, Ç. A. (1998). Fetih'ten Osmanlı Dönemine Kadar Kayseri'de Türk Devri Mimarisi. Ankara: İlköz Matbaası.
- [17] Lewis, P. (1998). Tıp Tarihi. Nilgün Güdücü (Çev.). İstanbul: Khalkedon Yayınları.
- [18] Messadîe, G. (1999). Şeytanın Genel Tarihi. Işık Ergüden (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- [19] Oral, O. (2013). "Dünyanın İlk Tıp Fakültesinin Yapılmasına Vesile Olan Gevher Nesibe Sultan", Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi, c. 6, sy. 2, s. 19-30.
- [20] Önkâl, H. (1996). Anadolu Selçuklu Türbeleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- [21] Özfatura, İ. (2004). Kılıçarslan'ın hisli kızı Gevher Nesibe. <http://www.biyografi.net/kisiyazdir.asp?kisiid=3048>
- [22] Özkul, K. (2020). "Sivas Divriği Ulu Cami Ve Darüşşifası Bezemeleri", Uluslararası İdil -Ural Ve Türkistan Araştırmaları Dergisi (Ijvuts). C.2, sy. 3, s. 56-81.

[23] Rahman, F. (1997). İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

[24] Sayılı, A. (1987). İslam'da Hastane Kurma Faaliyetinin Erken Evrelerine Orta Asya Katkıları. Ahmet Cevizci (Çev.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

[25] Sayılı, A. (1966). Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

[26] Şeşen, R. (1996). Tıp Mesleğinin İlk Zamanları Hakkında Bazı Bilgiler. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 1, 10-11.

[27] Tekeli, Sevim (2009). Bilim Tarihine Giriş, Nobel Yayıncılık, Ankara.

[28] Uncu, Ebru Mandacı. (2013). Eski Mezopotamya'da Tıp, History Studies, Volume 5 Issue 5, p. 107-118.

[29] Ünver, A.S. (1972). Anadolu Selçuklularında Sağlık Hizmetleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

[30] Ünver, A.S. (1966). Kayseri Tıp Sitemiz 760 Yaşında. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

[31] Ünver, A.S. (1940). Selçuk Tababeti. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

[32] Ünver, A.S. (1943). Tıp Tarihi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

[33] Wujastyk, D. (1993). Companion Encyclopedia of The History of Medicine Vol. I. London and New York: Routledge.

[34] Yeğenoğlu S. Şahne, Bilge Sözen. ve Ulutaş, Elif (2016). Hitit Uygarlığında Bitkilerin Yeri, Lokman Hekim Dergisi. C. 6 , sy. 3, s: 117-120.

[35] Yıldırım, İ. (2018). "Kültürel Varlıkların Topluma Kazandırılması: Gevher Nesibe Şifahanesi Örneği", 4. Uluslararası Güzel Sanatlar Sempozyumu, s.172-182. Alanya.

[36] Yıldırım. V. Ve Ataç A. Osmanlı Hekimleri ve Dioskorides'inde Materia Medica'sı.

**17. YÜZYILIN SONLARI VE 18. YÜZYILIN BAŞLARINDA OSMANLI
KADINLARI'NIN HUKUKİ DAVALARI: KÜTAHYA ÖRNEĞİ**

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Soyer ZEYREK
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Özet

Kadınların tarihi geçmişimizdeki bahsi pek azdır. Onların adına birer valide sultan, hanım sultan olmadıkça pek rastlanmaz. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ise daha çok aydın kesim olarak kadın hareketinin filizlenmeye başladığı süreçte kadınların faaliyetlerine rastlamaktayız. Kadın dergilerinin çıkmaya başlaması kadınların varlığına ve toplum içerisinde etkin rol oynamaya hazır olduklarını, sosyal yaşamda sahip oldukları rollerin geliştirilmesini ve sahip oldukları hakların genişletilmesini içeren, bir takım mücadeleleri esas almaktadır. Peki, bu sürece gelmeden önce hanedan mensubu olmayan kadınların tarihte gerçekten adı yok muydu? Bunu ortaya çıkarmak ve yorumlamak için biraz derinlere inmek; zaman ve zemin üzerinde sondaj yapmak gerekmektedir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girmeye başladığı yıllarda kadınların o dönemde yaşadığı ve dava konusu olan sorunlarına mahkeme sicilleri çerçevesinde örnekler sunulacaktır. Kadınların sosyo-kültürel ve ekonomik anlamdaki konumlarına adalet makamının tescil ettiği hükümler çerçevesinden bakılacaktır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin son sürecinde Türk Kadınının hak mücadelesine girmesine zemin hazırlayan (yahut hazırladığı düşünülen) nedenler, geçmişte dava konusu olan problemlerinden yola çıkarak ele alınacak ve bütünsel anlamda böyle bir gidişatın temelini oluşturup oluşturmadığı değerlendirilecektir.

Çalışmamızın zeminini Kütahya şehrinin oluşturmasının nedeni ise bu şehrin geçmişte bir beylik merkezi olması ve Osmanlı Devleti döneminde de eyalet merkezi olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kadınları, Mahkeme Kayıtları, Kütahya

**LAWSUITS OF OTTOMAN WOMEN IN THE LATE 17TH AND EARLY
18TH CENTURIES: KÜTAHYA EXAMPLE****Abstract**

Women's history in our history is very few. Unless they are validated sultans and lady sultans, their names are rare. In the last period of the Ottoman Empire, we come across women's activities in the process when the women's movement started to sprout as an intellectual. The emergence of women's magazines is based on a number of struggles that include women's presence and readiness to play an active role in society, the development of their roles in social life and the expansion of their rights. Then, did women who were not members of the Dynasty really have no name in history before this period? To reveal and interpret this; going deeper, drilling on time and ground is required.

In this study, examples of the problems experienced by women in that period and the subject of the cases during those years when the Ottoman Empire began to

enter the decline process, will be presented within the framework of court registers. The socio-cultural and economic status of women will be examined within the framework of the provisions registered by the justice authority. Thus, In the last period of the Ottoman Empire, the reasons preparing grounds (or thought to have prepared) for Turkish women to enter the struggle for rights will be addressed based on the problems that have been the subject of the cases in the past, and it will be evaluated whether they underlie at the foundation of such a course in a holistic sense.

The reason for our study to form Kütahya as a basis is that this city was a principality center in the past and was a state center during the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman Women, Court Registers, Kütahya

GİRİŞ

Kadınların tarihi tüm dünyada olduğu kadar Türk tarihinde de daha az bilinen, daha az çalışılan bir konu hüviyetindedir. Kadınların, tarihi kayıtlara giren meselelerini öğrenebileceğimiz ilk ve en önemli alanlardan biri hak arayışlarını gösterebildikleri şer'iyeye sicilleridir. Türk kadınının tarihi süreçteki konumu Türklerin İslamiyet'i kabulü ile hiç şüphesiz değişim göstermiştir. Lâkin Osmanlı tebâsı ya da Osmanlı kadınları dendiğinde de akla sadece Müslüman kadınlar gelmemelidir. Gayrimüslim kadınlar da Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan ve hukuki konular söz konusu olduğunda Müslüman Türk kadınları gibi hak arayışında bulunabiliyorlardı.

Şer'i hukukla birlikte örfi hukukunda hakim olduğu adalet anlayışı içerisinde konumlanan Türk kadınının özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yeni hak arayışları içerisinde oldukları görülmektedir. Türk kadınının bu tarihlerde elde etmek istedikleri hakları ifade ettikleri alan ise basın yani kadın dergileri olmuştur. 1869 itibariyle çıkmaya başlayan kadın dergilerinde daha çok kadınların eğitim alanlarında eşitlik elde etmek istedikleri görülmektedir. Burada önemle iyi bir anne, iyi bir eş ve ülke ile dünya gündemine hakim olarak evlatlarını eğitebilecek olan kadın portresinden bahsedilmektedir⁹. Yine de bu dönemde yakınılan konuların geçmişteki dayanak noktalarını tespit edebilmek önemli gözükmemektedir. Bu sebeple 1-2 asır öncesine giderek kadınların hukuki anlamda hangi konularda hak aradıkları, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda ne gibi hukuksal problemler yaşadıkları ve bu konuların nasıl çözüme kavuşturulduğu bilgisi 19. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde sesi yükselmeye başlayan kadınların aradığı haklarla kıyas yapılması açısından önem kazanmaktadır.

Zaman ve zemin üzerinde sondaj yapmak suretiyle kadınların hak arayışlarına örnekler sunmayı hedeflediğimiz bu çalışmayı Kütahya özelinde ve 17. ve 18. Yüzyılın başlarını kapsayan bir zaman diliminde ele aldık.

Kütahya'da 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başlarını 1 Numaraları Kütahya Şer'iyeye Sicili kapsamaktadır ve oldukça hacimli bir içeriğe sahiptir. Sicil, Cemaziyevvel 1110 / Kasım-Aralık 1698 tarihi ile Zilkade 1114 / Mart-Nisan 1703

⁹ Kadın dergileri ve muhteviyatı ile ilgili genel bilgiler için Bkz. Elmas Şahin; "Geçmişten Günümüze Kadın Süreli Yayınlarına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5, Sayı:16, Mart 2018, s.86-105.

yılları arasını kapsamaktadır. Çalışmamızda 17. Yüzyılın sonları ile 18. Yüzyılın başlarını incelemek üzere 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili'nin ilk 100 belgesi ile son 100 belgesi incelemeye alınmıştır. Adı geçse sicil transkripsiyonu da yüksek lisans tezi olarak 3 bölüm halinde çalışılmıştır¹⁰. Ancak çalışmamızı, transkripsiyonlarda okunamayan veya yanlış okunan yerler olması ihtimalini göz önünde bulundurarak orijinal siciller üzerinden yürüttük.

Sicillerde görülen davaların neler olduğunu bildirmeden önce bu davalara en çok 1 numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili'nin taradığımız ilk 100 belgesinde yer aldığını belirtmekte fayda vardır. Sicilin son 100 belgesinde ise bazı kadınların hukuki problemlerinin çözümü için çıkarılan fermanlar yer almaktadır.

1. EVLENME-BOŞANMA VE MEHİR HAKKI İLE İLGİLİ DAVALAR

Osmanlı toplumunda ailenin oluşum ve çözülme süreci İslam hukuku prensiplerine göre gerçekleşir ve bu süreç çoğu zaman şer'i mahkemelerde tutulan sicil defterlerine de kaydedilirdi. İslam dini kadına evlenme hakkı tanıdığı gibi boşanma hakkı da tanımakta ve bunların da bazı kaidelere göre gerçekleşmesini öngörmekteydi¹¹.

Esas konumuzu bunlar teşkil etmemekle birlikte, karşılaştığımız örnekleri daha iyi yorumlayabilmek adına sadece incelediğimiz davalar kısmını ilgilendiren hükümlerden bahsetmekle yetineceğiz. Bu nedenle nikâh akdinin ve boşanmanın İslam hukukuna göre nasıl gerçekleştiği konusuna burada kısaca değinmek ve daha sonra asıl mevzumuz olan meseleleri aktarmak yerinde olacaktır.

İslam hukukunda evliliğin gerçekleşmesi için kadın ve erkeğin bluğa ermiş olması, bluğa ermemişler ise velisinin izniyle evliliğin gerçekleşmesi söz konusuydu¹².

Kişi erkek/kadın istemediği kişi ile evlenmeye zorlanamazdı, rızaları gerekirdi¹³. Nikah için şahit gerektiği gibi, kadına mehir hakkı da tanınmaktaydı. Mehir, kocanın eşine nikah akdi gereği ödemesi gereken mali bir yükümlülüğüdür. Mehir, para olabildiği gibi, altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılmış eşyalar ve ya başka türlü mal mülk olabilmekteydi. *Mehr-i muaccel* peşinen ödenmesi gereken, *mehr-i müeccel* peşin olmayan, daha sonra ödenebilen mehirdir¹⁴. Mehir, kadının bir

¹⁰ Serpil Dağlı, *1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili (1. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kritiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Ekrem Güngör, *1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili (2. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kritiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı; Leyla Sarıavcı, *1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili (3. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kritiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Sicilin transkripsiyonu yapılan 1. Bölümünde ilk birkaç belgede numaralandırılma yapılmamıştır. Ayrıca birçok belge numarası da okunabilecek netlikte olmadığı için vereceğimiz dipnotlarda transkripsiyon tezlerde yapılan numaralandırmayı takip etmeyi uygun gördük.

¹¹ Evlilikle ilgili hükümler hakkında geniş bilgi için Bkz. Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No.341, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.

¹² Cin, a.g.e., 87-89.

¹³ Cin, a.g.e., s.59-60.

¹⁴ Mehirle ilgili tafsilatlı bilgi için Bkz. Cin, a.g.e.,s.210-260.

nevi sigortası olarak kabul edilebilir. Kadın boşanma talebinde bulunduğu ise bu mehirde vazgeçmek durumundadır¹⁵.

Kur'an-ı Kerim'de Allah mehirle ilgili şöyle buyurmaktadır: *“Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için verdiği meblâğda taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, Bu sebeple onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir¹⁶.”*

Yine Allah *“Nikahladığınız kadınların mehirlerini seve seve verin.¹⁷”* ,”*O halde onlardan hangisi ile faydalandınız ise, mehirlerini kendilerine farz olarak verin¹⁸”* buyurarak kadınların haklarının ödenmesini emretmektedir.

Mehirlerin miktarı değişebilmektedir. Buna kadın ve erkek kendi aralarında karar verebilecekleri gibi bu miktar erkeğin maddi gücü ile de doğrudan bağlantılıydı.

Kocalarının boşadığı kadınlar ise boşanma esnasında kocaları onlara mehirlerini vermemişler ise, mehirlerini ancak mahkemeye başvurmak suretiyle ve mahkemede aralarında anlaşarak almışlardır. Kadınların bu hususta mahkemeye başvurarak haklarını aramalarında hiç bir engel görülmemektedir. Kocası tarafından boşanan ve mehrini alamayan kadınların mehirlerini elde etmelerinin en kesin yolu mahkemelerdi. Örneğin, Hacı İbrahim Mahallesi sakinlerinden Neslihan Hatun geçim sağlayamadığı eşi İbrahim'den boşandıktan sonra onun zimmetinde kalan 10 bin kesir akçe mehir, nafaka ve evini talep ve dava edince aralarında tartışma ve düşmanlık çıkmış fakat daha sonra aralarında anlaşarak mehir meblağı karşılığında 2 kuruş kıymetli bir beledi yorgan ve 1 kuruş kıymetli 1 bugası kayme, 1 kuruş kıymetli bir çift beledi yastık, 1 buçuk kuruş kıymetli cedid terani zıbını, buçuk kuruş kıymetli bir kadife serpuş, 2 kuruş kıymetli bir beledi döşek, 2 buçuk kuruş bir çift sim bilezik, ve 8 kuruş kıymetli sim kemer sim kuşak, toplam 18 buçuk kuruş kıymetli eşya üzerinde anlaşmışlardır.¹⁹

Kütahya'nın Bölcek Mahallesi sakinlerinden Refiye Hatun da kocasını dava ederek kocasının onu boşadığını belirtmiş, onun zimmetinde olan 4 bin akçe mehir ve nafakasını talep etmiştir. Fakat daha sonra aralarında uzlaşarak mehri ve nafakası karşılığında 15 kuruş, 1 beledi, ve 1 döşek, 2 beledin yorgan, ve 2 kilim üzerine uzlaşmışlardır²⁰.

Kocası vefat eden kadınlar da kocaları ölmüş olsa bile mehirlerini alma hakkına sahiptirler ki, onlar bu haklarını kocasının vefatından sonra erkek tarafından talep edebiliyorlardı. Kütahya'nın Lala Hüseyin Paşa Mahallesi'nden Ayşe Hatun buna örnek verilebilir. Ayşe Hatun, vekil tayin eylediği damadı İshak aracılığı ile

¹⁵ Ali Yüksek, “İslam Aile Hukukunda Boşanma Yetkisi ve Kadının Boşanması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.32, 349.

¹⁶ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 229.

¹⁷ Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi, 4.

¹⁸ Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi ,24.

¹⁹ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:15, Hüküm No:83.

²⁰ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:7, Hüküm No:38.

vefat eden kocasından düşen mehir bedelini ve semen hissesini vefat eden adamın kızlarından /varislerden talep ettiğinde aralarında anlaşmazlık çıkmış olay mahkemeye intikal etmiştir. Daha sonra Ayşe Hatun mehri olan 40 bin akçeden ve 8'de 1 hissesinden vefat eden kocası Şeyh Sait Efendi'ye ait bir evin kendisine verilmesi karşılığında vazgeçmiştir. Belgede varisler mahkemeye kendileri katılmayarak kocalarını vekil tayin etmişlerdir²¹.

Kütahya Altuntaş'tan Rabia Hatun vefat eden eşi Süleyman Dede zimmetinde kalan 5 bin akçe mehrini, 40 kuruş hakkını rub' hissesini Süleyman'ın kardeşi Osman Dede'den talep etmektedir. Osman Dede bu durumu inkar etse de Rabia Hatun bunu ispat edince Osman Dede Rabia Hatun'a yüklü miktar mal, hayvan ve para vermek suretiyle anlaşmışlardır²².

Kütahya'da bazı kadınlar boşanma taleplerini kendileri yaparak mehir ve nafakalarından vazgeçiyor olsalar da evlerinden vazgeçmemişler ve kendi üzerlerine olmasını talep etmişlerdir. Gümüş Nahiyesi'ne tabi Kınık Köyü'nden Fatma Hatun, eşi Ahmet Dede ibni İskender zimmetindeki 14 bin akçe mehrinden ve nafakasından vazgeçerek -ancak evi kendi üzerinde kalmak şartıyla- boşanma talebinde bulunmuştur²³.

Cedid Mahallesi sakinlerinden Havva Hatun, 20 bin akçe mehrinden vazgeçerek evi kendi üzerine olmak şartıyla boşanma talep etmektedir. Küçük kızı Fatma'yı da kendi yanında beslemek istemektedir. Nafaka ve kisve (elbise) talep etmemektedir²⁴.

Bölcek Mahallesi'nden Ayşe Hatun, 10 bin akçe mehir ve nafakasından evi kendi üzerinde kalmak şartıyla boşanma talep etmiştir²⁵.

Kütahya'nın Bölcek Mahallesi sakinlerinden Fatma Hatun, 11 bin akçe olan mehir ve nafakasından, ayrıca yine mehri olan sim (gümüş) kuşak ve sim sacayağından vazgeçerek lakin oturduğu ev kendi üzerinde kalmak suretiyle boşanmaya talip olmuştur. Eşi Abdülkerim bin Ali de şer'i hükümler çerçevesinde hul' ittim diyerek boşanmayı şahitler huzurunda gerçekleştirmiştir²⁶.

Meydan Mahallesi sakinlerinden Neslihan Hatun, kocası Mustafa huzurunda boşanmak istediğini belirterek, evi kendi üzerine olmak üzere, mehri olan 2 bin akçeden ve nafakasından vazgeçtiğini beyan ederek boşanma talep etmektedir. Bu şartlarla boşanma gerçekleşmiştir²⁷.

Boşanma esnasında evinden vazgeçen kadınlar da olmuştur. Meydan Mahallesi sakinlerinden Hanife Hatun 2 bin akçe mehrinden, nafakasından ve evinden vazgeçerek boşanma talep etmektedir²⁸.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, araştırmamızda ailenin oluşum sürecinde mahkemede nikâh akdinin gerçekleşmesinden daha çok, ailenin çözülme sürecindeki

²¹ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:6, Hüküm No:30.

²² 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:11, Hüküm No:55.

²³ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:6, Hüküm No:31.

²⁴ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:8, Hüküm No:40.

²⁵ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:10, Hüküm No:52.

²⁶ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:4, Hüküm No:17.

²⁷ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:10, Hüküm No:51.

²⁸ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:14, Hüküm No:75.

boşanma meselelerinin sicillere yansımalarını görmekteyiz. Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise İslam hukuku gereği nikâh akdi esnasında kadına tanınan haklar ile boşanma esnasındaki uygulamalardır. Bu çalışmada Müslümanların nikâh akdine rastlamamakla birlikte, gayrimüslim bir çiftin nikah akdine rastlamış bulunmaktayız ki bundan ayrı bir başlık altında aşağıda bahsedilecektir. Boşanma davalarında İslam hukukunun öngördüğü esaslara uyulduğunu görmekle birlikte, kadına evlenirken verilen haklardan olan mehrinden boşanırken vazgeçmek zorunda kaldığı göze çarpmaktadır.

Hükümlerde kadınların boşanırken evlerinin kendi üzerlerine olmasını talep ettikleri de görülmektedir. Ancak kadın dilerse evden vazgeçebiliyordu.

Boşanma sonrası nafaka ve mehrinden hatta evinden mahrum olarak hayatına devam edecek kadınların kendi geçimlerini ne şekilde sağladıkları ya da sağlayacakları belgelere yansıyan bir durum değildir. Lakin anne - babadan kalan miras, gelir getiren mal ya da mülklerinin olduğu yahut bir üretici olarak para kazandığı ihtimalleri üzerinde durulabilir. Her türlü maddi imkandan vazgeçerek yeni bir hayata talip olmak hiçbir kadın için kolay olmayacağı açık olduğu kadar, ancak her hangi bir gelire sahip olan kadınların bu şartlarla tesis edilen bir boşanmayı göze alabileceği düşünülebilir. Eğer herhangi bir gelire sahip değil ise de kadının geçimini sağlayabilmesi için geriye tek bir ihtimal kalmaktadır: Başka biriyle evlenmek.

Cedid Mahallesi'nden Havva Hatun'un küçük kızını yanında büyütmek istemesi ve onun nafaka ve kisvesini dahi talep etmemesi Havva Hatun'un kendi geçimini sağlayabiliyor olduğunu bize göstermektedir.

Yaptığımız çalışmada karşılaştığımız boşanma davalarında boşanma talebinde bulunanlar sadece kadınlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabii bu durumu yorumlarken araştırmamızı dar bir alanda kısa bir zaman diliminde yürüttüğümüz hatırd tutulmalıdır.

Araştırmamızda boşanma talebinde bulunan bir erkeğe rastlamamış olmamız, boşanma davalarını açanların kadınlar olması çeşitli açılardan değerlendirilebilir. Ancak en göze çarpan neden olarak, boşanma esnasında erkeklerin üzerlerine yüklenen maddi yükten dolayı olduğu düşünülebilir.

Boşanma davalarında bahsi geçen mehir miktarları da önemsenmelidir. 2 bin akçeden 40 bin akçeye kadar değişebilen miktarlarda mehirler belirlenmiştir. Bu miktarların kadınlara ödenmemesi durumunda mehirleri karşılığında kadının erkek tarafından aldığı mülkler bize mehirlerin ne kadar ekonomik değer ifade ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Altuntaş' tan Rabia Hatun'un vefat eden eşinin zimmetinde kalan 5 bin akçe mehri ve 40 kuruş hakkı ve rub' hisse karşılığında erkek tarafından aldığı değerli mal ve hayvanlara bakıldığında kıyas yapabilmek mümkün görünmektedir²⁹.

Kadınların mehirleri miras olarak da kalabilmekteydi. Çukur Mahallesi'nden Hüseyin ve kız kardeşi Ayşe'nin babaları Recep, evini diğer evladı olan yani kardeşleri Hasan'a hibe etmiştir. Ayrıca ana bir kardeşleri olan diğer kardeşleri

²⁹ Kuruş ve Akçe hakkında detaylı bilgi için Bkz. Şevket Pamuk, "Kuruş", TDV İslam Ansiklopedisi,C.26, Ankara, 200, s.458-459.

Mehmed' e de bir miktar hisse hibe etmiştir. Durum böyle olunca Hüseyin ve Ayşe vefat eden annelerinin babaları zimmetinde kalan mehrinden ve terekesinden kendilerine düşen hisseleri babalarından talep etmiş babaları da annelerinden kalan mehir ve tereke karşılığında 24 kıta Esedî Kuruş ve sim kuşak vermiştir³⁰.

Tüm bunlardan hareketle, kadının evlenirken mehir onun için bir sigorta, bir mülk veya önemsenecek maddi bir varlık iken, kadın boşanmak istediğinde fedakârlık yapması gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, kadının mehir hakkı kocası ölmüş olsa bile zayi olmamakta, kendi ölmüş olsa bile mehir terekesinde yer almak suretiyle miras olarak çocuklarına ve eşine kalabilmekteydi.

2. MİRAS İLE İLGİLİ DAVALAR

Osmanlı Devleti'nde miras hukuku hem şer'i hem de örfi kanunlara dayanmaktadır. Menkul ve gayrimenkul olan varlıklar şer'i hükümlere göre paylaşılırken, kuru mülkiyeti devlete ait olan arazilerin tasarruf hakkının paylaşılmasında, icareteynli ve mukataalı vakıflarda intikallerin gerçekleşmesinde örfi hukuk kuralları geçerli olmuştur³¹.

İslam hukuku dendiğinde en çok tartışılan konulardan birisi kadınların miras hukukundaki durumudur. Kadının miras hakkı ile ilgili olarak İslam hukukunda birçok hüküm bulunmaktadır ve bu hükümler kadının miras bırakan kişiye yakınlık derecesine ve başka mirasçı bulunup bulunmadığına göre değişmekte ve kadının mirastan alacağı pay da bu hükümlere göre farklılık göstermektedir. Bu konudaki kesin hükümler Kur'an-ı Kerim'in Nisa suresinde açıkça belirtilmektedir³².

Ancak konumuz dini hükümlerin neler olduğunu açıklamaktan ziyade mirasın elde etme noktasında kadınların ne gibi problemler yaşadığını ve bu sorunların nasıl çözümlendiğini araştırmaya yöneliktir. Bu konuda Kütahya Mahkemesi'nde görülen davalardan örnekler şu şekildedir:

Emine ve Fatma Hatun'un vefat eden anne ve babalarından kalan miras evde ve içindekilerden bulunan hakları erkek kardeşleri üzerinde kalmıştır. Evin taksimi mümkün olmadığından, 4'er hisseleri karşılığında Emine bir çift altın küpe, 1 nakışlı don 3 gömlek ile 5 gömlek almış, Fatma ise 100 dirhem gümüş almıştır³³.

Şıçanlı kazasına tabi Saraycık Köyü'nden Raziye adlı bir kız bıkır-i baliğa (bluğa ermiş bekar kız) vefat eden Dilsuz Mahmut bin Osman'ın varisi olduğunu ve vefat etmeden önce kendisinin hayatta olduğundan habersiz olduğunu söylemiştir. Raziye Hatun Dilsuz Mahmut'un vefat etmeden önce hastalığında Mehmet Efendi'yi vasi tayin ettiğini ve bütün varlığının da hayra sarf edilmesini vasiyet ettiğini söylemektedir. Raziye Hatun, Dilsuz Mahmut ile kendi babasının anne-baba bir kardeş olduğunu, bu yüzden de Dilsuz Mahmut'un da tek varisi olduğunu iddia etmektedir. Bu iddia üzerine müteveffanın terekesine el konulmuş vasi ise durumu

³⁰ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:9, Hüküm No:46.

³¹ S. Gül Akyılmaz, Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XI, Sa-1-2, Y. 2007, s.473.

³² Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi , 11/12/176. Ayrıca Şer'i İntikalde kadının durumunun teorik olarak nasıl düzenlendiğine dair ayrıntılı bilgi için Bkz. Akyılmaz, a.g.m.

³³ 1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili (K.Ş.S.), Varak: 4, Hüküm No:18.

inkar etmiştir. Saraycık Köyü'nden şahitlere başvurulmuş ve kızın iddiası onaylanmıştır. Vasinin elindeki mirasın sülüsü yani 3'te 1'i vasiyetine sarf edilmek üzere geri kalanı (3'te 2'si) Raziye Hatun'a verilmiştir³⁴.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Çukur Mahallesi'nden Hüseyin ile kız kardeşi Ayşe, babaları Receb'i dava etmişlerdir. Dava sebebi ise babalarının evlerini kardeşleri Hasan'a hibe ve teslim etmiş olması ayrıca bu evin bir kısmını da diğer kardeşleri Mehmet'e hibe etmiş olmasıdır. Bunun üzerine Hüseyin ve Ayşe babalarını dava ederek vefat eden annelerinin babaları üzerinde kalan mehrini ve terekesinden düşen hisselerini babalarından istemişlerdir. Mehir 24 kıta Esedî Kuruş ve bir sim kuşak olup babaları haklarını vermiştir³⁵. Mehir miras hükmüne bürünmüştür.

Lala Hüseyin Paşa Mahallesi sakinlerinden Ayşe Hatun'un kendine düşen hakkına Seyyid Abdülbaki Efendi el koymuştur. Ayşe Hatun hakkını almayı talep ettiğinde ise 10 kıta Esedî Kuruş karşılığında anlaşmışlardır³⁶.

Boladbey Mahallesi sakinlerinden Afife Hatun, annesi Hatice Hatun'dan irsen intikal eden bahçesinin yarısına Seyyid Ömer isimli bir zatın fuzuli yere zabtettiğini iddia etmektedir. Durum Seyyid Ömer'e ve şahitlere sorulduğunda bahçenin yarısının varisi olduğu anlaşılmıştır³⁷.

Kütahya'nın Tavşanlı İlçesi'nin Kozluca Köyü sakinlerinden Fatma Hatun, babasından kalan bahçeye Musalli(?) adında birinin zaptına engel olması nedeniyle olay mahkemede çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Musalli, Fatma Hatun'un babasının erkek çocuğu olmaksızın vefat etmesi üzerine O'nun mahlülünden (Mirasçısı bulunmayıp hükümete kalan miras), bahsi geçen bahçeyi sahib-i arz³⁸ ile tevfiz ettiğini ve senelerdir de bu bahçeden tasarruf ettiğini itiraf edince tartışma sonlandırılmıştır³⁹. Tımar arazilerinin erkek çocuklar dışında kız evlatlar tarafından tasarruf edilemediğini görmekteyiz.

Gümüş Nahiyesi'ne tabi Köprüviran Köyü'nden Raziye Hatun, babasından kalan miras evde hakkı olup, vefat eden kardeşi Halil'in hissesini, amcaoğullarından talep etmiştir. Lakin amcaoğulları, Halil'in vefatından önce hissesini kendilerine hibe ettiğini şahitler huzurunda ispat edince, Raziye Hatun davadan men edilmiştir⁴⁰.

Kütahya'nın Meydan Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmet'in kızı Hatice, babasının mirasından düşen hissesi karşılığında onun için hazırlanan çeyizden başka, altın, 4 dizi inci ve inci kaftan talep etmiştir⁴¹.

Kütahya'nın Saray Mahallesi sakinlerinden iken, vefat eden Mehmet'in varisleri eşi Fatma Hatun ve Mehmet'in kız kardeşi Aliye Hatun'dur. Ve Aliye Hatun, Fatma Hatun'un 4' te 1, kendisinin de 4'te 3 hissesi bulunduğunu ve bu

³⁴ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak: 5, Hüküm No:24.

³⁵ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak: 9, Hüküm No:46.

³⁶ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak: 10, Hüküm No:48.

³⁷ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak: 5, Hüküm No:23.

³⁸ Sahib-i Arz: Osmanlı toprak sisteminde kendilerine tahsis edilen tımar arazilerinin gelirleriyle geçinenler için kullanılan bir tabirdir. Tımar sahibi anlamını taşımaktadır. Bkz. İnalçık Halil, "Tımar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul, 2012, s.170.

³⁹ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:11, Hüküm No:56.

⁴⁰ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:12, Hüküm No:66.

⁴¹ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:14, Hüküm No:76.

hissesine Fatma Hatun'un ikinci eşinin el koyduğunu iddia etmektedir. Talebi kendine ait olan hisselerin alıverilmesidir. Mahkemede vefat eden Mehmet'in Fatma zimmetinde kalan akçesinden Aliye'ye düşen hissesine karşılık bir kısım eşya ve para verilerek anlaşılmiştir⁴².

Kütahya'nın Cedid Mahallesi sakinlerinden vefat eden, Ahmet bin Süleyman'ın varisi eşi Ayşe ile erkek kardeşi Sefer'dir. Sefer kardeşinden kendisine düşen 4'te 3 hisselerinin karşılığında Ayşe Hatun'dan keçi ve bir miktar arsa almıştır⁴³.

Görüldüğü gibi miras söz konusu olduğunda da kadınlar mağduriyet yaşadıkları zaman mahkeme aracılığı ile haklarını elde etmişlerdir. Ve bu hususta hiç de geri durmadıkları görülmektedir. Kendilerine düşen miraslarını alamadıklarında da mirasın yerine geçen mal ve mülkler karşılığında anlaştıkları görülen kadınlar, bu anlaşmayı sicillere kaydettirerek ileride her iki taraf için de olması muhtemel alacak-verecek davalarının da önüne geçmişlerdir.

Kadınların, varis olarak haklarını aramadaki hukuki uygulamalarda kadınları haklarından mahrum bırakan bir uygulama görülmemektedir.

3. ALIM-SATIM DAVALARINDA KADINLAR

İslam hukukunda kadınların mal, mülk edinmesine engel olacak bir durum söz konusu değildir. Bilakis, kadınlar kendi mallarını kocalarının izni olmaksızın kullanabiliyor ve alım-satım yapıyorlardı. Osmanlı toplumunun ekonomik yapısı içerisinde yer edinebiliyor ve sahibi oldukları paraları da işletebiliyorlardı. Şer'iyye Sicilleri, alım-satım işlemlerinin kaydedildiği yer olması açısından da bizlere çok değerli bilgiler sunmaktadır.

Kütahya'nın Hacı Ahmet Mahallesi sakinlerinden Aliye Hatun, alım – satım işlerine sunulabilecek bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Aliye Hatun, sahibi olduğu aynı mahalle yakınlarındaki bir berber dükkanını 21 kıta Esedi Guruşa Mehmet bin Bayram'a satmıştır. Üstelik eşi Mustafa bin Receb'i vekil tayin etmiştir⁴⁴. Ataerkil aile yapısı hakim olan toplumlarda maddi gücün erkeğe ait olarak algılanması, kadını arka planda görmemize neden olsa da derinlere inilip araştırıldığında kadının da maddi güce sahip olabildiği ve bunu eşinden bağımsız kullanabildiği gerçeği karşımızda durmaktadır. Bu örnekte Aliye Hatun'un eşini vekil tayin ederek alım-satımı yaptırması onun tercihi olup bizzat kendisinin mahkemede bulunmasına engel yoktur. Ayrıca eşinin ya da daha genel bir ifadeyle alım-satım yapan kadınların eşlerinin bu satış işlemlerine olumlu ya da olumsuz herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir.

Kütahya'nın Sandıklı kazasına tabi Sorgun Köyü'nden Havva Hatun ise büyük oğlu Mustafa'yı vekil tayin ederek bir tarafı Kozluca Sultan türbesi, bir tarafı Hatice Hatun mülkü ve iki tarafı yol olan; üst katında üç oda alt katında ise bir ahır ve avlu bulunan evini Ali Ağa'ya 66 kuruşa satmıştır⁴⁵. Alım satım işlemleri kadınların mal varlıklarını göstermeleri açısından da önemlidir.

⁴² 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:18, Hüküm No:94.

⁴³ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:18, Hüküm No:96.

⁴⁴ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:4, Hüküm No:19.

⁴⁵ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:15, Hüküm No:82.

4. MALLARINI HİBE EDEN KADINLAR

Osmanlı toplumunda kadınların mallarını diledikleri gibi kullanmalarına örnek teşkil edecek alanlardan birisi de hibe meselesidir. Belki de alım-satımdan daha çok ailevi durumları etkileyecek bu hususta da kadınların bir engel ya da olumsuzlukla karşılaşmadıklarını görüyoruz. Tam bu noktada Osmanlı kadınlarının kendi malını dilediği gibi kullanabilme özgürlüğü kısaca Batılı ülkelerle kıyaslama yapacak olduğumuzda, evli kadınların mal varlıklarının kocalarına geçtiği, hatta hukuki kişilikleri olmadığı için davalarda taraf taraf dahi olamamaktaydılar⁴⁶.

Kütahya'nın Cemalettin Mahallesi sakinlerinden Halime Hatun, sahibi olduğu 1 oda, 1 ambar, eşcarı müsmire (meyve ağaçları ve meyvesiz olanları) kapsayan evini ve 1 kazan, 2 tencere ve 2 nacağı Salih Çelebi'ye hibe etmiştir. Buna karşılık Salih Çelebi hibeden bir kilim bırakarak Halime Hatun'a teslim etmiş o da kabul etmiştir⁴⁷. Halime Hatun'un Salih Çelebi ile ilgili bir yakınlık derecesinden bahsedilmemektedir. Halime Hatun belki geride bırakacağı bir varisi bulunmadığından evini bahçesi ve birkaç eşyası ile hibe etmiştir. Hibe ettiği evi Hali hazırda kendi oturmakta olduğu ev olarak vefatından sonra bağışlanmak üzere de belirtmediği için kendi evinin haricinde bir evi bağışladığı görülmektedir.

Sultanbağı Mahallesi sakinlerinden Hatice Hatun ise sahibi olduğu Sultanbağı verasındaki meyveli / meyvesiz ağaçları olan bahçesini, yine aynı mahallede bulunan tek katlı 2 odalı evini ve sahibi olduğu 1 altın bilezik, bir gümüş kuşak, bir çuha kaftanından başka evin içinde olan bakır, ipek ve elbise gibi eşyaları da kızı Arife'ye hibe etmiş kızı da kabul etmiştir⁴⁸. Kadınların olsun erkeklerin olsun evlatlarına mal ya da mülklerini hibe ettikleri görülmektedir. Zaten miras olarak kalacak mal ya da mülklerin evlada ya da evlatlardan birine hibe edilmesi meselesinin daha farklı bir durum olduğu düşünülebilir. Bu örnekte olduğu gibi Hatice Hatun'un kızına ev ve değerli eşyalar hibe etmesi belki de onun ileride evleneceği ya da evlendiği eşinden boşanmak istemesi durumunda zorda kalmasının önüne geçme çabasıydı. Ya da önceki örnekte görüldüğü gibi sahibi olduğu evin bir kısmını ya da tamamını bazı evlatlara hibe etmenin çeşitli nedenleri olmalıdır. Burada mülk sahibinin miras hükümleri dışında hibe yöntemi ile evlatlarını mülk sahibi edindirmesi, onun aile içi ilişkilerdeki ya da yaşantıda beliren farklı durumlardan kaynaklanmış olabilir. Konumuzdan fazla uzaklaşmamak adına bu tartışmayı burada bırakarak, belgelerin bize sunduğu verilerden ayrılmamak durumundayız.

Hacı İbrahim Mahallesi sakinlerinden Timurhan Hatun ise eşi Usta Halil'e sahibi olduğu avlulu bir odalı ev, 1 döşek, 1 yorgan, 2 yastık, 1 tencere, 2 sahan hibe etmiştir⁴⁹.

Saray Mahallesi'nden Fatma Hatun da daha önce sahibi olduğu evini eşine hibe etmiştir. Ancak eşi Mahmut vefat edince onun üzerinde olan bu evin 4'te 1

⁴⁶ Gül Akyılmaz, Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılıkları Hukuki Sorunlar, TBB Dergisi 2017 (Özel Sayı), s. 360-361.

⁴⁷ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:3, Hüküm No:11.

⁴⁸ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:7, Hüküm No:36.

⁴⁹ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:10, Hüküm No:50.

hissesi kendisine, kalan 4'te 3'ü de Mahmut'un kız kardeşinin oğlu Mehmet'e düşmüştür. Fatma Hatun kendisine düşen 4'te 1 hisseyi de Mehmet'e hibe etmiştir⁵⁰.

Hibe konusuna farklı bir örnek olarak; Ali Çelebi'nin, babasının ona sünnetlik hediyesi olarak hibe ettiği arsayı tasarruf etmek istediğinde Havva Hatun'un buna engel olduğu davayı gösterebiliriz. Bu kez, hibe eden değil, hibe edilen mülkün tasarrufuna engel olan bir kadın görmekteyiz. Havva Hatun Ali Çelebi'nin iddiasını inkar etmesi üzerine arsanın Ali Çelebi'ye hibe dilip edilmediği araştırılmış ve şahitler tarafından bu durum doğrulanmıştır. Havva Hatun Ali Çelebi'nin babasının iki küçük evladının vasisi ve onların validesi olarak tanıtılmaktadır⁵¹.

5. VAKIF YÖNETİMİNDE KADINLAR

Esasen Osmanlı kadınlarını iş yaşamında resmi olarak en net görebildiğimiz alan vakıflar olmuştur. Kadınlar sahibi oldukları mal ve mülkleri diledikleri gibi vakfedebilmek özgürlüğüne sahiptiler. Böylece kurdukları vakfın yöneticisi de olabilmekteydiler. Aslında sadece kurdukları vakıfların değil başkaları tarafından kurulan vakıfların da yönetiminde, tasarrufunda bulunmak hakkına sahiptiler. Bu hakkı da daha çok vakfiyelerde geçen tevliyetin evlattan evlada geçmesi hükmünden elde etmekteydiler. Buna örnek olarak, Kütahya'nın Gümüş Nahiyesi'ne tabi Çoban Köyü'nden Fatma Hatun'un açtığı davayı burada vermek yerinde olacaktır. Fatma Hatun, Karaağaç ve Teğmurlu vakıf köylere evladiyyet üzere iştiraken mutasarrıf olan Ayşe Binti Mahmut ve diğer Ayşe binti Mustafa'yı dava ederek vakıf köylerin evlattan evlada geçmek üzere şart edilmiş olduğunu söyleyerek, *'ben dahi evladi vakıftan olmağla tevliyet ve gullattan hissemi zabt murad eylediğimde mezburetan mani olurlar'* diyerek şikayetini dile getirmiştir. Bunun, adı geçen Ayşe Hatunlardan sual olunmasını istediğinde, Fatma Hatun'un delil getirmesi istenmiştir. Davanın ertelenmesine karar verilmiştir⁵².

6. KADINLARLA İLGİLİ DİĞER DAVALAR

Belgelerin bize sunduğu bilgiler ışığında aşağıdaki başlıkları belirledik.

6.1. Tecavüz

Kadınların mağduriyet yaşadığı meselelerden biri olarak tecavüz davaları karşımıza çıkmaktadır. Kütahya'nın Ahi Mustafa Mahallesi'nde İsmihan Hatun, Siner Köyü'nden Abdurrahman tarafından tecavüze uğradığını ve 4 aylık da hamile olduğunu iddia etmektedir. Abdurrahman bu suçlamayı reddetmiştir. Hukuki uygulama gereği yemin etmesi istenmiş ve Abdurrahman da yemin etmiştir. İsmihan Hatun da buna karşı koymaktan men edilmiştir⁵³. İsmihan Hatun'un şahitlere başvurulması ihtimalinin olmadığı bu mağduriyetten kendini kurtarabilmesi mümkün görünmemektedir.

6.2. Terk Edilme

⁵⁰ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:19, Hüküm No:99.

⁵¹ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:12, Hüküm No:63.

⁵² 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:11, Hüküm No:58.

⁵³ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:3, Hüküm No:15.

Kadınlar sadece boşanma esnasında kocaları tarafından mağdur edilmemişlerdir. Evli oldukları halde kocalarının çeşitli sebeplerle başka diyarlara gitmiş olmaları nedeniyle de kadınlar zaman zaman mağduriyet yaşamışlardır. Kadınların kocaları olmadığı zamanlardaki maddi ihtiyaçlarının nasıl giderildiği de hükümlerde yer bulmaktadır. Devlet, kadının ihtiyaçlarını karşılama görevini üstlenmektedir ancak sadece kocası dönünceye kadar.. ve bu yardım da karşılıksız değildir. Bu gibi durumlara iki örnek verebilmekteyiz. Ahi Evran Mahallesi'nden Ümmühan Hatun, kocası Mehmed, başka diyara gidince onu nafakasız bırakmıştır. Kıyafete acil ihtiyacı vardır ve devletten nafaka ve kıyafet parası talep etmektedir. Kadılık makamında kadının ihtiyaçlarının kocasının öşründen karşılanmak üzere Ümmühan Hatun'a nafakası verilmiştir. Kocası da dönüşünde ödemek üzere borçlandırılmıştır⁵⁴.

Dükkancık Mahallesi'nden Havva Hatun'u da eşi Ali nafakasız ve kisvesiz bırakarak başka diyara gitmiştir. Havva Hatun mahkemede muhtaçlığının giderilmesini talep etmektedir. Mahkemede kâfi bir nafaka olarak Havva Hatun'a günlük 5 hak para ile kisve baha verilmesine karar verilmiştir. Bunlar da diğer örnekte olduğu gibi eşinin üzerine yazılmıştır⁵⁵.

6.3. Kayıp Eşya/Hırsızlık

Gündelik hayatta da kadınları mahkemeye sürükleyen pek çok olay yaşanmaktadır. Çukur Mahallesi ahalisinden Ayşe Hatun'un bir bohça eşyasının kaybolmuş olması buna örnek verilebilir. Ayşe Hatun, aynı mahalleden Recep ve beslemesini dava ederek bir kısım eşyasının evi açılarak alındığını ve onlardan şüphelendiğini iddia etmektedir. Recep'in evine gidilip bakıldığında Ayşe Hatun'un kayıp olan eşyaları bulunmuştur. Recep durumu inkar etse de beslemesi olan Rabia, Recep'in eşi Afife'nin kendisine bu bohçayı almasını emrettiğini kendisinin de Ayşe Hatun'un evine giderek o bohçayı aldığını ve Afife Hatun'un gizlediğini itiraf etmesi üzerine, bulunan eşyalar Ayşe Hatun'a teslim edilmiştir⁵⁶. Belgede eşyaları alanlarla ilgili yapılacak cezai bir işlem den bahsedilmemektedir.

7. GAYRİMÜSLİM KADINLARIN DAVALARI

Osmanlı halkını sadece Türkler değil, bir çok milletten insan oluşturmaktaydı. Türkler her ne kadar ağırlıkta olsalar da bu durum farklı dinlerin de aynı topraklar üzerinde varlığını sürdürmesine olanak sağlamaktaydı. Bu yüzden farklı inanca sahip başka milletten insanların problemleri ya da hukuki meseleleri şer'iyeye sicillerine çokça yansımaktaydı. Gayrimüslimler her ne kadar farklı milletten ve inançtan olsalar da hukuki meselelerde çoğu zaman şer'i uygulamaları tercih ettikleri görülmektedir. Bizim araştırmamızda karşımıza çıkan gayrimüslim meselelerine üç ayrı başlık altında yer verdik.

7.1. Hibe

⁵⁴ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:8, Hüküm No:39.

⁵⁵ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:15, Hüküm No:81.

⁵⁶ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:2, Hüküm No:10.

Şhreküstü Mahallesi Kütahya'da zımmi halkın çoğunlukla yaşadığı bölgedir. Burada yaşayan Mükerrer binti Ohan, Erşon isimli zımmiye arsa ve eşyasını (iki beledi döşek,2 beledi yastık, 2 yorgan, 2 tencere ve bir tepsi) hibe etmiştir⁵⁷. Öncelikle bir Müslüman ismi olarak Mükerrer ismini görmekteyiz. Görüldüğü ve aşağıda da görüleceği gibi gayrimüslimler tebası oldukları devletin halkına ait olan isimleri kendi çocuklarına koymakta bir mahzur görmemişlerdir. Buna gibi birçok örnek benzer çalışmalarda vardır⁵⁸. Söz konusu gayrimüslimler olduğunda da hibe edilen mallar mahkemede kayıt altına alınmış ve müslüman-gayrimüslim ayırımına gidilmemiştir.

Çerçi Müslüman Mahallesi'nden Sultan binti İnseraş erkek kardeşinin oğlu olan Sanon'a sahibi olduğu, Yıldızlı sim kuşak, sim kemer, bir çift altın bilezik, bir tek incili kol bağı, yedi ayaklı altın sacayağı, 1 altın bukağı, 1 çift altın küpe, 2 dizi inci, bir telli kumaş kaftan, 6 aded sahan, 1 sini, 1 testi, 1 kapaklı tencereyi hibe etmiştir⁵⁹.

7.2. Nikah / Mehir:

Gayrimüslimler konusunda belki de en ilgi çekici konu, onların nikah akidlerini şer'i bir mahkemede şer'i uygulamalarla yapmış olmalarıdır. Buna bir örnek olarak Lala Hüseyin Paşa Mahallesi'nden Sultan binti Yorki ile Yasef'in nikah akidlerini vermek mümkündür. Sultan binti Yroki bluğa erince Yasef ile evlenmek istemekte ve mehir olarak da 10 bin akçe talep etmektedir. Yasef de bu mehir miktarını kabul etmiştir ve kızın annesinin de onayıyla evlenmişlerdir.⁶⁰. Burada dikkat çeken husus nikahın şer'i bir mahkemede gerçekleşmesi kadar kadının tıpkı Müslüman kadınlar gibi mehir talep etmesidir. Evlilik kaideleri söz konusu olduğunda gayrimüslimler tebaası oldukları devletin uygulamalarından yararlanmayı bilmişler, Osmanlı Devleti de onların bu haklardan yararlanmalarına bir engel koymamıştır.

8. KÜTAHYA'DA BAZI KADINLARIN HUKUKİ PROBLEMLERİ İÇİN ÇIKARILAN FERMANLAR

Kadınların hukuksal haklarının elde edilmesinde ve korunmasında her zaman mevcut kanun ve hükümlerin yeterli olmadığı görülmektedir. Söz konusu kadınların hakları olduğunda bu hakların daha çok taaruza, müdahaleye ve saldırıya açık hale geldiği görülmektedir. Buraya kadar kadınların mahkemede el koyulan, gasbedilen haklarını arayabildiklerini ve mahkemede kadı huzurunda çözüme kavuşturulabildiğini gördük. Ancak bazı durumlarda problemler halledilememiş ve kadınlar problemlerinin çözümü için padişaha arzuhalde bulunmuşlardır. Böyle olunca da mevcut problemlerin çözümünde padişah tarafından şahsa özel fermanların çıkarıldığını görmekteyiz.

⁵⁷ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:8, Hüküm No:42.

⁵⁸ Rümeyza Kars, *Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Toplumunda Kadın Olmak, Kayseri Örneği (1700-1720)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2019, s.54.

⁵⁹ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:19, Hüküm No:98.

⁶⁰ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:17, Hüküm No:91.

Kütahya'da 1100 senesinde Mutasarrıf Mahmut vefat edince mirası kızı Emine Hatun'a, Mahmut'un kız kardeşi ve üvey annesine kalmıştır. (...) Tanbaş Mehmet, Harem Kethüdası İbrahim, ve eniştesi Seyyid Ahmet'in yekdil olarak Emine Hatun'a haksızlık etmeleri üzerine Emine Hatun Padişaha arzuhalde bulunmuştur. Adı geçen kişiler Mutasarrıf Mahmut'u borçlu olmadığı halde borçlu göstermişler ve gelirlerinden de çok az bir kısım vermişlerdir. Emine Hatun'un arzuhali üzerine çıkan fermanla Padişah, adı geçen kişilerin durumlarının şer'i olarak çözülmesi ve hak olanın uygulanması için, Hasan Çavuş'u emri üzerine amel etmek üzere gönderdiğini belirterek, onun olayın iç yüzünü öğrenip elde ettiği bilgilere ve fetvasına bakılmasını, babasından kalan emlak, dükkan ve diğer emlaklar ve eşyasından isabet eden hissesinin hak olarak verilmesini ve eğer problem yine mahallinde hakkı ile çözülmez ise Edirne'ye isâl edilerek (ulaştırılarak) veziriazam ve kazaskerlerin huzurunda şer' ile görülmesini istemektedir⁶¹. K3/106/818 Rebiül ahir 1113/ Eylül/Ekim 1701.

Başka bir örnekte de Bekir Çavuş'un eski eşi olan Saliha Hatun padişaha arzuhal ederek 1100 senesinde hüccet-i şer'iyeye ile taksim olunan 900 kuruş hakkı olup bunu eski eşinden talep etmiştir. Daha önce mevzu şer' ile görülmek üzere mübaşir maarifetiyle emri şerif verilmiş olsa da Bekir Çavuş'un bu emri şerife itaat etmediği bildirilmiş olup, Padişahın emrine de itaat etmez, zimmetinden lazım gelen hakkını ödemekte bahaneler üretirse, zabıt marifetiyle Aistane -i Saadet'e getirilmesi emredilmiştir. Padişah tarafından, Dergâh-ı Muâllâ çavuşlarından Mustafa Çavuş gönderilerek olay hakkında araştırma yapması istenmiş, kadıdan da O'nun vereceği hükmü görüp şer' ile meseleyi çözmesini, çözülemez ise de zabıt marifetiyle Asitane-i Saadet'ine ulaştırılarak durumlarının Divan-ı Hümayun'da şer' ile görülerek icra-yı hak olunacağını emredilmiştir. Padişah kadıya, "Hüccete ve emri hümayuna muhalif kimselere iş ittirmeyesin." diye de tembihte bulunmuştur Cemaziyelevvel 1113/ Ekim-Kasım 1701⁶².

Bu iki örnekten de anlaşılacağı üzere kadınların şikayette buldukları konuların üzerine padişah titizlikle gidilmesini istemiş ve Divan-ı Hümayun'a varıncaya dek olayın çözüm kapılarını açmıştır. Bu gibi konularda ferman çıkarılması, kadınların problemleriyle ilgili hususların geçiştirilmediğini bize gösterdiği kadar, devlet memurlarının konu ne olursa olsun (ailevi bir mesele de olsa) haksız ve usulsüz işlere girmesinin önüne geçilmesini ve cezasız kalmamasını temin etmeye çalışmak olarak da yorumlanabilir. Diğer yandan şikayet edilen Bekir Çavuş'un emirname çıkarıldığı halde üzerine düşen görevi yerine getirmemesi, ayrıca Emine Hatun'un arzuhali üzerine çıkarılan fermanla adı geçen Tanbaş Mehmet, Harem Kethüdası İbrahim ve eniştesi Seyyid Ahmet gibi kişilerin Emine Hatun'un mirasını ve mirasından gelen gelirlerini gasbedecek kadar ileriye gitmeleri devletin işleyişinde olsun, hukukun gereğini yerine getirmede olsun bazı gevşeme ve yetersizliklerin olduğunu düşündürmektedir ki, olay mahallinde çözülemeyerek şikayetler padişaha kadar uzanmıştır.

⁶¹ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:106, Hüküm No:818.

⁶² 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:107, Hüküm No:820..

Sicilde Saliha Hatun'un arzuhaline istinaden çıkarılan aynı fermana "Şaçlızade Ebubekir Ağa'nın zimmetinde olan deyninin tahsili içindir." başlığı altında yeniden yer verilmiştir. Tarihi ise Safer 1114/ Temmuz 1702'dir⁶³. Burada sehven bir karışıklık yapıldığı kanaatindeyiz.

SONUÇ

17. yüzyılın sonları ile 18. Yüzyılın başlarını içeren çalışmamızda Kütahya'da yaşayan kadınların mahkeme yoluyla çözüme kavuşan problemlerini görmenin yanında, onların tecavüz ve ardından gelen gayrimeşru çocuk gibi çözülemeyen ya da Kütahya'da çözüme kavuşturulamayarak padişaha kadar ulaşan problemlerini de görmüş bulunmaktayız. Tüm bu örneklerden yola çıkarak Osmanlı Devleti'ndeki hukuki uygulamaların çoğu zaman gereği gibi yerine getirildiği ancak mevcut bazı özel durumların oluşması durumunda sistemin bazı mağduriyetleri gideremediği, olayın çözümü için ek yaptırım ve araştırma yöntemlerine başvurulduğu görülmektedir.

Osmanlı hukuk düzeni kadını mahkemede görmekten ve kadının mahkeme huzurunda hakkını aramasından beri değildir. Ortaya çıkan durumda görülen en güzel manzara kadınların haklarının farkında oldukları ve haklarını savunmak için en kısa sürede mahkemeye başvurmuş olmalarıdır. Söz konusu gayrimüslim kadınlar olduğunda da durum böyledir. Kadınların mağduriyetlerinin giderilmesi için gerektiğinde padişaha arzuhal edecek kadar haklarına sahip çıkmaları, Osmanlı Devleti'nin kadını hak arama yolunda kurduğu hukuk sistemi içerisinde en yükseğe kadar taşıdığını göstermektedir. Bu onlara negatif bir ayrımcılığın yapılmadığını göstermektedir.

Aslında üzerinde durulması gereken diğer nokta, kadınların haklarını arayıp arayamadıklarından ziyade onları hak aramaya iten sebeplerdir. Alım-satım, tevliyet tevcihi yahut vakıf meseleleri ve hibe gibi kayda girmesi istenen durumlar dışarıda bırakılacak olursa, bu sebepler, boşandıktan ya da vefattan sonra mehrin verilmesinde eski koca ya da erkek tarafının imtina edebilmesi, mirasa veya gelirlere el koyulup gasbedilebilmesi, ırza geçme meselesi gibi kadınların haklarını taaruza açık hale getiren durumlardır. Ancak bu gibi durumların sadece kadınlara yönelik olduğunu da söyleyemeyiz ki, benzer durumları erkeklerin yaşayıp yaşamadığının da aynı şekilde tespiti gerekir.

Bu noktadan, çalışmamızın başında vurguladığımız kadınların hak arayışlarını dergiler yoluyla dile getirmeye çalıştıkları Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine gidecek olursak, bu süreçte dile gelen kadınların eğitimi, eşitlik gibi isteklerin kökeninde geçmişte yatan bu gibi problemlerin olduğunu söylemek çeşitli açılardan doğru görülebilir. Bu söylemlere özellikle kadının boşanma talebinin ardından, bir çok maddi imkanı bertaraf etmek zorunda kalması bir temel oluşturabilir. 1869 yılları itibarıyla çıkmaya başlayan kadın dergilerinin daha çok hukuki konular dışındaki meselelerle ilgilenmesi de, kadınların o dönemde mevcut haklarının farkında olsalar

⁶³ 1 Numaralı K.Ş.S., Varak:125, Hüküm No:898.

bile bu hakların korunması, geliştirilmesi ve hak ihlallerinin önüne geçilmesine yönelik çözüm önerileri sunma noktasında henüz bulunmadığını bize göstermektedir.

KAYNAKÇA

BOA, Meşihat Şer'iyeye Sicilleri, 1 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili, Hüküm No:5,9,10,11,12,15,17,19,23,24,30,31,33,36,38,39,40,42,46,48,50,51,52,55,56,58,59, 63,66,72,75,76,81,82,83,91,92,94,96,98,99,818,820,898.

Akyılmaz, S. Gül; "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XI, Sa-1-2, Y. 2007, s.473.

Akyılmaz, Gül ; "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılıkları Hukuki Sorunlar", *TBB Dergisi 2017 (Özel Sayı)*, s. 360-361

Cin, Halil; *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No.341, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.

Dağlı, Serpil *1 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili (1. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kitiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.

Güngör, Ekrem; *1 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili (2. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kitiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.

İnalcık, Halil; "Tımar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul, 2012, s.170.

Kars, Rümeyza ; *Şer'iyeye Sicilleri Işığında Osmanlı Toplumunda Kadın Olmak, Kayseri Örneği (1700-1720)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2019, s.54.

Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi , 4,24,11,12,176; Bakara Suresi, 229.

Sarıavcı, Leyla; *1 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili (3. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kitiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.

Şahin; Elmas; "Geçmişten Günümüze Kadın Süreli Yayınlarına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5, Sayı:16, Mart 2018, s.86-105.

Yüksek, Ali; *İslam Aile Hukukunda Boşanma Yetkisi ve Kadının Boşanması*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.7, S.32, 340-354.

Şevket Pamuk, "Kuruş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.26, Ankara, 200, s.458-459.

**İSLAM COĞRAFYACILARI VE GEZGİNLERİNDE ÇİN ALGISI (9.
VE 10. YÜZYILLAR)**

Araş. Gör. Dr. Yunus ARİFOĞLU
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Özet

Çin Ortaçağ'da egzotik özelliğini devam ettirmiş, merak konusu olmuştur. Bu sebeple de hakkında çok sayıda efsane türetilmiştir. Çin'in Akdeniz dünyasıyla bağlantısını tacirler gerçekleştirmiştir. Onlar, taşıdıkları bilgilerle Çin'in bilinmezliğini aydınlatmışlardır. Tüccarlar aynı zamanda bu ülkenin muğlak olmasına sebep olmuşlardır. Çin bu sebeple her zaman bilinmeye muhtaç bir ülke olmuştur. Çin'den Akdeniz dünyasına ve Batı'ya ticari emtia taşındığı gibi bu yolla hastalıklar da yayılmıştır. Bunlardan birisi olan veba, tüccar mallarının içerisinde giren fareler yoluyla Roma'ya kadar ulaşmıştır.

Ortaçağ'da İslam Coğrafyacıları da Çin hakkında merak sahibidirler. Onlar bu ülke hakkındaki günlük, idari, sosyal ve ticari konularda tacirlerden bilgiler edinmişlerdir. Bunlar bazen efsanevi kimi zaman ise oradaki durumu betimleyici bilgilerdir. Bu anlamda önemli şahıslardan birisi Süleyman et-Tâcir'in Çin seyahatinde yazmış olduğu bir seyahatnamedir. İbn Hurdâzbih ve Mesûdî dahi de hem bu hem de farklı tüccarlardan bilgi edinmişlerdir. Onların Çin'e dair zikrettiği şeyler çoğunlukla efsanevi bilgilerdir. Kulaktan kulağa taşınan bu bilgiler Akdeniz İslam dünyasına ulaştığında çok farklı bir hal almışlardır. Bu çalışmada 9. ve 10. yüzyılda Çin hakkında bilgi veren tüccar, seyyah ve coğrafyacılar esas alınarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Algı, Gezgin, Coğrafyacılar

**CHINESE PERCEPTION IN ISLAMIC GEOGRAPHERS AND
TRAVELERS (9TH AND 10TH CENTURIES)****Absract**

China continued its exotic feature in the Middle Ages and became a subject of curiosity. For this reason, many legends are derived about it. Merchants established China's connection with the Mediterranean world. They have illuminated the obscurity of China with the information they carried. At the same time, the Merchants made this country uncertain. Therefore, exploring China was always a necessity. Just like commercial products moved from China to the Mediterranean world and the West, diseases also spread in this way. One of them, the plague, reached Rome with the mice in the merchant's goods.

Islamic Geographers of the Middle Ages were also curious about China. They have gained information from the traders about daily, administrative, social, and commercial issues of this country. These are sometimes legendary and sometimes descriptive information. In this sense, one of the important people was Suleyman et-Tâcir. He gave enlightening information about China in his travel book. Even Ibn Hurdazbih and Masudi gathered information from him and different merchants. What

they mention about China is mostly legendary information. These pieces of information carried from ear to ear and became quite different when it reached the Mediterranean Islamic world. This study has been prepared by considering traders, travelers, and geographers who gave information about China in the 9th and 10th centuries.

Keywords: China, Perception, Traveler, Geographers

Giriş

İnsanlar farklı coğrafyalardaki insan, idare, örf adet, din, refah, güç ve siyasi yapılarını merak ederek onları araştırmaya çalışmışlardır. Bu genelde tüccar, seyyah ve coğrafyacılar vasıtasıyla mümkün hale gelmiştir. Farklı coğrafyalardan haberler ilk zamanlarda ticaret ve dolayısıyla tüccar vasıtasıyla mümkün hale gelmiştir.

Ortaçağ İslam coğrafyacıları dünyayı merak etmişlerdir. Bu anlamda hem beşeri coğrafya noktasında hem de matematik coğrafyası alanında değerli bilgiler vermişlerdir. Onlar dünyayı kuşak/iklim şeklinde tanımlamış denizleri ve nehirleri hakkında bilgiler vermişlerdir. Yine onun yuvarlaklığı noktasında kayıtları canlı tutmuşlardır. Dünyanın dönüşüne dair herhangi bir kayıt bırakmamışlarsa da Mesûdî’de güneşin döndüğü görülmektedir (Mesûdî, 2011: 76). İslam coğrafyacıları Cebeli-Tarıktan Çin’e kadar dünyayı tanımlar. Batı Avrupayı biliyorlar. Akdeniz ve Karadeniz hakkında haberdarlar. Kuzey Rus/slavlardan haberler verirler. Çin denizi ve batısındaki okyanusu, Hint denizi Yemen’e kadar ulaşan okyanus ve denizden de bahsederler. İslam coğrafyacıları Çin’den haberdarlardı. Buraya gidip gezenlerin bıraktığı pek bir şey yoksa da, onların bıraktığı bilgileri eserlerine kaydeden coğrafyacılar vardır. İslam dünyasıyla Çin arasında en yoğun ilişki 9. yüzyılın son çeyreğine kadar devam etmiştir. Bundan sonra ilişkiler kesintili bir şekilde devam etmiştir. Bu çalışmada İslam coğrafyacı ve o bölgeye giden seyyahlardan hareket ederek, bu dönemde İslam coğrafyacıları nezdinde Müslüman toplumu Çin’den nasıl ve ne kadar haberdarlardı. Buna eğilmiş olacağız (İbn Hurdâzbih, 2008; Yakubî, 2002; İstahrî, 1967: 253; Hudûd, 2008: 56; İbn Havkal, 1939: 426; Makdisî, 1992).

Akdeniz havzasında yaşayan medeniyetler diğer bölgeleri merak ettikleri gibi, doğuda Çin de Akdeniz havalisinde cereyan haberleri öğrenmek istemiştir. Bu çaba neticesinde toplumlar birbirinden haberdar olmaya başlamıştır. İslamiyet öncesinde bir din adamı olan Hsueng-Tsang Çin’den Horasan bölgesine kadar gelerek bölgede keşiflerde bulunmuştur. İslamiyet’le birlikte Müslümanlar da bir taraftan batıya yayılırken diğer taraftan doğuya kadar uzanmışlardır. Şian kentinde 743 yılında inşa edilen bir mescit de bunun göstergesidir. Abbasilerle birlikte Çin’le yoğun bir ticari faaliyet başlamıştır. Bunlar karadan olduğu gibi, çoğunlukla deniz yoluyla gerçekleştirilmişlerdir. Bu faaliyetleri gerçekleştiren tüccarlar ve seyyahlar Çin’deki durumu betimlemiş, bu vesileyle Akdeniz havzası onlardan haberdar olmuştur. Yine eser yazmayıp gördüklerini anlatan kimseler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi İbn Vehb’tir (Hsueng-Tsang, 2011; Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfî, 2018).

Çin ile Akdeniz havzası arasındaki yoğun ticari faaliyetler sayesinde Çin’in bu bölgede meydana gelen gelişmelerden habersiz olmadığı, İslamiyet’in doğuşu, İran’ın

fethi ve benzeri faaliyetleri bildiği görülmektedir. Doğu Akdeniz'deki eski medeniyetlerden ve burada ortaya çıkan peygamberlerden haberdarlardır. Yine dünyayı takip etmekte ve güçlü olan hükümdarlıkları bilmektedirler (Ebû Zeyd Sirûfî, 2018; Ray, 2015).

1. İslam Coğrafyacılarında Çin: İdare, Din, Kültür, Zanaat, Emtia ve Ticaret

1.1. Coğrafya ve Şehirler

İslam coğrafyasından Çin'e deniz ve kara yoluyla gidilebilmekteydi. Genellikle deniz yolu tercih ediliyordu. Çin'e varmak isteyen bir denizci, Basra, Siraf, Umman ve Hürmüzfere'den hareket ederdi. Basra'dan Çin'e kadar deniz yedi isimle bilinmektedir. Ancak kesintisiz bir deniz olduğunun bilinceler. Bunları farklı adlarla anmalarının bazı sebepleri bulunmaktadır. İsimlendirilen her denizin kendine has özellikleri vardır. Rüzgârlar, suyun şekli, rengi, tadı ve bu suda yaşayan canlıların farklılığı bunlardandır. Basra, Siraf şehirleri ile Hürmüzfere boğazından kalkan gemiler önce Hindistan'a uğrar. Burada Lunkin şehrinde yola çıkan gemiler Hint okyanusunun doğusundan batısındaki Zenc bölgesine ulaşmaya kadar bu denizin çevresinde dönerlerdi. Hint okyanusu tümüyle kat edildikten sonra Zabic bölgesine varılırdı. Bu yolu tercih etmelerinin sebebi, gündüzün tehlikelerinden korunmak istemeleriydi. Bu durumda gündüzün ışığı her gün için onlara sadece altı saat görünmüş olacak ve Zenc'e varmak için Zabic bölgesinden geçtikleri takdirde karanlıkta oraya ulaşacaklardı. Bu yüzden onlar her seyahatlerinde Hint okyanusunun doğu bölgesini tercih ederlerdi. Hint okyanusunun batısına varıp, oradan Zenc'e gelip buradan Çin'e ulaşırlardı (Hudûd, 2008: 37; İbn Hurdâzbih, 2008: 64-65; Mesûdî, 2011: 103-104).

Bu yüzyıllarda İslam dünyasından Çin'e iki kara yolu gitmekteydi. Birisi Belh üzerinden Pamir dağlarını aşan yoldu. Bu yol güney hattından Tibet'e ulaşırdı. Buradan ise Çin'e varırdı. İkinci yol ise Semerkant'tan Fergana vadisine, Taşkent'e Urumçi'ye uğardı. Buradan Çin'in Gansu bölgesine varırdı. İslam dünyasının kendi içinde ise bu yollar çeşitli ağlarla dağılırdı (Hudûd, 2008: 63; İbn Hurdâzbih, 2008: 131; Frye, 2009: 165; Lombart, 2002: 54-55; Baipakov, 2000: 222).

Çin, kuzeyinde ve doğusunda Okyanus, güneyinde Serendip dağı ve büyük deniz, güney batısında Hindistan ve Tibet, batı ve kuzey batısında Dokuz Oğuzlar ile Kırgızlar'ın bulunduğu bir ülke olarak betimlenmektedir (Hudûd, 2008: 37; İbn Hurdâzbih, 2008: 64-65; Mesûdî, 2011: 103-104).

İslam coğrafyacıları dünyayı tanımlarken büyük bir denizin Çin denizi olarak bilindiğini ifade etmektedirler. Çin'deki bölgelerden birisi şöyle tanımlanmaktadır. Bu, güneşin gündüzün en uzun kaldığı nokta ile gündüzün en kısa olduğu yer olup güneşin battığı bir bölgedir. Bu bölgeye Huzberan adı verilmiştir. Güneşin batışı anlamına gelmektedir. (İbn Rüste, 84). Çin, nimeti ve akarsuları çok olan bir ülkedir. Bol miktarda altın, dağlar, çöller, kumluklar, bulunmaktadır. Ğıyan nehrinde gemiyle seyahat ederlerdi. Bir okyanus ülkesi olması hasebiyle de med-cezir olayları da kayıtlarda yer almaktadır (Hudûd, 2008: 37; İbn Hurdâzbih, 2008: 64-65).

Bu dönemde Çin’de üç yüz şehir bulunduğu ve bunlardan 90’ı meşhurdu (İbn Hurdâzbih, 2008: 64-65). Humdan (Ch’ang-an-fu)/Yan-su (Pekin) Çin’in merkezi ve büyük şehirdi. Çin’in başkenti olan bu şehir, denizden otuz günlük yol mesafesindedir (Mesûdî, 2011: 101). Burası Çin Fağfuru’una/Melikine hizmet ederdi. Bu şehrin bol miktarda ağaç, yerleşim yeri ve nimeti bulunmaktadır. Deniz kenarında kurulmuş olan şehirde inci üretilmektedir. Burada yaşayan insanlar yuvarlak yüzlü ve geniş burunludur. Halk diba ve ipek giyerdi elbiselerin kolları geniş ve etekleri uzundu (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfî, 2018).

Buğşur Çin’in büyük şehirlerinden birisidir. Burada farklı şehirlerden çok sayıda tüccar bulunur. Nimeti bol olan bir yerdir. Halbuk mamur ve nimeti bol olan büyük bir şehirdir. Çin idaresindedir. Bir başka şehri olan Hançu(Kan-chou) yarısı Çin’in yarısı Tibet’in idaresindeydi. Bundan dolayı iki ülke sürekli savaş halindeydi. Halkı “putperest”tir. Sultanı Tibet otoritesi altındadır (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfî, 2018).

Sukcu(Su-chou) Tibet sınırında, Emiri Çin’den, dağlarında misk geyiği ve Tibet yöresinde özgü sığırlar bulunmaktadır. Sahcu, Sukcu’ya benzer ama daha büyük, Kuça sınırda, Çin’e ait, sakinleri sürekli Dokuzoğuzların saldırısı altında ve yağmaya maruz kalmakta, nimeti bol şehirdir. Kuğmer put mabedi çok, dağları bol nimetli, sakinlerinin hürmet gösterdiği bir yatır bulunur. Burc-u-Sengin (Taş kule) Çin’in mamur ve nimeti bol olan büyük bir köyüdür. Hacu tüccarların ikamet ettiği büyük bir şehir olup halkı Manidir. Sangelah sakinleri putperest, Sacu bölgesindedir. Sangelah Sacu bölgesinde büyük bir köy, halkı “putperest”tir. Sacu (Sha-chou) çöl ve dağların arasında, suyu ve nimeti bol, mani dininden, mutedil bir halktır. Kesan güzergâh üzeri olmayan bir şehir, nimeti az, idarecisi Tibet’tendir (Hudûd, 2008: 38-39).

Çin’in en önemli şehri Hanfu/Kanton olup, Çin denizine dökülen ve Dicle’den daha büyük Ğıyan nehrinin kıyısında idi. Şehir ile deniz arasında 7 günlük yol vardı (Mesûdî, 2011: 103-104). Bu nehir üzerinde gemiyle seyahat edilirdi. Bu şehir ticaret merkezi olup 875 yılına kadar bu önemini korumuştur. Burada günlük ticaret vergisi 50 bin dinardır. Müslüman ve Çinli tüccarların buluşma noktası bu şehirdir. Batıdan, Hindistan ve İslam dünyasının her bölgesinden ticaret malları çoğunlukla Basra ve Sıraf bölgesinde toplanıp gemilerle bu şehre getirildiği gibi Çin’in farklı bölgelerinden de bu şehre emtia taşınır ve alışveriş burada gerçekleştirilmiştir. İslam coğrafyacıları Çin’in ötesinde bulunan Japonya’dan da haberdardılar. Burayı Siyla olarak tanımlamışlardır. Japonya’da Müslümanların yerleştiğini ve oradan ayrıldıklarını da beyan etmektedirler (Hudûd, 2008: 37-39; İbn Ruste, 2017: 82). Buradan bir başka şehir olan Hancu’ya 8 günlük yol vardı. Hancu’dan Kansu’ya ise 20 gün yol mevcuttu. Kansu’nun karşı tarafında bulunan Çin’in son kesimleri dağlıktır. Burada çok sayıda dağ vardır. Yine çok sayıda mülk toprağı bulunmaktadır. Müslümanlardan buraya gelenler güzelliğinden dolayı buraları kendilerine mülk ederler. Bundan ötesi bilinmemektedir (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfî, 2018; İbn Hurdâzbih, 2008: 64-65).

Çin şehirlerinin düzenlenmiş, peyzajlı olduğunu ifade eden seyyahlar, hükümdar ve halkın ayrı bölgelerde ikamet ettiğini belirtmektedirler. Şehrin bir

tarafında hükümdar ve ailesi ikamet ederken diğer tarafında çarşılar, tüccar ve ahali oturmaktadır. Yine şehirde güzel yürüyüş alanları, korular, devamlı akanlar sular vardır. Çin'deki evler ahşaptan, bambu ağacından yapılır. Evlerde eşik yoktur (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

1.2. İdare, Siyaset ve Adalet

Çinlilerin Yafes'in çocuklarından Feridun'un neslinden geldiği düşünülmekteydi. Onlar elli cetlerine kadar atalarını bilirlerdi. Çinliler Araplar gibi kabile, boy ve sosyal tabakalara ayrılmışlardı. En büyük hükümdar Fağfur yani göğün oğlu lakabıyla adlandırılmıştı. Bu lakap Akdeniz dünyasında İslamiyet öncesi Allah'ın temsilcisi, İslamî dönemde de ise halifesi olarak bilinmekteydi (Mesûdî, 2011:103).

Çin hükümdarlarının Akdeniz havzası arasındaki yoğun ticari faaliyetler sayesinde bu bölgede meydana gelen gelişmelerden habersiz olmadığı; İslamiyet'in doğuşu, İran'ın fethi ve benzeri faaliyetleri bildikleri görülmektedir. Doğu Akdeniz'deki eski medeniyet ve burada ortaya çıkan peygamberlerden haberdardır. Yine dünyayı takip etmekte ve güçlü olan otoriteleri bilmektedirler. Onlar bu meyanda en büyük hükümdar olarak Abbasi halifesini bilirlerdi. Ardından sırasıyla Türk Hakanı, Rum Kayser'i ve Hindistan hükümdarlarını büyüklükte tanırlandı. Halife bu bölgelerde pek sevilirdi. Sevmeyenler dahi saygı ve hürmetlerini eksik etmezlerdi (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

Tüccarlar burada siyasi ihtilaf ve isyanlara da şahitlik etmiş ve bu bilgiler seyyahlara ulaşmıştır. Aynı zamanda bu tüccarlardan bazıları risaleler de kaleme alarak buradaki durumu betimlemişlerdir. Burada meydana gelen en önemli siyasi mesele 875 yılında gerçekleşen bir isyandır. Yanşu (An-lu-Shan) adındaki kişi insanları örgütleyerek öncelikle Hanfu şehrine gelmiştir. Her milletten ve dinden insanın yaşadığı bu şehirde 200 bin insanı katletti (Mesûdî, 2011: 103-104). Bu isyanda Çin'in en büyük hükümdarı başkenti kaybetmiş Tibet'e sığınmıştır. Hükümdar daha sonra Oğuzlar'dan yardım talep etmiş, onların destekleri sayesinde isyanı bastırılmış ve tahtını yeniden elde etmiştir. Çin Oğuzlar'dan çekinip kendileriyle belli bir mesafe koymuş ama onlardan yardım talep etmekten de geri durmamıştır. Buradaki şahitlikten Çin ve çevresindeki ilişkileri Oğuz Türkleriyle negatif ve pozitif anlamda münasebetleri görülebilmektedir. Çin'in Tibet ile zaman zaman sorun yaşayıp ihtilafa düşmesine rağmen kendi iç meselelerinde en yakın komşusuna sığınmıştır. Tibet ile ihtilaflarından birisi Hançu(Kan-chou) şehriydi. Kuça'dan dolayı da Oğuzlarla sorun yaşamışlardır. Bu şehir, Oğuzların saldırılarından ve yağmalarından mustarip olmuştur (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018; Hudûd, 2008: 38; Mesûdî, 2011: 105).

Çin'de bir yerin idare merkezi olması orada Cadim denilen uzun ve boyalı bir boru ile anlaşılmaktaydı (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

Çin'de önemli bir diğer husus ise adalet sisteminin oturmuş olmasıdır. Çin'den bahseden eserler İslam toplumunda olduğu gibi bir adalet dairesinin olup olmadığı

hakkında bilgi vermemişlerdir. ⁶⁴ Ancak buradaki işleyiş pratik anlamda bir adalet dairesini yansıtmaktadır. Farklı milletlerin kendilerini temsil eden hem temsilci hem de bu anlamda adaleti tesis eden bir kişinin de atandığı görülmektedir. Müslümanlardan sorumlu bir kişinin atandığı da görülmektedir. Bir şehre kadı tayin edilmeden önce oraya gönderilir, kadı halkın adet ve geleneklerini öğrenir, oradaki eşrafı tanır ve farklı şehirlere seyahat eder, ardından atanırdı (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

Hükümdara şikâyetler yazılı bir şekilde bildirilir, dilekçede imla ve düzgün bir dil ile yazılması önemsenirdi. Yazılı olmayan ve düzgün yazılmayan dilekçeler kabul edilmezdi. Bundan dolayı dilekçeler bu işi bilen kâtiplerce yazılırdı. Bu anlamda bir hatanın olmasında ise kâtibe on sopa atılırdı (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

Çin’de toprağın mülk edinebildiği de görülmektedir. Kansu bölgesinde bu şekilde bolca mülk edinen Müslümanların olduğu belirtilmektedir (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018; İbn Hurdâzbih, 2008: 64-65).

1.3. Din, Kültür, Adet ve Sosyal Hayat

Çinliler atalarının dinleri takip etmişlerdir. Burada putlara tapılır ve onlara dua edilerek yakarıştı bulunulurdu. Seyyahlar akıllı olanları yaratıcıya dua eder putları buna aracı yaparlardı. Ancak cahil olarak tanımlananlar ise doğrudan putlara dua ederlerdi. Burada çeşitli düalist mezhepler yayıldığını da belirtmişlerdir. Budist dinine bağlı Çin hükümdarları hayvan kurban ederlerdi. Halkın bir kısmı Mani dinindedir. Dinlerini Hindistan’dan aldığı düşünülmektedir (Hudûd, 2008: 38-39; Mesûdî, 2011: 103).

Ölülerini gömerlerdi. Ardından ağlamak da bir adetti. Buna uymayanların cezalandırıldığı ifade edilmektedir. Ölünün ardından yemek verme adetlerinden dolayı fakir dahi düşerlerdi. Süleyman et-Tâcir Çinlilerin ölüleriyle konuştuğunu aktarır ancak Ebû Zeyd Sîrafi bunun putlarla konuşmak gibi asılsız olduğunu başkalarıyla konuşarak teyit ettiğini belirtir. Sakinlerinin hürmet gösterdiği yatırlar bulunmaktadır (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018; Hudûd, 2008: 39).

Çinliler pirinç yer, her şeylerini bundan mamul ederlerdi. İçki, sirke gibi şeyleri dahi pirinçten yaparlardı. Burada şarap bilinmezdi. Sadece hükümdar buğday ekmeği yerd (muhtemelen tüccarlar aracılığıyla ekmele tanışmışlardı. 7. yüzyılda doğuya yaptığı bir seyahatte Hsueng-Tsang, ekmeği ilk kez Horasan-Maveraünnehir bölgesinde yenildiğini görür ve şaşır) (Hsueng-Tsang, 2011). Burada çay/sah tüketilirdi. Bu, yoncadan daha yapraklı biraz tatlı ve acımtırak bir bitki şeklinde tarif edilmektedir. Su kaynatılır ve çay üstüne serptirilirdi. Hastalığa faydası olduğu düşünülürdü (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

Hasta olanın mali gücü yok ise hazineden karşılanırdı. Her Çinli okuma-yazma öğrenirdi. Her şehirde kâtipler ücretsiz eğitimlik yapar, gücü olmayan

⁶⁴ Adalet Dairesi, Ayrıntı için bkz. İslam Kavas, *İslam Ekonomi Politikasının Temelleri Üzerine*, (Yayımlanmamış Ham Veri). İslam Kavas, (2018), “Sadreddin Konevi’nin Hocası İbn Arabî’nin İlham Kaynağı Sırru’l-Esrâr ve Muhtevâsı”, *Sadreddin Konevi “Tasavvuf, Felsefe ve Din*, Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 268.

çocuklara hazineden yiyecek sağlanırdı. Çin tıbbi çoğunlukla dağlama üzerinedir (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

Çinliler ayakta küçük hacetlerini gidermek için bir boru yapmışlardır. Bir nevi pisuvarın ilk hali denebilir. Bu şekilde hacet gidermenin daha sağlıklı olduğunu düşünürlerd. Bu imkân sadece hükümdara hastı. Yine onlar büyük abdestlerinden sonra su yerine kâğıt kullanırlardı. Gusül abdesti almazlardı. Menstruasyon halindeki kadınlarla cinsi münasebetten sakınmadıklarını ifade edilmektedirler. Dış fırçası kullanmazlardı (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018). Geçirmek ayıp görülmekteydi, ancak yellenmenin serbest olduğu ifade edilmektedir. Bunun insan sağlığına iyi geldiği düşünülmekteydi. Bu anlamda filozofların tavsiyesine uyulmuştur. Onlar, yellenmenin tutulması halinde hastalığa sebep olduğunu düşünürlerd (Mesûdî, 2011, 129).

Çinliler güzel, uzun boylu, beyaz ve kırmızı arasında bir renge sahiptir. Çin halkı eğlenceyi severdi. Çinliler çoğunlukla sakal bırakmazlardı. Çinlilerin giyimleri Müslümanların giyimine benzer. Aba giyer, kemer bağlarlardı. Erkeklerin başı açık, kadınlar başlarına fildışından yapılmış tarak takarlardı. Halk diba ve ipek giyer, elbiselerin kolları geniş ve etekleri uzundur (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018; Hudûd, 2008: 39).

İki sınıf kadın vardır. İlki namuslu yaşamak isteyenlerdi. Bunların zina yapmaları halinde cezaları ölümdü. Hayat kadını olmak isteyen kadın ise Polis müdüriyetine başvurur hayat kadını olmak istediğini belirterek onlar için tayin edilen vergiyi ödeyeceğini taahhüt ederdi. İlgili deftere adı, adresi kaydedilirdi. Boynundan bakırdan mühürlenmiş bir belge ile gezerdi Çin'e gelenler bu evlere giderek geceyi burada eğlenerek geçirirler. İstenilen sayıda kadınla evlenilmesinde bir beis görülmüyordu. Zina ve hırsızlık en büyük iki suçtu. Çinliler aynı kabileden olan kişilerle evlenmez, bu konuda Araplara benzerlerdi (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

Çin'de kör, şaşlı ve bunak yoktur. İnsanlar yuvarlak yüzlü ve geniş burunludur. Çinlilerin kafaları eğri büğrüdür. Çocukların kafalarına şekil vermezler, bunun zekâyâ ve dimağa zarar verdiğini düşünürlerd. Bu sebeple çocukların saçlarını uzatır eğriliği bununla kapatırlardı (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

1.4. Mali Durum, Zanaat ve Ticaret

Çin'de toprak ve tarım vergisi bulunmamaktadır. Burada ticaret ve baş vergisi vardır. Birinin erkek çocuğu olduğunda bu kaydedilirdi. O kişi 18 yaşına geldiğinde ondan baş vergisi alınırdı. 80 yaşında ise bu vergi alınmadığı gibi kendisine aylık bağlanırdı. Süleyman et-Tacir) Yine burada hayat kadını vergisi mevcuttu (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

Çin'de paranın değeri düşüktür. Para bakır ve pirinç madenlerinden basılırdı. Bu çoğunlukla değeri düşük felsler olarak bilinirdi. Çin'de bin fels bir miskal altın değerindeydi. Bu para ise dışarıdan getirilen bakır madeni olup hükümdarın yetkisiyle basılırdı (Mesûdî, 2011: 101).

Çinliler zanaatkâr insanlar olarak bilinmektedir. Bu anlamda onlardan daha iyisini olmadığı özellikle vurgulanmaktadır. Seyyahlar Çinlileri ince işçilik ve zanaat

konusunda Allah'ın yarattığı en maharetli insanlar olarak tarif etmişlerdir. Bu ülkede her kişinin kendisine özgü diğerlerine nazaran iyi bir sanatı vardı. Bir kişi başkalarının yapamayacağını yapmışsa hükümdarın taltifine ve ödülüne mazhar olup böylece patentli sanatkar olurdu (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

Seramikten harikulade kap ve kadeh imal ederlerdi. Bunlarda suyun şeffaflığı dahi belli olurdu. Çinli ressam ve zanaatkârlar yaptıkları eserleri görücüye çıkarır, sergilerler. Beğenilen eserler taltif edilirdi. Adamın biri üzerinde serçe kuşu bulunan ipek elbise üzerine bir başak resmi çizmiş, görenler gerçekten başak üzerine serçenin konduğunu zannetmişlerdi. Elbise bir süre öyle kalmış, kambur bir kişi bir kusur bulduğunu, kusur; serçe bir başağa çökünce onu eğeri oysa burada başak dik duruyordu. Çinlilerin bilinen özellikleri arasında resim sanatında mahir olmaları gelmektedir. Sâid el- Endelüsî de milletlerin özelliklerinde bu hususu özellikle belirtmiştir. Burada her peygamberin resmi yapılmış ve yanlarına bilgileri eklenmiştir. Bir nevi resimli ansiklopedi hazırlanmıştır. İbn Vehb kendisine Hz. Peygamberin resminin gösterildiğini ve şemail kitaplarda tarif edildiği gibi olduğunu teyit etmiştir (Ebû Zeyd Sirûfi, 2018; Mesûdî, 2011: 114-115; Sâid el-Endelüsî, 2014: 50).

Çin'de ticarete önem verilmiş ve tüccarlar korunmaya çalışılmıştır. Burada işlerin düzenli bir şekilde yürütülmesi için her iş ve durum kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Bunun için yetişmiş insan kaynağı tüccarların hizmetine verilmiştir. Bu anlamda hadımlar tahsildar ve hazine işleriyle ilgilendiği gibi tüccarların muhasebeciliğini de bu kesim yapardı. Çin'de her şey yazıya döküldüğünden borç senetleri de yazılıydı. İki senet hazırlanır, birisi borç verene diğeri ise borçlanan kişide kalırdı. Yine Müslüman tüccarlardan sorumlu bir vekil atanmıştır (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

Çin tüccarlar için ve onların hakkını hukukunu korumak için iyi örgütlenmişti. Buna dair Semerkandlı bir tacirin hikâyesi en güzel örnektir. Bu hikâyede tacir uğradığı haksızlığı hükümdara kadar çıkarabilmiş, derdini ona anlatarak hakkını alabilmiştir (Mesûdî, 2011:106-109). Horasanlı bir tüccar haksızlığa uğradığını bizzat hükümdara aksettirmiş ve sonucunda hakkını almıştır. Ayrıca haksızlık yapan memur ise cezalandırılmıştır.

Başka şehirlere gidenlere yol belgesi olarak tezkire verilirdi. Bu belge kişinin kısa bir biyografisiydi. Kim olduğu, mensup olduğu soy ve işi bununla bilinirdi. Aynı zamanda Çin'e gelenlerden de böyle bir belge talep edilirdi. Bu tezkirelere gümrük kapılarında geline gün, ay ve yıl yazılırdı. Çin'de her şey yazıya dökülürdü (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018).

Çin'in en önemli ticaret şehri Hanfu/Kanton idi. 875 yılına kadar bu önemini korumuştur. Burada günlük ticaret vergisi 50 bin dinardı. Müslüman ve Çinli tüccarların buluşma noktası bu şehirdir. Batıdan, Hindistan ve İslam dünyasının her bölgesinden ticaret malları çoğunlukla Basra ve Siraf bölgesinde toplanıp gemilerle bu şehre getirildiği gibi Çin'in farklı bölgelerinden de bu şehre emtia taşınır ve alışveriş burada gerçekleştirildi (Süleyman et-Tacir) Tüccar her yerden çeşitli eşya kara ve denizden getirirdi (Mesûdî, 2011: 101).

Çin'in en önemli kaynağı tuz madenleri, ipek ve çaydı. Çay büyük miktarda paralara satılırdı. Pirinç ve şeker kamışı ekimi yapılırdı. Kantu'da kaz, ördek, tavuk bulunurdu. Çin'de altın çokluğundan dolayı köpeklerin tasmaları, maymunların kemerleri bile altından idi. Yine altın yaldızlı kumaşlar da ticaret ürünüydü. Çin ve daha doğusundan ipek, diba, fildışı, verenda, kumaş, misk, elmas, inci, öd ağacı, samur postu, eyer, seramik, ilaç, Çin ağacı, halucan, abanoz ve altın ihraç kalemlerindendi. Hükümdarları gergedan boynuzundan çok değerli kolyeleri vardı. Çin dağlarında misk geyiği ve Tibet yöresine özgü sığırlar bulunurdu (Süleyman et-Tâcir, 2018; Ebû Zeyd Sirûfi, 2018). Hudûd, 2008: 37-39; İbn Hurdâzbih, 2008: 64-65).

Sonuç

İlk zamanlarda farklı coğrafyalardan haberler ticaret ve dolayısıyla tüccar vasıtasıyla mümkün hale gelmiştir. Abbasilerle birlikte Çin'le yoğun bir ticari faaliyet başlamıştır. Bunlar karadan olduğu gibi, çoğunlukla deniz yoluyla gerçekleştirilmişlerdir. Bu faaliyetleri gerçekleştiren tüccarlar ve seyyahlar Çin'deki durumu betimlemiş, bu vesileyle Akdeniz havzası onlardan haberdar olmuştur.

Çin ile Akdeniz havzası arasındaki yoğun ticari faaliyetler Çin'in bu bölgede meydana gelen gelişmelerden habersiz olmadığı; İslamiyet'in doğuşu, İran'ın fethi ve benzeri faaliyetleri bildiği görülmektedir.

Çin, nimeti ve akarsuları çok olan bir ülkedir. Bol miktarda altın, dağlar, çöller, kumluklar, bulunur. Bu dönemde Çin'de üz yüz şehir bulunduğu ve bunlardan doksanının meşhur olduğu anlaşılmaktadır. Humdan (Ch'ang-an-fu)/Yan-su (Pekin) Çin'in merkezi ve büyük şehirdi.

Tüccarlar burada siyasi ihtilaf ve isyanlara da şahitlik etmiş ve bu bilgiler seyyahlara ulaşmıştır. Aynı zamanda bu tüccarlardan bazıları risaleler de kaleme alıp buradaki durumu betimlemişlerdir. Buradaki şahitlikten Çin ve çevresindeki ilişkileri Oğuz Türkleriyle menfi ve müspet anlamda münasebetleri olmuştur. Çin'in Tibet ile zaman zaman sorun yaşayıp ihtilafa düşmesine rağmen kendi iç meselelerinde en yakın komşusuna sığındığı görülmektedir.

Çin'de önemli bir diğer husus ise adalet sisteminin oturmuş olmasıdır. Farklı milletlerin kendilerini temsil eden hem temsilci hem de bu anlamda adaleti tesis eden bir kişinin de atandığı görülmektedir. Müslümanlardan sorumlu bir kişinin atanması da bunu göstermektedir.

Çinliler atalarının dinleri takip ettikleri, putlara tapılıp, onlara dua edildiği ve ölülerini gömdükleri görülmektedir. Çinliler pirinç yer, her şeylerini bundan mamul ederlerdi. Çinliler aynı kabileden olan kişilerle evlenmez, bu konuda Araplara benzerlerdi.

Çin'de toprak ve tarım vergisi bulunmamaktadır. Burada ticaret ve baş vergisi vardır. Çin'de paranın değeri düşüktür. Bu çoğunlukla değeri düşük felsler olarak bilinirdi. Seyyahlar Çinlileri ince işçilik ve zanaat konusunda Allah'ın yarattığı en maharetli insanlar olarak tarif etmişlerdir.

Çin’de ticarete önem verilmiş ve tüccarlar korunmaya çalışılmıştır. Burada işlerin düzenli bir şekilde yürütülmesi için her iş ve durum kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Bunun için yetişmiş insan kaynağı tüccarların hizmetine verilmiştir. Çin’in en önemli ticaret şehri Hanfu/Kanton idi. 875 yılına kadar bu önemini korumuştur. Batıdan, Hindistan ve İslam dünyasının her bölgesinden ticaret malları çoğunlukla Basra ve Siraf bölgesinde toplanıp gemilerle bu şehre getirildiği gibi Çin’in farklı bölgelerinden de bu şehre emtia taşınmış ve alışveriş burada gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

Baipakov, K. (2000). “The Silk Route Across Central Asia” *History of Civilisation Cenral Asia*, ed. C. E. Bosworth, Unesco: Unesco.

Ebu Dülef, (2017). *İran Seyahatnamesi*, çev. Serdar Gündoğdu, İstanbul: Kronik Yayınları.

Frye, Richard Nelson, (2009). *Orta Asya Mirası, Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına*, çev. Füsün ve Tunç Tayanç, Ankara: Arkadaş Yayınları,

Huang, Ray, (2005). *Çin Tarihi*, çev. Atilla Sönmez, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Hudûdu’l-Âlem Mine’l-Meşrik ile’l-Mağrib, (2008). çev. A. Duman&M. Ağarı, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Hsueng-Tsang, (2011). *Hsüeng-Tsang Seyahatnamesi*, çev. İsmail Hakkı Ergüven, Çanakkale: ÇMÜSE.

İbn Havkal, (1939). *Suretu’l-Arz*, thk. E.J. Brill, Leiden: Leiden University Press.

İbn Hurdazbih, (2008). *Yollar ve Ülkeler*, çev. Murat Ağarı, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

İbn Rüsteh, (2018). *el-A’lâku’n-Nefise* (Dünya Coğrafyası), çev. A. F. Eker, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

İstahrî, (1967). *Mesalik ve Memalik*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden: Leiden University Press.

Kavas, İslam, (2018). “Sadreddin Konevi’nin Hocası İbn Arabî’nin İlham Kaynağı Sırru’l-Esrâr ve Muhtevâsı”, *Sadreddin Konevi “Tasavvuf, Felsefe ve Din*, Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Yayınları.

Lombart, M. (2002). *İslam’ın Altın Çağı*, çev. Nezih Uzel, İstanbul: Pınar Yayınları.

Makdisî, (1992). *Ahsenu’t-Tekâsîm fi Marifeti’l-Ekâlim*, ed. Fuat Sezgin, Frankfurt: Tarihu’l-Ulumu’l-Arabiye.

Mesûdî, (2011). *Murûc ez-Zeheb, Altın Bozkırlar*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Sâid el-Endelüsî, (2014). *Tabakatü’l-Ümem*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Süleyman et-Tâcir, (2018). *Doğu’nun Kalbine Seyahat*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Yakubî, İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Cafer, (2002). *el-Buldan*, Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-İlmiyye.

Ebû Zeyd Sirûfî, (2018). *Ahbar el-Sin ve'l-Hind Zeyli*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

ERDEMLİ MANİLERİNDE KÜLTÜREL BİR UNSUR OLARAK
HAYVAN SEMBOLİZMİÖğr. Gör. Dr. Tuba KAPLAN
Gaziantep Üniversitesi**Özet**

Manîler; toplumun duygu ve düşüncelerini, olaylara ilişkin tutumunu ve kültürünü belirli kurallara bağlı kalarak kısa dörtlüklerle ifade ettiği bir edebiyat ürünüdür. Diğer edebiyat ürünlerinde olduğu gibi manînin de ait olduğu toplumun aynası olma görevi vardır. Duyguların az sözcükle anlatılmak istendiği manîler, sözlü kültürde yaşar. Dilden dile dolaşarak günümüze gelen manîlerin zaman içinde değişime uğraması da kaçınılmazdır. Manîlerde geçen çeşitli kelimelerin bazen gerçek anlamı dışında benzetme unsuru katmak ve anlamı güçlendirmek amacıyla mecaz anlamda kullanıldığı görülür.

Bu çalışmada, gerek mitolojide gerek kutsal kitaplarda geçmelerinden dolayı önem arz eden bazı hayvanların manîlerde ne şekilde kullanıldığını göstermek amaçlanmıştır. Bu amaçla, Erdemli'den derlenmiş 240 manî incelenmiştir. İçinde hayvan geçen manîler belirlenip bu hayvanların manîlerde hangi anlamda ve amaçta kullanıldığıyla ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erdemli, manî, kültür, hayvan, sembol.

ANIMAL SYMBOLISM AS A CULTURAL ELEMENT IN ERDEMLİ MANİES

Abstract

Manîa is a literary product in which the society expresses its feelings and thoughts, attitudes and culture about events in short quarters by adhering to certain rules. As with other literary works, manîa has a duty to be the mirror of the society to which it belongs. Manîas, where emotions are wanted to be expressed with few words, live in oral culture. It is inevitable that the manîas that come from language to language change in time. It is seen that various words used in manîa are used metaphorically in order to add analogy and strengthen the meaning other than its real meaning.

In this study, it is aimed to show how some animals that are important in mythology and holy books are used. For this purpose, 240 manîa compiled from Erdemli were examined. Manîas in which animals were found were identified. Then, evaluations were made about the meaning and purpose of these animals in manîa.

Keywords: Erdemli, manîa, culture, animal, symbol.

GİRİŞ

Erdemli; doğuda Mersin, kuzeyde Karaman illeri, batıda Silifke ilçesi ve güneyde Akdeniz ile çevrilidir. Akdeniz ikliminin hâkim olduğu ilçenin ekonomisi tarıma ve turizme dayalıdır. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmasından dolayı da tarih kokan bir ilçemizdir.

Tarihi süreçte Mersin ve Silifke'nin bir parçası olan Erdemli; Hititler, Selekoslar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Karamanoğulları ve Osmanlı hâkimiyetinde yaşamıştır [1]. Erdemli ilçe olmadan önce İçel iline (Silifke) bağlı Yağda bucağının bir köyü olup 1954'te TBMM kararı ile ilçe hüviyetine kavuşmuştur [2].

Konargöçer Türkmen aşiretlerinin yerleşim yeri olan Erdemli'nin adını, XV. yüzyılda Kayseri Uzunyayla'dan geldiği bilinen "Erdemoğulları" adındaki bir Türkmen aşiretinden aldığına inanılmaktadır. Yörük Türkmen Beyi Erdem Bey, aşiretinin devamlı kalmak istediği bu yere Erdemli adını vermiştir [1].

Erdemli'nin yerli halkını Yörük aşiretine mensup bireyler oluşturmaktadır. Bunlar; Ayaş, Bolacalı, Boynuinceli, Cerrahlı, Karakeşli, Kemikli, Koçaş Tekeli ve Tırtar aşiretleridir. Bu aşiretlerin tamamı ekonomik sebepler ve eğitim başta olmak üzere çeşitli nedenlerden ötürü 1990'ların başında yerleşik hayata geçmiştir [3]. Bu nedenle bölgede zengin bir Türk kültürü kimliği ve buna bağlı olarak Orta Asya kökenli zengin bir folklorik yapı söz konusudur. Bu folklorik unsurlardan biri de sözlü kültür dairemizin zenginliklerinden olan manîlerdir.

Manîler, sözlü kültür hazinemizin en eski ve yaygın ürünlerinden biridir. Asırlar boyu süren bir gelişim süreci ile getirdiği birikim sayesinde halk şiiri geleneğini ve toplumun içinde yaşadığı kültür ortamını tanıyıp çözümleme aşamasında çok faydalı olacak bilgiler sunmaktadır. Manî, anonim halk edebiyatı mahsullerinin en yaygın olanlarından biri olup düğünlerde, kadın topluluklarında, iş yerlerinde, tarlalarda, vb. gibi yerlerde icra edilip umumiyetle hece vezninin yedi veya sekizlisi ile meydana getirilen dört mısralık manzumeler [4] şeklinde izah edilmektedir. Manî kelimesinin kökeni ve anlamı üzerine araştırmacıların birleştiği tek ve kesin bir yargı bulunmamakla birlikte iki görüş etrafında toplanmışlardır.

Bunlardan Fuad Köprülü'nün görüşü çevresinde yoğunlaşan araştırmacılar; kelimenin Arapça *mânâ*dan bozulmuş olduğunu ileri sürmüşler ve *tuyugla* mânî arasında bir ilişkiden söz etmişlerdir [5]. Mânî ve tuyuğ ilişkisi üzerinde duran diğer bir araştırmacı da Ahmet Kabaklı'dır. Kabaklı, iki türün aynı olduğunu, aradaki tek farkın vezinde karşımıza çıktığını söylemektedir [6].

Niyazi Eset'in görüşü etrafında toplanan bilim adamları ise, mânînin *türkmanîde* olduğu gibi *man* kelimesinin sonuna nisbet *î*'sinin eklenmesi sonucunda ortaya çıktığı görüşünü ileri sürmüşlerdir [7].

Başta, Ata Terzibaşı olmak üzere bazı araştırmacılar mânînin İslâmîyet'ten önceki şiirlerde olmadığı fikrini ileri sürmüşler ve mânînin tuyuğdan kaynaklandığını şu şekilde ifade etmişlerdir [8]. Bu görüşün karşısında görüş ortaya atanlar da vardır. İlk İslâmî eserler içerisinde önemli birer yeri olan Dîvânü Lûgati't-Türk'te manî nazım şekliyle verilmiş ürünlerin varlığı iddia edilmektedir. Esmâ Şimşek, Divan-ı Lûgat-it Türk'te yer alan manî olduğunu iddia ettiği dördünlüğün "Alp Er Tunga sagusu" kadar eski olduğunu ifade etmiştir [9].

Kültür hayatımızda köklü bir geçmişe sahip olan manî söyleme Anadolu'nun da dört bir yerinde bütün canlılığıyla varlığını göstermektedir. Türkiye içerisinde büyük ölçüde mânî kavramıyla karşılaşmakla birlikte bölgelere göre farklılıklar da

görülmektedir: Akışta (Kars), bayatı (Doğu Anadolu Bölgesi), deyişme (Denizli), ficek (Erzincan), hoyrat/ horyat (Şanlı Urfa) [erkekler söyleser], karşıberi (Doğu Karadeniz Bölgesi), mahnı (Doğu Anadolu Bölgesi), mana (Denizli), meani (Şanlı Urfa) [Kadınlar söyleser], meni (Kars), peşrev (Doğu Anadolu Bölgesi) [10].

Bu çalışmada Mersin/Erdemli'den derlenmiş manîlerdeki hayvan sembolizmi üzerinde durulmuştur. Öyle ki atlı-göçebe hayat kültüründe tabiatla iç içe olan Türklerin hayatları tabiata bağlı olarak hayvanlar çevresinde şekillenmiştir. Orta Asya kültür hayatından beri toplum hayatımızda kendine yer edinen hayvanlar halk edebiyatı ürünlerine de yansımıştır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada doküman incelemesi yoluyla içerik analizine başvurulmuştur. Hayvanlar; binek ve yük hayvanları, evcil hayvanlar, yaban hayvanları, suda yaşayan hayvanlar, uçar hayvanlar ve sürüngenler olarak altı başlıkta sınıflandırılmış ve manîlerdeki kullanımları ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. Binek ve Yük Hayvanları

At

Atlı-göçebe hayat kültürünün en büyük değerlerinden olan at, ilk yazılı metinlerimizden olan Göktürk Kitabeleri'nden başlayarak diğer edebi ve tarihi kaynaklarda kendine yer edinmiştir. Kültür hayatımızdaki öneminden ötürü başta halk edebiyatı, divan edebiyatı ve günümüzde modern edebiyatta metafor olarak kullanılmıştır.

Halk edebiyatı ürünlerinde binek hayvanı olarak beliren at, aynı zamanda duruşu, görünümü, hızlılığı vb. özellikleri yönüyle de teşbih unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında da atı kullanan süvari de yine teşbih ögesi olarak halk anlatılarında ve halk şiirinde yerini almıştır. Erdemli'den derlenen manînin doldurma dizeleri içerisinde at üzerinde yol alan bir süvariden bahsedilmektedir. Manînin esas konusu sevgilinin güzelliği olsa da dizeleri içerisinde at ve süvarisinden bahsedilmesi kültürel değerlerin önemine değinilmesi açısından önemlidir.

Atlı geliyor atlı

Altında kilim kath

Annem babam sağ olsun

Yârim hepsinden tatlı [11].

Deve

Deve atlı-göçebe hayat kültüründe Türklerin en yararlı yük ve binek araçlarından biri olmasının yanında zenginlik sembolü olarak da karşımıza çıkmaktadır [12]. Binek hayvanı olmasının dışında develer, gözleri ve kirpikleriyle de beğenilen hayvanlardır. Aşağıdaki manîye bakıldığında kız, esmer ama tatlı olduğu söylemiş ardından da kendisini develerle denk görmektedir. Develere denk olunması, buna değer görülmesi hayvanın yüceltildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Karaysam karayım

Altın şeker parayım

Develerin dengiyim

Kızların rengiyim [11].

2. Evcil Hayvanlar

Köpek

Sadakati ve koruyuculuk fonksiyonlarıyla kültürel hayatımızda yer edinen köpek on iki hayvanlı Türk takviminde de yer almaktadır. Birçok halk anlatısında çeşitli fonksiyonlarla karşımıza çıkmakla birlikte mitik özelliklere de sahiptir. Bunun dışında köpek, aynı zamanda aşağılanan bir hayvandır. Aşağıdaki manîde de köpek hor görülen ve köyün güzelliğini bozan bir hayvan olarak göze çarpmaktadır.

*Tarlamızda bir ot var
Kenarında bir but var
Köyümüz güzel ama
Ortasında bir it var [11].*

3. Yaban Hayvanları

Aslan

Aslan, hayvanlar aleminin kralı olarak bilinmekte olup genellikle hayvan masallarında güç ve otorite sembolü olarak kendine yer edinmektedir. Edebi metinlerde güç, kuvvet teşbihi çevresinde karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki manîde de sevdiğinin aslan kadar cesaretli ve güçlü olduğu söylenerek aslanın cesareti vurgulanmıştır.

*Eli elekli yârim
Mavi yelekli yârim
Nereelerde geziyon
Aslan yürekli yârim [11].*

Koyun

Etinden, sütünden, derisinden ve yününden çeşitli şekillerde yararlanan koyun aynı zamanda ilk dönemlerde totem hayvanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hunların budun geleneğinde totem olarak yaşatıldığı ve geleneksel bir değer taşıdığı görülmektedir [13]. Yaban hayvanı olmasına rağmen daha sonra evcilleştirilmiştir. Sevdiğinden mektup bekleyen aşık, onun yaptığı nazla ilgili manîsini koyunların dağlarda gezmesiyle başlatmaktadır:

*Dağda yayılır koyun
Selviye dönmüş boyun
Gönder yârim bir mektup
Yeter ettiğin oyun [11].*

Aşağıdaki manîde kara koyunların diğer koyun cinslerine göre daha kilolu ve etinden yapılan kavurmanın lezzetli olduğu söylenmiştir.

*Kara koyun etli olur
Kavurması tatlı olur
Sevenler ayrılırsa
Ölmez ama dertli olur [11].*

Tavşan

Kültür hayatımızda etrafında batıl inanç oluşan hayvanlardandır. Temel ihtiyaçları karşılaması yönüyle zamanla evcilleştirilmiştir. Tavşanla ilgili söylenen

manîde ilk amaç kafiye düzenini sağlayarak manînin ezgisinin kulağa hoş gelmesini sağlamak diğer amaç ise tavşanların çok gezdiği ve ayak izine her yerde rastlanabileceği düşüncesini ifade etmektir.

*Derede tavşan izi
Ayırdı düşman bizi
Ayıran düşman olsun
Kavuştur Mevlam bizi [11].*

4. Suda Yaşayan Hayvanlar

Balık

Hem tatlı hem de tuzlu sulara adapte olarak yaşayabilen balıklar lezzetli bir besin kaynağıdır. Gözlerinin açık olmasından dolayı Budizm’de Buda’nın sembolü olarak kabul görmektedir. Erdemli ilçesi Akdeniz’e sahili olmasından dolayı yöredeki insanların temel geçim kaynakları arasında balıkçılık da bulunmaktadır. Bu vesilesiyle toplumun kültürel kodları içerisinde yer almaktadır.

*Bu çaya dalacağım
Bir balık alacağım
Yedi sene de kalsam
Ben seni alacağım [11].*

Balıkların üzerindeki pullar, onları dış tehlikeden korudukları gibi farklı farklı renk ve desenlerle onları güzelleştirmektedir. Aşağıdaki manîde manîyi yakan kişi balıkların üzerindeki pul gibi sevgilisini koruyacağını dile getirmektedir.

*Denizlerin kumuyum
Balıkların puluyum
Aç koynunu gireyim
Ben de Allah kuluyum [11].*

5. Uçar Hayvanlar

Bülbül

Divan şiirinde âşıklar kendilerini bülbüle, sevgiliyi de güle benzetmektedir. Bülbülün güle olan aşkı efsanevileşmiştir. Öyle ki bunlardan biri şöyledir: Gülün bülbüle yüz vermediği ve bülbülün gülden uzak kalamadığı yönündedir. Gülün aşkına karşılık vermemesine karşın bülbülün gülün gövdesine konduğu ve göğsüne dikenlerin battığı şeklindedir. Gülün renginin kırmızılığı da bülbülün kanından dolaydır [14].

İlk çağlardan beri, Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın Cennet’te buldukları zamanlardan beri çiçekler insanlar için oldukça önemli olmuştur. Semavi olsa da olmasa da bütün dinlerde, birbirinden kıtalar ve asırlarca uzakta yaşayan kültürlerde, çiçeklerin özellikle de güllerin ayrı bir yeri olmuştur [15]. Ayrıca Hz. Peygamberin sembolü olan gülün bu yönüyle kutsallaştırıldığı da söylenebilir.

Divan şiirinde gonca haliyle sevgilinin dudağına, renginden dolayı da sevgilinin yanaklarına benzetilmektedir. Halk edebiyatı ürünlerinde de gül renk ve güzel kokması hasebiyle öne çıkmaktadır. Aşağıdaki dörtlülere bakıldığında gülün kokusunun sevgilinin kokusuna benzetildiği, bülbülün güle olan aşkından ve gül mevsiminden bahsedildiği görülmektedir.

*Ateşim var külüm yok
Bülbül oldum dilim yok
Ben bu aşka düşeli
Ağlamadık günüm yok [11].*

Gülün tek başına hiçbir anlamı yoktur. Ona anlam kazandıran ve değerini ortaya çıkararak unsurların başında bülbül gelmektedir. Aşağıdaki manîde bu durumu bilen aşık sevgilisine şöyle seslenmektedir.

*Bahçelerde gül gerek
Güllere bülbül gerek
Senin gibi güzele
Benim gibi kul gerek [11].*

*Bahçeye indim güle
Gül sarılmış bülbüle
Dediler yarin gelmiş
Atıldım güle güle [11].*

Gül ile bülbül arasındaki ilişkide hiçbir zaman kavuşma söz konusu olmamıştır. Aşığın bütün özelliklerini yansıtan bülbülün sesinde bu feryat yer edinmektedir. Sevgilisine kavuşamayan her âşık bu sesin anlamını bilmektedir.

*Bu dereden su gelir
Sanırım yâr sesi gelir
Yâri uzak olana
Bülbül sesi dert verir [11].*

*Bülbüller güle karşı
Gözyaşım sele karşı
İçin için yanarken
Gülerim sana karşı [11].*

*Dalda bülbül ağlar mı?
Şu dereler çağlar mı?
Kalbimden yaralandım
Yâr yaremi bağlar mı? [11].*

*Ekin ekim ot bitti
Dalında bülbül öttü
Ötme garip bülbül ötme
Yârim gurbete gitti [11].*

Güvercin

Güvercin, uzun yıllar postacı kuş olarak kullanılmakla birlikte edebi metinlerde güvercin donuna girme motifiyle de karşımıza çıkmaktadır. Hacı Bektaş Veli güvercin donuna girerek Anadolu'ya gelmiştir [16]. Ayrıca Türk kültür hayatında beyaz renk Tanrının sembolüdür. Aşağıdaki manîde de temizliği saflığı

simgelediği için ak güvercin olmak istenmiştir. Ayrıca güvercin sevgiliye ulaşmayı sağlayan önemli bir araçtır. Sevgiliyle âşık arasında aracılık görevi üstlenen güvercin önemli bir konum üstlenmektedir. Güvercine halk tarafından bu denli değer verilmesinin nedeni kutsal sayılmasına bağlanabilir.

*Ak güvercin olaydım
Ev damına konaydım
Gidip gelen yolcudan
Ben yârimi soraydım [11].*

Keklik

Av hayvanı olan keklik nesli tükenmekte olan hayvanlar arasındadır. Birçok türü vardır ve eti de lezzetlidir [17]. Gerek sekerek yürüyüşünden gerekse de kınalı renginden dolayı sevgiliye benzetilmektedir. Dış güzelliği ile birlikte zeki bir kuş olarak da değerlendirilmektedir.

Erdemli'nin de içinde bulunduğu Taşeli platosu gerek iklim gerekse bitki örtüsü yönünden halen nadide özelliğini korumaktadır. Bu coğrafya ayrıca sayısız yaban hayvanına da ev sahipliği yapmaktadır. Bu hayvanlardan birisi keklik olup batısındaki Silifke'nin sembolüdür. Aşağıdaki dörtlüklere bakıldığında kekliklerin ötüşleri ve sekerek yürüyüşleri ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca annesini kaybeden kızın içini çekerek ağlayışı keklige benzetilmiştir.

*Derelerin bükleri
Ötüşür keklikleri
Hiç aklımdan çıkmıyor
Yârimin dedikleri [11].*

*Kekliğim seker ağlar
Tüyünü döker ağlar
Anasız gelin olan
İçini çeker ağlar [11].*

Kırlangıç

Göçmen bir kuş olan kırlangıca Evliya Çelebi Seyahatname'sinde şöyle yer vermiştir: “Âdem Cennet'ten Serendib'e, Havva Cidde'ye atılınca, aralarında muharebeye ve nihayet mülakata kırlangıç vasıta oldu.” [18]. Bu nedenle kırlangıcın öldürülmesi ve etinin yenmesi günah kabul edilmektedir.

Kırlangıçlar renginin koyu siyah olması, hızlı ve çevik uçuşa sahip olmasıyla da diğer kuşlardan ayrılmaktadır. Yörede kırlangıcın yuva yaptığı eve şans getireceği inancı vardır.

*Gökte uçan kırlangıç
Ayağında mor pabuç
Beni yârden ayıran
Dilensin avuç avuç [11].*

*Havada kırlangıç
Ayağında mor pabuç
Beni yardan ayıran
Kan kussun avuç avuç [11].*

6. Sürüngenler

Yılan

Zehirli ve ürkütücü bir hayvan olması dolayışından dolayı sevilmeyen yılan “Türk Şamanizm’inde yeraltı ilahı Erlik’le ilgili bir simgedir” [19]. Bundan dolayı da sevilmeyen bir hayvandır. Aşağıdaki dörtlükler incelendiğinde yılan sokmasının ceza unsuru olduğu ve baş eğmesinin oldukça güç olduğu vurgulanmıştır.

*Kadife minder yüzü
Mevla’ m ayırdı bize
Çifte yılanlar soksun
Yalan söyleyen kızı [11].*

Manîlerin içerisinde atasözü ve deyimlerin geçmesi manîyi yakan kişinin söz dağarcığını ve Türkçeye hâkimiyetini göstermesi açısından önemlidir. Aşağıdaki manimizde “Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır.” atasözü şu şekilde yer almaktadır:

*Yumak yumaktır elin
Gayet incedir belin
Yılana baş eğdirir
O senin tatlı dilin [11].*

Yılanlar, yaz aylarında genellikle serin ve sulak yerleri tercih ederler. Bazen bir ağacın dalında bazen bir suyun kenarında bazen de kamışlık yerlerde... Elbette kamışlık yerler onların kendilerini koruma amaçlı saklandıkları yerlerdendir. Aşağıdaki bu durum şu şekilde özetlenmiştir:

*Yılan akar kamışa
Su neylesin yanmışa
Allah yardım etsin
Yârinden ayrılmışa [11].*

Çiftleşme döneminde bağlarda ve tarlalarda birbirine dolanan yılanları yörede görmek mümkündür. Birbirine dolaşmış bu hayvanları öldürmenin günah olduğu söylenir. Aşağıdaki manîde de birbirine dolaşmış (sarılmış) haldeki yılanlar, sevgililerin sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.

*Yılana bak yılana
Gelir dolana dolana
Ben yârimi kaybettim
Sarı lira var bulana [11].*

SONUÇ

Araştırmada Erdemli manîlerindeki hayvan sembolleri tespit edilmiştir. İncelediğimiz manîlerden bazılarının çoğunlukla herkes tarafından bilinmesine rağmen kısmen değişikliklere uğrayarak yöresel bazı özellikler taşıdığı görülmüştür. Manîlerdeki hayvan adları kimi zaman kendi anlamının dışında, göndermelerde bulunma gayesi ile; kimi zaman da benzetme amacı kurarak kişilerle ilişkilendirilme amacı ile kullanılmıştır.

- Halk anlatılarında kahramanın en büyük yardımcısı olan at, Erdemli manîlerinde tek bir manîde görülmektedir ve binek hayvanı olarak geçmiştir.

- Zenginliğin sembolü olan deve manîlerde de yüceltilmiş ve denklik unsuru olarak öne çıkmıştır.

- Hunlar tarafından totem olan ve oldukça önemli bir hayvan olan koyun Erdemli manîlerinde siyah rengi ve etinin lezzeti ile ön plana çıkarılmıştır.

- Hem sadakati ve cana yakınlığı nedeniyle çok sevilen hem de hor görülen ve aşağılanan köpek Erdemli manîlerinde de aşağılayıcı yönüyle kullanılmıştır.

- Hızlı koşan ve sevilen bir hayvan olan tavşan Erdemli manîlerinde ayak iziyle tek bir manîde geçmiştir.

- Cesaretin ve gücün sembolü olan aslan manîlerde cesaret ve yüreklilik anlamında kullanılmıştır.

- Bulunduğu coğrafi konumu itibari ile denize yakın olmasından dolayı Erdemli manîlerinde balık pullu olmaları ve fiziki yapıları ile kullanılmıştır.

- Bülbül, Erdemli manîlerinde en çok kullanılan hayvandır. Divan edebiyatında güle âşık olan bülbül, Erdemli manîlerinde de aşkın ve âşığın sembolü olarak kullanılmıştır.

- Sevgiliyle haberleşmeyi sağlayan güvercin Erdemli manîlerinde de sevgiliden haber almayı sağlayan bir vasıta olarak kullanılmıştır.

- Fiziksel güzelliği ve yürüyüşü ile dikkat çeken keklik Erdemli manîlerinde de ötüşleri ve sekerek yürüyüşleri ile kullanılmıştır.

- Göçmen kuş olan kırlangıç, manîlerde hızlı uçuşu yönüyle ön plana çıkarılmıştır.

- Yılan sokmasının ceza unsuru olduğu ve fiziksel yapısı ile ön plana çıkmıştır.

KAYNAKLAR

[1] Coşar, M. F., “Erdemli’de Geçiş Dönemleri”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal B. Ens. Niğde, Türkiye, 2019.

[2] Yanar, A., (2009), Erdemli’ye Dair, Erdemli: Erdemliler Dayanışma Yardımlaşma ve Kültür Derneği Yayını.

[3] Kırmızı, Ö., “Erdemli’de Halk Kültürü Araştırması”, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal B. Ens. Mersin, Türkiye, 2015.

[4] Elçin, Ş. (1992). “Mâni”, Türk Dünyası El Kitabı C.3. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

[5] Kaya, D. (2014), Anonim Halk Şiiri, Ankara: Akçağ Yayınevi.

- [6] kabaklı, A., (1971), Türk Edebiyatı C.I, İstanbul: Bizim Ofset.
- [7] Eset, N., (1944), Mukayeseli ve Neşredilmemiş Mâniler, Ankara: Zerbamat Basımevi.
- [8] Terzibaşı, A., (1970), Kerkük Hoyratları ve Mânileri, Bağdat: El-ümme Basımevi.
- [9] Şimşek, E. (2015). “Anonim Halk Şiiri İçerisinde Mânilerin Yeri”, Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi. (5): 59-87.
- [10] Sakaoğlu, S., Alptekin, A. B. (2005), Türk Halk Edebiyat (Ders Notları), Konya.
- [11] Aydın, D., “Mersin İli Erdemli İlçesi (Merkez) Folkloru”, Yüksek Lisans Tezi. Uşak Üniversitesi Sosyal B. Ens., Uşak, Türkiye, 2016.
- [12] Alptekin, M., (2019), Türk Folklorunda Deve, Konya: Kömen Yayıncılık.
- [13] Öztürk, A., (1980), Çağlar İçinde Türk Destanları, İstanbul: Emek Matbaası.
- [14] Ayvazoğlu, B., (1996), Güller Kitabı, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- [15] Doğan, M. N. (2019). “Klasik Osmanlı Şiirinde Gülün Bülbül ve Diğer Hayvanlara İlişkisi”, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 2(1): 353-376.
- [16] İçel, H., “Batı Türklerinin Dörtlüklerinden Oluşan Bilmeceleri Üzerinde Bir Çalışma”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal B. Ens., Konya, Türkiye, 2005.
- [17] Gökyay, O. Ş., (2007), Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- [18] Eskigün, K., “Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar”, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal B. Ens., Kahramanmaraş, Türkiye, 2016.
- [19] Çoruhlu, Y., (2002), Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Kabalcı Yayınları

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АРМИЯ ГОСУДАРСТВА «АЛАШ» ПОД
КОМАНДОВАНИЕМ КАЗАХСКИХ ОФИЦЕРОВ**NATIONAL ARMY OF THE STATE "ALASH" UNDER THE COMMAND
OF KAZAKH OFFICERS**Аскар Абдыкалиевич АУПБАЕВ**
Республиканская школа «Жас-Улан»**Аннотация**

Первый Президент Республики Казахстан – Елбасы Н.А. Назарбаев неоднократно подчеркивал важную роль идей «Алаша» в приобретении нашей Независимости. Также он подчеркивал, что становление Алаш-Орда стало основой нашей государственности. Казахские интеллигенты того поколения были людьми высокого порыва и самопожертвования, формировавшими мировоззрение своей эпохи. Они являются для нас, современников, поистине безусловным образцом нравственности, бескорыстия и преданности национальному и гражданскому долгу. При достижении своих стратегических целей представители казахской интеллигенции идут цивилизованным путем. При строительстве казахского государства большое внимание уделялось прежде всего оборонительной политике. В настоящее время исследователями, в первую очередь историками идет переосмысление исторического развития Казахстана, проводится работа по возрождению истории, по популяризации отдельных ее периодов, в том числе и деятельности Алаш-Орды.

В данной статье рассматриваются вопросы создания организационной структуры, формирования, снабжения обучения национальной армии-милиции Правительства Алаш-Орды. Представляется, что создание национальной армии преследовала прежде всего цели по защите мирного казахского населения от воюющих противоборствующих сторон в период Гражданской войны 1918-1920 гг.

Ключевые слова: движение «Алаш», независимость, автономия, национальная армия, милиция, казахская интеллигенция.

Summary

The First President of the Republic of Kazakhstan - Elbasy N.A. Nazarbayev has repeatedly emphasized the important role of Alash's ideas in gaining our independence. He also emphasized that the formation of Alash-Horde became the basis of our statehood. The Kazakh intellectuals of that generation were people of high impulse and self-sacrifice, who shaped the worldview of their era. They are for us, for the contemporaries, a truly unconditional model of morality, selflessness and devotion to national and civic duty. In achieving their strategic goals, representatives of the Kazakh intelligentsia follow a civilized path. During the construction of the Kazakh state, great attention was paid primarily to defensive policies. Currently,

researchers, primarily historians, are rethinking the historical development of Kazakhstan, work is underway to revive history, to popularize its individual periods, including the activities of Alash-Horde.

The article is considering the issues of creating an organizational structure, forming, supplying training to the national police army of the Government of Alash-Horde. It seems that the creation of the national army was primarily aimed at protecting the peaceful Kazakh population from warring parties during the Civil War of 1918-1920.

Keywords: Alash movement, independence, autonomy, national army, police, Kazakh intelligentsia.

ВВЕДЕНИЕ

Первый Президент Республики Казахстан – Елбасы Н.А. Назарбаев неоднократно подчеркивал важную роль идей «Алаша» в приобретении нашей Независимости. Также он подчеркивал, что становление Алаш-Орда стало основой нашей государственности. «... Сам факт создания национальной политической организации в нашей отечественной истории не до конца осознается. Тем более что многие положения, в свое время выдвинутые руководителями партии «Алаш», сохраняют свое значение и поныне. Это была не националистическая, а патриотическая организация, которая ставила своей целью постепенную трансформацию казахского общества и ее адаптацию к современным реалиям» [1].

Казахские интеллигенты того поколения были людьми высокого порыва и самопожертвования, формировавшими мировоззрение своей эпохи. Они являются для нас, современников, поистине безусловным образцом нравственности, бескорыстия и преданности национальному и гражданскому долгу. Еще при поступлении в Санкт-Петербургский Императорский Лесной институт весной 1890 года абитуриент Алихан Букейханов так рассуждал в своем сочинении: «Желать другим зло – значит делать себе, потому что мы с другими составляем то, что называется человечеством, что царит над природой в силу своего ума и без чего нет у нас одних жизни. Самое трудное, что невозможно достигнуть ни умом, ни богатством, спокойствие душевное, доступное только высшей нравственности, присущей только всестороннему образованию, мы почувствуем только тогда, когда ни душой, ни телом не сделаем никому зла» [2].

ИССЛЕДОВАНИЯ

По мнению директора НИИ «Алаш» при Евразийском национальном университете имени Л.Н. Гумилева Султан Хан Акулы к идее создания национальной армии лидер казахского освободительного движения «Алаш» Алихан Букейханов стремился еще с 1905 года.

По свидетельства исследователя «... в соответствии с законом от 1834 года, статья 42 Устава о воинской повинности население Туркестана, а также казахи Акмолинской, Семипалатинской, Семиреченской, Уральской и Тургайской областей освобождены от воинской повинности. Настойчиво добываясь воинской повинности для своего народа А. Букейханов имел две цели. Одна из них явная, остро необходимая для текущего момента, как равноправие с другими народами, прежде всего с казаками, которые, собственно, и служили главным орудием и опорой незаконной по сути колонизации казахских степей, вторая – скрытая, но с дальней перспективой. Лидер казахов упорно добивался формирования из казахских джигитов добровольных кавалерийских полков причем с самостоятельным командованием, в чем как раз заключался скрытый смысл его цели. Он предвидел, что в недалеком будущем казахам придется отстаивать право на самоуправление с оружием в руках. Находясь в ссылке (Самара) с 1908 по март 1917 года, он продолжил борьбу за права и национальные интересы казахов, в том числе за право нести воинскую службу в кавалерийских войсках, внося в уму через фракцию депутатов-кадетов соответствующий законопроект» [3].

Алихан Букейханов лидер либерально-демократической партии «Алаш», вместе со своими соратниками преследовали цели по достижению независимости казахов в рамках автономии России.

При достижении своих стратегических целей представители казахской интеллигенции идут цивилизованным путем. При строительстве казахского государства большое внимание уделялось прежде всего оборонительной политике.

Образование легальной национальной армии, глава правительства «Алаш» Алихан Букейханов добился 24 июня 1918 года. Подписав законодательное постановление правительства «Образовать при Алаш Орде Военный совет из трех лиц, возложив на него функции военного министерства и предоставив ему [полномочия] открывать областные и уездные военные советы при областных и уездных отделах Алаш Орды» [4, 109].

Наше военное командование, – писал Алихан чуть позднее, – должно состоять исключительно из собственных кадров. В ином случае чужой офицер, вместо боевой подготовки нашего воина, будет гонять его за малейшую провинность, сажать безвинно в каталажку. Если же кадровый офицер из своих казахов, воин пройдет соответствующую боевую подготовку, будет хорошо обучен и политически грамотен. Командир, не знающий казаха, его язык, культуру и ментальность, будет лишь наказывать его [3, с. 2].

Лидер Алихан Букейханов ставил амбициозную задачу создание современной, образованной и грамотной армии и введению воинской повинности в государстве. Так как она давала большую возможность в будущем: «Безграмотный солдат, – отмечал он в очередной статье, – не разбирает, где зло, а где добро. Необученный, бескультурный и недисциплинированный солдат способен творить сущее беззаконие. Творимое

среди русских гражданское кровопролитие – следствие безграмотности и бескультурия их солдат» [5].

Затем принимал парад в городе Алаш, отряда казахской конницы в 500 человек обученных военному делу. После ряда непреодолимых преград и долгих переговоров с Россией, и страха казахов перед военной службой в русской армии, но все же добился поставленной цели.

Создание легальной национальной армии давало большое преимущество перед соседними государствами. Предпочтение отдавалось кавалерийским полкам с самостоятельным управлением. Будучи оторванным от народа в период с 1909-1917 годы, боролся за права казахов и воинскую службу. Активно дискуссировал о преимуществе воинской службы. В 1915-1916 годы России не выгодно было формировать кавалерийские части с самостоятельным управлением. Она требовало большого количества оружия и боеприпасов, что могло привести к потере контроля над казахами и территорией.

Создание кавалерийских полков с самостоятельным командованием в замысле Алихана Букейханова было обучение войск с помощью казачества.

Опасение России усилилось после издания указа Николая II от 25 июня 1916 года о «реквизиции коренных жителей», что привело к восстанию казахов, что не входило в стратегию Алихан Букейханова.

Последствия народного волнения привело к обсуждению и переговорам с Россией. Алихан Букейханов при этом не оставлял цели в формирование кавалерийских войск с самостоятельным управлением и находил поддержку с казачьими депутатами.

В 1917 году после Февральской революции Алихан Букейханов подобрал подходящий момент для формирования национальной армии и переименовал ее в народную милицию, в дальнейшем ее негласно переименовали в казахскую национальную милицию-армию.

При созданий организации партии «Алаш» в ее программе в VI-пункте было определено: «Для защиты отечества армия не останется в нынешнем виде. Молодежь, достигнув призывного возраста, боевую подготовку и воинскую службу несет в родных местах; молодежь вправе служить в родах войск по призванию: воинскую службу казах несет в конной милиции» [6].

Следует обратить внимание, что в вопросах формирования, обучения и обеспечения конной милиции-армии Алихан Букейханов полагался прежде всего на помощь казачества.

Анализ изученных различных источников в контексте исследуемой проблемы свидетельствуют, что была создана дивизия в составе восьми кавалерийских полков, юнкерская и офицерская школа по подготовке кадровых офицеров.

В феврале 1919 года, ведя переговоры с правительством адмирала Колчака о создании национальной армии: «**Милиция наша – это войско. Оно уже фактически существует: 700 наших джигитов находятся на фронте в Семиречье, 540 человек у Троицка, 2000 человек в Уральской области.**

Когда вы читаете сообщения об успехах на Семиреченском фронте, то знайте, что эти успехи достигнуты благодаря нашим отрядам» [4, с. 142].

Необходимо вкратце заметить, что для армии государства Алаш была разработана и сшита военная форма, отдельно для командно-офицерского и рядового составов, написано несколько гимнов (песней-маршей). Ради одной, священной цели - отстоять право своего народа на самоуправление, добиться признания и политической легализации автономного государства Алаш на территориях 9 областей, Букеевской орды Астраханской губернии и смежных казахских волостей Алтайской губернии, Алихан Букейхан в 1917-1920 годах действовал, руководствуясь извечным принципом «политика есть искусство возможного». Создавая армию Алаш, А.Н. Букейхан готовился не к войне - ни с большевиками, ни с кем другим, а стремился отстоять национальную автономию и сохранить хрупкий мир [3, с. 2].

По мнению исследователя Б. Абдыгалиулы: «Правительство Алаш-Орды пыталась всеми силами защитить свою автономию. Они понимали, что автономия, национальное правительство, национальный суд и милиция являются первым шагом на пути к независимости. Тем более фронт боевых действий проходил по территории Казахстана. В большинстве случаев казахские селения оставались беззащитными, част подвергались ограблению и насилию. В этом плане части, сформированные из числа казахов, должны были служить не только против красных, но и защитить казахское мирное население как от красных, так и от самих белых» [7].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, в начале прошлого столетия деятельность Алихана Букейханова и представителей алашской интеллигенции А. Байтурсынова, М. Дулатова, А. Беремжанова, М. Шокая, Ж. Акпаева, М. Тынышпаева, А. Ермекова, а также национал-коммунистов С. Ходжанова, Т. Рыскулова, С. Мендешева, С. Сейфуллина, С. Асфендиярова, С. Садвокасова, Н. Нурмакова и других была направлена на признания автономной республики «Алаш», создания национальной армии-милиции, отстаивания территориальной целостности казахской народности.

В настоящее время исследователями, в первую очередь историками идет переосмысление исторического развития Казахстана, проводится работа по возрождению истории, по популяризации отдельных ее периодов, в том числе и деятельности Алаш-Орды. Стоит задача полученные историками научные результаты донести до широкого круга общественности, в особенности подрастающего поколения, так они должны знать историю своего народа и страны, понимать особую ценность обретенной в конце XX века независимости. Вместе с тем, фундамент этой независимости был заложен в начале XX века деятелями «Алаша» и представителями казахской управленческой элиты, научной и творческой интеллигенции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

Назарбаев Н.А. (1999) В потоке истории. – Алматы: Атамұра, 296 с.

Кыдыралина Ж. От Алаш Орды к Независимости Казахстана: преемственность идей. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.kazpravda.kz/news/obshchestvo/ot-alash-ordi-k-nezavisimosti-kazahstana-preemstvennost-idei>. Дата обращения 12.04.2020.

Как создавалась армия государства Алаш Султан Хан Жусип Когда и как создавалась армия государства Алаш? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://e-history.kz/ru/publications/view/3608?utm_source=fb&utm. Дата обращения 17.04.2020.

Мартыненко Н (1992) Алаш-Орда: Сборник документов, Алматы: Малое издательство «Айқап», 109с.

Қазіргі екі керек нәрсе // «Абай», 01.08.1918, № 8. Алаш (Семипалатинск). – 1-2с.

Бөкейханов Ғ., Байтұрсынұлы А. Дулатов М., ... Алаш» партиясының программасының жобасы // «Қазақ», 21.11.1917, № 251. Орынбор. –1-2с.

Абдығалиұлы Б. (2019) Войско Алаш-Орды. – Астана, 710 с.

**TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM KONUSUNDA
YAYINLANMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK İNCELENMESİNE
YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA**

Dr. Öğr. Üyesi Aydın ÜNAL
Kırklareli Üniversitesi

Özet

Son yıllarda hayatın tüm alanlarında olduğu gibi turizm destinasyonlarında, işletmelerinde, yöneticilik tarzlarında, turistik ürünlerde ve hizmetlerde sürdürülebilirlik öne çıkan bir çalışma alanı ve benimsenen yeni bir felsefe haline gelmiştir. Bu çalışma alanı ve felsefe aynı zamanda bilimsel araştırmaların ve akademik çalışmalarında odak noktasındadır. Bu çalışmada Türkiye’de sürdürülebilir turizm konu başlığında yapılmış akademik çalışmaların süreç içerisindeki gelişimlerinin incelenmesi ve alan yazına katkı sunmak amacıyla ilgili konu başlığında yayınlanmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizlerinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı’nda (YÖKTEZ) 1994-1 Mayıs 2020 tarihleri arasında “sürdürülebilir turizm” konu başlığında yayınlanmış lisansüstü tezler (310 adet) bibliyometrik olarak analiz edilmiştir. Akademik çalışmalarda bibliyometrik analiz; belirli bir alanda veya konuda belirli bir dönemde ve belirli bir bölgede kişiler ya da kurumlar tarafından üretilmiş yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak incelenmesine dayanmaktadır. Yapılan analizler neticesinde; YÖKTEZ’de yer alan “sürdürülebilir turizm” konulu lisansüstü tezlerin en çok 2019 yılında (%19), yüksek lisans düzeyinde (%74), turizm konu başlığında (%72), profesör unvanı taşıyan danışmanlar eşliğinde (%45), Dokuz Eylül (%8) ve Gazi (%7) üniversitelerinde, sosyal bilimler enstitülerinde (%73), turizm işletmeciliği anabilim dalında (%45), Türkçe dilinde (%92), 101-200 sayfa aralığında (%61), nicel yöntemlerle (%37), geleneksel anket tekniği kullanılarak (%35), 0-50 örneklem hacmine uygulanarak (%44) ve 51-100 kaynakla (%26) hazırlandıkları tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilir Turizm, Lisansüstü Tezler, Bibliyometrik Analiz, YÖKTEZ.

**A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF GRADUATE THESIS PUBLISHED IN
TURKEY ABOUT SUSTAINABLE TOURISM****Abstract**

In recent years, as in all areas of life, sustainability has become a prominent field of study and a new philosophy adopted in tourism destinations, businesses, management styles, touristic products and services. This field of study and philosophy is also the focus of scientific research and academic work. This study aims to examine the development process of the academic work done on the topic of sustainable tourism in Turkey and to do the bibliometric analysis of the graduate theses published in the topic of sustainable tourism in order to contribute to the literature. In this

context, the graduate theses (310 numbers) published in the topic of “sustainable tourism” in the Council of Higher Education National Thesis Center Database (YÖKTEZ) between 1994 and 1 May 2020 were analyzed bibliometrically. The bibliometric analysis of academic studies is based on the numerical analysis of the publications produced by individuals or institutions in a certain area or subject in a certain period and in a specific region and of the relations between these publications. As a result of the analysis; it has been determined that the graduate theses on the topic of “sustainable tourism” in YÖKTEZ were mostly published in 2019 (19%), at the graduate level (74%) and in the field of tourism (72%). These theses were mostly written under the guidance of professors (45%), at Dokuz Eylül (8%) and Gazi (7%) universities, at the social sciences institutes (73%) and at the departments of tourism management (45%). They were mostly written in Turkish (92%) and the majority of them (61%) were in the range of 101-200 pages. 37% of them were prepared by using quantitative methods and 35% of them were prepared by using traditional survey technique. 44% of these theses were applied to a sample volume of 0-50 and 26% of them were written by reading the sources in the range of 51-100 numbers.

Keywords: Sustainable Tourism, Graduate Thesis, Bibliometry Analysis, YOKTEZ.

GİRİŞ

1972 yılında Stokholm’de Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen “İnsanın Çevresi” isimli konferansa kadar sürdürülebilirlik kavramının ehemmiyeti kavranamamıştır. İlgili konferanstan itibaren sürdürülebilirlik ile ilgili yürütülen çalışmalar sürekli artarak günümüze değin gelmiştir. 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu ile sürdürülebilirlik kavramının içeriği ve temeli daha da sağlamlaştırılmıştır. Brundtland Raporu’nda sürdürülebilirlik kavramı; günümüzün ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde gelecek nesillerinde ihtiyaçlarının olacağı dikkate alınarak kaynaklara zarar verilmeden ölçülü bir şekilde kullanılması olarak ifade edilmektedir [1]. Sürdürülebilirlik kavramı daha kapsamlı şekilde belirli bir sürekliliği olan ya da belirli bir eko sistemin bozulmadan, kesintisiz ve aşırı kullanımla tüketilmeden temel kaynaklarının devamlılığının sağlanması olarak da tanımlanabilir. Hali hazırda yaşayan insanların gereksinimleri karşılanırken gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasından taviz verilmemesi, kaynakların ve gelecek nesillerin zora sokulmasının engellenmesi nedeniyle sürdürülebilirlik dengeli kalkınmanın ve ekonomik büyümenin temel araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Sürdürülebilirlik anlayışı esasen her türlü kaynağın daimî olarak kullanılmasına ve ilgili kaynağın kullanım sürecinde en üst düzeyde koruyucu önlemlerin alınmasına odaklanmaktadır [2].

Sürdürülebilirlik kavramı içinde bulunduğumuz dönemde özellikle çevre ve nüfus değişkenleri arasındaki ilişkinin çoğu alanda geri dönülemez şekilde bozulmasından dolayı felsefi ve kavramsal bir niteliğe de kavuşmuştur. İnsanlar gitgide artan nüfusa bağlı olarak doğal kaynakları kontrolsüz bir şekilde kullanmaktadırlar ve sınırsız bir tüketim çılgınlığına kapılmış durumdadırlar. Bu

durumun sonucu olarak sınırlı kaynaklara sahip doğa her anlamda tahrip edilmektedir ve kaynaklar sonuna kadar tüketilmektedir. Ancak sınırsız gereksinimler ve sınırlı kaynaklar arasında bir dengenin ve köprünün kurulması gerekliliği sürdürülebilirlik kavramını ve çalışmalarını beraberinde getirmektedir [3].

Temelinde doğal kaynaklara ve çekiciliklere dayanan turizm faaliyetleri ve destinasyonları içinde sürdürülebilirlik dikkate alınması gereken bir kavramdır. Turizmden çeşitli kazanımlar elde eden veya daha çok kazanım elde etmek isteyen çeşitli ülkelerde ve bölgelerde, turizm faaliyetlerinin gelişim sürecinde ve sürdürülmesi esnasında sosyo-kültürel, doğal, yerel, vb. faktörlerin ve zenginliklerin geri dönüşü pek mümkün olmayacak şekilde zarar görmesi mümkün olabilmektedir [4]. Sürdürülebilir turizm; turistik destinasyonları diğer destinasyonlardan farklılaştıran özelliklerin korunarak gelecek dönemlere ve nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılması şeklinde kısaca açıklanabilir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü sürdürülebilir turizmi üç değişken üzerinde temellendirmektedir [5].

- Yerel halkın turizm sektöründe çalışmasını sağlayarak refahlarının artırılması,
- Biyolojik ve ekonomik çeşitliliğin korunması ve
- Turist ağırlayan toplumların kendilerine özgü sosyo-kültürel kaynakların korunması.

Sürdürülebilir turizmin ortaya çıkmasında ve giderek önem kazanmasında çeşitli nedenler bulunmaktadır. Özellikle çevreyi korumayı amaçlayan sürdürülebilir turizmde çevrenin ve doğal kaynakların turizm bölgesinde yaşayan insanların refahlarını en üst düzeye çıkarma başta olmak üzere çeşitli amaçları bulunmaktadır [6].

- Turizmin gerçekleştirilmesine olanak sunan; ekonomik, doğal, kültürel ve toplumsal değişkenlerin korunması,
- Turistik bölgede bulunan kaynakların ölçülü kullanılması,
- Turizmin gelişim sürecinde doğal, çevresel ve ekonomik çıktılarının birlikte değerlendirilmesi ve
- Turizm sektöründeki talepte meydana gelebilecek değişikliklere cevap verebilmesi ve uyumlu olmasını sağlanması.

Turizm açısından sürdürülebilirlik ile turizm sektörünü meydana getiren kaynakların yapısını ve estetiğini koruyarak varlıklarının devamlılığını sağlamak, yerel halkın menfaatleri korunurken turistik çekiciliklerin sürekliliğini sağlamak ve tüm bu faaliyetler gerçekleştirirken turizmin oluşmasını sağlayan tüm unsurların menfaatlerini korunmak mümkün hale gelmektedir [7]. Sürdürülebilir turizm çevresel kaynakların korunmasında ve geliştirilmesinde destinasyonları ve insanları turizme güdüleyen tutkunun bir araya gelmesiyle de oluşmaktadır [8]. İfade edilen ilkeler kapsamında turizm sektörünün sürdürülebilirliği ve varlığı, turizmi mümkün kılan yerel ve bölgesel alanlara has, kültürel ve doğal kaynakların korunarak tüketilmesiyle mümkün olabilmektedir. Sürdürülebilir gelişmeden söz edebilmek için de çevreye duyarlı bir hayat felsefesi ve ekonomiyi ve çevreyi ilgilendiren kararların birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir [9].

Sürdürülebilirlik kavramının destinasyonlara, içinde yaşayan yerel halka, turistlere ve gelecek nesillere sağladığı olumlu katkıların, akademik bilgilerin ve istatistiki verilerin depolanması, analiz edilmesi ve yorumlanması oldukça önemlidir ve sürdürülebilirlik kapsamında yürütülen çalışmaların başarısını ölçmekte ve zaman içerisindeki eğilimlerin belirlenmesinde yol gösterici olmaktadır. Sürecin bu kısmında da devreye üniversiteler ve lisansüstü eğitim programları girmektedir [10, 11]. Yüksek lisans ve doktora programları düzeyinde verilen lisansüstü eğitimde uzman ve akademisyen yetiştirmenin yanı sıra öğrencilere bilimsel bilgiye erişme, bilgiyi değerlendirme ve yorumlama becerisi kazandırma ve sentez yetilerini güçlendirerek gelecek projeksiyonu çizmelerini sağlama esastır [12, 13, 14]. Lisansüstü eğitim süreci öğrencilerin hazırladıkları yüksek lisans ve doktora düzeyinde tezlerin sunumu ile tamamlanmaktadır. Lisansüstü tezler öğrencilerin mezuniyet şartı olmasının yanı sıra bir kavramın veya disiplinin gösterdiği tarihsel gelişimi ve gösterdiği eğilimleri incelemek açısından önemli kaynaklardır.

Lisansüstü tezlerin incelenmesinde ise bibliyometrik analiz en çok kullanılan yöntemlerdendir. Bibliyometrik analiz; bir alanın bilimsel gelişim sürecini matematiksel ve istatistiksel yöntemlerle analiz eden, bilimsel bilginin ve bir ürünün özelliklerini kimin tarafından, nerede, nasıl ve hangi açıdan ortaya konulduğunu belirlemeye imkân veren bir araştırma yöntemidir [15, 16, 17]. Bibliyometrik analiz ile ayrıca bir kavram ve disiplin hakkındaki çalışmaların nicel hale getirilmesi, çalışmaların tarihsel gelişiminin ve seyrinin ortaya konması da mümkün hale gelmektedir [10, 18, 19, 20]. Bu çalışmada da Türkiye’de sürdürülebilir turizm konu başlığında yayınlanmış lisansüstü tez çalışmalarının süreç içerisindeki gelişimlerinin incelenmesi ve ilgili tezlerin değişik parametreler çerçevesinde bibliyometrik olarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

1933 yılında Reşit Saffet ATABİTEN tarafından Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü Neşriyatı’nda 12-18 Adalet Han, Galata/İstanbul Türkiye’de turizm araştırmalarını inceleyen ilk çalışma olarak kabul edilmektedir [21]. Geçen süre içerisinde konuları ve kapsamı oldukça zenginleşen turizmi farklı yönleriyle ele alan ve inceleyen çeşitli araştırmalar özellikle 1990’lı yıllarla birlikte yoğun biçimde yayınlanmaya başlamıştır. Örneğin; turizm konu başlığında, Nergiz Güçlü (2014) 1990-2013 yılları arasında Türkiye’de yayınlanmış 2348 lisansüstü tezi [13]; yiyecek-içecek ve gastronomi konu başlığında; Sünnetçioğlu ve diğerleri (2017) Türkiye’de yayınlanmış 33 lisansüstü tezi [22]; Arıca (2014) 1988-2013 yılları arasında Türkiye’de yayınlanmış 220 seyahat ve turizm konulu lisansüstü tezi [18]; Şahin ve Acun (2015) 1989-2015 yılları arasında Türkiye’de yayınlanmış 38 rehberlik ve turizm konulu lisansüstü tezi [23] farklı parametreler çerçevesinde bibliyometrik olarak analiz etmişlerdir.

Turizm ve sürdürülebilirlik konu başlığında ise Demirbulat GÜDÜ ve Dinç Tetik (2017) 1987-2015 yılları arasında Türkiye’de yayınlanmış 62 sürdürülebilir turizm konulu lisansüstü tezi [4]; Akmeşe ve diğerleri (2018) 2002-2017 yılları

arasında Türkiye’de yayınlanmış 75 sürdürülebilir turizm konulu lisansüstü tezi [24] bibliyometrik olarak inceledikleri çalışmalarına ulaşılmıştır. Çalışmalarda ilgili tezler; yıl, tür, enstitü, anabilim dalı, üniversite, konu, yöntem, örnekleme hacmi, sayfa sayısı ve danışman unvanı göre dağılımları açısından kategorize edilmişlerdir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Çalışmada Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi veri tabanında (YÖKTEZ) 1994-1 Mayıs 2020 tarihleri arasında “sürdürülebilir turizm” konu başlığında yayınlanmış lisansüstü tezlerin (310 adet) bibliyometrik olarak incelenmesi ve belirli başlıklar altında (tezlerin; yıllara göre dağılımı, türü, konusu, danışman unvanları, üniversitesi, enstitüsü, ana bilim dalı, dili, sayfa sayısı, yöntemi, veri toplama yöntemi, örnekleme ve kullanılan kaynak sayısı) kategorize edilmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Kapsamı

Araştırma amacı doğrultusunda ilgili literatür incelenmiştir [4, 24]. İlgili çalışmaların sürdürülebilir turizm konusundaki lisansüstü tezleri belli bir yıl aralığında ya da sınırlı başlıklar altında değerlendirdikleri belirlenmiştir. Bu araştırma ise sürdürülebilir turizm konu başlığındaki tüm lisansüstü tezler çeşitli başlıklar altında oldukça kapsamlı olarak incelemektedirler.

Araştırmada Veri Toplama Yöntemi ve Verilerin Analizi

Bu çalışmada YÖKTEZ veri tabanında 1994-1 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla “sürdürülebilir turizm” konu başlığında tespit edilmiş olan toplam 310 adet lisansüstü tez çalışması [25] bibliyometrik olarak analiz edilmiştir. Akademik çalışmalarda *bibliyometrik analiz*; belirli bir alanda, belirli bir dönemde belirli bir bölgede kişiler ya da kurumlar tarafından üretilmiş yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak incelenmesine dayanmaktadır [26].

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Bu çalışmada ana kütleyi Türkiye’de yayınlanmış sürdürülebilir turizm alanındaki tüm lisansüstü tezler; araştırma örneklemini ise yine “sürdürülebilir turizm” konu başlığında 1994-1 Mayıs 2020 tarihleri arasında yayınlanmış ve ulaşılabilen lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Bu çalışmada örnekleme oluşturan 310 lisansüstü tezin tümü 1 Nisan-1 Mayıs 2020 döneminde “tez.yok.gov.tr” web sitesinde [25] erişilebilen içerikleri açısından değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılım verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 1’de özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin çoğunluğunun 2019 (%18,7), 2018 (%10,3), 2017 (%10,0), 2016 (%9,7) ve 2015 (%7,1) yıllarında (toplam %55,8) tamamlandığı belirlenmiştir. Geriye kalan tezlerin %44,2’sinin ise 1994-2014 yılları arasında tamamlandıkları tespit edilmiştir.

Tablo 1. Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımları

Yıllar	Sayı (n)	Yüzde (%)	Yıllar	Sayı (n)	Yüzde (%)
1994	2	,6	2008	4	1,3
1995	3	1,0	2009	11	3,5
1996	5	1,6	2010	15	4,8
1997	3	1,0	2011	11	3,5
1998	2	,6	2012	10	3,2
1999	3	1,0	2013	12	3,9
2000	2	,6	2014	18	5,8
2001	4	1,3	2015	22	7,1
2002	5	1,6	2016	30	9,7
2003	9	2,9	2017	31	10,0
2004	5	1,6	2018	32	10,3
2005	1	,3	2019	58	18,7
2006	5	1,6	2020	1	,3
2007	6	1,9	Toplam	310	100

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin türlerine göre dağılım verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 2’de özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %74,2’sinin yüksek lisans ve %25,8’inin doktora düzeyinde hazırlandığı belirlenmiştir.

Tablo 2. Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Dağılımları

Türü	Sayı (n)	Yüzde (%)
Yüksek Lisans	230	74,2
Doktora	80	25,8
Toplam	310	100

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin konularına göre dağılım verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 3’te özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %72,3’ünün turizm, %12,9’unun mimarlık, %4,8’inin şehir ve bölge planlama ve %3,5’inin coğrafya konu başlığında (toplam %93,5) hazırlandıkları tespit edilmiştir. Geriye kalan tezlerin %6,5’inin iktisadi ve idari bilimler, ekonomi, mühendislik, sanat tarihi, kamu yönetimi, ulaşım, siyasal bilimler ve halkla ilişkiler konu başlıklarında hazırlandıkları belirlenmiştir.

Tablo 3. Lisansüstü Tezlerin Konularına Göre Dağılımları

Konu	Sayı (n)	Yüzde (%)	Konu	Sayı (n)	Yüzde (%)
Turizm	224	72,3	Mühendislik	2	,6
Mimarlık	40	12,9	Sanat Tarihi	1	,3
Şehir ve Bölge Planlama	15	4,8	Ulaşım	1	,3
Coğrafya	11	3,5	Siyasal Bilimler	1	,3
İ.İ.B.F.	7	2,3	Halkla İlişkiler	1	,3
Kamu Yönetimi	4	1,3	Toplam	310	100
Ekonomi	3	1,0			

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin danışman unvanlarına göre dağılım verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 4’te özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %44,6’sının profesör, %28,7’sinin doçent ve %26,7’sinin doktor öğretim üyesi unvanı taşıyan öğretim üyeleri tarafından yürütüldüğü belirlenmiştir.

Tablo 4. Lisansüstü Tezlerin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımları

Danışman Unvanı	Sayı (n)	Yüzde (%)
Prof. Dr.	138	44,6
Doç. Dr.	89	28,7
Dr. Öğretim Üyesi	83	26,7
Toplam	310	100

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılım verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 5'te özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %8,4'ünün Dokuz Eylül, %6,8'inin Gazi, %6,1'inin Ankara, %5,2'sinin İstanbul, %4,8'inin Akdeniz, %3,6'sının Balıkesir, %3,6'sının Muğla Sıtkı Koçman ve %3,2'sinin Orta Doğu Teknik üniversitelerinde hazırlandığı (toplam %41,7) ve geriye kalan lisansüstü tezlerin %58,3'ünün ise 65 farklı devlet, vakıf ve özel üniversitelerinde hazırlandıkları belirlenmiştir.

Tablo 5. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımları

Üniversitesi	Sayı (n)	Yüzde (%)	Üniversitesi	Sayı (n)	Yüzde (%)
Dokuz Eylül Ü.	26	8,4	Uşak Ü.	2	,6
Gazi Ü.	21	6,8	Yaşar Ü.	2	,6
Ankara Ü.	19	6,1	Dicle Ü.	2	,6
İstanbul Ü.	16	5,2	İstanbul Ticaret Ü.	2	,6
Akdeniz Ü.	15	4,8	Zonguldak Karaelmas Ü.	1	,3
Balıkesir Ü.	11	3,6	İzmir Yüksek Tekn. Ü.	1	,3
Muğla Sıtkı Koçman Ü.	11	3,6	Çukurova Ü.	1	,3
Orta Doğu Teknik Ü.	10	3,2	Kafkas Ü.	1	,3
Çanakkale 18 Mart Ü.	9	2,9	Kadir Has Ü.	1	,3
Boğaziçi Ü.	8	2,6	Namık Kemal Ü.	1	,3
Süleyman Demirel Ü.	8	2,6	Koç Ü.	1	,3
Yıldız Teknik Ü.	8	2,6	Yeditepe Ü.	1	,3
İstanbul Teknik Ü.	8	2,6	İst. Sabahattin Zaim Ü.	1	,3
Mersin Ü.	8	2,6	Nev. Hacı Bektaş Veli Ü.	1	,3
Atılım Ü.	8	2,6	Bahçeşehir Ü.	1	,3
Afyon Kocatepe Ü.	7	2,3	Galatasaray Ü.	1	,3
Samsun 19 Mayıs Ü.	6	1,9	Hasan Kalyoncu Ü.	1	,3
İzmir Kâtip Çelebi Ü.	6	1,9	Osmaniye Korkut Ata Ü.	1	,3
Selçuk Ü.	6	1,9	Beykent Ü.	1	,3
Sakarya Ü.	5	1,6	Batman Ü.	1	,3
Atatürk Ü.	5	1,6	Gümüşhane Ü.	1	,3
Anadolu Ü.	5	1,6	Malatya İnönü Ü.	1	,3
Ege Ü.	4	1,3	K. Maraş Sütçü İmam Ü.	1	,3
Necmettin Erbakan Ü.	4	1,3	N. Ömer Halisdemir Ü.	1	,3
Kastamonu Ü.	4	1,3	Haliç Ü.	1	,3
Düzce Ü.	4	1,3	Giresun Ü.	1	,3
Hacettepe Ü.	3	1,0	Bursa Uludağ Ü.	1	,3
Eskişehir Osmangazi Ü.	3	1,0	Sakarya Uyg. Bilimler Ü.	1	,3
Karabük Ü.	3	1,0	Burdur Mehmet Akif Ü.	1	,3
Karadeniz Teknik Ü.	3	1,0	Harran Ü.	1	,3
Bartın Ü.	3	1,0	Abant İzzet Baysal Ü.	1	,3
Adnan Menderes Ü.	3	1,0	İstanbul Okan Ü.	1	,3

Kütahya Dumlupınar Ü.	2	,6	Alaaddin Keykubat Ü.	1	,3
Mustafa Kemal Ü.	2	,6	Trakya Ü.	1	,3
Gaziantep Ü.	2	,6	Kırklareli Ü.	1	,3
Marmara Ü.	2	,6	Van Yüzüncü Yıl Ü.	1	,3
Mimar Sinan G. S. Ü.	2	,6	Toplam	310	100

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılım verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 6'da özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %73,3'ünün sosyal, %23,9'unun fen, %1,6'sının eğitim bilimleri, %0,6'sının lisansüstü eğitim, %0,3'ünün sağlık ve %0,3'ünün çevre bilimleri enstitülerinde tamamlandığı belirlenmiştir.

Tablo 6. Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımları

Enstitüsü	Sayı (n)	Yüzde (%)
Sosyal Bilimler Enstitüsü	227	73,3
Fen Bilimleri Enstitüsü	74	23,9
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	5	1,6
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	2	,6
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	1	,3
Çevre Bilimleri Enstitüsü	1	,3
Toplam	310	100

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin ana bilim dallarına göre dağılım verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 7'de özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %44,5'inin turizm işletmeciliği, %14,2'sinin mimarlık, %11'inin iktisadi ve idari bilimler, %8,1'inin coğrafya, %3,5'inin şehir ve bölge planlama, %2,6'sının kamu yönetimi, %1,3'ünün sosyal çevre, %1'inin ekoturizm ve %1'inin gastronomi ve mutfak sanatları anabilim dallarında (toplam %87,2) hazırladıkları belirlenmiştir. Lisansüstü tezlerin %12,8'inin turizm işletmeciliği eğitimi, beden eğitimi ve spor, seyahat işletmeciliği, pazarlama, antropoloji, mühendislik, ortaöğretim sosyal alanlar eğitimi, çevre bilimleri, ekonomi, ulaşım, sürdürülebilir tarım, arkeoloji, siyasal bilimler, kentsel tasarım, Avrupa Birliği, zootekni, halkla ilişkiler, Anadolu medeniyetleri ve kültürel miras yönetimi ve uluslararası ilişkiler anabilim dallarında hazırladıkları tespit edilmiştir.

Tablo 7. Lisansüstü Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımları

Anabilim Dalı	Sayı (n)	Yüzde (%)	Anabilim Dalı	Sayı (n)	Yüzde (%)
Turizm İşletmeciliği	138	44,5	Antropoloji	1	,3
Mimarlık	44	14,2	Arkeoloji	1	,3
İ.İ.B.F.	34	11,0	O. Sosyal Alanlar E.	1	,3
Coğrafya	25	8,1	Ekonomi	1	,3
Şehir ve Bölge Planlama	11	3,5	Ulaşım	1	,3
Kamu Yönetimi	8	2,6	Sürdürülebilir Tarım	1	,3
Sosyal Çevre	4	1,3	Siyasal Bilimler	1	,3
Gastronomi ve M. S.	3	1,0	Avrupa Birliği	1	,3
Ekoturizm	3	1,0	Kentsel Tasarım	1	,3
Turizm İşl. Eğitimi	2	,6	Zootekni	1	,3
Çevre Bilimleri	2	,6	Halkla İlişkiler	1	,3
Mühendislik	2	,6	Ana. M. ve K. M. Y.	1	,3
Beden Eğitimi ve Spor	1	,3	Uluslararası İlişkiler	1	,3
Seyahat İşletmeciliği	1	,3	Tez Erişim İzni Yok	18	5,8

Pazarlama	1	,3	Toplam	310	100
-----------	---	----	---------------	------------	------------

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin dillerine göre dağılım verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 8’de özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %91,6’sının Türkçe ve %8,4’ünün İngilizce dillerinde hazırlandıkları belirlenmiştir.

Tablo 8. Lisansüstü Tezlerin Dillerine Göre Dağılımları

Dili	Sayı (n)	Yüzde (%)
Türkçe	284	91,6
İngilizce	26	8,4
Toplam	310	100

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin sayfa sayısı aralıklarına göre dağılım verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 9’da özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %61,3’ünün 101-200, %22,5’inin 201-300, %8,4’ünün 301 ve daha çok sayfadan ve %7,8’inin 0-100 sayfadan oluştuğu belirlenmiştir.

Tablo 9. Lisansüstü Tezlerin Sayfa Sayısı Aralıklarına Göre Dağılımları

Sayfa Sayısı	Sayı (n)	Yüzde (%)
0-100 Sayfa Arası	24	7,8
101-200 Sayfa Arası	190	61,3
201-300 Sayfa Arası	70	22,5
301 ve Üzeri Sayfa Arası	26	8,4
Toplam	310	100

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin yöntemlerine göre dağılım verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 10’da özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %36,7’sinde nicel, %32’inde nitel, %17,1’inde karma ve %4,5’inde literatür taraması yöntemlerinin tercih edildiği belirlenmiştir.

Tablo 10. Lisansüstü Tezlerin Yöntemlerine Göre Dağılımları

Yöntemi	Sayı (n)	Yüzde (%)
Nicel	114	36,7
Nitel	99	32,0
Karma	53	17,1
Literatür Taraması	14	4,5
Tez Erişim İzni Yok	30	9,7
Toplam	310	100

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin veri toplama yöntemlerine göre dağılım verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 11’de özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %34,8’inde geleneksel anket, %16,4’ünde görüşme, %12,6’sında doküman incelemesi, %8,7’sinde anket ve görüşme ve %8,4’ünde gözlem ve görüşme tekniğinden (toplam %80,9) yararlanıldığı tespit edilmiştir. Lisansüstü tezlerin %19,1’inde ise karma anket, anket-doküman incelemesi, odak grup görüşmesi, göstergebilim, örnek olay, online anket tekniğinden yararlanılmıştır.

Tablo 11. Lisansüstü Tezlerin Veri Toplama Yöntemlerine Göre Dağılımları

Veri Toplama Yöntemi	Sayı (n)	Yüzde (%)
Geleneksel Anket	108	34,8
Görüşme	51	16,4
Doküman İncelemesi	39	12,6

Anket+Görüşme	27	8,7
Gözlem+Görüşme	26	8,4
Karma Anket	10	3,2
Anket+Doküman İncelemesi	7	2,3
Odak Grup Görüşmesi	3	1,0
Göstergebilim	3	1,0
Örnek Olay	3	1,0
Online Anket	1	,3
Tez Erişim İzni Yok	32	10,3
Toplam	310	100

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin örneklem hacimlerine göre dağılım verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 12’de özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %44,2’sinde 0-50, %23,9’unda 301 ve üzeri, %6,1’inde 101-150, %4,5’inde 51-100, %3,9’unda 201-250, %3,2’sinde 151-200 ve %1,6’sında 251-300 örneklem hacmine ulaşıldığı belirlenmiştir.

Tablo 12. Lisansüstü Tezlerin Örneklem Hacimlerine Göre Dağılımları

Örneklem Hacmi	Sayı (n)	Yüzde (%)
0-50 Örneklem	137	44,2
51-100 Örneklem	14	4,5
101-150 Örneklem	19	6,1
151-200 Örneklem	10	3,2
201-250 Örneklem	12	3,9
251-300 Örneklem	5	1,6
301 ve Üzeri Örneklem	74	23,9
Tez Erişim İzni Yok	39	12,6
Toplam	310	100

Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin kullanılan kaynak sayısı dağılımlarına göre verileri ile ilgili temel bulgular Tablo 13’te özetlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen lisansüstü tezlerin %25,8’inde 51-100, %21,6’sında 101-150, %18,1’inde 151-200, %7,1’inde 201-250, %5,1’inde 0-50, %4,2’sinde 251-300 ve %4,2’sinde 301 ve üzeri kaynak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 13. Lisansüstü Tezlerin Kullanılan Kaynak Sayılarına Göre Dağılımları

Kaynak Sayısı	Sayı (n)	Yüzde (%)
0-50 Kaynak	16	5,1
51-100 Kaynak	80	25,8
101-150 Kaynak	67	21,6
151-200 Kaynak	56	18,1
201-250 Kaynak	22	7,1
251-300 Kaynak	13	4,2
301 ve Üzeri Kaynak	13	4,2
Tez Erişim İzni Yok	43	13,9
Toplam	310	100

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi veri tabanında (YÖKTEZ) 1994-1 Mayıs 2020 yılları arasında “sürdürülebilir turizm” konu başlığında yayınlanmış lisansüstü tezlerin (310 adet) bibliyometrik olarak

incelenmesi ve belirli başlıklar altında (tezlerin; yıllara göre dağılımı, türü, konusu, danışman unvanları, üniversitesi, enstitüsü, ana bilim dalı, dili, sayfa sayısı, yöntemi, veri toplama yöntemi, örnekleme ve kullanılan kaynak sayısı) kategorize edilmesi amaçlanmaktadır. Ancak ilgili tezlerin bazılarında erişim izni olmadığından dolayı belli başlıklarda ilgili bilgilere ulaşılamamıştır. Bu kapsamda yapılan analizler neticesinde; araştırmaya dâhil edilen “sürdürülebilir turizm” konu başlığında lisansüstü tezlerin çoğunluğunun 2015-2019 yılları arasında yayımlandığı (%56) ve 1994-2014 yılları arasında daha az sayıda lisansüstü tez yayımlandığı (%44) tespit edilmiştir. İlgili konu başlığında yayımlanan lisansüstü tezlerin çoğunluğunun yüksek lisans düzeyinde (%74); turizm konu başlığında (%72), profesör unvanlı öğretim üyelerinin danışmanlığında (%45); Dokuz Eylül (%8), Gazi (%7), Ankara (%6), İstanbul (%5) ve Akdeniz (%5) üniversitelerinde; sosyal bilimler enstitülerinde (%73); turizm işletmeciliği anabilim dalında (%45); Türkçe dilinde (%92); 101-200 sayfa aralığında (%61); nicel yöntemlerle (%37); geleneksel anket tekniğinden yararlanarak (%35); 0-50 örneklem hacmine ulaşılarak (%44) ve 51-100 kaynak kullanılarak (%26) hazırlandıkları belirlenmiştir. Ayrıca ilgili konu başlığındaki lisansüstü tezlerin kısmen de olsa doktora düzeyinde (%26); mimarlık konu başlığında (%13); doçent (%29) ve doktor öğretim üyesi (%27) unvanı taşıyan öğretim üyelerinin danışmanlığında; Balıkesir, Muğla Sıtkı Koçman, Orta Doğu Teknik, Çanakkale 18 Mart, Boğaziçi ve Süleyman Demirel üniversiteleri başta olmak üzere toplamda 65 farklı devlet, özel ve vakıf üniversitesinde; fen bilimleri (%24), eğitim bilimleri, lisansüstü eğitim, sağlık bilimleri ve çevre bilimleri enstitülerinde (%3); iktisadi ve idari bilimler (%11) başta olmak üzere 25 farklı anabilim dalında; İngilizce dilinde (%8); 201-300 sayfa aralığında (%23); nitel (%32) ve karma yöntemlerle (%17); görüşme (%16) başta olmak üzere dokuz farklı araştırma tekniği kullanılarak; 301 ve üzeri örneklem hacmine (%24) ulaşılarak; 101-150 (%22) ve 151-200 (%18) arası kaynak kullanılarak hazırlandıkları belirlenmiştir.

Bu çalışmanın ilgili alanyazına, sürdürülebilir turizm konu başlığında çalışmalar yapan araştırmacılara ve sonraki çalışmalara katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Ancak zaman sınırlığı ve bazı lisansüstü tezlerde erişim izninin olmamasından dolayı bu çalışma YÖKTEZ veri tabanında ulaşılabilen çalışmalarla sınırlı kalmıştır. Daha sonraki çalışmalarda turizmin farklı konu başlıklarında yayımlanmış lisansüstü çalışmaların bibliyometrik analizlerinin farklı başlıklar altında incelenmesi turizm alanyazının süreçsel ve eğilimsel gelişimine ışık tutacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Alkan, C. (2015). Sürdürülebilir Turizm: Alaçatı Destinasyonuna Yönelik Bir Uygulama. *E-Journal of Yasar University*, 10 (40), 6692-6710.

[2] Sezgin, M. ve Karaman, A. (2008). Turistik Destinasyon Çerçevesinde Sürdürülebilir Turizm Yönetimi ve Pazarlaması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 429-437.

[3] Beyhan, Ş. G. (2004). *Kültürel Süreklilik ve Çağdaş Gereksinimler Bağlamında Sürdürülebilir Turizm ve Kimlik Kavramsal Modeli*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[4] Demirbulat Güdü, Ö. ve Dinç Tetik, N. (2017). Sürdürülebilir Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14 (2), 20-30.

[5] Garda, B. ve Temizel, M. (2016). Sürdürülebilir Turizm Çeşitleri. *Selçuk Üniversitesi Teknik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 83-102.

[6] Ayaz, N. (2007). Çevresel Sürdürülebilir Turizmin Gelişmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 59-69.

[7] Biçici, F. (2013). Datça Yerel Halkının Sürdürülebilir Turizmin Gelişimine ve Turizm İşletmelerine Yönelik Tutumları. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10 (1), 19-36.

[8] Knowles, N. L. B. (2019). Targeting Sustainable Outcomes with Adventure Tourism: A Political Ecology Approach. *Annals of Tourism Research*, 79, 1-3.

[9] Mercan, Ş. O. (2004). *Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Bölgesel Planlama ve Turistik Ürün Oluşumu: Altınoluk Örneği Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

[10] Alkan, G. (2014). Türkiye’de Muhasebe Alanında Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma (1984-2012). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 41-52.

[11] Beşel, F. (2017). Türkiye’de Maliye Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi (2003-2017). *International Journal of Public Finance*, 2 (1), 27-62.

[12] Olalı, H. (1984). Türkiye’de Turizm Eğitiminin Yapısı ve Sorunları. *Turizm Eğitim Kongresi Tebliğ ve Tartışmalar*. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

[13] Nergiz Güçlü, H. (2014). Türkiye’de Lisansüstü Turizm Tezlerinin Bibliyometrik Profili (1990-2013). *VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 4-5 Nisan, Kuşadası, Aydın, 212-221.

[14] İnce, M., Gül, H. ve Bozyiğit, S. (2017). Türkiye’de Turizm Pazarlaması Konusunda Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: 1990-2016. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (5), 113-130.

[15] Yozgat, U. ve Kartaltepe, B. N. (2009). Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongre Kitaplarında Yer Alan Bildirilerin Bibliyometrik Profili: Örgüt Teorisi ve Örgütsel Davranış Bildirileri Üzerine Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 4 (1), 149-165.

[16] Güzeller, C. O. ve Çeliker, N. (2017). Geçmişten Günümüze Gastronomi Bilimi: Bibliyometrik Bir Analiz. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (2), 88-102.

[17] Sanchez, A. D., Del Rio, M. D. ve Garcia, A. J. (2017). Bibliometric Analysis of Publications on Wine Tourism in The Databases Scopus and Wos. *European Research on Managment and Business Economics*, 23 (1), 8-15.

[18] Arıca, R. (2014). Seyahat İşletmeciliği Literatürünün Gelişim Süreci: Türkiye’de Hazırlanan Lisansüstü Tez Çalışmalarının Bibliyometrik Olarak İncelenmesi. *VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 4-5 Nisan, Kuşadası, Aydın, 446-462.

[19] Şahin, E., Akdağ, G., Çakıcı, C. ve Onur, N. (2018). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dallarında Yayınlanan Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 30-41.

[20] Tayfun, A., Ülker, M., Gökçe, Y., Tengilimoğlu, E., Sürücü, Ç. ve Durmaz, M. (2018). Turizm Alanında Yiyecek İçecek ile İlgili Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (2), 523-547.

[21] Şardağ, A. (2016). *Türkiye’de Coğrafya Alanında Turizm ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İçerik Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

[22] Sünnetçioğlu, A., Yalçınkaya, P., Olcay, M. ve Okan, Ş. (2017). Turizm Alanında Yazılmış Olan Gastronomiye İlişkin Tezlerin Bibliyometrik Profili. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (2), 345-354.

[23] Şahin, E. & Acun, A. (2015). Turist Rehberliği Alanının Bibliyometrik Profili (Makaleler ve Lisansüstü Tezler). *16. Ulusal turizm Kongresi*, 12-15 Kasım, Çanakkale, 1456-1475.

[24] Akmeşe, H., Aras, S. ve Bektaş, F. (2018). Sürdürülebilir Turizm Konusunda Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *3. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi*, 21-22 Haziran, Gaziantep, 807-818.

[25] Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ). (2020). Sürdürülebilir Turizm Tezleri. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (01.05.2020)

[26] Cahit Arf Bilgi Merkezi. (2019). Bibliyometrik Çalışma. <https://cabim.ulakbim.gov.tr/bibliyometrik-analiz/bibliyometrik-analiz-sikca-sorulan-sorular/> (15.12.2019).

**MARDİN YEŞİLLİ İLÇESİNİN TURİZM POTANSİYELİ ÜZERİNE
BİR ÇALIŞMA****Elif OMPUT**Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülsün YILDIRIM
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi**Özet**

Mardin, UNESCO tarafından operasyonel kılavuzda adı geçmekte olan “halen yaşamın devam ettiği tarihi kentler” kategorisinde yer almaktadır. Mardin Güneydoğu Anadolu bölgesinin gözde turizm destinasyonlarından biridir. Buradan hareketle, bu araştırmanın amacı Mardin ili, Yeşilli ilçesinin turizm potansiyelini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda literatür taraması yapılmıştır. Araştırma sonucunda, Yeşilli ilçesinin Mardin il merkezine en yakın ilçelerden biri olarak tarihi, kültürel, tarımsal ve doğal değerlere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu değerlerin turizmde değerlendirilerek bölgeye ve yerel halka hem ekonomik hem de sosyal alanda katkı sağlanması için çeşitli girişimlerin yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, kültür turizmi, Yeşilli İlçesi

A STUDY ON TOURISM POTENTIAL OF MARDİN YEŞİLLİ DISTRICT**Abstract**

Mardin is included in the category of "historic cities where life still continues", which is mentioned in the operational guide by UNESCO. Mardin is one of the favorite tourism destinations of the Southeastern Anatolia region. Therefore, the purpose of this research is to reveal the tourism potential of Yeşilli district of Mardin province. For this purpose, a literature review was carried out. As a result of the research, it has been revealed that Yeşilli district has historical, cultural, agricultural and natural values as one of the closest districts to Mardin city center. In order to contribute to the region and the local community both economically and socially by evaluating these values in tourism, various initiatives need to be made.

Keywords: Mardin, cultural tourism, Yeşilli District

Giriş

Tarih boyunca literatürde turizmin çok çeşitli tanımları yapılmıştır. Her dönemde yeni terimler eklenerek tanımı farklı boyutlar kazanmıştır. “*Turizm, topluca veya bireysel olarak kişilerin yaşamlarını sürdürdükleri mekânlar dışında yerler deneyimlemesi ve çoğunlukla tatil yapmaları ile ilişkilendirilen bir kavram olarak tanımlanabilir*” (Akyüz, 2018). “*Turizm, para kazanma amacına dayanmayan ve devamlı kalış şekline dönmek şartıyla insanların bir yere seyahatlerinden ve bir yerde en az bir gece konaklamalarından doğan olay ve ilişkilerin bütünü olarak tanımlanabilir*” (Gürbüz,1997:103). Her ne kadar yeni terimler eklense de değişmeyen unsurları mevcuttur. Bir başka deyişle turizm; dünyada gerek seyahat

edenler, gerek bu seyahatleri düzenleyenler, gerekse turizm endüstrisine destek veren sanayi ve hizmet sektöründe çalışanlar düşünüldüğünde milyonlarca insanın ilgi odağıdır (Akova, 1997:264). Herhangi bir yerin ya da ülkenin turist çekebilme potansiyeli; çekicilikler, erişim ve konaklamaya bağlıdır (Özgüç 1998 akt. Özgen, 2010). Bu unsurlara turizmin 3 A'sı da denmektedir. Çekicilikler turistlerin bir yeri ziyaret etme isteklerinin ortaya çıkmalarını doğuran coğrafi faktörlerdir ve karar alma sürecini doğrudan etkilemektedir.

Günümüz dünyasında somut nitelikteki ürünler olan malların yanı sıra soyut niteliğe sahip olan hizmetlerin de ciddi şekilde pazarlanmakta olduğu görülmektedir. Bu soyut hizmetlerden birisi de destinasyonlar olmaktadır (Gün, Durmaz ve Tutcu 2019). Dünya da bu noktada önemli destinasyonlar mevcuttur. “*Genel olarak destinasyon kavramı varış yeri veya birinin gideceği yer olarak tanımlanmaktadır*” (Atsız, Kızılırmak, 2017). Ülkemiz bir turizm cenneti olup Türkiye'nin hemen her yöresine birtakım nedenlerle her sene çok sayıda turist ziyarette bulunmaktadır (Gün, Durmaz ve Tutcu 2019:389). Türkiye'de turizme kaynak oluşturan çekiciliklerin ulusal ekonomiye katkısı, sektörün önemini gün geçtikçe daha da artırmaktadır (Gündüz, 2011:202). Değişen turist talepleri ve turist profili turizm endüstrisini farklı turizm çeşitlerine yönlendirmektedir. Türkiye'de deniz-güneş-kum üçlüsünün dışına çıkılıp diğer turizm çeşitlerine yönelmektedir. Türkiye'de turizm temel alındığında çok önemli bir potansiyele sahiptir. Turizm çeşitlerine bakıldığında, kültürel turizm, fuar turizmi, kongre turizmi, eğlence ve dinlence turizmi, inanç turizmi vs. turizm çeşitleri bulunmaktadır (Tiğiz,2019). Alternatif turizm türlerinden olan kültür turizmi dünyada hızla gelişme gösterme göstermektedir, bu hareketliliğin etkisi Türkiye deki kültür destinasyonlarında da göstermektedir (Soydan ve Şarman, 2013). Türkiye bu bağlamda çok zengin kaynaklara sahiptir. İki kıtayı birbirine bağlayan ülkemiz tarih boyunca kıtaları bağlayan bir köprü olarak kültür alışverişinin en yoğun olduğu topraklara ev sahibi olmuştur.

Dünyanın en hızlı gelişen olgularından birisi olan turizm günümüzde önemli bir sektör haline gelmiştir (Günel, 2005). Dünyada bulunan tüm ülkelerde hızla büyüyen bu sektörden ekonomik fayda sağlama yarışına girmiş bulunmaktadırlar. Türkiye'nin en önemli kültürel destinasyonlarından biri olarak görülen Mardin, sahip olduğu doğal ve kültürel çekicilikleriyle yerli ve yabancı turistlerin zihinlerinde yer almıştır (Atsız, Kızılırmak, 2017). Mardin şehrinin kendine has şehir dokusu ve kültürel yapısının bulunması bu şehre olan ilgiyi ve çekiciliği arttırmaktadır. Bu bağlamda Mardin il merkezinde yoğun bir ziyaretçi olmakta ve taşıma kapasitesi yoğun sezonlarda aşmaktadır.

Bu çalışmada tek bir noktada oluşan yoğunluğu ilçelere de yayma amacı ile il merkezine en yakın ilçe olan Yeşilli ilçesinin turizm potansiyelini değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma bölgesel kalkınma bağlamında Turizm ile bağdaştırılmak üzere Yeşilli ilçesi ve turistik değerleri için önem teşkil eder. Bu alanda yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmayla birlikte turizm potansiyeli ölçülmeye çalışılarak Yeşilli ilçesinin ekonomik ve sosyal olanakları iyileştirilmek amaçlanmıştır. Bu çalışmada yöntem olarak literatür taraması kullanılmıştır.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bu çalışmada Yeşilli ilçesinin turizm potansiyelinin ne denli olup olmadığını ve ilçenin kalkınmasında ne denli bir etkisi olduğu inceleyeceğiz. Bu sebeple literatürde Yeşilli ilçesi ile ilgili yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Yapılan bu araştırma ile literatüre katkı sağlaması bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın ana amacı Yeşilli ilçesini turizme kazandırarak, bölgesel kalkınmada önemli bir sektör olan turizmi öne çıkarmak için bir adım atılmasıdır. Alt amaçları ise, yerel halkın sosyal hayatlarını iyileştirmek, bölgenin sahip olduğu kültürel ve kırsal değerlerin farkındalığını sağlayarak korumaktır. Yeşilli ilçesinin değerleri ortaya konularak öneriler sunulacaktır.

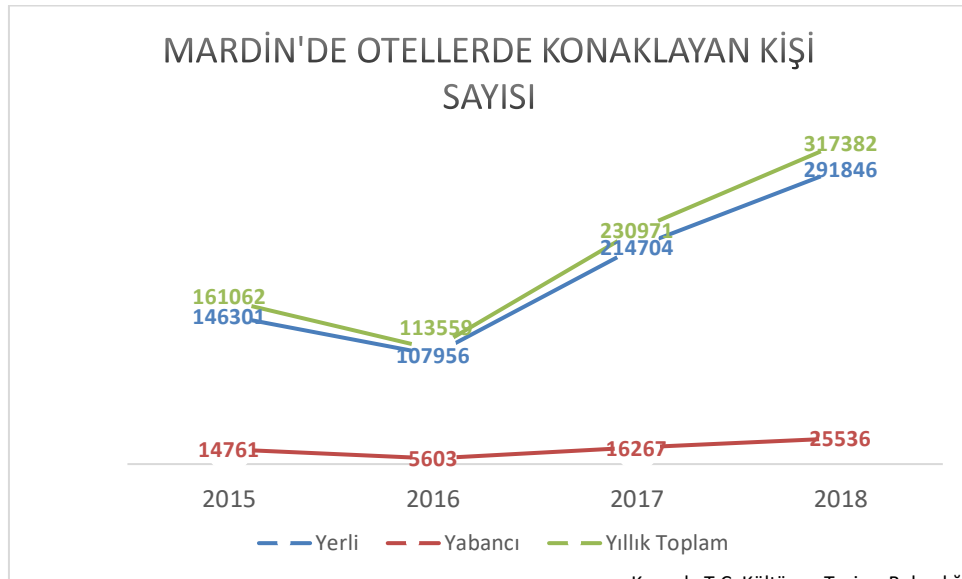
Mardin ve Turizm

Turizm; günümüzde küresel yakınlaşmayı ve kalkınmayı kolaylaştıran en önemli faaliyetlerden biri olarak kabul edilmektedir. 21. yüzyılın bacasız sanayisi olarak adlandırılan turizm sektörünün yöneldiği alternatifler arasında özellikle kültür ve doğa turizmi son yıllarda popüler olmuştur (Özgen,2010). Türkiye kültür turizmi temel alındığında önemli bir destinasyondur. Güneydoğu Anadolu bölgesi tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmasından dolayı kültür turizmi açısından önemli potansiyele sahiptir, ancak bölgesel kalkınma bakımından turizmden yeterli fayda henüz sağlanamamaktadır (Bayazit, Ceylan, Saylan, 2016). Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan şehirlerimiz kültürel, tarihsel ve alternatif turizm çeşitleri için fazlasıyla potansiyel sahibi olduğu düşünülmektedir.

20. yüzyılın son çeyreğinin başlarından itibaren turizm sektörünün olgunlaşması ve doyuma ulaşması sonucunda yeni pazar arayışlarına girilmiş, bunun sonucunda da yeni turizm türleri ortaya çıkmıştır. Bu turizm çeşitleri, alternatif turizm çeşitleri arasında sayılan özel ilgi turizmi, macera turizmi, ekoturizm ve kültür turizmidir. Bunların arasında kültür turizmi, turizmin en hızlı gelişen türlerinden biri olmuştur (Günel, 2005: 92). Kültür turizmi bağlamında birçok çalışmada Mardin ilinin çok önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir. Mardin, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Fırat ve Dicle Havzasında yer almakta olup, doğuda Nusaybin ve Midyat, batıda Kızıltepe, kuzeyde Ömerli ve Yeşilli ilçeleri, güneyde Suriye Arap Cumhuriyeti topraklarıyla çevrilidir (Demir, 2010:4 akt. Atsız, Kızıllırmak, 2010). Mardin ise özellikle tarihi ve kültürel zenginlikleri sebebiyle gerek yurt içi gerekse de yurt dışından pek çok ziyaretçinin uğradığı önemli bir destinasyon konumundadır (Gün, Durmaz ve Tutcu, 2019:389). Mardin, çok etnikli, çok dinli ve çok dilli yapısıyla günümüzde dünya üzerinde benzeri az bulunan bir bölgedir. Bu bağlamda Mardin bölgesi dünyadaki en önemli “Çok kültürlülük Müzesi” olarak anılabilecek ender yörelerden birisidir (Işık ve Güneş, 2015:460). Mardin de öne çıkan kültür turizminin yanında ayrıca inanç turizminin de önemli bir yeri mevcuttur. Türkiye de yaşayan Süryanilerin çoğu bu bölgededir. Literatürde bulunan birçok çalışmada bundan bahsedilmektedir. Mardin’in Anadolu’daki diğer kentlerden en önemli farkı, bu özelliğini günümüzde de sürdürmesi, bu niteliği yitiren birçok Anadolu kentinin tersine, 21. yüzyılda da kentte hatırı sayılır sayıda Hıristiyan nüfusun varlığı (göçlere

rağmen) ve Mardin’de manastır yaşamının sürüyor olmasıdır. Kuşkusuz Anadolu’nun birçok kentinde küçük Hıristiyan toplulukları bulunmaktadır. Ancak hiçbir kentte Mardin kadar ibadete açık kilise bulunmamaktadır. Mardin ilinde, günümüzde 25’e yakın kilise ibadete açık bulunmaktadır. 2 Manastır yaşamı yalnızca Mardin’deki altı manastırda sürmektedir (Soydan ve Şarman, 2013).

Yukarı Mezopotamya’nın en eski şehirlerinden biri olan Mardin, orta büyüklükte eski bir kenttir. 1325 metre yükseklikte bir plato üzerinde, tarihte Tur Abdin olarak adlandırılan bölgenin batı ucunda Diyarbakır-Nusaybin yoluna hâkim bir tepenin güneye bakan yamacında yer almaktadır. Hem doğu-batı (ipek yolu) hem de güney-kuzey olmak üzere tarihi ticaret yolları üzerinde konumlanmıştır. Mezopotamya Ovası’na hâkim bir yerleşimi vardır. Aynı zamanda ovayı Diyarbakır’a bağlayan önemli bir doğal yol üzerinde yer almaktadır. Diyarbakır, Urfa ve Mezopotamya’ya; Fırat ve Suriye’ye; Mıdyat, Tur Abdin ve Dicle’ye giden yolların kavşağında olma konumu da Mardin’e orta çağdan itibaren geniş bir bölgenin konumunu elle tutabilme olanağını sağlamıştır (Gündüz,2011:78). Mardin’in uluslararası düzlemde yabancı turist ağırlama oranları 2015 sonrası günümüze göre artışını gözlemlemek mümkündür. 2016 yılı konaklama konusunda azalma görülse de genel trendlere baktığımızda her yıl bir önceki yıla oranla artış görülmektedir.

Grafik 1.0: Yıllık olarak Mardin’de ki otellerde konaklayan kişi sayısı

Yabancı kişilerin Mardin’de yıllara oranla konaklamalarına baktığımız zaman 2016 yılında %62,04 oranlı bir azalma görülse de, 2017 yılı %190,33; 2018 yılı %56,98 artış görülmesi belirli düşüş yaşasa bile toparlanması çabuk olabilen bir turizm ekonomisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Mardin’de gelişmekte olan turizmin; uluslararası iletişim ve hareketlilik nedeniyle küresel ölçekte önem kazanması, büyük ölçüde kaynağa dayalı ve yöreye özgü kültürel turizm olması nedeniyle sürdürülebilirlik çerçevesinde ele alınması ve

⁶⁵ Grafik hazırlar iken kullanılan veriler Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından paylaşılan veriler üzerine hazırlanmıştır. Bkz. (<https://mardin.ktb.gov.tr/TR-56569/konaklama-istatistikleri.html>)

değerlendirilmesi kalkınma için umut taşımaktadır. Ancak, turistik çekicilikleri geliştirme aşamasında, kentin sahip olduğu Seçkin Evrensel Değerlerin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili hiçbir çaba olmaksızın yatak kapasitesinin artırılması, turizmin geleceğini inkâr etmek anlamına gelecektir (Gündüz,2011). Araştırmacıların tüm turizm destinasyonların da genelde karşılaşılan problemlerden biri olan taşıma kapasitesi sorunu vurgulanmıştır. Tarihi bir kent merkezine sahip Mardin, UNESCO tarafından kılavuzda tanımlanmış olan “halen yaşamın devam ettiği tarihi kentler” kategorisinde yer almaktadır. Bu özelliği ile yabancı turistler tarafından ilgi görmektedir (Gündüz, 2011).

Günümüzde dahi yaşayan şehir olarak tanımlanan Müze Kent Mardin özellikle ilkbahar ve sonbahar ayların da yerli, yabancı turistlerin yoğun ziyaret noktasıdır. Ekonomik gelir düzeyinin ülke ortalamasının altında olan Mardin de tarımın yanında turizmde ekonomik kalkınmada kalkan olması öngörüle bilinir. Mardin ilinde güçlü kültürel bir çeşitlilik ve bununla birlikte turizm açısından potansiyel sermaye zenginliği olduğu ifade edilebilir (Akyüz, 2018).

Yeşilli İlçesi ve Turistik Değerleri

Yeşilli İlçesinin hangi tarihten beri yerleşim yeri olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak, Mardin Artukoğulları Beyliği zamanında, Artukoğullarının yılın güz mevsiminde 3 ay süre ile Yeşilli (Rışmıl)’de ikamet ettikleri Abdulgani Efendinin Mardin Tarihi 22’nci sayfasında yazılmaktadır. Eski adı Rışmıl olan ilçe bitki örtüsü sebebi ile Yeşilli adını almıştır. 1970 yılında belde, 1990 Yılında İlçe olmuştur, 1991 yılında ilk Kaymakam atanmıştır. Yeşilli İlçesi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Mardin Merkezinin kuzeydoğusunda yer alır. Kuzeyinde Savur İlçesi, Ömerli İlçesi, güney ve batısında Mardin Merkez İlçesi yer almaktadır.”(Yeşilli Tarihçesi Hakkında Genel Bilgi, 2020)

Yeşilli ilçesinin nüfus kayıt Sistemine göre 2018 yılı nüfusu 7.616 erkek ve 7.290 kadın olmak üzere 14.906 kişidir (Yeşilli Tarihçesi Hakkında Genel Bilgi, 2020). 2019 itibari ile nüfusu 14.695’dir, erkek nüfusu 7.497 iken, kadın nüfusu 7.198’dir (Nufusu). Elde edilen verilere göre nüfus yoğunluğunda büyük değişiklik yaşanmadığı görülmektedir. Yeşilli İlçesi, il merkezine 10 kilometre mesafede bulunan sınır ilçelerden biridir. Genç bir ilçe olan Yeşilli, geçimini tarımdan sağlamaktadır. Literatür çalışmaları tarandığında karşılaşılan en büyük sınır Yeşilli ilçesinin değerleri ile ilgili yapılan çalışmaların yok denilecek kadar az olmasıdır. Yeşilli ilçesi sınırları içerisinde bulunan Bülbül köy (binebil) il merkezine en yakın Süryani köyüdür. Bülbül köyde 7 Kilise bulunmaktadır. Bu kiliselerde günümüzde sadece Mor Yakup Kilisesi ibadete açıktır. Bu bağlamda hem kültür hem inanç turizmi bakımından turistik değeri mevcuttur. Ayrıca köyün üst kısmında mağaraları olan bölgede “Hapis” olarak bilinen 3 kattan oluşan içerisinde kilise de bulunan bir dağ mevcut ve geçmiş zamanlarda insanların burada törenle yakıldığı düşünülmektedir. Yeşilli İlçe nüfusunun çoğunluğu araplar oluşturmaktadır. Kültürel değerlerin yanı sıra ilçe tarımsal değerlere de sahiptir. Akyüz 2018’de yaptığı Markalaşma Süreci ve Kültüre Evrilen Turizm: Mardin, çalışmasında Mardin ilinde

yapılan festivallere değinmiştir. Bu festivaller arasında 15 yıldır yapılmakta olan Yeşilli Kiraz Festivali de bulunmaktadır. Bölgede yetişen tarçın, kişniş, mahlep, zencefil, yenibahar, sumak gibi baharatların ve üzüm, badem kiraz meyvelerinde bölgeye kırsal değer katmaktadır. Bölgenin çok güçlü bir müzik ve folkloru vardır. Bölgede en önemli ve sadece bölgede değil, ülkenin de neredeyse hiçbir yerinde bulunmayan Rebab'ın çalınmasıdır. Midyat yöresinde Rebab'a "Nahora" denilmekte, Kürtlerin bir kısmı ise "kemançe" adını vermektedir. Rebab'ın telleri At kılından yapılır. Rebab, Türkiye'nin diğer bölgelerinde kullanılan Karadenizlilerin kemençesi ve Akdeniz kapak kemanisi'ne kısmen benzese de bunlardan tamamen farklı bir sazdır. Bir diğer ilginç nokta Rebab sadece dağda, dağlık yerleşim alanlarında çalınır, ova kısmında Rebab kullanılmaz. Bölgede Rebab'ın yanında saz (Bağlama) ve davul zurna da çalınır (Işık ve Güneş, 2015:456). Bu bağlamda bölgede müzik ve folklorik değerler de görülmektedir. Turizmin gelişmesi için özellikle Mardin'in tarihi ve kültürel zenginliğinin daha çok tanıtılması gerektiğini bizlere aktarmaktadır. (Boz, 2016).

Batı-Doğu medeniyetleri ve halkları arasında barışçıl bir iletişim seçeneğinin üretilmesine kaynaklık edebilecek potansiyeli barındırmaktadır. Bu uygarlıkları arası iletişimin kurulabilmesi ve sürdürülebilmesi, üstünde gerçekleşeceği kültürel öğelerin tanıtımı ve ziyareti ölçüsünde, yoğun bir kültür turizmi etkinliğinin de kaynağını oluşturacaktır (Koçal, 2014). Dünyanın gelişimi ile ortaya çıkan yarış, turizm alanında da görülmektedir. Günümüzde turizm alanında şehirler önemli bir yere sahip olmaktadır. Turistik bu şehirler ortaya çıkan bu rekabet ortamında öne çıkarak turistleri çekmek adına, tanıtım ve pazarlama faaliyetleri göstermektedirler. Bölgelerin tanıtılmasında birçok unsur etkili olmaktadır. Bunlar soyut veya somut unsurlar olabilmektedir. Unsurlar arasında destinasyon imajı önemli bir noktadır (Çolak ve Çiftçi, 2015).

Bu konu dahilinde bazı bölgelerde şehirler, ülkelerin ve ilçeler, şehirlerin destinasyon bakımından önüne geçmektedir. "*Destinasyon, ülke bütününden küçük ve ülke içindeki pek çok kentten büyük, insan zihninde belli bir imaja sahip markalaşmış ulusal bir alandır*" (Sarı ve Kozak, 2005). Bu bağlamda yapılan çalışmalara bakıldığında bu bölgenin henüz geliştirilmedi görülmektedir. Bu bölgeler ekonomik ve sosyal şartların etkisiyle diğer bölgelerden daha az bir gelişme gösterebilmektedir. Ancak, bölgenin sahip olduğu zengin kaynaklar değerlendirilerek bölge gelişmiş bir kutup haline getirilebilir. Bir bölgenin turizm potansiyelinden söz edebilmek için o bölgede turizm açısından önem taşıyan tarihi, kültürel Vb. varlıkların olması, o bölgeye ulaşılabilmesi ve bölgede konaklama imkânlarının yeteri kadar bulunması gerekir (Ünlüönen ve Erdoğan, 1993).

Sonuç ve Öneriler

Yeşilli ilçesi, Mardin il merkezine 10 km mesafede bulunması ile aslında turistik çekim merkezi olan Mardin ile benzer özellikler göstermektedir. Kültürel, folklorik, tarımsal ve tarihi değerlere sahip bu ilçenin turizm potansiyelinin varlığından bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Ancak ilçe ile ilgili literatür

taramasında bu bölgede yapılmış çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Turizm hareketliliğinin oluşması ve gelişmesinin görüldüğü yerlerde ülke ekonomisi ile yerel olarak bölge ekonomisinin de güçlendiği görülmektedir. Bölgelerde kalkınmaya bakıldığı zaman turizm yatırımlarının artmasının önemli bir yeri olduğu görülmektedir, öyle ki bazı bölgelerde tarım sektörünün gelişmesini de sağlamış ve birbirine bağlı olarak her iki sektörde de canlanma meydana gelmiştir (Boz, 2016). Turizmin sürdürülebilir olması için ve yapıldığı bölgede gelişebilmesi için yerel halkın turisti ve turizmi algılayışları ortaya konmalıdır. Turist kabul eden yöredeki yerleşik halkın turizme bakışı ve turizmin etkilerini algılama ve değerlendirme biçimlerinin belirlenmesine yönelik çalışmalar; hem turizmin sürdürülebilirliği hem de başarılı kalkınma, pazarlama, mevcut faaliyetler, geleceğe yönelik programlar ile planlama ve politika konularını şekillendirilmesinde yol gösterici olur (Toprak, 2015). Hedeflenen bölgede turizmi etkin bir şekilde ortaya koymak ve geliştirmek için turizm potansiyelini belirlemek kadar, turizm talebi üzerine de çalışmalar yapmak önemlidir (İştin,Çelik ve ark., 2017). Turizm gelişimi sırasında sosyokültürel çevre üzerindeki olumsuz etkilerinden en fazla zararı alacak olanlar, şüphesiz ki, yerel halk olacaktır (Gündüz, 2011:205). Bu bağlamda yaşanabilecek olumsuz durumların önüne geçmek adına alan analizinin iyi yapılması gerekmektedir. Turistlerin yoğun olarak ziyaret ettiği il merkezi ve Midyat ilçesi olduğu görülmüştür. Bu ziyaretleri dengeli bir şekilde ilçelere yaymak yerel halka sosyal ve ekonomik katkı sağlayacağı ön görülmektedir.

Bölgeleri çekim merkezi haline getirmek üzere festivaller, etkinlikler düzenlenmektedir. Mardin'deki Alımlı köyünde (eski adı Bilalî olarak bilinmekte) sekiz bin yıllık geçmişi olduğu düşünülen Bilalî Şenlikleri baharın gelişyle birlikte kutlanmaktadır. Mardinli bir şef olan Ebru Baybara Demir, "Uluslararası Bask Dünya Aşçılık Ödülleri" nde finale kalan Türk şef olmasıyla birlikte uluslararası düzlemde bu gibi başarılar kültürel bağlamda bir çekicilik yaratmaktadır. Yeşilli ilçesi geçimine tarımdan sağlayan bir bölge bu bağlamda kırsal turizm hareketlerine uygun bir destinasyon oluşturma potansiyeli değerli bir sonuç teşkil etmektedir. Yeşilli Kiraz Festivali uluslararası bir boyut kazandırılarak tanıtımı sağlanabilir. Yeşilli ilçe merkezine 4 kilometre mesafede bulunan Süryani köyü olan Bülbül köy ve içerisinde bulunan 7 kilise bir proje kapsamında kültür ve inanç turizmine dâhil edilmesi önemli bir pozisyonda bir proje haline getirilebilir.

KAYNAKLAR

Akyüz, Ö. Ü. Ç. (2018). Markalaşma Süresi ve Kültüre Evrilen Turizm: Mardin. Gazi Üniversitesi. Ankara.

Akova, İ. (1997). "Türkiye'de Turizmin Önemi ve Ekonomideki Yeri". Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 32: 263- 280.

Atsız, O. ve Kızılırmak, İ. (2017). Mardin'in Doğal ve Kültürel Çekiciliklerinin Destinasyon Pazarlaması Kapsamında İncelenmesi. *Mukaddime*, 8(1), 25- 41.

- Bayazit, M., Ceylan, U. ve Saylan, U. (2016).“Geleneksel El Sanatlarının Bölge Turizmine Etkisi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi”. *Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 899-908.
- Boz, A. (2016). *Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Mardin Örneği*. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.Gaziantep.
- Çiftçi, Ö. G. D. H., ve Çolak, Ö. G. O. (2017). Turistik Destinasyonların Pazarlanmasında Kent İmajı Algısı: Mardin İli Üzerine Bir Uygulama. *International Journal of Academic Value Studies*. 14(3), 224-236.
- Günel, V. (2005). “Mardin İlinde Kültürel Turizm Potansiyeli”. *Marmara CoğrafyaDergisi*, 11, 91-122.
- Gündüz, E. (2011).*Tarihi Kentin Korunmasında Çevresel Kapasite Yöntemi-MardinÖrneği*. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü,Doktora Tezi. Konya.
- Gün, S., Durmaz, Y. ve Tutcu, A. (2019). Destinasyon İmajının Ziyaretçi Memnuniyeti Üzerine Etkisi: Mardin’e Gelen Yerli Turistler Üzerine Bir Araştırma. *Mukaddime*, 10(1), 375-392.
- Işık, G. ve Güneş, M. (2015) Çok Kültürlülüğün Mirasını Geleceğe Taşımak: Mardin Örneği.*TÜCAUM VIII. Coğrafya Sempozyumu*, 449-462.
- İştin, A. E., Çelik, S., Çiğdemli, A. Ö. Ö., ve Ertaş, Ç. (2017). Destinasyon Memnuniyeti: Mardin’e Gelen Yerli Turistler Örneği. *Ulusal Turizm Kongresi, Mardin*. 264-272.
- Koçal, A. V. (2014). Kentsel Tarihin Turizm Potansiyeli Bakımından Değerlendirilmesi Bağlamında Çok Kültürlü Geçmiş ve Medeniyetler Arası İletişimİlişkisi: Mardin ve Diyarbakır Örnekleri.*Disiplinler arası Turizm Araştırmaları Kongresi,Adnan Menderes Üniversitesi, Bildiri Kitabı*, 12-22.
- Nufusu (2020, 8 Mayıs). Mardin İlçeleri Nufusu. Erişim tarihi: 8 Mayıs 2020, <https://www.nufusu.com/ilceleri/mardin-ilceleri-nufusu> adresinden alındı.
- Özgen, N. (2010). “Doğu Anadolu Bölgesi’nin Doğal Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*,7(2), 1407-1438.
- Özgüç, N. (1998). *Turizm Coğrafyası- Özellikler Bölgeler*. Çantay Kitabevi, İstanbul
- Tiğiz, M. (2019). *Süryanilerin İnanç Turizmine Katılım Motivasyonları: Mardin İli Örneği*. Batman Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Ünlüöner, K. ve Erdoğan, S. (1993). Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Turizm Potansiyeli. *Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*.
- Soydan, E. & Şarman, N. (2013). Mardin ve Şırnak İllerindeki Süryanilere Ait Dini Yapıların Kültür (ve İnanç) Turizmi Potansiyeli, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (8):589-607
- Sarı, Y. & Kozak, M. (2005). “Turizm Pazarlamasına İnternetin Etkisi: Destinasyon Web Siteleri İçin Bir Model Önerisi”, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, (9):248-271.

Toprak, L. (2015). Mardin’de Halkın Turizm Algısı. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (54).

Yeşilli Tarihçesi Hakkında Genel Bilgi. (2020, Mayıs 8). Yeşilli Kaymakamlığı: <http://www.yesilli.gov.tr/genel-bilgiler> adresinden alındı.

GASTRONOMİ TURİZMİNE YÖNELİK ARAŞTIRMALARIN
BİBLİYOMETRİK ANALİZİ**Mehmet TEKELİ**

Nevşehir HBV Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Ezgi KIRICI TEKELİ

İğdır Üniversitesi

Özet

Bu araştırma ile önemli bir alternatif turizm türü olan gastronomi turizmi ile ilgili 1975-2020 yılları arasında uluslararası alanyazında yayımlanan dokümanların (makale, bildiri, kitap vb.) belirli parametreler çerçevesinde incelenmesi ve bibliyometrik analize tabi tutulması amaçlanmıştır. Gastronomi turizmine ilişkin yapılan bilimsel yayınların elde edilmesi amacıyla 13 Mayıs 2020 tarihinde Web of Science (WOS) veri tabanı kullanılmıştır. Arama “Gastronomic Tourism OR Gastronomy Tourism” şeklinde “başlık” sekmesinden iki farklı anahtar kelime ile gerçekleştirilmiştir. Arama sonucunda 45 akademik yayına ulaşılmıştır. Bibliyometrik analizi gerçekleştirmek ve görselleştirmek için “VOSviewer” yazılımı kullanılmıştır. Gastronomi turizmine yönelik yapılmış araştırmalar; yayın yılları, yayın türleri, kurumlar, yazarlar, kaynaklar, ülkeler, diller, atıflar ve anahtar kelimeler kapsamında ele alınmıştır. Araştırmada “Gastronomi Turizmi” konulu yayınlarda öne çıkan dokümanların, kaynakların, yazarların, kurumların ve ülkelerin bir atıf analizi tekniği olan “Co-authorship, Co-occurrence ve Citation” teknikleri ile ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda gastronomi turizmine yönelik en fazla araştırmanın 2016 yılında yapıldığı, yayın türünün en fazla makale olduğu, en çok yayın yapan ülkenin İspanya olduğu ve yayın dilinin ise en fazla İngilizce olduğu tespit edilmiştir. Gastronomi turizmine yönelik yazılmış makaleler en çok “Tourism” adlı dergide yayımlanmış olup, bu alanda en fazla yayın yapan yazarlardan biri ise “Genoveva Millan Vazquez De La Torre”dir. En fazla araştırmacının bulunduğu kurumlardan biri ise “Bucharest University of Economic Studies”dir. Gastronomi turizmine yönelik en fazla atıf 2019 yılında yapılmış olup, en fazla kullanılan anahtar kelimeler ise “gastronomy, gastronomic tourism, tourism ve gastronomy tourism” şeklindedir. Genel olarak değerlendirildiğinde gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmaların son yıllarda artış gösterdiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi Turizmi, Bibliyometrik Analiz, Web of Science, VOSviewer.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCHES FOR GASTRONOMY
TOURISM**Abstract**

With this research, it is aimed to examine the documents (articles, papers, books, etc.) published in international literature between 1975-2020 concerning gastronomic tourism, which is an important alternative type of tourism, within the

framework of certain parameters and to make them subject to bibliometric analysis. Web of Science (WOS) database was used on 13 May 2020 to obtain scientific publications on gastronomic tourism. The search was carried out with two different keywords from the "title" tab in the form of "Gastronomic Tourism OR Gastronomy Tourism." As a result of the search, 45 academic publications were reached. "VOSviewer" software was used to perform and visualize bibliometric analysis. Research on gastronomic tourism has been covered in terms of publication years, publication types, institutions, authors, sources, countries, languages, citations and key words. In the research, it is aimed to reveal the documents, sources, authors, institutions and countries that are prominent in the publications on "Gastronomy Tourism" with "Co-authorship, Co-occurrence and Citation" techniques, which is a citation analysis technique. As a result of the research, it was determined that the most researches about gastronomy tourism were conducted in 2016, the type of publication was the most articles, the most publishing country was Spain and the language of publication was the most English. Articles written about gastronomy tourism have been published mostly in the journal "Tourism" and one of the most published authors in this field is "Genoveva Millan Vazquez De La Torre." One of the institutions with the highest number of researchers is "Bucharest University of Economic Studies." The highest reference to gastronomy tourism was made in 2019, and the most used keywords are "gastronomy, gastronomic tourism, tourism and gastronomy tourism." When evaluated in general, it is determined that the researches carried out for gastronomy tourism have increased in recent years.

Keywords: Gastronomic Tourism, Bibliometric Analysis, Web of Science, VOSviewer.

1. GİRİŞ

Genel olarak yiyecek ve içecek tüketimi fizyolojik bir ihtiyaç olmakla birlikte, gelişen yiyecek içecek endüstrisi sayesinde bu ihtiyacın dışarıda karşılanması boş zamanları değerlendirmeye yönelik bir faaliyet haline dönüşmüştür. Bu durumda insanlar artık sadece fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için değil, aynı zamanda yiyecekten, atmosferden, manzaradan ve diğer koşullardan zevk almak ve tatmin duygusu yaşamak için evlerinin dışında yemek yemektedirler. Böylece yemek yeme sadece boş zaman faaliyeti olarak değil, aynı zamanda turistik bir davranış olarak da görülmektedir (Birdir ve Akgöl, 2015).

Yeme-içme faaliyetlerinin zorunlu bir ihtiyaç olması ve turistlerin seyahatlerinin her anından zevk alma isteği, gastronomik değerleri turizm deneyimlerinin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Bu gastronomik değerlerin bazı turistler için çok önemli olması, seyahat tercihlerinin ana sebebini oluşturmaya başlamıştır. Bu durum ise gastronomi turizminin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır (Küçükkömürler, Şirvan ve Sezgin, 2018).

Gastronomi kavramı oldukça köklü bir geçmişe sahip bir bilim dalını ifade etmesine rağmen gastronomi turizmi, özellikle son yıllarda tartışılan ve farklı bakış açılarıyla ele alınan bir alan olarak dikkat çekmektedir (Sarıışık ve Özbay, 2015). Bu

alandaki yapılan bilimsel araştırmalara olan ilgide gün geçtikçe artmaktadır. Dolayısıyla gastronomi turizmiyle ilgilenen kişilerin ve bu alanda yapılan yayınların artış göstermesi, gastronomi turizmine ilişkin bilgi kaynaklarının incelenmesini ve özetlenmesini gerektirmektedir. Buradan hareketle bu araştırmada, belirli bir alandaki alanyazının nicel olarak ortaya çıkarılması ve eğilimlerin hangi yönde olduğunun tespit edilmesi amacıyla bibliyometrik analiz yönteminden yararlanılmıştır. Kullanılan bu yöntemle, gastronomi turizmi alanında yapılan araştırmaların bibliyometrik özelliklerinin belirlenerek mevcut durumun ortaya konulması, bu alana özgü eğilimlerin belirlenmesi ve yeni yapılacak araştırmalara yol gösterici olması amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bireylerin beslenme gereksinimleri, tıpkı nefes almak gibi insan fizyolojisi açısından önemli olan ihtiyaçlar arasında yer almaktadır. Ancak, yemek yeme olgusu yaşamsal faaliyetlerin dışında önemli ve farklı anlamlara sahip olmaktadır. Yemek, birçok toplumda zenginliğin bir göstergesi olarak düşünülmüş, birçok ritüelde önemli bir rol oynamış ve insanların medenileşme çabalarının bir kanıtı olmuştur (Özgen, 2013). Özellikle ilk çağlarda yemek, bireyler arası dostluk ve paylaşımın görsel ifadesi olarak algılanırken, orta çağda ve sanayi devrimi sonrası toplumlarda yemek yeme faaliyetleri, sosyalleşmenin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Toplumsal kalkınma ve refah seviyesinin artması ile birlikte ise yemek yeme fikri artık “gastronomi” denilen kavramla birlikte ele alınmaya başlanmış ve günümüzde “gastronomi turizmi” olarak ifade edilen alternatif bir turizm çeşidinin oluşmasına sebep olmuştur (Akdağ vd., 2016).

Gastronomi kavramına yönelik birçok farklı tanımlamaların yapıldığı alanyazında görülmektedir. Kapsamlı bir ifade ile gastronomi, “yemeğin hazırlanmasında kullanılan temel yiyecek malzemelerini, yiyeceklerin saklanma, hazırlanma ve pişirilme yöntemlerini, yiyecek ve içecek çeşitlerini ve miktarlarını, sevilen ve sevilmeyen lezzetleri, yiyecek içecek sunumu ile ilgili gelenek ve görenekleri, kullanılan sofraya malzemelerini ve yiyecek ve içeceklerle ilgili inanışları içeren bir kavram” olarak tanımlanmaktadır (Hegarty ve O’Mahony, 2001). Richards (2002) gastronomi kavramını “yemeğin hazırlanması, pişirilmesi, sunumu ve tüketilmesinin bir yansıması” şeklinde açıklarken, Kivela ve Crotts (2006) “yemek yeme sanatını inceleyen bir disiplin dalı” olarak ifade etmektedir. Gillespie ve Cousins (2001) ise bu kavramı “yiyecek ve içeceklerden nasıl daha fazla zevk alınacağını ve bu zevkin sınırının nasıl aşılacağını inceleyen bir bilim dalı” olarak tanımlamaktadır. Bu açıklamalardan hareketle gastronomi kavramının kültür, yaşam tarzı, yerel ürünler, özgünlük, farklı deneyimler ve sürdürülebilirlik gibi değerleri içerdiğini söylemek mümkündür.

Dünyada yiyecek içecek konusuna verilen önem ve gösterilen ilgi her geçen gün artmaktadır. Günümüzde bir bölgenin cazibe merkezi olmasında, yiyecek içecek kültürünün rolü giderek daha önemli hale gelmektedir. Pek çok turistik destinasyonda gastronomik ürünler, destekleyici durumda olmanın yanında, kendi başına bir turistik

ürün olma ve destinasyon imajı yaratmada önemli bir rol oynamaktadır. Destinasyon imajı yaratılırken ise ülke, bölge, yöre gibi yerlerin özelliklerinden ve üretim çeşitliliklerinden önemli ölçüde yararlanılmaktadır (Deveci, Türkmen ve Avcıkurt, 2013). Dolayısıyla gastronomi, turistik ürün kapsamında değerlendirildiğinde, yiyecek ve içecek odaklı turizm faaliyetlerini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Gastronomi turizmi olarak ifade edilen bu durum “turistlerin farklı mutfak kültürlerini deneyimleme düşüncesi” (Long, 2005) ya da “insanların bir bölgeye özgü yiyecek ve içecekler ile ilgili deneyimleri” (Karim ve Chi, 2010) olarak açıklanmaktadır. Hall ve diğerleri (2003) ise gastronomi turizmini; “özel bir yemek türünü tatmak ya da bir yemeğin üretilmesini görmek amacıyla, yiyecekleri deneyimlemek isteyen kişilerin, yemek festivallerini, restoranları ve özel alanları ziyaret etmeleri” olarak ifade etmektedir.

Yapılan tanımlardan hareketle “yemeklerin farklı üretim süreçlerini görme, özel bir yemeği tatma ya da ünlü bir şefin elinden yemek yeme deneyimi” gastronomi turizmi içerisinde ele alınabilmektedir. Farklı bir ifadeyle “gastronomi ürünlerinin birincil ve ikincil üreticilerini, gastronomi festivallerini, fuarları, etkinlikleri, yemek pişirme gösterilerini, yiyeceklerin lezzet testlerini veya yiyeceklerle ilgili her türlü etkinliği içine alan, boş zamanı değerlendirmek veya eğlenceli bir zaman geçirmek için zengin gastronomi kaynaklarına sahip destinasyonlara yapılan seyahatler” gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmektedir (Lee, Packer ve Scott, 2015).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma ile önemli bir alternatif turizm türü olan gastronomi turizmi ile ilgili 1975-2020 yılları arasında uluslararası alanyazında yayımlanan dokümanların (makale, bildiri, kitap vb.) belirli parametreler çerçevesinde incelenmesi ve bibliyometrik analize tabi tutulması amaçlanmıştır.

Bibliyometri kavramı, 1969 yılında “Alan Pritchard” tarafından ileri sürülmüştür (Lawani, 1981). Pritchard, bibliyometrinin istatistiksel bibliyografya teriminin yerini alması gerektiğini ifade etmiştir. Pritchard tarafından bibliyometri kavramı, “matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara, makalelere, bildirilere ve diğer iletişim ortamlarına uygulanması” şeklinde tanımlanmıştır (Pritchard, 1969). Diğer bir deyişle, bibliyometri, yazılı kaynakların çeşitli yönlerini saymak ve analiz etmek yoluyla, bu kaynakların süreçlerine ve seyrine ışık tutmak için matematiğin ve istatistiksel yöntemlerin uygulanmasıdır (Lawani, 1981). Bibliyometri ile ilgili ilk çalışma Campbell tarafından yapılmış olup, 1896’da yayımlanan “Theory of The National and International Bibliography” adlı kaynaktır. Bu çalışmada, ele alınan yayınların konu dağılımları istatistiksel bir analiz yöntemiyle yapılmıştır (Sengupta, 1992).

Gastronomi turizmine ilişkin yapılan bilimsel yayınların elde edilmesi amacıyla 13 Mayıs 2020 tarihinde Web of Science (WOS) veri tabanı kullanılmıştır. Çünkü WOS yayın içeriği yönünden sosyal bilimlere daha fazla yoğunlaşmaktadır (Jacso, 2005). Özellikle WOS’un “Science Citation Index (SCI),” “Social Science Citation Index (SSCI)” ve “Art and Humanities Citation Index (A&HCI)” bilimsel atf

indekslerini kapsayan bir veri tabanı olması, dünya genelindeki yayınlara ulaşma imkânı sunmaktadır (Goodman ve Deis, 2005). Ayrıca WOS'un seçilmesindeki en büyük etken bibliyometrik analiz için gerekli olan verilerin kolay derlenebilmesi ve veri tabanının en çok kabul gören ve en sık kullanılan bir veri tabanı olmasından kaynaklıdır (Yang vd., 2013). Arama "Gastronomic Tourism OR Gastronomy Tourism" şeklinde "başlık" sekmesinden iki farklı anahtar kelime ile gerçekleştirilmiştir. Zaman aralığı olarak 1975-2020 yılları arası seçilmiştir. Aynı arama stratejisi farklı bir tarihte gerçekleştirildiği takdirde, farklı sonuçların elde edilmesi doğal karşılanmalıdır. Bu farklılıklar, WOS'un sürekli güncellenmesi gerçeğinden ve çalışma alanının sürekli yeni makalelerle, bildirilerle, kitaplarla desteklenmesinden kaynaklanmaktadır (Liu vd., 2013).

Arama sonucunda 45 akademik yayına ulaşılmış ve bu yayınlar bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Bibliyometrik analiz yapmak için kullanılan WOS'daki her yayın; yayın yılları, yayın türleri, kurumlar, destekleyici kurumlar, yazarlar, kaynaklar, ülkeler, editörler, ortak yazarlar, diller, araştırma alanları, atıflar vb. olmak üzere pek çok ayrıntı içermektedir. Araştırma kapsamında gastronomi turizmine yönelik yapılmış araştırmalar; yayın yılları, yayın türleri, kurumlar, yazarlar, kaynaklar, ülkeler, diller ve atıflar kapsamında ele alınmış ve bu bilgiler tablolastırılarak sunulmuştur. Daha sonra ise gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmalarda en fazla iş birliği yapan yazarlar, kurumlar, ülkeler, en fazla kullanılan anahtar kelimeler, gastronomi turizmine yönelik en fazla atıf yapılan dokümanlar, kaynaklar, yazarlar, kurumlar ve ülkeler bibliyometrik analize tabi tutulmuştur.

Araştırma kapsamında tüm bunların bibliyometrik analizini gerçekleştirmek ve görselleştirmek için herhangi bir ücret istemeyen ve herkesin kullanımına açık olan "VOSviewer" yazılımı kullanılmıştır. VOSviewer, bibliyometrik ağların görsel sunumu için tasarlanmış bilimsel bir haritalama programıdır. Temel olarak bibliyometrik ağları analiz etmek üzere tasarlanan program, ağların şekilsel gösterimi üzerine odaklanmıştır (Van Eck ve Waltman, 2017). Araştırmada "Gastronomi Turizmi" konulu yayınlarda öne çıkan dokümanların, kaynakların, yazarların, kurumların ve ülkelerin bir atıf analizi tekniği olan "Co-authorship, Co-occurrence ve Citation" teknikleri ile ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Böylelikle gastronomi turizmine ilişkin yazılan makaleler, bildiriler ve kitaplar, makalelerin yayımlandığı dergiler, yazarlar, yazarların çalıştıkları kurumlar ve buldukları ülkeler ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada veri elde etmek için sadece WOS veri tabanından yararlanılmıştır. Bu durum çalışmanın en temel sınırlılığını oluşturmaktadır. Buna ek olarak, gastronomi turizmi ile ilgili bilimsel yayınların elde edilmesinde sadece yukarıda belirtilen anahtar kelimelerin kullanılmış olması araştırmanın bir başka sınırlılığı olarak değerlendirilmektedir. Analizler yapılırken VOSviewer yazılımının en iyi sonuçları yansıttığı düşüncesi ise bir varsayım olarak kabul edilmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Gastronomi turizmine yönelik araştırmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirmek ve görselleştirmek için “VOSviewer” yazılımı kullanılmıştır. VOSviewer yazılımının sunmuş olduğu görselde yer alan her bir halka, araştırmacının tekrarlanma sayısına göre yaptığı filtreleme sonucunda söz konusu filtre içerisinde yer alan bir ögeyi ifade etmektedir. Söz konusu bu öge; yazar, kurum, ülke, doküman, kaynak vb. olabilmektedir. Halkanın büyük olması, görselde yer alan ögenin tekrar sayısının fazla olduğu anlamına gelmektedir. En büyük halka, en çok tekrarlanan ögedir. Ögeler, tekrarlanma puanlarına göre tek bir renkle gösterilmekte ve gruplar halinde kümelenebilmektedir. Her bir öge sadece bir kümede yer almakla birlikte herhangi bir ögenin bir kümede yer almaması da mümkün olmaktadır. Aynı zamanda ögeler arasındaki çizgiler, bağlantıları göstermektedir. Her bir bağlantının bir gücü olmaktadır. Çizginin ince olması daha zayıf bir bağlantıyı, çizginin kalın olması ise daha güçlü bir bağlantıyı ifade etmektedir (Van Eck ve Waltman, 2019).

Tablo 1: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılmış Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Yayın Sayıları	Yıllar	Yayın Sayıları
2011	1	2016	9
2012	2	2017	7
2013	1	2018	7
2014	2	2019	8
2015	3	2020	4

Kaynak: Web of Science veri tabanından yararlanılarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırmanın amacı doğrultusunda WOS veri tabanı kullanılarak gastronomi turizmine ilişkin araştırmalara ulaşılmıştır. Bu kapsamda 1975-2020 yılları arasında gastronomi turizmine yönelik 45 araştırmanın yapıldığı bulgulanmıştır. Bu konuya yönelik ilk araştırmanın 2010 yılında yapıldığı saptanmıştır. Tablo 1’de son on yıla ilişkin yayın sayıları verilmiştir. Konuya ilişkin en fazla araştırmanın 2016 yılında (9 yayın) yapıldığı görülmektedir. Tablo 1’deki bilgiler doğrultusunda konuya ilişkin yapılan araştırmaların son yıllarda devam ettiğini söylemek mümkündür.

Tablo 2: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılmış Araştırmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı

Yayın Türleri	Yayın Sayıları
Makale	24
Bildiri	11
Kitap	10

Kaynak: Web of Science veri tabanından yararlanılarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Gastronomi turizmine yönelik yapılmış araştırmalar incelendiğinde, yayınların makale, bildiri ve kitap türünde yapıldığı Tablo 2’de görülmektedir. Konu ile ilgili olarak en fazla makalenin (24 yayın) yazıldığı, bildiri (11 yayın) ve kitap (10 yayın) sayılarının ise hemen hemen aynı olduğu Tablo 2’den anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılmış Araştırmaların Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	Yayın Sayıları	Ülkeler	Yayın Sayıları	Ülkeler	Yayın Sayıları	Ülkeler	Yayın Sayıları	Ülkeler	Yayın Sayıları
İspanya	9	Kanada	2	İtalya	2	Ekvator	1	Hollanda	1
Brezilya	5	İngiltere	2	Portekiz	2	İran	1	Y. Zelanda	1
Çin	3	Yunanistan	2	Türkiye	2	Letonya	1	Rusya	1
Romanya	3	Hindistan	2	Amerika	2	Malezya	1	İskoçya	1
Avustralya	2	Endonezya	2	Şili	1	Meksika	1	Galler	1

Kaynak: Web of Science veri tabanından yararlanılarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde gastronomi turizmine yönelik yapılmış araştırmaların ülkelere göre dağılımı görülmektedir. Gastronomi turizmine ilişkin toplam 25 ülkede araştırma yapılmıştır. Bu konuya yönelik en fazla araştırma yapan ülkeler İspanya (9 yayın), Brezilya (5 yayın), Çin (3 yayın) ve Romanya (3 yayın)’dır. Türkiye’de ise gastronomi turizmi potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda, bu konuya yönelik yapılmış araştırma sayısının az olduğu Tablo 3’ten anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılmış Araştırmaların Dillere Göre Dağılımı

Yayın Dili	Yayın Sayıları
İngilizce	33
Portekizce	5
İspanyolca	5
İtalyanca	1
Letonca	1

Kaynak: Web of Science veri tabanından yararlanılarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Uluslararası bir veri tabanı olan WOS’tan elde edilen veriler doğrultusunda, gastronomi turizmine yönelik yapılmış araştırmaların hangi dillerde yayımlandığı Tablo 4’te görülmektedir. Tabloya göre gastronomi turizmine yönelik yapılmış 45 araştırmanın 33’ü İngilizce, 5’i Portekizce, 5’i İspanyolca, 1’i İtalyanca ve 1’i ise Letonca olarak yayımlanmıştır.

Tablo 5: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılmış Araştırmaların Kaynaklara Göre Dağılımı

Kaynaklar	Yayın Sayıları
Tourism	3
Advances in Economics Business and Management Research	2
Almatourism Journal of Tourism Culture and Territorial Development	2
Boletin De La Asociacion De Geografos Espanoles	2
Hospitality Society	2

Kaynak: Web of Science veri tabanından yararlanılarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Gastronomi turizmine yönelik yapılmış araştırmalar, 21 farklı kaynaktan yayımlanmıştır. 21 kaynak içerisinde en fazla yayına sahip olan beş kaynağa Tablo 5’te yer verilmiştir. Bu bilgiler ışığında “Tourism” adlı dergi en fazla yayına (3 yayın) sahip olan kaynaktır.

Tablo 6: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılmış Araştırmaların Yazarlara Göre Dağılımı

Yazarlar	Yayın Sayıları
Vazquez De La Torre, Genoveva Millan	2
Diaconescu, Dan Mihnea	2
Gregorash, Bill J.	2
Wang, Ying-Chuan	2
Aguirregoitia-Martinez, Ainhoa	1

Kaynak: Web of Science veri tabanından yararlanılarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

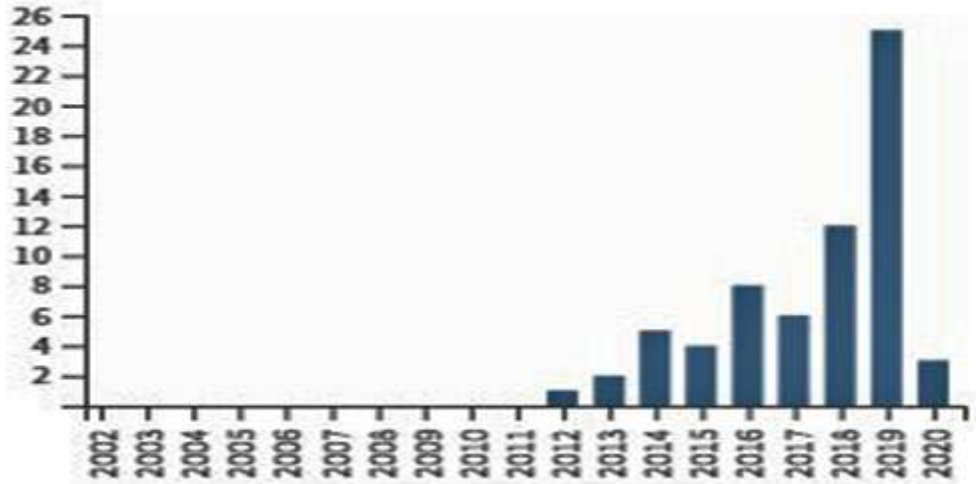
WOS veri tabanında gastronomi turizmine yönelik araştırmalar incelendiğinde toplam 91 yazara ulaşılmaktadır. Bu konuya ilişkin araştırma yapan ilk beş yazar Tablo 6’da görünmektedir.

Tablo 7: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılmış Araştırmaların Kurumlara Göre Dağılımı

Kurumlar	Yayın Sayıları
Bucharest University of Economic Studies	2
Confederat Coll	2
Macau University of Science Technology	2
Universidad De Cordoba	2
Universitat De Girona	2

Kaynak: Web of Science veri tabanından yararlanılarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7 incelendiğinde gastronomi turizmine yönelik yapılmış araştırmaların kurumlara göre dağılımı görünmektedir. Toplam 59 farklı kurumda bu konuya ilişkin araştırma yapıldığı saptanmıştır. Tablo 7’de ise en fazla araştırma yapan ilk beş kuruma yer verilmiştir.

Şekil 1: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılmış Araştırmaların Yıllara Göre Atıf Dağılımı

Kaynak: Web of Science (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020)

WOS veri tabanı dikkate alındığında gastronomi turizmine yönelik ilk araştırmaların 2010 yılında başladığı bilinmektedir. Dolayısıyla ilk atıfların 2012 yılında yapıldığı Şekil 1’den anlaşılmaktadır. Bu konuya ilişkin en fazla atıf ise 2019 yılında yapılmıştır. Tüm yayınlara yönelik toplam atıf sayısı 66’dır. Şekil 1 göz önünde bulundurulduğunda atıfların genel anlamda artımsal bir eğilim gösterdiğini ve buna bağlı olarak konu ile ilgili yapılan araştırmaların arttığını söylemek mümkündür.

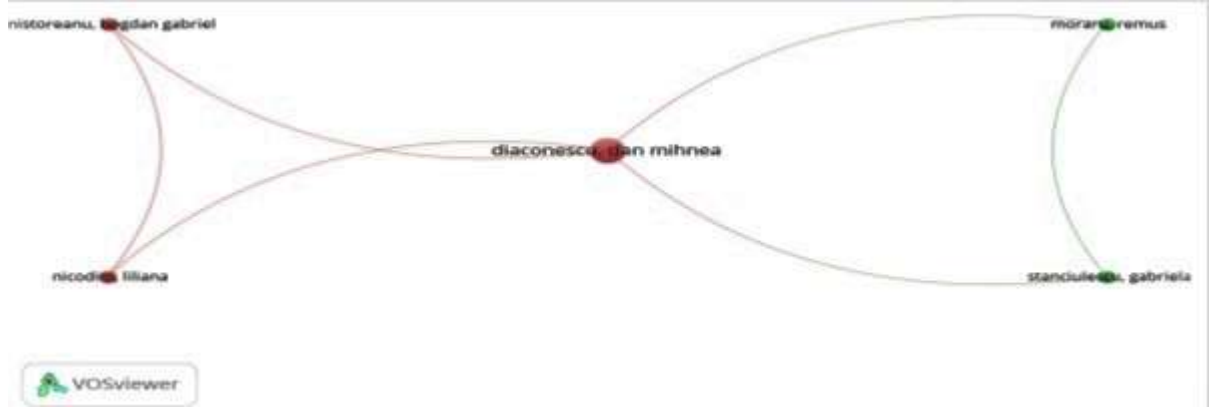
Tablo 8: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılmış En Fazla Atıf Alan Araştırmalar

Yayın Adı	Yazar	Kaynak	Yayın Yılı	Atıf Sayısı
“Analyzing The Evolution of Singapore’s World Gourmet Summit: An Example of Gastronomic Tourism”	Chaney, Stephen; Ryan, Chris	International Journal of Hospitality Management	2012	29
“Sub-Antarctic Macroalgae: Opportunities for Gastronomic Tourism and Local Fisheries in The Region of Magallanes and Chilean Antarctic Territory”	Astorga-Espana, Ma S.; Mansilla, Andres	Journal of Applied Phycology	2014	14
“The Study of Gastronomic Tourism in Cordoba and The Association of The Cuisine. An Econometric Analysis”	Vazquez De La Torre, Genoveva Millan; Hernandez Rojas, Ricardo;	Tourism and Hospitality Management-Croatia	2016	5

	Navajas Romero, Virginia			
“The Role of A High-Quality Restaurant in Stimulating The Creation and Development of Gastronomy Tourism”	De Albuquerque Meneguel, Cinthia Rolim; Mundet, Lluís; Aulet, Silvia	International Journal of Hospitality Management	2019	3
“Gastronomic Tourism in Portugal: Communication Ways of Endogenous Products of Dao Lafoes and Alto-Paiva Region”	Barroco, Cristina; Augusto, Luisa	Anais Brasileiros De Estudos Turisticos-Abet	2016	3
“Senior Foodies: A Developing Niche Market in Gastronomic Tourism”	Balderas-Cejudo, A.; Patterson, I; Leeson, G. W.	International Journal of Gastronomy and Food Science	2019	2
“Gastronomy, Tourism and The Media”	Hay, Brian	Journal of Tourism Futures	2017	2
“Considerations on Gastronomic Tourism As A Component of Sustainable Local Development”	Diaconescu, Dan Mihnea; Moraru, Remus; Stanciulescu, Gabriela	Amfiteatru Economic	2016	2
“Gastronomic Tourism - A Way of Supplementing Tourism in The Andaman & Nicobar Islands”	Kumar, G. Mehul Krishna	International Journal of Gastronomy and Food Science	2019	1
“Gastronomy, Tourism, and the Soft Power of Malaysia”	Hussin, Hanafi	Sage Open	2018	1

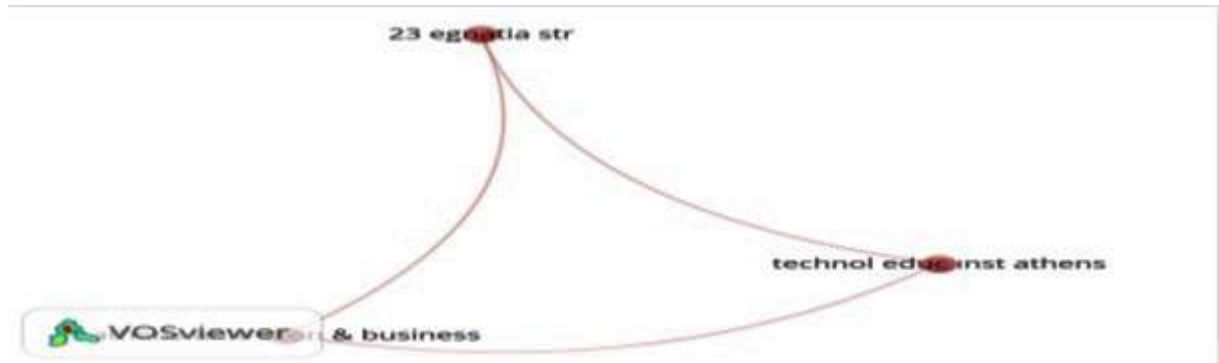
Kaynak: Web of Science veri tabanından yararlanılarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8 incelendiğinde gastronomi turizmine yönelik en fazla atıf alan on araştırma görünmektedir. Bu araştırmalar yayın adı, yazar adı, yayımlandığı kaynak, yayın yılı ve atıf sayısı göz önünde bulundurularak detaylandırılmıştır. En fazla atıf alan araştırma 29 atıf almış olup, 2012 yılında “Stephen Chaney ve Chris Ryan” tarafından “International Journal of Hospitality Management” dergisinde yayımlanan “Analyzing The Evolution of Singapore’s World Gourmet Summit: An Example of Gastronomic Tourism” adlı makaledir.

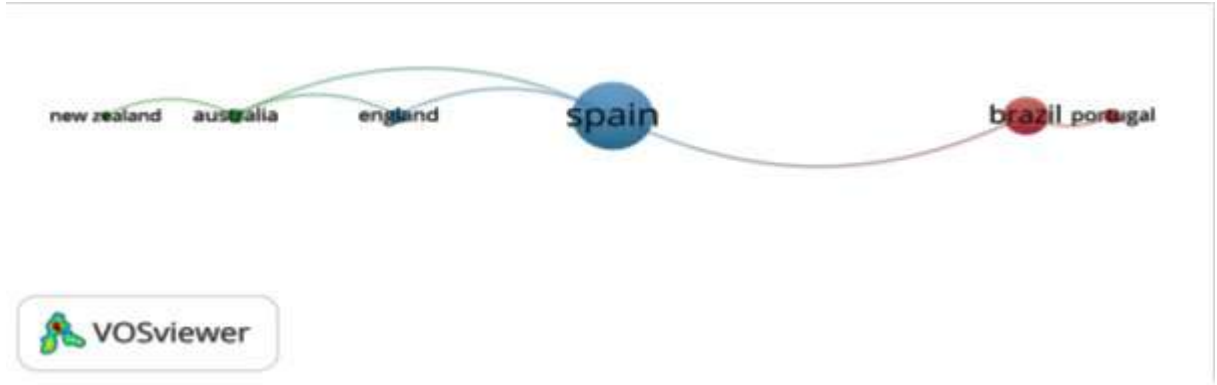
Şekil 2: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılan Araştırmalarda En Fazla İş Birliği Yapan Yazarlar

Programda (VOSviewer) yazarın minimum doküman sayısı ve minimum atıf sayısı bir olarak seçildiğinde toplamda 91 yazarın 30'u eşik değeri karşılamaktadır. En fazla iş birliği yapan beş yazara ilişkin bilgiler Şekil 2'de görselleştirilmiş olup, gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmalarda en fazla iş birliği yapan yazarlar iki küme halinde görünmektedir. Her bir renk, bir kümeyi ifade etmektedir. Kırmızı halkanın büyüklüğünden de anlaşılacağı üzere en fazla iş birliği yapan yazarın “Dan Mihnea Diaconescu” olduğunu söylemek mümkündür.

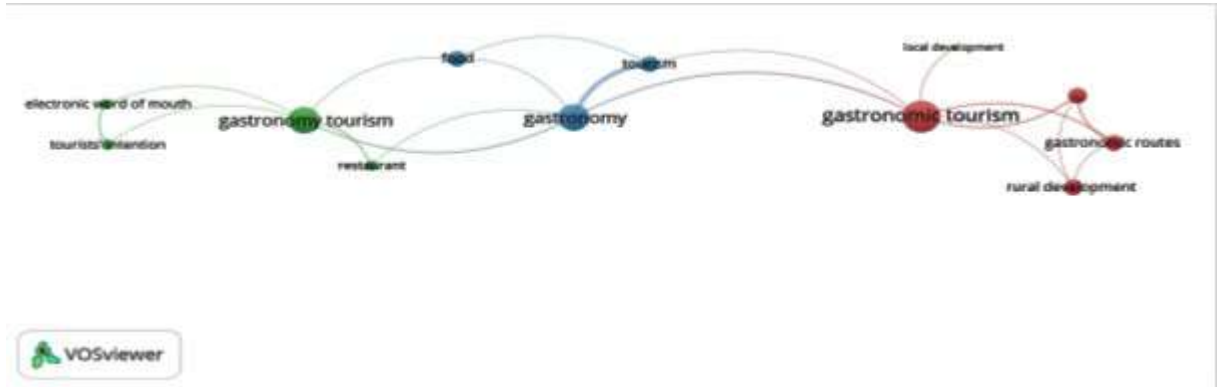
Şekil 3: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılan Araştırmalarda En Fazla İş Birliği Yapan Kurumlar

Programda (VOSviewer) kurumun minimum doküman sayısı ve minimum atıf sayısı bir olarak seçildiğinde toplamda 59 kurumun 23'ü eşik değeri karşılamaktadır. Gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmalarda en fazla iş birliği yapan kurumlara ilişkin bilgiler Şekil 3'te görselleştirilmiş olup, bu kurumlar tek bir küme halinde görünmektedir. Dolayısıyla gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmaların daha çok ayrı kurumlar tarafından gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

Şekil 4: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılan Araştırmalarda En Fazla İş Birliği Yapan Ülkeler

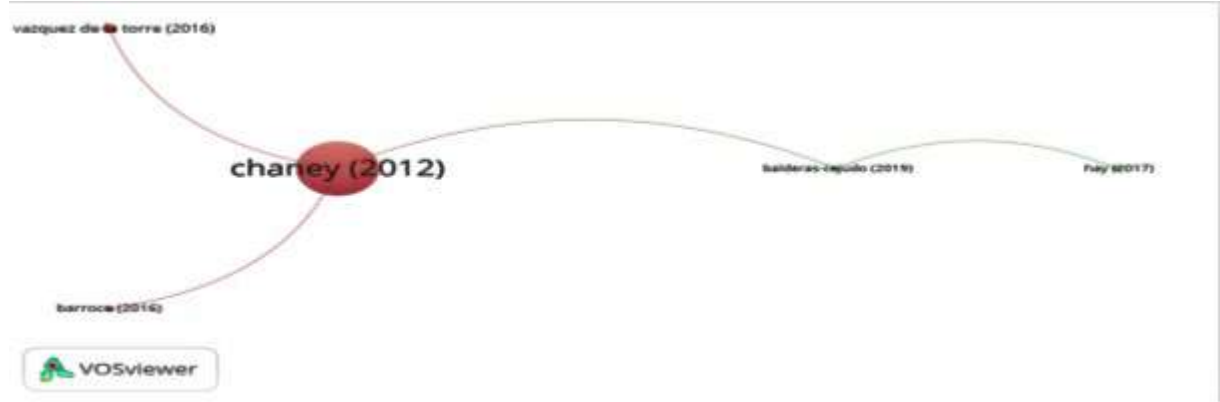
Programda (VOSviewer) ülkenin minimum doküman sayısı ve minimum atıf sayısı bir olarak seçildiğinde toplamda 25 ülkenin 13'ü eşik değeri karşılamaktadır. Gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmalarda en çok iş birliği yapan ülkelere ilişkin bilgiler Şekil 4'te görselleştirilmiş olup, bu ülkeler üç küme halinde görülmektedir. Mavi renkle görselleştirilmiş olan birinci kümede İspanya ve İngiltere; kırmızı renkle görselleştirilmiş olan ikinci kümede Brezilya ve Portekiz; yeşil renkle görselleştirilmiş olan üçüncü kümede ise Avustralya ve Yeni Zelanda bulunmaktadır. En büyük mavi halkada görünen İspanya'nın, en fazla iş birliği yapan ülke olduğu Şekil 4'ten anlaşılmaktadır.

Şekil 5: Gastronomi Turizmine Yönelik Yapılan Araştırmalara İlişkin Anahtar Kelimeler Ağı

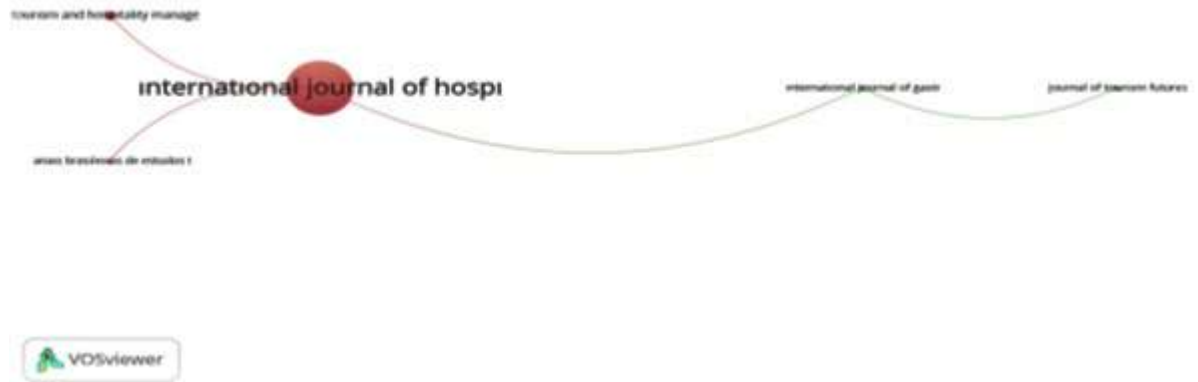
Gastronomi turizmine ilişkin araştırmalarda en çok kullanılan anahtar kelimelerin tespiti için VOSviewer programındaki metin verisine dayalı haritalama kullanılmıştır. Programda anahtar kelimenin minimum kullanımı iki seçildiğinde toplamda 102 anahtar kelimenin 12'si eşik değeri karşılamaktadır. Şekil 5'e göre, anahtar kelimeler üç küme halinde görselleştirilmiştir. Birinci kümedeki kelimeler kırmızı renkle görselleştirilmiş olup, "gastronomic routes, gastronomic tourism, local development, protected designation of origin ve rural development," ikinci kümedeki kelimeler yeşil renkle görselleştirilmiş olup, "electronic word of mouth, gastronomy tourism, restaurant ve tourists' intention" ve üçüncü kümedeki kelimeler ise mavi

renkle görselleştirilmiş olup, “ food, gastronomy ve tourism” şeklindedir. Bu bilgiler doğrultusunda en çok kullanılan anahtar kelimeler “gastronomy (12 kez), gastronomic tourism (12 kez), tourism (7 kez) ve gastronomy tourism (6 kez)”dir.

Şekil 6: Gastronomi Turizmine Yönelik En Fazla Atıf Yapılan Dokümanların Ağ Haritası

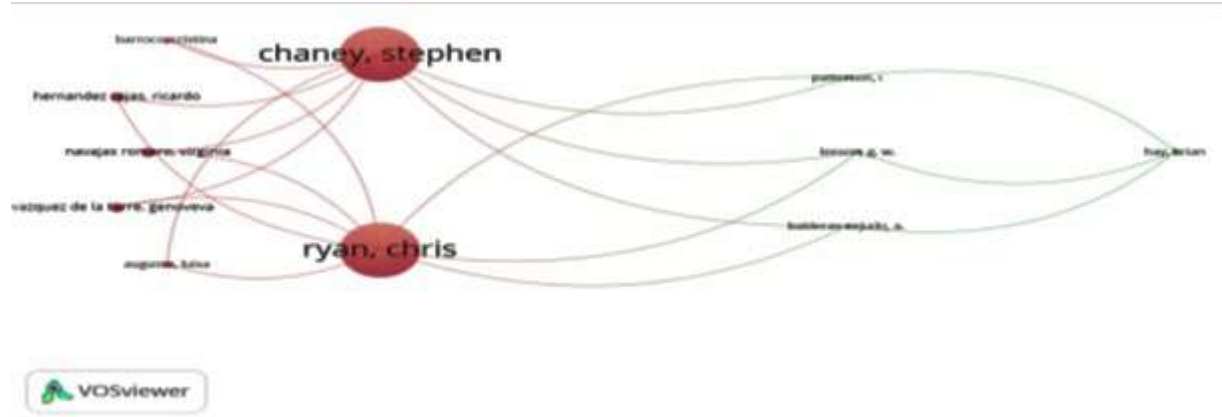
Programda (VOSviewer) dokümanın minimum atıf sayısı bir seçildiğinde toplamda 45 dokümanın 14’ü eşik değeri karşılamaktadır. Gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmalarda en çok atıf alan dokümanlara ilişkin bilgiler Şekil 6’da görselleştirilmiş olup, atıf yapılan dokümanlar iki küme halinde görünmektedir. Buna göre, en fazla atıf yapılan doküman, 29 atıf ile en büyük kırmızı halkada yer alan Chaney’e (2012) aittir.

Şekil 7: Gastronomi Turizmine Yönelik En Fazla Atıf Yapılan Kaynakların Ağ Haritası

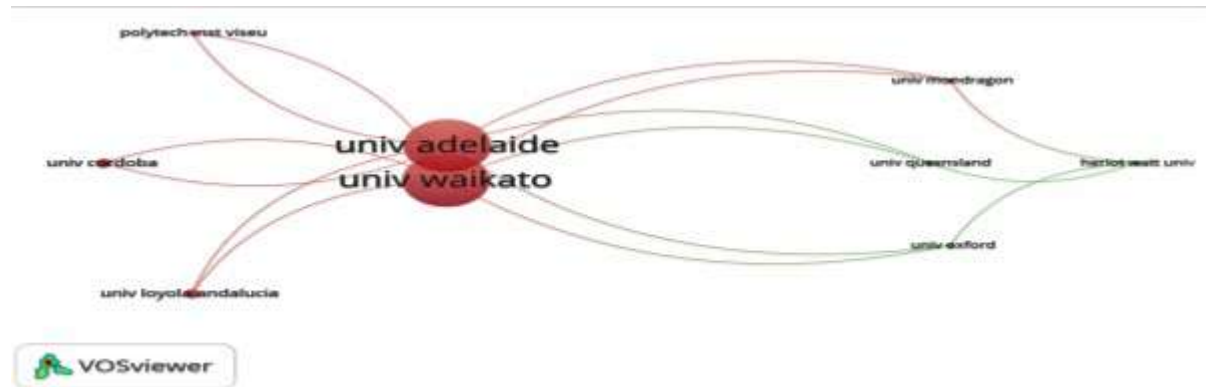
Programda (VOSviewer) kaynağın minimum doküman sayısı ve minimum atıf sayısı bir seçildiğinde toplamda 37 kaynağın 12’si eşik değeri karşılamaktadır. Gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmalarda en fazla atıf yapılan kaynaklara ilişkin bilgiler Şekil 7’de görselleştirilmiş olup, atıf yapılan kaynaklar iki küme halinde görünmektedir. Kırmızı renkle görselleştirilen birinci kümede “Anais Brasileiros De Estudos Turisticos-Abet,” “International Journal of Hospitality Management” ve “Tourism and Hospitality Management-Croatia,” yeşil renkle

görselleştirilen ikinci kümede ise “International Journal of Gastronomy and Food Science” ve “Journal of Tourism Futures” yer almaktadır. Şekil 7’ye göre, 32 atıf ile en büyük kırmızı halkada yer alan “International Journal of Hospitality Management” en fazla atıf yapılan kaynak olmuştur.

Şekil 8: Gastronomi Turizmine Yönelik En Fazla Atıf Yapılan Yazarların Ağ Haritası

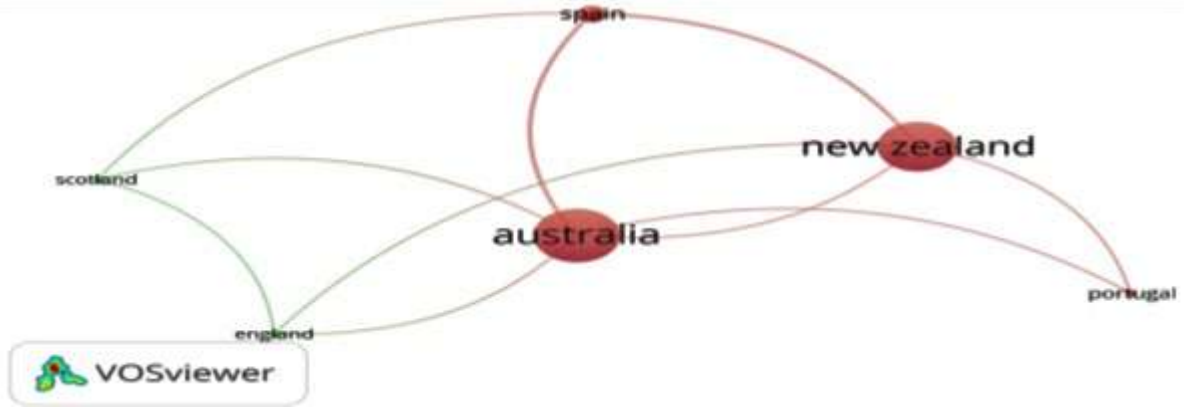
Programda (VOSviewer) yazarın minimum doküman sayısı ve minimum atıf sayısı bir seçildiğinde toplamda 91 yazarın 30’u eşik değeri karşılamaktadır. Gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmalarda en fazla atıf yapılan yazarlara ilişkin bilgiler Şekil 8’de görselleştirilmiş olup, atıf yapılan yazarlar iki küme halinde görülmektedir. Buna ilişkin en fazla atıf alan yazarların her biri 29 atıf almış olup, bu yazarlar en büyük iki kırmızı halkada yer alan “Stephen Chaney” ve “Chris Ryan”dır.

Şekil 9: Gastronomi Turizmine Yönelik En Fazla Atıf Yapılan Kurumların Ağ Haritası

Programda (VOSviewer) kurumun minimum doküman sayısı ve minimum atıf sayısı bir seçildiğinde toplamda 59 kurumun 23’ü eşik değeri karşılamaktadır. Gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmalarda en fazla atıf yapılan kurumlara ilişkin bilgiler Şekil 9’da görselleştirilmiş olup, atıf yapılan yazarların bağlı oldukları kurumlar iki küme halinde görülmektedir. Buna ilişkin en fazla atıf alan kurumların

her biri 29 atıf almış olup, bu kurumlar en büyük iki kırmızı halkada yer alan “Adelaide Üniversitesi” ve “Waikato Üniversitesi”dir.

Şekil 10: Gastronomi Turizmine Yönelik En Fazla Atıf Yapılan Ülkelerin Ağ Haritası

Programda (VOSviewer) ülkenin minimum doküman sayısı ve minimum atıf sayısı bir seçildiğinde toplamda 25 ülkenin 13’ü eşik değeri karşılamaktadır. Gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmalarda en fazla atıf yapılan ülkelere ilişkin bilgiler Şekil 10’da görselleştirilmiş olup, atıf yapılan yazarların buldukları ülkeler iki küme halinde görünmektedir. Kırmızı renkle görselleştirilen birinci kümede “Avustralya, Yeni Zelanda, İspanya ve Portekiz,” yeşil renkle görselleştirilen ikinci kümede ise “İngiltere ve İskoçya” yer almaktadır. Buna ilişkin en fazla atıf alan ülkeler, en büyük iki kırmızı halkada yer alan Avustralya (31 atıf) ve Yeni Zelanda (29 atıf)’dır.

5. SONUÇ

Bibliyometrik analiz, herhangi bir konu hakkında yapılmış araştırmaların ölçülmesine ve değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bibliyometrik analiz ile yapılmış ilgili yayınların; yayın yılları, yayın türleri, kurumlar, destekleyici kurumlar, yazarlar, kaynaklar, ülkeler, diller, araştırma alanları, atıflar vb. gibi çeşitli ayrıntıları veri olarak derlenmekte ve derlenen bu veriler ise mevcut durumun analiz edilmesine ve bu alanla ilgili geleceğe ilişkin yayın stratejilerinin belirlenmesine önemli derecede katkı sağlamaktadır. Ayrıca araştırmacılara uluslararası alanyazında herhangi bir konunun ve bu konu ile bağlantılı diğer konuların neler olduğunun tespit edilmesine olanak tanımaktadır. Son yıllarda gelişme gösteren gastronomi alanının turizme olumlu katkı sağladığı bilinmektedir. Bununla birlikte bir kültürel miras olarak da düşünülen gastronomik unsurlar, turistik destinasyonların gelişiminde oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda gastronomi turizmine yönelik yapılan bilimsel araştırmaların artması, konunun önemini ortaya koymakta ve bu konudaki bilimsel yayınların durumunun incelenmesi ise bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Bu doğrultuda gastronomi turizmine yönelik yapılmış araştırmaların bibliyometrik analizi yapılmış ve WOS veri tabanında taranan 45 akademik yayına ulaşılmıştır. Çeşitli ölçütler dikkate alınarak analiz edilen verilerin sonuçlarının görselleştirilmesinde ise VOSviewer yazılımı kullanılmıştır.

Gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, ilgili veri tabanında ilk yayının 2010 yılında yayımlandığı görülmüştür. En fazla araştırmanın ise 2016 yılında yapıldığı tespit edilmiştir. Genel olarak gastronomi turizmi konulu araştırmaların son yıllarda artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu konudaki araştırmaların daha çok makale türünde olduğu, bunun yanında bildiri ve kitap türlerinde de yayınların yapıldığı saptanmıştır. Gastronomi turizmine yönelik en fazla yayın yapan ülkenin İspanya olduğu yapılan analizlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca bu konuda yapılan araştırmaların genellikle İngilizce olarak yayımlandığı tespit edilmiştir.

Gastronomi turizmine yönelik yazılmış makaleler en çok Tourism adlı dergide yayımlanmış olup, bu alanda en fazla yayın yapan yazarlardan biri ise Genoveva Millan Vazquez De La Torre'dir. En fazla araştırmacının bulunduğu kurumlardan biri ise Bucharest University of Economic Studies'dir. Gastronomi turizmine yönelik en fazla atıf 2019 yılında yapılmıştır. En fazla atıf alan araştırma ise 29 atıf almış olup, 2012 yılında Stephen Chaney ve Chris Ryan tarafından International Journal of Hospitality Management dergisinde yayımlanan Analyzing The Evolution of Singapore's World Gourmet Summit: An Example of Gastronomic Tourism adlı makaledir.

VOSviewer programı ile yapılan analizler sonucunda gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmalarda en fazla iş birliği yapan yazarlar, kurumlar ve ülkeler tespit edilmiştir. En fazla iş birliği yapan yazarın Dan Mihnea Diaconescu olduğunu, gastronomi turizmine yönelik araştırmaların daha çok ayrı kurumlar tarafından gerçekleştirildiğini ve İspanya'nın en fazla iş birliği yapan ülke olduğunu söylemek mümkündür.

Yapılan analizler ile gastronomi turizmine yönelik yayınlarda ortak kullanılan anahtar kelimeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda en çok kullanılan anahtar kelimelerin "gastronomy," "gastronomic tourism," "tourism" ve "gastronomy tourism" olduğu belirlenmiştir.

Gastronomi turizmine yönelik en fazla atıf yapılan dokümanlar, kaynaklar, yazarlar, kurumlar ve ülkeler yine yapılan analizler sonucunda ortaya koyulmuştur. Buna göre, en fazla atıf yapılan doküman Chaney'e (2012) aittir. International Journal of Hospitality Management en fazla atıf yapılan kaynak olup, en fazla atıf yapılan yazarlar Stephen Chaney ve Chris Ryan'dır. En fazla atıf alan kurumlar, Adelaide Üniversitesi ve Waikato Üniversitesi'dir. En fazla atıf alan ülkeler ise Avustralya ve Yeni Zelanda'dır.

Genel olarak değerlendirildiğinde gastronomi turizmine yönelik yapılan araştırmaların son yıllarda artış gösterdiği saptanmıştır. Alanyazına yön veren araştırmalar, ilgili disiplinin şekillenmesine ve gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Yapılan bu araştırmanın hem gastronomi turizmi alanına hem de bu alanın şekillenmesini sağlayan araştırmacılara büyük katkılar sağlayacağı ve bir kılavuz niteliğinde olacağı düşünülmektedir. Ayrıca gastronomi turizmine yönelik araştırmaların bibliyometrik analizinin yapılması, uluslararası bir veri tabanı olan

WOS'un kullanılması ve analizlerin yapılması ve görselleştirilmesi için VOSviewer yazılımının tercih edilmesi alanyazına ve yöneme katkı niteliğindedir.

İleriki çalışmalarda WOS'un yanı sıra sosyal bilimlerde önemli bir uluslararası veri tabanı olan Scopus veri tabanının da kullanılması alana daha geniş bir katkı sağlayacak ve karşılaştırma yapma imkânı sunacaktır. Bunun yanında bu konu ile ilgili bibliyometrik araştırmaların belirli periyotlarda tekrarlanması alanın gelişimi hakkında önemli bilgiler verecek ve yapılan detaylı bir tarama, ilgili alanın eksik yönlerini ortaya çıkaracaktır.

KAYNAKÇA

[1] Akdağ, G., Özata, E., Sormaz, Ü. ve Çetinsöz, B.C. (2016), "Sürdürülebilir gastronomi turizmi için yeni bir alternatif: Surf&Turf," *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(1): 270-281.

[2] Birdir, K., ve Akgöl, Y. (2015), "Gastronomi turizmi ve Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turistlerin gastronomi deneyimlerinin değerlendirilmesi," *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(2): 57-68.

[3] Deveci, B., Türkmen, S., ve Avcıkurt, C. (2013), "Kırsal turizm ile gastronomi turizmi ilişkisi: Bigadiç örneği," *International Journal of Social and Economic Sciences*, 3(2): 29-34.

[4] Gillespie, C. ve Cousins, J.A. (2001), *European Gastronomy into The 21st Century*. Butterworth-Heinemann, Burlington.

[5] Goodman, D. ve Deis, L. (2005), "Web of science (2004 version) and scopus," *The Charleston Advisor*, 6(3): 5-21.

[6] Hall, M.C., Sharples, L., Mitchell, R., Macionis, N. ve Cambourne, B. (2003), *Food Tourism Around The World: Development, Management and Markets*. Rochester, Londra.

[7] Hegarty, J.A. ve O'Mahony, G.B. (2001), "Gastronomy: A phenomenon of cultural expressionism and an aesthetic for living," *Hospitality Management*, 20: 3-13.

[8] Jacso, P. (2005), "As we may search - comparison of major features of the web of science, scopus and google scholar citation-based and citation-enhanced databases," *Current Science Association*, 89(9): 1537-1547.

[9] Karim, S.A. ve Chi, C.G.Q. (2010), "Culinary tourism as a destination attraction: An empirical examination of destinations' food image," *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 19(6): 531-555.

[10] Kivela, J. ve Crotts, J.C. (2006), "Tourism and gastronomy: Gastronomy's influence on how tourists experience a destination," *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 30(3): 354-377.

[11] Küçükkömürler, S., Şirvan, U.N.B., ve Sezgin, A.C. (2018), "Dünyada ve Türkiye'de gastronomi turizmi," *International Journal of Tourism, Economics and Business Sciences*, 2(2): 78-85.

[12] Lawani, S.M. (1981), "Bibliometrics: Its theoretical foundations, methods and applications," *Libri*, 31(1): 294-315.

[13] Lee, K.H., Packer, J. ve Scott, N. (2015), “Travel lifestyle preferences and destination activity choices of slow food members and non-members,” *Tourism Management*, 46: 1-10.

[14] Liu, X., Zhan, F.B., Hong, S., Niu, B. ve Liu, Y. (2013), “Replies to comments on a bibliometric study of earthquake research 1900-2010,” *Scientometrics*, 96(3): 933-936.

[15] Long, M.L. (2005), *Culinary Tourism*. The University Press Of Kentucky, Kentucky.

[16] Özgen, I. (2013), *Uluslararası Gastronomiye Genel Bakış*, (Editör: Sarıışık, M.), *Uluslararası Gastronomi (Temel Özellikler-Örnek Menüler ve Reçeteler) İçinde* (s.1-26), Detay Yayıncılık, Ankara.

[17] Pritchard, A. (1969), “Statistical bibliography or bibliometrics,” *Journal of Documentation*, 25(4): 348-349.

[18] Richards, G. (2002), *Gastronomy: An Essential Ingredient in Tourism Production and Consumption?*, (Editörler: Hjalager, A.M. ve Richards, G.), *Tourism and Gastronomy İçinde* (s. 3-20), Routledge, Londra.

[19] Sarıışık, M. ve Özbay, G. (2015), “Gastronomi turizmi üzerine bir literatür incelemesi,” *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(2): 264-278.

[20] Sengupta, I.N. (1992), “Bibliometrics, informetrics, scientometrics and librametrics: An overview,” *Libri*, 42(2): 75-98.

[21] Van Eck, N.J. ve Waltman, L. (2017), “Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer,” *Scientometrics*, 111(2): 1053-1070.

[22] Van Eck, N.J. ve Waltman, L. (2019), *VOSviewer Manual*. Universiteit Leiden, Leiden.

[23] Yang, L., Chen, Z., Liu, T., Gong, Z., Yu, Y. ve Wang, J. (2013), “Global trends of solid waste research from 1997 to 2011 by using bibliometric analysis,” *Scientometrics*, 96(1): 133-146.

**DEĞİŞEN ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİLERİ VE TÜRKİYE
İNCELEMESİ**

Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇITAK
Hitit Üniversitesi

Özet

Toplumsal yaşamın kalitesinin devamında ve devletlerin kalkınmalarında ciddi bir önemi olan enerjinin üzerindeki tartışmaların odaklandığı temel noktalardan biri, konunun güvenlik boyutudur. Enerji güvenliği genel anlamıyla, sürdürülebilirliğe ve sürekliliğe yönelik tehditlerin ve endişelerin ortadan kaldırıldığı durumu ifade etmektedir. Geleneksel bakışla enerji güvenliği, enerji akışının en makul ve maliyetsiz çerçevede devam etmesi düşüncesiyle ele alınmıştır. Günümüzde ise enerji arzının ve fiyat kararlılığının yanı sıra farklı konu alanlarını içerecek şekilde çok boyutlu bir yapıya ulaşmıştır. Enerji güvenliği kısa, orta ve uzun vadedeki enerji politikaları kapsamında yatırım istikrarından terör saldırılarına, çevre sorunlarından kaynakların azalmasına kadar geniş bir çerçeveyi kapsayan bir alan halindedir. Devletlerin enerji ihracına veya ithalatına bağımlılıkları arttıkça enerji ile ilgili her türlü faaliyetin güvenliğinin sağlanması ihtiyacı daha üst seviyede hissedilmektedir. Enerji-politiğin uluslararası politikanın temel başlıklarından biri haline gelmesi ve yenilenebilir enerji alanındaki gelişmelerle birlikte güvenlik meselesinin yelpazesi genişlemiştir. Enerji güvenliği; fiyat istikrarı, teknoloji geliştirme hızının devamı, tüketime yönelik talep, küresel ve bölgesel sorunlar, verimlilik sistemlerinin işleyişi, transfer hatlarının emniyeti gibi pek çok konuyu da içerecek şekilde karmaşık bir hal almıştır. Enerji güvenliği bağlamında oluşabilecek tüm tehditlere ve sürekliliği etkileyecek gelişmelere karşı bir savunma mekanizması oluşturulması gerekmektedir. Devletler de ulusal enerji güvenliklerini yeni bir yaklaşım çerçevesinde ele almak zorunda oldukları bir dönem içerisinde bulunmaktadır.

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin enerjiye bağımlılığı oldukça yüksektir ve enerji harcamaları ithalatının önemli bir kalemini oluşturmaktadır. Bu nedenle enerji güvenliği, enerji politikası içerisinde geniş bir başlığı ifade etmektedir. Yenilenebilir enerji yatırımlarının artırılması, enerji nakil hatlarının siber ve terör saldırılarına karşı korunması, fiyat istikrarının sağlanması, enerji ticareti içerisinde bulunan devletler ve şirketlerle ilgili analizlerin yapılması, enerji akışını sekteye uğratabilecek bölgesel ve küresel gelişmelerin takibi, bulunduğu bölgede aleyhine olacak enerjiyle ilgili girişimlere karşı konulması, herhangi bir kesintiye karşı depolama faaliyetlerinin hızlandırılması, yerli şirketlerin güçlendirilmesi, enerjinin çeşitli alanlarıyla ilgili teknolojik yeniliklerin uygulanması, hassas bilgilerin korunması gibi konular Türkiye'nin enerji güvenliğine bakışının ana hatlarını oluşturmaktadır. Türkiye ulusal, bölgesel ve küresel gelişmeler ve ihtiyaçları ışığında enerji güvenliği stratejilerini çok boyutlu, esnek, öngörülü, çözüm odaklı ve kapsamlı oluşturma arayışındadır.

Bu bildiri ile öncelikle enerji güvenliğinin genel çerçevesi çizilecek, ardından küresel boyutta enerji güvenliği stratejisindeki değişim ve bu değişimin nedenleri

incelenecektir. Türkiye'nin enerji güvenliği stratejisindeki değişim ise çalışmanın ikinci bölümünü oluşturacaktır. Dünyada enerjiye olan ihtiyacın artışı, bu doğrultuda giderek önem kazanan enerji politikaları ve politikaların içerisindeki güvenlik başlığının genişleyen gündemi irdelenmeye çalışılacaktır. Sonuçta ise enerji güvenliğinin sağlanması için devletlerin ne gibi adımları attıkları ve atmaları gerektiği tartışılacaktır.

CHANGING ENERGY SECURITY STRATEGIES AND ANALYSIS OF TURKEY

Abstract

One of the main focuses of the discussions on energy, which is of great importance for the continuation of the quality of social life and the development of states, is the security dimension of the issue. Energy security in general means the situation where threats and concerns about sustainability and sustainability are eliminated. Traditionally, energy security has been dealt with the idea that energy flow will continue in the most reasonable and cost-free manner. Today, it has reached a multidimensional structure that includes different subject areas as well as energy supply and price stability. Energy security covers a wide range of areas from investment stability to terrorist attacks, from environmental problems to scarcity of resources within the context of short, medium and long term energy policies. As the dependence of states on energy exports and imports increases, the need to ensure all kinds of energy related activities is felt at a higher level. With the growing energy sector becoming one of the main topics of international policy and developments in the field of renewable energy, the security issue has expanded. Energy security has become complex field, including many aspects such as price stability, the continuation of technology development, demand for consumption, global and regional problems, the functioning of efficiency systems, and the safety of transfer lines. A defense mechanism should be established against all threats that may arise in the context of energy security and developments that may affect continuity. States are thus in a period when they have to address national energy security within the framework of a new approach.

Turkey's energy dependence as a developing country is quite high and energy costs are an important item of imports. Therefore, energy security represents a broad topic within energy policy. Such issues as enhancing renewable energy investments, protecting energy transmission lines against cyber and terror attacks, ensuring price stability, conducting analyzes on energy trading states and companies, monitoring regional and global developments that will interfere with energy flow, and countering energy related initiatives in the region happening against its interests, accelerating storage activities against any cuts, strengthening domestic companies, the implementing of technological innovation with a variety of related areas of energy, protecting sensitive information are the main lines of Turkey's energy security. In the context of national, regional and global developments and its needs Turkey seeks to

create multi-dimensional, flexible, visionary, solution-oriented and comprehensive energy security strategies.

In this paper, firstly the general framework of energy security will be drawn, then the global change in energy security strategy and the reasons of this change will be examined. The change in Turkey's energy security strategy will form the second part of the study. The increase in the need for energy in the world, the energy policies that are gaining importance in this direction and the widening agenda of the security heading within the policies will be examined. As a result, it will be discussed what steps states has taken and should take to ensure energy security.

Giriş

Enerji günümüzde devlet gelişimi, sürdürülebilir kalkınma, toplumsal refah, ekonomik istikrar ve hatta ulusal güvenlikle birlikte kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Ekonomiden toplumsal alana kadar pek çok sektör ve kurum enerji ile ilgili faaliyetler içerisinde veya doğrudan ve dolaylı şekilde etkilenmektedir. Enerji kaynaklarının giderek ekonomi ve toplumsal dinamikler açısından değerli hale gelmesi bu sürecin siyasetleşme durumunu oluşturmuş ve enerji-politik uygulamaları ortaya çıkmıştır. Enerji-politik devletlerin, enerjiyle ilgili tüm faaliyetlerine yönelik izledikleri stratejileri ve karar alma süreçlerini içermektedir.

Enerji politikaları; üretim, tüketim, verimlilik, ticaret, yatırımlar, sistem ve altyapı, teknoloji ve güvenlik gibi başlıklar üzerine kuruludur. Enerji politikalarını devlet merkezli, ticari merkezli veya her ikisinin ortaklığında ele alınması mümkündür [1]. Enerji ile ilgili çıkarların ve stratejilerin başarılı şekilde birleştirilmesi için oluşturulan siyasi tercihler enerji politikalarını oluşturmaktadır. Enerji politikaları günümüze gelen süreçte, kaynak ticareti bağlamında şekillenen bir süreçten öteye geçerek çok boyutlu bir hale gelmiştir.

Güvenlik, enerji ile ilgili faaliyetlerde giderek daha önemli bir başlık özelliği kazanmaktadır. Enerji politikalarının kaynak araştırmasından teknoloji geliştirmeye kadar uzanan geniş yelpazesinde pek çok risk ve tehlike mevcuttur. Enerji akışının kesintiye uğramasından ilgili yatırımların yavaşlamasına kadar pek çok sorun oluşturabilen güvenlik açıkları bu bağlamdaki politikaların önemli bir eğilim noktasını oluşturmaktadır. Enerji güvenliği stratejileri, enerji faaliyetlerindeki süreklilik, verimlilik, karlılık ve gelişim gibi hedeflerin gerçekleştirilmesi bağlamında önem arz etmektedir.

Bu çalışmada öncelikle enerji güvenliği, geleneksel ve yeni anlayış bağlamında ele alınacaktır. Günümüzdeki enerji güvenliği stratejilerinin ana hatları birinci bölümün genel çerçevesini oluşturacaktır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde de Türkiye'nin enerji güvenliği stratejisi genel bir çerçevede incelenecektir. Çalışmanın enerji güvenliği stratejilerindeki dönüşümün analiz edilmesinde faydalı olacağı düşünülmektedir.

Enerji Güvenliği ve Enerji Güvenliği Stratejileri

Güvenliği genel bir tanımla tehditlerden, tehlikelerden ve risklerden uzakta veya korunuyor olma durumu olarak belirtmek mümkündür. Enerji güvenliği, enerji ile faaliyetlerin tehdit-korunma bağlamında değerlendirilmesi üzerine temellendirilebilmektedir. Geleneksel enerji güvenliği tanımı; enerji kaynaklarının üretici ülkelerden tüketici ülkelere ulaşımında herhangi bir aksaklık yaşanmaması durumuyla ilgilidir. Bu bağlamda geleneksel yaklaşım petrol, doğalgaz ve kömür gibi gelişmiş ve gelişen ekonomilerin yüksek oranda bağlı oldukları metallerin ulaşımında bir kesinti olmaması üzerine şekillenmiştir. Devletler ekonomi, toplum ve askeri alanda ihtiyaç duydukları petrol başta olmak üzere enerji metallerine ulaşmayı temel amaçlarından biri olarak görmüşler ve enerji ulusal güvenliğin bir ayağı olarak algılamışlardır. [2]. Enerji güvenliği; ithalatçı ülkeler, ihracatçı ülkeler, transit ülkeler, enerji şirketleri ve politika oluşturucuların başat aktör olduğu bir ilişkiler bütünü oluşturmakta ve her aktör için farklı anlam ifade edebilmektedir [3]. Enerji güvenliği konusunu hem enerji bakımından hem de güvenlik bakımından incelemek gereklidir. Bir tarafta enerji kaynaklarının araştırılması, çıkarılması, işlenmesi, kullanılabilir hale getirilmesi, ticarileştirilmesi, iletilmesi gibi faaliyetler varken, diğer tarafta enerji boyutuyla ilgili tüm aşamaların emniyete alınması, dış tehditlere karşı tedbirlerin uygulanması ve sürdürülebilirliğin garanti altına alınması gibi konular bulunmaktadır [4].

Geleneksel enerji güvenliğinin çerçevesini anlamak için verilebilecek en önemli örneklerden birini 1973 yılındaki petrol krizi oluşturmaktadır. Bu krizde Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC), Yom Kippur Savaşında İsrail'i destekleyen devletlere karşı petrol ithalatını kısıtlaması karşısında uluslararası alan kısa süre içerisinde bir ekonomik krize sürüklenmiştir. Petrolün varil fiyatında %400'e varan artışların yaşandığı bu dönem uluslararası alanda ciddi bir etki doğurmuştur [5]. Petrol ve hemen sonrasında patlak veren borsa krizi enerji güvenliği üzerine günümüze kadar gelen tartışmaların öncülüğünü yapmıştır. Bu krizin ardından enerji ithalatçısı devletlerin enerji güvenliği söylemi ile birlikte enerji verimliliği, depolama, kaynak çeşitlendirme, yerli ve yabancı sektörlere doğrudan yatırım yapma gibi girişimleri artmıştır [6].

Geleneksel yaklaşım enerji güvenliğini siyasi ve jeopolitik bağlamda kaynak çeşitlendirme ve mevcut kaynakların emniyet altına alınması kapsamında ithalatçı devletlerin bakış açısını yansıtmaktadır [7]. Bu anlayışta özellikle fiyat istikrarı, ambargolar gibi siyasi olumsuzluklar ve enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerdeki düzen önemli noktalar olarak öne çıkmaktadır [8]. Geleneksel enerji güvenliği stratejilerinin, hem ithalatçı hem de ihracatçı ülkeler açısından enerji ticaretinin karlılığı ve sürekliliği üzerinden gerçekleşmesine yönelik olduğunu belirtmek mümkündür.

Mevcut dönüşüm çerçevesinde enerji güvenliği stratejileri; küresel ve yerel gelişmeler, arz-talep değişkenliği, jeopolitik, yatırım, yönetim ve yönetişim, çevre, verimlilik gibi faktörler ışığında değerlendirilmektedir [9]. Bu bağlamda Yergin'in [10] de ifade ettiği üzere enerji güvenliğinin fiziksel, sistemsal, erişim, yatırım ve

geliştirme gibi farklı boyutları bulunmaktadır. Çağdaş enerji güvenliği anlayışında mevcudiyet, erişilebilirlik, hesaplılık, kabul edilebilirlik ve sürdürülebilirlik gibi başlıklar ön plana çıkmaktadır [11]. Bu durumlar enerji güvenliğinin çok boyutlu doğasını oluşturmaktadır. Enerji güvenliğine yönelik algının dönüşümünde sektörel değişimler, enerjiye olan ihtiyacın artması, kaynakların kullanım alanlarının ve miktarının farklılaşması, çevresel koşullar, teknolojik yenilikler, uluslararası alandaki gelişmeler etkili olmaktadır. Enerji güvenliğine yönelik algının değişmesinde sektörel değişimler, enerjiye olan ihtiyacın artması, kaynakların kullanım alanlarının ve miktarının farklılaşması, çevresel koşullar, teknolojik yenilikler, uluslararası alandaki gelişmeler etkili olmaktadır.

Enerji ile ilgili tüm faaliyetlerdeki sürekliliğin ve istikrarın bozulması siyasi, coğrafi, teknolojik, ekonomik, jeolojik pek çok etkenin sonucu olarak gerçekleşebilmektedir. Enerji güvenliğine yönelik tehditleri şu şekilde çerçevlendirmek mümkündür:

- Küresel ekonomik krizler,
- İkili, bölgesel veya uluslararası siyasi sorunlar,
- Tedarikçi devletlerin yaşadığı iç sorunlar,
- Çevresel etkenler,
- Terör saldırıları,
- Tükenebilir enerji kaynaklarının rezervlerinde azalma,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarındaki düzensizlikler,
- Altyapı sorunları ve sabotajlar,
- Sistemlere yönelik siber saldırılar,
- Yatırım kısıtlamaları.

Enerji güvenliği stratejileri; enerjiyle ilgili faaliyetlere yönelik riskleri ve tehditlerle mücadele üzerine kuruludur. Bu tür bozucu dış etkenlerin tanımlanması, araştırılması, önlem alınması ve yönetim süreçlerinin oluşturulması stratejilerin ana hatlarını oluşturmaktadır. Genel stratejik tercihlerde şu başlıklar özellikle göz önünde bulundurulmaktadır:

- Enerji akışının ve ticaretin devamının sağlanması,
- Enerji faaliyetlerine yönelik küresel, bölgesel ve ülkesel seviyedeki tehditlere karşı önlemlerin alınması,
- İlgili yatırımların devamının sağlanması,
- Üretim-tüketim dengesinin sürdürülmesi,
- Fiyat istikrarının sağlanması,
- Yasa dışı grupların bozucu ve zarar verici eylemlerinin engellenmesi,
- Çevreye verilen zararın azaltılması,
- Olumsuzluk oluşturabilecek doğal koşullara yönelik önlemlerin alınması,
- Kritik altyapının ve ticaret güzergahlarının korunması ve geliştirilmesi,
- Enerji diplomasisi ve küresel işbirliği faaliyetlerinin hızlandırılması.

Türkiye'nin Enerji Güvenliği Stratejileri

Türkiye sanayileşme atılımı, büyüyen ekonomisi, artan nüfusu ve modernleşen toplumsal yaşamı ile enerjiye olan ihtiyacı sürekli artış gösteren devletlerden biridir.

Farklı sektörlerde ihtiyaç duyulan enerjinin, yüksek oranda geleneksel enerji kaynaklarına bağlı olduğu gözlemlenmektedir. Geleneksel enerji kaynaklarında yerli rezerv ve üretim miktarının kısıtlı olması ve yenilenebilir enerji üretiminin sınırlı olması, Türkiye’yi özellikle petrol ve doğalgaz konusunda dışa bağımlı hale getirmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’nın “Türkiye’nin Enerji Profili ve Stratejisi” [12] yayınında;

➤ Artan talep ve ithalat bağımlılığı dikkate alınarak, enerji güvenliği bağlantılı faaliyetlerin önceliklendirilmesi,

➤ Sürdürülebilir kalkınma bağlamında çevre kaygılarının enerji zincirinin her aşamasında dikkate alınması,

➤ Gerekli reform ve liberalleşmenin sağlanarak şeffaf ve rekabetçi bir piyasanın oluşturulması, üretkenliğin ve verimliliğin artırılması,

➤ Enerji teknolojileri bağlantılı ARGE çalışmalarının artırılması

başlıkları öne çıkmakta ve bu bağlamda ithal edilen hidrokarbon enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın tedarikinde kaynak ve güzergâh çeşitlendirilmesi, yerli ve yenilenebilir enerjinin payının artırılması, enerji verimliliğinin artırılması ve nükleer enerji sepetine dâhil edilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye’nin enerji alanındaki stratejisinin belirlenmesi diğer önemli belgeyi de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından hazırlanan Stratejik Plan [13] oluşturmaktadır. Söz konusu çalışmada enerjinin gelecek vizyonunda şu hedefler sayılmıştır:

- Etkinlik
- Verimlilik
- Güvenilirlik
- Şeffaflık
- Katılımcılık
- Sürdürülebilirlik
- Yenilikçilik ve Öncülük
- Tutarlılık ve Öngörülebilirlik
- Çevreye ve Hayata Duyarlılık
- Millilik

Özev’e [14] göre Türkiye’nin enerji yönetim sürecinde enerji ile ilgili sektörler ile teknoloji, verimlilik, çevre güvenliği, akademik faaliyetler gibi alanlardaki risklerin ve tehditlerin doğru şekilde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda doğalgaz, petrol, elektrik, nükleer ve yenilenebilir enerji gibi sektörlerdeki jeopolitik sorunlar ve fırsatlar, yeni teknoloji ve yöntemleri, yerli üretim, yenilenebilir enerjiye yönelik yatırımlar, çevrenin korunması, verimlilik gibi başlıklar bu yönetim sürecinin önemli noktalarını oluşturmaktadır.

Türkiye enerji güvenliği stratejisi olarak yeni anlayışa uygun bir şekilde kapsamlı bir yaklaşım göstermektedir. Bu bağlamda enerjiyle ilgili sektörlerin sağlıklı şekilde işlemesine, kaynak akışının devamına, karlılığa yönelik her türden riski ilgili stratejisi kapsamına almaktadır. Türkiye’nin enerji güvenliği stratejisinin ana hatlarını

yerli üretimin artırılması ve dışa bağımlılığın kademe kademe azaltılması, düşük maliyet ile kaliteli kaynağa ulaşılması, enerji akışını etkileyebilecek tehditlere karşı önlemlerin alınması, kaynak ve tedarikçi çeşitliliğinin artırılması, bölgesel ve küresel düzeyde enerji faaliyetlerinin içerisinde yer alınması, ulusal çıkarların ve işbirliği yapılan ortakların çıkarlarının korunması, milli enerji şirketlerinin güçlendirilmesi olarak saymak mümkündür. Türkiye'nin ilgili stratejisinin çerçevesi çizilirken toplumsal ihtiyaçlar, makro ekonomik ihtiyaçlar ve büyüme hedefleri, jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik etkenler, ithalata bağımlılık miktarı, ticari ortaklarının sayısı ve kimlikleri, yerli teknoloji seviyesi ve öz kaynakları gibi özellikleri belirleyiciler olmaktadır.

Türkiye enerji güvenliği bağlamında attığı adımları şu şekilde bir liste ile ifade etmek mümkündür [15]:

- Kaynak çeşitliliği politikasının uygulanması (Tükenir kaynaklar, yenilenebilir kaynaklar, nükleer),
- Yerli kaynak araştırmalarının yapılması (Yerli üretimin artırılması),
- Nükleer enerjiye yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi (Mersin Akkuyu ve Sinop nükleer tesisleri),
- Yenilenebilir enerjinin daha fazla işe koşulması,
- Tedarikçi çeşitliliğinin artırılması,
- Güzergah çeşitliliğinin artırılması,
- Depolama tesislerinin kapasitelerinin artırılması (Tuz Gölü ve Silivri Doğalgaz Depolama Tesisleri),
- Dışa bağımlılığın azaltılması (Kaynak ve teknoloji yönünden),
- Kritik altyapıların korunması,
- İlgili teknolojide yerleşme hamlelerinin yoğunlaştırılması,
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı başta olmak üzere ilgili alanda çalışma gösteren diğer bakanlıkların, devlet kurumlarının ve devlet destekli şirketlerin yapılarının güçlendirilmesi ve eşgüdümünün artırılması,
- Bilgi ve bilgisayar sistemlerinin korunması,
- Yatırım sürekliliğinin sağlanması,
- Çevre bölgelerde enerji faaliyetlerinde aksama veya fiyat dalgalanması yaratacak etkilere karşı önlemlerin alınması,
- Enerji alanında ikili ve bölgesel birlikteliklerin kurulması,
- Enerji diplomasisinin yoğunlaştırılmasına yönelik yatırımın artırılması,
- Maliyetin azaltılması ve diğer alanlardaki işbirliğinin enerji alanına aktarılması,
- Enerji merkezi olma hedefinin gerçekleştirilmesine yönelik iradenin güçlendirilmesi,
- Enerjiyi bir dış politika kartı olarak kullanabilecek devletlere karşı caydırıcı tedbirlerin alınması,
- Doğu Akdeniz başta olmak üzere çevre bölgelerde Türkiye'nin aleyhine olan enerji-politik gelişmelerine karşı girişimlerin yapılması.

Sonuç

Enerji ile ilgili her türlü faaliyetin risklerden, sürprizlerden ve tehditlerden arındırılması devletlerin gelişimlerinin ve toplumların medeni yaşamlarının devamının sağlanması açısından önem arz etmektedir. Enerji güvenliği günümüzde oldukça hassas bir zemine sahip olup küresel, bölgesel ve ulusal düzeylerde siyasi, ekonomik, toplumsal, askeri gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Toplumsal ve ekonomik gelişmeler ışığında küresel düzeyde enerjiye olan ihtiyacın giderek arttığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda enerji ile ilgili politikaların yoğunlaştığını ve enerji faaliyetleri üzerinden işbirliği veya çatışma ağlarının çoğaldığını söylemek mümkündür. Geleneksel enerji kaynaklarına küresel bağımlılık devam etmektedir; fakat yenilenebilir enerji ve yeni teknolojik imkanlar bu bağımlılığı giderek azaltmaktadır. Enerji politikası, devletlerin dış politikaları ve ulusal güvenlik politikaları içine başat bir konu olarak yerleşmiş durumdadır.

Enerji güvenliği ise geleneksel bağlamını aşarak günümüzde neredeyse enerji-politik ile aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Tüm enerji faaliyetleri için öncelikle fiziksel, sistemsel, ticari, teknolojik boyutları olan güvenlik öncelikli hale gelmiştir. Genişleyen ve derinleşen enerji güvenliği gündemi enerji-politikalarının içerisindeki güvenlik anlayışını da değiştirmektedir.

Türkiye'nin geleneksel enerji güvenliği anlayışından hızla yeni enerji güvenliği anlayışına geçiş yapmaktadır. Yüksek oranda ithalata bağımlı olduğu petrol ve doğalgazın temininin emniyet altına alınması için geliştirilen enerji güvenliği yaklaşımından günümüze gelen süreçte, Türkiye pek çok alt başlığı olan bir enerji güvenliği stratejisi çizmektedir. Kaynak zengini olan ama aynı zamanda çeşitli düzeylerde istikrarsızlık barındıran bölgelere komşu olması Türkiye'nin hem avantajına hem de dezavantajına bir durum yaratmaktadır.

Transit ülke olmaktan öte enerjide merkez ülke olma hedefinde olan Türkiye'nin enerji güvenliği; boru hatlarının korunmasından sismik araştırmalar için teknoloji geliştirmeye, yoğun ticari ilişkileri olan ve proje ortağı kimliğindeki devletlerin istikrarının desteklenmesinden terör örgütlerinin sabotajlarının engellenmesine, enerji verimliliği ve tasarrufu konusunda toplum bilinçlendirme çalışmalarından yenilenebilir enerjinin kullanılmasında teknoloji uyumlaştırmasına, enerji kaynaklarının araştırılmasından nihai kullanımına kadarki süreçte çevrenin korunmasından depolama tesislerinin kapasitesinin artırılmasına kadar geniş bir yelpazede ele alınması gerekmektedir.

Kaynaklar

[1] Hughes, L ve Lipsy, P. (2013), "The Politics of Energy", Annual Review Political Science, 16, 449-469.

[2] Çelikpala, M. (2014), "Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı", Uluslararası İlişkiler, 10 (40), 79-80; Energy Charter Secretariat (2015), "International Energy Security: Common Cencept for Energy Producing, Consuming and Transit Countries", Brüksel, 5-6.

[3] Çıtak, E. ve Kılınç Pala, P. B. (2016), “Yenilenebilir Enerjinin Enerji Güvenliğine Etkisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25, 88.

[4] Sevim, C. (2012), “Küresel Enerji Politikası ve Enerji Güvenliği”, Journal of Yaşar University, 26(7), 4385-4389; Erbaş, G. (2016), “NATO’nun Gelişen Enerji Güvenliği Rolü”, Ortadoğu Etütleri, 7(2), 34-47.

[5] Rüdiger, M. (2014), “The 1973 Oil Crisis and the Designing of a Danish Energy Policy”, *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 39(4), 94-112; Bina, C. (1988), “Internationalization of the Oil Industry: Simple Oil Shocks or Structural Crisis?”, *Review (Fernand Braudel Center)*, 11(3), 329-370.

[6] Energy Charter Secretariat (2015), “International Energy Security: Common Concept for Energy Producing, Consuming and Transit Countries”, Brüksel, 6.

[7] Çelikpala, a.g.m., 81-82.

[8] Cherp, A. ve Jewell, J. (2014), “The Concept of Energy Security: Beyond the Four As”, *Energy Policy*, 75, 415-416.

[9] Özev, M. H. (2017), “Küresel Denklemden Türkiye’nin Enerji Güvenliği”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 10.

[10] Yergin, D. (2011), *The Quest: Energy, Security and the Remaking of the Modern World*, New York: The Penguin Press, 13.

[11] Cherp, A. ve Jewell, J., a.g.m.

[12] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020), “Türkiye’nin Enerji Profili ve Stratejisi”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa

[13] Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019), “2019-2023 Stratejik Plan”, 69,

<https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fStratejik%20Plan%2f2019-2023%20Stratejik%20Plan%2f4%b1.pdf>

[14] Özey, a.g.m. 7-8.

[15] Öztopal, M. K. ve Yiğittepe, L. (2020), “Türkiye’nin Enerji Güvenliği Bağlamında Doğu Akdeniz’de Enerji Rekabeti”, *Akademik Bakış Dergisi*, Özel Sayı, 259-272; Çetinkaya, Ş. (2019), “Türkiye’nin Enerji Güvenliğini Sağlaması: Bir Ulusal Güvenlik Meselesi”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 43, 208-215; Şimşek, B., Akyüz, A. Ö. ve Güngör, A. (2018), “Enerji Güvenliği Açısından Türkiye: Politikalar ve İşbirlikleri”, *Mesleki Bilimler Dergisi*, 7(2), 337-340; Esen, Ö. (2016), “Security of the Energy Supply in Turkey: Prospects, Challenges and Opportunities”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6 (2), 281-289.

**BANKALARA SOSYAL MEDYA ÜZERİNDEN İLETİLEN İLETİLERİN
İÇERİK ANALİZİ İLE İNCELENMESİ****Dr. Hale Nur GÜLER****Özet**

Müşteri beklentileri, değişen ve gelişen teknolojik yapılar, güçlü rekabet politikaları ve bankacılık regülasyonları etkisinde bankalar sürdürülebilir başarı için iletilen itiraz şikayet ve önerileri özenle yönetmektedirler. Bankaların etkinleştirdiği kanallar, yasal kanallar ve sosyal medya üzerinden müşterilerin iletileri bankalara ulaşmaktadır. Bu çalışmada kamu, özel ve yabancı sermayeli on büyük bankaya twitter üzerinden iletilen itiraz şikayet öneri ve teşekkürler değerlendirilmiştir. Çalışmada en çok şikayet iletilen ürün ve hizmetler müşteri hizmetleri ve kredi kartları olurken, kredilerle ilgili talepler ilk sırada, kredi kartları ve para transferleri için itirazlar ilk sıralarda yer almıştır. Çalışmada müşteri iletilerinin ürün, hizmet ve konularına göre sınıflandırılması amaçlanmış olup bankalar ve müşteriler açısından değerlendirilmiş ve çözüm önerileri tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: bankacılık, şikayet yönetimi, sosyal medya, müşteri deneyimi, içerik analizi

Abstract

Under the influence of customer expectations, changing and developing technological structures, strong competition policies and banking regulations, banks carefully manage objection complaints and suggestions for sustainable success. The messages of the customers reach the banks via the channels activated by banks, legal channels and social media. In this study, appeals, complaints, suggestions and appeals submitted to ten major public, private and foreign banks via twitter were evaluated. In the study, customer services and credit cards were the most frequently reported products and services, while requests for loans were the first and objections for credit cards and money transfers took the first place. In this study, it is aimed to classify customer messages according to their products, services and subjects, and they are evaluated for banks and customers and their solutions are discussed.

Keywords: banking, complaint management, social media, customer experience, content analysis

1. GİRİŞ

Bankalar sermaye para ve kredi üzerine işlem yapan özel tüzel kişilerin, devletin ve işletmelerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere faaliyet gösteren iktisadi kuruluşlardır. Temel amacı para alıp satmak olan hizmet işletmeleri şeklinde de tanımlanabilmektedir. Teknolojinin ilerlemesi, müşteri beklentilerinin değişmesi, çok sayıda bankanın bulunması ve yasal yaptırımlar sebebi ile bankaların sürdürülebilir başarı elde edebilmeleri için müşteri memnuniyeti çalışmalarını önemle yapmalarını gerektirmektedir. Müşterilerin çeşitli kanallar ile ilettikleri itiraz şikayet talep ve

önerileri (İŞÖT) yakından takip edilerek değişim ve gelişim yaratılmaya çalışılmalıdır.

Değişen ve gelişen teknolojik yenilikler ve dijital dönüşüm uygulamaları müşteri beklentilerini artırmakta ve aynı zamanda müşterilerin isteklerinin iletilmesinde önemli faktörler arasındadır. Sosyal kanallar insanların iletişim kurmalarına yardımcı oldukları gibi yeni bilgi kazanımı, eğlence ve alışveriş yapılmasına da olanak sağlamaktadır. Sosyal medyanın hızla yaygınlaşması tüketicilerin sosyal medyada fazla zaman geçirmeleri müşterilerin ihtiyaçlarını ve şikayetlerini bu kanallardan kurumlara iletmelerine de neden olmuştur.

Z kuşağı olarak belirlenen 1990 ve 2000 yılları arasında doğan bireylerin daha çok sosyal medyaya yoğunlaşmaları ve günümüzde artık bu kişilerin bankaların müşterileri haline gelmiş olmaları sosyal medya üzerinden iletilen önemini bankalar açısından ortaya koymaktadır. Kurumlar bu kanallardan iletilen mesajlara hızla yanıt vererek hem müşteri beklentilerini karşılamakta hem de itibar yönetimi açısından potansiyel müşterilere de ulaşmaktadırlar. Etkili müşteri deneyimlerinin oluşturulması için kurumların iletilen şikayetleri çözüme kavuşturmaları olası tekrarları engellemeleri ve memnun müşteriler yaratabilmek için etkili süreçler tasarlamaları gereklidir. Bankacılık sektöründe etkin müşteri deneyimleri tasarlanabilmesi için alanında uzman insan kaynağına da ihtiyaç bulunmaktadır. Etkili ve başarılı insan kaynağı müşteri beklentilerinin banka ulaşmasında fayda sağlayacağı gibi üretilecek çözümün de parçası olacaktır. Bankacılıkta teknolojik yenilikler yapay zekanın kullanılması, otomasyon süreçleri tasarlanırken müşteri ve çalışan duygu yönetimi de etkinlikle yönetilmelidir. Ürün ve hizmet oluşturma ve sürdürme aşamalarında müşterinin ne isteyebileceği önceden sağlanan verilerle en doğru şekilde tahmin edilerek ortaya etkili sonuçlar doğuracak şekilde süreç tasarımları sağlanmalıdır.

Çalışmada kamu özel ve yabancı sermayeli on büyük banka için twitter üzerinden iletilen şikayetler değerlendirilmiştir. İletilen türleri sınıflandırılarak en çok şikayet edilen ürün ve hizmetler belirlenmiştir. Çalışmada müşterilerin iletileri ürün hizmet ve konularına göre sınıflandırılarak bankalar ve müşteriler açısından değerlendirilmiş ve çözüm önerileri tartışılmıştır. Burada gerek ürün ve hizmetlerin belirlenmesi gerekse iletilen kök nedenlerinin ortaya konulmasındaki amaç etkili müşteri deneyimi süreçlerinin tasarlanabilmesine olanak sağlamaktır. Bankacılık sektöründe yer alan yönetici ve uzmanlara fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Fon arz ve talep hareketlerini sürdüren aracı kuruluşlar olan bankaların ekonominin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için önemli rolleri bulunmaktadır (Çağlar ve Uslu, 2012: 14). Neredeyse tüm dünya dillerinde benzer kavramlarla adlandırılmış olan “banka” kelimesi, İtalyanca “banco” kelimesinden gelmekte, “masa, sıra ve tezgah” anlamını taşıdığı tahmin edilmekte olup daha sonra “banka” olarak ifade edildiği belirtilmektedir. Bankacılığın eski Sümerlere ve Babil’e kadar geriye dönük olduğu belirtilmektedir. M.Ö. 3500’lü yıllarda Sümerlerde “maket” adı

verilen bankanın rahipleri ilk borç verenler olmuşlardır. Hamurabi kanunlarında borcun hangi şartlarda geri ödenmesi gerektiğine ve nasıl tahsil edilebileceği ile ilgili düzenlemelere rastlanmaktadır (Yurttadur ve Bulut, 2015: 166). İlk bankaların tapınaklarda, ilk bankacılık işlemlerini yapanların da din adamları olduğu dönemlerin ardından hükümdarlar, bankacılık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ticareti gelişerek farklı bölgelerdeki alıcılardan satılan malların bedellerinin alınabilmesi, değerli madenlerin taşınması ve saklanması, vadeli ticari işlemlerin ihtiyacı bankacılığın doğması ve gelişmesine zemin hazırlamıştır (Yetiz, 2016: 107-108).

Bankacılığın temel işlevi mali işlemlerdeki aracılık rolüdür. Bu şekilde piyasada ödünç verilebilecek şekilde fonun arz ve talebi artacak, finansal piyasalarda hacim genişleyecek bununla birlikte milli gelir ve istihdam da artacaktır. Aynı zamanda fonların ekonomik kalkınma sağlama hedefi ile ilgili alanlara aktarılması düzenlenecek, gelişmiş bir bankacılık yapısı ile etkin şekilde para politikası uygulanarak ülkenin iç ve dış ekonomik ilişkileri ileri seviyeye ulaşacak ve dünya ile bütünleşmede etkinlik artırılabilecektir (Arslan ve Yapraklı, 2008: 89).

Performans, belirli bir dönemde işletmenin ortaya koyduğu sonuçlar ya da çıktılardır. Bu açıdan ele alındığında belirli bir süreçte işletmenin amaçlarına ne derece ulaştığının göstergesidir. Performans ölçümlerinde kullanılan kritik başarı faktörleri karlılık, piyasa değeri, satışlar gibi konuları kapsasa da değişen ve gelişen müşteri beklentileri sonrasında itibar, memnuniyet, kalite, insan kaynağı mutluluğu gibi finansal olmayan ölçütlerin de kullanılmasının gerekliliği belirtilmiştir (Yıldız, 2010: 180-181). Bankaların performansları ölçülürken başarı ve verimlilikleri değişim karşısında sergiledikleri tutumla ifade edilmektedir. Buna göre değişimin zorunlu hale gelmesi rekabet, tüketiciler, yeni yasal regülasyonlar ve değişimin kaçınılmazlığı olarak belirtilmektedir (Hussey, 1998: 10-11). Çok sayıda bankanın faaliyet gösterdiği sektörde bankalar, ürün ve hizmet çeşitliliğinin yanı sıra müşteriye sundukları fayda ile de kendilerini güçlendirmektedir.

Bankalar müşteri beklentilerini karşılamak için teknolojik alt yapılarını ilerleterek güçlü ve etkili sosyal medya etkileşimi talepler ve şikayetler karşısında hızlı ve etkili çözümlerle, uygun ve esnek fiyatlandırma politikası ile, etkin pazarlama stratejileri ile, gizliliğe önem vermeleri, güvenilirlik, imaj ve prestij, hız, etkin teknolojik yapı, müşteri odaklı olmak, sunulan hizmetteki kalite, ileri bankacılık ürünleri sunabilme, yatırımcı müşteri sayısı ve kredi verilen müşteri sayısı ile ayakta kalma çabası içindedirler. Müşteriler, şikayet için yeterli zaman bulamadıklarında, nereye ve nasıl şikayet iletebileceklerini bilmediklerinde ve şikayet ettikleri zaman sorunun çözüleceğine dair inançları olmadığında şikayette bulunmamaktadırlar (Kozak, 2007: 141). Müşteriler çeşitli sebepler ile çalıştıkları kurumları terk etmektedirler. Bunlar yeterli ilgiyi alamadıklarında (%68), hizmet kalitesinden memnun olmadıklarında (%14), rakip firmaların etkisi (%9), hizmet sağlayacak bir tanıdık edindiklerinde (%5), taşınma (%3), ölüm (%1) olarak belirtilmektedir (<https://www.superoffice.com>).

Müşterilere sunulan ürün ve hizmetlerin çeşitliliği de gün geçtikçe artmaktadır. Bankaların internet sayfalarından sundukları ürünler incelendiğinde

krediler (İhtiyaç kredisi, konut kredisi, taşıt kredisi, motosiklet kredisi, tekne kredisi, tekne kredisi, alışveriş kredisi, ek hesap), kartlar (kredi kartı, banka/hesap kartı, sanal kart), mevduat ürünleri (vadeli mevduat), yatırım ürünleri (yatırım fonları, döviz, altın birikim ürünleri, tahvil, bono, repo, türev ürünler, VİOP, varant, kaldıraçlı fx işlemleri), ödemeler ve hizmetler (fatura ödemeleri, düzenli ödemeler, kira ödemeleri, emekli maş ödemeleri, bağışlar, seyahat çeki tahsilatları, otoyol ve köprü ödemeleri, şans oyunları ödemeleri, kiralık kasa) gibi beş ana başlık altında toplanabildiği ifade edilebilir. Bankaların ürünleri müşterilerine ulaştırmak için yönettikleri kanallar ise şube, telefon, mobil kanal, web sitesi, sosyal medya kanalları (twitter, instagram, facebook vb.), ATM (automatic teller machine) ve kiosklar, whats up ve diğer kanallar olduğu görülmektedir.

Ürün yelpazesinin genişliği, müşteri ile bağlantı kurulan kanalların çokluğu, teknoloji, müşteri beklentileri, rekabet ve yasal belirlemeler sebebi ile bankaların müşterilerini ellerinde tutabilmeleri ve yeni müşteri kazanımları için beklentilerin karşılanması oldukça önemle ele alınması gereken konudur (Hakiri, 2012: 20). Müşteriler tarafından iletilen her konunun bankalar açısından değişim ve gelişim fırsatı yaratması beklenmektedir. Müşteriler de günümüzde iletişim ağının genişlemesi ile birlikte istenilen her kanaldan beklentilerini kolaylıkla iletebilmektedirler. Müşterilerin bankadan olan beklentilerinin yerine gelmemesi ya da eksik, kusurlu olarak gelmesi şikayetin doğmasına sebep olmaktadır (Chébat, Davidow ve Codjovi, 2005: 1-15). Müşteri beklentileri yasal düzenlemeler eşliğinde itiraz, şikayet, öneri ve talep olarak çeşitlere ayrılmıştır (<https://www.bddk.org.tr>):

Şikayet; memnuniyetsizlik yarattığı için bankaya iletilen itiraz ya da talep olarak değerlendirilmeyen tüm müşteri başvurularıdır.

İtiraz; bankaya ulaşan, mevzuata ve sözleşmeye uygun olarak sunulan hizmetlerin faiz, ücret ya da komisyonu gibi tutarlarına ilişkin yapılan başvurulardır.

Talep;

▪ Bankaya ulaşan ancak ana faaliyet konuları ile ilgili olmayan başvurular
▪ Bankanın farklı müşterilerine sunmuş oldukları hizmet ya da ürünlerin istenmesi

▪ Bankacılık hizmeti alınabilecek kanal, şube, ATM gibi araçlardan talep etme durumlarını,

▪ Mevzuata ve sözleşmeye uygun olarak sunulan hizmetlerin memnuniyetsizlikle ilgili olmadan kısmen ya da tamamen iptal edilmesi talebini içeren başvuruları,

▪ Bankacılık işlemlerine yönelik bilgi alma ve işlem talimatları

Müşteriler, şikayet, itiraz ve taleplerinin yanı sıra bankanın ürün ve hizmet çeşitliliğini artıracak ya da mevcut ürün ve hizmetlerinde geliştirmeyi destekleyici öneriler de iletmektedirler. **Öneriler**, her türlü ürün ya da hizmetin sunulması süreci ile ilgili değişiklik ya da eklenmesine yönelik istekleri ifade etmektedir.

Müşterilerin iletmış oldukları şikayet, itiraz ve taleplerin yanıtlanması için belirli sürelerle göre aksiyon alınması gerekmektedir. Çözüm sürelerine yönelik konuya göre belirtilen düzenlemeler, Kredi kartı iptali ve limit düşürülmesi; 7 gün;

kart ile ilgili diğer konular ve para transferleri/ödemeler; 20 gün; diğer tüm konular; 30 gün olarak belirtilmiştir (<https://www.bddk.org.tr>).

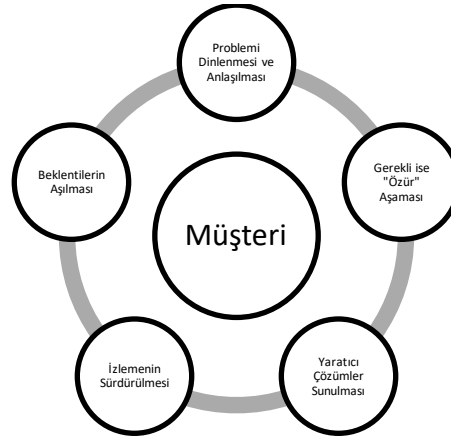
Çözüm sürelerine yönelik konuya ve iletim kanalına göre belirtilen düzenlemelere aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 1: Bankacılıkta Uygulanan Kanal Bazında Regülasyon Matrisi

Başvuru Kanalı	Yanıtlama Süresi
TBB	20 gün
TBB Diğer	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kredi kartı iptali ve limit düşürülmesi; 7 gün ▪ Kart ile ilgili diğer konular ve para transferleri/ödemeler; 20 gün ▪ Diğer tüm konular; 30 gündür.
Yazılı BDDK 5464 BK KK Kanunu	20 gün
Yazılı BDDK 5411 Bankacılık Kanunu	15 gün
BDDK Diğer	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kredi kartı iptali ve limit düşürülmesi; 7 gün ▪ Kart ile ilgili diğer konular ve para transferleri/ödemeler; 20 gün ▪ Diğer tüm konular; 30 gündür
BDDK E-ŞİKAYET	20 gün
BİMER	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kredi kartı iptali ve limit düşürülmesi; 7 gün ▪ Kart ile ilgili diğer konular ve para transferleri/ödemeler; 20 gün ▪ Diğer tüm konular; 30 gündür
Gümrük Bakanlığı	7 gün
Hazine Müsteşarlığı	7 gün
Noter	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kredi kartı iptali ve limit düşürülmesi; 7 gün ▪ Kart ile ilgili diğer konular ve para transferleri/ödemeler; 20 gün ▪ Diğer tüm konular; 30 gündür
Kamu Denetçiliği Kurumu	10 gün
İstanbul Valiliği Ticaret İl Müdürlüğü	15 gün

Kaynak: Güncel mevzuat hükümlerinden oluşturulmuştur.

Bankaların müşteri deneyim ekiplerinin aşağıdaki adımları izleyerek müşterileri elde tutmaları beklenmektedir. İlk önce iletilen konunun ne olduğunun öğrenilmesi ve anlaşılması, gerekli ise özür dilenmesi, yaratıcı çözüm önerilerinin sunulmasının ardından müşterinin banka ile olan ilişkilerinin izlenmesi herhangi bir olumsuzluk ya da kesinti halinde iletişim kurulması ve beklentilerini aşacak hizmet uygulamaları geliştirilmesi sağlanmalıdır (<https://www.superoffice.com>). Şikayetlerden memnuniyete ulaşma yolculuğunda teşekkür etmek, geri bildirim neden değer verdiğinizi açıklamak, hata için özür dilemek, problemle ilgili sorumluluk alarak çözüm üretileceğine söz verilmesi, gerekli tüm bilgilerin sorulması, hatanın zaman kaybetmeden çözülmesi, müşterinin memnuniyetinin kontrol edilmesi ve gelecekte oluşabilecek hataların önlenmesi esastır (Barlow ve Clause, 2008: 125). Şekil 1’ de kısaca çözüm süreci özetlenmeye çalışılmıştır.

Şekil: Müşteri şikayet ve problemleri çözümlene aşamaları

Kaynak: Yazar tarafından tasarlanmıştır

3.YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

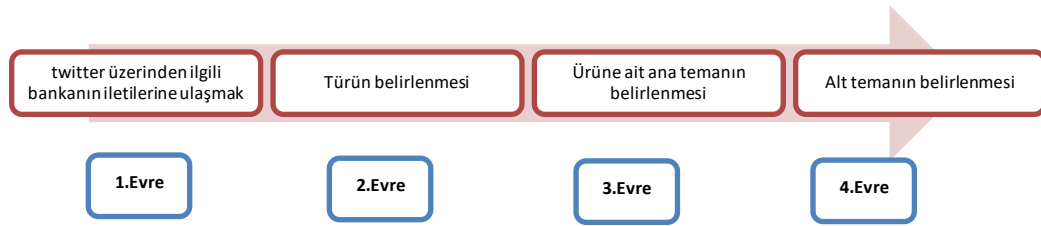
Artan rekabet koşulları ve ekonomik gelişmeler ışığında müşteri beklentilerinin karşılanması ve şikayetlerin önlenmesi müşteri deneyimlerini iyileştirecek ve bankaların yeni müşteri kazanımı ve müşterilerini elde tutabilmeleri için önemlidir. Bankalara ulaşılabacak şikayet kanalları her bankanın uygulamasına göre değişmektedir. Bununla birlikte sosyal medya kanalları ile müşteriler bankalara ulaşabilmekte bu kanallar ile itiraz şikayet öneri ve teşekkürlerini iletebilmektedirler. Bu araştırmanın amacı Türkiye’de faaliyet gösteren kamu özel ve yabancı sermayeli bankalara twitter üzerinden iletilen itiraz şikayet öneri ve teşekkürlerin incelenerek konuların, ürünlerin ve düzeylerinin belirlenmesidir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçların bankacılık sektöründe yer alan yönetici ve uzmanlara fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Türkiye’de faaliyetlerini sürdüren şube sayılarına göre büyüklükleri belirlenen kamu özel ve yabancı sermayeli on banka seçilmiştir. Araştırılmak istenen on bankaya ait itiraz şikayet öneri ve teşekkürler incelenmiş ve yorumlanmıştır. Araştırma nitel olarak kurgulanarak, veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi yapılmıştır.

Verilere kitaplar, dergiler, makaleler, anketler, kayıtlar gibi yazılı kaynaklardan ya da resimler, fotoğraflar ve video kayıtları gibi kaynaklar yolu ile ulaşılabilir. Dökümanlar, web sayfaları, haber grupları, elektronik posta, bloglar gibi elektronik formatta da elde edilebilir (Baş ve Akturan, 2008: 118). Araştırmada elde edilen veriler, twitter üzerinden elde edilerek konsolide edilmiştir.

Araştırmada veriler elde edildikten sonra aşağıdaki akışa göre 4 adımda analiz edilmiştir. Elde edilen verilere ait sıklık ve yüzdeler Microsoft Office Excel ile hesaplanmıştır.

Şekil 1: Veri Toplama ve Değerlendirme Diyagramı

Kaynak: Yazar tarafından tasarlanmıştır

2.3.Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmada şube sayıları dikkate alınarak Türkiye’deki kamu, özel ve yabancı sermayeli on büyük banka için iletilen twitter üzerinden gönderiler incelenmiştir. İncelenen bankalar ve şube büyüklükleri tablo 1’ deki gibidir. Twitter üzerinden iletilen gönderilerin sayısının yüksekliği sebebi ile her bankaya ait 20 adet toplamda 200 ileti incelenmiştir. Tablo 1’ de bankalar ve şube sayıları gösterilmektedir.

Tablo 1: Bankalar ve Şube Sayıları

Tür	Banka	Şube adeti
Kamu Sermayeli Bankalar	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	1.764
Özel Sermayeli Bankalar	Türkiye İş Bankası A.Ş.	1.306
Kamu Sermayeli Bankalar	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	996
Kamu Sermayeli Bankalar	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	951
Yabancı Sermayeli Bankalar	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	924
Özel Sermayeli Bankalar	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	854
Özel Sermayeli Bankalar	Akbank T.A.Ş.	777
Yabancı Sermayeli Bankalar	Denizbank A.Ş.	706
Yabancı Sermayeli Bankalar	QNB Finansbank A.Ş.	543
Özel Sermayeli Bankalar	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	496

Kaynak: ww.tbb.org.tr

3. BULGULAR VE YORUM

Kamu, özel ve yabancı sermayeli bankalar için iletilerin türleri aşağıda tablo 2’ de görülmektedir.

Tablo 2: Banka iletileri türleri

Bankalar (Genel)		
Tür	Sıklık	%
Şikayet	120	60%
Talep	46	23%
İtiraz	28	14%
Teşekkür	6	3%
Genel Toplam	200	100

Tablo 2’ de kamu sermayeli bankalara ait ileti türleri yer almaktadır.

Tablo 2: Kamu sermayeli banka iletileri türleri

Kamu Sermayeli Bankalar		
Tür	Sıklık	%
Talep	40	67%
Şikayet	19	32%
İtiraz	1	2%
Toplam	60	100%

Tablo 3’ de özel ve yabancı sermayeli bankalara ait ileti türleri yer almaktadır.

Tablo 3: Özel ve yabancı sermayeli banka iletileri türleri

Özel ve Yabancı Sermayeli Bankalar		
Tür	Sıklık	%
Şikayet	101	72%
İtiraz	27	19%
Teşekkür	6	4%
Talep	6	4%
Toplam	140	100%

Tablo 4’ de kamu sermayeli bankalara iletilen iletilerin ürün ve hizmet türleri gösterilmiştir

Tablo 4: Kamu sermayeli bankalara iletilen iletilerin ürün ve hizmet türleri

Kamu Sermayeli Bankalar		
Ürün ve Hizmetler	Sıklık	%
Krediler	39	65%
Müşteri hizmetleri	12	20%
Şubeler	2	3%
Kredi kartları	2	3%
Vadeli mevduat	1	2%
Ödemeler	1	2%
Mobil bankacılık	1	2%
Sigorta	1	2%
Para transferleri	1	2%
Toplam	60	100%

Tablo 5’ de özel ve yabancı sermayeli bankalara iletilen ürün ve hizmet türleri yer almaktadır.

Tablo 5: Özel ve yabancı sermayeli bankalara iletilen iletilerin ürün ve hizmet türleri

Özel ve Yabancı Sermayeli Bankalar		
Ürün ve Hizmetler	Sıklık	%
Kredi kartları	36	26%

Müşteri hizmetleri	29	21%
Şubeler	15	11%
ATM	15	11%
Krediler	10	7%
Para transferleri	7	5%
Kurumsal iletişim	6	4%
Dış arama aktiviteleri	5	4%
İnternet bankacılığı	4	3%
Banka kartı	3	2%
Mobil bankacılık	3	2%
Hesaplar	2	1%
ATM	2	1%
Kumbara	1	1%
KVKK	1	1%
Sigorta	1	1%
Toplam	140	100%

Tablo 6' da krediler için iletilerin içerikleri gösterilmiştir. Yapılandırma % 82 oranıyla ilk sırada iletilen taleptir.

Tablo 6: Krediler için iletilerin içerikleri

Krediler		
İçerik	Sıklık	%
Yapılandırma	40	82%
Limit tahsis ücreti	3	6%
Başvurunun onaylanmaması	2	4%
Faiz oranı değişikliği	1	2%
Yasal takibe alınma ve haber vermeme	1	2%
Komisyon ve masraf	1	2%
Kredinin sadece şubeden kapatılması	1	2%
Toplam	49	100%

Tablo 7' de müşteri hizmetleri için iletilerin içerikleri gösterilmiştir. Müşteri hizmetleri departmanında müşteri temsilcisine bağlanamama ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 7: Müşteri hizmetleri için iletilerin içerikleri

Müşteri hizmetleri		
İçerik	Sıklık	%
Müşteri temsilcisine ulaşamama	35	85%
Personel tavır davranış	3	7%
Bekleme süresi	3	7%
Güvenlik sorularının fazla olması	1	2%
Toplam	49	100%

Tablo 8' de kredi kartları için iletilerin içerikleri yer almaktadır. Kart ücretine itiraz ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 8: Kredi kartları için iletilerin içerikleri

Kredi kartları		
İçerik	Sıklık	%
Kart üyelik ücreti kesintisi	15	41%
Kartın ulaşmaması	3	8%
Başvurunun onaylanmaması	3	8%
Ulaşmaması	2	5%
Taksit yapılmaması	2	5%
Limit artışı yapılmaması	2	5%
Ek kart iptal edilememesi	1	3%
Başvurunun sonuçlanmaması	1	3%
Küsürlü bakiye için ekstre gönderilmesi	1	3%
Çip arızası	1	3%
Kampanyadan kazanılan puan kazanımının bildirilmemesi	1	3%
Ekstrenin tasarımı	1	3%
Temassızlık özelliği ile habersiz tutar çekilebilmesi	1	3%
Harcama itirazının olumlu sonuçlanması	1	3%
Başvuru talebi	1	3%
İstemediği halde kredi kartı çıkartılması	1	3%
Toplam	37	100%

Tablo 9’da şubelere yönelik iletiler yer almaktadır. İlk sırada bekleme süresinin yüksek olması görülmektedir.

Tablo 9: Şubeler için iletilerin içerikleri

Şubeler		
İçerik	Sıklık	%
Bekleme süresi	14	82%
Telefonla ulaşamama	3	18%
Toplam	17	100%

Tablo 10’ da ATM için iletilerin içerikleri yer almaktadır. ATM arızaları ilk sırada görülmektedir.

Tablo 10: ATM için iletilerin içerikleri

ATM		
İçerik	Sıklık	%
Arıza	7	41%
Para sıkışması	2	12%
QR kodla para çekme limitinin düşük olması	1	6%
Kartın sıkışması	1	6%
ATM sayısının az olması	1	6%
Para üstü vermemesi	1	6%
Fersude para verilmesi	1	6%
ATM’ de para olmaması	1	6%

Temizlik, bakım	1	6%
Havale ücreti	1	6%
Toplam	17	100%

Tablo 11’ de internet ve mobil bankacılık için iletiler görülmektedir. Hizmet kesintisi yaşanması ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 11: İnternet ve mobil bankacılığı için iletilerin içerikleri

İnternet ve mobil bankacılığı		
İçerik	Sıklık	%
Hizmet kesintisi	5	63%
Güncelleme sonrası karakterlerin ekrana sığmaması	1	13%
Çok fazla reklam çıkması	1	13%
Dolandırıcılık işlemleri	1	13%
Toplam	8	100%

Tablo 12’ de para transferleri için iletiler yer almaktadır. Maaş müşterilerinden ücret alınması ve eft ücretlerinin yüksekliği ilk sırada görülmektedir.

Tablo 12: Para transferleri için iletilerin içerikleri

Para transferleri		
İçerik	Sıklık	%
Maaş müşterilerinden ücret kesintisi	3	38%
EFT ücreti yüksekliği	3	38%
Eft gönderim süresi uzun olması	1	13%
Eft iptal süresinin uzun olması	1	13%
Toplam	8	100%

Tablo 13’ de dış arama aktiviteleri için iletiler gösterilmiştir. Arama sıklığı ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 13: Dış arama aktiviteleri için iletilerin içerikleri

Dış arama aktiviteleri		
İçerik	Sıklık	%
Sık arama yapılması	4	80%
Personel tavır davranış	1	20%
Toplam	5	100%

Tablo 14’ de hesaplar ve banka kartları için iletiler gösterilmektedir. Müşteriye kartların ulaşmaması ilk sıradadır.

Tablo 14: Hesaplar ve banka kartı için iletilerin içerikleri

Hesaplar ve Banka kartı		
İçerik	Sıklık	%
Ulaşmaması	2	40%
Hatalı isim soyisim	1	20%
Maaşın yatmaması	1	20%
Hesap işletim ücreti	1	20%
Toplam	5	100%

Tablo 15’ de KVKK için iletiler yer almaktadır. Başka müşteri ile bilgi paylaşılması şikayet olarak iletilmiştir.

Tablo 15: KVKK için iletilerin içerikleri

KVKK		
İçerik	Sıklık	%
Başka müşteri bilgilerinin paylaşılması	1	100%
Toplam	1	100%

Tablo 16’ da şikayet edilen ürün ve hizmetler yer almaktadır. Müşteri hizmetleri, kredi kartları ve şubeler ilk üç sırada yer alan ürün ve hizmetlerdir.

Tablo 16: Şikayet edilen ürün ve hizmetler

Şikayet	Sıklık	%
Müşteri hizmetleri	42	35%
Kredi kartları	20	17%
Şubeler	17	14%
ATM	16	13%
İnternet ve mobil bankacılığı	8	7%
Dış arama aktiviteleri	5	4%
Krediler	4	3%
Banka kartı	3	3%
Para transferleri	2	2%
KVKK	1	1%
Hesaplar	1	1%
Sigorta	1	1%
Toplam	120	100%

Tablo 17’ de talep konusu olan ürün ve hizmetler gösterilmiştir. En çok krediler için talep iletilmiştir.

Tablo 17: Talep iletilen ürün ve hizmetler

Talep	Sıklık	%
Krediler	41	89%
Ödemeler	1	2%
Kurumsal iletişim	1	2%
Vadeli mevduat	1	2%
Kredi kartları	1	2%
Kumbara	1	2%
Toplam	46	100%

Tablo 18’ de itiraz edilen ürün ve hizmetler gösterilmiştir. En çok kredi kartları için itiraz iletilmektedir.

Tablo 18: İtiraz iletilen ürün ve hizmetler

İtiraz	Sıklık	%
Kredi kartları	15	54%
Para transferleri	6	21%
Krediler	4	14%
Hesaplar	1	4%
Sigorta	1	4%
ATM	1	4%
Toplam	28	100%

Tablo 19’ da teşekkür edilen ürün ve hizmetler yer almaktadır. Kurumsal iletişime teşekkürün en fazla iletildiği görülmektedir.

Tablo 19: Teşekkür iletilen ürün ve hizmetler

Teşekkür	Sıklık	%
Kurumsal iletişim	5	83%
Kredi kartları	1	17%
Toplam	6	100%

Tablo 20’ de şikayetlerin içerikleri gösterilmektedir. Müşteri temsilcisine ulaşamama en çok şikayet edilen konudur.

Tablo 20: Şikayet içerikleri

Şikayet	Sıklık	%
Müşteri temsilcisine ulaşamama	35	29%
Bekleme süresi	17	14%
Arıza	7	6%
Başvurunun onaylanmaması	5	4%
Hizmet kesintisi	5	4%
Personel tavır davranış	4	3%
Ulaşmaması	4	3%
Sık arama yapılması	4	3%
Kartın ulaşmaması	3	3%
Telefonla ulaşamama	3	3%
Limit artışı yapılmaması	2	2%
Para sıkışması	2	2%
Taksit yapılmaması	2	2%
ATM sayısının az olması	1	1%
Kredinin sadece şubeden kapatılması	1	1%
Kartın sıkışması	1	1%
Eşya sigortası reklamlarının çok fazla olması	1	1%
Eft iptal süresinin uzun olması	1	1%
Fersude para verilmesi	1	1%
Ekstrenin tasarımı	1	1%
Güncelleme sonrası karakterlerin ekrana sığmaması	1	1%
Çok fazla reklam çıkması	1	1%

Güvenlik sorularının fazla olması	1	1%
Küsüratlı bakiye için ekte gönderilmesi	1	1%
ATM' de para olmaması	1	1%
Maaş hesabının yatmaması	1	1%
Para üstü vermemesi	1	1%
Ek kart iptal edilememesi	1	1%
Dolandırıcılık işlemleri	1	1%
Eft gönderim süresi uzun olması	1	1%
QR kodla para çekme limitinin düşük olması	1	1%
Çip arızası	1	1%
Kampanyadan kazanılan puan kazanımının bildirilmemesi	1	1%
Başvurunun sonuçlanmaması	1	1%
Temassızlık özelliği ile habersiz tutar çekilebilmesi	1	1%
Temizlik, bakım	1	1%
Yasal takibe alınma ve haber vermeme	1	1%
Başka müşteri bilgilerinin paylaşılması	1	1%
İstemediği halde kredi kartı çıkartılması	1	1%
İsim ve soyisim hatalı yazılması	1	1%
Toplam	120	100%

Tablo 21' de talep içerikleri görülmektedir. En çok istenen talep yapılandırma'dır.

Tablo 21: Talep içerikleri

Talep	Sıklık	%
Yapılandırma	40	87%
Kumbara isteme	1	2%
Başvuru talebi	1	2%
Doğum günü hediyesi talebi	1	2%
Oyun sitesi ödeme yapılamaması	1	2%
Faiz oranı değişikliği	1	2%
Faiz oranı düşüklüğü	1	2%
Toplam	46	100%

Tablo 22' de itiraz içerikleri gösterilmiştir. En çok kredi kartı üyelik ücretine itiraz edilmektedir.

Tablo 22: İtiraz içerikleri

İtiraz	Sıklık	%
Kart üyelik ücreti kesintisi	15	54%
Limit tahsis ücreti	3	11%
Maaş müşterilerinden ücret kesintisi	3	11%
EFT ücreti yüksekliği	3	11%
Hayat sigortası fiyatı	1	4%
Havale ücreti	1	4%

Komisyon ve masraf	1	4%
Hesap işletim ücreti kesintisi	1	4%
Toplam	28	100%
Teşekkür	Sıklık	%
Doğum günü mesaj içeriğinin beğenilmesi	3	50%
Doğum günü hediyesi talebi	2	33%
Harcama itirazının olumlu sonuçlanması	1	17%
Toplam	6	100%

Tablo 23' de teşekkür içerikleri görülmektedir. Doğum günü mesajları en çok teşekkür konusunu oluşturmaktadır.

Tablo 23: Teşekkür içerikleri

Teşekkür	Sıklık	%
Doğum günü mesaj içeriğinin beğenilmesi	3	50%
Doğum günü hediyesi talebi	2	33%
Harcama itirazının olumlu sonuçlanması	1	17%
Toplam	6	100%

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bankalar müşteri memnuniyetini artırmak için yoğun rekabet ortamında mücadele vermektedir. Yenilikçi müşteri deneyimlerinin tasarlanması ve sürdürülebilir başarı için hem teknolojinin sağladığı avantajlar hem etkin çalışanlardan destek almaktadırlar. Müşterilerin iletmış oldukları konular bankalar için oldukça önemlidir. Müşteri beklentilerinin anlaşılması için iletilen itiraz şikayet öneri ve teşekkürler bankaları ileri noktaya taşıyacak en önemli verilerdir. Müşteriler bankaların sundukları kanallar kadar, yasal ve sosyal medya kanalları ile de paylaşımlarda bulunmaktadır. Bankaların sosyal medyadan iletilen konulara oldukça ilgili oldukları görülmektedir.

Çalışmada Türkiye'de faaliyetlerine devam eden kamu, özel ve yabancı sermayeli on büyük bankanın twitter üzerinden müşteri iletileri incelenmiştir. Twitter üzerinden bankalara en çok şikayet iletilmekte, ardından talep itiraz ve teşekkürler gelmektedir. Kamu sermayeli bankalara en fazla iletilen ileti türü taleptir bunu şikayet, itiraz izlemektedir. Özel ve yabancı sermayeli bankalarda ise en çok ileti türü şikayet olup ardından itiraz gelmektedir, talep ve teşekkür aynı sayıda iletilmiştir.

Kamu sermayeli bankalara iletiler daha çok krediler, müşteri hizmetleri, şubeler, kredi kartları iken, özel ve yabancı sermayeli bankalarda ise daha çok kredi kartları, müşteri hizmetleri, şubeler, ATM ve krediler olarak belirtilmiştir.

Krediler için yapılandırma, limit tahsis ücreti itirazı, başvuru onaylanmaması, müşteri hizmetlerinde ise müşteri temsilcisine ulaşamaması, personelin tavır davranışlarından rahatsızlık ve bekleme süresi olarak en çok iletilen içeriklerdir. Kredi kartlarında kart üyelik ücreti, kartın ulaşmaması ve başvurunun onaylanmaması en çok iletilen konulardır. Şubelerde ise bekleme süresi ve telefonların cevapsız kalmaması müşteriler için oldukça önemlidir. ATM'lerde yaşanan arızalar, para

sıkışmaları, QR kodla para çekme limitinin yetersiz olması iletilen en çok konulardır. İnternet ve mobil bankacılıkta yaşanan hizmet kesintileri ilk sıradadır. Para transferlerinde alınan ücretler memnuniyetsizliğe sebep olmaktadır. Bankaların ürün ve hizmet pazarlaması için yaptıkları dış aramaların sıklığı da şikayet konusu olmaktadır. Hesap kartlarının ulaşmaması ve Kişisel Verileri Koruma Kanunu kapsamında müşteri bilgilerinin başka müşteriye ulaşması şikayete sebep olmaktadır.

Şikayete konu olan ilk üç ürün ve hizmet, müşteri hizmetleri, kredi kartları ve şubelerdir. İtiraza sebep olan ürün ve hizmetlerde ise kredi kartları, para transferleri ve kredilerdir. Müşterilerin sosyal medya üzerinden ilettikleri taleplerde en çok krediler için olmuştur. Müşterilerin ilettikleri teşekkürler ise kurumsal iletişim departmanlarının gönderdikleri doğum günü kutlamaları için olmuştur.

Şikayetlerin içeriklerine bakıldığında ise müşteri hizmetlerinde müşteri temsilcisine ulaşamaması, bekleme süresi, ATM'lerde yaşanan arızalar, kart ya da kredi başvurularının onaylanmaması, personel tavır ve davranışları ilk beş sıradadır. İtiraz edilen konular kart üyelik ücreti, limit tahsis ücreti, para transferi ücretleri ilk üç konudur. Taleplere bakıldığı ise yapılandırma talepleri ilk sıradadır.

Bankalar müşteri beklentilerini karşılamak için ürün ve hizmet süreç tasarımlarında kolay anlaşılır sade ve şeffaf olmalıdırlar. Yansıtılan ücret ve komisyonların şeffaflıkla sebepleri müşterilere açıklanabilmelidir.

Krediler için yapılandırma talepleri değerlendirilmeli, olumlu yanıt verilemiyorsa müşteriye sebebi ikna edici methodlarla açıklanmalıdır. Limit tahsis ücretinin hangi sebeple alındığı şeffaf şekilde açıklanabilmeli, alınmadan önce müşterilerin ne zaman ve ne kadar alınabileceği anlaşılır şekilde açıklanmalıdır. Müşterilerin işlem anında göremedikleri ya da anlayamadıkları ücretler için müşterinin telefonuna ya da internet ya da mobil bankacılığı kanalı ile ona verilerek ilerlendiği bir süreç gelişimi sağlanabilir. Aynı şekilde kredi kartı ücretleri için de ücret alım onay sürecinin dijital ortama taşınarak sözleşmelere ek olarak ikinci onayla alınması sürecin anlaşılabilirliğini artıracaktır. Kart ücreti çekimleri yapılmadan önce gönderilecek kısa sms ya da e posta ile müşterilere bilgilendirme yapılmalıdır.

Diğer yandan müşterilere daha düşük maliyetle hizmet sağlandığı müşteri hizmetleri için gelişimler süreçler tasarlanması gerekmektedir. Her ne kadar dijitalleşme ile müşteriler sesli yanıtlama sistemlerinden işlemlerinin büyük bir kısmını yapabilir duruma gelseler de müşteri temsilcileri ile görüşmek istemektedirler. Dijitalleşmenin yanında müşteri temsilcisinin robotik süreçlerin dışında müşteriye dinlemesi anlaması ve proaktif çözümler sunması için ulaşılabilir olmaları sağlanmalıdır. Gerekli ise internet bankacılığı ya da mobil bankacılığı kanallarının eş zamanlı kullanımı artırılarak müşteri hizmetlerindeki bekleme süreleri anlık olarak paylaşılmalı, yoğunluğun az olduğu saatler müşteriler için ilan edilmeli ve müşterilerin müşteri temsilcilerine rahat ulaşmaları sağlanmalıdır. Diğer yandan personel sayısının yetersiz olması durumu için de insan kaynağı sayısının artırılması gerektiği ortadadır. Müşteri hizmetlerinde çalışan personellerin yoğun çalışma şartları müşteriler ile kurdukları temaslarda çalışanların gergin olmalarına sebep olabilmektedir. Bu durumda çalışanlar için zorlu müşterilerle başa çıkabilmelerine

olanak sağlayacak eğitimler sürekli olarak verilmeli, diğer yandan müşteri temsilcileri için müşteriye ikna edecek hipnotik dil kalıpları ile konuşma eğitimleri, stres yönetimleri sağlanmalıdır. Duygusal emek sergileyen müşteri temsilcilerinin derinlemesine duygusal emek gösterimlerinin sağlanabilmesi için gerekli olan ortam yönetici desteği yaratılmalıdır.

Kredi kartları için kartın ulaşmaması için iletilen şikayetler için kurye süreçleri etkinlikle tasarlanmalıdır, hafta sonu tatil süreçleri için özel teslim süreçleri planlanmalıdır.

Şubelerdeki bekleme süresi etkin süreç tasarımları ve personel sayısının etkili yönetimi ile çözümlenmelidir. Çalışanlar rotasyona hazır halde bulundurulmalı ve şubeler arası rahatlıkla geçiş yapılmalıdır. Randevu modeli ile şubelerdeki bekleme süresi azaltılmalıdır. Telefonların yanıtlanması için gerekli tedbirler alınmalıdır, ulaşamayan müşterilere mutlak surette dönüş yapılmalıdır.

ATM arızalarının giderilmesi için teknik bakım hizmetleri daha sık periyotlarda yapılmalıdır. Para sıkışmaları sürecinde müşteri ara bilgilendirmeleri sms ya da e posta kanalı ile yapılmalıdır. Bankaların ürün ve hizmet satışı için yaptıkları dış arama faaliyetleri bir müşterinin aranma listesine giriş sayısının seyrekleştirilmesi sağlanarak memnuniyetsizlik önenebilecektir. Para transferleri işlemlerinde alınan ücretlerin sebepleri de banka maliyetleri açısından şeffaflıkla açıklanabilir hale getirilmelidir.

Müşteri teşekkürlerinin artırılması için ve etkin müşteri deneyimlerinin tasarlanabilmesi için kurumlarda yenilikçi fikirlerin desteklenmesi çalışanların yaratıcılıklarının teşvik edilmesi için uzmanlarda eğitimler alınmasına olanak tanınmalıdır. İnsan kaynakları uzmanlarının etkinlikle bankacılıkta müşterilerin beklentilerini karşılayacak gerek teknik, gerekse satış ve müşteri hizmetleri pozisyonlarına personel seçimlerini alanda uzman ya da eğitime açık potansiyeli yüksek çalışanlardan oluşturmaları yararlı olacaktır.

Araştırmanın yapıldığı dönem itibari ile elde edilen bu veriler farklı dönemlerde ve farklı veri adetleri ile yenilenmeli kurum başarılarının sürdürülebilir olması açısından özellikle müşterilerin ilettikleri öneriler içinde yeni çalışmalar gelecekteki araştırmacılar tarafından yapılabilir. Çalışmada elde edilen verilerin bankacılıkta müşteri deneyimi tasarımı ve şikayet çözümleri ile ilgilenen yönetici ve çalışanlara yararlı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Arslan, İ. ve Yapraklı, S. (2008). Banka Kredileri ve Enflasyon Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1983-2007), *Ekonometri ve İstatistik*, sayı.7, s.89.

Baş, T. ve Akturan, U. (2008). Nitel Araştırma Yöntemleri NVivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi, Ankara, Seçkin Yayıncılık

Barlow, J., and Claus, M. (2008). A Complaint is A Gift. 2. Edition, San Francisco, USA: Berret Koehler Publishers.

Chébat, J., C., Davidow, M. and Codjovi, I. (2005). "Silent Voices, Why Some Dissatisfied Consumers Fail To Complain," *Journal of Service Research*, vol. 7, 4, p. 1-15.

Çağlar, N. ve Uslu, I. (2012). Para ve Banka, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2667, s.14.

Güler, H.N. (2018). Kişilik, Örgütsel Güven ve Bağlılığın Duygusal Emeğe Etkileri İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İşletme Bilim Dalı, s.34.

Hakiri, W. (2012). For An Efficient Complaints Management System For Banks: A Conceptual Frame work And An Exploratory Study, *Journal Of Marketing Research & Case Studies*, vol.2012

Hussey, D. (1998). Daha İyi Nasıl... Değişim Yönetimi, Çev. Dilek Leblebici Teker, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 10-11.

Karaağaç, C., Erbay, E. ve Esatoğlu, A.E. (2018). "Özel Hastanelere Yapılan Çevrimiçi Şikayetlerin İçerik Analizi İle İncelenmesi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt.10, sayı.24, s.287-304.

Kartal, M.T. (2017). Türk Bankacılık Sektöründe Müşteri Şikayetleri Yönetimi Üzerine Bir Değerlendirme, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt.2.sayı.4.s.245-258.

Kozak, M. (2007). Turizm sektöründe tüketicilerin şikâyetlerini bildirme eğilimleri. Yönetim ve Ekonomi, *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 1-17

Yetiz, F. (2016). Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı.9(2), s. 107-108.

Yıldız, S. (2010). İşletme Performansının Ölçümü Üzerine Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı.36, s.180-181.

Yurttadur, M. ve Bulut, K. (2015). Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Finansal Yapısı ve Bu Yapının Müşteri Tercihine Etkisi, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, cilt 10, sayı.2.s.166.

www.bddk.org.tr

www.tbb.org.tr

www.sikayetvar.com

www.superoffice.com

**İŞLETMELERDE BİLGİ YÖNETİMİ VE İNOVASYONUN İŞLETME
PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİSİ****Dr. Emre NALÇACIGİL**

ORCID: 0000-0001-9834-7472

Selçuk University

Özet

Günümüzde bilginin, işletmelerin en önemli kaynaklarından biri haline geldiği şüphesizdir. Bilginin, teknoloji ile birbirini tamamlayan bir girdi olarak kullanılması ve bilgi teknolojilerinin ekonomik alanda yer alması, bilgiyi, iş dünyasında sınırsız bir güç kaynağı kılmıştır. İşletmeler kendilerine has olan bilgilerini kullanarak, inovasyon düzeyini arttırmakta ve bu da işletmeye stratejik rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Bu bağlamda bu çalışma, işletmelerdeki açık ve örtülü bilgi paylaşımı ve inovasyonun firma performansıyla olan ilişkisini araştırma amacı taşımaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde bilgi kavramı ve ilerleyen bölümlerde sırasıyla inovasyon ve işletme performansı kavramları ayrıntılı olarak incelenmiş ve son bölümde bu kavramların işletmelerle ilişkisi açıklanmıştır. Araştırma sonucunda bilgi paylaşımının inovasyon ve işletme performansı üzerinde, inovasyonun işletme performansı üzerinde etkili olduğu iddia edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Bilgi Paylaşımı, Bilgi Yönetimi, Örtülü Bilgi, Açık Bilgi, İşletme Performansı.

**INFORMATION SHARING AND MANAGING IN BUSINESS, INNOVATION
AND COMPANY PERFORMANCE RELATIONSHIP****Abstract**

Today, there is no doubt that the information has become one of the most significant sources of business. The usage of information with mostly technology as an integrating input and, within time, it made the information possible to be seen as unlimited power with the presence of information technologies in financial field. After the communities define the implicit information and explicit information, they supply the needs of their customers by using the information which creates privilege for the community, which their rivals don't have and increase the level of innovation and this; therefore, gives the community strategic dominance. This study which has been prepared to assess the relation between explicit and implicit information sharing at businesses with innovation and the performance of the firm consists of two parts as theory. As a result of the sharing of information on innovation and business performance, innovation on business performance has been offered to be effective.

Keywords: Innovation, Information Sharing, Information Management, Implicit Information, Explicit Information, Business Performance.

GİRİŞ

Günümüzde işletmeler, hızlı değişimin yaşandığı, kıyasıya rekabetin olduğu ve çevre koşullarının belirsiz olduğu ortamlarda faaliyet göstermektedirler. Değişen rekabet koşullarıyla birlikte, memnun edilmesi zorlaşan tüketiciler, işletmeleri, üstünlük elde etmek için çaba göstermeye yönelmektedir. Belirsizliğin hâkim olduğu ekonomilerde, rekabet üstünlüğü sağlayacak tek güvenilir kaynak bilgidir. İşletmeler, geçmişi hatırlamak, bugünü izlemek ve geleceği planlamak amacıyla bilgiye gereksinim duyarlar. İşletmelerin amaçlarının belirlenmesi ve bu amaçlara ulaşılması için gereken faaliyetlere ilişkin uzun dönemli sonuçlarla ilgili olan stratejik kararların etkinliği, büyük ölçüde stratejik bilgilerin iç ve dış kaynaklardan istenen özelliklerde elde edilmesine bağlıdır.

Değişim ve gelişimin kesintisiz bir süreç olduğu gerçeği dikkate alındığında, bu sürecin takibinde bilgi yönetimi ve bilgi paylaşımının, değişim ve gelişimlere uyumun sağlanması aşamasında ise inovasyonun işletmeler açısından yaşamsal öneme sahip oldukları görülmektedir. İşletmelerin performansının artırılması için bilgi paylaşımı ve inovasyonun, birlikte ele alınması gereken kavramlar olduğu söylenebilir. Bu değerlendirmeler ışığında, değişimin belirleyici ve yönlendirici bir konuma yükseldiği iş dünyasında, bilgi paylaşımı ve inovasyon kavramlarının işletmelerin performansı üzerinde taşıdığı rol vurgulanarak ve bu rol analiz edilerek belirtilmiştir. Bu temel amaç çerçevesinde, çalışma kapsamında bilgi paylaşımı, inovasyon ve firma performansı kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkiler teorik çerçevede ele alınmıştır. Bu çalışmayla; işletmelerin performansını artırmada birinci derecede sorumlu olan yöneticilere, performans üzerinde doğrudan etkileri bulunan bilgi paylaşımı ve inovasyonun oluşturulması ve geliştirilmesi süreçlerinde yol gösterici birtakım ipuçları sunulması da amaçlanmaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda, çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde bilgi kavramı ve bileşenleri, bilgiyi oluşturan temel öğeler, bilginin özellikleri, bilginin önemi, bilgi paylaşımı, bilgi paylaşımında temel ilkeler, bilgi paylaşım türleri, açık bilgi paylaşımı, örtülü bilgi paylaşımı, bilgi paylaşımını etkileyen faktörler, bilgi yönetimi ve bilgi paylaşımının işletmelere sağladığı yararlar üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde inovasyon kavramı, inovasyon türleri, inovasyon ar-ge ilişkisi, inovasyon hızı ve inovasyon kalitesi kavramları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise performans kavramı, kriterleri, işletme performansı, işletme performansının boyutları, işletme performansının ölçülmesi ve finansal, operasyonel performans incelenmiştir.

Son bölümlerde ise çalışmanın konusu, çalışmanın amacı ve çalışmanın önemi ele alınmıştır. Bu analiz ve değerlendirme sürecinde çalışmanın temel amacı doğrultusunda, bilgi paylaşımı; açık bilgi paylaşımı, örtülü bilgi paylaşımı, inovasyon; inovasyon hızı, inovasyon kalitesi, firma performansı; firmanın finansal performansı, firmanın operasyonel performansı arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

1. BİLGİ KAVRAMI

Çalışmanın bu ilk bölümünde bilgi kavramı ve bileşenleri, bilgiyi oluşturan temel öğeler, bilginin özellikleri, bilginin önemi, bilgi paylaşımı, bilgi paylaşımında temel ilkeler, bilgi paylaşım türleri, açık bilgi paylaşımı, örtülü bilgi paylaşımı, bilgi paylaşımını etkileyen faktörler, bilgi yönetimi ve bilgi paylaşımının işletmelere sağladığı yararlar üzerinde durulmuştur.

Bilgi kavramı, binlerce yıl önce, insanlığın evriminin temeli olmuştur. Bilginin tartışılması M.Ö. beşinci yüzyılda, felsefeci Sokrates'in bilginin sınırları sorusu ile başlamıştır (Malhotra, 1997: 2). 1880'lerden önce bilgi; aletlere, süreçlere ve ürünlere uygulanmıştır. Bu da sanayi devrimini yaratmıştır. 1880'den başlayıp İkinci Dünya Savaşı ile biten dönemde bilgi, günlük hayatta uygulanmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise bilgi, son hızla üretimin en önemli faktörü hâline gelerek, sermaye ve emek faktörlerini bir yana itmiştir (Drucker, 1993: 32).

Geçmişte fiziki güce, toprağa veya bir fabrikaya sahip olan bireyler güçlü sayılmaktaydı. Günümüzde ise en yüksek kalitede güç, bilginin doğru ve yerinde kullanılmasından ortaya çıkmaktadır. Geçmişte bilgi işletmeler için bir güç kaynağı olmaktan öte bir bürokratik gereksinim olarak görülmekteydi. Bireysel ve kurumsal olarak düşündüğümüzde, gücün kaynağı, bahsedilenlerden bilgiye doğru kaymıştır. Bilginin giderek daha güncel hale gelmesinin arkasında yatan nedenlerin başında son yıllarda bilginin toplanması, saklanması, işlenmesi gibi işlemleri gerçekleştirecek teknolojik olanakların artması gelmektedir (Öztürk, 2005: 2).

Bugüne kadar birçok bilim adamı, araştırmacı ve akademisyen tarafından bilginin tanımı yapılmıştır. Bilgi Davenport ve Prusak'a göre; belli bir düzen içindeki deneyimlerin, değerlerin, amaca yönelik enformasyonun ve uzmanlık görüşünün yeni deneyimlerin ve enformasyonun bir araya getirilip değerlendirilmesi için bir çerçeve oluşturan esnek bir bileşimdir (Davenport, Prusak, ve Günay, 2001: 27). Bilgi, bilenlerin beyinlerinde ortaya çıkar ve orada uygulamaya geçirilir. Kuruluşlarda genellikle yalnızca belgelerde ya da dolaplarda değil rutin çalışmalarda, süreçlerde, uygulamalarda ve normlarda kendisini gösterir. Bilgi, çeşitli unsurların birbirleriyle karışmasından oluşur, belli bir biçime sahip olmakla birlikte esnektir de, sezgiler için içine girdiğinden ona sözcüklerle sahip olmak ya da mantık terimleri kullanarak onu tümüyle anlamak zordur (Davenport, vd., 2001: 28). Bilgi insanların içindedir, insanın karmaşık ve önceden bilinmeyen doğasının bir parçasıdır (Öztürk, 2005: 3).

Drucker'a göre bilgi; "faaliyetler içinde taban teşkil ederek veya bir bireyi yahut kurumu değişik veya daha etkin eylemler yapma yeteneği vererek bir şeyi veya bireyi değiştiren bilgidir" şeklinde tanımlanmaktadır. Bilgi sadece kayıtlarda ve bilgi bankalarında değil kurumsal rutinlerde, süreçlerde, uygulama ve normlarda da içerilmiştir. Bilgi akışkan olduğu kadar da yapılandırılmıştır. Bilgi bazen sezgiseldir ve sözlere dökülmesi her zaman mümkün olmayabilir (Drucker, 1994: 213). Nonaka bilgiyi, gerekçelendirilmiş gerçek inanç olarak tanımlar. Kişi kendi inançlarının doğruluğunu dünyaya ilişkin gözlemlerine dayanarak gerekçelendirir. Bu gözlemler ise kişiye özgü bakış açısına, kişisel duyarlılık düzeyine ve bireysel deneyimlere dayanır (Nonaka ve Takeuchi, 1995: 15).

Bilgi her zaman güç anlamına gelmiştir: yaşamak için güç, uyum sağlamak için güç, zor bir çevrede başarılı olmak için güç (Buckman, 2004: 5). Awad ve Ghaziri'ye göre ise bilgi, tecrübe veya çalışma yoluyla kazanılmış anlayıştır. Aynı zamanda, gerçeklerin birikimi veya kuraldır. Bilgi spesifiktir, bir problem alanından diğerine transfer edilemez, belli bir zamanda kullanılır ve daha sonra o bilgiye ihtiyaç duyulmayabilir. Bilgi; değerlere, inançlara ve güvene bağlıdır. Bilgi, başarılı deneyimlerle gelişir ve sonra da bu tecrübe uzmanlığa dönüşür. (Güçlü ve Sotirofski, 2006: 5).

Bu tanımları çoğaltmak mümkündür. Tanımların arka planı incelendiğinde bilginin süreç odaklı ve sonuç odaklı iki farklı yapıya sahip olduğu söylenebilir (Çapar, 2003: 257). Bu yaklaşımlar genel bir çatı altında ele alınırsa, bilgi kavramı için şu genellemeler yapılabilir:

- i) Bilginin temelini veri ve enformasyon oluşturur,
- ii) Enformasyonun rasyonel bir biçimde akıl süzgecinden geçmesi ve yorumlanması ile ortaya çıkar,
- iii) Karar verme, planlama, karşılaştırma, değerlendirme, analiz, tahmin, tanı vb. yaşamın her alanına dayanak oluşturacak eylemlerin temelini teşkil eder,
- iv) Veri geçmişteki, enformasyon şimdiki zamandaki, bilgi ise gelecekteki kararlarla ilgilidir (Aktaş, 2003: 5).

İşletmeler için bilgi kavramına ilişkin bir çözümleme yapıldığında, sürekliliği sağlayabilmede bilginin “stratejik” bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Bilgiyi stratejik kullanan bireyler, işletmeler ve uluslar, rakipleri karşısında bir adım önde olabilmektedir. Bu fırsatın kullanılabilmesi için işletmelerin bilgiyi iç ve dış çevresindeki bütün faaliyetleriyle birleştirmeleri gerekir. Aynı zamanda bilginin sürekli üretilmesi de gelecek odaklı çalışmada önemli fırsatları her zaman gündemde tutacaktır. Dolayısıyla işletmeler için bilgi etkileyici değil belirleyici bir rol oynar (Barca, 2003: 6). Bilgi kavramıyla yakından ilişkili veri ve enformasyon kavramları aşağıda açıklanmıştır.

1.1. Veri

Veri bilgi kavramının başlangıç aşamasını oluşturmaktadır (Mısırdalı, 2006: 15). Veri amaçlara bağlı olarak işlemlerin işlenmemiş bir biçimde kaydedilmesidir. Veri, özümlememiş ve yorumlanmamış gözlemler, işlenmemiş gerçekler olarak tanımlanabilir. Modern kurumlarda veri, teknolojik sistemlerde saklanır ve çoğu kez bir anlam veya içerik teşkil etmez (Barutçugil, 2002: 56). Tüm işletmelerin veriye ihtiyacı vardır, buna bağlı da her işletmenin enformasyon üretmesi için ihtiyacı olan veri sayısını ve türünü belirlemesi gerekir (Ghaziri ve Awad, 2005: 36).

Veri tek başına bir şey ifade etmez. Veri olaylar hakkında birbirinden ayrı nesnel gerçekleri ifade eder. Çeşitli olguların her türlü gösterimini içermektedir. Genellikle ham bilgi, analiz edilmesi ve daha ileri süreçlerde kullanılabilir hale getirilmesi gereken ön bir malzeme olarak değerlendirilmektedir. Veri, olaylara ilişkin nesnel gerçekler olup birbirleriyle ilişkilendirilmemiştir. Veri kurumsal bağlamda işlemlerin yapılandırılmış biçimde kaydedilmesidir. Modern kurumlarda veri teknolojik ortamlarda saklanır. Bu yolla verilerin sisteme ilk girişi finans, muhasebe

ve pazarlama departmanları kanalıyla olmuştur. Bu süreç son zamanlara kadar merkezi olarak yürütülmüştür. Bugünkü eğilim ise verinin derlenmesinin yerelleşmesi yönünde olup veri toplamanın maliyeti, hızı ve sistemin ne kadar veriyi taşıyabileceği sorularını araştırmaktadır. Niceliksel açıdan işletmeler veri yönetimi işini maliyet, hız ve kapasite cinsinden değerlendirir. Bir veri parçasını yakalamak ya da arayıp bulmak ne kadar maliyet gerektirmektedir? Veriyi sistemimize ne kadar sürede alabilir ya da sistemdeki veriye hangi sürede erişebiliriz? Sistemimizin kapasitesi ne kadar veri saklamaya uygundur gibi sorulara cevap aranır (Mısırdalı, 2006: 16). Niteliksel ölçümlerde ise zaman, uygunluk ve anlam önemlidir. Bu ölçümlerde gereksinim duyduğumuz zaman verilere ulaşabiliyor muyuz? Gereksinim duyduğumuz veri gerçekten o mudur? Aldığımız veri bizim için bir anlam ifade ediyor mu gibi sorular işletmelerin cevap bulmaya çalıştığı sorulardır. İşyerleri açısından verinin en işe yarar tanımı “yapılan işlemlerin belli biçimlerde tutulmuş kayıtları”dır. Tüm kuruluşların verilere gereksinimi olmakla birlikte bazı endüstriler verilere fazlasıyla bağımlı çalışırlar. Bunlar bankalar, sigorta şirketleri, kamu hizmeti veren kuruluşlar, sosyal güvenlik kurumları gibi birimlerdir. Bu “veri kültürlerinin” temelinde kayıt tutma olayı yer alır ve bu kuruluşların başarılı olabilmesi açısından etkili bir veri yönetimi zorunludur. Bu kurumların işi milyonlarca işlemin kaydını doğru ve işe yarar bir biçimde tutmaktır (Barutçugil, 2002: 57).

Bazen işletmelerin yalnızca gerçeklere ilişkin oldukları ve bu yüzden de bilimsel bir kesinlik görüntüsü verdikleri için yığınlarca veriyi biriktirdikleri olur. Ne kadar fazla veri toplanırsa objektif olarak doğru kararların kendilerinden ortaya çıkacakları sanılır. Oysa bu görüş iki noktada yanlıştır. Birincisi, gereğinden fazla veri toplamak aralarında işe yarayacak olanların belirlenmesini ve kullanılmasını zorlaştırabilir. İkincisi ve daha önemlisi, verilerin kendi başlarına bir anlam taşımaları söz konusu değildir. Veri sadece olup bitenlerin bir bölümünü açıklar, içinde değerlendirme, yorum yoktur ve karar vermek açısından güvenilecek bir temel oluşturmazlar. Karar almayı temel oluşturacak olgular arasında veri de yer alabilir ama veri size ne yapmanız gerektiğini söyleyemez. Veri kendisinin önemi ya da işe yarayıp yaramayacağı hakkında bir fikir vermez. Enformasyon yaratmak açısından vazgeçilmez bir hammadde olması nedeniyle veri kuruluşlar için önemlidir (Davenport, vd., 2001: 28).

1.2. Enformasyon

Enformasyon elde edilen verilerin belli bir süreçten geçmesi sonucunda oluşmakta, yani veriden türetilmektedir. Düzenlenmiş bir veri kümesi enformasyonu ifade etmektedir. Ancak burada verinin önemi ve amacı olmalıdır (Drucker, 1994: 35). Enformasyon, belirli bir kullanıcı için verinin anlamlı ve yararlı hale getirilmesidir (James, Chen, ve Cropanzano, 1996: 38). Enformasyon anlamlıdır, amacı vardır, konu ile ilgilidir, belirli bir amaç için şekillenmiştir. Enformasyon, çalışanlara ve yöneticilere ağ bağlantıları, internet veya e-mail ile ulaşır (Ghaziri ve Awad, 2005: 36). Enformasyon, olay ve objeleri yorumlamak için bir bakış açısı kazandırır ve bilgi oluşturmak için gerekli bir öğedir. Enformasyon, bilgiye katkıda bulunarak onu etkiler (Nonaka ve Takeuchi, 1995: 16).

Enformasyon, işlenmiş, anlamlı bir şekilde bir araya getirilmiş veriler topluluğudur (Davenport, vd., 2001: 28). Verilerin ilişkiler ve amaçlarla donatıldıktan sonra yeniden düzenlenmiş halidir. Verilerin enformasyon formuna dönüştürmek amacıyla, sınıflandırması, hesaplanması, düzeltilmesi, amaca yönlendirmesi, özetlenmesi gerekir. Enformasyonun amacı alıcının bir konudaki düşüncelerini değiştirmek, değerlendirmesi ya da davranışı üzerinde bir etki yaratmaktır. Veriden çok daha zengin bir içeriğe sahip olan enformasyon yazılı, sözlü veya görsel mesajdır. Her mesajda olduğu gibi enformasyonun aktarılması için bir gönderen ve bir alıcı olması gerekir. Enformasyon mesajı alan kişinin algılama ve yargısı üzerinde etki yapmayı hedefler. Bu açıdan bakıldığında mesajın enformasyon olup olmadığına üzerinde bıraktığı etkiye bakarak alıcının kendisi karar verir. Enformasyonun amacı alıcının bir konudaki düşüncelerini değiştirmek, değerlendirmeleri ya da davranışları üzerinde etki yaratmaktır. Enformasyon alıcısını biçimlendirmek zorundadır; bakış açısında ya da anlayışında bir fark yaratmalıdır, enformasyon fark yaratan veridir. Enformasyon kuruluş içinde sert ve yumuşak iletişim ağları aracılığıyla dolaşır. Sert iletişim ağı gözle görülür, başı sonu belli bir alt yapıya sahiptir. Bunlar kablolar, taşıma araçları, uydu alıcıları, posta kutuları, adresler, elektronik posta kutuları gibidirler. Bu ağlarla iletilen mesajlar arasında elektronik posta mesajları, geleneksel posta mesajları, paketler ve internet mesajları sayılabilmektedir. Yumuşak iletişim ağı ise daha az gözle görülür bir nitelik taşır. Kendiliğinden yürümektedir. Birisinin size not ya da üzerinde “bilginize” yazılı bir makale fotokopisi vermesi yumuşak iletişim ağı ile haberleşmeye birer örnektir (Davenport, vd., 2001: 29).

1.3. Bilginin Veri ve Enformasyonla İlişkisi

Veri, enformasyon ve bilgi kavramları genellikle birbirleriyle karıştırılmaktadır. Veri daha az tartışmaya açık bir kavram iken; bilgi ve enformasyon kavramları çoğunlukla birbirine karıştırılmaktadır. Veri olaylar hakkında birbirinde ayrı, nesnel gerçekleri ifade ederken, enformasyon ise düzenlenmiş veri kümesini genellikle belge şeklinde veya görsel ya da işitsel olan mesajı ifade etmektedir (Mısırdalı, 2006: 17).

Verilerden farklı olarak enformasyonun anlamı vardır; yani “ilişkilere ve amaca” sahiptir. Enformasyon, yalnızca alıcıyı biçimlendirme potansiyeline sahip olmakla kalmayıp, kendisinin de bir biçimi vardır ve bir amaca yönelik olarak organize edilmiştir. Kaynak ona anlam kattığında veri, enformasyona dönüşür. Veriler, çeşitli yollarla değer eklenerek enformasyona dönüştürülür, verilere katma değer ekleyerek enformasyona dönüştürürken aşağıdaki süreçlerden geçilir (Öztürk, 2005: 5).

Enformasyon veriden daha zengin bir içeriğe sahipse de temelinde veri bulunmaktadır. Veri enformasyona bir süreç sonunda dönüşmekte ve bu süreçte veriye çeşitli yollarla bir değer eklenmektedir. Aralarındaki temel fark, enformasyonun bir yorum içermesi ve bu sayede kullanıcının bir sentez yapmasına yardımcı olmasıdır. Veriye değer eklemeye bazı zihinsel süreçlerden geçilmektedir. Bu zihinsel süreçler aşağıda sıralanmıştır (Gupta, 1996: 14);

- Amaca Yönelme: Verilerin hangi amaç için toplandığının bilinmesidir.

- Kategorize Etme: Verilerin analize uygun veya temel bileşenlerinin neler olduğunun bilinmesidir.
- Hesaplama: Verilerin matematiksel ya da istatistiksel olarak analiz edilmesidir.
- Düzeltme: Verilerin hatalardan arındırılmasını ifade etmektedir.
- Özetleme: Verilerin kısa ve özünü ortaya koyacak şekilde özetlenmesi olarak ifade edilebilir.

Enformasyon da veri gibi karar almada tam bir işleve sahip değildir. Ancak alınacak kararlar için temel oluşturmaktadır. Bundan dolayı iyi bir enformasyonun belli özellikler taşıması gerekmektedir. Bu özellikler aşağıda kısaca özetlenmeye çalışılmıştır (Öztürk, 2005: 4).

Öznellik: Enformasyonun anlamı bireyden bireye farklılık göstermektedir. Enformasyonun değeri ve yararlılığı büyük ölçüde öznelidir.

İlgi: Enformasyonun sadece karar verici için anlamlı ve konu ile ilgili olması gerekmektedir.

Zamanlama: Enformasyon doğru insana, doğru yerde ve doğru zamanda ulaşmalıdır.

Doğruluk: Enformasyon hatalardan arındırılmış olmalıdır. Doğruluk enformasyonda aranması gereken temel özelliktir, çünkü enformasyon doğru değilse, yanlış kararlar alınmasına neden olmaktadır.

Enformasyon Şeklinin Doğru Olması: Enformasyonun karar verici için yararlı olması onun doğru biçimde olmasına bağlıdır. Yani enformasyon, o enformasyondan yararlanacak kişilerin anlayıp, kullanabileceği şekilde olmalıdır.

Yeterlilik Düzeyi: Karar vericinin enformasyonu kullanarak sorunu yeterli düzeyde çözmesini ifade etmektedir.

Ulaşılabilirlik: Karar vericinin enformasyona kolayca ulaşabilmesi gerekmektedir (Mısırdalı, 2006: 5).

Enformasyon veriye göre kıyas edildiğinde daha geniş bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bilginin en geniş kapsama sahip ve zaman bakımından bir sınırın olmadığı görülmektedir.

1.4. Bilginin Özellikleri

Bilginin temelde iki önemli özelliği vardır. İlki, bilginin hammaddesi olan verinin tek başına anlam taşımadığı ancak işlendikten sonra anlam kazanabileceğidir. İkincisi ise verinin işlenmiş hali olan bilginin yönetsel kararlara ilişkin belirsizliği azalttığıdır (Eleren ve Kurt, 2001: 122).

Bilginin diğer özellikleri ise aşağıda sıralanmıştır (Arbak ve İlter, 1995: 74).

- Bilgi erişilebilir olmalıdır: Yasalar ve diğer düzenlemelerle bilginin herkese açık olduğunun güvence altına alınmış olmasıdır. Bilgi herkes için erişilebilir olmalıdır, bunu da kuruluşlar bilginin akışını sağlamak yoluyla kolaylaştırırlar. Bilgi akışının sağlanmasında çeşitli iletişim kanallarından (kamu duyuruları, TV, medya vb.) yararlanılabilir. Ancak, eğitim noksanlığı bireylerin bilgiye erişim, kullanım ve yorumlama yeteneklerini sınırlandırabileceğinden şeffaflığın etkinliğini azaltabileceği

de unutulmamalıdır. Önemli olan husus herkesin bilgiye erişiminin eşit koşullarda sağlanmasıdır.

- Bilginin ilgili olması gerekir: Bilginin erişilmesi istenilen konulara açıklık getirecek nitelikte olmasıdır. Ancak, sübjektif olması nedeniyle bilginin ilgili olma özelliğini taşıması kolay olmayacaktır. Çünkü farklı ilgi grupları farklı konulara odaklanmakta ve ihtiyaç duydukları bilgiler de farklı olmaktadır. Ayrıca, bilgideki yoğunluk gerek duyulan bilginin bütün içinden ayrıştırılmasını güçleştirebilir.

- Bilginin nitelikli ve güvenilir olması: Bilginin nitelikli olmasını sağlayan temel özellikler açık ve anlaşılabilir olması, doğru zamanlı, eksiksiz ve süreklilik arz etmesi olarak sıralanabilir. Ancak, bilginin niteliğine ilişkin temel standartlar oluşturulmalı ve güvenirliliğin sağlanmasındaki en temel yöntem olarak bu standartlara uyulup uyulmadığı uluslararası kuruluşlar, denetçiler ya da standartları oluşturan kurumlar tarafından izlenmelidir. Bilginin elde edilmesine ilişkin işlevler ve yayılması uygun görülen bilginin formatlanmasındaki uygunluk, karşılaştırma olanağı verecek ve bilgi kullanıcılarının zaman içinde değişen verilerdeki değişimleri değerlendirmelerine de olanak sağlayacaktır (Öztürk, 2005: 6).

Bir başka tanıma göre bilginin özellikleri şöyle sıralanmaktadır (Barutçugil, 2002: 58):

- Bilgi dinamiktir. Sahip olunan bilgi sonucunda bir eylem gerçekleşmektedir. Eğer bilgi kullanılmıyorsa etkisizdir, bilgi ancak kullanıldığı zaman ortaya çıkmaktadır.

- Bilgi karmaşıktır. Çeşitli unsurların bir araya gelmesi ve bu unsurlar arasında kurulan ilişki sonucunda oluşmaktadır.

- Bilgi kişiseldir ve durumlara bağlıdır. Bilgi, ortaya çıkaran veya kullanan kişiye göre şekil almaktadır. Bu özelliği ile bilginin değeri de kişiden kişiye değişim göstermekte ve ona gereksinim duyan kişiler için çok değerli olmaktadır.

- Bilgi açık bir sistemdir. Çevresi ile sürekli ilişki içindedir. Bu özelliği ile hem kendini yenileyebilmekte ve geliştirebilmekte hem de çevresini etkileyebilmektedir.

Bilgi günümüzde işletmelerin üretim faktörleri arasında da yer almaktadır. Ancak geleneksel üretim faktörlerinden (doğal kaynaklar, sermaye ve emek) farklı birtakım özelliklere sahiptir. Bu özellikler şunlardır (Mısırdalı, 2006: 6):

- Bilgi, bir üretim faktörü olarak sürekli üretilebilme özelliğine sahiptir ve sınırsız bir kaynak olarak ele alınıp, yönetilmektedir.

- Bilgi, kendisini sürekli yenilemektedir.

- Bilgi, çok kolay bölünebilir ve paylaşılabilir olduğu için, diğer üretim faktörleri gibi kıt kaynak olma şeklinde bir niteliğe sahip değildir.

- Bilgi, çok esnek bir yapıya sahiptir, bu nedenle diğer üretim faktörlerini ikame edebilecek özelliktedir.

- Bilgi, özellikle iletişim araçları sayesinde kolay taşınabilmektedir. Bundan dolayı akışkandır ve çok kolay elde edilebilen bir üretim faktörüdür.

Ayrıca bilgi doğru olmalı, güncel olmalı, standart olmalı, esnek olabilmeli, mükerrer olmamalı, istenilen formda bulunabilmeli, ihtiyaçlara yetiştirebilmeli ve paylaşılabilir (Arbak ve İltter, 1995: 71).

Tecrübe, yerleşmiş gerçekler, karmaşıklık, yargı, sağduyu kuralları, sezgi, değerler ve inançlar bilginin diğer özelliklerini oluşturmaktadır. Tecrübe, zamanla gelişen ve biriken bilgidir. Davenport ve Prusak bu özellikleri şöyle açıklamaktadır; yerleşmiş gerçek, olması gerekli olanı tam anlamıyla bilmektir. Karmaşıklık, bilginin kendisine uymayanı hariçte tutacak kesin bir yapıya sahip olmamasıdır. Yargı, sadece yeni durumlar ve enformasyonlar hakkında bilinenlerin ışığında değil, yeni durumlara ve enformasyonlara cevap verecek yeni durumlar hakkında da karar verilmesidir. Sağduyu kuralları ve sezgi, daha önceki tecrübe, gözlem yapılan hata ve denemelerden ders alarak yeni durumlara karşı önceki problemlere uygun çözümler oluşturmaktır. Bilgi ile bütünleşmiş bir halde olan değerler ve inançlar, bilgi sahibinin ne gördüğünü, neyi içselleştirdiğini ve gözlemlerinden ne gibi sonuçlar çıkardığını belirler (Davenport, vd., 2001: 28).

1.5. Bilgiyi Oluşturan Temel Öğeler

Bilginin daha iyi kavranabilmesi için bu kavramı oluşturan unsurlar da incelenmelidir. Bu unsurlar aşağıda kısaca özetlenmeye çalışılmıştır (Davenport, vd., 2001: 28).

Deneyim: Bilginin temelinde deneyim vardır. Zaman içinde yaşananlarla ve yapılanlarla ilgili olan deneyim, bilginin gelişimini ve yeni gerçekleşen olayları geçmişte yaşananlar yardımıyla görmeyi ve anlamayı sağlamaktadır. Kısacası deneyim, kişilere şimdiki durumu çözmeleri veya anlamaları için tarihsel bir bakış açısı sunmaktadır. Bu unsur örgütlerde öncelikle neden deneyimli kişilerin tercih edildiğini açıklamaktadır. Kişilerin sorunu önceden görme, oluştuğunda ise nasıl çözebileceğini bilme yetisi bulunmaktadır.

Değerlendirme: Bilgi yalnızca yeni oluşumları değerlendirmekle kalmamakta, yeni oluşumlar karşısında kendisini de değerlendirip, geliştirmektedir. Dolayısıyla bilgi 'yaşayan bir sistem'dir. Çünkü bilgi, çevresi ile girdiği ilişkiler sonucunda değişmekte ve gelişmektedir. Bu sayede dogmatik düşünceden ayrılmaktadır.

Değerler ve İnançlar: Değerler ve inançlar bilgiyi oluşturan ve kullanan kişinin ne gördüğünü, gördüklerini nasıl algıladığını ve bunlardan nasıl bir yargıya vardığını belirlemektedir. Böylelikle kişilerin aynı olaylar karşısında neden farklı tepkiler verdiği açıklanabilmektedir.

Sağduyu ve Sezgi: Sağduyu ve sezgi deneyimle açıklanabilmektedir. Deneyimli kişiler önceden çözdükleri sorunlara benzer yeni sorunlarla karşılaştığında eski çözüm yollarından faydalanarak kısa yollu çözümler bulabilmektedirler. Kişiler bu çözüm yollarına nasıl olduğunu bilmeden hızlı şekilde ulaşmaktadırlar. Dolayısıyla, refleks özelliği taşımakta ve kişileri her defasında analiz yapmaya sevk etmemektedir (Mısırdalı, 2006: 18).

1.6. Örgütsel Bilgi Paylaşımı

Bilgi ve işletme araştırmaları içerisinde yer alan kavramlardan birisi olan bilgi paylaşımı, bilgi yönetiminde bilginin aktarılması sürecinin bir boyutu olarak ele alınmaktadır.

İşletmelerde bilgi paylaşımının en önemli unsurunun bireyler ve bireysel bilgi olduğu ifade edilmektedir (Nonaka ve Takeuchi, 1995: 62). Her işletmenin bilgi yönetim süreci kendi yapısına uygun olarak işlemekte ve bu süreçlerin ortak noktasını da bilginin paylaşımı oluşturmaktadır. Günümüzde işletmelerin başarısı ve rekabet üstünlüğü için işletmelerde bilginin yaratılması ve paylaşımı kritik bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Mısırdalı, 2006: 27). İşletme, amaçlarına ulaşmada en büyük desteği bilgi paylaşımından sağlamaktadır. Ayrıca işletmelerin bilgi paylaşım düzeyi ile performansları arasında önemli bir bağlantı vardır (Mesmer-Magnus ve DeChurch, 2009: 536). İşletmelerin bilgi paylaşım stratejisindeki başarısı, büyük oranda kaynak yönetiminde eşgüdüm sağlama yeteneğine bağlıdır. Bilgi paylaşımı sisteminin kurulması ve davranış olarak öğrenilmesi, katılımcıların yaygın algıları ile ilgilidir. Çalışanların, yeni iş uygulamaları geliştirmek ve yaratmak amacı ile devam eden öğrenme çabaları bilgi paylaşım yeteneklerini iyileştirir. Çoğu bilim adamları, bu tür davranış değişikliklerinin işyerindeki yenilikçi uygulamalar için önemli olduğuna inanırlar (Taş, 2011: 118). Bilgi paylaşımı işletmelerin rekabet avantajı sağlamaları için önemlidir (Dağlı, 2007: 9).

Bilgi paylaşımı sürecinde, bilgi bireyler arasında yer değiştirmektedir. Bu bağlamda, paylaşım süreciyle bilginin bir kişi tarafından verilmesi ve bir başka kişi tarafından alınması ifade edilmektedir. Genel olarak paylaşım sürecinde, birileri paylaşılandan bir şeyler kazanmakta iken, birileri de bu süreç sonucunda bir şeyler kaybetmektedir. Bununla birlikte bilginin soyut bir varlık olması paylaşımı konusunda somut varlıklardan farklı olarak ele alınmasına neden olmaktadır. Yani, somut varlıkların değeri kullanıldıkça azalma eğilimindeyken, bunun tersine bilgi paylaşıldıkça ve kullanıldıkça artmakta, hatta kullanılmadığı zaman değeri azalmaktadır. Bilgi paylaşımı, bilginin bir yerden, bir kişiden, bir mülkiyetten bir başkasına taşınması olarak tanımlanabilmektedir. İşletmelerde bilgi kaynaklarının var olmasından ziyade bilginin paylaşılması daha önemlidir (Yeniçeri ve Demirel, 2007: 222).

Bilgi paylaşımı iki ya da daha fazla aracıyı içermekte ve bir kaynak ile varış yerine sahip olmaktadır. Bilgi paylaşım süreci ise; vericinin bilgisi doğrultusunda düzenlenmiş enformasyonun gönderilmesi ve bunun bir başka kişi tarafından alınması olarak tanımlanabilmektedir. Bu süreçte bilginin alıcı tarafından elde edilmesi, vericinin bilgisine dayanmasına rağmen, alınan bilgi aynı olmamakta, yorum süreci kişisel olmakta ve alıcının mevcut bilgisi ve kimliği tarafından düzenlenmektedir. Bilginin verici ile alıcı arasında yer değiştirirken değişmesinin temel nedeni, bilginin öznel, yani kişiye özel olmasıdır. Bilgi paylaşımıyla; bilginin etkili iletişimle, bilgiyi araştıran, bilgiyi öğrenen veya enformasyona gereksinimi olanlara doğru akması ifade edilmektedir. Dolayısıyla bilgi paylaşımı sadece bireyle birey arasında değil, aynı

zamanda bireyle grup, grupla birey ya da gruplar arasında da gerçekleşebilmektedir (Mısırdalı, 2006: 28).

Bilgi paylaşımı, temelde bilginin işletme içindeki diğer çalışanlar tarafından elde edilebilir duruma gelmesi olarak ele alınmaktadır. Ancak bilgi paylaşımı sıklıkla enformasyon paylaşımı ile karıştırılmaktadır. Aralarındaki temel fark ise; bilgi paylaşımında alıcının bilgi üretmesi zorunlu olmaktayken, enformasyon paylaşımında yeni bilgi üretilmesinin zorunlu olmamasıdır. İşletmeler için bilgi önemlidir, ancak bilginin sadece içeriği değil, yenilenme süreci de önemli olmaktadır. Bilginin iletildiği ve paylaşıldığı sürece yenilendiği, yeni şekle dönüştüğü ve değerli bir unsur haline geldiği genel olarak kabul edilmektedir. Bilgi paylaşımı, öncelikli olarak bilginin işletme içinde yaratılmasına neden olmaktadır. Ayrıca bilgi paylaşımının, diğer kavramlardan farklı olarak işletmelerde bilginin çalışanlar arasında karşılıklı olarak aktarılmasına yönelik davranışlar olarak kabul edilen faaliyetleri daha fazla vurguladığı düşünülmektedir (Aktaş, 2003: 10).

İşletmelerde sorunların çözülmesinde veya yeni ürünlerin yaratılmasında örgütün bilgiye gereksinimi bulunmaktadır. Örgütlerin ürünlerini pazarlayabilmeleri için bilgiyi hızlı yaratmaları ve bu uzmanlaşmış bilgiyi kullanmaları gerekmektedir. Bu sayede işletmeler tüketicilerinin gereksinimleri doğrultusunda yeni mal ve hizmet üretmekte daha hızlı davranarak rakiplerine karşı stratejik rekabet üstünlüğü elde etmektedirler. Bilgi paylaşımının işletmeler için önemli olmasının yanı sıra, işletmelerde çalışanlar içinde ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bireylerin bilgilerini paylaşmaları sahip oldukları bilgiyi doğrulamaları ve pekiştirmeleri amacına hizmet etmektedir. Yani birey paylaşım sonucunda diğer bireyden elde ettiği bilgi ile kendi bilgisini değerlendirmektedir. Bu bilginin kendi kendisini değerlendirme özelliği doğrultusunda olmaktadır. Ayrıca bireylerin bilgilerinin temelindeki doğrular ve gerçeklerle ilgili yanlış algılamalarını ve yorumlamalarını düzeltme olanağı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra diğer bireylerle bilginin paylaşılması farklı bilgilerin bir araya gelerek, birbirlerini etkilemesini sağlayarak yeni bilgilerin ortaya çıkmasına neden olmakta ve böylelikle bireylerin bilgi birikimlerinin artmasını sağlamaktadır (Barutçugil, 2002: 13).

1.7. Bilgi Paylaşımının Temel İlkeleri

Bilgi paylaşımı, bilginin bir kişiden, gruptan ve örgütten diğer kişi, grup ve örgüte transfer edilmesi veya yayılması faaliyetleridir. Bu tanım geniş bir şekilde hem örtülü hem de açık bilginin paylaşılmasını kapsamaktadır. Bu yüzden, bilgi paylaşımı kompleks bir yapıdadır. Yoğun bir rekabet ortamında değerli bir varlık olan bilgi ara sıra ve rastgele paylaşılmaz ve bilgiye sahip olanların bu bilgilerini kimle ve ne zaman paylaşacakları çok önemlidir. Bilgi, işletmede bilgiyi kullananlara aktif bir şekilde dağıtılmalıdır. Çünkü bilginin dönüş hızı işletmelerin rekabeti için artan oranda kritik hale gelmektedir (Öztürk, 2005: 7). İletişim ve bilgi paylaşım teknolojisi, yalnızca korkuya dayalı olmaktan çok güvene dayalı olan iş kültürlerinde işe yaramaktadır. İnsanların birlikte çalışma isteğinin derecesi ile organizasyonda o dönemde var olan güvenin derecesi arasında doğrudan ilişki bulunmayabilir.

Bilgi işletmelerinde sağlanacak güvene dayalı bir iş ortamında iletişim ve bilgi paylaşım teknolojileri daha fazla güven oluşturur, iletişim kanallarını açar, organizasyonel öğrenmeyi artırır ve bilgi paylaşımını cesaretlendirir. Böylelikle birbirini izleyen ve destekleyen gelişme döngüleri yaratılmış olur. Bu döngülerde ancak bilgi paylaşımı ilkeleri ile gerçekleştirilebilir. Bu ilkeler (Barutçugil, 2002: 60);

- Bilgi uygulamalarını etkin olarak kazanacak, paylaşacak ve uygulayacak bir organizasyonel yapının kurulması ve uygun süreçlerin oluşturulması

- Öğrenmeyi ve öğrenilenlerin uygulanmasını destekleyen bir kültür oluşturulması

- Etkili iletişim sağlamak için elden gelen her şeyin yapılması

- Bilgi çalışanlarına, onları zorlayacak büyük bir resim sunulması, vizyon verilmesi

- Çalışanlara yaptıkları iş üzerinde söz sahibi olma hakkının tanınması

- Güven ilişkilerini güçlendiren bir ortamın yaratılması

- Yöneticilerin, çalışanlarına yol gösterip onları eğittikleri için ödüllendirilmesi

- Bilgiyi yakalamayı ve paylaşmayı ve kullanmayı bir eğlence haline getirip, kutlanması ve ödüllendirilmesi

- Teknolojiye değil insanlara odaklanma

- Düşünmeye ve değerlendirmeye zaman ayırma

- Olumlu bir duygusal ortam yaratılması

1.8. Bilgi Paylaşımı Çeşitleri

1.8.1. Açık Bilgi Paylaşımı

Kullanıma hazır, belirli bir formattaki bilgidir; bilimsel formüller, ürün özellikleri, metin, grafik, resim, bilgisayar programı, diyagram, tablo, prosedür, vb. şekillerde oluşabilir. Açık bilgi, doğruluğu genel kabul görmüş bilgi olarak, bilişim teknolojileri aracılığıyla rahatça paylaşılabilir (Demirel, 2007: 17). Açık bilgi işletmede ne derece yeterli düzeyde olursa, ürüne yansıyan, katılan bilgi de o derecede yeterli olup, rekabet üstünlüğü sağlar". Açık bilgi ayrıca belgelenebilen, arşivlenen ve kodlanan her türlü bilginin paylaşılmasını içerir (Nonaka ve Takeuchi, 1995: 16).

Açık bilgi, kurallara, rutinlere ve prosedürlere kodifiye edildiğinde kurala dayalı bilgi haline gelir. Biçimsel ve sistemli duruma getirilen açık bilgi, üretimde etkin bir şekilde kullanılmak suretiyle değere dönüştürülebilir. Bireylerin, birbiriyle etkileşime geçmek, görüş alışverişinde bulunmak, birbirinden bilgi öğrenmek, zaman zaman örgüt açısından önemli konuları görüşebilmek için biçimsel olmayan ilişkilere ihtiyaçları vardır (Aydintan, Göksel, ve Bingöl, 2010: 18). Açık bilgi sözlü iletişimle paylaşılabilir (Köseoğlu, Gider, ve Ocak, 2011: 29).

İşletmelerde açık bilginin paylaşılmasında enformasyon teknolojilerinden ve belgelerden yararlanılabilmektedir. Çalışanlar gerektiği anda bu bilgilere ulaşabilmekte ve bu bilgileri kolaylıkla birbirlerine aktarabilmektedirler. Ayrıca açık bilgi, objektif, rasyonel ve teknik bilgilerle ilgilenmektedir. Bu bağlamda açık bilgilere örnek olarak, veri tabanları, örgüt şemaları, kullanım kılavuzları, prosedürler ve politikalar verilebilmektedir (Mısırdalı, 2006: 18).

1.8.2. Örtülü Bilgi Paylaşımı

Örtülü bilgi, yetenek ve teknik bilgiyi içerir. Örtülü bilgi, sosyalleşme ve arkadaşlık gibi, içsel motivasyonu sağlamak için paylaşılabilir. Bireyin örtülü bilgiyi ve kişisel tecrübeyi, sosyal etkileşimle kazanabildiğini savunmaktadır. Örtülü bilgi kişiseldir ve sosyal etkileşim vasıtasıyla paylaşılır. Bu nedenle, sosyal ilişkinin, örgütte çalışanlar arasında örtülü bilginin paylaşımını kolaylaştırdığını belirtmektedir. Örtülü bilginin rakipler tarafından taklit edilmesinin zorluğu, onun sürdürülebilir rekabet avantajı için çok önemli bir kaynak olmasına sebep vermektedir. Bireyin örtülü bilgisinin takım başarısına olan katkısı tam olarak ölçülememektedir (Aydintan, vd., 2010: 15).

Belirli bir anda kazanılamayan örtülü bilgi, bireylerin zihninde hissedilebilen, bilinebilen fakat aktarılamayan bir kavramdır. Bireylerin iç dünyasındaki kıvılcımların dış dünyaya yansması veya aktarımı kolay bir biçimde olmamaktadır. Örtülü bilginin temel taşı ve aktarım merkezini birey oluşturmaktadır. Örtülü bilgi, açık bilginin tersine sözlü veya yazılı olmanın dışında bir eylemle veya davranışla açığa çıkar. Uzun süreli bir birikim ve tecrübe ile kazanılmaktadır. Belirli bir anda kazanılmadığı gibi, anında aktarılıp paylaşılammaktadır. Örtülü bilgi, bireylerin günlük yaşamlarındaki deneyimlerden çıkan bir bilgidir. Dolayısıyla, bireye özgü eylemsel bir değeri ifade etmektedir (Bolat, 2007: 12).

1.9. İşletmelerde Bilgi Paylaşımını Etkileyen Faktörler

Bilgi paylaşımını etkileyen pek çok faktör vardır. Bu faktörler aktarımı yavaşlattığı ya da tümünden engellediği gibi kuruluş içinde hareket etmeye çalışan bilginin fire vermesine neden olmaktadır (Öztürk, 2005: 22).

Bu faktörlerin bilgi paylaşımını açısından destekleyici bir görevi üstlenmesinden dolayı, işletmelerin bu faktörleri bilmesi ve bunları bireyleri gönüllülüğe ve işbirlikçi davranışa yönlendirmesi için bir araç olarak kullanması gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi içinde, işletmede öncelikle bilgi paylaşımını destekleyen faktörlerin oluşturulması zorunlu olmaktadır. Aksi takdirde bilgi paylaşımının gerçekleşmesi için gereken çevresel veya bireysel ortam oluşturulamayacak ve bilgi bireylerin tekelinde kalmaya devam edecektir (Mısırdalı, 2006). İşletmelerde çalışanlar ve yöneticiler çeşitli nedenlerden dolayı bilgi paylaşımına karşı zaman zaman olumsuz davranış sergileyebilirler (Yeniçeri ve Demirel, 2007). İnsanların bilgilerini paylaşmak yerine kendilerinde hapsedmeleri ya da saklamalarının nedeni genellikle çok boyutludur (Altındış ve Ağca, 2011: 31). Bu boyutlardan bazıları alt başlıklarda açıklanmaktadır.

1.9.1. Kültür

Bilgi paylaşımını etkileyen faktörlerin başında kültür yer almaktadır. Buna göre, örgüt kültürü bireylerin bilgi paylaşımını destekleyen ve bilgi paylaşımına gönüllü davranmasını etkileyen temel faktör olarak değerlendirilebilmektedir. En genel anlamıyla kültür, farklı insan gruplarının sahip olduğu, farklı yaşama biçimleri anlamına gelmektedir. Bir başka tanıma göre ise kültür; bir toplumda, grup ya da işletmede paylaşılan tutum, davranış, alışkanlıklar, ilkeler ve benzeri mantıksal ve duygusal özelliklerin tümü olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan kültür, gerek toplumların gerekse grupların benzer davranışlar geliştirmesine neden olmaktadır.

Böylelikle kültür aynı topluma veya gruba üye olan bireyler arasında ilişki kurulmasını sağlamaktadır (Mısırdalı, 2006: 19). Eğer insanlar ortak bir kültüre sahip değillerse ve ortak bir dil konuşmuyorlarsa, bilgilerini paylaşmazlar (Demirel, 2007: 20).

İşletme içinde bilgi paylaşımını engelleyen ve hatta hareket etmeye çalışan bilginin azalmasına neden olan kültürel faktörler ‘sürtüşmeler’ olarak adlandırılmaktadır. Tabloda işletmelerde rastlanan sürtüşmeler ve bu sürtüşmelerin çözüm yolları gösterilmektedir (Davenport ve Prusak, 1998: 30).

Sürtüşmeler	Çözüm Yolları
Güven Eksikliği	Yüz yüze toplantılarla ilişkileri geliştirilmeli ve güven ortamı yaratılmalıdır
Farklı kültürler, farklı dil, farklı referans grupları	Eğitim, tartışmalar, yayınlar, ekipler, görev rotasyonu yoluyla ortak zemin yaratılmalıdır.
Zaman ve toplanacak yer olmaması; verimli çalışmanın ne olduğunun tam bilinmemesi	Bilgi paylaşımı için zaman ve yer ayrılmalıdır: örneğin; fuarlar, sohbet odaları, konferans raporları.
Bilgiyi kendine saklayanların statü kazanması ve ödüllendirilmesi	Performans değerlendirme ve ödüllendirmeyi bilginin paylaşılmasına dayandırılmalıdır.
Alicıların özümseme kapasitesinin yetersiz olması	Çalışanları esnek olmaları için eğitilmeli; öğrenmeleri için zaman tanınmalı, yeni düşüncelere açık insanları ise alınmalıdır.
Bilginin belli gruplara tanınmış bir ayrıcalık olduğu inancı	Bilgi konusunda hiyerarşik olmayan yaklaşımı desteklenmeli; fikirlerin niteliğinin kaynağın statüsünden daha önemli olduğunu vurgulanmalıdır.
Hatalara ya da yardım isteklerine karşı hoşgörüsüz davranılması	Yaratıcı hataları ve iş birliğini kabul edilmeli ve ödüllendirilmelidir; insanların her şeyi bilmedikleri için statülerini yitirmelerine engel olunmalıdır.

Tablo incelendiğinde işletmelerde çalışanlar arasındaki güven eksikliği, statü kaygısı, hatanın kabul edilmemesinden kaynaklanan bilgi paylaşımı engellerinin olduğu görülmektedir. Bu engellerin aşılması için eğitim veya tartışmalar yoluyla çalışanlar arasında yüz yüze iletişim sağlanmalı ve başarılı olanlar ödüllendirilerek teşvik edilmelidir.

1.9.2. Örgütsel İletişim

İletişim bireyler arasında ilişki kurmanın ön koşulunu oluşturmaktadır. Buna göre, bireyler arasında iletişim olmadığı takdirde bireylerin birbirlerini anlamaları mümkün olmamaktadır. Genel olarak iletişim, iki kişinin duygu, düşünce ve bilgilerini paylaşarak birbirini anlaması ile ilgili bir süreci ifade etmektedir. İnsanlar, başkalarıyla bir arada olabilmek, onları anlayabilmek, kendilerini anlatabilmek ve

etkileyebilmek yani toplumsallaşabilmek için iletişim kurmaktadırlar. Kısacası iletişim karşılıklı anlaşmayı ve paylaşmayı sağlayarak, insanlar arasında bağ kurmakta ve bu özelliğiyle de kendi önemini arttırmaktadır (Mısırdalı, 2006: 19).

1.9.3. Bilgi Teknolojileri ve Sistemleri

Bilgi paylaşımının teknolojiden daha fazlasına gereksinim duymasına rağmen, bilginin en hızlı yayılmasını sağlayan temel faktör olarak bilgi teknolojileri ve sistemleri ayrı bir öneme sahip olmaktadır. Teknoloji, hem hammaddeyi nihai ürüne dönüştüren makine-teçhizat, hem de bilgiyi, ürün bilgiye dönüştürmekte kullanılan zihinsel ve analitik süreçlerdir ve günümüzde yaşanan gelişmelerin temelini oluşturmaktadır. Özellikle iletişim altyapısına dayanan ve verilerin kayıt edilmesi, saklanması, belirli bir işlem sürecinden geçirilmek suretiyle bilgiler üretilmesi, üretilen bu bilgilere erişilmesi, saklanması ve nakledilmesi gibi işlemlerin etkili ve verimli yapılmasına olanak tanıyan bilgi teknolojileri; bireylerin, örgütlerin ve ülkelerin gelişmelerini etkilemektedir. Bilgi teknolojileri, işletmeler dünyasında ‘başarıya ya da başarısızlığı’ belirleyen bir güç olarak ortaya çıkmakta ve bilgi yönetiminin bir parçası durumuna gelmektedir (Öğüt, 2001: 5).

1.9.4. Yönetici ve Lider

İşletmelerde ‘biçimsel’ ve ‘biçimsel olmayan’ olmak üzere iki çeşit yönetici bulunmakta ve bunlar işletmelerde bilgi paylaşımını etkileyen diğer bir faktör olarak önem taşımaktadır. Buna göre, işletme içinde biçimsel olanı yönetici adıyla adlandırılırken, biçimsel olmayanı lider olarak adlandırılmaktadır. Yönetici kavramı, başkaları vasıtasıyla amaçlara ulaşmaya çalışan kişiyi, lider kavramı ise; bağlı bulunduğu grubun amaçlarını belirleyen ve amaçlar doğrultusunda grup üyelerini etkileyen ve davranışa yöneltten kişiyi ifade etmektedir. Günümüzde yöneticinin işletmeyi etkin yönetebilmesi için liderlik özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, bir yönetici liderlik yeteneğine ve vasıflarına sahip olursa işletmenin amaçlarına daha kolay ve başarılı bir şekilde ulaşabilmektedir (Şimşek, 2006: 55).

1.9.5. Motivasyon

Motivasyon, kişilerin belirli bir amacı gerçekleştirmek için kendi arzu ve istekleriyle davranmaları olarak tanımlanabilir. Buna göre, motivasyon bireylerin bilgi paylaşımında gönüllü davranmasında bir araç olarak kullanılmaktadır. Bireyleri belirli bir amaç için harekete geçiren güç, motivasyondur. İşletmeler açısından bakıldığında motivasyon, işletme üyelerinin çalışmaya başlamalarını, çalışmaya devam etmelerini ve görevlerini istekle yerine getirmelerini sağlayan güçlerin ya da mekanizmanın tümü anlamını taşımaktadır. Motivasyonun amacı olan motive etmek, insanları, belirli bir yöne doğru devamlı şekilde harekete geçirmek için yapılan çabaların toplamı olarak ifade edilmektedir (Özalp, Besler, ve Oruç, 2012: 42).

1.9.6. Örgüt Yapısı

Örgüt yapısı örgütteki işlerin yerine getirilmesi için çalışanları ve işlerin ayarlanmasını kapsamaktadır. Bilgi yönetimi uygulamalarının sonuçlarının başarılı olması için örgüt yapısının gereken koşulları taşıyıp taşımadığının incelenmesi gerekmektedir. Genel anlamıyla örgüt yapısı, görev ve sorumlulukların belirlenmesi,

bunlar arasındaki davranış bağlantılarının kurulmasını ifade etmektedir. Merkezîleşmiş ve merkezîleşmemiş örgüt yapıları olmak üzere iki çeşit örgüt yapısı bulunmaktadır. Merkezîleşmiş ve merkezîleşmemiş örgüt yapıları bilgi paylaşımını farklı etkilemektedir. Merkezîleşmiş örgütler, bürokratik yönetim tarzı yeni bilginin üretilmesini engelleyebilmekte, buna karşın merkezîleşmemiş, esnek örgüt yapıları bilgi paylaşımını cesaretlendirmektedir. Bilgi paylaşımında başarılı olmak isteyen örgütler, hiyerarşik yapının klasik bir biçim göstermediği, yerine esnek niteliğe sahip olan, basık örgüt yapısını tercih etmelidirler. Bunun nedeni, benzer statüler bilgi paylaşımında olumlu paylaşımlar göstermekte ve bilgi paylaşım düzeyini arttırarak yarar sağlamaktadırlar. Oysa ki, farklı basamaklarda yer alan bireyler arasında bilgi güç olarak algılanabilmekte, dolayısıyla paylaşılmak istenmemektedir (Dinçer, 1992: 32).

1.9.7. İnsan Kaynakları Yönetimi ve Politikaları

Bilgi yönetiminin temelini insan unsuru oluşturmaktadır. Ancak tanımlayıcı endüstri araştırmalarının göstermiş olduğu gibi, birçok bilgi yönetimi girişimi insani konuları ihmal etme eğilimindedir. Benzer şekilde, birçok akademisyen bilgi yönetimi literatüründe kültürel ve insani konuları göreceli önemini incelemiştir. Bununla birlikte insan kaynakları yönetimi, insan merkezli bilgi yönetimi konularında önemli bir yere sahip olmaktadır. Lider örgütlerde ve endüstrilerde, insan kaynakları yönetimi stratejik üstünlüklerden biri olarak görülmektedir. Günümüz işletmelerinde bilgi ve insan kaynakları rekabet üstünlüğünün kaldıraçları olarak ele alınmaktadır. İnsanların zihinsel yaratıcı gücü ve enerjisi olmadan kaynakların ürünlere veya hizmetlere dönüşmesi mümkün olmamaktadır. İnsanlar, bir işletmenin verimliliğini, kalitesini, yenilikçi ve yaratıcı özelliğini sağlayan kaynaklar durumundadır (Barutçugil, 2004: 28).

1.9.8. Bilgi Paylaşımının İşletmeye Sağladığı Yararlar

Bir işletmedeki bilgi yönetiminin etkinliği o işletmenin yeni bilgi üretebilme ve bilgiyi paylaşabilme kapasitesiyle doğru orantılı olmaktadır. Bu bakımdan bilginin paylaşılmasıyla firma performansı arasında yakın bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla, bilgi yönetiminin işletmeye üstünlük sağlayabilmesinin ön koşulunu, sahip oldukları bilgiyi paylaşmaları oluşturmaktadır. Bilgi paylaşımı bireylerde ve süreçlerde saklı olan bilginin açığa çıkmasını sağlayarak öncelikle mevcut bilgi potansiyelini arttırmaktadır. Bu ise işletmenin değişime öncü olmasını, uyum sağlamasını ve sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmesini sağlamaktadır (Mısırdalı, 2006: 18).

1.9.9. Değişime Öncü Olma ve Uyum Sağlama

Günümüzde insanlık tarihindeki en büyük değişim yaşanmakta ve her şey çok hızlı değişmektedir. Belirli bir süre sonunda doğada, bireylerde, toplumlarda ve işletmelerde gözlenen başkalaşım ve farklılaşmalar değişim olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda, değişimin her yapının karakteristiğini oluşturduğu söylenebilmektedir. Tüm dünya için kesin olan bir şey, yıllardır anlaşılması zor değişikliklerle yüz yüze kalınmasıdır (Drucker, 1993: 35). Ancak işletmeler yapıları gereği mevcut durumlarını korumaya yönelik davranmaktadırlar. Özellikle değişim hızının

belirsizliği ifade etmesi, yani değişim sonucunu işletmenin bilememesi, sahip olduğu yapıyı daha çok korumasına neden olabilmektedir. Yeni ekonomik sistemde başarılı olmak için, eskilerin yeniden düzenlenmesi yerine, yeni işletmelerin, yeni işletme süreçlerinin, yeni sanayicilerin, yeni müşterilerin keşfedilmesi gerekmektedir (Drucker, 1993: 36). Süreçlerde ve bireylerde var olan bilginin ancak paylaşıldığı zaman açığa çıkarılacağı, kullanılabileceği ve böylelikle bir değer üretilebileceği bilinmektedir. Dolayısıyla işletmelerin sürekliliğini sağlaması büyük ölçüde bilgi yaratma ve bu bilgileri yeni nesillere aktarması ile mümkün olmaktadır (Davenport ve Prusak, 1998: 27).

1.9.10. Rekabet Üstünlüğü

Rekabet üstünlüğü sağlama işletmelerin müşterilerine fazladan artı değer vermesine bağlı olmaktadır. Kısacası işletme rakiplerinden farklı olarak müşterilere artı değer sunabilirse, ancak rekabette üstün konuma gelebilmektedir. Bunun için işletme, müşteri gereksinimleri doğrultusunda kaliteli mal üretirken, bu malın maliyetini düşürecek ya da rakiplerinden farklı yeni mal veya hizmetler piyasaya sunacaktır (Tekin, Güleş, ve Öğüt, 2006). Klasik düşünceye göre, işletmelerin buldukları endüstri dalında normalin üstünde karlılığa ulaşabilmesine neden olan beş temel rekabet gücü bulunmaktadır. Eğer işletme bunlardan bir veya bir kaçında güç elde ederse, rekabet üstünlüğü sağlayabilmektedir. Bu güçler; potansiyel rakipler, müşterilerin pazarlık gücü, tedarikçilerin pazarlık gücü, ikame malların tehdidi ve rakipler arasındaki rekabettir. İşletmenin bulunduğu endüstri dalına muhtemel rakiplerin girmesi söz konusu değilse, bu işletmenin rekabet üstünlüğü sağlaması kolaylaşmaktadır. Ayrıca işletmenin tüketici sayısının ve mal üretirken hammadde veya yarı malları satın alabileceği alternatif işletme sayısının fazla olması işletmeye rekabette üstünlük sağlayabilmektedir. Bunun dışında işletmenin sunduğu mal ve hizmetlerin yerine konulabilecek, yani mallarının yerine ikame edilebilecek başka bir malın olmaması ile işletmenin ilgili olduğu sektörlerde rekabetin az olması, rekabette üstünlük sağlamasına neden olmaktadır (Dinçer, 1992: 62).

Bilginin değerli hale gelmesi için, onun kullanılması gerekmektedir. Bilgi yönetim sürecinde görüldüğü gibi, bilginin kullanıma girmesi için önce paylaşılması gerçeği bulunmaktadır. Bilgi diğer maddi varlıkların aksine paylaşıldıkça artmakta, yani düşünceler yeni düşünceleri doğurmakta, paylaşılan bilgi verildiği kimseyi zenginleştirmekte, ama bilgiyi verenden bir şey eksiltmemektedir. Bu açıdan bilgi paylaşımını destekleyen tüm koşullar sağlandığında, bir işletmenin bilgi birikiminden yeni düşünceler üretme potansiyelinin sonu olmamaktadır (Davenport ve Prusak, 1998: 28).

1.10. Bilgi Yönetimi

Endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçişte yaşanan en önemli sorunlardan bir tanesi gerek teknolojiye gerekse yönetim tekniklerinde yaşanan hızlı değişim ve bu değişimin yarattığı belirsizlik olmuştur. Kesin olan tek şeyin belirsizlik olduğu bir dünyada ve ekonomide sürekli rekabet üstünlüğünün tek güvenilir kaynağının bilgi olduğu da artık herkes tarafından kabul edilen bir gerçek haline gelmiştir. Bilginin doğru bir şekilde yönetilmesi, uygun stratejiler geliştirilmesi, organizasyonlar için

önem arz etmektedir (Uriarte, 2008: 11). Piyasalar değiştiğinde, teknolojiler geliştiğinde, rakipler arttığında ve ürünler neredeyse bir gecede eskir hale geldiğinde başarılı olmayı beceren işletmeler, istikrarlı bir biçimde yeni bilgi yaratan, bu bilgiyi organizasyonun her yerine geniş ölçüde yayan ve yenilik yaparak bu bilgiyi yeni teknolojiler ve ürünlerde hızla kullanabilen işletmeler olmaktadır. Sayılan bu faaliyetler, tek işi sürekli yenilik yapmak olan “bilgi yaratan ve bunu yöneten” işletmelerin temel nitelikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmeleri gelecekteki rekabet koşullarına hazır hale getirecek ve ortaya koydukları yenilik çabalarında başarılı kılacak bilgi yönetiminin (knowledge management) daha iyi anlaşılmasını sağlamak için, önce kavramın incelenmesi ve özelliklerine değinilmesi yararlı olacaktır (İraz, 2005: 247).

Bilgi yönetimi için ortak tek bir tanım yapmak oldukça zordur. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, bilgi yönetiminin teknoloji demek olmadığıdır. Bilişim teknolojileri bilgi yönetimi için en elverişli araçları sağlıyor olsa da, bilgi yönetim salt teknoloji anlamına gelmemektedir (www.bilgionline. com).

En basit ifadeyle bilgi yönetimi, rekabet edebilirliği arttırmak için bilgiyi yaratma, bulma, elde etme ve harekete geçirmeye yönelik stratejiler ve süreçler bütünü olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle, bilgi yönetimi; örgütsel hedefleri başarmak için bilginin nasıl yaratılabileceği, elde edilebileceği, kullanılabilmesi ve yönetilebileceğine ilişkin sistematik bir süreçtir. Bilgi yönetimi, organizasyonların daha geniş çevrelere yayılıp, faaliyetlerinde başarılı olmalarında çok önemli bir rol oynamaktadır (Lytras, Damiani, ve de Pablos, 2008: 3). Bilgi yönetiminin bir organizasyon açısından anlamı, pazarda var olmak ya da olmamaktır. Bütün işletme organizasyonlarının elde etmek için çaba gösterdikleri en önemli amaç, uzun dönemde sürdürülebilir büyüme ve girilen işlerde kabul edilebilir makul bir karlılıktır. Bunun ise, müşteri memnuniyeti ve sadakatiyle sağlanabileceği çok bilinen bir gerçektir. Müşteri memnuniyeti ve sadakatini sağlamanın en temel yolu da onların beklentilerini aşacak olağanüstü ürün ve hizmet ile iş süreçleri geliştirmekten ve kullanmaktan geçmektedir (Barutçugil, 2002: 35).

Bilgi yönetimi, entelektüel sermayeye ilişkin süreçler, ölçümler, değerlendirmeler ve yatırımların dönüşümü gibi konulara odaklanır. Entelektüel sermaye ise şirketin sahip olduğu insan, yapısal ve müşteri sermayesidir (Güçlü ve Sotirofski, 2006: 351).

Bu anlamda müşteri memnuniyetinin sağlanabilmesi için yöneticilerin yeterli bilgi kaynaklarına sahip olması gerekir. Ancak günümüzde yöneticilerin ihtiyaç duydukları bütün veriler olmaksızın belirsiz koşullar altında karar almak zorunda kaldıkları ve bu kararlara bilginin gerçek değerini yeterince yansıtamadıkları bilinen bir gerçektir. İşletme yöneticilerinin dış çevrede meydana gelebilecek değişimlere hazır olmaları ve müşteriler için rakiplerden önce daha iyi alternatifler sunabilmeleri için aldıkları kararlara bilginin değerini eklemeleri gerekir. İşletmelerdeki bilgi işçileri, yöneticilere bu konuda yardımcı olabilir ve işletmenin karşı karşıya kalabileceği çevresel belirsizliğin derecesinin düşürülmesinde aktif bir rol oynayabilirler (İraz, 2005: 250).

1.10.1. Bilgi Yönetimi Süreci

Her örgütün kendi bilgi tanımlamasından kaynaklı olarak bilgi yönetim süreçleri de örgütler açısından farklılık göstermektedir. Bu nedenle, akademik çalışmalarda da, bilgi yönetim süreçleri farklı incelenmiştir. Çalışmada öncelikle farklı incelemelere değinilmiş ve bunlara dayanılarak temel süreçler ele alınmaya çalışılmıştır. Bir görüşe göre; bilgi yönetimi süreci dört aşamada incelenebilir. Bunlar; bilgi eksikliğinin belirlenmesi, bilgi geliştirmek veya satın almak, bilgi paylaşımı ve bilginin değerlendirilmesidir. Bilgi eksikliğinin belirlenmesi; örgüt amaçlarına uygun olarak örgütün gereksinimi olan bilgi ile örgütün sahip olduğu bilgi arasındaki fark bilgi eksikliğini meydana getirmektedir. Bilgi geliştirmek veya satın almak; belirlenen bilgi eksikliği doğrultusunda örgütün bilgiye ulaşmasını ifade etmektedir. Bilgi paylaşımı; gereken bilginin gereken zamanda örgüt çalışanları tarafından paylaşılmasını ifade etmektedir. Bilginin değerlendirilmesi; bu aşama bilgi eksikliğinin belirlenebilmesi açısından ayrıca önem taşımaktadır. Paylaşılan bilginin yarar sağlayacak biçimde kullanılmasını ifade etmektedir (Mısırdalı, 2006: 29).

Bir başka görüşte, bilgi yönetimi süreci beş temel faaliyetten oluşmaktadır. Bunlar; bilginin elde edilmesi, bilgi yeniliği, bilginin korunması, bilginin bütünleştirilmesi ve dağıtılmasıdır (Uit Beijerse, 1999: 39).

Bilginin elde edilmesi, bir şeyler yapabilmek için mevcut olan tüm enformasyonun ve açık bilgilerin izlenip, analiz edilmesini içermektedir. Bu süreçte örgütler, araştırma ve örgütsel öğrenme ile bilgiyi elde etmektedirler. Bilgide yenilik; örgüt olarak bireyler tarafından yaratılan bilgilerin genişletilme ve örgütün bilgi ağının bir parçası olarak ona kesin bir şekil verme sürecidir. Bu süreçte birey bilgi üreten temel unsur olarak ele alınmakta ve örtülü bilgi ile açık bilgi arasında etkileşim sonucunda bilginin yaratıldığı varsayımı kabul edilmektedir.

Bilginin korunması; bilgi sahiplerinin yaratıcılığının ve ilgisinin korunması açısından bu süreç önemlidir. Yasal olarak entelektüel varlık haklarının korunmasını içermektedir. Ayrıca çalışanların örgütten ayrılmaları durumunda bilgi korunmasına yönelik olarak, tasarruf hakkı ile ilgili sözleşmelerini de kapsamaktadır. Bilginin bütünleşmesi; bireylerin elde ettikleri bilgi ve enformasyonları kendi bilgileri ile bütünleştirilmesi sürecidir. Bilginin dağıtılması; açık bilgi, enformasyon teknolojileri ile kolaylıkla paylaşılmaktadır. Ancak örtülü bilginin paylaşılması, sosyal bir süreçtir ve bireyler arasındaki ilişkilerle paylaşılabilir (Mısırdalı, 2006). Bilgi yönetim sürecini üç aşamada ele alan görüşler de vardır. Buna göre, bilgi yönetimi süreci; bilgi edinimi, bilgi paylaşımı ve bilgi kullanımınıdır. Bilgi ediniminde anlaşılan enformasyon edinimi olmamalıdır. Bu süreç, örtülü bilginin enformasyon teknolojisi ile bir bütün oluşturmasını ifade etmektedir. Bilgi paylaşımı, bilgiye gereksinim duyan kişinin, bilgiyi elde etmesini ifade etmektedir. Bu süreç bilgi birikiminin hızla artmasını sağlamaktadır. Kullanılmayan bilgi değer yaratmamaktadır. Dolayısıyla bilginin işlevini yerine getirmesi, kullanılması ile olmaktadır.

Alavi' ye göre yönetim süreci; Bilginin üretimi, bilginin sınıflandırılması, bilginin paylaşılması ve bilginin kullanılması şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Bilgi Yönetim Süreci Tablosu

Bilginin Üretimi, Geliştirilmesi	Bilginin Sınıflandırılması, Saklanması	Bilginin Paylaşılması	Bilginin Kullanılması, Değerlendirilmesi
--	--	--------------------------	--

Kaynak: (Alavi ve Leidner, 2001: 52)

Şekilde görüldüğü üzere işletmelerde üretilen bilgilerin doğru zamanda, doğru kişilerle paylaşılarak, faaliyete dönüştürülmesi etkili bir bilgi yönetim süreci olduğunun göstergesidir

1.10.2. Bilgi Yönetiminin Yararları

Günümüz dünyasında geleceğe hazırlanan, rekabet üstünlüğü sağlamaya ve bunu sürdürmeye çalışan organizasyonların göz önünde bulundurmaları gereken en önemli konulardan biri de işletme içinde üretilen ve başka işletmelerce de kopyalanamayan bilgiyi yönetmek ve bunu yaparken de yararlarını anlamlı bir şekilde ortaya koyabilmektir. Bilgi yönetiminin sağladığı yararları doğrudan doğruya ona yüklemek veya niceliksel olarak tartmak, genellikle zor bir iştir. Ancak bilgi sayesinde bir organizasyon içinde, birçok şirkette en büyük harcama kalemini oluşturan eğitim, öğretim veya iş başında deneyim kazanma gibi önemli bazı işlemler haklılık kazanır. Bu harcamalar niceliksel olarak çok ender bir şekilde ölçülebilmekte veya izlenebilmektedir. Ayrıca bu harcamalar için herhangi somut bir neden de gösterilmeyebilmektedir. Bilgi, üzerinde odaklanıp sürekli bir şekilde güncelleştirilemediği takdirde değerini yitirmektedir. Bilgi yönetiminin yararları aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Canbazoglu, 2005: 10);

1.Bilgi kaybının önlenmesi: Örgütsel bir bellek oluşturarak, emeklilik, küçülme, çalışanların işten ayrılmaları ve değişimler nedeniyle oluşabilecek kritik üst bilgi kayıplarını önler ve organizasyonun kritik uzmanlığını korumasına olanak sağlar.

2.Daha iyi kararların alınabilmesi: Etkin kararların alınabilmesi için gerekli üst bilginin tipi ve kalitesini belirler ve bilgiye erişimi olanaklı kılar. Sonuç olarak, kararlar daha hızlı ve kaliteli olarak ve organizasyon içinde daha alt düzeylerde alınabilir.

3.Uyarlanabilirlik ve esneklik: Çalışanların işlerine daha hâkim olmalarına, yenilikçi çözümler önerebilmelerine, daha az doğrudan gözetim ile çalışabilmelerine ve yaptıkları işlere daha az karışılmasına zemin hazırlar. Sonuç olarak, çalışanların çapraz fonksiyonel gruplarda çalışmalarına ve bu şekilde organizasyon içinde morallerinin yükselmesine olanak sağlar.

4.Rekabet avantajı: Organizasyonun mevcut ve olası müşterilerini, pazarı ve rakiplerini tam olarak anlamasına yardımcı olarak rekabete ilişkin boşluk ve fırsatlarının belirlenmesine yardımcı olur.

5.Varlık geliştirme: Entelektüel mülkiyet üzerinde yasal korumanın sermayeye eklenebilmesi için, organizasyonun yeteneklerini geliştirir. Aksi halde patentler, tescilli markalar, lisanslar, kopya hakları ve ticari sırlar doğru zamanda uygulanmayabilir. Bu ise, daha düşük düzeyde yasal koruma ve entelektüel mülk için daha az pazar değeri anlamına gelir.

6.Ürün iyileştirme: Organizasyonun, ürün ve hizmetlere bilgiyi eklemesine olanak sağlar. Böylece, ürünün müşteri tarafından algılanan değeri, ürüne eklenen bilginin derecesi ve kalitesine bağlı olarak doğrudan artmış olur.

7.Müşteri yönetimi ve tatmini: Organizasyonun hem müşterilerine hem de verdiği hizmetlere odaklanmasına yardımcı olur. Müşterilere yönelik artan bilgiler ile, müşterilerden gelen sorulara, isteklere ve şikayetlere daha hızlı yanıt verilebilir. Ortak bir “müşteri sorunları ve çözümleri” veri tabanına erişim sayesinde, benzer sorunlarla daha kolay baş edilebilir.

8.İnsan sermayesine yatırımın değeri artar: Elde edilen bilgilerin paylaşılması davranışsal bilgilerin yakalanması ve iletilmesi ile çalışanların işe alınması ve eğitilmesinde yapılan yatırımların değeri daha çok artar (İraz, 2005: 252).

2. İNOVASYON

Çalışmanın bu ikinci bölümünde inovasyon kavramı, inovasyon türleri, inovasyon ar-ge ilişkisi, inovasyon hızı ve inovasyon kalitesi kavramları ele alınmıştır.

2.1. İnovasyon Kavramı

Latince ‘innovatus’tan türemiş bir sözcük olan inovasyon, kökeni itibariyle “toplumsal, kültürel ve idari ortamda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanması” anlamına gelir. Webster, inovasyonu ‘yeni ve farklı bir sonuç’ olarak tanımlar. Bugün, teknik bir terim olarak dilimize ve dünya dillerine yerleşen inovasyon, sözlük anlamında da vurgulandığı gibi, yeniliğin kendisinden çok sonucunu; farklılaştırma ve değiştirmeye bağlı ekonomik ve toplumsal bir süreci ifade eder (Elçi, Karataylı, ve Karaata, 2008: 25). İnovasyon, ilk defa ekonomist ve politika bilimcisi Joseph Schumpeter tarafından “kalkınmanın itici gücü” olarak tanımlanmıştır. Schumpeter’in 1911’de yazdığı ve 1934 yılında İngilizce’ye çevrilen kitabında inovasyonu; “müşterilerin henüz bilmediği bir ürünün veya var olan bir ürünün yeni bir niteliğinin pazara sürülmesi, yeni bir üretim yönteminin uygulanmaya başlanması, yeni bir pazarın açılması, hammaddelerin veya yarı mamullerin tedariki konusunda yeni bir kaynağın bulunması ve bir sanayinin yeni organizasyona sahip olması” olarak tanımlar. Ayrıca girişimcilerin inovasyoncu rolleriyle pazarda dengeyi bozduklarının ve ekonomide sürekli dinamizm yarattıklarının altını çizer (Schumpeter, 1934: 5).

Bilgi ekonomisi yenilik temelinde şekillenen bir ekonomidir. Yeni ekonomiyi ateşleyen temel kavramlardan biri de, ürünlerin, sistemlerin, süreçlerin, pazarlamanın ve insanların sürekli olarak yenilenmesini öngören “inovasyon” dur (Kavak, 2009: 618).

İnovasyon, girişimciliğin belli bir fonksiyonudur. İnovasyon, girişimcinin yeni kaynaklar oluşturarak refah üretmesi veya mevcut kaynakların kullanım potansiyelini artırarak refah üretmesidir (Drucker, 1994: 40). OECD ile Eurostat’ın birlikte yayınladığı Oslo Manual Kılavuzun’ da inovasyon; “yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş ürünün (mal veya hizmet) veya sürecin, yeni pazarlama yönteminin veya yeni örgütsel yöntemin işletme içi uygulamalarında, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde uygulanması” şeklinde açıklanmıştır (OECD, 2005: 2). İnovasyon farklı,

değişik, yeni fikirler geliştirmek ve bunları uygulamaktır. Bu fikirler daha önce çözülmemiş sorunları çözmek veya daha önce karşılanmayan ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla geliştirilebilir. İnovasyon çoklukla hali hazırda mevcut olan öğelerin ya da bilgi birikiminin farklı bir şekilde kombine edilmesi sonucu ortaya çıkan yeniliklerdir. Var olan pek çok ürün ve hizmeti daha güzel, daha kullanışlı, daha çok insanın işine yarayacak hâle getirme faaliyetleri de yine inovasyon kapsamına girer (Aygören, 2009). İnovasyon kendi başına ayrı bir etkinlik değildir ve bilim ve teknoloji etkinliğinin tüm süreçlerini kapsar. İnovasyondan beklenen, bilim ve teknoloji etkinliğinde bir fikrin kuram, eylem ve sonuç bakımından yarara dönüşmesi ve bu yararın pazarlanabilir, somut bir çıktı ile birlikte olması. Yani inovasyon basit anlamı bir yenilenme değil, yenilenmenin kuramsal aşamasından başlayarak yenilik ürününü de içine alan ve pazarlanabilme niteliğini kabul eden bir süreçtir (Kavak, 2009: 620).

İnovasyon teknik bir deyimden ziyade daha çok ekonomik ve sosyal bir kavramdır. Yenilik (inovasyon) yeni bir ürün, süreç veya hizmetin pazara sunulmasıdır. Tek başına inovasyon yeni bir bilgiden daha fazlasını ifade etmektedir. İşletmeler için inovasyon “yeni bir eylem potansiyeli veya yeni bir zenginlik kaynağı” anlamına gelmektedir. Günümüzde ülkelerin sosyo-ekonomik gelişiminde kritik öneme sahip olan bir kavram olarak karşımıza çıkan inovasyon İngilizce kökenli bir kavram olup İngilizcede buluş anlamına gelen “invention” adlı terimin ticari kazanç dönüştürme potansiyeli olarak ifade ediliyor. Türkçe de “yenilik”, ”buluş” ve “icat” gibi kavramlarla adlandırılmakta olan bir kavramdır (Bozkurt ve Taşçıoğlu, 2007: 112).

Her şeyden önce inovasyon bir ekonomik süreçtir. Sonunda bir ürün de olabilir, bir hizmet de olabilir, daha gelişmiş bir yönetim modeli de olabilir. İnovasyonda tesadüfe de yer yoktur. Öncelikle gerekli bilgi birikiminin oluşması gereklidir. AR-GE (Araştırma-Geliştirme) ile inovasyonu da karıştırmamak gerekir. Her araştırma, olumlu sonuç verse dahi inovasyona yol açmaz. Ancak AR-GE düzeyi yükselmeden inovasyonun gelişmesi de beklenemez. İnovasyonun gelişmesi için araştırma önem arz etmektedir (Üstel ve Kabatepe, 2006: 32). OECD’ ye göre inovasyon; “bir fikri pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir imalat yahut dağıtım yöntemine ya da yeni bir toplumsal hizmete dönüştürmektir.” şeklinde tanımlanmaktadır (www.advancity.net).

İnovasyon girişimciliğin özel bir aracıdır. Refah oluşturmak için yeni bir kapasite meydana getiren kaynakları bahşeden bir eylemdir. Bir bilim veya teknoloji değil, bir değerdir (Durna, 2002: 5).

İşletme içi inovasyon yapma nedenleri arasında; yenilikçi tanınmak ve bunu sürekli kılmak, seçim yapılabilecek geniş bir ürün yelpazesine sahip olmak, karı yükseltme umuduna ve isteğine sahip olmak, işletmede morali yüksek tutmak ve daha fazla inovasyon yapılabilecek, yaratıcılığa elverişli örgütsel ortamlar oluşturabilmektir. Ayrıca yetenekli ve istekli işgörenleri işletmeye çekebilmek ve bunların işletmede kalmasını sağlamak, işletmede tüm işgörelere işlerinden zevk almaları ve işlerine anlam kazandırma olanakları vermek ve işletmenin sorunlarının

çözümünde onlardan yardım isteyerek onları işe karşı motive etmek gibi işgörenlerle ilgili sebepler de olabilir (Çelikaş, 2008: 8).

İşletme dışı nedenler, pazarla ilgili ve sosyal nedenler olmak üzere ikiye ayrılır.

1. Pazarla ilgili nedenler öncü işletme olmak, öncülüğü korumak, rakipler karşısında teknik üstünlük sağlamak, pazarda bir ürünün tek satıcısı olmak gibi kaygılara dayanmaktadır.

2. Sosyal nedenler ise, değişiklik bekleyen tüketicileri tatmin etmek, kamu organları karşısında işletmenin toplumsal yararlılığını kanıtlamak ve büyük işletmelerle ilgili olarak şüpheleri olan kamuoyu hakkında olumlu bir izlenim bırakmaktır. Avrupa ülkelerinin % 57'si inovasyonlu ürünler ve hizmetler aramakta, inovasyona yönelik önemli çalışmalar yapmaktalar (Üstel ve Kabatepe, 2006: 18).

İnovasyon bireysel ve toplumsal ihtiyaçların (sağlık, dinlenme, çalışma, ulaşım vb.) daha iyi bir düzeyde karşılanmasını sağlar. İnovasyon girişimcilik ruhu için de esastır. Her yeni girişim ne de olsa belli bir yenilik getirmeye yönelik bir süreç sonunda doğar. Dahası, bütün girişimlerin rekabet güçlerini sürdürebilmek için sürekli yenilenmeye gereksinimleri vardır (Göker, 2000). Günümüzde rekabet avantajının belirleyicisi artık yalnızca maliyetler değildir. Pazarın ihtiyaçlarına yanıt verme hızı, ürün ömürlerindeki kısaltmalar, ürün ve hizmet kalitesi, tasarım, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi, müşteri isteklerine göre ürün ve hizmet üretimi, yeni yönetim ve organizasyon modelleri gibi pek çok faktörde işin içinde ve maliyetlerden çok daha önemlidir. İşte tüm bu etkenler inovasyon yapmayı gerektirir. Yeni pazarlara girmenin, var olan pazar payını yükseltmenin ve rekabet gücünü artırmanın yolu da buradan geçer (Elçi, 2007). Bir işletmenin inovasyon kabiliyeti ne kadar yüksek olursa firma uzun yıllar boyunca hayatını devam ettirebilir (Burgelman, Maidique, ve Wheelwright, 1996).

2.2. İnovasyon Çeşitleri

Literatürde inovasyonlar, derecelerine, alanlarına, özelliklerine göre birçok farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur (Yavuz, 2010: 12). MacCarthy'ye göre inovasyon 3 sınıfta toplanmaktadır (Çelikaş, 2008: 13);

1. Gerçek anlamda bugüne kadar hiç olmayan bir ürünün ortaya çıkarılmış olması.

2. Mevcut ürünler ile karşılaştırıldıklarında belirgin farklılıklar arz eden ürünler.

3. Herhangi bir firma için yeni, ancak pazarda yeni olmayan ürünler.

İnovasyonun sadece ekonomik bir sistem olmadığı aynı zamanda eşitsizlikleri ortadan kaldıran, istihdam oluşturan ve çevrenin korunmasına katkıda bulunan toplumsal bir sistem olduğu gerçeğinden hareketle toplumsal inovasyon kavramı da artık ön plandadır (Elçi, 2007: 17).

Geoffrey Moore 8 tane inovasyon türü tanımlamaktadır. Bunlar düzen bozucu stratejik inovasyon, uygulama inovasyonu, yeni ürün inovasyonu, süreç inovasyonu, deneyim inovasyonu, Pazarlama inovasyonu, iş modeli inovasyonu, yapısal inovasyondur (Kırım, 2006: 16).

2.2.1. Ürün İnovasyonu

Yeni bir mal veya hizmeti piyasaya sürmek veya malın/hizmetin içeriğinde veya kullanım niyetinde önemli geliştirmeler yapmak olarak tanımlanabilir (Çelikleş, 2008: 14). Bu geliştirmeler teknik özelliklerde, bileşenlerinde, yazılımında veya diğer fonksiyonel özelliklerinde olabilir. Ürün inovasyonu yeni bilgi ve teknolojilerin kullanılmasını sağlar veya var olan bir bilgi veya teknolojinin yeni kombinasyonlarda kullanımını temeline dayanabilir. Farklı ve yeni bir ürünün geliştirilmesi; ya da var olan üründe değişiklik, farklılık ve yenilik yapılması ve bu ürünün pazara sunulması 'ürün inovasyonu' olarak adlandırılır (Elçi, 2007: 18).

2.2.2. Hizmet İnovasyonu

Hizmet sektöründe inovasyon imalat sektöründen farklıdır. Yeni veya önemli ölçüde değiştirilmiş bir hizmet yaklaşımı, hizmetin sunum ve dağıtım sistemindeki yenilik veya farklılık, hizmetin sunulmasında yeni teknolojilerin kullanılması, hizmet inovasyonunu doğurur. Bu tür inovasyonlar hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmaların teknolojik ve organizasyonel yeteneklerini göstermenin yanı sıra insan kaynakları becerilerini de artırmalarını ve şartlara uygun olarak yeniden yapılanmalarını gerektirir (Elçi, 2007: 18).

2.2.3. Pazarlama İnovasyonu

Pazarlama inovasyonu, ürünün dizaynında, paketlemesinde, dağıtım ya da fiyatlandırmasında muhteşem değişiklikler içeren yeni pazarlama metotlarını kullanmaktır. Pazarlama inovasyonu müşteri ihtiyaçlarını yeni açılan pazara kaydırmayı ya da yeni bir pozisyona kaydırmayı hedefler tabi ki firmanın satışlarını arttırma hedefiyle birlikte, farklı ve yeni tasarımların (üründe veya ambalajında) gerçekleştirilmesi, farklı pazarlama yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması, ya da var olanların iyileştirilerek daha gelişkin hale getirilmesidir (Çelikleş, 2008: 15).

2.2.4. Organizasyonel İnovasyon

İşletmenin işyeri organizasyonundaki veya dış ilişkilerindeki iş pratiklerini yeni bir örgütsel yöntemle yürütmektir. Organizasyonel inovasyon yönetsel maliyetleri veya işlem maliyetlerini düşürerek firmanın performansını arttırmayı, İş tatminini ve böylece emek verimliliğini arttırmayı veya arz etmenin maliyetini düşürmeyi hedefler. Yeni çalışma ve iş yapış yöntemlerinin geliştirilmesi ya da var olan yöntemlerin firma şartlarına uyarlanarak kullanılmasıdır. İşletmeler sadece ürün ve hizmetlerini geliştirip farklılaştırarak inovasyon yapmazlar. Bir işletmenin rekabet avantajı yakalayıp bunu koruyabilmesi için çalışma ve faaliyet yöntemlerini geliştirmesi, farklılaştırması ve yenilemesi gerekir. Bu, geliştirme, farklılaştırma ve yenileme faaliyeti organizasyonel inovasyon olarak adlandırılır (Elçi, 2007: 19).

2.2.5. Süreç İnovasyonu

Yeni veya önemli ölçüde geliştirilmiş üretim yöntemi veya dağıtım metodu uygulamaktır. Bu üretim veya dağıtım tekniğinde, teknik ekipmanda veya yazılımdaki değişiklikleri içerebilir. Süreç inovasyonu birim üretim maliyetlerini ya da dağıtım maliyetlerini azaltmayı hedefler. Süreç inovasyonu, farklı ve yeni bir üretim ya da dağıtım yönteminin geliştirilmesi veya var olan yöntemlerin iyileştirilip daha gelişkin hale getirilmesidir (Çelikleş, 2008: 16).

2.2.6. İş Modeli İnovasyonu

İş modeli kavramı iş hayatı gündemine 1990'lı yıllardan sonra girmeye başlamıştır. Çok fazla kullanılmasına, birçok tanımının olmasına rağmen net ve tatminkâr bir tanımla henüz yapılamamıştır. Konuyla ilgili herkesin aslında bir şeyler bildiği düşünülerek bu konuda bir tane tanımla aşağıda vermek yeterli görülmüştür. İş modeli herhangi bir ticarete nasıl para kazanılacağına senaryosudur. İş modeli "inovasyonu" ise her ticari işin altında yatan en temel değer zinciri üzerinde geliştirilecek yenilikler ve farklılıkların hikâyesidir. Bir şirketin değer zinciri en genel hatlarıyla iki ana bölüme oluşur. Birinci bölüm bir şeyler yapmakla ilgili aşamaları içerir. Tasarım hammadde tedariki, imalat gibi. İkinci bölüm ise bir şeyler satmakla ilgili tüm etkinlikleri içerir: Müşteri bulmak, onlara ulaşmak, satışı gerçekleştirmek, ürünü dağıtmak, ürünü ve hizmeti teslim etmek gibi. Yeni bir iş modeli işte bu yapmak veya satmak aşamalarının her birinde veya her ikisinde birden bugüne düşünülmemiş olan iş etkinliklerini tasarlamak ve uygulamaya geçirmekle ilgili bir süreçtir (Kırım, 2006: 17).

2.3. İnovasyon ve Ar-Ge İlişkisi

İnovasyon sisteminin tüm boyutlarıyla ve başarılı biçimde işlemesi için devlet, özel sektör ve üniversite iş birliği kaçınılmazdır. Bu üçlü sarmal içinde kamu kurumlarının firmaların inovasyon faaliyetlerini destekleyen, üniversite sanayi iş birliğine zemin hazırlayan, Ar-Ge' ye, teknolojik gelişmelere kaynak ayıran konumda bulunması gerektiği görüşünden hareketle Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından da firmaların inovasyon süreçlerine katkıda bulunabilmek amacıyla kimi çalışmalar yapılmakta ve destek programları uygulanmaktadır. İşletmelerin değişime ayak uydurmaları her geçen gün zorlaşmaktadır. Ancak Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerine özen gösteren firmalar sürekli olarak önde olacaktır (Morgan, 1972: 14).

İnovasyon konusu elbette ki Ar-Ge ile yakından ilişkili bir kavramdır. Fakat bu ikisini birbirleriyle karıştırmamak gerekir. Her inovasyon için Ar-Ge çalışması gerekmediği gibi her Ar-Ge çalışmasının da başarılı bir inovasyonla sonuçlanacağı düşünülmemelidir. Hatta AB, Ar-Ge çalışması fazla olduğu halde bunları verimli inovasyona çevirememenin sıkıntısını yaşamakta ve buna çözüm bulmaya çalışmaktadır. Ar-Ge inovasyonla ilişkili bir sistem olmakla beraber tam olarak aynı şey değildir. İnovasyon için sadece iç kaynakları kullanmanın, yetersiz kalabilmesinin yanında gereksiz olduğu da düşünülebilir (Çelikleş, 2008: 19).

2.4. İnovasyonun Hızı ve Kalitesi

İnovasyon, en geniş olarak bilginin ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürülmesi olarak tanımlanır. Bu nedenle de teknik, ekonomik ve sosyal süreçler bütünüdür. Değişime olan istek, yeniliğe açıklık ve girişimcilik ruhuyla özdeşleşen bir kültürün ürünüdür. İşletmeler için inovasyon, verimliliği ve karlılığı arttırdığından, yeni pazarlara girilmesini ve mevcut pazarın büyütülmesini sağladığından çok önemli bir rekabet aracıdır. Verimli, karlı ve rekabet gücü yüksek işletmelerin faaliyet gösterdiği ekonomiler kalkınır, gelişir ve küresel ölçekte rekabet avantajı kazanır. İnovasyon hızı hem üründe hem de bağlantılı işletme unsurlarında işletme tarafından yürütülen ve algılanan değişimlerin ölçülmesi olarak tanımlanır. İşletmelerde

inovasyon hızı ölçümlenerek; inovasyon denetimini sağlamak; inovasyon yönetiminin düzeltilmesini ve inovasyon yeteneğinin yapılandırılmasını sağlamak; işletmenin inovasyon hızını bilerek rakiplerle karşılaştırma yapılmasına olanak sağlamak ile mümkündür (Dinçer, 1998: 32).

Küresel rekabet ortamının önemli özelliklerinden birisi “çabuk karar verebilme ve hızlı hareket edebilmeyi gerektirmesidir”. Dolayısıyla, işletmeler bu tür rekabetin yoğun olduğu ortamlardan en az zararla çıkabilmek için, Teknoloji kullanmak durumundadır. İşletmelerin inovasyon ve kendini geliştirme kapasitesi onlara rekabette üstünlük sağlayacaktır. Porter, günümüz işletmelerinin başarılı olabilmeleri için, rekabet avantajı yakalamaları gerektiğini söylemektedir. Rekabette avantaj yakalamak için yapılması gereken sürekli olarak araştırmaktır.

Michael Porter rekabet üstünlüğü elde etmek ve devam ettirmek için beş faktörden söz eder.

1. İşletme gelişme, inovasyon ve değişimleri yeni rekabet yöntemlerine uygulamalıdır.

2. Bir ürünün geliştirilmesinde ve kullanımında yapılan tüm faaliyetler yeniden tasarlanmalı buna yönelik yeni yollar bulunmalıdır.

3. Değer sisteminde sürekli iyileştirmeler yaparak taklit edilebilme ihtimali azaltılmalıdır.

4. İşletme kaynaklarını sürekli geliştirmelidir

5. Ulusal pazarda avantaj sağlamak ve dezavantajların yok edilmesini sağlamak açısından küresel bir rekabet stratejisi izlenmelidir (Eryol, 2009: 32).

İnovasyon sayesinde işletmeler sürekli değişen piyasa koşullarına hızla adapte olabilmekte, ürün ve hizmetlerini farklılaştırıp geliştirerek pazara müşteriler tarafından tercih edilecek şekilde sunabilmekte ve bu sayede rakiplerinin önüne geçebilmektedirler. Yani inovasyon işletmenin rekabet gücünü artıran en önemli yollardan birisidir. İşletmelerde inovasyonu gerçekleştirebilmek için birinci adım, işletmenin nasıl bir inovasyona gerek duyduğu konusunda çalışanları yönlendirmektir. Amaç ürün ve hizmetlere müşterilerin aradığı bir değer katmak, teslimatları hızlandırmak ya da pazarlama stratejilerine bir farklılık getirmek olabilir. Amaç konusunda net bir mesaj verilmesi herkesin aynı noktaya odaklanmasını sağlayacaktır. Bir başka önemli husus, çalışanların fikirlerini rahatlıkla ifade edebilmesi için ve çalışanlar arasındaki bilgi paylaşımını, iletişimin yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya sürekliliğini sağlamaktır. Ayrıca çalışanların şirketlerine aidiyet hissetmeleri yaptıkları iş ve çalıştıkları şirket için yeni fikirler üretmeleri konusunda onları motive edecektir. Çalışanların yaptıkları işin, işletmenin performansını ve kârını nasıl etkilediğini görmeleri sağlanmalı ve performansları ödüllendirilmelidir. Bunun yanı sıra inovasyona bir risk olarak bakmak, bunun için de bazı hatalara tolerans göstermek çalışanları yeni fikirler üretmek konusunda cesaretlendirmenin önemli bir parçasıdır. Son olarak işletmeye artık katkı sağlamayan süreçler terk edilerek, bu süreçler dolayısıyla harcanan zaman ve işgücü kaybı ortadan kaldırılmalıdır (Köseoğlu, vd., 2011: 81).

İnovasyon kalitesi, tüketicinin tüketim sisteminde, fiziki, psikolojik ve sosyal tatmin itibariyle taşıdığı nispi önem derecesidir. Bu aynı zamanda, alternatif markalara ilişkin ölçüştürmelerde de bir markanın diğerine tercihine neden olan bir özellik olmaktadır. Ayrıca, bir malın nispi üstünlüğü, onun rekabet uzayındaki yerini tayine de yardımcı olmaktadır. İnovasyonun uygunluğu, tüketicinin tüketim sisteminde mevcut olan unsurlara, mevcut değer sistemine, geçmiş tecrübelerine ve ihtiyaçlarına uygun düşme derecesidir. Uygunluktaki nispi zayıflık veya nispi güç, yeniliğin kabul derecesini de yakından etkileyebilecektir. Bu durum, tüketicinin karar sürecinin süresini veya karar aşamalarını azaltabilir. İnovasyon kalitesi, inovasyonun anlaşılması ve kullanımı ile ilgili bir kavramdır. İnovasyonun fiziki ve sembolik olarak ihtiva ettiği «anlaşılmazlık», onun kabulünü nispeten olumsuz yönde etkileyebileceği gibi, kullanımına ilişkin anlaşılma da tüketici tatminini nispeten olumsuz yönde etkileyebilir. Bu, aynı zamanda tüketicinin nispi sorun çözme derecesi ile de ilgilidir. Girişimci inovasyonlarda tüketici nispeten yoğun bir sorun çözme durumunda kalabilir. Ayrıca bu, tüketicinin ilgili mal, marka veya pazarlama programına karşı motivasyonunu ve ilgisini de azaltabilir. Öte yandan, bu durum bir risk nedeni de olabilir. Yeniliğin ekonomik, fiziksel, sosyo- psikolojik, fonksiyonel vb. risk seviyesi arttıkça, hedef tüketicinin ve özellikle izleyicilerin kabul derecesi azalabilir, kabul süresi artabilir.

İşletmeler inovasyon için sadece ar-ge biriminin ya da yönetimin değil, firmada çalışanların tamamının görüşlerini almak durumundadırlar. İşletmede çalışan herkesin kendi çalıştıkları bölüm başta olmak üzere işletmenin her bölümü ve süreçleri konusunda fikri vardır. Bu fikirlerin birçoğu işletme için parasal değere dönüşebilir. Bunun içinde çalışanları yeni fikirler üretmesi yönünde cesaretlendirecek bir işletme kültürünün oluşturulması gerekmektedir. Bunun yolu da çalışanların fikirlerini deneme ve geliştirmeleri için zaman ve imkân sağlamaktır (Eryol, 2009: 34).

İnovasyon kalitesinin varlığı ve devamlılığı hem kısa hem de uzun vadede işletmelerin varlığını sürdürebilmesi açısından önemlidir. İşletme düzeyindeki inovasyon kalitesini belirlemeye yönelik çalışmalar, inovasyon ve firma performansını belirleyen kriterleri tespit etme üzerine odaklanmıştır. İnovasyonun izlenmesi ve performansının ölçülmesi konusunda, 1980’li yıllardan bu yana çok farklı ölçüm araçları geliştirilmiştir. Ölçüm araçlarında amaç, belirli bir inovasyon puanı elde etmek değil, inovasyon sürecinin izlenmesi, bu süreçte ortaya çıkan hataların belirlenmesi ve etkili bir inovasyon sürecinin geliştirilmesini sağlamaktır.

3. PERFORMANS KAVRAMI

Çalışmanın bu üçüncü bölümünde performans kavramı, kriterleri, işletme performansı, işletme performansının boyutları, işletme performansının ölçülmesi ve finansal, operasyonel performans incelenmiştir.

Performans sözcüğü belirli bir zaman diliminde üretilen mal veya hizmet miktarı olarak tanımlanır ve işlevine göre “etkinlik”, “verimlilik”, “çıktı”, kavramları ve bunların yanı sıra bireyin motivasyon ve etkileşimi arasındaki ilişkinin bir sonucu

şeklinde ifade edilebilir (Hall, Schneider, ve Nygren, 1970: 70). Performansla ilgili çok sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen performans kavramına yönelik ortak bir tanımlama yapılmadığı görülmektedir (Ağca ve Tunçer, 2006: 82). Genel bir tanımlamayla performans, bir işi gerçekleştiren bir bireyin, bir grubun ya da bir işletmenin, o işle amaçlanan hedefe yönelik olarak nereye ulaşabildiği başka bir ifade ile neyi sağlayabildiğinin nicel ve nitel şekilde anlatımıdır. Başarı ve başarımlar terimleri ile de ifade edilen performans, işgörenin kendi için tanımlanan özellik ve yeteneklerine uygun olan işi kabul edilebilir sınırlar içerisinde gerçekleştirmesidir (Boylu ve Sökmen, 2011: 32). Bir başka tanımlamaya göre ise; gerçekleştirilmek istenilen görev çerçevesinde önceden belirlenen kural ve ölçüleri karşılayacak şekilde, görevin yerine getirilmesi ve amacın gerçekleştirilmesi yönünde ortaya konulan mal, hizmet ya da düşünce bütünüdür (Konovsky ve Pugh, 1994: 94). İşletmenin performansı, gelecekte nerede olacağını, hangi konumda ve büyüklükte olmak istediğini, kaynaklarını hangi alanlara yönlendireceğini belirler (Koçel, 2003: 33).

Günümüzde artan rekabet koşullarında insan kaynakları konusunda hedeflere ulaşabilmede her kesim tarafından kabul edilen bir performans yönetim sisteminin kurulması ve bunun işletmelerce işler hale getirilmesi gerekmektedir (Akdoğan ve Demirtaş, 2009: 139). Performans kavramı, üç farklı boyutta ele alınmaktadır. Bunlar; kişisel performans, grup performansı ve işletme performansıdır. Bu çalışmanın konusu işletme performansı olduğundan, performans tanımı bu açıdan ele alınacaktır. İşletme performansı ise, farklı süreçlere göre farklı anlamlar alabildiğinden, kesin tanımı yapılması oldukça zor bir kavramdır. Bu sebeple, çalışmada farklı tanımlamalardan faydalanılmıştır. Bir sistemin performansı, belirli bir zaman sonucundaki çıktısı ya da çalışma sonucudur. Bu sonuç, işletme amaçlarının ya da görevinin yerine getirilme derecesidir. Bu bağlamda işletme performansı, işletme amaçlarının gerçekleştirilmesi için gösterilen tüm çabaların değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir (Zerenler, 2011: 112).

Başarılı bir performans değerlendirme, işletmenin gelişmesini sağlamaktadır. İşletmedeki yöneticilerin ve iş görenlerin başarı düzeylerinin bilinmesi, başarısızlıklarının nedenlerinin öğrenilmesi, işletmelerin uzun vadede başarılarını artırabilmesi bakımından büyük önem arz etmektedir (Kara, 2010: 110). İşletme performansını geliştirmek için ilk olarak işletmenin mevcut durumu, güçlü ve zayıf yönleriyle ele alınarak şimdiki durum ortaya konulmaktadır. İkinci olarak nerede olabilirlik sorusuna cevap aranmaktadır. Üçüncü olarak biz ne elde ettik sorusuna cevap aranarak performans geliştirme imkânları değerlendirilmektedir. Son olarak ise işletmeyle ilgili uzun dönemde mevcut tüm iç ve dış kısıtların ortadan kalktığı varsayılarak mevcut duruma göre işletme davranışları değerlendirilmekte ve nerede olmalıyız sorusuna cevap aranmaktadır. Bu dört temel soru, işletme performansını daha iyi analiz etmemizi sağlamaktadır (Akdoğan ve Demirtaş, 2009: 13). İşletmeler, işletme içi verilere ek olarak küresel iş dünyası ve faaliyet alanlarıyla ilgili hem finansal hem de finansal olmayan çevresel faktörleri dikkatle analiz ettikleri sürece işletme karlılığı artacak ve böylelikle işletmeler varlıklarını sürdürebilecektir (Ağca ve Tunçer, 2006: 83).

Performans ölçümü Dupont ve General Motor' un finansal rasyolar ve bütçe kontrol yöntemleri uygulamaları ile 1900'lerde ortaya çıkmıştır ve 80 yıl boyunca işletmeler bu ölçüleri kullanmıştır (Çetinkaya, 2007: 17). 1980 ve sonrasında işletmelerin performans ölçümlerinde finansal ölçütlere ek olarak finansal olmayan ölçütlerin de göz önünde bulundurulması gereği ortaya çıkmıştır (Barker, 1995: 15). 1980'ler ve 1990'lar performans değerlendirmenin öneminin arttığı yıllar olmuştur. Günümüz iş dünyasında değişen pazar dinamikleri, işletme performansının değerlendirilmesinde finansal performans göstergelerine ek olarak rekabet gücü gibi pazar odaklı göstergelerin gerekli olduğu görüşünü ortaya çıkarmıştır (Eroğlu, 2004: 31).

3.1. Performans Kriterleri

İşletmenin amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için yönetici, personel ve çalışma grupları tarafından çaba gösterilmelidir. İşletmenin performans düzeyinin tam olarak anlaşılabilmesi için müşteri ve toplum düzeyinde birçok değerlemenin yapılması gerekmektedir. Ayrıca performansın hedefi aynı performans düzeyini koruma, iyileştirme ya da geliştirme amaçlarıyla ilgilidir. Ulaşılmak zorunda olunan performans için zaman süresi kısa dönemden uzun döneme kadar olabilir. Performans değerlendirme yöntemleri, niteliksel / niceliksel ya da subjektif / objektif değerler taşıdığından farklılıklar gösterebilmektedir (Benligiray, 1999: 39). Bunun yanı sıra belirlediği amaçlara ulaşmak isteyen işletme, performansını en üst seviyede tutmak zorundadır. Buna göre de işletmenin veya personelin performansını hangi düzeyde tutacağı yönünde belli kriterler göz önüne alınmalıdır.

Bunlar; etkinlik (effectiveness) , etkenlik (efficiency), kalite (quality), verimlilik (productivity), çalışma yaşamının kalitesi (quality of work life), yenilik (innovation), kârlılık, bütçeye uygunluk (profitability and budgetability) ve tutumluluk (economic) şeklinde sıralanabilmektedir (Ağca ve Tunçer, 2006: 80). Bu sisteme farklı bir bakış açısından yaklaşan Tangen, Üç -P modeli (productivity-prohibitability - performance) ile bir açıklama yapmaya çalışmış ve bu model merkezine girdi ve çıktı oranları kapsamında verimlilik yer almaktadır. Karlılık, çıktı ve girdi arasındaki ilişki şeklinde görülmekte olup fiyat faktörünün etkisi altındadır. Performans ise kalite, hız, dağıtım, esneklik gibi maliyet dışı faktörlerin yanı sıra karlılığı ve verimliliği kapsamaktadır. Etkenlik tüketiciler için değer yaratma ile ilişkilendirilmiş olup etkinlik ise, kaynak kullanımı ile ilişkilendirilerek dönüşüm sürecinde girdilerin nasıl daha iyi kullanılacağını açıklamıştır (Tangen, 2002: 112).

3.2. Performans Kriterlerinin Boyutları

İşletme performansını incelemek için yapılan araştırmalarda işletme performans kriterlerinin farklı boyutlarının olduğu görülmüştür. Konu ile ilgili çalışmalara bakıldığında genel geçer ölçütlerin olmadığı çeşitli ölçütler doğrultusunda performans değerlendirme yapıldığı görülmektedir. (Şimşek, 2006: 60) İşletme performansının kriterlerinin ölçülmesinde kullanılan temel ölçütler şöyledir;

Verimlilik: Kaynaklardan yararlanma düzeyinin ya da bu kaynakların nasıl kullanıldığının ölçülmesidir. Verimlilik amaçlarla ilgili değil araçlarla ilgilidir.

İşletmelerde bir işin ne kadar iyi yapıldığını yani en az kaynakla en doğru şekilde ve en düşük maliyette yapılıp yapılmadığının göstergesidir (Akal, 2005: 18).

Kalite: Yüzyılın getirdiği önemli teknolojik yenilikler ve bilgi teknolojileri işletmeleri küresel rekabet ile birlikte önemli fırsat ve tehditlerle karşı karşıya bırakmıştır. Bu yoğun ortamda da kalite kavramı artık ürüne üretim sürecinin arkasından takılan bir aksesuar olmanın dışında kaynakların verimliliğini sağlayan, ürün ve hizmetlere kullanım kolaylığı sağlayan müşteri gereksinimlerine uygun üretim ve ihtiyaçlarına uygun üretim ve hizmet anlayışını gerekli kılan bir boyuttur. Böylece işletmelerin kamusal sorumluluklarını da olumlu bir şekilde gerçekleştirmelerine olanak tanıyan bir performans boyutu olarak görmekte ve işletmelerin kalitenin üretim sürecinde incelenebilmesini gerekli görüp kalite kontrol sistemleri geliştirilmektedir (Taş, 2011: 31).

Etkenlik ve Etkililik: Etkenlik ve etkinlik birbirlerini tamamlayan kavramlardır. Etkenlik, işletmelerin tanımlamış oldukları amaçlarına ulaşmak için gerçekleştirdikleri etkinliklerin sonucunda belirlenmektedir. Gerçekleştirilen çıktı ile beklenen çıktı birbirleriyle ölçülmektedir (Akal, 2005). Çıktıların beklenen sonuçlara ulaştırıp ulaştırmadığı etkililik göstergeleri ile ölçülmektedir. Belirli bir çıktı ulaşılmak istenilen sonuçları gösterecekse bu çıktılar etkili olarak kullanıldığında sonuca ulaştırır (Yenice, 2006: 36).

Müşteri Memnuniyeti: Müşteri gereksinimlerinin anlaşılıp bu gereksinimleri karşılayacak ürün ya da hizmetlerin sunulması için amaçlanan süreci ifade etmektedir. Müşteri memnuniyeti kapsamında müşterilerin geleceğe yönelik beklentileri ve mevcut hizmetlere yönelik değerler göz önünde bulundurulmalıdır (Oral, 2005: 35).

Çalışma Hayatının Kalitesi: Çalışma yaşamının kalitesinin oluşmasıyla birlikte işletmelerin uzun dönemli etkinlik ve verimliliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. Böylece işletme karlılık, büyüme, süreklilik gibi temel amaçlarını gerçekleştirirken personelin verimli bir şekilde faaliyette bulunacağı koşullar sağlanacaktır (Kaymaz, 2003: 38).

Esneklik: İşletmenin değişen koşullar içerisinde bilgilerin beklenmeyen durumlara karşı kullanılabilir durumda olabilmesi açısından yeni çalışma ve davranışlara uyum gösterebilme derecesi olarak ifade edilebilir (Barutçugil, 2002: 27).

Yenilik: Performans değerlendirme sürecinde, personelin yaratıcılığını ortaya çıkararak işletmenin ürün ya da hizmetlerini bu yaratıcılığı uygulayarak geliştirilmesine imkân sağlayarak, işletmede çalışma ortamının ve çalışanların yaşam kalitesinin geliştirilmesine yönelik katkı sağlamaktır (Ağca ve Tunçer, 2006: 110).

Karlılık ve Bütçeye Uygunluk: Karlılık, performans anlayışının gelişim süreci içinde değişmeyen ve önemini kaybetmeyen en eski boyuttur. Bütçeye uygunluk değerlendirmeleri ise performansı ölçme, geliştirme, düzeltici önlemler almak, gelecek dönemler için performans planlamalarının oluşturulması sürecini kapsar (Benligiray, 1999: 82).

3.3. İşletme Performansı

İşletmelerde, performans anlayışları günümüze gelene dek sürekli gelişen ve değişen bir süreç göstermektedir. Bu süreç içinde önemini yitiren, yeni oluşturulan, daha fazla önem kazanan performans anlayışları ortaya çıkmıştır. Bu gelişim kısaca, en düşük maliyette en çok üretim ve yüksek karı hedefleyen geleneksel yönetim anlayışından, günümüz rekabetçi koşullarının gereği olarak müşterinin doyumunu, kaliteyi, yeniliği vb. çok farklı ölçütlere ağırlık vererek geleceğin örgütünü hedefleyen yönetim anlayışına geçiş olarak açıklanabilir (Akal, 2005: 19). 1970’li yılların sonlarına kadar kamu ve özel sektör kuruluşlarının performansı ekonomiklik ve verimlilik unsurları dikkate alınarak belirlenmeye çalışılırken, 1980’lerin başından itibaren özel sektördeki gelişmelere paralel olarak etkinlik ve kalite performans kavramının birer unsuru haline gelmiştir (Köseoğlu, vd., 2011: 38). Bu süreç içinde yönetimi en fazla ve doğrudan etkileyen değişim “pazarlama devrimi-müşteriye yönelmedir.”

Bu gelişim özetle “işletme ne üretirse onu satar” anlayışındaki satış yaklaşımının yerine “bizim işimiz pazarın istediklerini üretmektir” anlayışının egemen olmasıdır. Bu “satıştan pazarlamaya geçiş” anlayışında müşteri, işletmenin işini belirleyen kişidir. Bu gelişim işletmelerde “pazarlama” ve “verimlilik” kavramlarını gündeme getirmiştir. İşletmelerde performans anlayışının gelişim sürecinde gelinen en son nokta “yeni rekabet” ve “geleceğin örgütü olarak adlandırılan yeni bir yönetim anlayışıdır. Bu anlayışa egemen olan görüş, işletmenin rekabet yeteneğini artırmak ve geleceğe uyumunu sağlamak amacıyla, uygun ürün ve teknolojiyi seçmek, örgüt yapısını buna göre biçimlendirmek, insan gücünü bu amaçlara uygun olarak seçmek ve yetiştirmektir (Akal, 2005: 20).

3.4. İşletme Performansının Boyutları

Kaplan ve Norton tarafından 1992 yılında Harvard Business Review dergisinde yayınlanan dengeli ölçüm kartı modeline göre işletme performansının boyutları; finansal boyut, müşteri boyutu, içsel iç süreç boyutu, öğrenme ve gelişim boyutlarından oluşmaktadır (Kılınç, Mesci, ve Güler, 2008: 48). Uygur 2009 yılında yayınladığı makalesinde yine aynı şekilde finansal boyut, müşteri boyutu, içsel süreç boyutu, öğrenme ve gelişme boyutlarını incelemiştir. Kueng ve Krahn’ ın 1999 yılında yaptıkları çalışmalarında ise finansal boyut, müşteri boyutu, yenilik boyutu, toplumsal boyut ve işgörenler boyutu yer almaktadır. Kuşluvan ve Eren 2008 yılında yayınladıkları makalelerinde işletme performansını tüketicilerle ilgili boyut, finansal boyut, örgütsel boyut, toplumsal boyut ve çalışanlarla ilgili boyut olarak incelemişlerdir. İşletme performansı tüketici boyutu, finansal boyut, örgütsel boyut, toplumsal boyut ve çalışan boyutlarında incelenebilir;

1) Tüketicilerle İlgili Boyut: İşletme performansı ile ilgili yazı incelendiğinde tüketicilerle ilgili boyutun ölçülmesinde müşteriye verilen hizmet kalitesi (Brown, 2001: 32), müşteri memnuniyeti (tatmini), müşteri şikâyetleri, müşteri sadakati, işletmenin tüketici gözündeki imaj ve itibarı, pazar payı gibi değişkenler incelenmektedir.

2) Çalışanlarla İlgili Boyut: Çalışanlarla ilgili boyutu, nitelikli işgörenleri işletmede tutabilme becerisi, nitelikli işgörenleri işletmeye çekme becerisi, personelin iş tatmini (memnuniyet) düzeyi, işgörenlerin işletmeye bağlılığı, işgören verimliliği, işgörenlerin kendi arasındaki genel ilişkiler, yönetim ile işgörenler, işgücü devir oranı, personelin işe devamsızlığı gibi değişkenler oluşturmaktadır.

3) Örgütsel Boyut: Örgütsel boyut kapsamında, pazar payındaki artış, satışlardaki artış, yeni mal ve hizmet geliştirme, geceleme sayısındaki artış gibi değişkenler mevcuttur.

4) Toplumsal Boyut: İşletme tarafından yaratılan istihdam seviyesi, sunulan hizmet ve hitap edilen pazar çeşitliliği, tüketicilere sağlanan haklar, işletmenin çevreye duyarlılık düzeyi değişkenleri toplumsal boyutta incelenmektedir.

5) Finansal Boyut: Net kar marjı, net kar, genel olarak finansal performans, sermaye geri dönüş oranı, işletme karındaki artış, işletme gelirlerindeki artış finansal boyut değişkenleridir (Gül, vd., 2012: 42)

3.5. Finansal ve Operasyonel Performans

İşletme performansının ölçümü; işletmelerin önceden belirlenen hedeflerine ne ölçüde ulaştığını belirleyen bir işlem dizisi olup, performans hedeflerinin belirlenmesi, performans ölçümü, geri bildirim ve motivasyon aşamalarından oluşan performans yönetimi sürecinin bir aşamasını oluşturmaktadır (Zerenler, 2011: 38). Yirminci yüzyılın başlarında Taylor'un gerçekleştirdiği üretkenlik ölçümleriyle başlayan performans ölçümü ve değerlendirmesine yönelik ilgi, günümüze kadar sürekli bir artış trendi göstererek devam etmektedir. Klasik performans ölçümleri genellikle kar ve verimlilik gibi finansal ölçütler üzerinde odaklanmaktadır. Bu ölçütler geleneksel yönetim muhasebesi sistemini temel aldıkları için bazı hususlarda yetersiz kalmaktadır. Oysa işletmelerin başarılı bir şekilde yönetilebilmeleri için en azından iki nokta üzerinde durulmalıdır, bunlardan ilki sadece finansal nitelikteki göstergelerin değil, aynı zamanda işletmelerin diğer alanlarına ait göstergelerinde kontrol aşamasında kullanılmalıdır. Böylece daha dengeli veya işletmenin toplam durumunu gösteren bir tablo elde edilecektir. İkinci nokta ise, işletmenin performansı veya başarısını gösteren göstergeler ile izlenen stratejiler arasında bağlantı kurulması gerekliliğidir. Performans ölçütleri, finansal ve operasyonel ölçütlerden oluşmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi işletmelerin uzun yıllardır kullandıkları geleneksel muhasebe sistemine dayanan performans ölçütleri birtakım sorunlar yaratmaktadır. Özellikle finansal ölçütler; tarihi ve geriye dönük, önceden tahmin edilemeyen, standart, değişiklikleri çok çabuk algılamayan, toplu ve özet olarak sunulan ve maddi olmayan varlıkların değerini tam olarak yansıtmayan ölçütlerdir (Akgül, 2004: 34). İşletme ürün tedarikinden başlayan ve ürünün tüketicisine ulaştığı ana kadar sergilediği performans (operasyonel performansı) ne kadar iyi olursa, sonuçta işletmenin satışlarında, nakit akışında, karlılığında (finansal performansı) iyileşme olduğu görülmektedir.

4. BİLGİ PAYLAŞIMI, İNOVASYON VE İŞLETME PERFORMANSI İLİŞKİSİ

Peter F. Drucker'a göre, yeni ekonomide bilgi, bireyler ve toplum açısından birincil kaynaktır. Bilgi bilançoda görülmediğinden iyi yönetilemediği zaman ziyan olur. Bilgi kurumun sahip olduğu aktifler arasında yer alır. Kurumun sahip olduğu aktifler somut ve soyut olarak iki grupta ele alınır. İkinci grup içinde kurumun sahip olduğu haklar, kurduğu ilişkiler ve bilgi birikimi vardır. Bilgi kurumunun mal varlıkları arasında görülmesi, bilgiye yapılan yatırımın diğer aktiflere verilen önemle aynı ölçüde olması gerektiğinin bir göstergesidir. Bugün bilginin geçmişte olduğundan daha önemli olma nedenleri (Uhl-Bien, Tierney, Graen, ve Wakabayashi, 1990: 72); küresel ekonomideki değişim, ürün ve hizmetin bir noktada birleşmesi, rekabet üstünlüğünün sürdürülmesi, bilgisayar ağlarının gelişmesi gibi faktörlerdir.

Drucker'a göre bilginin giderek önem kazanmasının temel nedenleri; pazarlarda rekabetin artması ve küresel piyasadaki inovasyon oranının yükselmesi, günümüzde refah yaratan endüstrilerin büyük bir kısmının bilgi yoğun olması, işletmelerin rekabet baskısıyla personel indirimine gitmesi nedeniyle enformel bilgi ile biçimsel metotların ikame gereksiniminin ortaya çıkması ve erken işten ayrılmaların bilgi kaybına yol açmasıdır şeklinde ifade edilebilir.

Küçük ve orta boy işletmelerin dış ülkelere kaynak bulma imkanlarına kavuşmasıyla artan karmaşıklığın yönetilmesine gereksinim duyulması, stratejik yönlendirmelerdeki değişimlerin, spesifik bir alanda bilgi kaybıyla sonuçlanması, bilgi varlıkları ticaretin yapıldığı pazarlarda yeni gelişmelerin yaşanması (İnternet'in ortaya çıkışıyla elektronik ticaretin gelişmesi ve çeşitlenmesi), işletmelerin bilgi ekseninde rekabet etmesi ve işin büyük bir kısmının bilgiye dayalı olması ve ömür boyu öğrenme gereksiniminin kaçınılmaz olması diğer nedenler arasında sayılabilir (Drucker, 1994: 30).

İşletmelerin hızla değişen rekabet ortamında ayakta kalabilmeleri için ürünlerini, hizmetlerini ve üretim yöntemlerini sürekli olarak değiştirmeleri ve yenilemeleri gerekmektedir. Bu nedenle inovasyonun işletmelerin başarılarındaki ve kalkınmada yeri büyüktür ve bu kapsamda inovasyon, ekonomik büyümenin, artan istihdamın ve yaşam kalitesinin önemli bir kaynağı olarak kabul görmektedir. Teknolojik gelişme ve yenilik, makro düzeyde ekonomik büyümeye neden olurken mikro düzeyde firmaların karlarının ve pazara paylarının artmasına yol açmaktadır. Diğer bir ifadeyle, teknolojik yenilikler ve buluşlar için her firmanın yaptığı yatırımlar sonucu ortaya çıkan dışsallıklar ve taşmalar, ekonominin geneli için azalan getiriye ortadan kaldırarak artan getirinin ortaya çıkmasına böylelikle de uzun dönemli büyümeye neden olmaktadır. Yeni teknolojilerin çok kısa aralıklarla geliştiği, pazar unsurlarının sürekli değiştiği, ürünlerin hızla demode olduğu, rakiplerin sürekli çoğaldığı küresel rekabet ortamında faaliyet gösteren işletmeler, yönetim felsefesi ve değerlerinde, amaç ve stratejilerinde, organizasyon yapısı ve süreçlerinde de pazar beklentilerine uygun yeni alternatif stratejiler geliştirmektedirler. İnovasyon ile faaliyetlerini şekillendirecek olan işletmeler yapacakları tüm yeniliklerde farklı olmayı gerektirecek adım atmak zorundadırlar (Bozkurt ve Taşçıoğlu, 2007: 42).

İnovasyon, işletmelerin rekabet üstünlüğü elde etmesinde, karlarının ve nakit akışlarının artmasında, sektörde rakiplerin önünde yer almasında belirleyici bir yol, güçlü bir rekabet silahıdır. Ancak yenilik girişimi beraberinde risk faktörünü de taşımaktadır. Yapılan yenilikler, aynı zamanda; değişim, yaratıcılık, gelişme ve risk alma kavramları ile bütünleşmiş uzun dönemli bir performans göstergesidir. İşletmelerde değişimin hızlı ve kapsamlı olması nedeniyle yöneticiler daha fazla çalışan bağlılığı ve rekabet avantajı oluşturmak için sürekli bir arayış içindedirler. Yöneticilerin çalışanlarından beklentileri insan kaynaklarının dönüşümüyle günümüzde daha karmaşık ve talepkâr bir yapıya bürünmüştür (Gül, vd., 2012: 40).

Bilgi istemli ya da istemsiz bir şekilde paylaşılmakta, ancak bu nedendir ki her işletmede farklı seviyelerde gerçekleşmektedir. İşletme içerisinde bilginin bilinçli bir şekilde paylaşılması bireysel bilginin örgütsel bilgiye dönüşmesini sağlamaktadır. Bu da olası çalışan kayıplarında bilgi kaybını önleyecek ve işletmenin zararını en aza indirmesini sağlayacaktır. Bilginin dönüşümü ve paylaşımı her işletmenin ve yöneticisinin rekabet üstünlüğü yaratmak amacıyla istediği önemli bir olgudur (Demirel, 2007: 37). Kişileri bilgi paylaşmaktan alıkoyan başlıca nedenlerden birisi, kişinin güç kaybına uğrayacağı düşüncesidir. Diğer bir neden ise çalışanlarda işletmeye olan bağlılık ve sahiplik duygusunun eksikliği ya da haksızlık sonucu oluşan gönülsüzlük duygusudur. Görüldüğü üzere bilgi paylaşımı ve örgütsel bağlılık, örgütsel adalet, örgütsel güven arasında doğrusal yönde bir ilişki olduğu söylenebilir (Özler, Ergun, ve Gümüştekin, 2004: 32).

Bilgi paylaşımının yenilikçi fikirleri yaymaya öncülük ettiği ve işletme içinde inovasyonun ortaya çıkmasında kritik olduğu düşünülebilir. Çalışanların performansı, işletmeyi etkilerken aynı zamanda işletmede bulunan her şeyden etkilenmektedir (Özdede, 2010). Bu bakış açısından performans hem bireylerin birbirleri ile etkileşiminin ürünü hem de bu etkileşimi etkileyen bir unsurdur. Dolayısıyla performans fonksiyonları çok farklı seviyelerde analiz edilebilir. Bu fonksiyonlar bireysel algılarla birlikte örgütsel özelliklerle kuşatılmıştır. Sosyal ağlar bilginin yayılması ve yeniliklerin geliştirilmesi için bir ortam sağlar. Bu ağlar vasıtasıyla tüm ekip üyeleri bilgilerini birbirleriyle bir iletişim süreci içinde paylaştığında inovasyon iklimi en üst seviyesine gelir. Bu özel iletişim süreci fikir alış veriş ve yeni fikirlerin paylaşılmasıyla oluşur (Turgut, 2013: 18).

Bilgi ölçülmesi zor bir kavram olduğu için, bilgi paylaşımının işletme performansına etkisini inceleyen çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Tablo incelendiğinde Demirel' in bankacılık sektöründe, çalışanların bilgiye sahip olmaları, kullanmaları ve işletme içi ve dışı bilgi paylaşımı sağlandığında, işletme performansında olumlu bir etki yarattığı gözlemlenmiştir. Schlaak çalışmasında, inovasyonun önemi ve başarılı bir inovasyon süreci için inovasyon derecesinin önemi üzerinde durmuştur. Little ve Grimm ise inovasyonun etkili yönetilmesi ile işletme performansının artırılması arasında doğru bir orantı olduğunu savunmuştur. Erdem, çalışmasında pazar yönlülüğünün ve inovasyonun işletme performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu açıklamıştır. Hauschildt ve Yavuz ise çalışmalarında inovasyonun önemi üzerinde durmuşlardır.

Bilim İnsanı	Schlaak, T.M. (1999)
Amaç	SCHLAAK “anahtar değişkeni olarak inovasyon derecesi” çalışmasında inovasyon süreci ve inovasyon başarısı için inovasyon derecesinin anlamını açıklamak ve inovasyon hızı için yeni bir konsept geliştirmek amaçlanmıştır.
Yöntem & Sonuç	SCHLAAK’ın araştırması Alman ekonomi inovasyon ödülü (1996) için başvurulara yapılan anketleri temel almaktadır. 24 Haziran 1997’de, ödül sahibi 245 şirkete anket gönderildi, bunlardan 123 anket geri geldi. İnovasyon başarısı için inovasyon derecesinin anlamı açıklanmıştır.
Bilim İnsanı	Little, A.D. & Grimm, U. (1997)
Amaç	Arthur D. Little (SOMMERLATTE) danışma kurumu European Business School (GRIMM) ile ortak bir çalışma yaptılar. USA’deki önceki araştırmalardan devam ettiler ve çalışma kapsamı inovasyon yönetimi ile şirket performansı arasındaki bağlantı hakkında yeni inovasyon ölçümü ve yönetim araçları geliştirmeyi amaçladılar.
Yöntem & Sonuç	İnovasyon-Scorecard inovasyon stratejisi, inovasyon süreci, inovasyon kültürü, kaynak kullanımı, inovasyon yapısı olmak üzere 5 perspektiften oluştuğu görüldü. Böylece, şirketlerin inovasyon potansiyeli hakkında toplam sonuç elde edildi. İşletme performansına pozitif etki etmiştir.
Bilim İnsanı	Hauschildt, J. (1997)
Amaç	Teknolojik ilerlemeleri ölçmek için birçok, olabilecek dayanak (faktör) tanımlamak.
Yöntem & Sonuç	Her inovasyon bakış açısı için skorlama modelinde bir değer verildi. Bu değerler toplanarak toplam işletmedeki inovasyon skoruna ulaşıldı.
Bilim İnsanı	Demirel, Y. (2007)
Amaç	Çalışmada, bankacılık sektöründe bilgi ve bilgi paylaşımının işletme performansı üzerine olan etkisi tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışan yöneticilerin bilgiye bakış açıları bilgiyi iş yaşamında kullanmalarının yanı sıra örgüt içi ve örgüt dışı bilgi paylaşımı ile performans ölçütleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir.
Yöntem & Sonuç	Bilgi ve bilgi paylaşımı ile performans ölçütleri arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışma sonuçlarına göre bilgi ve bilgi paylaşımı işletme performansını doğrudan etkilemektedir.
Bilim İnsanı	Kulaklı, A. (2005)
Amaç	Organizasyonlar rekabet etkisinde hızlı hareket etmek için mevcut bilgi yönetimi yaklaşımlarını bireyden, takıma, şirkete, sektöre, piyasaya yönelik sürekli aktarmak

	zorunluluğunun olduğunu açıklamak amaçlanmıştır.
Yöntem & Sonuç	Tüm ürünlerin birbirine benzemeye başladığı ve farklılığın rekabette başarı için hayati önemde olduğu bir ortamda, müşteriden sağlanan bilginin organizasyonun tüm birimlerine aktarılmasının önem arz ettiği tespit edilmiştir.
Bilim İnsanı	Erdem, B. (2011)
Amaç	Pazar yönlülük, inovasyon yönlülük ve firma performansı arasındaki ilişkiler incelenmiştir.
Yöntem & Sonuç	Pazar yönlülüğün ve inovasyon yönlülüğün, firma performansı ile anlamlı ve pozitif yönlü ilişki içinde oldukları tespit edilmiştir.
Bilim İnsanı	Yavuz, Ç. (2010)
Amaç	İşletmelerin uygun şartları sağlayıp inovasyona yönelmeleri ile işletme performansını artırmaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu öne sürülmüştür.
Yöntem & Sonuç	İnovasyonların, pazarlama fonksiyonunun başarı ile gerçekleştirilmesine ve dolayısıyla pazarlama performansının gelişmesine yol açtığı tespit edilmiştir.

Bilgi paylaşımı ve inovasyonun firma performansına etkisine yönelik çalışmaların yetersiz kaldığı yapılan literatür taramasından da anlaşılmaktadır. Bunun nedenleri arasında; işletmelerde çalışanların bilgi paylaşımına yönelik algılamalarına etki eden en önemli sınırlılık, işletmelerin bilgi paylaşımı gibi teknoloji transferi sayılacak stratejik konularda bilgi vermektan kaçınmasıdır (Öztürk, 2005: 15). Yapılan araştırmalarda; işletmelerde çalışanlar arasındaki bilgi paylaşımı ve çalışanların tatmin edilmesi, işletme performansına olumlu yönde etki ettiği görülmüştür (Taş, 2011: 21). Aynı zamanda işletmelerin uygun şartları sağlayıp, inovasyona yönelmeleri ile işletme performansı arasında anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir (Yavuz, 2010: 19)

KAYNAKÇA

Ağca, V., & Tunçer, E. (2006). Çok Boyutlu Performans Değerleme Modelleri ve Bir Balanced Scorecard Uygulaması.

Akal, Z. (2005). İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi Çok Yönlü Performans Göstergeleri, Milli Produktivite Merkezi Yayınları No: 473, 463 s. Baskı, Ankara.

Akdoğan, A., & Demirtaş, Ö. (2009). 360 Derece Performans Değerlendirme Sistemi Askeri İmalat İşletmesinde Yöneticiler Üzerinde Bir Uygulama.

Akgül, B. A. (2004). İşletmelerde Yeni Performans Ölçümleme Sistemleri. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 24, 73-82.

Aktaş, Z. (2003). Türkiye'de bilgi toplumuna nasıl erişiriz? : Türkiye Bilimler Akademisi.

Alavi, M., & Leidner, D. E. (2001). Review: Knowledge management and knowledge management systems: Conceptual foundations and research issues. *MIS quarterly*, 107-136.

Altındış, S., & Ağca, V. (2011). Örgütsel Bilgi Paylaşimini Engelleyen Faktörler: Sağlık Sektöründe Bir Görgül Arastırma/Organizational Knowledge Sharing Barriers: An Empirical Study in Healthcare Services. *Seçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(26), 45.

Arbak, Y., & İter, B. (1995). *Research Methods in Business (Course Notes)*. Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi, İzmir.

Aydintan, B., Göksel, A., & Bingöl, D. (2010). Örtülü Bilgi Paylaşım Niyeti Üzerinde Sosyal Sermaye ve Denetim Merkezi Odaklılığının Rolü: Hekimlikte Bir Alan Araştırması. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1-26.

Aygören, H. (2009). *İnovasyon Yönetimi*, İstanbul Sanayi Odası Kalite ve Teknoloji Htisas Kurulu (SO-KATEK), İstanbul: Yayın.

Barca, M. (2003). Yeni Ekonomide Bilgi Yönetiminin Stratejik Önemi, *İnsan Kaynakları Makaleleri*, Erişim: 10.01. 2010.

Barker, R. C. (1995). Financial performance measurement: not a total solution. *Management decision*, 33(2), 31-39.

Barutçugil, İ. (2002). *Bilgi Yönetimi, Kariyer Yayıncılık İletişim, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti.*, İstanbul.

Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi: Kariyer Yayınları*.

Benligiray, S. (1999). *İnsan kaynakları açısından otellerde performans yönetimi: Anadolu Üniversitesi*.

Bolat, S. (2007). Bilgi ekonomisinde örtülü bilginin önemi ve rekabet avantajı yaratmada örtülü bilgi kaynaklarının keşfi: Şirince'de bir uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi*.

Boylu, Y., & Sökmen, A. (2011). Sınır birim işgörenlerinin performans değerlendirme kriterlerine bakışı: Ankara'daki otel işletmeleri üzerine bir uygulama.

Bozkurt, Ö., & Taşcıoğlu, H. (2007). KOBİ'lerde inovasyon çalışmaları ve örnekleri üzerine bir inceleme. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 11, 1-12.

Brown, A. v. W., Elisabeth M. (2001). *Organizational Culture. Organizational behaviour reassessed: The impact of gender*, 168.

Buckman, R. H. (2004). *Building a knowledge-driven organization: McGraw-Hill New York, NY*.

Burgelman, R. A., Maidique, M. A., & Wheelwright, S. C. (1996). *Strategic management of technology and innovation (Vol. 2): Irwin Chicago*.

Canbazoğlu, T. (2005). İşletmelerde bilgi yönetiminin yenilik ve rekabet gücü üzerindeki etkileri. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 243-258.

Çapar, B. (2003). Bilgi yönetimi: Nasıl bir insangücü. II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Derbent-İzmit, 421-432.

Çelikaş, H. (2008). İnovasyon yönetimi: Çukurova bölgesinde faaliyet gösteren şirketlerde inovasyon uygulamalarının tespitine yönelik bir araştırma. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Çetinkaya, A. (2007). Bilişim teknolojilerinin konaklama işletmeleri performansına etkileri: beş yıldızlı otellere yönelik bir araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Dağlı, T. (2007). Willingness to Share Knowledge with the Workgroup: Contextual. Koç University.

Davenport, T. H., & Prusak, L. (1998). Working knowledge: How organizations manage what they know: Harvard Business Press.

Davenport, T. H., Prusak, L., & Günay, G. (2001). İş dünyasında bilgi yönetimi: Kuruluşlar ellerindeki bilgiyi nasıl yönetirler: Rota.

Demirel, Y. (2007). İlişki yönetiminde iç ve dış müşteri memnuniyetinin sağlanması.

Dinçer, Ö. (1992). Stratejik yönetim ve işletme politikası: Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Dinçer, Ö. (1998). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası (Vol. 5. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.

Drucker, P. F. (1993). Kapitalist ötesi toplum, çev. ÇORAKÇI. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

Drucker, P. F. (1994). Yeni Gerçekler (4. Baskı). B. Karanakçı (Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Durna, U. (2002). Yenilik yönetimi: Nobel Yayın Dağıtım.

Elçi, Ş. (2007). İnovasyon: kalkınmanın ve rekabetin anahtarı (13. Baskı). Ankara: Technopolis.

Elçi, Ş., Karataylı, İ., & Karaata, S. (2008). Bölgesel İnovasyon Merkezleri: Türkiye İçin Bir Model Önerisi. TUSİAD Yayınları.

Eleren, A., & Kurt, M. (2001). Bilginin Organizasyonlar İçin Değişen Anlamı ve Stratejik Önemi.

Eroğlu, E. (2004). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerdeki Kalite Güvence Uygulamalarının Bütünsel İşletme Performansı Üzerine Etkilerinin İncelenmesi. Yönetim Dergisi, 49, 88-102.

Eryol, İ. (2009). İnovasyonun İşletmenin Rekabet Gücüne Katkısı ve Başarının Sermaye Piyasaları Üzerine Etkisi, Boya Sanayinde "Nano Teknoloji" Üzerine Örnek Bir Uygulama. Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ghaziri, H., & Awad, E. (2005). Is there a future for knowledge management. Journal of Information Technology Management, 16(1), 31-38.

Göker, A. (2000). Ulusal inovasyon sistemi ve üniversite-sanayi işbirliği. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Bahar Paneli: IV Bilimsel Araştırmada Üniversite-Sanayi İşbirliği, Ankara, 20.

Gupta, U. G. (1996). *Management Information Systems: a managerial perspective*: West Publishing Co.

Güçlü, N., & Sotirofski, K. (2006). Bilgi yönetimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(4), 351-371.

Gül, H., Kılıç, F., Uysal, M., Aslan, S., Alp, A., & Akbulut, H. (2012). Effect of particle concentration on the structure and tribological properties of submicron particle SiC reinforced Ni metal matrix composite (MMC) coatings produced by electrodeposition. *Applied Surface Science*, 258(10), 4260-4267.

Hall, D. T., Schneider, B., & Nygren, H. T. (1970). Personal factors in organizational identification. *Administrative science quarterly*, 176-190.

İraz, R. (2005). İşletmelerde bilgi yönetiminin yenilik ve rekabet gücü üzerindeki etkileri. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 243-258.

James, K., Chen, D.-L., & Cropanzano, R. (1996). Culture and leadership among Taiwanese and US workers: Do values influence leadership ideals?

Kara, D. (2010). Performans değerlendirme yöntemi olarak 360 derece geribildirim sürecinin orta kademe yöneticilerin iş başarısına olan etkisi: 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama.

Kavak, Ç. (2009). Bilgi Ekonomisinde İnovasyon Kavramı Ve Temel Göstergeleri.

Kaymaz, K. (2003). *Çalışma Yaşamında Kalite*.

Kılıncı, İ., Mesci, M., & Güler, Y. (2008). Dengeli ölçüm kartının (balanced scorecard) alanya'daki dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde uygulanabilirliğine yönelik bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 157-176.

Kırım, A. (2006). *İş Modeli İnovasyonu*: Ankara: Sistem Yayıncılık.

Koçel, T. (2003). *İşletme Yöneticiliği*. Beta Yayınevi, İstanbul(9).

Konovsky, M. A., & Pugh, S. D. (1994). Citizenship behavior and social exchange. *Academy of Management Journal*, 37(3), 656-669.

Köseoğlu, M. A., Gider, Ö., & Ocak, S. (2011). Bilgi paylaşımı tutumunu etkileyen faktörler nelerdir? Bir kamu hastanesi örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 215-243.

Lytras, M. D., Damiani, E., & de Pablos, P. O. (2008). *Web 2.0: The business model*: Springer Science & Business Media.

Malhotra, Y. (1997). Knowledge management in inquiring organizations. Paper presented at the proceedings of 3rd Americas Conference on Information Systems.

Mesmer-Magnus, J. R., & DeChurch, L. A. (2009). Information sharing and team performance: a meta-analysis: American Psychological Association.

Mısırdalı, F. (2006). *Örgüt İçi Bilgi Paylaşımında Sosyal Sermayenin Etkisi: Kütahya Porselen A. Ş'de Bir Uygulama: Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Morgan, J. S. (1972). Managing change: the strategies of making change work for you.

Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). The knowledge-creating company: How Japanese companies create the dynamics of innovation: Oxford university press.

OECD. (2005). Oslo Manual-Guidelines for collecting and interpreting innovation data: Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD.

Oral, S. (2005). Otel işletmeciliği ve verimlilik analizleri: Detay Yayıncılık.

Öğüt, A. (2001). Bilgi Çağında Yönetim. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Özalp, İ., Besler, S., & Oruç, İ. (2012). İşletmelerde Yöneticilerin Stratejik Araç Algısı ve Kullanım Amaçları.

Özdede, A. (2010). Bir yükseköğretim kurumunda, ISO 9001: 2000 kalite yönetim sistemi belgesine sahip olan ve olmayan birimler arasındaki örgüt iklimi farklılıkları: Dokuz Eylül Üniversitesi örneği. DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Özler, H., Ergun, N., & Gümüştekin, G. (2004). Organizasyonlarda Etkileşim Mekanizmaları ile Bilgi Paylaşımı İlişkisi ve Bilgi Paylaşımını Arttırmaya Yönelik Bir Ödüllendirme Modeli.

Öztürk, A. (2005). İşletmelerde bilgi yönetimi ve bilgi paylaşımı: Eskişehir Türk Telekom'da örnek bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Schumpeter, J. A. (1934). The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle (Vol. 55): Transaction publishers.

Şimşek, A. (2006). Duygusal zekanın ana-baba tutumunun ve doğum sırasının tercih edilen liderlik tarzına etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tangen, S. (2002). Understanding the concept of productivity. Paper presented at the Proceedings of the 7th Asia-Pacific Industrial Engineering and Management Systems Conference, Taipei.

Taş, Y. (2011). İş tatmini ve bilgi paylaşımı düzeyinin duygusal bağlılığa etkisi: Kocaeli Üniversitesi araştırma ve uygulama hastanesinde bir araştırma.

Tekin, M., Güleş, H. K., & Öğüt, A. (2006). Değişim çağında teknoloji yönetimi: Nobel Yayın Dağıtım.

Turgut, E. (2013). Sosyal Sermaye ve Bilgi Paylaşımı Davranışının Yenilikçilik İklimine Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.

Uhl-Bien, M., Tierney, P. S., Graen, G. B., & Wakabayashi, M. (1990). Company Paternalism and the Hidden-Investment Process Identification of the "Right Type" for Line Managers in Leading Japanese Organizations. Group & Organization Management, 15(4), 414-430.

Uit Beijerse, R. P. (1999). Questions in knowledge management: defining and conceptualising a phenomenon. Journal of knowledge Management, 3(2), 94-110.

Uriarte, F. A. (2008). Introduction to knowledge management: A brief introduction to the basic elements of knowledge management for non-practitioners interested in understanding the subject: ASEAN Foundation.

Üstel, İ., & Kabatepe, E. (2006). Kobilere ve İnovasyon. URL adresi: <http://www.turk-ab.org/dokumanlar/yayinlar/kobilerveinovaasyon.pdf>, (Şubat 2008).

Yavuz, Ç. (2010). İşletmelerde inovasyon-performans ilişkisinin incelenmesine dönük bir çalışma.

Yenice, E. (2006). Kamu Kesiminde Performans Ölçümü ve Bütçe İlişkisi. Sayıştay Dergisi, 61, 57-68.

Yeniçeri, Ö., & Demirel, Y. (2007). Örgüt İçi Bilgi Paylaşımına Yönelik Bireysel Ve Örgütsel Engeller Üzerine Bir Araştırma.

Zerenler, M. (2011). Performans ölçüm sistemleri tasarımı ve üretim sistemlerinin performansının ölçümüne yönelik bir araştırma.

**TÜRKİYE’DE ÜRETİM YAPAN İTHALAT VE İHRACAT FİRMALARININ
HAMEL VE PRAHALAD’IN KEŞİF VE GELİŞİM MATRİSİNDE
KONUMLANDIRILMASI**

Dr. Öğr. Üyesi Hasan BARDAKÇI,

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ragıp GÖRGÜN

Harran Üniversitesi

Özet

Rakip firmalara göre farklı ve ayrı bir konumda bulunmak isteyen işletmeler için kendi yeteneklerini geliştirmek son derece önemli bir yer tutmaktadır. Bu şekilde ayrılmak isteyen firmalar geliştirdikleri kendilerine ait yetenekler sayesinde hem rakiplerini teknolojik ve ekonomik açıdan geride bırakmayı hem de taklit edilebilirliğin önüne geçmeyi hedeflemektedirler. Özellikle uluslararası firmaların rekabet koşullarında önemli bir şekilde ayrışmasını sağlayan bir matris geliştiren Hamel ve Prahalad, bu matriste her firmanın bugün ve gelecek vizyonunu tespit etmiştir. Bu matris ve rota bağımsız bir şekilde her firmada o firmanın genel özelliklerini yansıtmaktadır. Bu çalışma ile işte Türkiye’de faaliyet gösteren uluslararası Türk ve yabancı firmaların bu matris ve rotada konumlandırılması amaçlanmıştır. Çalışmada KAP’ta (Kamu Aydınlatma Platformu) yer alan en büyük üretim firmalarının yöneticilerine anket yöneltilmiş ve toplanan veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Yapılan çalışma ile Türkiye’deki uluslararası üretim firmalarının keşif matrisindeki konumu ve gelişim istikameti hakkında görüşler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kamu Aydınlatma Platformu, Öz Yetenek Keşif Matrisi, Gelişim Rotası, Türkiye

**POSITIONING of the HAMEL and PRAHALAD DISCOVERY MATRIX
and DEVELOPMENT ROUTE for TURKEY’S IMPORT and EXPORT
COMPANIES**

Summary

It is extremely important to develop their own abilities for businesses that want to be in a different and separate position compared to competing companies. The companies that want to separate in this way aim to both outstrip their competitors technologically and economically and prevent them from being imitated, thanks to their talent. Especially Hamel and Prahalad, who developed a matrix that enables international companies to differentiate significantly in competitive conditions, determined the vision of each company today and in the future. This matrix and route independently reflect the general characteristics of that firm in each firm. Here the international Turkish and foreign firms operating in Turkey with this study aimed positioned in this matrix and routes. The survey method was used in the study and the data of the largest manufacturing companies in the PDP (Public Disclosure Platform) were analyzed with the SPSS package program. The studies with the international

manufacturing company in Turkey opinions about the location and direction of development in this matrix have been revealed.

Keywords: Public Disclosure Platform, Core Competence Discovery Matrix, Development, Route, Turkey

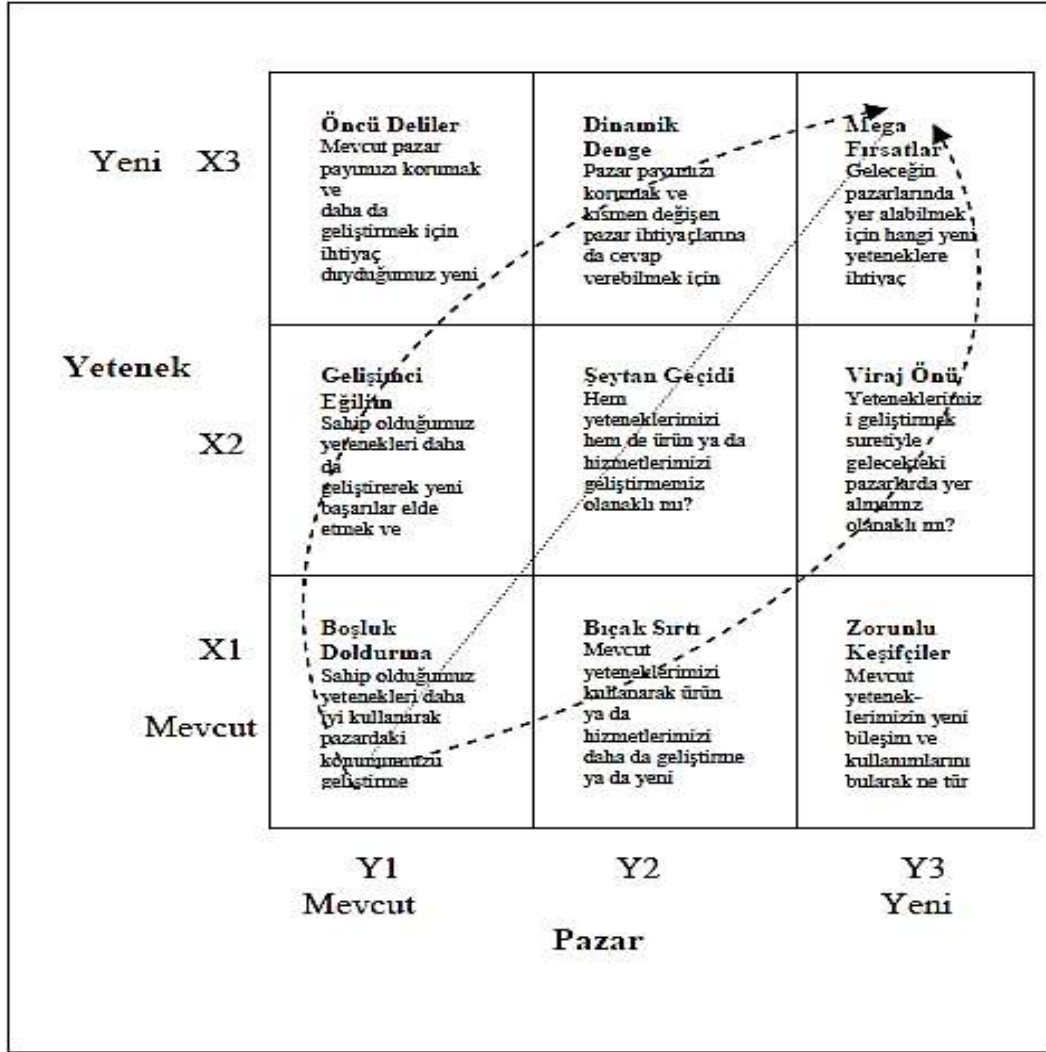
GİRİŞ

İşletmelerin varlıklarının yegane temeli büyümelerinden geçmektedir. Büyüme başarısız olan işletmeler küçülme durumu ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu özellikle içine girdiğimiz yüzyılda daha da ulaşılması zor bir hedef haline gelmiştir. Çünkü, artık küresel bir köy haline gelen dünya beraberinde sınırsız bir rekabet ortamını da getirmiştir. Yirmi birinci yüzyılın belki en önemli özelliği olan bu artan rekabet, artan ticaret akışları firmaların çıkmaza düşmemek için yeni yol ve yöntemler aramasına neden olmuştur. Durum böyle iken özellikle işletmeler için kendilerini rakiplerinden ayıracak düzeyde önem teşkil eden yeteneklerin doğru tespit edilip tanımlanması ve bu yeteneklere yönelik yatırımlar yapabilmeleri son derece önemlidir. Zira bu yetenekler firmaların gelecekte gösterecekleri başarılarında kilit rol alabilmektedir. Bu nedenle firmalar için mevcut ve gelecek dönemlerdeki yeteneklerini görmeleri için yol gösterecek yahut ışık tutacak araç ve yöntemlerin geliştirilmesi son derece önemli bir yer tutmaktadır.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulunca firmaların mevcut ve gelecek dönemde ihtiyaç duyabileceği yeteneklerin doğru tanımlanması ve tespit edilebilmesi için Hamel ve Prahalad'ın geliştirdiği temel yetenek keşif matrisi son derece mühim bir araçtır. İşletmeler bu matriste gelecekte ve mevcut durumdaki pozisyonlarını görebilir. Buna göre ihtiyaç duyacakları değişiklikleri yapabilir ya da Pazar değiştirmesi gerekiyor mu? gibi soruların cevaplarını bulabilir. Bu yüzden matris birçok firma için strateji geliştirmek ve firmanın geleceğine yönelik kararlar armada etkili bir yöntem olarak görülebilir. Bu ölçekte matrisin incelenmesi ve kavranması ciddi önem teşkil etmektedir. Bu çalışmada da hem matris incelenmiş hem de Türkiye'de faaliyet gösteren firmalarının durumu ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. HAMEL VE PRAHALAD'IN KEŞİF MATRİSİ

Hamel ve Prahalad'ın matrisi mevcut ve geleceğe yönelik pazar şartları ile yeteneklerin bir düzlemde çakıştırılması ve aradaki açığın tespit edilmesiyle beraber mümkün olabildiğince hızlı bir şekilde giderilmesi temeline dayanmaktadır. Şekil'de belirtildiği gibi matrisin yatay eksenini mevcut ve gelecekte öngörülen pazar koşullarını belirtirken, dikey eksen ise firmaların bugün itibarıyla sahip olduğu ve değişen pazar şartlarına bağlı olarak gelecekte sahip olması beklenen yeni yetenekleri belirtmektedir. Dikey eksene bakıldığında yukarı doğru gidildikçe ihtiyaç duyulan yetenekler değişirken yatay ekseninde ise sağa doğru gidildikçe pazar koşullarının değişimi gözlenecektir (Bardakçı,2019). Bununla beraber ise her iki eksenin kesiştiği hücrelerin işletmeler için ifade ettikleri anlamlar şunlardır;

Şekil 1: Hamel ve Prahalad'ın Öz yetenek Keşif Matrisi ve Gelişim Rotası

Kaynak: Gary HAMEL and C. K. PRAHALAD (1996), *Competing For The Future*, Harvard Business School Press, p. 227

1.1. Boşluk Doldurma (X1Y1)

Bu bölümün, işletmenin mevcut yetenek ve ürün/hizmet portföyünü belirtmektedir. Mevcut kabiliyetlerinden daha etkili bir biçimde yararlanabilmeyi amaçlayan işletmeler bu doğrultuda yeteneklerinin hangi Pazar ürünlerini desteklediğinin tespiti için analizler yapmaktadırlar. Bu analizlere Yetenek-Pazar haritalaması da denilmektedir. Bu analizde işletme, bütün ürün pazarlarını bir torbada toplayıp bu ürün pazarlarını ve kabiliyetlerini çapraz bir kıyaslama ile değerlendirmektedir ve bu analizin nihayetinde desteğe ihtiyaç duyduğu yeteneğin ilgili olduğu ürün pazarına yönelik örgüt içi transferi yapılmaktadır. Bu işlemde gerçekleşen bu yöntemden ötürü de yolların kesişimine boşluk doldurma hücresi denilmektedir. General Electric adlı firma, güç jeneratörleri ve jet motoru bölümleri arasındaki öz yetenek aktarımıyla, Canon firması ise geniş ürün dizisi arasındaki kabiliyet aktarımıyla boşluk doldurmaya başarılı örnekler teşkil etmişlerdir. Yani tüm bunlara da bakıldığında açıkça görülmektedir ki firmalar Pazarda sahip oldukları yeri

daha da kuvvetlendirmek için mevcut yeteneklerinin daha etkin kullanımının analizini yapmalıdırlar. (Hamel and Prahalad, 1990).

1.2. Gelişimci Eğilim (X2Y1)

Piyasa şartlarında elle tutulur bir farklılık olmadan, işletme şartlarını daha iyi seviyeye çıkarabilme ve direkt olarak rekabet yararına aktarabilme yönlerini araştırmaktadır. Bu mecburiyetten değil de işletme içi talepten ötürü oluşan düzenli bir faaliyet şeklinde öne çıkmaktadır. Pazardaki payı sağlamlaştırmak ve güvenli bir şekilde ileriyi görebilme adına işletmeler sistematik ve düzenli bir biçimde kabiliyetlerini doğru ve etkin kullanma çabası içerisinde olmaktadır.

1.3. Öncü Deliller (X3Y1)

Bu bölüm ise matrisin sol üst kısmında yer almaktadır. Bu hücrede işletmenin piyasadaki mevkiğine ve ileriki 5 ila 10 yıllık süreçte müşterilerinin gözündeki farkındalığını sürdürmesi ve geliştirmesi için sahip olması gereken yeni kabiliyetlerin ne olabileceği belirtilmektedir. Piyasa şartlarında kayda değer bir farklılık olmamakla beraber bu kısım bütünüyle işletmenin piyasadaki geleceğini sağlamlaştırma isteğinden ortaya çıkmaktadır. Özetle firmanın ihtiyacını hissedebileceği yeni yeteneklerin değişecek talep ve ihtiyaçlara göre değil tersine talep oluşturabilmenin ve liderlik gösterebilmenin nihayetinde öne çıkmaktadır.

1.4. Bıçak Sırtı (X1Y2)

Firmalar parça parça değişen piyasa şartlarına da mevcut kabiliyetleri ile de çözümler bulmaya çalışmaktadırlar. Yeni çözümler arama periyodu bu değişikliklere hazırlıksız bir şekilde maruz kalmanın kaçınılmaz sonucu olarak bir geçiş devresi yaşayabilmektedir. Firmalar ya ellerindeki mevcut ürünleri iyileştirebilme yahut yeni kullanım yerleri oluşturabilme gibi çözümlerle bu geçiş evresini mümkün olan en düşük zarar ile geçirebilecek, ya da gerçekleşen bu değişime ayak uyduramamanın bedelini ağır bir şekilde ödemeye mahkum olabilmektedir. Özetle sırat köprüsüne benzetebilecek bu son derece kritik ve riskli geçitten geçerek işletmeler geleceği için isabetli kararlarda bulunma ve eldeki tüm kabiliyetlerini en verimli biçimde kullanabilme mecburiyetindedirler.

1.5. Şeytan Geçidi (X2Y2)

Bu kısımda mevcut yetenekler ile değişim sinyalleri görülen piyasa şartları arasında bir bağlantı kurmaya çalışılmaktadır. İşletme kolaylıkla fark etmeye başladığı değişim icabı, kabiliyetlerini bu değişime uygun bir hız ve seviyede geliştirme çabası içine girmektedir. Oysa firmaların bu noktadaki hedefi gelecek ön görüşünde bulunup dev imkanlar kovalamak yahut uzun vadeli plan ve programlara kalkışmak yerine bu firmaların hedefi göz önünde görebildiği bir alan ve sürede gerekli önlemleri alıp üstüne düşen vazifeyi ifa edebilmektir. İşletme değişimin önünde durmaya değil değişimi mümkün olduğunca yakından takip etmeye çalışmaktadır. Yani işletme bu noktada yeni kabiliyetler araştırmaya değil mevcut kabiliyetleri yeni şartlara uygun bir biçimde geliştirebilmeye yatırım yapmaktadır. Bu hücreye şeytan geçidi denmesinin sebebi ise kısa vadedeki değişimle adım birliği içerisinde olma gibi meşakkatli bir görevi içermesinden kaynaklanmaktadır.

1.6. Dinamik Denge (X3Y2)

Değişmekte olan müşteri talep ve ihtiyaçlarını bilen işletme bu talepleri karşılayabilmenin yeni yeteneklerle mümkün olduğunu düşünürler bu yüzden bir yandan piyasada ki mevcut konumlarını korumaya çalışırken bir yandan ise değişen piyasa şartlarını öngördüğü yeni yetenekler kazanabilmek için çaba göstermektedirler. Özetle hem bugünü hem de ileriki dönemleri hesap eden dengeli bir yol izlenmektedir.

1.7. Zorunlu Keşifçiler (X1Y3)

Zorunlu olarak bulunan keşif hücresi ise matrisin sağ alt kısmında durmaktadır. Bu kısımda ise farklı formül ya da kullanım şekilleri ile elde olan kabiliyetlerin değişen piyasa şartlarına cevap verebilmesi için yeterli bir düzeye getirilmesi amaçlanmaktadır. Başka bir deyişle işletmeler eldeki kabiliyetlerini yeni pazarlara yansıtacak imkanların arayışına girmektedir. Her ne kadar örgütsel bir gereklilikten doğmuş gibi düşünülen ve son derece zor görünen bu amaçta başarılı olmuş pek çok işletmede gözlenmektedir. Sony firması teyp ve kulaklık faaliyetlerindeki kabiliyetini walkmanlere aktarabilmesiyle, philips firması ise işitsel uygulamalardaki optik bellek kabiliyetini veri belleği uygulamalarına aktarabilmesiyle başarılı olan bu işletmelerin öncü örnekleri olarak gösterilebilmektedir (Hamel and Prahalad, 1990).

1.8. Viraj Önü (X2Y3)

Bu kısımda elde olan yeteneklerin gelişimi ile yeni pazarlara girilip girilemeyeceği araştırılmaktadır. Esasen bu kısmın, işletmelerin yeni yetenekler üretebilme potansiyelinin bulunmamasından yahut bu hususta işletmenin kendisine güveninin olmamasından kaynaklı olduğu düşünülebilir sebebi her ne ise de işletme ileriki dönemlerde ayakta kalabilmek için son derece mühim bir virajda olduğunun ve kati surette başarı elde etmeleri gerektiğinin bilinci içerisinde olmaları gerekmektedir. Kaldı ki talep ve ihtiyaç hususlarındaki değişimin son derece hızlı geliştiği başka bir deyişle işletme kapısına dayandığı şu noktada bir başka çözümün bulunamayacağı da pek tabii ortadadır.

1.9. Mega Fırsatlar (X3Y3)

Bu kısım işletmenin gireceği yeni pazarlarda yalnızca yeni kabiliyetler ile ulaşabileceği değerli fırsatları belirtmektedir. Mevcut konumları ve yetenek seviyeleri göz önünde bulundurulunca işletmelerin epey uzağında duran ve mevcut şartlarda işletmeler için bir hayal olarak görülen bu fırsatlar mega sıfatı ile nitelendirilebilir. Tam da bu kısımda bu fırsatların Pazar payı haline gelmesi oluşturulacak yeni öz yeteneklere bağlıdır. Özetle mega fırsatlar işletmelerden ileriki dönemlere ait öz yetenekleri öngörmelerini ve bu yetenekleri elde edebilmek için gerekli tüm çabayı sarf etmelerini istemektedir. Bu konu ileriki dönemlerde öncü olmak kadar mevcut düzende var olabilmek için de zaruri bir unsurdur.

2. GELİŞİM ROTASI

Yukarıda gösterilen tabloda piyasa şartlarındaki değişimle beraber işletmelerin yeni yetenek arayışında takip edeceği elips bir şekil meydana gelmektedir. Bu şekil eldeki matris dahilinde yeni yetenek arayışında takip edilecek bütün muhtemel yolları

içermektedir. Oluşan şekildeki matris ve keşif yolu bütün işletmelerin piyasa şartlarındaki değişimine bağlı olarak yetenek geliştirmeleri yahut yeni yetenek araştırılması temeline bağlanmaktadır. Oluşan bu şeklin başlama yerini mevcut piyasa şartları ve örgüt yetenekleri oluşturmaktadır. Şeklin sağına doğru ilerledikçe yeni yetenek keşifleri hız kazanmaktadır. Yani oluşan şeklin üstündeki oklar yeni yeteneklerin keşfine doğru giden yollar olarak sembolize edilmektedir. Oluşan bu elips şeklin yeni yetenek keşfinde barındırdığı yollar ve genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir;

2.1. Yaratıcı/Proaktif Örgüt Rotası

Elips merkez çizgisi ile üst çizgi arasında duran yolları kapsayan bu rotayı takip eden işletmeler piyasalardaki değişimi gelecek dönemler üzerine tahminlerde bulunarak yeni yetenek keşfine çıkmaktadır. Özetle bu rotayı takip eden işletmeler piyasa şartlarındaki değişime bir tepki değil tam tersine ya bu değişimlere yön verme ya da bu değişimlere hazır bir halde bulunma niyetindedirler. Sonuç olarak pek çok yeniliğe öncülük ettiklerinden dolayı öncü liderler olarak adlandırılmaktadırlar. Köklü bir altyapıya sahip olan bu rotadaki işletmeler arge çalışmalarına da büyük yatırımlar yapmaktadırlar.

2.2. Takipçi/Reaktif Örgüt Rotası

Elips merkez çizgisi ile alt çizgi aralığında duran yolları kapsayan bu rotayı takip eden işletmeler piyasadaki değişime karşı olarak önce kendi yeteneklerini geliştirmeye çare olmazsa zorunluluktan yeni yetenek keşfine girişmektedirler. Yani bu rotadaki işletmeler piyasa şartlarının takipçisi durumundadır. Oluşacak şartları arkadan takip etmelerine rağmen bu değişikliklere uyum sağlama konusunda çok başarılı ve esnekler. Haliyle oluşan pek çok yeniliğin ilk etapta öncüsü olamasalar bile oluşan şartlar içinde yeni fırsat elde etmede son derece başarılı ve aktiftirler. Değişen şartları takip etme ve bu şartlara ayak uydurma noktasındaki yeteneklerinden dolayı bu işletmelere takipçiler (followers) de denmektedir. Mesela bölümler arası işbirliğini ve ekip çalışmasını teşvik ederek yazıcı, bilgisayar ve ploter gibi pek çok yerde kendi teknolojisini kullanan Hewlett Packard buralarda rekabet avantajı elde etmektedir. Fakat Hewlett Packard firması lazer baskı motorlarını Canon firmasından satın almaktadır. Canon firması çok değerli olan bu motorlar sayesinde kendi marka payından çok daha fazlasını elde etmektedir. Diğer bir örnekte ise Samsung firması üretiminin üçte birini farklı bir marka ile kullanılmak üzere dışarı sattığından ötürü üretim payı tüketici piyasalarındaki kendi marka payından çok daha fazladır. Benzer olarak çok ismi geçmese de Tayvan işletmeleri Apple, Dell, IBM ve AST gibi birçok işletmeye kendi işletmeleri olan Acer, Tatung, Inventec, Datatech ve Compal gibi işletmelerden üretimde kullanılmak üzere pek çok ürün satmaktadır. (Hamel and Prahalad, 1996, Stalk-Evans and Shulman, 1992, Doyle, 1998). Bütün değerlendirmelerin sonucunda Hewlett Packard, Apple, Dell, IBM ve AST benzeri şirketler yaratıcı/proaktif örgüt rotasını takip ederken Canon Acer, Tatung, Inventec, Datatech ve Compal benzeri şirketler ise takipçi/reaktif örgüt rotasını takip ederek yeni öz yeteneklere ulaşmaktadır.

2.3.Fırsatçı/Kolaycı Örgüt Rotası

Matriste oluşan elips şeklin üzerinde bulunan oklu güzergahlar çok zahmetli ve meşakkatli bir periyodu belirtmektedir. Bu oklu güzergahlara doğru gidildikçe kat edilen yolla beraber karşı kalınan zahmetlerde büyük miktarda artış göstermektedir. Fakat elips şeklin merkezine doğru gidildikçe yeni yetenek keşfine doğru olan sürecin bayağı bir şekilde kısaldığı gözlenmektedir. Oysa ki, bu durum hedefe ulaştığınızı zannettiğiniz fakat asla hedefe çıkmayan bir yoldur. Bunun sebebi ise çok fazla zahmet ve birikimin ardından elde edilen öz yeteneklere bu kadar basit ve kısa yolla elde etmenin neredeyse mümkün olmamasıdır (Dierickx and Cool, 1989).

Bu durum tıpkı altı sene süren tıp eğitimini altı ay gibi kısa bir sürede bitirmeye çalışmaya benzemektedir. O denli zor ve ulaşılması güçtür. Aynı şekilde var olan bir kabiliyete dayalı rekabet avantajını devam ettirebilmek veya bu kabiliyete daha da yenilerini ekleyebilmek, sahip olduğumuz kabiliyetin üst seviye değerlerine sahip olmak ile daha kolay bir hale gelmektedir. Başlangıç durumunda ileri bir kabiliyet havuzuna sahip olmak ilerleyen dönemlerde daha yüksek bir yetenek birikimi oluşturmayı “başarı başarıyı getirir.” anlayışına uygun bir şekilde kolaylaştırmaktadır. Bu durum da varlıkların kitlesel verimliliği (Asset Mass Efficiencies) prensibiyle izah edilmektedir (Dierickx and Cool, 1989).

Tüm bunların ışığında elips şeklin merkezini takip eden firmalar var olan piyasa şartlarındaki imkanları değerlendirerek ilk etapta başarı sağlayabilirler fakat elde ettikleri bu başarılar rekabet avantajı sağlayacak kabiliyetlere dayanmadığından uzun vadede başarılı olmayacaktır. Yani bahsi geçen bu şirketlerin pek çoğu şeytan geçidinde kaybolurken ayakta kalanların da fırsat ve taklit temelli elde ettikleri bu başarılar kısa sürmektedir.

3.ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu “Türkiye’de Üretim Yapan İthalat ve İhracat Firmalarının Hamel ve Prahalad’ın Keşif ve Gelişim Matrisinde Konumlandırılması”dır.

3.2. Araştırmanın Amacı

Günümüzde globalleşen piyasalarda işletmelerin ayakta kalabilmesi için rekabet şartlarına uyabilmesi lazımdır. Firmalar bu rekabet şartlarında hayatta kalmak için taklidi zor kabiliyetler yaratmak ve hizmet, ürün, pazarlama yöntemi ve gerekirse başka aşamalarda da yeniliğe başvurmak mecburiyetindedir. Araştırmanın esas gayesi Türk firmalarının Hamel ve Prahalad’ın matrisindeki konumunun tespit edilmesi ve gelişim rotasının belirlenmesidir. Yapılan araştırmada firmaların hukuki yapısı, personel sayısı bağlamında işletmenin büyüklüğü, yaşı, uygulama sahaları ve var oldukları sektörün yapısı, sahip oldukları öz yetenekler ve bu yetenekleri oluşturmada sarf ettikleri çaba incelenmektedir. Ayrıca Türk firmalarının Hamel ve Prahalad’ın matrisindeki konumu ve gelişim rotasının belirlenmesine yönelik anket sonuçları yer almaktadır.

3.3. Evren ve Örneklem

Kamu aydınlatma platformu içerisinde yer alan işletmeler araştırmaya konu olarak seçilmiştir. Örneklem bölgesi tespit olduktan sonra örneklemin en az 50 olması gerektiği anlaşılmıştır. Örneklem belirlenmesinde Yazıcıoğlu ve Erdoğan, (2004) tarihinde oluşturdukları tablodan yararlanılmıştır. Kamu aydınlatma platformunda ismi yer alan işletmelerden örneklem büyüklüğü hesaplaması yapılarak 70 işletmenin üst düzey yöneticisine anket yapılmıştır. Bir yöneticinin anketi eksik bilgi verilmesinden iptal edilmiş. 69 anket kabul edilmiştir. Güven aralığı %95 alınmış, basit tesadüfi örnekleme metodundan yararlanılmıştır. Bunların yanı sıra anket çalışması yüz yüze görüşme tekniği, telefon ve mail kullanılarak yapılmıştır. Tablo 1’de anket yapılan firmaların listesi yer almaktadır.

Tablo 1. Yöneticileri ile anket yapılan firmalar listesi

Altınyag	Arçelik A.Ş.	Kuyumcukent Gayrimenkul Yatırımları A.Ş.
Burçelik A.Ş.	Taze Kuru Gıda San.Tic.A.Ş.	Ege Endüstri
Ege Gübre	Tuğçelik	Ege Gübre
Formet Çelik Kapı A.Ş.	Taze Kuru Gıda A.Ş.	Doğuş Otomotiv Servis ve Tic. A.Ş.
Çemtaş A.Ş.	Sodaş Sodyum Sanayii Aş.	Süzer Grubu
Ditaş Doğan	Sasa	Metemtur
Kaplamin A.Ş.	Say Reklamcılık Yapı Dekorasyon Proje Taahhüt San. ve Tic. A.Ş.	Kiler Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Aş
Diriteks Diriliş Tekstil A.Ş.	Sarten	Ege Profil
Ostim Endüstriyel Yatırımlar Ve İşletme A.Ş.	Polisan Holding A.Ş.	Salix Yatırım Holging A.Ş
Tuğçelik	Despec Bilgisayar	Sanifoam Sünger San.Tic.A.Ş.
Adel Kalemcilik	Beyaz Filo Oto Kiralama A.Ş.	Saray Matbaacılık Kağıtçılık Kırtasiyecilik Ticaret Ve Sanayi A.Ş.
Yataş Yatak Ve Yorgan San.Tic.A.Ş	Sumaş Suni Tahta ve Mobilya Sanayii Aş.	Kron Telekom
Ergün Karınca	Bilici Yatırım San.Tic.A.Ş.	İş gyo
Yunsa	Ayen Enerji A.Ş.	İhlas Gazetecilik A.Ş.
Yonga Mobilya San. Ve Tic. Aş.	Mepet Metro Petrol ve Tesisleri San.Tic.Aş.	İzocam Tic.Ve San.A.Ş.
Adel Kalemcilik Ticaret Ve Sanayi A.Ş.	Polisan Kansai Boya	Coca-Cola İçecek A.Ş.
Anadolu Grubu	Sönmez Pamuklu	İhlas Gayrimenkul Proje Gel.Tic. Aş.
Umpaş Holding A.Ş.	Dardanel	Egeplast Ege Plastik Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Ülker Bisküvi	Anadolu Cam Sanayii A.Ş.	Kütahya Porselen A.Ş.
Zorlu Holding	Ditaş	Erbosan Erciyas Boru Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Zorlu Enerji Grubu	Mardin Çimento Sanayii Ve Tic.A.Ş.	Kütahya Porselen
Uşak Seramik San. A.Ş.	Mavi Giyim	Döktaş Dökümcülük
Trend Gyo A.Ş	Denizli Cam Sanayi	Halka Açık Şirket

3.4. Araştırmanın Yöntemi

Etkinlik için faydalanılan anket 3 kısımdan oluşmakta olup ilk kısımda işletme ile ilgili bilgiler olan sorular yer almaktadır. Bu kısımda işletmelerin yapısı, çalışan sayısı, işletme yaşını belirlemek üzere sorular yer almıştır.

İkinci kısımda ise, işletmelerin matristeki konumlarını belirlemek için ilgili sorulara yer verilmiştir.

Son kısımda yani üçüncü kısımda ise, ankette yer alan işletme temsilcilerinin demografik istatistiklerini tespit etmek için sorular hazırlanmıştır. Demografik özellikler kapsamında; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, işletmedeki pozisyonu ve çalıştığı kısım ile firmadaki çalışması ile ilgili sorular bulunmaktadır.

Bu anketin sonucunda ulaşılan veriler SPSS paket programı ile analizi edilmiştir. Hamel ve prahalad'ın temel yetenek etkenleri düzenlenmeden önce bu noktada sorulan soruların güvenilirliği analiz edilmiştir. Sonuçların test edilmesi için frekans analizi kullanılmıştır.

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma KAP'ta yer alan ithalat-ihracat işletmelerini kapsamaktadır. Dolayısı ile küçük çaptaki firmalara yer verilmemiştir. Ayrıca araştırmaya konu olan firmalar içerisinde üretim firmaları seçilmiştir. Tesadüfi örnekleme ile firmalar araştırmaya dahil edilmiştir.

3.6. Bulgular

Aşağıda Kamu aydınlatma platformunda (KAP) yer alan 69 imalat sektöründe yer alan şirket üzerine uygulanan anket formundaki demografik soruların bulguları yer almaktadır. Katılımcılara cinsiyet, yaş, eğitim, firmadaki pozisyonları, çalıştıkları bölüm ve buldukları işyerindeki çalışma sürelerini tespit etmeye yönelik 5 soru ayrıca firmaya ilişkin soru olmak üzere on (10) soru sorulmuştur. Matristeki konumu belirlemeye yönelik ise 9 soru sorulmuştur. Toplamda 19 sorudan oluşan bir anket cevaplanması istenmiştir. Matristeki konumuna yönelik 9 soru için güvenilirlik testi yapılmıştır. Güvenilirlik testi, araştırmacının değişkenlerinin güvenilir olup olmadığını belirlemesini sağlamaktadır. Toplanan verilere dayanarak, Cronbach Alfa değeri 1,00'den küçük ve 1'e yakındır. Bu nedenle, güvenilirlik testi sonucu kabul edilmiştir.

Tablo 2. Güvenilirlik Testi

Değişkenler	Maddeler (öğeler)	Cronbah alpha testi sonucu
Matris ve gelişim rotasına yönelik sorular	9	0,846

Çalışmada elde edilen veriler tanımlayıcı istatistiksel analiz yardımıyla alınmış aşağıda tek tablo halinde gösterilmektedir. Tablo 3'te Katılımcı ve firmalara yönelik sorulara verilen cevaplarının dağılımı yer almaktadır.

Tablo 3: Katılımcı ve Firmanın özelliklerine göre verilen cevapların Dağılımları

Firmaların Yasal Yapılarının Dağılımları	Cevaplanan (Frekans)	Yüzde (%)	Firmaların sermaye Yapılarına Dağılımları	Cevaplanan (Frekans)	Yüzde (%)
Anonim Şirket	62	89,9	Özel Sermaye	59	85,6
Ortaklık	0	0	Yabancı Ortaklık	9	13
Ltd. Şti.	2	2,9	Kamu Sermayeli	1	1,4

Holding	5	7,2				
Toplam	69	100	Toplam	69	100	
Katılımcıların İşyerindeki Sürelerine Dağılımları	Çalışma Göre	Cevaplanan (Frekans)	Yüzde (%)	Katılımcıların Çalıştıkları Bölümlere Göre Dağılımları	Cevaplanan (Frekans)	Yüzde (%)
1 yıldan az	10	14,5	Muhasebe	26	37,7	
1-5 yıl	20	29,1	Üretim	6	8,7	
5-10 yıl	18	26,1	Ar-Ge	1	1,5	
10-15 yıl	12	17,3	Yönetim	6	8,7	
15 yıldan fazla	9	13	Pazarlama	6	8,7	
			Kalite Departmanı	1	1,4	
			İnsan kaynakları	23	33,3	
Toplam	69	100	Toplam	69	100	
Eğitim Durumu	Cevaplanan (Frekans)	Yüzde (%)	Cinsiyete Göre Dağılımlar	Cevaplanan (Frekans)	Yüzde (%)	
Lise	0	0	Erkek	36	52,2	
Üniversite	48	69,6	Kadın	33	47,8	
Yüksek Lisans	20	28,9				
Doktora	1	1,5				
Toplam	69	100	Toplam	69	100	
Katılımcıların Firmadaki Görevlerine Göre Dağılımları	Cevaplanan (Frekans)	Yüzde (%)	Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımları	Cevaplanan (Frekans)	Yüzde(%)	
Genel Müd/Gen. Müd. Yrd.	8	11,6	25 yaş ve altı	3	4,4	
Departman Müdürü	22	31,9	26-35 yaş	24	34,8	
Departman Şefi	13	18,8	36-45 yaş	24	34,8	
İşletme Sahibi	0	0	46-55 yaş	13	18,9	
Yönetici	26	37,7	56 yaş ve üzeri	5	7,1	
Toplam	69	100	Toplam	69	100	
İşletmelerin Bulunduğu Faaliyette Sektör Dağılımları	Cevaplanan (Frekans)	Yüzde (%)	İşletmelerin Bulunduğu Faaliyette Sektör Dağılımları	Cevaplanan (Frekans)	Yüzde (%)	
1-5 yıl arası	1	1,4	500'den az	35	50,7	
6-10 yıl arası	2	2,9	500-1000 arası	10	14,5	
11-20 yıl arası	8	11,6	1000-5000 arası	14	20,3	
21-49 yıl arası	39	56,5	5000-10000 arası	2	2,9	
50 yıl ve üzeri	19	27,6	10000-25000 arası	4	5,8	
			25000 ve üzeri	4	5,8	
Toplam	69	100,0	Toplam	69	100,0	

Yapılan anketteki katılımcıların %52,2'sinin (36 kişi) erkek ve %47,8'sinin (33 kişi) bayan çalışanlardan oluştuğu tespit edilmiştir.

Tablo 2'de bulunan yaş aralığına baktığımızda büyük bir kısmın 26-45 yaş arası bireylerden (48 kişi) oluştuğu tespit edilmiştir. Anketteki katılan bireylerin %18,9'ü (13 kişi) 46-55 yaş aralığında, %7,1'i (7 kişi) 56 yaş ve üzerinde, %4,4'ü (3 kişi) ise 25 yaş altı çalışanlardan oluştuğu görülmüştür.

Ankette yer alan bireylerin eğitim seviyelerine bakıldığında katılımcıların büyük bir kısmını üniversite mezunu bireylerin oluşturduğu tespit edilmektedir. Araştırmanın % 69,6'sını yüksek lisans mezunu bireyler, %1,5'ini doktora mezunu bireylerden oluşmaktadır.

Ankette yer alan katılımcıların %31,9'u (22 kişi) departman müdürü, %11,6'sı (8 kişi) genel müd./Gen. Müd Yrd, %18,8'i (13 kişi) departman şefi, %37,7'si (26 kişi) yönetici pozisyonunda bulunan bireylerden oluşmaktadır . Yani katılımcıların büyük bir kısmı yönetici ve birim müdürlerinden oluşmaktadır.

Bireylerin çalıştıkları birim dağılımlarına yönelik ulaşılan verilere göre insan kaynakları (%33,3) ve muhasebe biriminde çalışan kişi (%37,7) sayısının çoğunluğu göze çarpmaktadır. Katılımcıların çalıştıkları süre göz önünde bulundurulunca %29,1'si (20 kişi) 1-5 yıl, %26,1'ü (18 kişi) 5-10 yıl, %17,3'i (12 kişi) 10-15 yıldır buldukları işyerinde çalıştıklarını dile getirmişlerdir.

Araştırmaya katılan işletmeler yapısal olarak incelendiğinde büyük kısmının Anonim şirket %89,9 (62 firma) şeklinde olduğu göze çarpmaktadır. Katılımcı işletmelerin sermaye yapıları incelendiğinde büyük kısmının %85,6 (59 firma) özel sermaye yapısında olduğu göze çarpmaktadır. %13'ünün (9 firma) sermaye yapısı yabancı ortaklık ve %1,4'nün sermaye yapısı kamu sermayeli (1 firma) olarak gözlenmiştir.

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılanların %50,7'sinin (35 firma) 500'den az çalışanı olan şirketlerden oluştuğu görülmektedir. %14,5'inin (10 firma) 500-1000 arası, %20,3'ünün (14 firma) 1000-5000 arası çalışanı bulunan firmalardan oluştuğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan işletmelerin faaliyet süreleri ile ilgili olarak tablo incelendiğinde %56,5'inin (39 firma) bulunduğu sektörde 21-49 yıl arasında faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir. %27,6'sının ise (19 firma) 50 yıldan fazladır etkinliklerini sürdürdükleri görülmüştür.

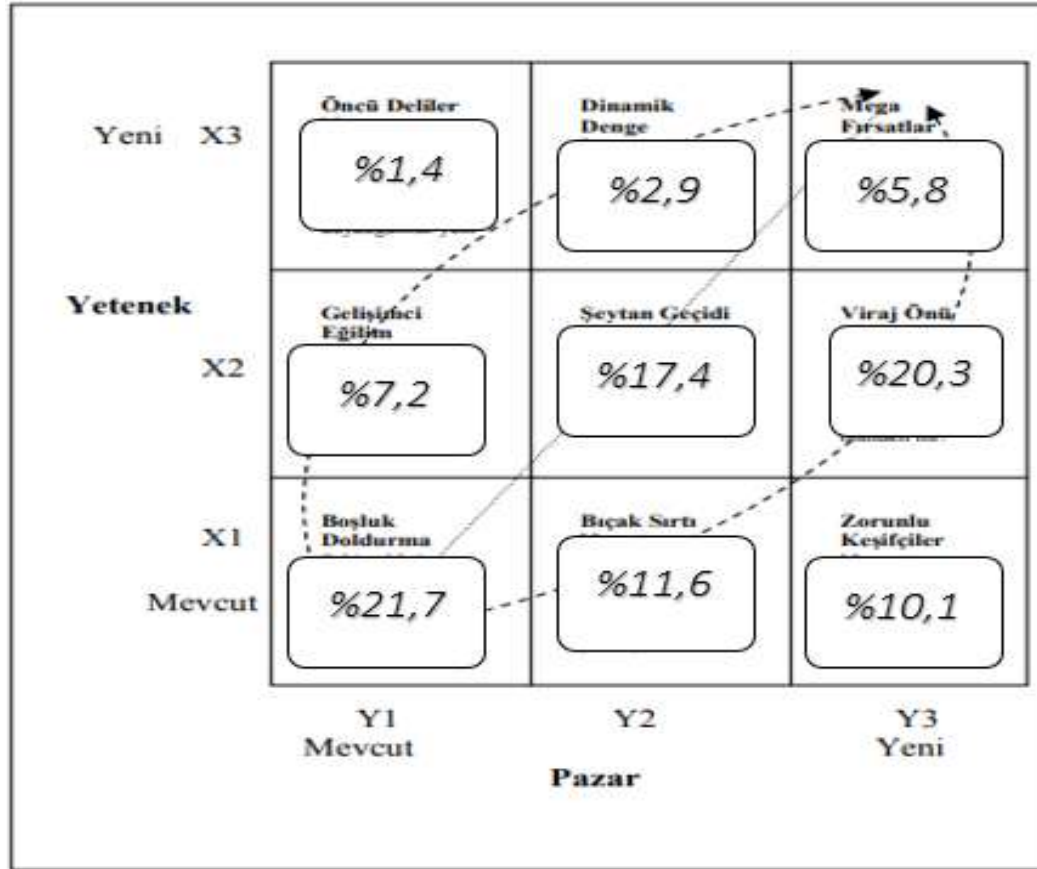
Tablo 4. Matristeki Konularını Tespit Etmeye Yönelik Cevapların Dağılımı

Firmanız aşağıdaki soruların hangisine göre hareket etmektedir? Sadece firmanıza en uygun gördüğünüz şıkkı işaretleyiniz?	Cevaplanan (Frekans)	Yüzde (%)
1) Sahip olduğumuz yetenekleri daha iyi kullanarak pazardaki konumumuzu geliştirmeye çalışıyoruz.	15	21,7
2) Sahip olduğumuz yetenekleri daha da geliştirerek mevcut pazarda yeni başarılar elde etmeye çalışıyoruz.	5	7,2
3) Mevcut Pazar payımızı koruyup ve daha da geliştirmek için yeni yetenekler geliştiriyoruz.	1	1,4
4) Mevcut yeteneklerimizi kullanarak ürün ya da hizmetlerimizi daha	8	11,6

da geliştirme ve yeni pazarlar bulmaya çalışıyoruz.		
5) Hem yeteneklerimizi hem de ürün ya da hizmetlerimizi geliştirmeye çalışıyoruz.	12	17,4
6) Pazar payımızı korumak ve kısmen değişen Pazar ihtiyaçlarına da cevap verebilecek yetenekler oluşturmaya çalışıyoruz.	2	2,9
7) Mevcut yeteneklerimizin yeni bileşim ve kullanımlarını bularak yeni pazarlara girmeye çalışıyoruz.	7	10,1
8) Yeteneklerimizi geliştirmek suretiyle gelecekteki pazarlarda yer almaya çalışıyoruz.	14	20,3
9) Geleceğin pazarlarında yer alabilmek için yeni yetenekler geliştirmeye çalışıyoruz.	4	5,8
TOPLAM	69	100,0

SONUÇ

Günümüz işletmelerinin en fazla üzerinde yoğunlaştığı şey rekabeti ortadan kaldırılmak veya rekabet avantajı elde etmektir. Bir çok işletme bunu kendilerine has yetenekler geliştirerek başarmıştır. Bu çalışmada bu yetenekleri ortaya koymak ve önemini açıklamak için Türkiye’de faaliyet gösteren üretim işletmelerinin özellikle kendi yeteneklerini geliştirmede ve değişen pazar koşullarında nasıl davrandıklarını ortaya koyan hamel ve prahaladın öz yetenek keşif matrisi ve gelişim rotasında nerede konumlandıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Aşağıdaki sonuçlar bu üretim firmalarının matris ve gelişim rotası ile ilgili bilgilerini kapsamaktadır.

Firmaların çoğunlukla Takipçi/Reaktif Örgüt Rotası ve Fırsatçı/Kolaycı Örgüt Rotasını izledikleri görülmektedir. Yani Türk firmalarının kendi alanlarında pazarın öncüsü olmadıkları ancak öncü firmaları takip eden gelişme göstermeye

çalışan firmalar oldukları ve yeteneklerini geliştirmeye odaklandıkları görülmektedir. Fırsatçı/kolaycı örgüt rotasını daha çok izlemeleri onları alanda hızlı yapmakta ancak başarılarını kalıcı kılmakta sorun yaşayabileceklerini ortaya koymaktadır. Özellikle aşılması durumunda iyi bir başarı sağlayacak ancak firmaların en fazla aşmakta zorlandıkları yerler olan şeytan geçidi ve viraj önü gibi noktalar Türk üretim firmalarının sıklıkla gezindiği yerler olarak göze çarpmaktadır. Son olarak firmaların matrisin üstüne ve sağına doğru gittikçe, finansal kaynaklardan optimum düzeyde yararlanabilme imkanları yükseltecektir (Greaver, 1999) Maliyetleri azaltma ve kaliteyi artırma avantajları artacaktır. Başarılı işletmeler arasına girebilme avantajı elde edeceklerdir (Koçel, 2007). Hız kazanabilecekler ve küçülebilecek ve küresel rekabete hazırlanabilecekler (Koçel, 2005). Son olarak süreç yenileme ve teknolojik yenilikleri takip edebilme avantajı elde edeceklerdir. (Mucuk 2008).

KAYNAKÇA

Bardakçı, H., (2019). “Büyük Ölçekli İşletmelerde Öz Yetenek Oluşturma Stratejisi Olarak İnovasyonun Önemi: Bist 500 Şirketleri Üzerinde Bir Araştırma”, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul

Dierickx Ingemar And Karel Cool (1989), “Asset Stock Accumulation And Sustainability Of Competitive Advantage”, Management Science, Vol. 35, No. 12: 1504-1513.

Doyle, P. (1998), Marketing Management And Strategy, Prentice Hall, London.

Greaver II, Maurice F. (1999). Strategic Outsourcing: A Structured Approach To Outsourcing Decisions And Initiatives, American Management Association. New York.

Hamel G., And Prahalad C. K. (1996), Competing For The Future, Harvard Business School Press, S. 227

Koçel, T. (2007) İşletme Yöneticiliği, 11. Baskı, İstanbul: Arıkan Yayınları.

Mucuk, İ. (2008) Modern İşletmecilik, 12. Baskı, İstanbul: Türkmen Yayınevi.

Mucuk, İ., (2005). Temel Pazarlama Bilgileri, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

Prahalad, C. K. And Gary Hamel (1990), “The Core Competence Of The Corporation”, Harvard Business Review, May-June: 79-91.

KORONAVİRÜS (COVID-19) PANDEMİSİNİN KAMU MALİYESİNE ETKİSİ : TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğretim Üyesi Hasan TÜRKAL

ORCID: 0000-0001-8106-3668

Harran Üniversitesi

Özet

Birden fazla ülkede veya kıtada yayılan ve etkisini gösteren salgın hastalıklara pandemi ismi verilmektedir. Dünya genelindeki insanların sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıklar da pandemik hastalık olarak tanımlanmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Vuhan kentinde ortaya çıkan Koronavirüs (COVID-19), yayılma hızı ve insan sağlığı üzerindeki etkisi dikkate alınarak, genel çapta koruyucu önlemlerin artırılmasını sağlamak için geçmişteki kara veba, kolera, grip, tifo ve domuz gribi gibi pandemi ilan edildi.

Coronavirüs (COVID-19), ülkemizi de içine alan pek çok ülkeye yayılarak hayatın her alanını çok önemli düzeyde etkilemektedir. Salgının yayılmasını önlemek; tedbirler almak ve gerekli tedaviyi gerçekleştirmek; ekonomik, mali ve sosyal etkilerini gidermek için ülkemiz dahil hemen hemen tüm dünya ülkelerinde pek çok düzenleme yapılmaktadır. Bu düzenlemelerin, kamu faaliyetlerinin mali/parasal görünümü de bütçelerdir.

Bilindiği gibi bütçenin oluşumunda makroekonomik hedefler, temel belirleyicidir. Yani bütçeler, makroekonomik hedeflere ulaşmanın önemli araçlarından biridir. 2020 yılı için beklenen temel makroekonomik büyüklüklere bakıldığında, GSYİH yaklaşık 4.8 trilyon TL, kişi başına düşen milli gelir 9.738 USD, büyüme yüzde 5, enflasyon yüzde 8, işsizlik yüzde 11.8 olarak hedefleniyordu. Bugün itibarıyla bakıldığında ise bu hedeflerin tutmadığını görüyoruz. Bu görünümde, pandeminin etkisi yadsınamaz.

Pandeminin tüm dünyayı etkilediği; kişilerin, ailelerin ve firmaların bütçelerinin anlamsızlaştığı; giderlerin tavan ve gelirlerin taban yaptığı bir süreçte bütçedeki beklentilerin gerçekleşmesi oldukça zordur. Belki yıl sonuna doğru yeni bir bütçe yapılması gereği doğacak ve olağanüstü gelir kaynakları arayışına gidilecektir.

Coronavirüs (COVID-19) küresel salgını nedeniyle ülkemizde de, sunulan kamusal mal ve hizmetlerde önemli değişimler ve dönüşümler yaşanmıştır. İşte bu süreçteki kamusal gelir ve harcamalarda meydana gelen gelişmeler ve geleceğe ilişkin etkileri bu bildiri kapsamında tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Coronavirüs (COVID-19), Türkiye, Kamu Maliyesi, Bütçe

Abstract

Epidemics that spread and spread in more than one country or continent are called pandemics. Infectious diseases that threaten the health of people worldwide are also defined as pandemic diseases. The Coronavirus (COVID-19), which emerged in the Wuhan city of the People's Republic of China, has been declared as a pandemic in

the past such as black plague, cholera, influenza, typhoid and swine flu, to increase the general protective measures taking into account the speed of its spread and its impact on human health.

Coronavirus (COVID-19) spreads to many countries including our country and affects every area of life to a great extent. To prevent the spread of the outbreak; taking measures and performing the necessary treatment; Many arrangements are made in almost all countries of the world, including our country, to eliminate their economic, financial and social effects. The financial / monetary outlook of these arrangements and public activities are budgets.

As it is known, macroeconomic targets are the main determinants in the formation of the budget. In other words, budgets are one of the important tools to achieve macroeconomic targets. Considering the basic macroeconomic sizes expected for 2020, GDP was about 4.8 trillion TL, per capita national income 9,738 USD, growth was 5 percent, inflation was 8 percent, unemployment was 11.8 percent. As of today, we see that these goals do not meet. In this view, the effect of the pandemic is undeniable.

Pandemic affects the whole world; the budgets of individuals, families and companies become meaningless; It is very difficult to realize the expectations in the budget in a process where the expenses are based on the ceiling and the income. Perhaps the need for a new budget will arise towards the end of the year and extraordinary sources of income will be sought.

Due to the global epidemic of Coronavirus (COVID-19), significant changes and transformations have been experienced in the public goods and services offered in our country. The developments in public revenues and expenditures in this process and their future effects will be discussed within the scope of this paper.

Keywords: Coronavirus (Covidien-19), Turkey, Public Finance, Budget

1. GİRİŞ

Birden fazla ülkede veya kıtada yayılan ve etkisini gösteren salgın hastalıklara pandemi ismi verilmektedir. Dünya genelindeki insanların sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıklar da pandemik hastalık olarak tanımlanmaktadır. İlk kez Aralık 2019'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hubei eyaleti Vuhan kentinde ortaya çıkan Koronavirüs (COVID-19), yayılma hızı ve insan sağlığı üzerindeki etkisi dikkate alınarak, genel çapta koruyucu önlemlerin artırılmasını sağlamak için geçmişteki kara veba, kolera, grip, tifo ve domuz gribi gibi pandemi ilan edildi.¹²

Koronavirüs (COVID-19), ülkemizi de içine alan, aşağı yukarı dünyanın tüm ülkelerine yayılarak, ciddi bir sağlık tehdidi oluştururken, hayatın her alanını olduğu gibi ekonomileri de çok önemli düzeyde etkilemektedir. Pandemi, ekonomik etkileri bakımından 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden veya İkinci Dünya Savaşı sonrası

¹ Dağcıoğlu, B. F. ve Keskin, A., (2020), "Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye, Avrupa ve Amerika Verilerinin Karşılaştırılması: Kesitsel Bir Çalışma", Ankara Medical Journal, 2, 360-369.

² Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S., (2020), "COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması", Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, Ocak; Cilt 25, Ek Sayı 1, 142-153.

görülen bu yana yaşanan en büyük buhran olarak görülmektedir³. Alınan tedbirlerle, ticari hayat sadece zorunlu ihtiyaçların karşılanması üzere sürdürülür hale gelmiştir. Çoğu ülkede sokaklar boş kalmış, üretim-tüketim dengesi bozulmuş ve ticaret sekteye uğramıştır⁴. Yaşanan ekonomik daralmadan en çok Çin ekonomisinin etkilenmesi beklenmektedir⁵. Uluslararası Para Fonu (IMF), pandeminin dünya ekonomisi üzerindeki sarsıcı etkisinin 2021 yılının sonunda bitebileceğini öngörmektedir⁶. Salgının yayılmasını önlemek; tedbirler almak ve gerekli tedaviyi gerçekleştirmek; ekonomik, mali ve sosyal etkilerini gidermek için ülkemiz dahil hemen hemen tüm dünya ülkelerinde pek çok düzenleme yapılmaktadır. Alınan bu tedbirler, kişisel tüketim alışkanlıklarını, üretim süreçlerini ve istihdamı olumsuz yönde etkilemektedir^{7,8}.

Tüm dünyada salgının etkileriyle başa çıkabilmek için politika yapımcılar çeşitli uygulamaları devreye almaktadır. Bir yandan merkez bankaları likidite sağlama adımlarını atarken diğer yandan maliye politikaları tarafında salgından en fazla etkilenen hane halkı ve firmaların desteklenmesi için önlemler alınmaktadır.

KAMU MALİYESİ TEDBİRLERİ

Maliye politikası, devlet tarafından, istenilen amaçlara ulaşabilmek için, kamu gelirleri, vergiler ve borçlanma gibi kamu maliyesi araçlarının kullanılmasıdır⁹. Ekonomide her şey olağan seyrinde devam ederken, önceden belirlenen hedefler doğrultusunda uygulanan kamu maliyesi politikaları dışında, ekonomik ve/veya sosyal ihtiyaca göre uygulanan genişletici veya daraltıcı politikalar da bulunmaktadır. Bunlar¹⁰;

Genişletici kamu maliyesi tedbirleri arasında, vergi indirimleri ve/ya ertelemeleri ve kamu harcamalarının artırılması; daraltıcı kamu maliyesi tedbirleri arasında ise vergi artışları, yeni vergiler ve kamu harcamalarının azaltılması veya

³ Bayar, A. A., Günçavdı, Ö. ve Levent, H., (2020), Covid-19 Salgınının Türkiye’de Gelir Dağılımına Etkisi ve Mevcut Politika Seçenekleri, Politika Raporu, İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü, 007, 6.

⁴ Göze Kaya, D., (2020), “Koronavirüs Pandemisinin Küresel Ekonomideki İzleri: Kamu Finansman Dengesi, Ticaret Hacmi, Enflasyon, İşsizlik ve Ekonomik Büyüme”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), Cilt 7, Sayı 5, 221-237.

⁵ Asian Development Bank (ADB), (2020), “Developing Asia Growth to Fall in 2020 on COVID-19 Impact”, <https://www.adb.org/news/developing-asia-growth-fall-2020-covid-19-impact>, 6.6.2020.

⁶ Asian Development Bank (ADB), (2020). Asian Development Outlook (ADO) 2020: What Drives Innovation in Asia?, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/575626/ado2020.pdf>, 6.6.2020.

⁷ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, (2020), “Koronavirüsün Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Tedbirler”, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Koronavirus>, 6.6.2020.

⁸ Subran, L vd., [Ekonomik Görünüm: Covid-19 Karantinadaki Ekonomiler, Euler Hermes Türkiye](https://www.eulerhermes.com/content/dam/onemarketing/ehndbx/eulerhermes_com/tr_TR/documents/covid/eulerhermes_ekonomi_karantinada_yeni.pdf), https://www.eulerhermes.com/content/dam/onemarketing/ehndbx/eulerhermes_com/tr_TR/documents/covid/eulerhermes_ekonomi_karantinada_yeni.pdf, 6.6.2020.

⁹ Akdoğan, A., (2011), Kamu Maliyesi, Gazi Kitabevi, Ankara, 478; Pınar, A., (2011), Maliye Politikası, Turhan Kitabevi, Ankara, 34.

¹⁰ Yavuz, H., (2020), “Türkiye’de COVID-19’la Mücadelede Alınan Kamu Maliyesi Tedbirlerinin Değerlendirilmesi”, Sakarya Üniversitesi [Sakarya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi \(SESAM\)](http://sesam.sakarya.edu.tr/tr/icerik/17099/91519/covid-19), <http://sesam.sakarya.edu.tr/tr/icerik/17099/91519/covid-19>, 6.6.2020.

arttırılmaması bulunmaktadır. Yaşanılan ekonomik durgunluğun veya daralmanın nedenlerine göre alınan tedbirler de farklılaşabilmektedir. Vergi indirimleri ve kamu harcamalarının arttırılması, ekonomik kriz dönemlerinde genişletici politikalar kapsamında en fazla uygulanan müdahalelerdir. Pandemi sürecinde, daha önceki krizlerde alınan vergisel önlemlerden farklı olarak, daha çok vergi ertelemeye yönelik tedbirler alınmıştır. Oysa, 2008-2009 krizinde, ülkemizde otomobil, beyaz eşya ve mobilya gibi bazı sektörlerde önemli oranda vergi indirimleri yapılmıştır.

TÜRKİYE'DE PANDEMİ SÜRECİNDE UYGULANAN KAMU MALİYESİ TEDBİRLERİ

10 Mart 2020 tarihinde Türkiye'de ilk koronavirüs vakası tespit edildi. 14 Mart 2020 tarihinde "Koronavirüs" gündemli ilk Finansal İstikrar ve Kalkınma Komitesi (FİKKO) Toplantısı yapıldı. Koronavirüs sürecinden etkilenme ihtimali olan sektörlerin desteklenmesi ve piyasaların güçlendirilmesi amacıyla uygulanması gereken tedbirlere ilişkin yol haritasının çıkarıldığı ve her türlü ekonomik desteğin ilgili kurumlara sağlanacağı ifade edildi. Vaka sayısının artışına paralel olarak çok sayıda kamu maliyesi tedbiri uygulandı.

Ülkemizde ilk koronavirüs vakasının tespit edilmesinden itibaren alınan kamu maliyesi tedbirlerini kronolojik olarak şu şekilde sıralamak mümkündür^{11 12};

17 Mart 2020: Yıllık Gelir Vergisi Beyannamelerinde erteleme

18 Mart 2020: COVID-19 Ekonomik İstikrar Kalkanı : 100 milyar liralık kapsayıcı önlemleri ve tedbirleri içeren bir paket hazırlandı. Bu kapsamda, asgari ücret desteğinin devam ettirilmesi, kısa çalışma ödeneğinin devreye alınması, en düşük emekli maaşının 1500 TL'ye yükseltilmesi, emeklilerin bayram ikramiyelerinin nisan ayı başında ödenmesi, yaklaşık 2 milyon aileye 1000 TL'lik nakdi desteğin verileceğinin duyurulması bulunmaktadır.

19 Mart 2020: Dokuz ana sektörde çok sayıda işkoluna yönelik olarak altı ay boyunca vergi erteleme imkanı sağlandı. Seyahat ve turizm sektörlerine yönelik ilave vergi indirimleri getirildi.

23 Mart 2020: KDV beyanname verme süreleri uzatıldı. Belediyelere aylık olarak verilen vergi payı ödemelerinde yapılan kesintiler (borçlarına karşılık olarak yapılan kesintiler) üç ay boyunca ertelendi. Sağlık çalışanlarının performans ödemelerinin üç ay boyunca tavandan yapılması kararlaştırıldı ve 4,5 milyar liralık ek kaynak ayrıldı. 32 bin yeni sağlık personelinin istihdam edilmesine karar verildi.

23 Mart 2020: KDV beyanname verme süreleri uzatıldı.

24 Mart 2020: 65 yaşından büyüklere ve kronik rahatsızlığı olanlara vergi kolaylıkları sağlandı. 19 Mart 2020 tarihinde açıklanan dokuz sektöre ilave olarak

¹¹ <https://kosano.org.tr/koronavirus-covid-19a-yonelik-alinan-tedbirler/>, 6.6.2020; Yavuz, H., (2020), agy.

¹² Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) (2020), Özel Sirküler : Koronavirüs Salgını Nedeniyle Alınan Mali Ve Ekonomik Tedbirler, <https://www.turmob.org.tr/sirkuler/detailPdf/01d7f488-b602-48f6-836b-dfbc6ca4237a/ozel-sirkuler--koronavirus-salgini-nedeniyle-alinan-mali-ve-ekonomik-tedbirler>, 13.4.2020.

yedi sektöre daha vergi ertelenmesi getirildi. Halkbank tarafından işleme alınan esnaf destek paketi açıklandı.

25 Mart 2020: Yıllık gelir vergisi beyanname verme süresi uzatıldı.

26 Mart 2020: Firmalara maliyet ve istihdam desteği kapsamında kısa çalışma desteği uygulanmaya başlandı.

30 Mart 2020: Kamu bankaları aracılığıyla, vatandaşlara temel ihtiyaç desteği sağlanmaya başladı.

1-2 Nisan 2020 : Ücretli öğretmenlerin ve usta öğreticilerin ek ders ücretlerinin tatil süresince ödenmesine karar verildi.

13 Nisan 2020: Kamu bankalarına olan; kurumsal ve ticari işletmelerin 20 milyar 585 milyon TL tutarındaki kredi borcu ile yaklaşık 800 bin vatandaşın 40,6 milyar TL tutarındaki konut, ihtiyaç, araç kredisi ve/veya kredi kartı borcu ertelenmiştir.

17 Nisan 2020: Kurumlar vergisi beyanname verilme süreleri uzatılmıştır. Pandeminin çalışma hayatı ve ekonomi üzerindeki etkilerini gidermek amacıyla bazı düzenlemeler içeren 7244 Sayılı Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun¹³ çıkartılmıştır.

Pandemi sürecinin başından bugüne kadar, kamu harcamalarını arttıran ve elde edilmesi gereken bazı kamu gelirlerinin ertelenmesine ve/veya azalmasına yol açan; vergi ertelenmesi ve ödeme kolaylıklarından, düşük ve orta gelirliye yönelik maddi destekten, esnaf ve KOBİ'lere yönelik düşük faizli, uzun vadeli ve erteleme imkânına dayanan kredi desteğinden oluşan birçok kamu maliyesi tedbirinin hayata geçirildiği görülmektedir¹⁴. Yukarıda sayılan bu vergi ertelenmelerinin süresine ve kapsamına bakıldığında, COVID-19 pandemisinin büyük oranda azalması öngörüldüğü için, genellikle bir kaç aylık bir ertelemeye gidildiği görülmektedir. Pandemi süreci uzadığı takdirde, vergi ertelenmelerinin süresi uzayabilecek ve kamu harcama tedbirleri de genişleyebilecektir.

Alınan kamu maliyesi tedbirlerinin hem üretim sektörleri hem de çalışanların durumunun iyileştirilmesi bakımından sınırlı, bütünlükten uzak, çok parçalı bir yapıda olduğu; krizden etkilenen mal ve hizmet sektörlerindeki üreticilerin ayakta kalmasının önceliklendiğine dair eleştirileri¹⁵ de göz ardı etmemek gerekir.

Bu tedbirler neticesinde, en önemli göstergesi bütçe açığı olan mali disiplinden taviz verilmek istenmemesi nedeniyle; vergi gelirlerinde artış sağlamak; vergilendirmeye üretim, tüketim ve yatırım kararlarına yön verebilmek amacıyla bazı vergi düzenlemeleri de yapıldı. En dikkat çekicileri¹⁶, 800'e yakın ithal ürüne % 2 –

¹³ Resmi Gazete, T. 17/04/2020, S. 31102.

¹⁴ Acar, İ. A., (2020), "Corona Virüs: Ekonomide Pandemi", <https://vergalg.net/corona-vrus-ekonomide-pandemi>, 15.6.2020.

¹⁵ Yücel, Y., (2020), COVID 19 Salgını ve Türkiye'nin Maliye Politikaları, KEİG (Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi Platformu), <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2020/05/COVID-19-Salg%C4%B1n%C4%B1-ve-T%C3%BCrkiye%E2%80%99nin-Maliye-Politikalar%C4%B1.pdf>, 6.6.2020.

¹⁶ Yılmaz, B. E., "Korona Dönemi Vergi Artışı Vergi Gelirlerini Arttırır mı?", <https://www.binhanelifyilmaz.com/1234-2/>, 6.6.2020.

% 30 arasında değişen oranlarda Ek Gümrük Vergisi konulması¹⁷ ve yetkili kuruluşlarla yapılan genel olarak döviz, ek olarak da altın alım-satımında uygulanan Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi oranlarının % 0,2'den % 1'e yükseltilmesidir¹⁸.

SONUÇ VE BEKLENTİLER

Daha önce yaşanmış olan birçok krizde, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke genişletici maliye politikalarını uyguladıkları dönem sonrasında, sıkı (daraltıcı) maliye politikası tedbirlerini aşamalı bir şekilde uygulamak durumunda kalmışlardır¹⁹. Türkiye'de de 2020 yılının ikinci yarısında daraltıcı maliye politikaları uygulanabilecektir.

2020 yılı bütçesinde belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi için, ikinci altı aylık dönemde; vergi gelirlerini arttıracak ve kamu harcamalarını azaltacak daraltıcı/sıkı kamu maliyesi tedbirleri gündeme gelebilir. Ya da bunun yerine, ihtiyaç duyulan finansman borçlanmayla karşılanabilir. Bu da, başta enflasyon ve faiz oranları olmak üzere birçok makroekonomik gösterge üzerinde bir baskı meydana getirebilir. 2020 yılı ve sonrasında önemli bir bütçe açığı ve enflasyon sorunu ile karşı karşıya kalabiliriz²⁰.

Ama, sağlanmış olan vergi ertelemeleri ve ödeme kolaylıkları gibi uygulamalar nedeniyle 2020 yılının ilk yarısında tahsil edilemeyen vergiler; yılın ikinci yarısında vergi tahsilatının beklenenin üzerinde gerçekleşmesini sağlarsa; kamu harcamalarının finansmanı için diğer araçlara duyulan ihtiyaç azalabilir.

¹⁷ 2565 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, Resmi Gazete, T. 20.5.2020, S. 31132.

¹⁸ 2568 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, Resmi Gazete, T. 20.5.2020, S. 31136.

¹⁹ Baykan H., (2020), "Covid- 19: Pandemi'nin Kamu Maliyesi ve Ekonomiye Yansımaları", Yakın Doğu Enstitüsü, <http://yde.neu.edu.tr/covid-19-pandeminin-kamu-maliyesi-ve-ekonomiye-yansimalari/>, 6.6.2020.

²⁰ Akın, E., "Korona Krizinde Maliye Politikası mı, Mali Disiplin mi?", <https://kpmgvergi.com/blog/korona-krizinde-maliye-politikasi-mi-mali-disiplin-mi/98>, 6.6.2020.

**MÜŞTERİ MEMNUNİYETİNİ ÖLÇMEK İÇİN, ÇEVİRİMİÇİ KULLANICI
YORUMLARININ METİN MADENCİLİĞİ YÖNTEMİ İLE ANALİZ
EDİLMESİ: TÜRKİYE'DEKİ HAVAYOLLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Parahat Jorayeva

Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Didem Rodoplu Şahin

Kocaeli Üniversitesi

Özet

Günümüzde bütün sektörlerde olduğu gibi havacılık sektöründe de havayolu şirketleri arasında rekabet oldukça artmaktadır. Artan rekabette üstün gelebilmek için havayolu şirketleri, sundukları hizmeti farklılaştırarak, müşteri memnuniyetini sağlamaya ve sürdürmeye yönelik stratejiler geliştirmektedirler. Son yıllarda havacılık alanında internetin ve sosyal medyanın kullanımı hızla artmaktadır. Havayolu müşterileri, şikâyetlerini ve tavsiyelerini çevrimiçi yorumlar yaparak, sunulan hizmetten memnun olup olmadıklarını şirketlere iletmektedirler. Müşteriler tarafından yapılan çevrimiçi olumlu ve olumsuz yorumlar, potansiyel müşterilerin havayolu şirketleri hakkında bilgi edinmesini ve tercih edip etmemesi konusunda fikir sağlamaktadır. Çünkü sosyal medya üzerinden yapılan kullanıcı yorumları geniş kitlelere hızlı bir şekilde ulaşabilmekte ve bu yorumların hem olumlu hem de olumsuz yorumlar olması, havayolu şirketlerinin markası ya da sundukları hizmet hakkında daha doğru ve daha çok gerçek bilgiler içermektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'deki havayolu yolcularının memnuniyet düzeyini anlamak ve değerlendirmek için çevrimiçi müşteri yorumlarını derinlemesine inceleyerek, metin madenciliği alanından biri olan duygu analizi yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, dünyanın en büyük seyahat platformu olan TripAdvisor web sitesinde yer alan, Türkiye'deki altı havayolu şirketinin; Türk Hava Yolları, Pegasus Hava Yolları, AnadoluJet, SunExpress, Onur Air ve Corendon Hava Yollarının çevrimiçi kullanıcılar tarafından oluşturulan bir yıllık yorumlar veri olarak kullanılmıştır. Haziran 2019 – Mayıs 2020 tarihleri arasında yapılan, çevrim içi tüm yorumlar (700<), metin madenciliği aracılığıyla müşterilerin yorumlardaki duyguları analiz edilmeye çalışılmıştır. Her havayoluna ait yapılan yorumlar olumlu, olumsuz ve nötr olmak üzere üç farklı boyutta değerlendirilmiştir. Müşteri duyguları hakkında bilgi sahibi olmak ve iyileştirmeler yapmak, havayolu şirketlerinin müşteriler için tercih nedeni olmasına, marka bilinirliğine olumlu etkisi olacağına ve ayrıca marka imajının da korunmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Havayolları, Metin Madenciliği, Duygu Analizi, Müşteri Memnuniyeti

ANALYSIS OF ONLINE USER COMMENTS BY TEXT MINING METHOD, TO
MEASURE CUSTOMER SATISFACTION: A RESEARCH ON THE AIRLINES IN
TURKEY

Abstract

Nowadays, as in all sectors, competition among airline companies is increasing considerably. In order to prevail in the growing competition, airline companies are developing strategies to achieve and maintain customer satisfaction by differentiating the service they offer. In recent years, the use of the internet and social media has been increasing rapidly in the aviation field. Airline customers, by submitting their complaints and recommendations online, inform the companies whether they are satisfied with the service provided. Online positive and negative comments made by customers allow potential customers to learn about airlines and provide idea about whether to prefer them or not. User comments on social media can reach large number of audiences quickly, and these comments are both positive and negative comments that contain more accurate and more real information about the brand of airlines or the service they offer. In this study, by thoroughly reviewing online customer comments, it is aimed to make sentiment analysis, which is one of the fields of text mining, in order to understand and to assess the satisfaction level of airline passengers in Turkey. For this purpose, six (6) airlines companies'in Turkey; Turkish Airlines, Pegasus Airlines, AnadoluJet, SunExpress, Onur Air and Corendon Airlines, which take part on the world's largest travel platform TripAdvisor website, 1-year comments created by online users are used as data. Through text mining, on all comments online, from June 2019 to May 2020 (700 <), the customers' feelings were tried to be analyzed. The comments of each airline were evaluated in 3 different dimensions: positive, negative and neutral. Having information about customer feelings and making improvements will provide contribution to the airline companies to be the reason of preference for customers and to protect their brand image as well as their brand awareness.

Keywords: Airlines, Text Mining, Sentiment Analysis, Customer Satisfaction

1. GİRİŞ

Teknolojinin hızlı gelişimi, internet ve sosyal medya kullanımının artması, müşterilerin bilinçlenmesine katkı sağlar. Havayolu müşterileri özellikle, internet üzerinde yer alan TripAdvisor, Expedia, Twitter, Yelp ve Booking gibi sosyal ağlar ve Twitter, Facebook ve Skytrax gibi çevrimiçi platformlar sayesinde, istenilen bilgilere kolaylıkla ulaşabilmektedirler. Ayrıca, şikâyetlerini ve tavsiyelerini çevrimiçi ortamda yorumlar yaparak, sunulan hizmetten memnun olup olmadıklarını hem şirketlere hem de tüm okuyuculara iletmektedirler. Kullanıcıların deneyimleri, görüş ve tavsiyelerini içeren sosyal medya verileri, potansiyel müşterilerin havayolu şirketleri hakkında bilgi edinmelerini ve buna bağlı olarak tercih edilip edilmemesi konusunda fikirlerinin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Hava yolu şirketlerinin internet siteleri üzerinden ve sosyal medyada yazılan kullanıcı yorumları, daha gerçek bilgiler içerdiğinden, dünyanın her yerinde seyahat etmek isteyen bireylere önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Havayolu müşterilerinin aktif kullandıkları internet sitelerinden biri olan TripAdvisor, toplumun gerçek zamanlı iletişim kurması ve kişilerin kendilerini ifade

edebilmesi amacı ile yirmi sekiz dilde hizmet veren küresel bir platformdur. Dünyanın dört bir yanındaki gezginler, Tripadvisor sitesini ve uygulamasını kullanarak 8,6 milyon konaklama yeri, restoran, deneyim, hava yolu şirketi ve gemi seyahati hakkında 859 milyonu aşkın yoruma ve görüşe göz atmaktadır [1]. Kullanıcı yorumlarının fazla olması, fikirlerin ve bilgilerin gerçek zamanlı olması; şirketlere ve kullanıcı yorumlarına/verilere kolay ulaşma imkânı sunmasından dolayı bu çalışmada, Tripadvisor sitesindeki havayolu kullanıcı yorumları veri olarak kullanılmıştır. TripAdvisor web sitesinde yer alan yorumların (verilerin) işlenmemiş olması, büyüklüğü, hatalı yazım, kısaltma ve günlük konuşma dili gibi nedenlerle sosyal ağlar üzerinde çalışmak oldukça zordur [2]. Bu nedenle çalışmada öncelikle, yapısal olmayan ve düzensiz haldeki çevrimiçi verilerin doğru biçimde analiz edilebilmesi için metin madenciliği yöntemi kullanılmıştır. Metin madenciliği ve metin madenciliğinin alt dalı olan duygu analizi ile ilgili bilgi verilmiş, konu hakkında yapılan araştırmalara değinilmiştir. Devamında, ulusal havayolu şirketlerinin kuruluş tarihi, hizmet yapısı ile ilgili genel açıklamalara yer verilmiştir. Çalışma kapsamında Türkiye’den 6 hava yolu şirketi belirlenip, şirketler hakkında çevrimiçi ortamda yapılan yorumlar üzerinden duygu analizi yapılmıştır.

2. HAVACILIK SEKTÖRÜNDE MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ

Havacılık sektöründe alternatiflerin artması rekabet ortamı oluşmasına neden olmuş, müşteri memnuniyetinin önemini açığa çıkartmıştır. Müşterilerin olumlu/olumsuz deneyimleri şirketlerin tercih edilip/edilmeyeceğini etkilemektedir. “Müşteri memnuniyeti; bir işletmenin ürün ya da hizmetleri kullanması sonucu müşterinin bu ürün ya da hizmetin değeri, niteliği ve özellikleri hakkındaki olumlu ya da olumsuz duygularının tamamıdır” [3].

Havayolu müşterilerinin memnuniyetleri kapsamında değerlendirme yapılırken, bireylerin bilet alımı ile başlayan ve uçuş sonrası hava alanından ayrılanana kadar geçen sürecin bütünü ele alınmaktadır. Müşteri memnuniyetinde; vaktinde uçuş, check-in hizmeti, bagaj hizmeti, uçak içi ikram hizmetleri, uçak içi temizlik ve hijyen, personel iletişimi gibi konular oldukça etkilidir.

Geleneksel anket yöntemi veya çevrimiçi yorumlar ile yapılan olumlu/olumsuz görüşler, havayolu şirketlerin müşteri duygularını ölçmesinde yol gösterici olmaktadır. Müşteri memnuniyetini arttırmak, şikayet bildirimlerini hızla değerlendirmek ve çözümlere ulaştırmakla mümkündür. Bu sayede müşterilerin memnuniyeti artırılarak, havayolu şirketlerinin daha fazla tercih edilmesini, marka bilinirliğine ve imajına katkı sağlayacaktır.

3. METİN MADENCİLİĞİ YÖNTEMİ İLE DUYGU ANALİZİ

Yapılan çalışmada müşteri memnuniyetinin ölçümünde metin madenciliği yöntemi ile duygu analizi yapılmıştır. “Metin Madenciliği (Text Mining), yapısal olmayan ve düzensiz haldeki çevrimiçi metin yığınlarından; önceden bilinmeyen, potansiyel olarak kullanışlı, yapısal ve düzenli veri elde etme sürecidir” [4]. Metin madenciliğinde, öncelikle geniş ve düzensiz metinler içerisinden bilgiye erişerek

gereken verileri elde etmek gerekir. Veriler elde edilirken metin ön işlenmesi aşamasında Doğal Dil İşleme (DDİ) yöntemi kullanılmaktadır. “Metin madenciliği, metinlerin sınıflandırılması (classification), bölütlenmesi (clustering), metinlerden konu çıkarılması (entity extraction), sınıf taneciklerinin üretilmesi (production of granular taxonomy), duygusal analiz (sentimental analysis), metin özetleme (document summarization), ve varlık ilişki modellemesi (entity relationship modelling) gibi alt alanlardan oluşmaktadır” [4].

Duygu Analizi (Sentiment Analysis), metin madenciliğinin önemli bir alanı olan duygu analizi literatürde, duygu durum analizi, fikir madenciliği, duygu sınıflandırma, kanaat çıkarımı gibi farklı adlarla da yer almaktadır [5]. Duygu analizi şirketlerin, ürünlerinin veya markanın tüketicileri tarafından nasıl algılandıklarını analiz etmelerine olanak tanımakla birlikte dilbilim, Doğal Dil İşleme (NLP) ve Makine Öğrenmesi ya da Yapay Zeka gibi birçok farklı alanda kullanılan bir tekniktir [6]. Duygu analizi yapılırken yorumlar olumlu, olumsuz ve nötr olarak değerlendirilmektedir. Değerlendirme sonucuna göre tüketicilerin genel memnuniyeti hakkında duyguları tespit edilmekte, istatistiksel veriler elde edilmektedir. Müşteri potansiyeli olan her sektörde, metin madenciliği yöntemi ile duygu analizi yapılabilmektedir.

Metin madenciliği ile ilgili turizm ve havacılık sektöründe hem ulusal hem de uluslararası literatürde akademik araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmalara bir örnek de turizm sektöründe Büyükeke ve arkadaşları [7] tarafından yapılan çalışmadır. Çalışma kapsamında otel işletmelerine yönelik çevrimiçi yorumlar olumlu ve olumsuz olarak duygu analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Havacılık sektöründe ise uluslararası literatüre bakıldığında Sezgen vd. [8] TripAdvisor’da yorum yapılan geleneksel ve düşük maliyetli 50 havayolu işletmesi ile ilgili yolcuların yorumlarını araştırmışlardır. Ulusal literatürde de benzer çalışmalara karşılaşılmaktadır. Kocak, Polat ve Kocak çalışmalarında Twitter’de yer alan havayollarına ait kullanıcı yorumlarını olumlu, nötr ve olumsuz etiketlere ayırtmışlardır [2].

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, metinsel bilgidен istatistiksel veri elde etmek amacı ile kullanılan metin madenciliği yöntemi, müşteri duygularını tahmin etmek ve davranışını anlamak amacı ile son yıllarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunun nedeni, bulunulan dönem gereği çevrimiçi ortama katılımın yüksek olması, fazla veriye ulaşabilme, yapılandırılmamış verilerin elde edilmesi ve yapılandırılmış düzenli veri elde edilebilmesidir. Ayrıca geleneksel anket yöntemine göre gerçek zamanlı veri girişi ve kullanıcıların daha samimi bilgiler paylaşması nedeni ile analiz değerlerinin doğruluk payının daha yüksek olacağı düşünülmektedir. Belirtilen bu nedenlerden ötürü metin madenciliği yöntemi ile duygu analizi yapılması uygun bulunmuştur.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ: MÜŞTERİ MEMNUNİYETİNİ ÖLÇMEK İÇİN, ÇEVİRİMİÇİ KULLANICI YORUMLARININ METİN MADENCİLİĞİ YÖNTEMİ İLE ANALİZ EDİLMESİ: TÜRKİYE’DEKİ HAVAYOLLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından ruhsatlandırılan tarifeli ve tarifersiz olmak üzere 12 ulusal havayolu şirketleri bulunmaktadır. Bu havayollarından 3 tanesi sadece yük taşımacılığı yapmakta olup, bir havayolu şirketi ise bölgesel taşımacılık yapmaktadır. Dokuz havayolu şirketi ise hem yolcu hem de yük taşımacılığı yapmaktadır [9]. Çalışmada yolcu taşımacılığı yapan ulusal havayolu şirketlerine yönelik araştırma yapılmış ve 9 şirketten 6 havayoluna yapılan Haziran 2019 – Mayıs 2020 tarihleri arasında çevrimiçi yorumlar tespit edilmiştir. Bunun nedeni, TripAdvisor’da son bir yıl içerisinde ulusal havayolu şirketlerinden bazılarının faaliyetini sürdürmemesi, bazılarının ise yorumlar yapılmış olmasıdır. Metin madenciliği yöntemiyle duygu analizi yapılırken Türk Hava Yolları, Pegasus Hava Yolları, AnadoluJet, SunExpress, Onur Air ve Corendon Hava yolu şirketleri değerlendirme kapsamına alınmıştır. Yorumlar incelenirken müşterilerin uçuş öncesi, uçuş esnası ve uçuş sonrası sürecinde memnuniyet, şikayet veya önerileri ile karşılaşmıştır. 6 havayolu şirketi üzerinden toplam 730 çevrimiçi kullanıcı yorumuna erişilmiş ve değerlendirme kapsamında ele alınmıştır.

5. BULGULAR

www.tripadvisor.com web sitesi üzerinden, Haziran 2019 – Mayıs 2020 tarihleri arasında ulusal ve uluslararası destinasyonlarda uçuş yapan havayolu şirketlerine ait yorumlar analize dahil edilmiştir. Tablo 1’de www.tripadvisor.com’da sözü geçen tarihler aralığında 6 havayolu işletmelerine yönelik Türkçe yorum sayısı gösterilmiştir. İlgili tarihler arasında havayolu işletmelerine yönelik 730 yorum bulunmaktadır. 6 havayolu işletmeleri içinde en fazla yorum yapılan işletmeden, en az yorum yapılan işletmeye göre sıralama yapılarak tablo oluşturulmuştur.

Tablo 1. TripAdvisor Üzerinden Havayolu İşletmelerine Yönelik Yorum Sayısı (Türkçe)

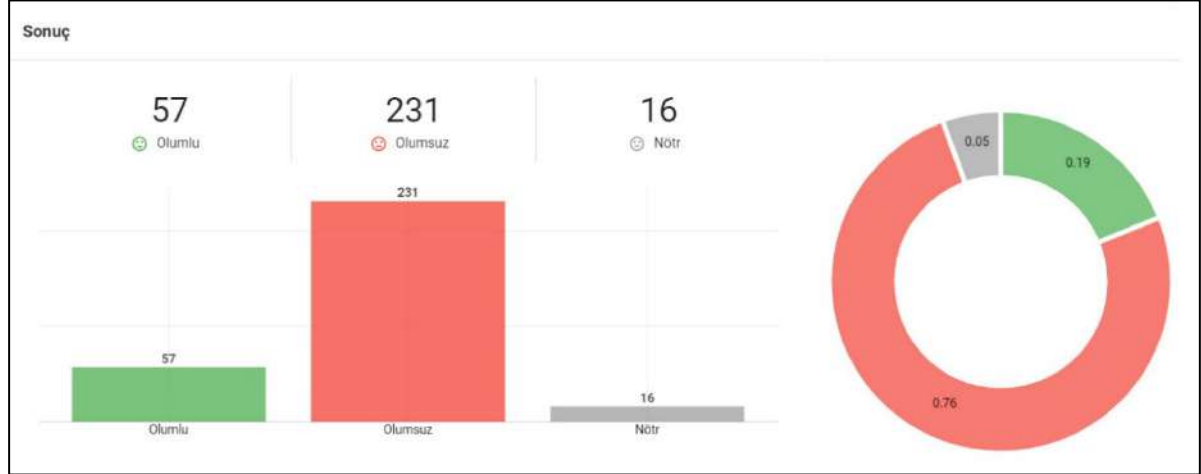
HAVAYOLU ŞİRKETLERİ	YORUM SAYISI
1. Pegasus Hava Yolları	304
2. Türk Hava Yolları	265
3. AnadoluJet	74
4. SunExpress	59
5. OnurAir	14
6. Corendon Hava Yolları	14
Toplam Yorum Sayısı	730

Elde alınan yorumların irdelenmesi sonucunda; Pegasus Havayolu işletmesine yönelik 304 yorum yapıldığı, havayolu şirketleri arsında en çok yorum alan şirket olduğu görülmüştür. Pegasus Havayolundan sonra sırasıyla Türk Hava Yolları 265 yorum, Anadolu Jet 74 yorum, SunExpress 59 yorum almış, Onur Air ve Corendon Hava Yolu şirketleri ise 14’ şer yorum alarak havayolu şirketleri arasında son sırada yer aldığı görülmüştür.

TripAdvisor sitesinden Yapay Zeka Destekli veri çekme araçlarından biri olan ScrapeStrom [9] ile yorumlar elde edilmiştir. Yapay zeka algoritmalarına dayanan ScrapeStorm’da havayollarının tripadvisor.com sitesindeki URL’leri girilerek

yorumlar tek tek alınmış, elde edilen veriler excel dosyasına aktarılmıştır. Daha sonra veriler, makine öğrenmesi ve [doğal dil işleme](#) tekniklerini kullanarak veri analizi yapan [Artiwise Analytics](#) programı [11] ile duygu analizi yapılmıştır. Her hava yolu ile ilgili yapılan analizler sonucunda yorumların, olumlu, olumsuz ve nötr olarak istatistiksel değerleri ile yüzdelik oranları grafiksel anlatımla sunulmuştur.

Şekil 1. Pegasus Havayolu Duygu Analiz Sonuçları

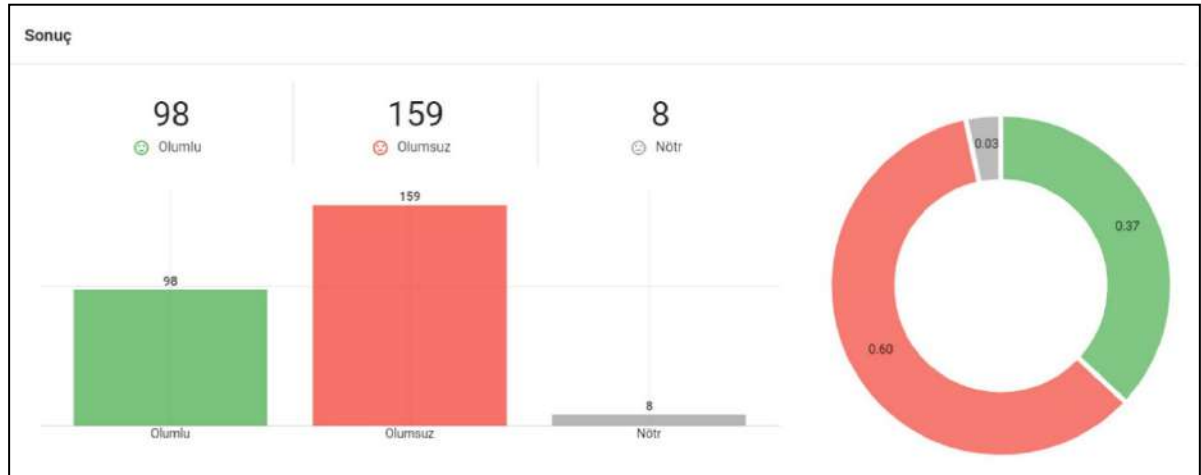

Kaynak: <https://app.artiwise.com/module/0m5/test> Erişim Tarihi:

03.05.2020

Türkiye’de havacılık sektöründe düşük maliyetli havayolu şirketi olan ve uçakla seyahatin herkesin hakkı olduğuna inanan Pegasus Hava Yolları, 1990 yılında İstanbul’da kurulmuştur [12]. Şekil 1’de görüldüğü gibi Pegasus Hava Yolları hakkında, belirlenen tarihler arasında TripAdvisor web sitesi üzerinden toplam 304 yorum yapılmıştır. Yorumlardan 231’i olumsuz, 57’si olumlu ve 16 adet yorum ise nötrdür.

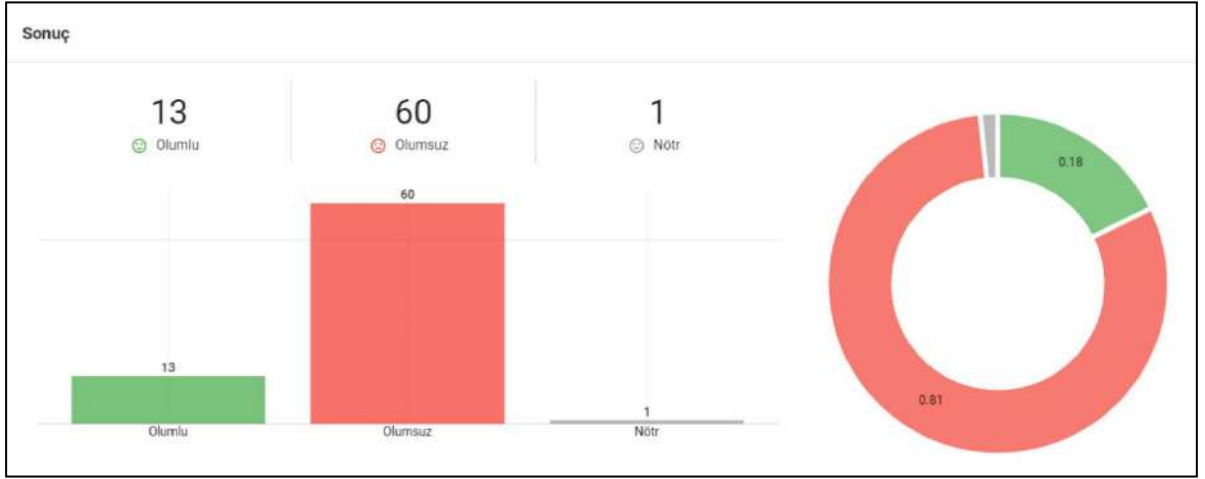
Şekil 2. THY Duygu Analiz Sonuçları

Kaynak: <https://app.artiwise.com/module/EZx/test> Erişim Tarihi: 03.05.2020

Devlet Hava Yolları İşletmesi adıyla 1933 yılında kurulan Türk Hava Yolları, Türkiye'nin bayrak taşıyıcı havayolu şirketi olarak kabul edilmelidir. Seyahatin her adımında yolcu memnuniyetini önemseyen, 360'dan fazla genç, modern filosu, konforlu koltukları ve leziz ikramları ile bir çok kez Avrupa'nın En İyi Havayolu şirketi seçilmiştir. Dünyanın en çok ülkesine uçuş düzenleyen havayolu şirketi, İstanbul Havalimanı'ndan 120'nin üzerinde ülkeye uçuş gerçekleştirmektedir [13]. Bu havayoluna ait 265 yorumun analizine bakıldığında (Şekil 2) 159 olumsuz, 98 olumlu ve 8 nötr yorum ile karşılaşılmaktadır.

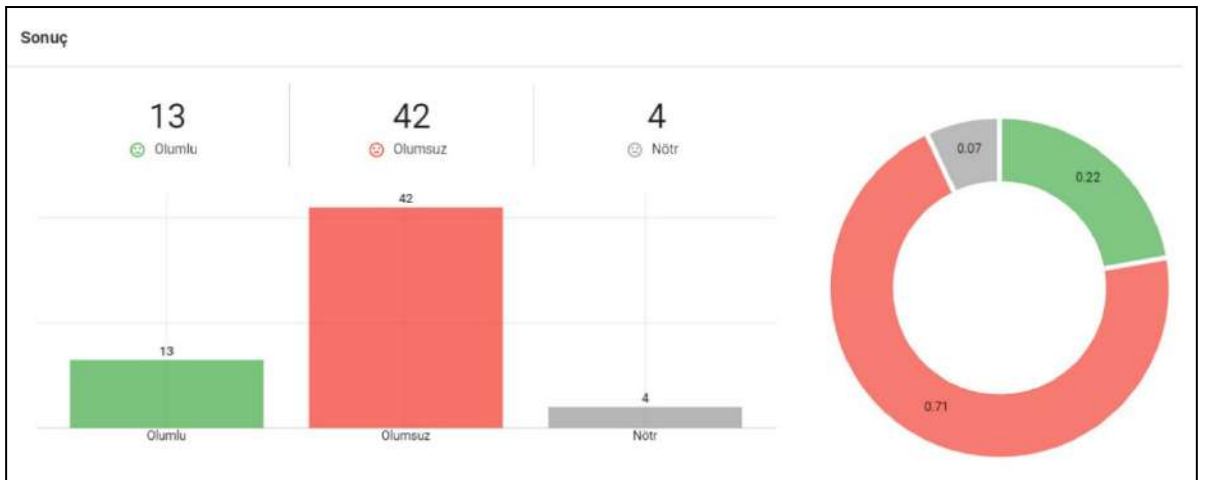
Şekil 3. AnadoluJet Duygu Analiz Sonuçları

Kaynak: <https://app.artiwise.com/module/wWr/test> Erişim Tarihi: 03.05.2020

Ulusal havayolu şirketlerinden biri olan AnadoluJet, 2008 yılında Türk Hava Yolları'nın yeni bir iş modeli ile yapılandırıldığı farklı bir ticari markası olarak kurulmuştur. Ücretsiz ikram ve ücretsiz bagaj hakkı servisleri; uygun ve konforlu bir seyahat deneyimi ile müşterilerine hizmet sunmaya devam eden AnadoluJet, 36 uçaklık filosu ile 43 havalimanı ve 80 parkurda uçuş gerçekleştirmektedir [14]. AnadoluJet hava yoluna ait Şekil 3'te bulunan analizde, 60 olumsuz, 13 olumlu, 1 nötr olmak üzere toplam 74 yorum yer almaktadır.

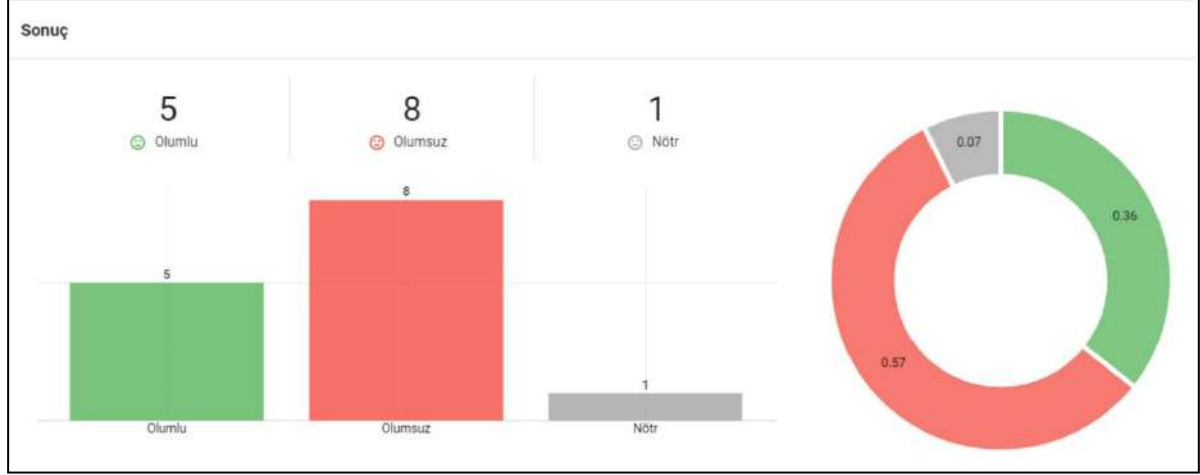
Şekil 4. SunExpres Duygu Analiz Sonuçları

Kaynak: <https://app.artiwise.com/module/mkr/test> Erişim Tarihi: 03.05.2020

1989 yılında Lufthansa ve Türk Hava Yolları ortak girişimi ile kurulan SunExpres, 84 adet uçak filosu ile 30 ülkede 90 destinasyona uçuş gerçekleştirmektedir. SunExpres hava yollarının yorumlarını yansıtan Şekil 4'te bulunan analiz sonuçlarına göre, toplamda 69 yorumdan 42'si olumsuz, 13'ü olumlu ve 4'ü nötr olarak tespit edilmiştir [15].

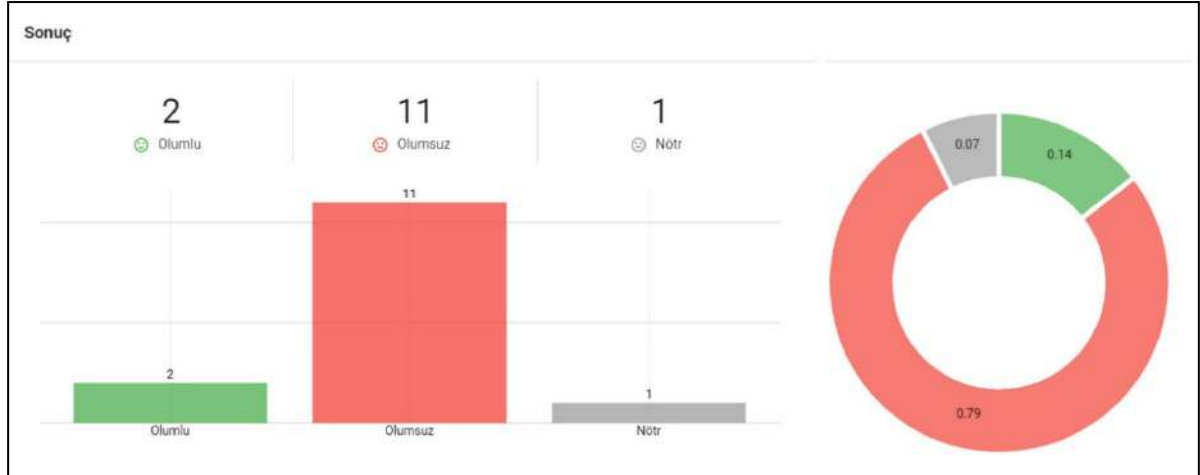
Şekil 5. Onur Air Duygu Analiz Sonuçları

Kaynak: <https://app.artiwise.com/module/Xjz/test> **Erişim Tarihi:** 03.05.2020

Tamamı Airbus uçaklardan oluşan 30 uçağı bünyesinde barındıran havayolu şirketi Onur Air, 1992 yılında kurulmuştur [16]. Şekil 5'te görüldüğü gibi, Onur Air havayoluna ait 8 olumsuz yorum, 5 olumlu ve 1 nötr olmak üzere toplam 14 yorum analiz edilmiştir.

Şekil 6. Corendon Havayolları Duygu Analiz Sonuçları

Kaynak: <https://app.artiwise.com/module/853/test> **Erişim Tarihi:** 03.05.2020

Avrupa'da "ISO 10002 Müşteri Memnuniyeti Sertifikası" alan ilk hava yolu firması olma özelliğine sahip Corendon Airlines, 2004 yılında kurulmuştur. Ayrıca engelli yolcuların rahatlıkla uçabilmesi için gerekli şartları sağlamasıyla Türk Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından "Engelsiz Hava Taşımacılığı Belgesi" almış Türkiye'deki ilk hava yolu firmasıdır [17]. Toplam 14 yorum üzerinden yapılan analiz sonucuna göre (Şekil 6) 11 olumsuz, 2 olumlu ve 1 nötr yorum bulunmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal medya yorumları geleneksel anket yöntemi ile karşılaştırıldığında, daha büyük miktarda verilerin olması ve müşterilerin görüşlerini, düşüncelerini kendi istekleri ile paylaşmasından dolayı daha gerçekçi bilgiler içermektedir. Bu nedenle yapılan çalışmada çevrimiçi ortamda yapılan yorumlar veri olarak kullanılarak duygusal analiz gerçekleştirilmiştir. Metin içerisinde ayrı ayrı yer verilen 6 havayolu şirketine ait analiz sonuçları Tablo 2’de toplu olarak belirtilmiştir. Tüm havayolu şirketlerine ait yorumların duygu analizi sonucuna bakıldığında olumsuz yorumların daha fazla olduğu görülmektedir. Nötr yorumlar ise her havayolu şirketinde en düşük orandadır.

Havayolu şirketlerine yapılan toplam yorum sayısının eşit olmaması nedeni ile elde edilen sonuçlar doğrultusunda havayolu şirketlerinin kendi aralarında müşteri memnuniyetinin kıyaslanması mümkün değildir. Ayrıca her havayolu şirketlerinin uçuş sıklığının ve yolcu kapasitesinin farklı olması da sonucu etkilemektedir.

Tablo 2. Havayolu Şirketine Yönelik Duygu Analizi Sonuçları (Türkçe)

Havayolları	Olumlu	Olumsuz	Nötr	Toplam Yorum
Pegasus Havayolları	0,19	0,76	0,05	304
Türk Havayolları	0,37	0,60	0,03	265
AnadoluJet	0,18	0,81	0,01	74
SunExpress	0,22	0,71	0,07	59
Onur Air	0,36	0,57	0,07	14
Corendon Havayolları	0,14	0,79	0,07	14

Pegasus Havayolları düşük maliyetli seyahat imkanı sunmaktadır. Buna karşın seyahat sürecinde uçak içi ikramlar, koltuk seçimi gibi hizmetler ek olarak ücretlendirilmektedir. Şirket ile ilgili yapılan yorumlarda en sık olumsuz görüş, rötarlı uçuş, dar koltuk bildirim ve ek ücretlendirme konularında belirtilmiştir. Düşük maliyetli uçuş imkanı sunması, belirtilen hizmetlerin yetersiz olmasına ve bunların sonucunda yorum sayısının diğer havayolu şirketlerine kıyasla daha fazla olmasına neden olduğu düşünülebilir.

Havayolu taşımacılığında tam hizmet sunan Türk Havayolları, yüksek maliyetli uçuş hizmeti vermektedir. Tam hizmet sunma politikası ile hareket etse de bagaj hakkı, uçuş sırasında yiyecek ve içecek ikramı gibi hizmetlerde sınırlamaları bulunmaktadır. Yolcuların yüksek maliyetli şirket ile seyahat etmeleri, beklentilerinin fazla olmasına ve bu nedenle olumsuz yorumların artmasına neden olduğu söylenebilir.

Yapılan çalışmanın sonucuna göre havayolu ile seyahat edenlerin müşteri memnuniyeti değerlendirildiğinde genel olarak müşteriler tarafından olumsuz bulunduğu, müşteri memnuniyetinin düşük olduğu görülmüştür. Sonucun bu şekilde elde edilmesinde, bireylerin en çok şikayetlerini ve yaşadıkları olumsuz duyguları

belirtmelerinin ve diğer yolcuların mağduriyet yaşamamaları amacı ile şirketlere iletmelerinin etkili olduğu söylenebilir.

Havacılık sektöründe çevrimiçi kullanıcı yorumlarına yönelik uygulanan analizler sonucunda ortaya konulan verilerin, rekabet ortamında avantaj sağlamak amacı ile işletmelerin geliştirilecekleri stratejilere yön verebileceği düşünülebilir.

Çalışma kapsamında çevrimiçi metin verileri yalnızca TripAdvisor web sitesi üzerinden elde edilmiş, yapılacak yeni araştırmalar için bir örneklem oluşturulmuştur. Skytrax, Facebook gibi farklı web sitelerinin kullanıcıları tarafından yapılan yorumların analiz edilmesi ile çalışma genişletilebilir.

7. KAYNAKLAR

[1] <http://tripadvisor.mediaroom.com/tr-about-us>

[2] Kocak, B.B., Polat İ. ve Kocak, C.B. (2016) “Twitter Kullanıcılarının Havayolu Pazarına Yönelik Duygu Kutuplarının Belirlenmesi: Bir Fikir Madenciliği Örneği”, Global Business Research Congress (GBRC), İstanbul, Türkiye, s. 684-691.

[3] Altan, M. ve Engin, O. (2004) “Bir Seyahat İşletmesinde Müşteri Memnuniyetinin Ölçülmesi”. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 11, s. 585-598.

[4] <http://www.metinmadenciligi.com/>

[5] Işık, N. (2019) “Metin Madenciliği Yöntemleri İle E-Ticaret Markalarına Yönelik Sosyal Medya Yorumlarının Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.

[6] Koçak, B.B. ve Atalık, Ö. (2017) “Negatif Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim (eWOM) Yayılımının Kontrolüne Yönelik Bir Sistem Önerisi ve Türkiye Havayolu Sektöründe Bir Uygulama”, Tarbzon, Türkiye.

[7] Büyükeke, A. Sökmen, A. ve Gencer, C. (2020) “Metin Madenciliği ve Duygu Analizi Yöntemleri ile Sosyal Medya Verilerinden Rekabetçi Avantaj Elde Etme: Turizm Sektöründe Bir Araştırma”, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, s. 322-335.

[8] Sezgen, E., Mason, K. J. & Mayer, R. (2019) “Voice of airline passenger: A text mining approach to understand customer satisfaction”, Journal of Air Transport Management, s. 65-74.

[9] <http://web.shgm.gov.tr/>

[10] <https://www.scrapestorm.com/>

[11] <https://www.artiwise.com/>

[12] <https://www.flypgs.com/>

[13] <https://www.turkishairlines.com/tr>

[14] <https://www.anadolujet.com/tr/kurumsal/hakkimizda>

[15] <https://www.sunexpress.com/tr/sirket/sunexpress-duenyasi/sirket-profil/>

[16] www.onurair.com

[17] <https://tr.wikipedia.org/wiki/>

**DİN, TÜRK KÜLTÜR VE ŞEHİR TARİHİ AÇISINDAN EVLİYA ÇELEBİ
SEYAHATNÂMESİ ÖRNEĞİ**

Dr. Öğr. Üyesi Mesut AVCI
Adıyaman Üniversitesi

Özet

Evliya Çelebi'nin kültür tarihine daha çok Türk kültür tarihine katkıları herkes tarafından bilinen ve kabul edilen bir gerçektir. Osmanlı döneminde gezdiği yerlerin incelenmesi ve kayda alınması hususunda gayet titiz davranmıştır ve bunu, büyük bir coşku ve zevkle yaptığı Seyahatnâme'nin her yerinde hissedilir. Seyahatnâme, Türk kültür tarihi açısından hak ettiği yeri hâlâ alamamıştır. Küçük çalışmalarla belli konular ele alınmış olsa da bu büyük ve türünde nadide eser, yeterince tanıtılmadığı için gerçek değeri de birçok kişi tarafından bilinmemiş veya anlaşılamamıştır. Aslında ülke ve şehir tarihçiliği açısından da önemli bir kaynak eser durumundadır. Gezdiği ülke ve şehirleri birçok defa en küçük ayrıntısına kadar anlatmayı ihmal etmemiştir. Yine İslâm dini ile beraber farklı din ve inançların ülkelerdeki gelişimini ve değişimini yansıtacak bilgiler içermesi eserin, dinler tarihi açısından da kullanılabilir nadide eserlerden biri olduğunu göstermektedir. Her ne kadar çalışma, bir yönüyle sadece din merkezli gibi görünse de konular, dinin; kültürün her yönüne etki ettiği gerçeği unutulmadan incelenmelidir. Kültürü oluşturan temel dinamiklerden birisi de elbette dindir.¹

Anahtar Sözcükler: Seyahatnâme, Evliya Çelebi, Kültür, Tarih

**THE EXAMPLE OF THE TRAVELOGUES OF EVLİYA ÇELEBİ İN TERMS OF
TURKISH RELİGİON, CULTURE AND HİSTORY****Abstract**

It is a well-known and undisputedly accepted truth that Evliya Celebi has more contribution to the Turkish Culture than to the Cultural History. Throughout the Ottoman Empire he treated very pedantically with regard to exploring and noting the places he has visited and you can see in Seyahatnâme that he had done it with much pleasure. As to the Turkish culture, Seyahatnâme has still not achieved the position it has deserved. The real value of the significant, extraordinary work has not been estimated or has not been understood by many people, because it was not presented well enough. In fact, it is an important work regarding the history of the town and the city. He has not disregarded telling occasionally about the countries and cities in every detail. The work also shows us that it is an uncommon work which can be used for the history of religion due to the fact that it reflects among Islam the development and change of various religions and beliefs. Although the work seems only religion-centered, the points should be examined without regarding the fact that religion and

¹ Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz: Bergson, *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı*, trc. Mehmet Karasan, MEB Yayınları, İstanbul 1967; Abdurrahman-Tümer, Günay, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, II. Baskı, Ankara 1997.

culture have an impact on many parts of it. One of the basic dynamisms of the culture is the religion.

Keywords: Seyahatnâme, Evliya Celebi, Culture, History

GİRİŞ

1. EVLİYA ÇELEBİ VE HAYATI

Hayatı hususundaki bilgiler seyahatları ile ilgili yazdığı on ciltlik muazzam hatıralarını topladığı eserine dayanır. Aslında hayatı ile ilgili bilgiler net değildir. “Evliya Çelebi” ismi kendisine verilen lâkabından gelmekle beraber hocası Evliya Mehmet Efendi’ye nispetle bu şekilde anılmış olması ihtimali yüksektir. Yaklaşık kırk yıl hemen hemen bütün Osmanlıyı ve diğer ülkeleri gezerek Türk kültür tarihinde örneğine belki de rastlanamayacak eşsiz bir eser (Seyahatnâme) kaleme almıştır. Bugünde önemi günden güne artan bu eseriyle adeta bütünleşmiştir.

Kendi ifadesine göre 10 Muharrem 1020/25 Mart 1611’de İstanbul’da Unkapanı’da doğdu. Seyahatnâme’nin bir kısım bölümlerinde Derviş Mehmet Ağa yahut Derviş Mehmet Ağa-i Zillî Efendi ismiyle geçen zat babasıdır. Seyahatnâme’de haberleri abartarak vermekten hoşlanan Evliya Çelebi, doğduğu zaman evlerinde yetmiş yakın âlim ve şeyhin bulunduğunu ifade ettikten sonra macera dolu seyahatlerle geçen hayatında her türlü sıkıntı sırasında onların manevî yardımlarıyla kurtulduğunu ifade eder. Babasının Kıbrıs Adası’nın fethine katıldığı ve burada büyük başarılar elde ettiği ile ilgili bilgiler, babasının o dönemde tanınmış birisi olduğunu ifade etmek için anlatılmış gibi gözükmektedir. Ayrıca I. Ahmed devrinde Kâbe için bizzat kendisinin yaptığı oluklarını Hicaz’a götürdüğünü, Sultan Ahmet Camii’nin inşaat işlerinde çalıştığını, böylece zamanın halifesi I. Ahmed’in övgüsünü kazanarak Musahib-i Şehriyariliğe² kadar yüksek makamlara geldiğini yazar. Ailesini Germiyanogulları’yla bağlayarak kendisinin Hoca Ahmed Yesevî’nin soyundan gelmiş olduğunu ifade eder. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed’in bayraktarlığını yaptığını söylediği dedeleri olmuştur. Evliya Çelebi’nin anlatımlarından dedelerinin Kütahya’da Sergen mahallesinde oturdukları, İstanbul’un Fethi’nden sonra da İstanbul’a gelmiş ve buraya yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır. Kütahya’daki evlerinden hariç ailesinin Bursa’da ve Manisa’da birer konut ile Sandıklı’da bir çiftlik bulunduğu nakledilmektedir. Aile İstanbul’a yerleşme kararı aldıktan sonra biraz daha rahat imkânlarla sahip olmuştur. Evliya Çelebi bu imkanları anlatırken Kadıköy’de de bir bağdan bahsetmiştir. Annesi Abaza kökenli olup I. Ahmed döneminde saraya getirilerek babasıyla evlendirildiğinden bahseder. Anne tarafından Melek Ahmet Paşa, Defterdarzâde Mehmet ve İpsir Mustafa Paşa ile akrabalık bağları vardır. Mahmut isminde bir erkek kardeş ve İnal ismiyle de bir kız kardeşi vardı.

Evliya Çelebi, her halde Sıbyan mektebini bitirdikten sonra Unkapanı civarında Fil Yokuşu’nda, Şeyhülislam Hamdi Efendi Medresesinde “hücrenişin” olarak Müderris Ahşef Efendi’den yedi yıl ders görmüş, Evliya Mehmed Efendi’den hafızlığa çalışmıştır.

² Osmanlı döneminde kullanılan “Padişahın sanatçısı” anlamında bir ünvanıdır.

Evliya Çelebi, alanında uzman birçok kişiden dersler almıştır. Lâlâ Turşucubaşı Ahmed Ağa'nın nezareti altında terbiye edilmiş, Güğümbaşı Mehmed Efendi'den yazı, Muhasib Derviş Ömer Gülşenî'den musikî, Keçi Mehmed Efendi'den ilm-i nahiv ve kafiya dersleri, haftada birkaç gün saraya gelen Evliya Mehmed Efendi'den de tecvid dersleri almıştır. Evliya Çelebi, sarayda IV. Murad tarafından huzura nasıl kabul edildiğini, padişahın huzurunda besteler okuyup nükteler sarfederek nasıl göze girdiğini kendine has ifadesi ile nakleder ve bundan sonra düşünceli durumlarında padişahı eğlendiremeyen musahiblerin “Bre medet, Evliya’yı getirün!” diyerek onu huzura getirdiklerini ve kendisinin tatlı dili ve güzel keşifleri sayesinde IV. Murad’ın sıkıntılarından kurtulup mutlu olduğunu anlatır.

IV. Murad’ın son zamanlarına kadar Evliya Çelebi’nin Enderûn’da bulunduğu ve bu padişahın Bağdad Seferi’nin az öncesinde 40 akçe ile sipahi zümresine dahil olmak üzere çıkarıldığı ve böylece sarayda 4 sene kadar kaldığı görülmektedir. Evliya Çelebi Revan ve Bağdad ziyaretleri vesilesiyle IV. Murad’ın seferlerinden bahsederken huzura kabulü sırasında padişahın huzurunda ilk defa Emir Güne Han’ı görmüştür ki bundan Evliya Çelebi’nin Revan Seferi sonrasında IV. Murad’a katıldığı anlaşılır.³

Muhteşem on ciltlik eseri olan “Seyahatnâme”si sayesinde dünya çapında tanınan Evliya Çelebi’nin hayatı bir rüya ile değişmeye başlar. Seyahatnâme’nin ilk cildinde hayatını değiştirdiğini ifade ettiği rüyadan şöyle bahseder:

"İstanbul'da evimde uykuya dalmıştım. Kendimi birdenbire Yemiş İskelesinin yakınında bulunan Ahi Çelebi Camii'nde iken gördüm. Cami nur yüzlü bir cemaatle dolmuştu. Ben de aynı şekilde bu camiye girdim ve minberin dibine diz çöktüm, oturdum. Bu yüzleri nur olan büyükleri hayranlıkla seyre daldım. Fakat bunlar kimdi, hala anlayamamıştım. En sonunda yakınımda bulunan bir kişiye: ‘Sultanım, ism-i şerifinizi ihsan buyurur musunuz?’ dedim. O zat, Kemankeşlerin piri ‘Sa'd b. Ebû Vakkâs olduğunu söyledi. Hemen elini öptüm. ‘Sizin yanınızdaki zatlar kimlerdir?’ diye sorduğumda: ‘Sahabe-i Kiram ve Ensar Hazretleri’ olduklarını söyledi. O tarafa doğru baktım. Bu zatlar sıra ile Hazreti Ebû Bekir (r.a), Hazreti Ömer (r.a), Hazreti Osman (r.a) ve Hazreti Ali (r.a) idiler. Bunlara doya doya bakıp taze can buldum. Mihrapta ise Kâinatın Efendisi Peygamber Efendimiz (aleyhissalâtu vesselam) bulunuyordu. Biraz geçtikten sonra yanımda olan Sa'd b. Ebû Vakkâs Hazretleri elimi tutup beni Peygamber Efendimizin huzuruna götürdü ve dedi ki: ‘Âşık-ı sâdıkın ve ümmet-i müştakın Evliya kulun şefaatinizi rica eder.’

Ben de derhal Hazreti Peygamberin mübarek ellerini öptüm. Fakat Peygamberin heybetinden çok korktum ve titredim. Kendilerine: ‘Şefaata ya Rasulullah!’ demem gerekirken:

‘Seyahat Ey Allah’ın Resulü!’ dedim. Cenab-ı Peygamber hemen tebessüm ettiler. Yapacağım seyahatlerimin hayırlı olması için “Fatıha” dediler. Sonrasında sıra ile birer birer Ashâb-ı Kirâm’ın ellerini öptüm.

Hepsi:

³ Türk Ansiklopedisi, “Evliya Çelebi”, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1962, 16, 36-38.

‘Seyyâh-ı âlem ve ferîd-i benî âdem ol!’ diye dua ettiler. Sonrasında Ahi Çelebi Camii’nden çıktım.

Sabahleyin uyanınca abdest aldım ve rüyamı tabir ettirmek için Kasımpaşa’da İbrahim Efendi Hazretlerine gittim. Bu şahıs bana:

‘Büyük bir seyyah olacaksın!’ dedi. Ben de sonrasında yolculuğa çıktım ve yolculuk sırasında gördüklerimi kaleme almaya başladım.”

Bu dualar Allah katında kabul olunmuştur. Evliya Çelebi sahasında benzeri olmayan bir dünya seyyahı olmuştur.

Sonra Evliya Çelebi’yi 1640 senesinde Bursa seyahatinde görüyoruz ki burada göze çarpan hususların anlatılması gerekir. Evliya Çelebi Seyahatnâme’sinin ikinci cildinin başında meşhur rüyasını bir kere daha zikreder ve 1040 Muharrem’inde gördüğü bu rüyanın ertesi günü dostu Okçuzâde Ahmed Çelebi’nin evine giderek onunla birlikte 1640 yılı Muharrem ayında Bursa seyahatine çıktığını söyler. Görülen rüyanın tarihi ile burada anlatılan hadise arasında 10 yıllık bir süre gözükmektedir! Derviş Mehmed Ağa, kendisinden izinsiz yaptığı Bursa seyahatinden dönen oğluna istediği gibi seyahat etme iznini vermiş ve ona birçok nasihatlerde bulunduktan sonra kendisine bir Seyahatnâme yazmasını tavsiye etmiştir. Arkasından tam 12 şeyhin de duasını alan Evliya Çelebi’nin, gönül ferahlığıyla dünyayı gezip dolaşacak bir seyyah olduğunu ve artık son senelerine kadar sürecek seyahatlere başladığını görüyoruz.⁴

9 Nisan 1645’te Girit Seferi’ne çıkan Yusuf Paşa kumandasındaki orduya katılmıştır. Hanya Kalesi’nin fethine katıldıktan sonra da 1647 kışını Erzurum’da geçiren Evliya Çelebi, Erzurum’dan azlolunarak Kars’a tayin edilmiştir. Yeni görev yerine gitmek yerine İstanbul’a doğru yola çıkan Defterdarzâde Mehmet Paşa’ya katılarak İstanbul’a dönmüştür. O sırada hükümet Vardar Ali Paşa isyanına karşı hazırlıklarla uğraşmaktaydı. Bu ayaklanma için görevlendirilen Defterdarzâde, Evliya Çelebi’yi daha fazla güç toplamak ve mektupların gidiş gelişi gibi görevlerde kullanıyordu. Bu seyahatlerinde kar fırtınaları dolayısıyla yolunu kaybetmiş Kara Haydaroğlu ve Katircioğlu gibi Celâfîlerin eline geçen Evliya Çelebi, Vardar Ali Paşa isyanının muhtelif safhaları hakkında dikkate değer malumat vermekte ve onun İpşir Mustafa Paşa tarafından mağlup edilerek öldürüldüğünü bizzat gördüğünü anlatmaktadır.⁵

Buna benzer birçok seferlerde bulunmuştur. Sultan IV. Murad, Evliya Çelebi’yi sarayda muhasebe işlerine bakması için almıştır. Evliya Çelebi, Sultan İbrahim ve Sultan IV. Mehmed zamanlarında da önemli resmî görevler almış ve bu görevler dolayısıyla farklı beldeleri gezme fırsatını da yakalamıştır.

Defterdarzâde Ahmet Paşa ile Anadolu’ya, Şam Beylerbeyi Murtaza Paşa ile Suriye ve Filistin’e gider ve buralarda gezdikten sonra Melek Ahmed Paşa’nın sadrazamlığında sadarete memurluk yapmış, Paşa’nın Rumeli Beylerbeyliği’ne gönderilmesiyle de onunla birlikte Rumeliye gitmiştir. Fazıl Ahmed Paşa’nın kuvvetlerine katılarak Avusturya’ya gitmiş, sefer sırasında gördüğü yerler ile ilgili çeşitli bilgiler bir araya getirmiş ve bunları aktarmıştır.

⁴ Baysun, M. Cavit, “Evliya Çelebi” *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1948, IV, 402.

⁵ Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, İstanbul 1967, I, 227-230.

Elçi Mehmed Paşa ile beraber Viyana'ya gitmiş, bunu fırsat bilerek Avusturyanın şehirlerini dikkatle gezmiş ve araştırma imkanı yakalamıştır. Yolculuğunu İspanya, Hollanda ve Danimarka'ya kadar götürmüş, sonrasında Eflak-Boğdan, Kırım, Kafkasya ve Hazar Denizi bölgesini, Volga boylarını gezme ve inceleme fırsatı elde etmiştir. Hac görevini ifa etmek için Hicaz'a, oradan Mısır, Sudan ve Habeşistan'a gitmiştir.

Yetmiş yıllık ömrünün neredeyse hepsini yolculukla geçiren Evliya Çelebi, Osmanlının neredeyse bütün şehir ve kasabalarını dolaşmıştır. Anadolu, Rumeli, Suriye, Irak, Mısır ve Hicaz'ın yanı sıra Macaristan, Transilvanya, Almanya, Hollanda, Bosna-Hersek, Dalmaçya, Güney Rusya, Kırım, Kafkasya ve İran'ın birçok bölgelerini dolaşma imkanına sahip olmuştur.

Gördüğü bütün her şeyi basit olarak ele almamış, köklü araştırmalar yapmıştır. Bölgelerin ahlâkî yapısını, örf ve adetlerini, meşhur zatlarını, yapılarını ve tarihlerini inceledikten sonra bunları itinayla yazmıştır.

Yolculuklarından bir bölümünü seferlere katılmak yoluyla yapan Evliya Çelebi, bizzat savaşlarda da bulunmuş, silah kullanmada ve ata binmede maharetli olduğunu savaş meydanlarında göstermiştir.

Sesinin güzelliği ve sohbetinin hoşluğuyla padişahların, vezirlerin ve komutanların yanında olmuştur. Sohbetinin hoşluğu yazısına da yansımış ve ölümsüz eseri "Seyahatnâme" asırlardır zevkli bir eser olarak devam etmiştir. Ömrünü ilimle geçiren bu değerli bilgin ve seyyahımızın evlendiğine dair bir bilgi yoktur. 1681'de vefat ettiği bilinmekle beraber mezarı kayıptır.

Seyhatnâme'nin X. cildi eksik olarak aniden bitmektedir. Bundan dolayı Evliya Çelebi'nin eserini bir neticeye ulaştıramadan vefat ettiği düşünülmektedir. Vefat yeri ve tarihi ile ilgili de kesin bilgiler bulunmamaktadır. Evliya Çelebi'nin ölüm tarihi hakkında çalışmalar yapan M. Cavid Baysun, Seyhatnâme'nin X. cildinin sonundaki bilgilerden yola çıkarak ilk etapta Hicrî 1093 (1682) civarında vefat etmiş olabileceğini söylemiştir. Fakat sonraları bu bilgiyi yenileyerek Evliya Çelebi'nin büyük ihtimalle II. Viyana kuşatmasını gördüğünü ve 1095 (1684) yılında hayatta olduğunu yazmıştır. Evliya Çelebi'nin Mısır'a gittikten sonra İstanbul'a dönmüş sonra öldüğüne, kabrinin Meyyitzâde kabri yakınlarındaki aile mezarlığında bulunduğunu ifade eden iddialar da vardır.⁶

2. EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNÂMESİ

Evliya Çelebi'nin özellikle tarih ve coğrafya sahasında büyük hazine olarak bıraktığı Seyahatnâme eserinin aslı on cilttir. İstanbul'da bulunan kütüphanelerde beş ayrı yazma nüshası vardır. Dil açısından önemli eserin imlâsındaki tutarsızlıkların, her yörenin ağzına göre yazılmış olmasından ileri geldiği düşünülmektedir. Eser bu yönüyle incelenince büyük bir diyalektik bilgi ortaya çıkmıştır.

⁶ İlgürel, Mücteba, "Evliya Çelebi", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, XI: 529-533.

Eserin **ilk cildinde** İstanbul hakkında geniş bilgiler vermiştir. İstanbul'un o güne kadar tarihi, kuşatmaları ve fethi hakkında bilgiler verilmiştir. İstanbul'daki kutsal makamlar, camiler; Sultan Süleyman Kanunnamesi, Anadolu ve Rumeli'nin mülkî taksimatı; farklı kişilerin yaptırdığı camiler, medrese, mescit, türbe, tekke, imaret, hastane, konak, kervansaray, sebilhane, hamamlar tanıtılmıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren yetişen vezirler, alimler, nişancılar; İstanbul esnafı ve sanatkârları yer almaktadır. Birinci cildi adeta İstanbul'dur.

İkinci cildinde Mudanya ve Bursa, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, İstanbul'un Fethi'nden önceki Osmanlı sultanları, Bursa'nın alimleri, vezirleri ve şairleri, Trabzon ve havalisi, Gürcistan dolayları anlatılmaktadır.

Üçüncü cildinde Üsküdar'dan Şam'a varıncaya kadar yolda bulunan bütün şehir ve kasabalar, Niğbolu, Silistre, Filibe, Edirne, Sofya ve Şumnu şehirleri ile ilgili geniş bilgiler verilmektedir.

Dördüncü cildinde İstanbul'dan başlayıp Van'a kadar yol güzergâhındaki bütün şehir ve kasabalardan anlatılar yer almakla birlikte kendisinin elçi olarak İran'a gidişi, İran ve Irak hakkında bilgilere rastlamaktayız.

Beşinci cildinde Tokat, Rumeli ve Sarıkamış'tan Avrupa'ya kadar uzanan çeşitli ülke ve eyaletlerin özellikleri anlatılmıştır.

Altıncı cildinde yine Avrupa'dan Macaristan ve Almanya ülkelerine yer verilmiştir.

Yedinci cildinde Avusturya, Kırım, Dağıstan, Çerkezistan, Kıpçak diyarı; Ejderhan havalisi anlatılmıştır.

Sekizinci cildinde Kırım ve Girit, Selanik ve Rumeli'deki hadiseler bazı yerlerde ayrıntılarına girilerek anlatılmıştır.

Dokuzuncu cildinde İstanbul'dan başlayarak Mekke ve Medine'ye yol üzerinde bulunan bütün şehir ve kasabalar, bu bölgelerde anlatılan evliya menkıbeleri ile Mekke ve Medine hakkında geniş ve ayrıntılı bilgiler vardır.

Onuncu cildinde ise Mısır ve havalisi ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Seyahatnâme, Osmanlı üzerine yapılan sosyal tarih araştırmaları için oldukça önemli bir bilgi kaynağı olarak yanımızda durur ve yine bu konuda bizim için önemli bilgi kaynağıdır. Örneğin Osmanlı Devleti sınırları içinde konuşulan diller ve lehçeler bunun en önemlilerinden biridir. Yaklaşık otuz dil hakkında geniş bilgilere Seyahatnâme içerisinde ulaşabilmekteyiz.

Evliya Çelebi'nin bu müthiş eseri; gözlemlere dayalı aktarımları, anlatıları barındırdığından yapılacak olan araştırmalar için önemli inceleme ve yorumların yapılmasına da imkan sağlar. Evliya Çelebi sadece seyahat ettiği yerlerde gördüklerini, duyduklarını anlatmak veya yazmakla yetinmemiş; onlara kendi yorumunu, düşüncesini de katarak bu tür (Seyahatnâme türü) eserlere yeni ve zengin bir içerik kazandırmıştır. Eserde anlatım belli bir zaman ile sınırlanmaz; yer yer geçmişle geleceğin, bazen de şimdiki zamanla geçmişin iç içe işlendiğini görmek mümkün. Bu özellik yazarın zamanı istediği gibi kullanmasından kaynaklanmakta gibi gözükmektedir.

Evliya Çelebi Seyahatnâme’de gezdiği yerlerle ilgili izlenimlerini anlatırken başlı başına birer araştırma konusu olabilecek birçok bilgi ve belge ortaya koyar. Bunların içerisinde inançlar, yerel hikayeler, halk oyunları, türküler, karşılıklı insan ilişkileri, halk şiirleri, masal, mâni, ağız ayrılıkları, giyim-kuşam, düğün-dernek, eğlence, komşuluk bağlantıları, toplumsal davranışlar, sanat ve zanaat konuları önemli bir yer tutar.

Evliya Çelebi yukarıda da ifade edildiği gibi sadece insanlarla ilgili bilgiler vermemiş; anlatımını yaptığı bölgenin, yörenin ev, cami, mescid, çeşme, han, saray, konak, hamam, kilise, manastır, kule, kale, sur, yol, havra gibi pek çok değişik yapılarından, tarihî olma yahut kendi zamanında yapılmış olma ayrımı yapmadan ayrıntılı olarak söz eder. Bununla da yetinmemiş ayrıca bunların yapılış yılları, onarım yapılmış ise onunla ilgili bilgiler, yapan, yaptıran, onaran gibi akla gelebilecek birçok yönden bilgilere yer vermiştir. Hatta o kadar anlatır ki bunlara yapının çevresinden, çevrenin havasından, suyundan ekleyerek anlattığını görürüz. Böylece konuya çevre ile birlikte bir canlılık kazandırır.

Seyahatnâme ilk olarak 1848’de Kahire Bulak Matbaası’nda Müntehabat-ı Evliya Çelebi adıyla yayına çıkmıştır. Daha sonra dönemin İkdam Gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey ile Necib Asım Bey, Pertev Paşa Kütüphanesi’nde bulunan nüshayı esas alarak 1896 yılında İstanbul’da basmaya başladılar. 1902 yılı olduğunda ancak ilk altı cildi yayınlanmıştı. Yedinci ve sekizinci ciltleri 1928’de Türk Tarih Encümeni, dokuz ve onuncu ciltleri ise 1938’de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bastırılmıştır. Daha sonraları ise eser üzerine yapılan çalışmalar daha çok kısaltmalar yapılarak veya eserden seçmeler yapılarak devam etmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi son yıllarda farklı yayınevlerinin yayınları arasından tekrar yayınlanmaya başladı. Seyahatnâme’nin bu son yayını Topkapı Sarayı Bağdat el yazmaları koleksiyonundaki nüshalardan yararlanılarak hazırlanmış, transkripsiyon ve dizin olarak basılmıştır. Ayrıca 1. kitap “Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul” başlığıyla yeniden basılmıştır.⁷

3. SEYAHATNÂME’DE DİNİ MOTİFLER

Evliya Çelebi küçüklüğünden itibaren iyi derecede dinî eğitim almış ve dindar bir kişiliğe sahiptir. Seyahatnâme’de dinler hakkında verdiği bir kısım örneklerde bu, açıkça görülmektedir. Zaten Seyahatnâme’nin ortaya çıkışı ile ilgili kitabının başında vermiş olduğu rüyası, bu kitabın adeta Peygamber teşviki ile yazıldığı havası vermektedir. Bu inanç ile yazılmış bir eserin dini yönünün ağırlık kazanmış olması gayet normal görülecektir.

Evliya Çelebi padişah ve devlet adamları ile yakın münasebeti olan bir babanın oğlu olmasına rağmen kendisi devlet ile ilgili çok fazla görev almamış; akrabasının ve tanıdıklarının himayesi ile o dönemde herhangi bir devlet görevi için

⁷ Erduran, Zeynep, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesine Göre İstanbul’da Esnaf, Zanaat ve Ticaret*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale/ 2006.

gayret etmemiş ömrünü seyahate adanmış; yani birçok yeri görmek, herkesle tanışmak ve birçok şeyi öğrenmek gayesiyle yola çıkmış bir adamdır.

Evliya Çelebi’de mizahçılık hatta meddahlık göze batan önemli bir özelliktir, diyebiliriz. Evliya Çelebi, hatıralarını anlatırken veya onları Seyahatnâme’sine yazarken dinleyenlerin ve okuyanların alâkalarını arttırmak için aklın almayacağı fakat dinleyenin, okuyanın hoşlanacağı ilginç ve garip olaylar katmıştır.

Evliya Çelebi’nin dindar hatta sûfi görüntüsü vermekle beraber (Seyahatnâme’de konu ile ilgili bir hayli menâkıp da görülmektedir.) hayatın çeşitli zevkini tatmış, her yerin ezcümle İstanbul’un bütün saz ve söz âlemlerini dolaşmış olduğunu da görmekteyiz.⁸

Evliya Çelebi, dindar kişiliğini veya dine verdiği önemi, Seyahatnâme’sinde gezdiği yerlerdeki İslâm dini ile birlikte diğer dinlere ait ibadethaneleri, buraların özelliklerini sayarak göstermiştir.

Mesela bunların ilki olarak Seyahatnâmede belirttiği Tekkeler, Türbeler ve İmaret yerlerini sayabiliriz. Bunlardan birkaçına misal verecek olursak Amasya’da 9 tane **Tekke**’den bahseder:

1. Gökmedrese Tekkesi,
2. Gülabizade Tekkesi,
3. Hızır İlyas Tekkesi,
4. Kanlı Pazarında Kadiri Tekkesi,
5. Miskinler Tekkesi,
6. Müftüzâde Ahmet Efendi Tekkesi,
7. Pirlar Tekkesi,
8. Şanlı Derviş Tekkesi,
9. Şamlar Tekkesi⁹

Yine Bursa’da 18, Çorlu’da 2, Diyarbakır’da 3, Edirne’de 17¹⁰ adet tekkeden bahsetmektedir. Bu tekkelerin sayısını bir hayli çoğaltmak mümkündür.

Seyahatnâme’deki **Türbelere** bakıldığında Edirne’de ve İstanbul’da çeşitli türbe isimleri vermiştir. Mesela İstanbul’da:

1. Musul Efendi Türbesi,
2. Sâdî-zâde Efendi Türbesi,
3. Seyfullah Türbesi,
4. Şeyh Ahmet Buhârî Türbesi,
5. Şeyh Yoluk Mehmet Türbesi¹¹

İmaret yerleri olarak da mesela Amasya’da 8 tane İmaret yerinden bahseder:

1. Çöplü İmareti,
2. Gök İmareti,
3. Hatuniye İmareti,

⁸ Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul tsz., 480-482.

⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, trc. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2012, III, 180-186.

¹⁰ Seyahatnâme, VI, 6-7.

¹¹ Seyahatnâme, II, 66-96.

4. Mehmed Paşa İmareti,
5. Meslevihane İmareti,
6. Pir İlyas Dede İmareti,
7. Sultan Beyazıt Veli İmareti,
8. Yörgüç Paşa İmareti¹²

Seyahatnâme’de bahsedilen konulardan birisi de Dede, Çelebi, Baba, Şeyh ve Evliya gibi isimlerin ve benzerlerinin dini ve toplumsal rolleridir. Seyahatnâme’de bu husus geniş olarak anlatılmıştır. Biz burada özet bilgiler vermekle yetineceğiz.

Seyahatnâme’de geçen bir kısım **Dede** türbelerinden örnek verecek olursak:

Amasya

- 1- Burhan Dede Ziyareti,¹³

Bayburt

- 1-Çağır Kanlı Dede Ziyareti¹⁴

Bursa

- 1- Meşhur Kemalüddin Kara Dede¹⁵
- 2- Sultan Karaca Mescidüddin, Karangilli Dede Ziyareti,¹⁶

Edirne

- 1- Hazret Hızır Dede Hünkar Tekkesi¹⁷
- 2- Sultan Kaplı Dede¹⁸
- 3- Şeyh Aşık Dede Gülşenî¹⁹

Dedelerin kabirleri ile ilgili bilgiler geniş bir şekilde Seyahatnâme’de işlenmiştir. Bunlardan sadece birkaç örnekle yetineceğiz.

Seyahatnâme’de ismi geçen **Çelebilerle** ilgili birkaç misal:

İstanbul

- 1- Abdullah Efendi,²⁰
- 2- Abdulkerim Çelebi,²¹
- 3- Kınalı-Zade Abdurrahman Çelebi,²²
- 4- Kısadar Seyid Abdullah Çelebi²³
- 5- Melamilerin reisi Divane Burnaz Çelebi,²⁴
- 6- Nalıncı Hüseyin Çelebi²⁵

¹² Seyahatnâme, III, 186.

¹³ Seyahatnâme, III, 180.

¹⁴ Seyahatnâme, V, 41.

¹⁵ Seyahatnâme, III, 56.

¹⁶ Seyahatnâme, III, 54.

¹⁷ Seyahatnâme, V, 327.

¹⁸ Seyahatnâme, VI, 28.

¹⁹ Seyahatnâme, VI, 30.

²⁰ Seyahatnâme, II, 79.

²¹ Seyahatnâme, II, 79.

²² Seyahatnâme, II, 79.

²³ Seyahatnâme, II, 88.

²⁴ Seyahatnâme, II, 88.

7- Servi Çelebi²⁶

Baba türbelerine örnek:

Diyarbakır

1- Hamza Baba²⁷

Erzurum

1- Hindi Baba Sultanı²⁸

Şeyh türbelerine örnek:

Ankara

1- Hacı Bayram Veli²⁹

2- Hazreti Er Sultan³⁰

3- Hisamüddin³¹

4- Hâtip Salahüddin³²

Bitlis

1- Alemdar,³³

2- Arab Ziyareti,³⁴

3- Hasan El Kınâhî,³⁵

4- Hazreti Ebû Tahir³⁶

Evliya ve benzeri kullanımlara Seyahatnâme’de bolca yer verilmiştir. Mesela İstanbul’da 80’e yakın isim sayılmıştır. Bunlardan birkaç örnek yeterli olacaktır:

Bayburt

1- Abdulvahap Gazi³⁷

2- Çağırkanlı Dede Ziyareti³⁸

3- Şeyh Osman Gazi Baba³⁹

Seyahatnâme’deki Evliya menkıbeleriyle ilgili birkaç misal:

²⁵ Seyahatnâme, II, 79.

²⁶ Seyahatnâme, II, 126.

²⁷ Seyahatnâme, VI, 144.

²⁸ Seyahatnâme, III, 215.

²⁹ Seyahatnâme, IV, 135.

³⁰ Seyahatnâme, IV, 135.

³¹ Seyahatnâme, IV, 135.

³² Seyahatnâme, III, 4,136.

³³ Seyahatnâme, VI, 210.

³⁴ Seyahatnâme, VI, 209.

³⁵ Seyahatnâme, VI, 209.

³⁶ Seyahatnâme, VI, 209.

³⁷ Seyahatnâme, IV, 40.

³⁸ Seyahatnâme, IV, 41.

³⁹ Seyahatnâme, IV, 40.

Çanlı Kilisedeki Toplantı Sebebi

Nice bin adam, Arap ve Acem'den toplanıp herkes adaklarını getirip kilise içinde adağı yerine getirirler. Ne hayır muratları varsa dua edip dışarı çıkarlar. Allah'ın hikmeti, günden güne bütün muratları hasıl olur.

Bazı mü'min, muvahhid fakat cahil adamlar dahi adaklar verip ilim isteyip kurban keser, hikmeti hüda ona acaip ve garip bilgiler açılır. Nice müslim ve gayri müslimler tanbur, çenk, santur, ney, müsikar, kara düzen ve çökürü kilisedeki ziyaret yerine koyup ertesi gün sazını ele alıp üstada bir fasıl ederler ki güya fasıl Hüseyin Baykara faslıdır. Çoğunlukla taifleri usta şair olup "Bu ilim ve şiir bize Çanlı Kilise'de verildi." sevdasında bulunurlar! Ama kilise içinde bir köşede bir kabir vardır. O kabrin ismine (sıyp garebeyt) derler. Bazılarına göre "Hazreti Yahya'nın ammisidir." Rumlara göre ise "Hazreti İsa (aleyhisselam)'nın halifeleri bulunan havarilerdendir."⁴⁰ Şairler ve ozanların meslek edinmeleri nadir örneklerden biridir. Başka yerde yoktur.

Abdi Dede'nin Menkıbesi

Halktan münzevi, mihnet hanesinde güne-i didara ulaşmış birer ve bir meyve verir ağaç nurlu yol olmakla zalim halk "şeriattan taş kopardı" diye sadece vücut ağacına taş atmakla teselli bulmayıp tekkesinde ayetini okurken çaresiz Abdi Dede'yi hâkimin huzuruna götürüp olan aman vermeyerek arasta başından asıp muhalefet ve bıraktığı eşyayı almak için tekkesine ulaştıklarında görürler ki feseyekefikelumullah... ayetini⁴¹ okur. Hemen "bre asmış olduğumuz yerden kurtulmuş!" diye bağlayıp tekrardan hâkimin huzuruna, oradan arasta başına götürdüklerinde ne görsünler? Daha önce asmış oldukları Abdi yine asılıdır.

Hemen Abdi Dede asılmış olan vücuda "esselamu aleyküm ya Abd hak" diye asılı cesede selam verir. Cesetten "ve aleykümusselam ya Abd sırr-ı hak" şeklinde ses gelir. Bunca kişi bunları duymuş olmalarına rağmen yine hep birlikte ikinci Abdi'yi, birinci Abdi'nin yanına asarak ibadethanesini ele geçirmeye giderler. Ulaştıklarında Abdi Dede'yi yüksek sesle (ve ketebna aleyhim) ayeti⁴² kerimesini tilavet ederken görürler! Tekrar bağlayıp götürüp arasta asmak istediklerinde önceki iki asılı cesedi gören Abdi Dede "esselamu aleyküm ya abdeyn ümmeti seyyidil kevineyn" dediğinde ol vücutlar dahi "ve aleyküm selam ya Abdurrahman hu hu" derken halk tekrar aman vermez ve asarlar.

Böylece Abdi Dede'yi asılı gören Kayserililer ayaklanmış Abdi Dede'nin öldürülmesine fetva veren şeyhülislamı, aleyhinde olan ulemayı sırayla asarak Abdi'leri indirip tek tek bu mahale defnettiler. Hâlâ üçünün mezar taşları malum büyük ziyaret yeridir.⁴³

⁴⁰ Seyahatnâme, V, 117-118.

⁴¹ Bakara, 2/137.

⁴² Mâide, 5/45.

⁴³ Seyahatnâme, V, 77-78.

Üç Kilise

Bu kilisenin büyüğü Nuşirvan (İran hükümdarı) yapısıdır. Oraya senede kırk elli bin adam ta Frenk diyarından beri toplanıp birikir. Bu dağın tepesinde bir çimenlik sahrada onların eski bir halıları vardır. Yayarlar, o dağlarda ne kadar bitki ve ot makulesi faydalı deva olacak ağaçlar varsa hepsini bir büyük kazan içerisine koyup doldururlar. Sacayağı kurup halı üzerinde büyük ateş yakarlar. Ateş halıyı asla yakmaz, sonra o yemeği aralarında taksim ederler. Birçokları teberrüken o yemeği Frenk diyarına kadar götürür. Bazıları da orada yiyip zevk sefa ederler.

Halının sırrı, “Hz. İsa’nın üzerinde ana karnından çıktığı halıdır. İsraililerin korkusundan bir mağaraya kapanıp otluk toplayarak bunun üzerinde bir ölüyü dirilmişti. Bütün Yahudilere mucize olarak bu halı Buhtunusur’un eline geçti. Oradan Nuşirvan Adil’e geçti o da bu kiliseyi yapıp üzerinde pişirtti. Biz de üzerinde yemek pişirdikten sonra temizleyip, bahçalar üzerinde başımızla beraber muhafaza ettik. Hatta Süleyman Han Nahcivan Seferi’ne geldiği vakit bu Seccade üzerinde iki rekat namaz kıldı.”⁴⁴ Hıristiyan motifinin İslâmîleşmesini burada görmekteyiz.

Habib Neccar’ın Menkıbeleri

Antakya yapıcısı Biatülgassan adlı hükümdarın bir evladı vardı. O da babası gibi Hazreti Mesih’e (İsa’ya) inanırdı. Eceliyle ölüp Antakya içinde gömüldü. Yedi sene sonra Habib Neccar’dan mucize istediler.

“Bizim hükümdarımızın Vahîd adlı bir âdil oğlu vardı. Yedi sene önce vefat etti. Onu canlandır, hepimiz imana gelelim.” dediler. Derhal Habîb Neccâr şehzadenin mezarına varıp dua ederek “Allah’ın izniyle kalk!” deyince şehzade mezardan kurtulup hayat buldu. Şehzade yedi sene yaşayıp bütün Antakya halkı Müslüman oldu. Sonra Habîb Neccâr şehit edildi. Başı yüksek dağdan yuvarlanarak bir mağaraya düşmüştür. Orada gömülüdür. Hâlâ Müslüman’ların ve Hıristiyan’ların ziyaret yeridir.⁴⁵

“Yahudiler İsa’ya bize ne alâmet gösterirsin?’ diye sordu. İsa onlara şu şekilde cevap verdi: ‘Bu mabedi yıkın ben onu üç gün içinde tekrar ayağa kaldırırım.’ Yahudiler dedi ki: ‘Bu mabet kırk altı yılda inşa edildi; sen onu üç gün içinde mi ayağa kaldıracaksın?’ Halbuki İsa, beden mabedi için söylüyordu. İmdi ölümlerden kıyam ettiği zaman, bunu söylemiş olduğu şakirtleri hatırladılar. Kitap’a ve İsa’nın dediği söze iman ettiler.”⁴⁶

Seyahatnâme’de **Keramet** olarak adlandırılan bir takım garip hadiselerden söz edilmiştir. Bunlardan da birkaç örnek vermek yerinde olacaktır:

Bazı kimseler fal olsun niyetiyle Boynuzlu Ahmed Divane’ye “Ahmed! Hani benim boynuzum?” deyince genç ise küçük, yaşlı ise büyücek bir boynuz çıkarırdı.

Başka Garibe: Bazı kefare ve Yahudi’yi kıyafet değiştirerek beraberce getirdiklerinde aşinalık eder fakat kafirlere hiç yüzünü dönmezdi. “Ahmed Dede...

⁴⁴⁴ Seyahatnâme, III, 228-229.

⁴⁵ Seyahatnâme, IV, 248-249.

⁴⁶ Kitab-ı Mukkaddes, Yuhanna, II, 19,20,21,22,94.

buna da aşinalık eylesene!” denildiğinde “O cufuttur.” diye keşfedip avret yerini açarak hiddetlenirdi.

Başka Garibe: Bir adama üç kere “Şella! Kabe’ye gidersin!” derse o adam mutlaka Kabe’ye giderdi.⁴⁷

Yine Evliya Çelebi gittiği şehirlerdeki ibadethanelerin özelliklerini en küçük ayrıntısına kadar anlatmıştır. Bir kısım hadisleri anlatırken onun dinî yönünü açıkça görmek mümkündür. Bu anlattıklarından bir örnek:

Evliya Çelebi **Diyarbakır’daki camileri** anlatırken buradaki bir camiden şöyle bahseder: Şemsiefendi Camii, Sinoğlu Camii namıyla meşhurdur. Bunun sebebi sudur: bu camiye yaptıran Şemsi Efendi annesinin karnında iken kıymetli babası cihada gider. Adam, eşi hamile olduğu için “İlahi, hanımımın karnındaki çocuğumu sana emanet ettim.” diyerek yola çıkar. Savaştan sonra döndüğünde karısı ahirete göçmüştür. Mahalledeki insanlardan karısının mezarını sorup yerini öğrenince:

“Biz savaşa gittiğimizde ehlimizin karnındaki çocuğu tam bir iman ile Kadir ve Kayyum’a (Cenâb-ı Hakk’â) emanet ettik. Tabi ki o evlat yer ve gök musibetlerinden saklı ve korunmaktadır.” diye kabre varıp eşinin kabrine selam verir. Hemen kabirden masum bir ses:

“Ve aleyküm selam ey Allah yolunda cihada giden babam!” diye ses verir. Oradakiler bu duruma hayret edip mezarı açarlar. Görürler ki üç yaşına ulaşmış nur yüzlü bir çocuk ölen annesinin sağ yanında yatıyor. Annesinin sağ tarafındaki göğsü hiç çürümemiş, temiz, günahsız çocuk annesinin memesinden yiyor. Allah her şeye kâdirdir. Kapkaranlık gecede siyah taş üzerindeki siyah karıncaya kadar rızkını ve nafakasını verir. Evladını can ve gönülden Allah’a emanet verenin emaneti yok olur mu? Her şey kadirdir O.”⁴⁸

Evliya Çelebi’nin dini kişiliği hakkında bir diğer özelliği Seyahatnâme’nin bazı yerlerinde din adamlarıyla hususi ilgilenmiş olmasıdır. Bununla ilgili olarak da şu örneği vermek yeterlidir:

İstanbul’un Fethi’nden evvel sefer için gelmiş olan nice sahabi ve peygamber sülalesinden olanların şehit olarak gömüldüklerini evvelce yazmıştık. Maksudumuz fetihten sonra Fatih devrinde Allah’ın rahmetine kavuşan büyükleri anlatmaktır, der Evliya Çelebi ve İstanbul’da yatan birçok şeyhden bahseder. Bunların bir kısmı ismen: Ya Vedud Sultan, Aya Dede, İsmail Molla Güranioğlu Şeyh Ak Şemseddin Ahmed, Hasan Niksarî oğlu İbrahim Oğlu Mevlana Şeyh Mehmed, Şeyh Vefa Hazretleri, Şairler Sultanı Necati Bey, Şeyh Veli Efendi, Şeyh Ramazan Efendi, Şeyh Hazreti Seyid Velayet, Şeyh Hazreti Seyid Ahmed Buhârî, Şeyh Hazreti Abid Çelebi, Kemal Paşa oğlu Şemseddin Ahmed, Şeyh Hazreti Abdussamed Efendi...diye devam eder. Evliya Çelebi onları büyük bir saygıyla anar.⁴⁹

⁴⁷ Seyahatnâme, II, 86-87.

⁴⁸ *Seyahatnâme*; Evliya Çelebi (kısaltılmış versiyon), trc. Tevfik Temel kuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, İmaj İç ve Dış Tic. A.Ş., İstanbul 2006, s. 389.

⁴⁹ *Seyahatnâme* (kısaltılmış versiyon), s. 92-100.

Evliya Çelebi sadece vefat etmiş olanlara karşı değil kendisinin devrinde yaşamış olan alimlere de hürmette kusur etmemiş hatta kendisinin gidip ellerini öptüğünü söylediği alimleri de büyük hürmetle saymıştır. Seyahatnâme içerisinde başlı başına bir konu olarak geçmesi de bunun kendisi için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.

Anlatımlarda Orta Asya Türk düşüncesinde önemli bir yer tutan Taş, Ağaç, Su ve bunlara atfedilen kutsallıklara Seyahatnâme’de bolca rastlamak mümkündür. Bunların ise en önemlisi Ab-ı Hayat (Hayat Suyu) yani ölümsüzlük suyudur. Bu sadece bizim mitolojimizde yer alan bir husus değil diğer toplumların mitolojilerinde de bu kutsallıkları görmekteyiz.

Seyhatname’de anlatılan menkıbeler arasında eşyanın kutlu ve mübarek olarak kabul edildiğine dair hususlar da mevcuttur. Örneğin bir bardaktan abdest alınmasına rağmen suyunun bitmemesi gibi...

Ateşle ilgili inanışları da Seyahatnâme’de görmek mümkündür.

Sarı Saltuk’la ilgili anlatılan hikayelerde Sarı Saltuk’un ejderha ile karşılaşması sırasında vücudunun izi kayalara çıkmıştır. Taş ve kayalarda bulunan ve halkımız tarafından Hz. Ali ve Peygamber’imize atfedilerek kutsallaştırılan birçok iz, bugün de kutsal kabul edilerek ziyaret edilmekte ve hastalar bu gibi yerlerden şifa beklemektedirler.

Halk tarafından veli-evliya olarak kabul edilen insanların çeşitli özellikleri, örneğin yabani hayvanları kendi emirleri altına almaları, onlara diledikleri şeyleri yaptırmaları, onları binek hayvanı olarak kullanmaları motifi de oldukça yaygındır. Hatta bu tür kerametlerde Anokronosizm’e bol miktarda rastlandığı gibi söz konusu hayvanların yaşayabildikleri tabii ortamlar dışında da hayatlarını idame ettiklerine şahit olmaktayız. Mesela sadece tatlı sularda yaşayabilen timsahların denizde yaşamaları gibi...

Hastaların mezarları ziyaret ederek şifa bulduğu motifi de oldukça yaygındır.

Bütün bu anlatılanlar ve buraya sığmayacak kadar çok hadiseler gösteriyor ki, Seyahatnâme’de kullanılan motifler bir yandan Orta Asya Türk Kültürü ile, diğer yandan da İslâmiyet ve hatta diğer bazı dinler ve toplumlarla ilgilidir. Çeşitli dinlere ait motiflerin bulunmasının Osmanlı Devleti içindeki toplumun bir kısmının Hıristiyanlardan ve diğer din mensuplarından meydana gelmiş olması ile ilgili olduğu düşünülmelidir.

Osmanlının bir parçası, toplumsal kültürünün bir ögesi olan din, siyasal iktidar söz konusu olduğunda da kendisinden asla vazgeçilmeyen temel referans noktalarından biri olmuştur. Evliya Çelebi’nin Seyhatname’si boyunca yer yer aktardığı hadiselerde bulunan Kur’an’dan atıflar, bazen anlamaya bazen de meşruiyet sağlamaya dönüktürler. Toplumsal kültürün İslâmî niteliği, devletin ilk yıllarından itibaren siyasal kültürü belirleyen temel direklerden biri olmuş ve bunun sonucu olarak da siyasal içerikli hadiselerde rahatlıkla ayetlerden bölümlerin kullanıldığı görülmüştür.⁵⁰

⁵⁰ Balta, Fider, *Evliya Çelebi Seyhatnamesi’nde Siyasal Kültür Unsurları*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2006, s. 145-165.

SEYHATNAME'DE KULLANILAN BİR KISIM İFADELER

Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sini kaleme aldığı asır, Osmanlı Devleti'nde İslâm'ın toplumsal kimlik ve anlayışında çok önemli bir yer tuttuğu dönemdir. Doğru ile yanlış, dost ile düşmanı, kendinden olanlarla olmayanları, güvenilebilecek olanla güvenilmeyecekleri birbirinden ayıran temel ölçü İslâm olmuştur. Seyahatnâme'de vuku bulan hadiseler çerçevesinde bunalım anlarında, acil durumlarda ya da bir siyasal buhran döneminde İslâm'ın esas olduğunu görmekteyiz. Adlandırmalar ve tasvirler etnik kökene, memlekete veya kişisel özelliklere göre değil bizzat İslâmî anlayışa göre yapılmaktadır.

Evliya Çelebi'nin aktardığı hadiseler genel itibariyle bunalım anları olduğu için dost düşman kutuplarını daha açık bir şekilde görmek mümkündür. Kriz zamanlarında ağırlığı hissedilen otorite İslâm'dır.

3.1. Müslümanın Nitelenmesi

Osmanlı siyasal yapısında İslâmiyet'in ağırlıklı bir rolü olduğu açıktır. Doğal olarak kullanılan "dil" de İslâmî nitelikte olmalıdır. Gerek devlet bazında gerekse de toplum açısından İslâmî bakış açısı ve İslâmî dil kullanılmıştır.

Seyahatnâme boyunca Osmanlı'da Müslüman halktan bahsederken "Ümmet-i Muhammed"⁵¹, "Ümmet-i İslâm"⁵² adlandırmalarını kullanan Evliya, Osmanlı askerinden de söz ederken "Asâkir-i İslâm"⁵³, "Guzat-ı Müsliman"⁵⁴, "Ordu-yı İslâm"⁵⁵, "Mücahid"⁵⁶ gibi terimler kullanmak suretiyle din hususundaki anlayışının hangi boyutta olduğunu göstermiştir.

Seyahatnâme boyunca aktarılan Osmanlı savaşları Evliya tarafından gazâ veya cihat olarak adlandırılmak suretiyle Evliya Çelebi'nin siyasal lügâtını oluşturan kültürel yapıları belirlemeye yardımcı olmuştur. Gerek Müslümanları niteleyen kelimeler gerekse de toplumu bir "İslâm Ümmeti" şeklinde kabul eden zihniyet, dinin siyasal dili oluşturmasının bir göstergesidir. Bunun örneklerini de sık sık Seyahatnâme'de görmekteyiz.

3.2. Düşmanın Nitelenmesi

Devşirme vasıtasıyla Müslüman olanlar Evliya tarafından övülürken Müslüman olmayanlar ve özellikle savaş sırasındaki düşmanlar için pek çok yakın anlamlı ağır ifadeler kullanılmaktadır.

⁵¹ Seyahatnâme, I, 2-29-37-108; II, 63-65; III, 58-69-70-71; IV, 129-130.

⁵² Seyahatnâme, I, 9-29; II, 62-66; III, 62-68; IV, 29-30.

⁵³ Seyahatnâme, I, 29-30; II, 62-63-64-65-65-65-65-65-67-67-80-80-80-81-82; III, 63-67; IV, 49-50-131-132.

⁵⁴ Seyahatnâme, I, 6-29-30-37; II, 60-65-65-65-65-65-65-65-80-80-80-81-82-85; III, 62-68-69; IV, 49-50-131-132.

⁵⁵ Seyahatnâme, I, 29-30-30-30; II, 62-65-65-65-66-67-67-80-83; III, 68-69; IV, 132-132-133.

⁵⁶ Seyahatnâme, I, 29-37; II, 62-65-65-65-880-80-83-86; III, 66-67-67-70; IV, 133-133.

Seyahatnâme boyunca düşmanı niteleyen ifadeler arasında en sık kullanılanları “kefere”⁵⁷, “küffâr”⁵⁸, “mel’un”⁵⁹ gibi kelimelerdir. Daha az olsa da yine düşmanı niteleme amacıyla kullanılan diğer ifadeler ise şunlardır; “küffâr-ı haksaran”⁶⁰(yerle bir olası kafirler)”, “küffâr-ı hilekar”⁶¹ (hilekar kafirler)”, “küffâr-ı mu’annidkar”⁶²(inatçı kafirler)”, “küffâr-ı duzahkarar”⁶³ (cehennemi vatan edinmiş kafirler)”, “küffâr-ı bi-din”⁶⁴, “küffâr-ı bed-girdar”⁶⁵

SONUÇ

Evliya Çelebi Seyahatnamesi kültürümüzde önemli bir yere sahiptir. Seyahatname’de 17. yüzyılda bilhassa Osmanlı’nın hükümranlığı altında bulunan bölgelerde tarihi, dini, kültürel, dil, mimari, coğrafya ve etnik yapıya ait hususi ve önemli bilgileri bulmak mümkündür.

Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi incelendiğinde görülecektir ki kendisi din konularında hassas birisidir. Gezdiği her yerde dinî yapıları, konuları, din adamlarını anmış olması bunun en güzel örneklerindedir. Gezdiği yerlerdeki Medreseleri tanıtmasıyla o bölgede hakim devletin bir bakıma bakış açısını da ortaya koymuştur. Mesela bunu Osmanlı Devleti için yaptığını söylemek yanlış olmaz.

Seyahatnâme boyunca hem toplumsal kültür hem de siyasal kültür alanında etkisi yoğun biçimde görülen Müslüman davranış biçimleri en bariz biçimde; Fatıha okuma, Besmele çekme, Yasin-i Şerif okuma, Hacet ve Şükür namazı olarak göze çarpar.

Evliya Çelebi bazen bunları anlatırken yer yer siyasi değerlendirmelerde bulunmayı da ihmal etmemiştir. Mesela dinin; kültür ve siyaset üzerindeki ağırlığının bir diğer göstergesi olarak ulemanın siyasî hadiseler üzerindeki etki kapasitesinden yer yer bahsetmiş olmasıdır.

Evliya Çelebi’nin bu eşsiz eserinden kişisel özelliklerine dair bir tablo oluşturmak mümkündür. Her şeyden önce sınırsız bir bilgi edinme arzusu dikkatten kaçmamaktadır. Geleneklerini her daim göz önünde tutan, kendi kültür yüceliğinden emin, inançlı bir Müslüman olması onu, yabancı olduğu dünyayı ve becerileri bilmekten alıkoymamıştır. İyi bir dindarlık karakteri ile birlikte bir 17. yüzyıl Osmanlısı olarak hatırı bilinir bir hoşgörü ortaya koyuyor. Eserin bütününde bunun sayısız açık işaretlerini görmek mümkündür. Seyahatleri süresince Evliya kabirlerinde ve başka kabirlerde yaptığı duaları zikredişinden, Boğdan Voyvodası İstefan Bey’e

⁵⁷ Seyahatnâme, I, 29-30-31-64-106-107-108-112; II, 64-65-65-80-80-81-81-81-82-82-85-86; III, 76-77-108-116-202-202-203; IV, 82.

⁵⁸ Seyahatnâme, I, 22-30-32-32-107-107-108-113; II, 62-62-63-63-64-65-65-65-65-80-81-81-82-82-85; III, 67-67-68-69-69-69; IV, 65.

⁵⁹ Seyahatnâme, I, 63-65-66-119; II, 80-82-86-87.

⁶⁰ Seyahatnâme, I, 34-34; II, 64-64-65.

⁶¹ Seyahatnâme, I, 62; II, 65.

⁶² Seyahatnâme, II, 64-65.

⁶³ Seyahatnâme, I, 65; II, 80.

⁶⁴ Seyahatnâme, I, 113; III, 63.

⁶⁵ Seyahatnâme, I, 34.

Müslümanlığı seçmesinde nasıl yardımcı olduğunu aktarışından⁶⁶ ve bunu değerlendirirken ("Allah'a hamd olsun bu gazamızda da böyle bir büyük sevap işledik.") imanda gücü ve huzuru bulduğu anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi Seyahatnâme'si boyunca kendi yaşadığı yıllara kadar camii yaptıran tüm padişahların hangi camiyi yaptırdığını, niteliklerini ve ortalama olarak yapılan masraflarını aktarmaktadır. Dipnotta birkaç tanesini örnek olması için vereceğim.⁶⁷ Bunlardan biri olan Süleymaniye Camii'ni hayranlıkla anlatan Evliya'ya göre yapının sadece temel kısmı için bütün Osmanlı ülkesinde ne kadar usta, mimar, yapıcı, mele, taş yontucu ve mermerci varsa toplanmış ve üç bin esir ile tam üç sene çalışılmıştır. Camii'nin bütün parçaları ülkenin değişik bölgelerinden "yedi Mısır hazinesi" harcanarak toplanmıştır. Evliya Çelebi'ye göre Mimar Sinan büyük ustalık sergileyerek Camii'yi öyle inşa etmiştir ki anlatmakta dil acizdir.

Süleymaniye Camii'nin tasvirini uzun uzun nakleden Evliya kendi ifadesiyle;

*"Ammâ diyar-ı İslâmbol'da Süleymaniye Camii'nden metin ve müstahkem imaret bina olunmamıştır. Cemi'-i ehl-i mühendisinin müttefeku'n-'aleyh oldukları bu kelam üzeredir kim bu edim-i arzda Süleymaniye binası gibi bir metin bina kurulmamıştır. Ve bu kubbe-i müdevver gibi bir kubbe-i minâ görülmemiştir, dirler."*⁶⁸

Çoğu yerde kiliseleri sadece ismi ile anlatmakla yetinse de bazı yerlerde ayrıntılarına da yer verdiği olmuştur; örnekler:⁶⁹ "...cennette hûri, gılman Firdevs, Hulduberrin, illiyîn, Sidretü'l-müntehâ'yı gösterip bir tarafına Arş ve kürsî, Levh ve Kalemî resmederek farklı süslü köşklere cennet ehlinin ayş ve işaretlerini resmettirmiştir ki gören adamın hemen o günde ruhunu teslim edip cennete varacağı gündür."⁷⁰

"...sanatsal resimlerin çok olduğu bir fiehnâme'yi 600 kuruşa almış..." olan "...mürâi, mütaassıb, Kadızâdeli, Tireli Hacı bilinen bir" kişiyi, "...kitabın resimlerini görerek (Resim haramdır) diye resimlerde bulunan gözleri bıçakla oymuş, canım

⁶⁶ Seyahatnâme, VIII, 205.

⁶⁷ Bkz. Seyahatnâme, I, 36-37-58-60-61-62-66-67-77-87-124-125-126-202; II, 50-83-94-95-96-117; III, 171-182-190-203-211-217-242-243-245-249.

⁶⁸ Seyahatnâme, 1/59.

⁶⁹ Danışman, Zuhri, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul, Zuhri Danışman Yayınevi, (15 Cilt), VIII, 210-213; IX, 177-179; XI, 70-74; Kreutel, Richard F., "Ewliya Celebîs Bericht über die türkische Grossbotschaft des Jahres 1665 in Wien. Ein Vergleich mit zeitgenössischen türkischen und österreichischen Quellen." *Wiener Zeitschrift die Kunde des Morgenlandes* 51, 188-242 (Reprint in Sezgin, ed. 2008, III. Evliya Çelebi-Kreutel, 105-125. Kreutel bu çevirinin giriş bölümünde kilise tasvirlerinin (örneğin; Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre görkemi ve göz kamaştırıcı olması bakımından dünyada bundan böyle de benzeri yapılamayacak olan Viyana'daki Stephan Kilisesi'nin) gerçek görünüşünden çok Evliya Çelebi'nin kendi hayalindeki tabloyu ortaya koyduğuna misal olarak, (var olmayan!) devasa büyüklüğündeki duvar resimlerinde cennetin tamamen İslâm'da olan cennet imgesi olduğuna dikkatleri çekiyor.

⁷⁰ Seyahatnâme, VIII, 211.

kitabı berbat etmiş..." olmasından kınıyor ve "Bu güzel eser de çiftçi eline düşmüş maymuna dönmüştür." diyor.⁷¹

Gittiği her yerde Evliya Çelebi ilk önce oranın tarihiyle ilgilenmiştir. Tarihi anlatırken dahi dinî argümanları göz ardı etmemiş yeri geldikçe hepsini anlamıştır. Bu anlatımlar sırasında din farkı gözetmeksizin o yörenin hangi dine ait bir hikayesi varsa anlatmadan geçmemiştir. Ayrıca bu yörenin dinî merkezlerini anlatmadan geçmemiştir. Yani Camii, Kilise, Havra vb. bütün ibadethanelerin yerlerini, önemini ve günümüzdeki fonksiyonunu vermeden geçmemiştir. Yine Evliya Çelebi bu yörede hâlâ yaşamakta olan din alimlerini de ziyaret etmeden geçmemiş, hatta kendisinin deyimiyle onların hayır dualarını aldıktan sonra yoluna devam etmiştir. Bunu kendisi anlatırken zevkle yaptığı açık seçik ortadadır ki anlatımlarında bu tür hususlarda Evliya Çelebi hemen ciddileşmiştir.

Kiliseleri ziyaret ettiğini bildirmekte ve Hristiyan dualarını aktarmakta ayrıca misafirleri için evinde içmediği halde yasak olan içki vb. maddeleri bulundurmakta olduğu rivayetler arasında yer almaktadır. Hristiyanları "gâvur" olarak isimlendirmesi Hristiyanlarla Müslümanların birbirlerini Ortaçağ'dan itibaren bu şekilde nitelermeleri göz önüne alındığında bu kullanımın normal olduğu görülecektir. Her şeyi öğrenme arzusu; gördüklerini, duyduklarını veya okuduklarını oldukça etkileyici bir şekilde kâğıda aktarma- ve kuşkusuz arkadaşlarına sözlü olarak anlatma- çabasıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Aktardığı birtakım bilgileri dar veya kuru gördüğünde kendi hayal gücüyle zenginleştirmeyi çok iyi yapmıştır. Başkalarının merakını herhalde kendisinininkiyle boyutlarıyla ölçmüş olmalı ki belâgatına ve görgüsüne çevresini hayran bırakmayı ve anlattıklarıyla arkadaşlarının heyecanını canlı tutmayı hedefleyen bir görünüm bırakmıştır. Seyahat etme tutkusu uğruna birlikte yolculuk yaptığı şahıslarla da iyi geçinmeye önem gösterdiğini kendi aktarımlarından anlıyoruz. Ancak sade ve açık anlatım biçiminden anlaşılan, onun bu tavrı yanındakilere yaltaklıktan değil, kendisinden ve bundan dolayı okurlarından her türlü yararlı bilginin yanı sıra yaşanması sadece az sayıda seçkine nasip olan keyiflendirici serüvenleri de esirgememek istemesinden ileri gelmektedir. Bunun da samimî bir istekten kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz herhalde! Abartmalarında ileri gitmesi ve olası mümkün olmayan hikâyelerinin temelinde de aynı duygu yer almaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse Evliya Çelebi gittiği, gezdiği ve gördüğü yerlerde ilk anlattıklarına baktığımızda şunları görüyoruz: O yörenin tarihî, meşhur yerlerini anlatmıştır. Ama en önemli hususa baktığımızda ise karşımıza Evliya Çelebi'nin bu yerlerdeki dinî mekanlar, din adamları, dinî anlatımlar vb. konular çıkmaktadır. Bu da bizi şu sonuca götürür ki; Evliya Çelebi bütünüyle dine önem vermiş, dinin kurallarına büyük saygı duymuştur. Kendisinin küçüklükten itibaren almış olduğu dinî eğitimin de etkisi olacak ki Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde bu hususlar hep ön plandadır. Belki de Seyahatnâme'de yapılması gereken birçok araştırma konusu sayılabilir. Bir başka açıdan yapılan bu anlatımların kültür tarihi açısından ne kadar büyük argümanlar olduğu açıktır. Evliya Çelebi'nin bu eseri başka milletlerin de ilgisini çekmiş, Seyahatname hakkında birçok incelemeler hazırlanmış, tenkid ve

⁷¹ Seyahatnâme, VI, 307.

yazılar yazılmıştır. Bu çalışmaların listesi Cavid Baysun'un İslam Ansiklopedisi'ndeki makalesinde verilmiştir. Bu yazılanlar genelde olumlu yöndedir. Yine de şunu belirtmek gerekir ki, Seyahatname ile ilgili son ve kesin bir hükmün verilebilmesi için, eserin birçok yönden karşılaştırılması yapıldıktan sonra bu mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman-Tümer, G. (1997). *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, II. Baskı.
- Aydın, M. (2016). "Abazalar", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Balta, F. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Siyasal Kültür Unsurları*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas.
- Baltacı, C. (2004). "Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları.
- Baysun, M. C. (1948). "Evliya Çelebi" İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları.
- Bergson, H. (1967). *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı*, Trc. Mehmet Karasan, İstanbul: MEB Yayınları.
- Danışman, Z. (1971). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (15 Cilt), İstanbul: Zuhri Danışman Yayınevi.
- Eraslan, K. (1989). "Ahmed Yesevi", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Erduran, Z. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesine Göre İstanbul'da Esnaf, Zanaat ve Ticaret*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale.
- Evliya Çelebi. (2012). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Trc. Mümin Çevik, İstanbul: Üçdal Neşriyat, III, 180-186.
- Evliya Çelebi. (2013). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2016). *Seyahatnâme*, (kısaltılmış versiyon), Trc. Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, İstanbul: İmaj İç ve Dış Tic. A.Ş.
- İlgürel, M. (1995). "Evliya Çelebi", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, XI: 529-533.
- Kabaklı, A. (1967). *Türk Edebiyatı*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Kitab-ı Mukkaddes, Yuhanna, II.
- Kocatürk, V. (Tarihsiz). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Kreutel, R. (2008). "Ewliya Celebīs Bericht über die türkische Grossbotschaft des Jahres 1665 in Wien. Ein Vergleich mit zeitgenössischen türkischen und österreichischen Quellen." *Wiener Zeitschrift die Kunde des Morgenlandes* 51, 188-242
- Türk Ansiklopedisi, "Evliya Çelebi" M.E.B., Ankara 1962.

**ÂMİR b. ŞERÂHÎL eş-ŞA'BÎ'NİN SÜNNET ANLAYIŞI VE FİKHÎ
YAKLAŞIMLARI¹**

Arş. Gör. Tuğba ALTUNCU
Dokuz Eylül Üniversitesi

Özet

Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (v.103/721) hicrî birinci asrın ilk çeyreğinden ikinci asrın başlarına kadar Ku'fe'de yaşamış, döneminin oldukça çalkantılı olan siyasi ve toplumsal olaylarının büyük bir bölümünde yer almış önemli bir isimdir. Bazı münekkidler tarafından ismi, ravilerin durumları hakkında araştırmalar yapan ve isnad sistemini başlatan ilk kişi olarak zikredilmektedir. Hadis alanındaki yetkinliği dışında, kıraat, siyer, megazi, şiir, cebir gibi alanlarda da uzmandır. Onun ilmi birikimi, hadis / sünnet bilgisi, kıvrak zekası ve keskin ferasetiyle ortaya koymuş olduğu fetvaları, yaşadığı dönem içerisinde ön plana çıkmasını sağlamış, kendisine pek çok hususta ilmüne ve görüşlerine başvurulmuş ruhle bir kişi olma özelliği kazandırmıştır. Yaşadığı devrin idarecileri tarafından takdir edilip kendisine kadılık, hazinedarlık, katiplik gibi birtakım görevler verilmiş, ilim meclislerinin aranılan siması olmuştur. Sahabe nesli, onun fikren yetişmesini sağlayan nesildir. Yaklaşık beş yüz kadar sahabîyi görmüş, sohbetlerinde bulunmuş ve birçoğundan hadis almıştır. Sahabe dönemine yakınlığı ve Hadis ilmüne düşkünlüğü sebebiyle, onun öne çıktığı alan daha çok hadisçiliği olmuştur. Bununla birlikte yaşadığı coğrafyanın, akli, fikhî düşüncesi, muhakeme metodlarını, rey ve kıyası ön plana çıkarmasıyla kendisini gösteren, devrinin en önemli ilim merkezlerinden biri olması; buna mukabil Amir b. Şerâhîl eş-Şa'bî'nin en şiddetli rey aleyhtarlarından biri olarak kabul edilmesi, bizi onun kendi icihadlarında sünnetin ve re'yin konumunu araştırmaya sevk etmiştir. Aynı zamanda Kûfe ekolünün temellerini atan Abdullah b. Mes'ûd'un öğrencisi Ebû Hanîfe'nin de hocası olan Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî'nin her ne kadar re'yi eleştiren pek çok sözü rivayet edilmiş olsa da, fetvalarında re'y ve kıyastan oldukça istifade etmiş olduğu da görülmektedir. Bu çalışmada Şa'bî'nin hayatı, yetiştiği ortam, hadis ilmindeki yeri, hadis münekkidlerinin ve mezheplerin kendisine bakışı, hadis ve tefekkuh merkezli yaklaşımları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i hadis, Ehl-i re'y, Amir eş-Şa'bî

**SUNNAH UNDERSTANDING AND FiqH APPROACHES OF 'AMIR BIN
SHARAHIL AL-SHA'BI****Abstract**

'Amir bin Sharahil al-Sha'bi (v. 103/721) is an important figure who lived in Ku'fa between the first quarter of the first century and the beginning of the second

¹Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmekte olan "Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî Özelinde Sünneti Anlamada Ehl-i Re'y Ehl-i Hadis Yaklaşımları" başlıklı doktora tezinden derlenmiştir.

century of the hegira, and took part in a large part of the highly turbulent political and social events of his period. His name is adverted by some of the critics as the first person to conduct the first research regarding the situation of narrators and to launch the isnad system. Apart from his competence in the hadith field, he is also an expert in fields such as recitation, siyer, megazi, poetry and algebra. His fatwas which he had set forth with his wisdom, hadith/sunnah knowledge, mental agility and sharp foresight allowed him to rise to prominence and become a person whom his knowledge and opinions are consulted. He was appreciated by the administrators of the period he lived in, and he had been given some duties such as judgment, clerkship, and treasurership, and became the sought-after figure of the scientific assemblies. The generation of the Companions is the one that allowed him to self-improve intellectually. He had seen about five hundred Companions, had conversations with and taken hadiths from many of them. Due to his proximity to the Companions period and his fondness for Hadith knowledge, he rather shone out with his hadith expertise. Nevertheless, the fact that the geography in which he used to live in was one of the most important science centers of its era, which shows itself with its mind, fiqh thought, reasoning methods, ra'y and comparisons and on the other hand, 'Amir bin Sharahil al-Sha'bi as one of the most deprecators of ra'y has led us to examine the position of sunnah and ra'y in his own jurisprudence. Even though many words of 'Amir bin Sharahil al-Sha'bi, who also was the teacher of Abu Hanifa, a student of Abdullah bin Mas'ud, who laid the foundations of the Kufah school, criticizing ra'y have been narrated, he also benefited from the ra'y and comparison in his fatwahs. In this study, the life of Sha'bi, the place where he grew up, his place in the hadith science the hadith and contemplation-based approaches of Sha'bi will be discussed in general terms.

Keywords: Ahl al-hadith, Ahl al-ra'y, Amir al-Sha'bi

HAYATI

Doğumu, Künyesi, Nesebi

Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî'nin doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda hicri 17, 19, 20, 21, 28, 30 ve 31 yıllarını işaret eden birbirinden farklı pek çok rivayet yer almaktadır.² Onun doğduğu yıl ile ilgili net bir tarih vermek mümkün gözükme de, genel kabul Hz. Ömer'in halifelîği döneminde Kufe'de yedi aylık ve ikiz olarak doğduğu yönündedir.³

² Bu rivayetlerle ilgili olarak bkz. İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, **Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'iz-Zamân**, thk. İhsân Abbâs, Dâru's-Sâdir, Beyrût, III, s. 15; Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr el-Ufurî, **Târîhu Halîfe b. Hayyât**, thk. Dr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, 2. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1397, s. 149, Ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ**, thk. Şuayb Arnâût, 3. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1405/1985, IV, s. 295.

³ Ez-Ziriklî, Hayruddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dîmeşkî, **el-A'lâm**, 15. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 2002, III, 251; Ömer Rıza Kahhale, **Mu'cemu'l-Müellifin**, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrût, V, s. 54.

Künyesi *Ebû Amr*'dir.⁴ Tabakat eserlerindeki kullanım daha çok “Âmir b. Şerâhîl” şeklinde olmakla birlikte “Şerâhîl” adının babasına mı yoksa dedesine mi ait olduğu hususunda birtakım ihtilaflar bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda babasının adının Abdullah olduğu belirtilmektedir.⁵

Soyu Yemende hüküm süren Himyeriler'den *Hassân b. Amr*⁶ b. *Kays b. Muaviye b. Cüşem b. Abdüşems b. Vâil b. Gavs b. Katan b. Arîb b. Züheyr b. Eymen b. El-Hemeysa b. Himyer*'e dayanmaktadır.⁷ Bu kişi Yemende Himyeri Hanedanlığının sosyal ve idari yapısında önemli bir konuma sahip, geniş bir bölgeye hâkim olan ve kayl adı verilen reislerindedir. *Hassân b. Amr*'ın çocukları Hemdan kabilesinin arasına karışmışlar onların neslinden Yemen'de ikamet edenler *Âl-u Zî Şa'beyn*, Kûfe'de ikamet edenler *Şa'biyyûn*, Mısır ve Mağrib'te ikamet edenler *el-Uş'ûb*, Şam'da ikamet edenler *Şa'baniyyûn* olarak isimlendirilmiştir.⁸ Amir b. Şerâhîl de bu kabilenin Kûfe'ye yerleşen kolu olan *Şa'biyyûn*'a mensûb olduğu için, kendisine *eş-Şa'bi* denilmiş ve bu nisbe ile meşhur olmuştur. el-Himyerî, el-Hemdânî, el-Kûfî onun sahip olduğu diğer nisbeleridir.⁹

Şabi'nin ailesi ile ilgili kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Babasının Kûfe'nin ilk kurrarlarından olduğu¹⁰ annesinin ise Sâsânîler ile yapılan Kâdisiye yahut Celûlâ savaşı esirlerinden olduğu ifade edilmektedir.¹¹ İkiz kardeşi hakkında bilgi sahibi olamadığımız Amir b. Şerâhîl eş-Şa'bi'nin, Emeviler döneminin önemli şairleri arasında yer alan A'sâ Hemdân ile evli bir kız kardeşi bulunmaktadır. A'sâ Hemdân aynı zamanda Şa'bi'nin kayınbiraderidir.¹² Muhaddis ve Tarihçi Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî, Şa'bi'nin torunlarındanır.¹³

Yetiştığı Dönem ve Aldığı Görevler

⁴ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Basrî el-Bağdâdî, **Tabakatü'l-Kübra**, Thk. İhsan Abbas, Dâru's-Sadr, Beyrût, 1968, VI, s. 247. AHBÂRU'L-KUDÂT adlı eserde yer alan bir rivayette Müzâhim ibn Züfer Şa'bi'ye “Ya Ebâ Ömer” şeklinde seslenmektedir. Şa'bi hakkında bu kullanım, adı geçen eser dışında başka bir kaynaktan yer almamaktadır. Bu durum eserde yazım yanlışı olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bkz. Vekî, Ebû Bekr Muhammed b. Halef ed-Dabbî el-Bağdâdî, **Ahbâru'l-Kudât**, thk. Abdülazîz Mustafa el-Murâğî, 1. Baskı, el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübrâ, Beyrût, 1947, II, s. 426.

⁵ İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ el-Mürri el-Bağdâdî, **Târihu İbn Maîn**, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâu't-Turasi'l-İslâmî, Mekke, 1979, III, 573.

⁶ Bazı kaynaklarda “Hassân b. Amr'ın adı, Şa'ban b. Amr olarak da zikredilmektedir. Bkz. el-Hazimi, Zeynüddin Ebû Bekr Muhammed b. Musa, **Ucâletü'l-Mübtedî ve Fudâletü'l Müntehî fi'n-Neseb**, thk. Abdullah Kennûn, Kahire, 1973, s.78.

⁷ İbn Sa'd, a.g.e, VI, s. 256; El-Yağmûrî, Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Ahmed, **Nûru'l-Kabes el-Muhtasar Mine'l-Muktebes**, thk. Rudolf Sellheim, Yayinevi: Franz Steiner Verlag, Weisbaden, 1964, s. 238.

⁸ Ez-Zehbî, Muhammed b. Ahmed, **Tezkiratü'l-Huffâz**, thk. Zekeriyâ Umeyrât, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 63.

⁹ Zehbî, **Tezkiratü'l-Huffâz**, I, 63; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî eş-Şa'fî, **Lisânu'l-Mizân**, Müessesetü 'l-A'lemî lil-Matbûât, Beyrût, 1986, VII, s.509; **Tehzibu't-Tehzib**, 1. Baskı, Matbaatu Dairatu'l-Mearif en-Nizâmî, Hindistan, 1326, V, s. 65.

¹⁰ Krenkow, Fritz, “Şa'bi”, **İslam Ansiklopedisi - İslâm Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati**, MEB, İstanbul, 1979, XI, s.266.

¹¹ El-Kelâî, Ebu'r-Rebî Süleymân b. Mûsâ, **el-İktifâ bimâ Tedammenehû min Megazî Rasulillah ve's-Selâseti'l-Hulefa**, Alemu'l-Kütüb, Beyrût, 1417, IV, s.260; İbn Asâkir, Ebû Kasım Ali b. Hasan, **Tarihu Dimeşk**, thk. Amr b. Ğurâme el-Amravî, Dâru'l-Fikr, 1995, XXV, s. 346.

¹² Zehbî, Siyer, IV, s.185; İbn Asâkir, Tarihu Dimeşk, XXXIV, s. 481.

¹³ Zehbî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, **Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, 2003, VII, s.139.

H. Ömer döneminde doğan ve gençlik yıllarını Hulefai Raşidin'in idaresi altında geçiren Şa'bî, Emeviler döneminde de dokuz Emevî halifesinin hakimiyeti altında yaşamıştır. Bu dönemin önemli olaylarını kısaca şu şekilde göstermek mümkündür:

	Dönemin Önemli Olayları
H. Ömer Dönemi (h. 13-24 / m. 634-644)	Hicri takvimin oluşturulması Düzenli ordunun ve Kûfe şehri gibi ordugah şehirlerin kurulması İlk paranın basılması Fethedilen yerlerin yönetim birimlerine ayrılması ve bu yerlere valiler atanması. Mısır, Suriye, İran, Irak ve Azerbaycan'ın fethedilmesi Köprü Savaşı, Kadisiye Savaşı, Celula Savaşı, Nihavent Savaşı
H. Osman Dönemi (h.24-36 / m.644-656)	Trablusgarp ve Tunus'un fethi İlk defa donanmanın kurulması Mâlik b. Eşter isyanı H. Osman'ın şehit edilmesi
H. Ali Dönemi (h.36-40 / m.656-661)	Cemel Vakası, Sıffin Savaşı, Tahkim hadisesi Devlet başkentinin Kûfe'ye taşınması
H. Hasan Dönemi (h.40 / m.661)	Muaviye ile anlaşma
Muaviye b. Ebî Süfyan Dönemi (h.41-60 /m.661-680)	H. Hasan'la Anlaşması Devlet merkezinin Şam'a taşınması İstanbul Kuşatması Oğlu Yezid'i veliahd tayin etmesi
Yezid b. Muaviye Dönemi (h.60-64 / m.680-683)	Kerbelâ Vakası, Abdullah b. Zübeyr'in muhalefet hareketinin lideri oluşu Harre Olayı, I. Mekke Kuşatması
Muaviye b. Yezid Dönemi (h. 64 / m. 684)	Hilafetten ayrılması
Mervan b. Hakem Dönemi (h. 64-65 / m. 684-685)	Câbiye toplantısı, Mercü Râhit, Mısır'ın ele geçirilmesi, Tevvabûn Hareketi, Veliahtlarını Azletmesi
Abdûmelik b. Mervan Dönemi (h.65-86 / m.685-705)	Amr b. Saîd isyanı, Muhtar es-Sekafî isyanı, Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesi, Harici isyanları Abdurrahman b. El-Eş'as ayaklanması ve Deyru'l-Cemacim Savaşı Kufe ve Basradaki muhalefeti kırmak için bu iki şehir arasına Vasıt şehrinin inşa edilmesi Para basılması
Velid b. Abdûmelik Dönemi (h.86-96 / m. 705-715)	Horasan Bölgesi, Anadolu Bizans toprakları ve Güney Avrupada fetih hareketleri , Endülüs'ün Fethi
Süleyman b. Abdûmelik Dönemi (h.96-99 / 715-717)	İstanbul Muhasarası
Ömer b. Abdülaziz Dönemi (h.99-101 / m. 717-720)	Şevzeb el-Harici isyanı
Yezid b. Abdûmelik Dönemi (h.101-105 / 720-724)	Yezid b. Mühelleb İsyanı

Yaşı gereği adı daha çok Muhtar es-Sekafi isyanı ve daha sonraki olaylarda karşımıza çıkan Şa'bî'nin Abdülmelik b. Mervan dönemi öncesindeki hayatına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu dönemde Abdullah b. Zübeyr tarafından Kûfe valiliğine tayin edilen Abdullah b. Yezid ve Abdullah b. Mu'tî'nin katipliği görevlerini yürüttüğü ifade edilmiştir.¹⁴ Âmir b. Şerâhîl hazinenin hesap işleriyle ilgilenmekteydi. Kendisinde hazineye ait bir hesap defteri vardı ve o defter üzerinde çalışırdı.¹⁵

Abdülmelik b. Mervan'a halifeliğinden önce Emevi sarayında siyer, megazi ve hadis dersleri vermiştir.¹⁶

Abdülmelik b. Mervan döneminin en büyük mevali hareketlerinden biri olan Muhtar es-Sekafi isyanına katılmış ancak Muhtar'ın takipçileri arasında gördüğü İslam'ın en temel konularına aykırı, Muhtarın gaybı bildiği, vahiy aldığı yönündeki itikadi düşünce farklılıkları sebebiyle onlardan ayrılarak Medâin'e gitmiş bir süre orada kalmıştır.¹⁷

Haccac b. Yusuf Irak valisi olduğunda Şa'bî'nin ilmi birikimini yakından görerak takdir etmiştir. Onu kabilesi içinde öne çıkarmış, maaş bağlayarak kendisine danışman yapmış, yine Kâbulistan bölgesi emiri Rutbîl'e elçi, halifenin huzuruna temsilci olarak göndermiştir. Onun Haccac'ın nezdindeki bu özel konumu, Haccac'ın en önemli komutanlarından biri olan İbnü'l-Eş'as isyanına iştirakine kadar devam etmiştir. Emeviler aleyhinde konuşmalar yaparak orduyu dirençli tutmaya çalışan Şa'bî, Haccac'ın karşısında ordunun mağlup olması üzerine dokuz ay boyunca gizlenmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Şa'bî, nazik bir şekilde Haccac'dan af dilemiş, Haccac da kendisini affederek sonraki süreçte Kûfe kadılığına atamıştır.¹⁸

Abdülmelik b. Mervan halifeliği esnasında hanesindeki otuz kişinin eğitimi için Şa'bî'yi görevlendirmiştir.¹⁹

Şa'bi aynı zamanda Abdülmelik'in kardeşi Abdulaziz b. Mervan'ın da sohbet arkadaşıdır.²⁰

Abdülmelik onu Bizans'a elçi olarak göndermiş,²¹ yine Basra kadılığına tayin edildiği ifade edilmiştir.²²

Şa'bî Ömer b. Abdulaziz döneminde bid'at düşünceye karşı en büyük mücadeleyi veren ilim adamları arasında yer almıştır. Bu dönemde ise Kufe kadılığına

¹⁴ İbnü'l-İmâd, Abdulhay b. Ahmed el-Ikrî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbârî Men Zeheb*, thk. Abdulkadir Arnaut, Dâr İbn Kesir, Dimeşk, 1406, I, s.127.

¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 248.

¹⁶ Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdülmelik b. Mervan", *DİA*, İstanbul, 1988, I, s. 270.

¹⁷ El-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Tarihu Bağdâd*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslam, Beyrût, 2002, XIV, s.143.

¹⁸ Zehebî, *Tezkira*, I, 63.

¹⁹ Juynboll, Gualtherus Hendrik Albert "al-Sha'bi", *The Encyclopedia of Islam*, Leiden, 1995, IX, s.163-164.

²⁰ Vekî, Ebû Bekir Muhammed b. Halef ed-Dabbî, *Ahbâru'l-Kudât*, thk. Abdulaziz Mustafa el-Murâğî, Beyrût, 1947, I, s.79.

²¹ El-Bağdâdî, a.g.e, XIV, s.143.

²² el-Endülûsi, Abdurabbih Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-Ferîd*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1404, I, 20.

atanmış ve daha sonraki halife Yezid b. Abdulmelik döneminde de bu görevini sürdürmüştür.²³

Yaşadığı Dönem İçerisinde Siyasi ve İtikadi Gruplara Karşı Yaklaşımı

Şa'bî ilk başlarda Şii düşüncesini benimsemiş, onlar arasında önemli bir konum elde edecek kadar yükselmiştir Ancak daha sonra onların bazı amel ve durumlarına, söyledikleri bazı sözlere ve aşırılıklarına muttali olmuş onların görüşlerinden ayrılarak etrafındaki insanları bu gruba karşı uyarmıştır.²⁴ “Eğer Şia, bir kuş türü olsaydı akbaba; bir hayvan olsaydı eşek olurdu”²⁵ sözleri onun yaşadığı dönemde Şia'ya karşı olan öfkesini ağır bir şekilde göstermiş olduğu rivayetlerdendir.

“Müminleri ve Haşimoğullarından salih kimseleri sev. Rafizi olma. Kuran ile amel et ama Haruri olma. Bilmediğini öğrenmeye çalış. Mürcie'den de olma. Şüphesiz ki başına gelen iyilikler Allah'dan kötülükler de kendindedir. Kaderiye/Mutezile'den olma. Başındaki Hintli bir köle bile olsa ona itaat et.” sözleri Onun diğer fırkalara bakışını da göstermektedir.²⁶

“Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i sevmek sünnettendir”²⁷ diyen Şa'bi'ye Hz. Osman ve Hz. Ali'nin durumu sorulmuş “Kıyamet gününde onlarla düşman olmak istemem. Allah hepimizi affetsin”²⁸ şeklinde yanıtlanmıştır. Yine kendisinden şu sözler nakledilmektedir.

“Beş yüzden fazla sahabiye ulaştım.. Onların tamamı Hz. Osman, Hz. Ali, Talha ve Zübeyrin cennetlik olduğunu söylediler.”²⁹ Bu sözler onun Ehl-i Sünnet anlayışıyla hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

Vefatı

Şa'bi Kûfe'de ansızın vefat etmiştir. Vefat tarihi ise ihtilaflıdır ve kaynaklarda hicrî 103, 104, 110 yılları zikredilmiştir.³⁰

1. ŞA'BİNİN İLMİ KİŞİLİĞİ

Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî yaklaşık olarak beş yüz sahabiye görmüştür. Hz. Aişe, Ebû Musa el-Eş'arî, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Hureyre, Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Abbas gibi pek çok sahabiden hadis nakletmiştir. Hz. Ali'yi görmekle birlikte ondan hadis nakletmediği ifade edilmektedir. Bununla birlikte onun arkasında namaz kılmıştır.³¹ Bazı sahabilerden yalnızca Şa'bi hadis nakletmiştir. Tabiiinden de Alkame b. Kays, Kadı Şurayh, Mesruk b. Ecda', Haris el-A'ver gibi çok sayıda hocası bulunmaktadır.

²³ İbn Sa'd, Tabakât, VI, 252; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1407, IV,81.

²⁴ İbn Sa'd, Tabakât, VI, s.248.

²⁵ İbn Sa'd, Tabakât, VI, s.248.

²⁶ İbn Sa'd, Tabakât, VI, s. 248.

²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Beyrut, 1988, I, s. 452.

²⁸ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrût,1405, IV, s. 321.

²⁹ Ahmed b. Hanbel, el-İlel, I, s. 271.

³⁰ Kandemir, M. Yaşar, “Şa'bi” *DiA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 217

³¹ Zehebî, Siyer, IV, s.296.

A'meş, Katade b. Diâme, İbn Sîrîn, Hammad b. Ebî Süleyman, Amr b. Şurahbîl gibi isimler ondan hadis nakletmiştir.

Haris el-A'ver'den cebir öğrenmiştir. Arap diline oldukça vakıf olan Şa'bi Kıraat, Feraiz, Megazi, Şiir, Tarih, Eyyamu'l-Arap gibi alanlarda da yetkin bir isimdir.

Abdullah b. Ömer onu Megazi anlattığı esnada işitmiş ve “ *O gazvelerde bizimle beraber bulunmuş gibi anlatıyor. Ve o savaşları bizden daha iyi biliyor*” demiştir.³² Şa'bi şiiir bilgisi hakkında ise “*En az bildiğim ve rivayet ettiğim şey şiiirdir. Bununla birlikte bir ay boyunca hiç durmadan ve hiç birini tekrar etmeden size şiiir okuyabilirim*” demektedir.³³

Hafızası oldukça güçlü olan Şa'bî hadisleri ezberlerdi fakat yazmazdı. Ancak öğrencilerine hadisleri yazmayı tavsiye etmektedir. Kendisinin kitabete karşı olduğu söylense de, feraiz ve megazi alanlarında yazmış olduğu kitapları bulunmaktadır. Ayrıca zekat, feraiz ve talak ile ilgili konularda hadisleri yazdığı ve bab altında topladığı da ifade edilmiştir.

Amir b. Şerahîlin ismi hadislerin isnadı hakkında ilk soruşturmayı yapan kişi olarak zikredilmektedir. Bu nedenle isnadın onunla başladığı söylenmiştir.³⁴ Ayrıca onun çok fazla hadis nakletmeyi tasvip etmediği görülmektedir. Nitekim bu hususta “*Eğer şimdiki gibi düşünseydim ancak hadis ehlinin üzerinde ittifak ettiği hadisleri rivayet ederdim*” demektedir.

İlmi birikimi nedeniyle kendi akranları tarafından övgüyle bahsedilmiş ve değer görmüştür. Kendisi Hakkında Söylenen Bazı Sözler Şu Şekildedir:

Mekhul: *Geçmiş sünneti Şa'bi'den daha iyi bilen bir kimse görmedim.*

Ebû Usame: “*İnsanların önderleri kendi dönemlerinde Hz. Ömer, sonra İbn Abbas, sonra Şa'bî, ondan sonra Sevrî, sonra Yahya b. Adem'dir.*”³⁵

Süfyan b. Uyeyne: *İnsanların alimleri şunlardır: Kendi zamanlarında İbn Abbas, Şa'bî ve Süfyan-ı Sevri*³⁶

İbn Sîrîn: “*Şa'bî'ye iltizam edin. Ben onu Hz. Peygamber'in ashabi etrafta çok iken fetva verdiğini /kendisinden fetva istendiğini gördüm.*”³⁷

Asım b. Süleyman “*Ehl-i Kufe'nin, Basranın, Hicazın ve diğer bölgelerin hadislerinde Şa'bî'den daha alim bir kişi görmedim.*”³⁸

Muğîre b. Miksem “*Diyet, yargı, tarihi en iyi bilen kişi Şa'bi'dir. Namaz zekat, helal ve haramları en iyi bilen kimse ise İbrahim en-Nehâi'dir*” demektedir.³⁹

2. HADİS / SÜNNET ANLAYIŞI VE FİKHİ YAKLAŞIMLARI

³² Zehebî, Siyer, IV, s. 302.

³³ Zehebî, Siyer, IV, s. 302.

³⁴ Râmezhürmüzi, el-Hasen b. Abdirrahman, **el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Ravî ve'l-Vâî**, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1404, s.208

³⁵ Zehebî, Siyer, IV, s. 302

³⁶ Zehebî, Siyer, IV, s. 302.

³⁷ Zehebi, Siyer, IV, s. 300.

³⁸ Zehebî, Siyer, IV, s. 302.

³⁹ Kal'acî, Muhammed Ravvas, **Mevsuatu Fikhi'l-Hasan el-Basrî**, Dâru'n-Nefâs, Beyrut, 1996, I,19.

Hicrî ilk iki asır İslam dünyası içinde ayrışmaların baş gösterdiği, kargaşanın ve pek çok savaşın vuku' bulduğu, bunun yanında ilmi ortamın da oldukça hareketli ve zengin olduğu bir dönemdir. Bu çatışma ortamı Şa'bi'nin yaşamış olduğu Kûfe şehrini oldukça yakından etkilemektedir. Nitekim Kûfe şehrinin gayrimüslimlerin de yaşadığı karmaşık sosyal bir yapıya sahip olması, yabancı kültürlerin tesiri, siyasi ve itikadi fırkaların bu bölgede yoğun olması; karşılaşılan problemlerin Hicaz bölgesine göre daha farklı ve sayıca daha çok olmasına yol açmıştır. Bu sorunlar sınırlı olan nass ile çözülemediğinde kıyas ve re'ye başvurmak, kaçınılması mümkün olmayan bir zorunluluk haline gelmiştir.

Ancak bölgede yaşanan siyasi ayrılıklar, dini grupların çeşitliliği ve siyasetten etkilenmesi, bölgenin sosyo-demografik yapısının farklı olması gibi nedenlerle ortaya çıkan soru ve sorunların çözümü, Kufe ehlinin inanç, ibadet ile ilgili konularda re'y ve hevalarına uydukları, bid'at ürettikleri yönünde suçlanmalarına neden olmuş, bazı ilim adamları tarafından re'y kullanmanın kötülüğü vurgulanmıştır. Bu durum Ku'fe fikhının üzerinde bazı şüpheler oluşmasına ve ihtiyatla karşılanmasına sebebiyet vermiştir.

Şa'bi'nin de re'y hakkında bir takım menfi görüşleri bulunmaktadır. Nitekim o bu hususta şunları söylemiştir:

• *Din Hz. Peygamber'den aktarılan rivayetlerden oluşmuştur. İlim talep eden bir kişi için bu nakiller en güzel şeydir. Sizler, hadisten ve hadisçilerden asla yüzünüzü çevirmeyin. Re'y gecedir. Hadis ise gündüz.*⁴⁰

• *Re'y taraftarlarının sana Hz. Peygamber'in ashabından naklettiklerini al. Re'yelerine göre söylediklerine gelince at gitsin.*⁴¹

• *Re'y ile konuşmaktansa şarkı söylemeyi tercih ederim.*⁴²

• *Kıyas yapmaktan sakınılmalıdır. Çünkü kıyas yapan kişi dinde ilaveler de bulunur.*⁴³

Şa'binin bu minvalde hem kendi görüşleri, hem de naklettiği örnekler çoğaltılabilir. Bu nedenle Şa'bi Iraklılar içerisinde rey ve kıyasa karşı en sert tepki gösteren kişi olarak vasıflandırılmıştır.

Şa'bi'nin hayatı döneminde ehl-i re'y, ehl-i hadis gibi kesin sınırlarla ayrılmış bir ekolleşmeden bahsetmek ve bunu tamamen bölgelere tahsis etmek mümkün değildir. Nitekim Kufe bölgesinde re'y kullanmaktan sakınan kimseler olduğu gibi, Hicaz bölgesinde Rebîatü'r-rey lakaplı Rebîa b. Ebî Abdurrahman gibi re'y kullanan kişiler de mevcuttur. Ancak mahalli fikh ekollerinin oluşmasının bir süreç olduğu ve ortaya çıkacak olan ehl-i rey, ehl-i hadis ekollerinin köklerinin bu yıllara dayandığı, Kufe'deki re'y ve hadis tartışmalarının da bu dönemlerde başlayıp yaygınlık kazandığı söylenebilir. Nitekim Şa'bi, Hammad'ın ashabıyla mescidde oturduğunu ve mescidde re'y'i ile konuşmalar yaptığını görünce “ *Bunlar beni mescidden imtina eder hale getirdiler. Mescidi evimin çöp ve süprüntülerinden daha kötü hale*

⁴⁰El-Kasimî, Muhammed Cemalüddin b. Muhammed, *Kavâidü't-Tahdîs Min Fununi Mustalahi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, s.51.

⁴¹İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, s. 251.

⁴²Darimi, *Mukaddime*, 17, (hn: 108)

⁴³Şa'ranî, Abdulvahab b. Ahmed, *et-Tabakatu'l-Kübrâ*, Mısır, 1315, I, s. 37.

düşürdüler. Bilgisiz topluluk” diyerek oradan ayrılmıştır.⁴⁴ Yine başka bir sözünde de “*Öyle bir zamanda yaşıyorum ki, içinde oturmayı en çok arzu ettiğim yer şu mesciddir. Ancak evimin dağınıklığında oturmak orada oturmaktan daha sevimli geliyor*” demiştir.⁴⁵

Kûfe fikhî incelendiğinde ise Şa’bi’nin döneminde daha çok İbrahim en-Nehai ile karşılaştırıldığı görülmektedir. Ali b. El-Medîni bu hususta “Kûfe’de, Abdullah b. Mes’ûd ve onun öğrencilerinin yolunu en iyi bilen iki kişi İbrahim en-Nehâi ve Şa’bi’dir. Şa’bi Mesruk’un yolundan gitmiş, Hz. Ali’nin, Medine ehlinin ve diğer bölgelerin rivayetlerini de almıştır. İbrahim en-Nehâi ise yalnızca Kufe ehlinin rivayetlerini aldı” demektedir.

İbn Ebî Leyla da Şa’bi’yi sâhibi âsâr, İbrahim en -Nehai’yi ise sahib-i kıyas olarak nitelendirmektedir. Yine o ikisi hakkında yapılan kıyaslamalar bununla sınırlı değildir.

Şa’bi’nin günlük yaşantısında oldukça konuşkan olduğu ancak kendisine bir konu getirilip fetva istendiğinde donuklaşıp dilinin tutulduğu, fetva vermekten çekindiği İbrahim en-Nehai’nin ise günlük yaşantısında oldukça az konuştuğu ancak fetva söz konusu olduğunda dili açıldığı ve uzun uzun konuştuğu ifade edilmektedir.⁴⁶

Bununla birlikte Şa’bi fikhî görüşleriyle de oldukça şöhret kazanmış bir alimdir. Şa’bi’nin, Hz. Peygamber’in ashabından pek çok kişinin hayatta olduğu bir dönemde büyük bir ilim meclisinin olduğu ve fetva verdiği rivayet edilmektedir. İbn Sirinin, Kufe’de Hz. Peygamberin ashabını Şa’biye fetva sorarken gördüm demesi de bunu göstermektedir.⁴⁷ Şa’bi özellikle matematik bilgisi nedeniyle miras konularında uzman olarak görülmüştür.

Şa’binin hüküm verirken Kur’an’ı, sünneti, kendisinden öncekilerin fetvalarını ve akli muhakeme metodlarını kullandığı görülmektedir. Döneminde haber-i vahidleri tespit edip onlarla hüküm veren alimler arasında zikredilen Şa’bi⁴⁸, sahih bir hadisin Kur’an ve akıl gibi delillerle çelişeceğini kabul etmemektedir. Bununla birlikte birbirleriyle çelişir görünen rivayetler arasında cem ve te’life başvurmaktadır.

Rivayetlerde gramer hataları varsa bunların düzeltilerek nakledilmesi gerektiğini ifade eden Şa’bi’nin yalnızca sika ravilerden hadis aldığı, unutkanlığı ile bilinen ravilerden hadis almadığı ifade edilerek mürsel rivayetleri sahih olarak kabul edilmiştir.⁴⁹

Şa’bi’ hadis/sünnet ile ortaya konulmuş bazı hususların Hz. Peygamber’e vahiy yoluyla indirildiğini düşünmektedir. “*Cibril ayaklar üzerine meshi indirdi*” ifadesi bu durumu göstermektedir.⁵⁰

⁴⁴ İbn Sa’d, Tabakât, VI, s. 251.

⁴⁵ İbn Sa’d, Tabakât, VI, s. 251.

⁴⁶ Zehebî, Siyer, IV, s.303.

⁴⁷ Zehebî, Siyer, IV, s.300-302

⁴⁸ El-Şafii, Muhammed b. İdris, **er-Risale**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, s.457.

⁴⁹ Zehebî, Tezkîra, I, 79.

⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, Musannef, I, s.26. (K. Taharet, hn:184-185).

O, kıyas ve re'y aleyhinde pek çok söz söylemesine rağmen, ortaya koyduğu hükümler onun akli muhakeme yöntemlerini tamamen terketmediğini göstermektedir. O re'y ve kıyası tamamen terketmemiş, ancak rivayeti önceleyen bir tutum içerisinde olmuştur. Nitekim “Rey leş hükmündedir. Mecbur kaldığında yersin”⁵¹ diyerek hakkında nass bulunmayan durumlarda re'ye başvurmanın gerekliliğini ifade etmiştir. Nitekim Cessas, Şa'bi'nin “*Bir hüküm üç unsur üzerine inşa edilir. Muhkem bir ayet, ittiba edilecek bir sünnet veya ictihad ile ortaya konmuş bir re'y*” dediğini nakletmektedir.⁵²

Şa'bî, kendisine veledi zinanın üç kişinin en şerlisi olduğu yönündeki rivayet nakledilince “*Eğer öyle olsaydı o doğmadan annesi recmedilirdi. Halbuki onun doğumu beklenmektedir*”⁵³ demiştir. Bu gibi hususlar onun akli metodu kullandığını da göstermektedir.

SONUÇ

Amir b. Şerâhil eş-Şa'bî yaşadığı dönem itibariyle hem sahabe neslini görüp onlardan hadis nakletmiş hem de fihri mezheplerin temellerinin atılmaya başlandığı bir döneme ilmi birikimini aktararak kaynaklık yapmıştır. Onun yaşadığı dönem siyasi açıdan iç karışıklıkların olduğu, güvensiz ve istikrarsız bir dönemdir. Bu nedenle o aldığı rivayetlerde isnadı sorgulamış ilk kişi olarak kaynaklara geçmiştir. Yaşadığı dönem itibariyle usul kitaplarında pek çok konuda ismi ilkler arasında zikredilmektedir. Siyasi alanda yaşanan hareketlilik beraberinde bir çok soru ve sorunu da beraberinde getirmiş, yaşanan tartışmalar ilmi ortamın da bu ölçüde güçlü olmasını sağlamıştır. Bu sorunların çözümünde kullanılacak metodun ne olduğu / ne olacağı hususunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Tabiûn'dan bazıları sadece nass ile yetinerek re'y'i tamamen ötelirken, bir kısım ise re'ye önem atfetmekte ve oldukça sık kullanmaktadırlar. Şa'bî'nin ise bu hususta re'yi eleştiren pek çok sözü olmakla birlikte, re'y ve kıyasa sık sık başvurduğu da görülmektedir. Aynı zamanda akli kullanmanın önemi ve onu kullanmayanlardan uzak durulması gerektiğini söyleyen Şa'bî'nin, fâkih bir kadı olması ve uzun yıllar görev yapması yönüyle de re'y ve kıyasa tamamen uzak durabilmesi mümkün gözükmemektedir. Onun buradaki yaklaşımı re'y ve kıyası tamamen terketmesi değil nassı öncelemesidir.

KAYNAKÇA

1. Ahmed b. Hanbel, el-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Beyrut, 1988.
2. Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, Tarihu Bağdâd, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslam, Beyrût, 2002.
3. Cessâs, Ahmed b. Ali er-Razi, el-Fusûl fi'l-Usûl, thk. Uceyl Casim en-Neşvî, Kuveyt, 1994.

⁵¹ El-Füllânî, Salih b. Muhammed, **İkâzu Himem**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1398, s.63.

⁵² Cessâs, Ahmed b. Ali er-Razi, **el-Fusûl fi'l-Usûl**, thk. Uceyl Casim en-Neşvî, Kuveyt, 1994, IV, s. 67.

⁵³ Zehebî, Siyer, IV, s.299.

4. Darimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, Sünenü'd-Darimî, thk. Muhammed Abdulaziz el-Halidi, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.
5. Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, Hilyetü'l-Evliyâ, Beyrût, 1405
6. el-Endülüsî, Abdurabbih Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, el-İkdu'l-Ferîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1404
7. Füllânî, Salih b. Muhammed, İkâzu Himem, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1398.
8. Halife b. Hayyât, Ebû Amr el-Ufûrî, Târîhu Halife b. Hayyât, thk. Dr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, 2. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1397.
9. Hazimi, Zeynüddin Ebû Bekr Muhammed b. Musa, Ucâletü'l-Mübtedî ve Fudâletü'l-Müntehâ fi'n-Neseb, thk. Abdullah Kennûn, Kahire, 1973.
10. İbn Asâkir, Ebû Kasım Ali b. Hasan, Tarihu Dimeşk, thk. Amr b. Ğurâme el-Amravî, Dâru'l-Fıkr, 1995.
11. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, el-Kitabu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Asâr, thk. Kemâl Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1409.
12. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî eş-Şa'fi, Lisânu'l-Mizân, Müessesetü'l-A'lemî lil-Matbûât, Beyrût, 1986.
13. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî eş-Şa'fi, Tehzîbu't-Tehzîb, 1. Baskı, Matbaatu Dairatu'l-Mearif en-Nizâmî, Hindistan, 1326.
14. İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'iz-Zamân, thk. İhsân Abbâs, Dâru's-Sâdir, Beyrût.
15. İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ el-Mürrî el-Bağdâdî, Târîhu İbn Maîn, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâu't-Turasi'l-İslâmî, Mekke, 1979.
16. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Basrî el-Bağdâdî, Tabakatü'l-Kübra, Thk. İhsan Abbas, Dâru's-Sadr, Beyrût, 1968.
17. İbnü'l-İmâd, Abdulhay b. Ahmed el-Ikrî el-Hanbelî, Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbârî Men Zeheb, thk. Abdulkadir Arnaut, Dâr İbn Kesir, Dimeşk, 1406.
18. Juynboll, Gualtherus Hendrik Albert, "al-Sha'bi", The Encyclopedia of Islam, Leiden, 1995.
19. Kal'acî, Muhammed Ravvas, Mevsuatü Fıkhî'l-Hasan el-Basrî, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996
20. Kasımî, Muhammed Cemalüddin b. Muhammed, Kavâidü't-Tahtîs Min Fununi Mustalahi'l-Hadîs, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,
21. Kelâî, Ebu'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ, el-İktifâ bimâ Tedammehû min Megazî Rasulillah ve's-Selâseti'l-Hulefa, Alemu'l-Kütüb, Beyrût, 1417.
22. Krenkow, Fritz, "Şa'bi", İslam Ansiklopedisi - İslâm Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati, MEB, İstanbul, 1979, XI, s.266.
23. Ömer Rıza Kahhale, Mu'cemu'l-Müellifin, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrût.
24. Râmehürmüzi, el-Hasen b. Abdirrahman, el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Ravî ve'l-Vâî, Dâru'l-Fıkr, Beyrût, 1404.
25. Şa'ranî, Abdulvahab b. Ahmed, et-Tabakatu'l-Kübrâ, Mısır, 1315.
26. Şafii, Muhammed b. İdris, er-Risale, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

27. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1407.
28. Vekî', Ebû Bekr Muhammed b. Halef ed-Dabbî el-Bağdâdî, Ahbâru'l-Kudât, thk. Abdulazîz Mustafa el-Murâğî, 1. Baskı, el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübrâ, Beyrût, 1947.
29. Yağmûrî, Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Ahmed, Nûru'l-Kabes el-Muhtasar Mine'l-Muktebes, thk. Rudolf Sellheim, Yayınevi: Franz Steiner Verlag, Weisbaden, 1964.
30. Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdumelik b. Mervan", DİA, İstanbul, 1988.
31. Zehebî, Muhammed b. Ahmed, Tezkiratü'l-Huffâz, thk. Zekeriyâ Umeyrât, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 63.
32. Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, thk. Şuayb Arnâût, 3. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1405/1985.
33. Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, 2003.
34. Ziriklî, Hayruddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımeşkî, el-A'lâm, 15. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 2002, III.

**GENÇLERLE BAŞBAŞA: ALİ FUAT BAŞGİL'DE İRADE TERBİYESİ VE
MUTLULUK SANATI****Dr. Selahattin AYDAR**

Edremit İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü/Van

Özet

Diğer canlı türlerinden farklı olarak insan akıllı ve irade sahibi bir varlıktır. İrade genel haliyle herhangi bir şeyi yapıp yapmama konusunda bilinçli biçimde yapılan tercihlerimizi ifade etmek için kullanılır. Mutluluk ise sosyal bir varlık olan tüm insanların ortak kaygısıdır. Bazıları için maddi etkenler mutluluğun biricik nesnesidir. Öte taraftan birçok düşünür için mutluluğun kaynağı insanın iç dünyasında gizlidir. Ali Fuat Başgil, insanı mutlu eden en önemli etkenin kişinin kendisi ile uyum içinde yaşamasında olduğunu kabul eder. Fakat tembellik, kötü arkadaşlar ve toplumda rol-model görevini üstlenen kötü örnekler başta olmak üzere bireyin kendisi ile uyum içinde olmasını engelleyen birçok etkenin de olduğu kesindir. Başgil bu etkenlerin aynı zamanda yapılan işlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olduğunu kabul eder. Birey iyi ve kötü olan arasında doğru bir seçim yaptığında ahlaki anlamda iyi olabilir. Bu nedenle her şeyden önce olması gereken şey iradenin eğitilmesi, onun terbiye edilmesidir. Zira Başgil, iradeyi kör bir kuvvet olarak kabul etmez. Ona göre irade, ahlakın doğrudan doğruya bir nesnesidir ve bu biçimde ortaya çıkan şey 'ahlaki irade'dir. Kişi ahlaki iradeyi sağladığında gerçek mutluluğa ve iç huzura kavuşmuş olur. Bununla birlikte irade ve 'çalışmak' arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çünkü iradesizlik ve tembellik gibi insani vasıflarla örtüşmeyen davranışlar ile mücadele etmenin en etkili yolu bireysel gayretle birlikte azimli bir biçimde çalışmaktır. Başgil sağlam ve verimli bir çalışmanın ortaya çıkması için de bedensel, duygusal ve akli olmak üzere üç temel şartın olması gerektiğini kabul eder. Buna göre sağlıklı ve sağlam bir vücuda sahip olmak çalışmada başarılı olmanın bedensel şartına karşılık gelir. Yaptığı işi sevmek ve ondan zevk duymak duygusal şarttır. Akli şart ise çalışmanın yolunu ve en uygun yöntemini bilmektir. Çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkan her şey ise sonuç itibarıyla mutluluğu ve iç huzuru getirir.

Anahtar Kelimeler: Ali Fuat Başgil, irade, ahlak, mutluluk, başarı**WILL DISCIPLINE AND ART HAPPINESS WITH THE YOUNG AT ALİ FUAT
BAŞGİL****Abstract**

Humans are clever and have strong will unlike other living species. Being will is generally used to express our choices made consciously about whether to do anything or not. Happiness is the common anxiety of all people who are a social being. For some, material factors are the only object of happiness. On the other hand, many philosophers think that the source of happiness is hidden in the inner world of person. Ali Fuat Başgil accepts that the most important factor that makes a person happy is that a person lives in harmony with himself or herself. However, there are many factors which prevent individuals from being in harmony with themselves,

especially laziness, bad friends and bad examples which play role-models in society. Başgil accepts that these factors also cause to fail works. When an individual makes the correct choice between good and evil, s/he may be morally good. Therefore, first of all, what should be done is to educate and edify the will. Likewise, Başgil does not accept the will as a strong force. According to him, the will is a direct object of morality, and what comes out in this way is 'moral will'. When a person has moral will, s/he gets real happiness and inner peace. In addition to this, there is a direct relationship between will and 'work'. This is because the most effective way to struggle with some behaviors which do not correspond with human qualities such as weakness of will and laziness is to work diligently with individual effort. He admits that there must be three main conditions which are physical, emotional and mental, in order to emerge the productive and right work. Therefore, having a healthy and strong body corresponds to the physical condition of being successful in the work. It is emotional condition which love what he does and enjoy from it. Moreover, the rational condition is to know the way of working and the most appropriate method. Consequently, everything that comes out as a product of working brings happiness and inner peace.

Keywords: Ali Fuat Başgil, will, morality, happiness, success

1.GİRİŞ

Bireyin ahlaki gelişimi, ömür boyu devam eden bir süreçtir. Ancak çocukluk ve gençlik dönemi ahlak gelişimi için kritik dönem olarak kabul edilir. Özellikle gençlik dönemi kişinin sosyal ilişkilerinin yoğun olduğu bir evredir. Öğrenme süreçlerinin büyük bir bölümü de bu evrede gerçekleşir. Bu nedenle gençlik yıllarındaki arkadaşlık ilişkilerinin, sosyal çevrenin, okul hayatının ve öğretmenlerin bireylerin ahlaki gelişimi üzerindeki etkileri tartışılmazdır.

Anne babaların çocukları ile ilgili en temel kaygılarından biri kuşkusuz onların 'iyi bir birey' olmalarına yöneliktir. Her anne baba çocukları için iyi bir gelecek hazırlama kaygısı taşımakla birlikte onların ahlaki olarak da iyi olmalarını ister. Bu konuda anne babalara çok fazla sorumluluk düştüğünü belirtmek gerekir. Ancak meselenin kişinin kendi iradesi, başka bir ifadeyle onun bilinçli seçimleriyle de doğrudan ilişkili olduğu kesindir.

Ali Fuat Başgil, hayat serüveninde başarılı olmanın ve ahlaki açıdan sağlam temellerin atılmasının birçok içsel ve dışsal faktöre bağlı olduğunu kabul eder. Ancak Başgil, daha çok insanın içsel faktörlerine yönelir ve irade meselesini tartışır. Ona göre asıl önemli olan durum insanın kendi iradesini terbiye edebilme gücünde ve yeteneğinde gizlidir. Çünkü insan kendi sınırlarını bildiği ve iradesini kontrol altına alabildiği sürece mutluluğu yakalayabilir.

Bir sohbet havasında yazılmış olan Gençlerle Başbaşa'da Başgil, doğru ile yanlış ayırt etmede sağlam bir yol tutulması gerektiğinde ısrar eder ve çalışma boyunca meseleyi irdeler. Her ne kadar gençler için yazıldığı kabul edilse de aslında her yaştan okuyucuya hitap eden Gençlerle Başbaşa'da toplum hayatında yaygın olan

mutsuzluğun ve başarısızlığın nedenleri ve Ali Fuat Başgil'in iradenin terbiye edilmesine dair ileri sürdüğü fikirleri, bu çalışmada incelenecektir.

2.GENEL ANLAMDA BAŞARISIZLIĞIN NEDENLERİ

Yaşamı boyunca her birey mutlu ve başarılı olmak ister. Mutluluk ise bilinenin aksine para, servet, sosyal statü ile değil insanın kendisiyle uyumlu yaşamasında saklıdır.¹ Bu gerçekliğin güzel bir ifadesini Sokrates'in 'kendini bil' felsefesinde görmek mümkündür. Fakat insanın bu isteğine yardımcı olan faktörler kadar ona engel olan çok çeşitli etmenler de bulunmaktadır. Öte taraftan bu engeller kişiyi başarısızlığa sürüklemekle birlikte onun ahlaki açıdan gelişimine de zarar vermektedir.

Başgil'e göre ilk engel doğrudan doğruya kişiden kaynaklanan ve onun potansiyel gücünü örten tembelliktir. Gizli bir düşman gibi her yaşta ve çağda farklı biçimlerde ortaya çıkan tembellik, herkesin karşısına her zaman aynı biçimde çıkmaz. Çünkü o daima kılık değiştiren bir aktör gibi bazen mazeretler üretir, bazen hasta kılığında kendini gösterir bazen de iş yapar gibi görünür ancak gerçekte hiçbir şey yapmaz.²

Toplumsal hayatın doğal bir üyesi olan birey, zorunlu olarak başkalarıyla iç içe bir yaşam sürmektedir. Birey başkalarıyla iletişim kurar, sosyal ve duygusal birçok farklı boyutta geliştirdiği ilişki biçimleriyle hayatını sürdürür. Dolayısıyla başkalarıyla iç içe bulunmak bireyin yargıları, eylemleri, bilgisi ve ahlaki gelişimi üzerinde tartışılmaz bir etki meydana getirir.³ Hayatı boyunca birey iyi insanlarla karşılaşacağı gibi onun gelişimini, mutluluk ve başarısını engelleyecek kötü insanlarla da karşı karşıya gelebilmektedir. Özellikle gençlere kötü örnek teşkil eden bencil ve hırs düşkününü kişiler, Başgil'e göre insanlık dünyasının en alçak parazitleridir ve son zamanlarda görülmedik bir biçimde çoğalarak gençleri akademik ve ahlaki gelişim açısından zehirlemektedirler.⁴ Zira Başgil şöyle der: *"Arkadaşın kötüsü, emin ol ki, bir gencin başına gelebilecek kötülüklerden en kötüsüdür. Ve her kötülük gibi o da sinsî ve maskelidir."*⁵

Anlaşılabacağı üzere Başgil, gençlerin hayatta başarılı olmalarına engel olan temelde üç nedeni sıralamaktadır: tembellik, kötü arkadaşlar ve toplumda rol-model görevini üstlenmiş olan kötü örnekler. Ancak belirtmek gerekir ki, Başgil çağımızda yaşamış olsaydı bu üç etkene sosyal medya ağları, internet ya da teknoloji gibi dördüncü bir etkeni de eklemesi kaçınılmaz olurdu. Her ne kadar çağımızda teknoloji, hayat kalitesinin yükselmesinde ciddi bir rol oynuyor olsa da onun gençler üzerinde ciddi boyutlarda tahribatlar meydana getirdiği de apaçık ortadır. Zamanının büyük bir kısmını bilgisayar, cep telefonları, sosyal medya ağlarında geçiren birçok genç, sanal dünyanın zararlı etkilerine maruz kalabilmektedir. Gençlerin beden sağlığının yanı sıra zihin ve ruh sağlığı ile ahlaki gelişimlerini olumsuz etkileyen faktörler, Başgil'in

¹ Ali Fuat Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2006, s. 55.

² Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, s. 16.

³ Montaigne, *Denemeler*, (Çev. Semra Kunt, Kerem Keskiner, Elif Uras), Alkım Yayınevi, Ankara, s. 41.

⁴ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, s. 19

⁵ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, s. 17

de belirttiği üzere kötü bir arkadaş gibi hayatta başarılı olmayı engellemektedir. Nitekim teknolojinin özel anlamda gençler genel anlamı ile insan hayatı üzerindeki olumsuz etkilerinin sonuçlarını sıklıkla gazetelerde görmek ve haber bültenlerinde duymak mümkündür. Yine çocukların akademik başarısını, ahlaki gelişimini engelleyen ve sosyal ilişkilerini zedeleyen sosyal medya ağlarının, internet ve teknolojik aletlerin kullanımına dair şikâyetleri birçok anne, baba ve öğretmenden duyuyor olmak, kanaatimizce meselenin öneminin anlaşılması bağlamında dikkat çekicidir.

3.MUTLULUK VE İRADE TERBİYESİ

Birçok canlı gibi insanlar da nefes alıp verir, belli başlı hareketleri farkına varmaksızın yapar ve zamanla fiziksel değişime uğrar. Diğer canlılar ile fiziksel ve biyolojik olarak birçok ortak noktamız bulunmaktadır ki esasında bu durum yeryüzünde yaşayan tüm canlıların aynı tabiat kanunlarına göre yaratıldığının bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte insan akıllı ve şuurlu bir varlıktır. Şuurlu bir varlık olmamız kuşkusuz bizi diğer canlı türlerinden ayıran özelliklerimizin başında gelmektedir. Şuurlu olmamız esasında birçok fiil ve hareketin süjesi ve faileri olmamızı zorunlu kılar.⁶ Dolayısıyla bazı eylemlerimiz biyolojik bir varlık olmamızdan kaynaklanmakla birlikte şuurlu ve irade sahibi olmamız da bizim belli başlı eylemlerimizde serbest bırakıldığımızın apaçık göstergesidir.

İrade genel haliyle herhangi bir konuda bilinçli biçimde yaptığımız tercihleri ifade etmek için kullanılır. Şu halde irade yetisinin tercih ve eylemlerimizin hem seyrine ve hem de sonucuna doğrudan etkisinin olduğu kesindir. Kant'ın da ifade ettiği gibi, insanların dürtülerinin etkisiyle kötü davranışlarına doğru doğal bir eğilimi vardır. Akıl ise insanı başka bir yöne sevk eder. Kişi ancak erdem ile birlikte kendi kendini sınırlayarak ahlaki anlamda iyi olabilir.⁷ Bununla birlikte Başgil'e göre özgür bir biçimde yapılan ve insana ait olan fillerin tamamı, insani vasıfların ifadesi ve benliğin öz malıdır. Şuurlu faaliyetler akıl vasıtasıyla yorumlanıp iki ya da daha fazla seçenek arasında herhangi birini tercih edildiği hareketlerdir. İnsanın ruhi melekeleri ve manevi enerjisi olan irade de söz konusu bu şuurlu faaliyetleri gerçekleştirme yetisidir.⁸ Dolayısıyla da insanın akli melekeleri vasıtasıyla bilinçli bir biçimde seçtiği her şey iradenin bir yansıması, onun bir ifadesi olmak durumundadır.

Kant, eğitime ihtiyaç duyan tek canlının insan olduğunu ve eğitimi de sosyal, ahlaki, entelektüel vb. boyutları bulunan, ömür boyu devam eden bir süreç olarak tanımlamaktadır.⁹ Bu nedenle gelişim, değişim ve ilerleme kabiliyetine sahip olan insan, kuşkusuz bunu ancak eğitim yoluyla sağlayabilir. Okul hayatı, anne baba, sosyal çevre vb. etkenlerin bu sürece olan etkisi ve katkısı da tartışılmazdır. Bununla birlikte iradeli bir varlık olmasından ötürü esasında her insanın eğitimi, bir yönüyle onun iradeli olarak yaptığı tercihlerinin sonucuna bağlıdır. Zira insan otokontrol sahibi bir varlıktır ve o, doğruyu yanlış olandan ayırma yetisini içsel faktörlerle yerine

⁶ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, 25

⁷ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2013, s.31.

⁸ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, s. 31

⁹ Kant, *Eğitim Üzerine*, s. 123.

getirebilir. Bu nedenle her şeyden önce olması gereken şey iradenin eğitilmesine, başka bir ifadeyle onun terbiye edilmesine bağlıdır. Zira Başgil, iradeyi kör bir kuvvet olarak kabul etmez. Ona göre irade ahlakın doğrudan doğruya bir nesnesidir ve bu biçimde ortaya çıkan şey ‘ahlaki irade’dir. Başgil şöyle der: “ ...işte bu manada iradeli olmak demek, fiil ve hareketlerin iyisini seçip icra etme şeklinde beliren ruhi kuvvete sahip olmak; hareketlerimizde kötü örneklerin, kötü telkin ve itiyatların(alışkanlıkların) esiri kalmayarak kendi fillerimizin bizzat yaratıcısı, sevk ve idare edicisi olmak demektir. ”¹⁰

Belirtmek gerekir ki, irade dediğimiz kuvvet ya da otokontrol sistemimiz, her türden tercih ve eylemlerimizi ilk andan itibaren etkilemeye başlar. Özellikle tekrar ile iyice yerleşen ve zamanla alışkanlık haline alan birçok davranışımızın kaynağı, iradesizliğin sonucu olarak ilk zaafıtan ya da ilk ödün vermeden doğar. Başgil’in de belirttiği üzere aslında yalancılığın nedeni ilk yalan ve dalkavukluğun sebebi ilk etek öpmekten kaynaklandığı gibi sigara, alkol vb. kötü alışkanlıkların da nedeni bu türden zararlı maddeleri bir ya da birkaç kez kullanmaktan ötürü meydana gelmektedir. İradenin zayıflığından dolayı başlayan ve zamanla tekrarlanan bu tip olumsuz davranış ve alışkanlıklar sonuç itibarıyla karşı konulması zor olan bir şekil almaya başlar ve insanın beden ve ruh sağlığı ile ahlakı üzerinde tahribata yol açar.¹¹

Jules Payot her insanın tembellik ve nefse düşkünlük gibi iki önemli düşmanın olduğunu ifade eder. İnsan tembelliği yüzünden yapması gereken birçok işi geride bırakırken aslında kendisinin ahlaki açıdan korunaksız bir hal almasına da neden olur. Zira Payot, tembelliğin insanı şehvete ittiğini kabul etmektedir.¹² Yine tembellik diğer sıradan ve boş keyifler gibi kendisine meşruluk kazandırmak için aslında aklın kendisini onaylamasını istemektedir.¹³ Başgil de istenmeyen arzularımızı kontrol altında tutabilmek ve irademizi terbiye edebilmek için elimizdeki en güçlü silahın, insanî ve ahlaki değeri de bulunan bireysel gayret ve azim ile çalışmak olduğunu vurgular. Nitekim çalışmak ve gayret sarf etmek belli başlı yeteneklerimizin gelişimini sağlamaktadır. Çünkü Kant’ın da ifade gibi üzere insan daima çalışmaya ihtiyaç duyan bir varlıktır ve o fiziksel ve ruhsal gereksinimlerini ancak bu yolla karşılayabilir.¹⁴ Şu halde tembellik her türden ahlaksızlığın kaynağı ve insanî değerlerin yok olması anlamına gelmesine karşın çalışkanlıkta ve sürekli devam eden bireysel gayrette başarının, ahlaklılığın, ruhsal ve bedensel açıdan sağlıklı olmanın tohumları bulunur. Bu tohumları besleyip büyüten her birey sonuç itibarıyla mutluluğun kaynağına ulaşmış olur.¹⁵

Bununla birlikte Başgil sağlam ve verimli bir çalışmanın ortaya çıkması için de bedensel, duygusal ve akli olmak üzere üç temel şartın olması gerektiğini kabul eder. Buna göre sağlıklı ve sağlam bir vücuda sahip olmak başarılı olmanın bedensel şartına karşılık gelir. Yaptığı işi sevmek ve ondan zevk duymak duygusal şarttır. Akli

¹⁰ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, s. 32

¹¹ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, s. 47.

¹² Jules Payot, *İrade Terbiyesi*, (Çev. Hakan Alp), Ediz Yayınları, Bursa 2020, s. 35.

¹³ Payot, *İrade Terbiyesi*, s. 62.

¹⁴ Kant, *Eğitim Üzerine*, s. 89.

¹⁵ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, s. 5.

şart ise çalışmanın yolunu ve en uygun yöntemini bilmekle ilgilidir.¹⁶ Yine Başgil okul ve ailenin gençlerin irade kuvveti üzerinde ciddi etkilerinin olduğunu ifade ederek şöyle der: “*Bu bahiste ailenin ve bilhassa mektebin vazifesi ve mesuliyeti havsalaya sığmaz derecede büyüktür. Aile ve mektep, el ele vererek itiyatlar üzerinde hassasiyetle durmaya ve bir taraftan çocuklara henüz çok müsait bir çağda iken iyi ve temiz alışkanlıklar ve huylar kazandırmaya, diğer taraftan da onları kötü alışkanlık ve huylara karşı korumaya mecburdur.*”¹⁷ Çocuk ve gençler üzerinde aile ve öğretmenlerin tesiri ise devamlı telkin ve yönlendirmeler ile değil; verilmek istenen mesajın davranışlar ile gösterilmesine bağlıdır. Anne babaların söyledikleriyle yaptıkları şeyler arasındaki çelişkili durum çocukların olumsuz davranış ve tutum geliştirmeleri şeklinde ortaya çıkar. Bu nedenle ebeveynler çocuklarına sözle değil, davranışlarıyla örnek olarak onlarda olumlu davranışların imkân sağlayabilirler.¹⁸

SONUÇ

Sosyal ve akıllı bir varlık olan insan diğer canlı türlerinden farklı olarak irade sahibi bir varlıktır. Bununla birlikte insan hayatta mutlu ve başarılı olmayı bir amaç olarak görmektedir. İnsanın bu amacının gerçekleşebilmesi için de bireysel ve toplumsal birçok farklı unsurun onu desteklemesi gerekir. Bu hususta iradenin rolü tartışmasız bir öneme sahiptir. Zira iradeli biçimde yapılan her tercih mutluluk ve başarıyı doğrudan doğruya etkilemektedir. Ayrıca sosyal ve toplumsal faktörlerin de mutluluk ve başarı üzerinde ciddi etkileri vardır. Her birey için asıl önemli olan şey doğru olanı tespit edip ona göre davranmak ve yanlışlardan olabildiğince kaçınmaktır. Bu gerçekliği iyi bir biçimde tespit eden Ali Fuat Başgil tembellik, kötü arkadaş ve kötü örneklerin insanın mutluluk, huzur ve başarısı üzerinde zararlı sonuçlar doğuracağı sonucuna varmaktadır. Mutluluk ve başarıyı olumsuz yönde etkileyen engellere karşı mücadele etmek için de Başgil, bizlere iradeli olmak ve çalışmak gibi iki önemli silah sunar. Belirtmek gerekir ki iradeli olmayı sadece davranışlar açısından ele almamız yeterli değildir. Zira insan duyguları, istek ve arzuları olan bir varlıktır. Eylemlerimizde olduğu gibi bu alanlarda da iradeli olmanın özellikle ahlaki gelişim için önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Sonuç itibariyle irademizi terbiye etmek, kötü istek ve arzularımızı terbiye etmek konusunda her birimize bireysel anlamda sorumluluk düşmektedir. Bu noktada ailenin de rolü önemli bir yer işgal eder. Zira erken çocukluk hatta bebeklik çağından itibaren ahlaki anlamdaki rolleri hayatı boyunca bireye rehberlik edeceğinden bu noktada anne babalara önemli bir sorumluluk düşer.

KAYNAKÇA

Başgil, Ali Fuat, *Gençlerle Başbaşa*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2006, s. 55.

Kant, Immanuel, *Eğitim Üzerine*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2013.

¹⁶ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, s. 52.

¹⁷ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, s. 48.

¹⁸ J.J. Rousseau, *Emile*, (Yayına Haz. Ülkü Akagündüz), Selis Yayınları, İstanbul 2019, s. 68.

Montaigne, *Denemeler*, (Çev. Semra Kunt, Kerem Keskiner, Elif Uras), Alkım Yayınevi, Ankara.

Payot, Jules, *İrade Terbiyesi*, (Çev. Hakan Alp), Ediz Yayınları, Bursa 2020.

Rousseau, J.J., *Emile*, (Yayına Haz. Ülkü Akagündüz), Selis Yayınları, İstanbul 2019.

**“HUZUR”DAN “SEVİNCİNİ BULMAK”A DEĞİŞEN VE DEVAM EDEN
DEĞERLER: DİL, DİN, AŞK VE İSTANBUL**

Dr. Öğr. Üyesi Sema NOYAN
Karabük Üniversitesi

Özet

Türk edebiyatının büyük sanatçısı Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962), birçok türde eser vermesine rağmen özellikle romanlarında, sıklıkla Türkiye'nin modernleşme tarihi ve modernlik çabalarına, mâzi, medeniyet, sanat ve estetik konularına ağırlık vermiştir. Tanpınar'ın hayat hikâyesi ve düşünceleriyle özdeşleşen “Huzur” (1949) romanı da; İstanbul, aşk, sanat, modernleşme, modernlik ve Türk-İslâm medeniyetinin unsurları gibi pek çok konuyu ele alan oldukça yoğun bir eserdir. Ayrıca, “Huzur”, içerik ve üslup açısından estetik bir roman özelliği gösterir.

Günümüz hikâye yazarı Mustafa Kutlu (1947), hikâyelerinde Müslüman bir bilinç ve duyarlılıkla; Türkiye'nin meselelerini, toplumsal değişimi, kentleşme ve göç sorunlarını, din ve ahlâk konularını, köy-kent ikilemini, “hikmet ve âhenk” çerçevesinde ele almaktadır. Kutlu'nun birçok eserinde Tanpınar'ın fikirlerinin ve eserlerinin etkisini görmek mümkündür. İki yazar da modernleşme ve modernlik konularını devam ederek değişmek, değişerek devam etmek çerçevesinde ele alır. Özellikle “Sevincini Bulmak” (2018) hikâyesinde, İstanbul, modernleşmenin olumsuz etkileri, gelenek, laiklik ve aşk gibi konuların, “Huzur” romanıyla büyük benzerlikler gösterdiği dikkat çekmektedir. Ayrıca hikâye kişileri ile roman kişileri arasında kurulan bağlantılar, metinlerarasılık yoluyla “Huzur” romanına yapılan göndermeler, Kutlu'nun yetmiş yıl sonra “Huzur” romanına bir karşılık yazdığını düşündürmektedir.

Çalışmanın amacı, edebiyat eserlerinin de devam zincirinin bir parçası olduğu fikrinden hareketle farklı dönemlerde, farklı türlerde, farklı sanat anlayışlarıyla yazılmasına rağmen iki eserde de ortak olan, İstanbul, medeniyet, modernleşme, mâzi, gelenek, din ve aşk gibi konuların, aradan geçen yetmiş yıllık bir süreden sonra geçirdiği değişimleri ve günümüzdeki devam şartlarını ortaya koyabilmektir. Netice olarak iki eserin karşılaştırılması sonucunda değişen ve devam eden değerler; dil, din, İstanbul ve aşk temalarıyla sınırlandırılarak tahlil yöntemiyle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Huzur, Sevincini Bulmak, Modernleşme, Medeniyet, İstanbul

VALUES WHICH CHANGE AND CONTINUE FROM ‘HUZUR
(TRANQUILITY)’ TO ‘SEVİNCİNİ BULMAK (FINDING YOUR HAPPINESS)’:
LANGUAGE, RELIGION, LOVE AND ISTANBUL

Abstract

Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962), the great virtuoso of the Turkish literature, often placed the focus on the issues of Turkey's modernization history and modernization efforts, the past, civilization and aesthetics particularly in his novels even though he produced literary works in various genres. Also, Tanpınar's novel,

'Huzur (Tranquility, 1949)', which is identified with his life story and thoughts is a quite intense literary work which underlines several topics such as Istanbul, love, art, modernization, modernity and elements of the Turkish-Islamic civilization. Moreover, 'Huzur' has the trait of an aesthetic novel in terms of its content and style.

Today's story writer, Mustafa Kutlu (1947), highlights Turkey's problems, societal change, urbanization and migration challenges, religion and ethics issues and the dilemma between village and city with the conscience and sensitivity of a Muslim in his stories in the framework of 'aphorism and harmony'. It is possible to see the effect of Tanpınar's ideas and works on Kutlu's several works. Both writers respond to the matters of modernization and modernity in the context of 'to change by continuing' and 'to continue by changing'. The existence of great similarities between his story, 'Sevincini Bulmak (Finding Your Happiness, 2018)', and the novel 'Huzur' in issues such as Istanbul, negative effects of modernization, tradition, laicism and love captures the attention in particular. Additionally, connections established between story and novel characters and references made to the novel 'Huzur' through intertextuality indicate that Kutlu wrote an analogue to the novel 'Huzur' after seven decades.

Departing from the view that literary works are also parts of a chain of continuity, the objective of this study is to demonstrate the changes after a period of seven decades and today's conditions for the continuity in common issues of two literary works such as Istanbul, the civilization, modernization, past, tradition, religion and love even though these two literary works are composed in different time periods, in different genres and with different art understandings. In conclusion, alongside the comparison of two literary works, changing and continuing values will be limited to the themes of language, religion, Istanbul and love, and be addressed through the analysis method.

Keywords: Tranquility, Finding Your Happiness, Modernization, Civilization, Istanbul

GİRİŞ

Edebiyat eserleri bir milletin kültür hazineleri olduğu gibi birer tarih kaynağıdır da. Geçmişten bugüne, değişen değerler, tarihî olaylar, sosyolojik ve psikolojik vakalar hep edebiyat eserlerinin konuları olagelmıştır.

Modern Türk Edebiyatının büyük sanatçısı ve edebiyat tarihçisi Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962)'in "Huzur" (1949) romanı, Türk edebiyatının zirve eserlerinden biridir. İstanbul'un, aşkın romanı olarak anılan eser, modernleşme, medeniyet, mâzi, imtidat, sanat ve din gibi konularda önemli fikirlere ve tartışmalara yer verir. Üslup bakımından sanatsal ve imgesel bir dilin kullanıldığı eser, estetik roman özelliği de taşımaktadır.

Yahya Kemal'in dergâhında yetişmiş bir sanatçı olarak Tanpınar'ın eserlerinde şairin düşüncelerinin izlerini görmek mümkündür. "Huzur"da "İhsan" karakteri, çoğunlukla Yahya Kemal'in ve Tanpınar'ın düşüncelerini yansıtır.

Dolayısıyla “Huzur”da ele alınan sanat, medeniyet, Yeni Türkiye, imtidat gibi konularda Yahya Kemal’in düşüncelerinin de etkisi vardır.

Günümüz hikâye yazarı Mustafa Kutlu, Anadolu romantizmini benimseyen, Türkiye’nin meseleleri ve toplumsal değişim ile ilgilenen, kendini “toplumcu” olarak niteleyen bir yazardır. Uzun süre Nurettin Topçu’yla birlikte, Hareket dergisinde çalışmış, 1990 yılından itibaren yirmi altı yıl kadar Dergâh dergisi genel yayın yönetmenliğini yürütmüştür. Nurettin Topçu’nun fikir ve ahlâk dünyasından etkilenmiş, onun fikirlerini ve Anadolu romantizmini hikâye ve yazılarında devam ettirmiştir “Kutlu, az sözle çok şey anlatmayı esas alan Şark hikâye anlayışını daha da geliştirerek modern hikâyenin bazı tekniklerini de katmak suretiyle kendine has bir üslup inşa etmeyi başarmıştır.”(Koçak, 2019: 58). Eserlerinden yola çıkarak birçok noktada Tanpınar’ın eserlerinin ve fikirlerinin takipçisi olduğu görülmektedir. Ayşe Nur Kırçalı, Kutlu’nun eserleri üzerinde yaptığı çalışmada, “Kutlu’nun eserlerinde en çok bahsettiği, eserlerinden alıntılar yaparak fikirlerini onayladığı en mühim edebî yazarın Tanpınar” olduğu sonucuna varmıştır (Kırçalı, 2019: 56). Ancak iki sanatçının yaşadıkları dönem, hayata bakış tarzları, poetikaları ve yazdıkları türler birbirinden çok farklıdır. Onları birleştiren iki unsur vardır: Sanat ve Türkiye’nin meseleleri. Kutlu, “Âmentüye inananlar”dandır; teknoloji ve sanayileşmenin getirdiği konfor ve refahın terk edilerek kalbin sesinin dinlenilmesi, toprağa ve Allah’a dönülmesi taraftarıdır. “Kutlu’nun sanatkârlığa bakışı ve kendi hikâyeciliğini yorumlayışı tasavvufî anlamlar içermektedir. Asıl sanatkârın Allah olduğunu ve insanların ancak O’nun izni ve inâyetiyle eserler ortaya koyabileceğini ifade etmektedir.”(Koçak, 2019: 58)

Mustafa Kutlu’nun “Sevincini Bulmak” (2018) adlı uzun hikâyesi, içeriği, anlatım teknikleri bakımından edebiyatımızın usta sanatçı ve edebiyat tarihçisi Ahmet Hamdi Tanpınar’ın (1901-1962) “Huzur” (1948) adlı romanıyla metinlerarası ilişkiler bağlamında önemli benzerliklere sahiptir.

“Sevincini Bulmak” (2018) hikâyesi, Kutlu’nun birçok hikâyesi gibi kalabalık kişi kadrosuna sahiptir. Hikâye, Suna Esen adlı bir akademisyeni merkeze alarak çevresindeki kişileri çerçeve hikâye tekniği ile anlatır. Hikâyede günümüze dâir; başörtüsü yasağı, laiklik, kaybolan değerler, teknoloji, şehirleşme ve medeniyet gibi birçok meseleye değinilir.

“Huzur” romanında İhsan, Nuran, Suat, Mümtaz başlıkları altında bir aşk hikâyesi anlatılır. Arka planda ise mâzi, eski-yeni, medeniyet meselesi, Yeni Türkiye, sanat, mûsikî, İstanbul gibi birçok konu ve mesele roman kişileri arasında tartışma yoluyla ele alınır.

İki eserde de aşk, İstanbul, din ve medeniyet gibi konularda benzer mesele ve tartışmalar dikkat çeker. İki eser de şiir ve mûsikî ile iç içedir. “Huzur”da klâsik mûsikî, türküler ve Divan şiirinden dizelere yer verilir. “Sevincini Bulmak” hikâyesinde de türküler, ilâhîler, Divan şiiri, Halk şiiri ve modern şiirlerden alıntılar yer alır. İki eserin de arka planında Ahmet Hamdi Tanpınar’ın hayatına ve düşüncelerine gönderme yapılmaktadır. “Sevincini Bulmak” hikâyesinde başkışı Suna Esen, Ahmet Hamdi Tanpınar konusunda çalışmaları olan bir akademisyendir.

Doçentlik dosyasında “Tanpınar’ın Roman Kahramanları” makalesini sunmuştur. “19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi”ni okutur. Hikâyede Suna’nın Tanpınar’ın şiiri ve günlüğü hakkında yaptığı etütlere yer verilir. Suna ayrıca “Tanpınar Kitabı” üzerinde çalışmaktadır. Bazı yerlerde Tanpınar’ın ve “Huzur” romanının kişisi Mümtaz’ın sözlerine gönderme yapılır. Suna Esen de akademik çalışmalarının gerekli takdiri görmemesi üzerine “sükût suikasti”ne mâruz kaldığını düşünür. Sükût suikasti Tanpınar’ın kendi eserlerine karşı kayıtsız kalan dostları için kullandığı bir ifadedir.

“Huzur”da “Mümtaz”ın kişilik ve yaşamını, “Sevincini Bulmak” hikâyesinde çoğunlukla “Suna Esen” temsil etmektedir. Mümtaz da Suna gibi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde akademisyendir. İkisi de sevdikleri sanatçılar hakkında bir kitap çalışması yapmaktadırlar. Mümtaz, Şeyh Galip üzerine bir roman yazmak istemektedir. Suna ise Tanpınar Kitabı üzerinde çalışmaktadır. İkisinin de kitap çalışmaları, yaşadıkları aşktan, duygu ve düşünce dünyalarından etkilenir. İkisi de mesûliyetlerini yerine getirememenin kaygısını yaşarlar ve İstanbul’a medeniyet ve kimlik meselesi olarak bakarlar.

“Sevincini Bulmak” uzun hikâyesi Mustafa Kutlu’nun diğer hikâyeleri gibi çerçeve hikâye olarak kurgulanmıştır. Hikâyede Alpay Doğan Yıldız’ın deyimiyle Mustafa Kutlu’nun klâsik anlatım tekniği kullanılmıştır. Yani yer yer anlatıcı yazarla birlikte, hikâye kişileri ve okur, anlatıcı rolünü paylaşırlar. Ayrıca hikâye kişileri kendi hikâyelerinin anlatıcısı olurlar. İç monolog, iç çözümleme, geriye dönüş gibi anlatım teknikleri dikkat çeker. Hikâye, şimdi’yi anlatarak başlar, geriye dönüş tekniği ile hikâye kişilerinin ve yakınlarının hayatlarının anlatımına yer verir. Suna’nın yaşadığı aşk ve ayrılık da geriye dönüş tekniği ile verilir. Hikâyenin son bölümünde yeniden şimdiki zamana bağlanır.

“Huzur” romanı da birinci ve dördüncü bölümlerde şimdi’yi anlatır, ikinci ve dördüncü bölümlerde geriye dönüşle aşkı ve ayrılığı anlatır. “Sevincini Bulmak” hikâyesinde yazar, anlatıcı karmaşasını “Mezar taşlarına yansıyan sanat hakkında konuşurken bu sözleri ben mi söylüyorum, Suna mı?” sorusuyla sezdirir (176). Tıpkı Mümtaz’ın, anlatıcının yerine geçip yansıtıcı merkez rolünü üstlenmesi gibi. “Huzur”da Mümtaz’ın anlatıcı yazarın hâkim bakış açısı ile anlatıcı rolünü üstlendiği bölümler de oldukça fazla sayıdadır. Netice olarak kimi yerlerde anlatıcı yazarın başladığı cümleyi Mümtaz’ın tamamladığı görülür.¹

Görüldüğü üzere birbirleriyle çok fazla ortak özelliğe ve temaya sahip olan bu iki eser, âdeta gizli bir birliktelik içindedir. “Huzur”a yetmiş yıl sonra âdeta nazire gibi yazılan “Sevincini Bulmak” hikâyesinin kişileri, Huzur’un kişilerini tanır, zaman zaman onlarla benzer sözleri, dertleri, duyguları paylaşır. Kendi duygu ve düşüncelerini “Huzur” romanının kişilerinin duygu ve düşüncelerine göndermelerle ifade ederler. Sanki hikâye kişileri, roman kişileri ile bazen gizli bazen de açık diyalog halindedirler. “Huzur” kişilerinin yaşadığı sorunlara günümüz Türkiye’sinden çözümler sunarlar. Dolayısıyla geçen zaman ve değişen zihniyetle beraber yazar ve hikâye kişileri “Huzur” romanından bir adım önde, yargı ve sonuçlara varma imkânı elde ederler.

¹ Bkz. Berna Moran, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, 6. Bs., İstanbul: İletişim, s. 204-205.

Çalışmada iki eser arasındaki söz konusu benzerlikler, dil, din, aşk ve İstanbul gibi alt başlıkları altında sınırlandırılacaktır. “Aydın”ın görevi ve Türkiye’de aydın meselesi de ortak konulardandır. Ancak aydın meselesi, aşk, din ve İstanbul temalarıyla iç içe işlendiği için tekrara düşmemek adına aydın meselesi diğer temalarla birlikte değerlendirilecektir.

1. DİL

“Huzur” romanında dil, kültürün taşıyıcısı olarak İstanbul’u ve medeniyeti temsil eden unsurlardan biridir. Huzur’un dili, şair ve estetik Ahmet Hamdi Tanpınar’ın büyük önem atfettiği, daha çok Boğaziçi’nde yetişenlerin kullandığı İstanbul Türkçesi’dir. Şairin şiire yakın üslubu da romanın en büyük değerlerindedir. Ancak bu dili fazla süslü bulanlar da vardır. Örneğin, Berna Moran, Tanpınar’ın romanında kendi duygu ve yaşantısından fazla alıntı yaptığı için imgelerle süslü, gereğinden fazla yüklü, fazla şairane bir dil kullandığını ifade eder (Moran, ty, 212).

“Huzur”da, Mümtaz’ın konuşmasına hayran kaldığı Nuran, annesinin etkisiyle çok eski kelimeleri kullanmaktan hoşlanır. Bazı kelimeleri de metle uzatır. Mesela Nuran, o anda kelimesini o ânde diye söyler. “Bu İstanbul şivesi denilen Nedim’in Nâbi’nin hayran oldukları terbiye ve zevkin içinde yetişme idi.” (152). “Kültürün taşıyıcısı olan dil, İstanbul ve Boğaz’da da asırlar içinde kendi terkiğini yaparak bu kültürü taşıyanlara farklı özelliklerle eklemiştir. Nuran da bu kültürel değerleri hakkıyla taşıyan genç bir kadındır.” (Koç, 2013: 150).

“Sevincini Bulmak”ta günümüzün konuşma dili, yer yer alaycı ve ironik bir üslup dikkat çekmektedir. Kutlu’nun dili, argo ifadelerin, şarkı, türkü ve şiirlerden alıntılardan, yerel söyleyişlerin, atasözü ve deyimlerin yer aldığı yalın ve zengin bir dildir. Bu yönüyle “Huzur”un ağır, sanatsal, imgesel dili ve üslûbuyla taban tabana zıttır. Kutlu, günümüz gençliğinin telefon ve internet mesajlaşma dilini de yansıtmaya ihtiyacı içinde, bir nevi ironik bir tutumla günlük dili oldukça basitleştirir. Hikâye kişisi Ali Balkan, kolej mezunu olduğu için Türkçe konusunda yetersiz olduğunu ifade ederek bu dili şu sözlerle eleştirir. “Kolejli takımının dili böyledir. Alafranga ailelerin ev içinde de garip bir Türkçe konuşulur. Çoğu fert Avrupa’da okuduğu için. Neredeyse İngilizce düşünmeye başlarsın. Hele uzun süre oralarda kalırsan, yazılarını İngilizce yazarsın. Bu tür insanlar kendini belli eder. Mesela bir şey söyleyecek, Türkçe tam karşılığını bulamaz. İngilizcesini söyler. İngilizce zengin bir dil, tamam. Ama biz kendi lügatimize hâkim miyiz, kolejliler dışında kalanlar kaç kelime ile konuşuyor, sen daha iyi bilirsin, bu işin hocası sensin.”(160-1) Türkiye’de aydının en büyük meselesi kendi diline, kültürüne, tarihine yabancılaşmasıdır. Özellikle Tanzimat döneminde başlayan yabancı okulların ve yurt dışında eğitimin bu yönde etkilerinin fazla olduğu bilinen bir gerçektir.² Kutlu, hikâyelerinde tasavvufi bir dil yaratmanın peşinde olduğunu ifade eder. Bu nedenle özellikle din ve tasavvuf konularının yer aldığı hikâye ve denemelerinde sembol, mazmun ve mecaz ifadelerine yer verir. (Lekesiz, 2001:115). Kutlu, hikâyelerinde Şark hikâye geleneğinden gelen “hikmet ve âhenk” anlayışını titizlikle devam ettirir. Kutlu, “âhenk”i varlık’ın birbiri

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin. (2017a). Türkiye’de Din ve Siyaset, 20. Bs., İstanbul: İletişim, s. 54-61.

ile uyumu, uygunluğu, düzeni, renkler ve sesler arasındaki uyum ve düzen, makam, kasıt, niyet, birliğe katılmak, uyumsuzluk ve huzursuzluk çıkarmamak; sözcüklerin, cümlelerin, kitapların, kurguların, hayatların, dünyanın uyumlu, yani âhenkli olması.” şeklinde yorumlar (Lekesiz, 2001: 115).

İki eserin yazılışı arasında yetmiş yıllık bir zaman farkının olması, başkişilerin özellikle Suna ve Nuran’ın dilleri arasında büyük farklılıklar görülmesinin sebebi kabul edilebilir. Ancak dil bir bütündür, bugün Türkçe dilinin birçok kelimesinin unutulduğu ve anlam fakirleşmesine uğradığı görülmektedir. Suna’nın, ilk buluşmada, Tanpınar hayranı bir akademisyen olarak düşüncelerini kendisine yakışmayacak bir üslupla ifade etmesi bu doğrultuda eleştirilebilir: “Elime erkek eli değmedi, flörtüm olmadı, evde kalmış kız kurusu sayılıyım. Senin oynadığın sahada top koşturamam.” (158). Ancak Suna’nın, sonrasında söz konusu konuşmasından utanması bu nahoş durumu değiştirmemektedir. Ali, kolejde okumasına rağmen daha dikkatli ve özenli ifadeler kullanır. Bu durumda ironik bir yer değiştirme söz konusudur.

2.DİN

İki eserde din, önemli konular arasında yer alır. “Huzur”da, Cumhuriyet döneminin aydınlarını temsilen Mümtaz, Nuran, İhsan ve Suat’ın dine bakışına ve din hakkındaki görüşlerine yer verilir. Özellikle eski-yeni bağlamında dinin ve mânevî değerlerin, kültürün bir parçası, bütünlüğün devamı olarak korunması gerektiği ifade edilir. Ayrıca Huzur’un başkişilerinden İhsan, romanda vahdet-i vücûd/vahdet düşüncesini savunur: “Varlık tektir ve biz onun parçalarıyız! Aksi takdirde dünya her an daha beter olur. Hayır, varlık tektir. Ve biz onun geçici parçalarıyız. Saadetimizi, huzurumuzu ancak bu düşünce ile elde edebiliriz.” (289).

Roman başkişileri Mümtaz ve Nuran, câmi, tekke ve türbeleri gezerler, bu vesileyle toplumsal yönden ve kendi hayatlarında dinin ve tasavvufun yerini tartışır. Şaban Sağlık, Tanpınar’ın dini ve Müslümanlığı estetik bir kategori içinde tanımladığını belirtir (Sağlık, 2002: 206). Yani din ve sanat eserleri “yeni Türkiye” ve “yeni insan” inşâsı için başlangıç noktası vazifesi görmektedir. Öyleyse modernliğe geçiş döneminde “yeni insan”ın, unutulmuş değerleri, keşif ve güncelleme sûretiyle devam zinciri için benimsemesi gerekmektedir. Dolayısıyla İstanbul gezilerinde dinî yapıların ağırlıklı olmasının en önemli sebebi, millî ve kültürel hafızanın tazelenmesi gerekliliğidir. Nuran ve Mümtaz, aydın sorumluluğuyla, kaybedileni bulmanın ve dönüştürmenin peşindedir.

Kutlu, hikâyelerinde modernleşme ve modernizmin İslâmi değerler üzerindeki dışlayıcı ve dejenere edici tavrına dikkat çekerek hikâye kişilerinin yaşadığı değer yitiminin ortaya çıkardığı bunalım ve yabancılaşmaya yer verir (Koçak, 2019: 208-209). “Sevincini Bulmak” hikâyesinde, Cumhuriyet Türkiye’sinde değişen, bozulan değerlerden biri olarak din konusuna geniş yer verilir. Laikliğin yansımaları ve din üzerindeki yasaklamalar, başörtüsü meselesi, beş vakit namazın toplumda giderek azalması, modern Türkiye’nin yeni dinî hayatı, tartışılan konular arasındadır. Hikâyede laikliğin Müslümanın yaşam tarzına uygun olmadığı, bu nedenle uygulama konusunda sıkıntı ve çelişkiye yol açtığı ifade edilir. Tanpınar da günlüklerinde

laiklik konusunda benzer bir itirafta bulunur: “Türkiye Müslümandır; bu hakikati unuttuk. Laikliğimizi ilân ettik; fakat laik olmadık. Gizli ate’lik yaptık ve en sersem, yani her şeyi tesadüfe bırakarak. Bu sûretle münevver köksüz kaldı. Her şeyi, yerine yenisini koymadan zedeledik. İşte Halk Partisi’nin macerası!” (Tanpınar, 2010: 326). Bilindiği üzere Türkiye’nin laik bir ülke olduğu kararı, 5 Ocak 1937’de Türk Medenî Kanunu’na “Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçıdır” cümlesinin eklenmesiyle gerçekleşmiştir (Mardin, 2017b: 69). Ayrıca Çağdaş Türkiye Devleti, 1920’ler ve 1940’lar arasında laiklik ilkesini güçlendirecek nice uygulama ve yenilik ortaya koymuştur.³ İsmail Kara, Cumhuriyet ideolojisince İslâm’ın devre dışı bırakılarak, modernleşmenin gerçekleştirildiğini ifade eder (Kara, 2016: 28). Hikâyede, anlatıcı yazar, modernleşmenin olumsuz sonuçlarından biri olarak dinî hayatın zayıflamasından şikâyetçi görünmektedir. Bu nedenle anlatıcı yazar, hikâyede gelenek ya da daha geniş mânâda Türk-İslâm medeniyetini temsilen ahşap evlerin yer aldığı mahallenin sakinleri ile modern hayata ait apartmanların, gökdelenlerin kapladığı semtlerin sakinlerini ve yaşam tarzlarını karşılaştırır.

Suna, Cumhuriyet ideolojisinin, dinin toplumdaki yeri üzerinde yarattığı söz konusu değişimden etkilenen günümüz neslini ve aydınını temsil eder. Suna’nın, üç nesil önceki ataları kırsaldan göç ederek Üsküdar Fıstıkağacı semtinde ahşap bir konağa yerleşmiştir. Suna doğduğunda bu ev kentleşme sürecinde apartmana dönüşür. Suna’nın ailesi, mahallede sevilen sayılan, herkesin yardımına koşan, komşuluk ilişkilerine önem veren, birlik ve beraberliği önemseyen bir ailedir. Suna’nın annesi edebiyat öğretmeni, babası ise tarih öğretmenidir. Suna’nın bir de eczacı olan Sevim adlı bir ablası vardır. Babasını ortaokul ikinci sınıftayken kaybeder. Annesi, anneannesi ve ablasıyla birlikte Fıstıkağacı’nda sonradan apartmana dönüşen, ancak kendilerine ait bahçesi olan dairede yaşarlar. Apartmana geçtikten sonra da bahçelerinde, dedelerinden gelen komşuluk geleneğini sürdürürler. Küçük yaşta iken anneannesi ona Kur’ân-ı Kerim okumasını öğretir. Kendisi çocukluğunda mescide gitmesine, oruç tutmasına rağmen, büyüdükçe dinî yönden ihmalleri artar. Üstelik anne ve babası da dinî vecibelerini tam olarak yerine getirmemektedir. Beş vakit namazı kılmazlar, öğretmen olan annesi başörtüsü kullanmaz. Babası da sadece Cuma namazına gider. Kutlu, bu yarım din anlayışının Cumhuriyet Türkiye’sinin memur ailelerinde görüldüğünü, iman sahibi fakat, zayıf amele sahip nesillerin yetiştiğini vurgular. Cumhuriyet döneminde inkılapların büyük bir kısmı, İslâm dininin toplumdaki yerine karşılık yapılmıştır. Yönetici kadronun, laiklik ilkesini yerleştirmeye yönelik çabaları toplumda dinî hayatın zayıflamasına, hatta din bilgisinin unutulmaya yüz tutmasına ortam hazırlamıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’ndan sonra okullardaki din dersleri ve imam-hatip okulları, ihtisas medreseleri ile İlahiyat Fakültesi ortadan kaldırılır. Bu nedenle ülkede hakîkî din adamlarının yetişmesi konusunda uzun zaman sıkıntı yaşanır. Öyle ki halk, namaz, hutbe, cenaze gibi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları, gençlere din bilgilerini öğretecek,

³ Bkz.: Şerif Mardin. (2017b). Türkiye, İslam ve Sekülerizm, Çev.: Elçin Gen, Murat Bozulolcay, İstanbul: İletişim, s. 67-80, Şerif Mardin. (2017a). Türkiye’de Din ve Siyaset, Çev.: Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, 20. Bs., İstanbul: İletişim, s. 63-66, İsmail Kara. (2016). Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslâm, 7. Bs., İstanbul: Dergâh, s. 31-32/53-77.

örnek olacak hoca bulamadıklarına dâir Diyanet Başkanlığı'na şikâyet dilekçeleri yazar. Üstelik İslâmî ilimler alanında yetersiz, liyakatsiz insanların din müfşidi, vaiz ve müftü olarak görevlendirilmesi, halkın dinî ihtiyaçlarının giderek karşılıksız kalmasına yol açar. Din dersleri okullarda okutulmadığı gibi ailelerin kendi çocuklarına din dersi ya da Kur'ân-ı Kerim dersi vermesi de engellenir. Okullarda ve kurumlarda din aleyhinde propagandalar artar. Dolayısıyla çok partili hayata geçiş dönemine kadar toplumda büyük bir din boşluğu ortaya çıkar (Kara, 2016: 138-152). Bu şartlar altında da “yeni nesle mensup birçok genç de, kendilerinin mânevîyattan tamamen mücerret bir halde yetiştirildiklerini acı acı itiraf etmektedir.” (Kara, 2016: 144).

Hikâyede, modernleşme ve Cumhuriyet dönemi inkılaplarının yarattığı din boşluğunun ve laik dinî hayatın eleştirisi önde gelen konulardandır. Bu nedenle “Sevincini Bulmak”ta, eksik amelli din anlayışının meydana getirdiği “huzursuzluk” üzerinde durulur. Suna, üniversite yıllarında Allah'ın emirlerini hakkıyla yerine getirememenin, başörtüsüne mesafeli kalmanın, namaz kılamamanın huzursuzluğunu yaşar. Ayrıca 20.yüzyılın sonlarında artan başörtüsü meselesi nedeniyle başörtülülerin ikna odalarında zulüm ve baskı görmelerinden dolayı da huzursuzdur. Cumhuriyet döneminde 1947-1951 arasında Diyanet İşleri Başkanlığı yapan Ahmet Hamdi Akseki, 1950 yılında üst makamlara yazdığı bir raporda yirmi altı senedir devam eden söz konusu dinî boşluğun önlenmesi için alınması gereken tedbirlerden bahsederek, mânevîyata vurulan darbenin toplumda ve fertlerde buhranlara yol açtığına vurgu yapar (Kara, 2016: 144-145).

1949 tarihli “Huzur” romanı da Cumhuriyet ideolojisinin dinî tutumundan izler taşır. Tanpınar, “Huzur” hakkında yapılan bir mülâkatta, romanına “Huzur” adını vermesinin nedenlerinden birinin de dinî inançlardaki zayıflamayla ilgili olduğunu şöyle açıklar: “Çünkü huzursuz bir dünyada yaşıyoruz. Çünkü insan kendisi ile barışık değil. Değerler karşısında ve insan karşısında yeniden düşünmeye mecburuz. Çünkü her şeyden şüphedeyiz. Ve nihayet arkamızda eskisi gibi o kadar kuvvetle Allah'ı hissetmiyoruz. Hülâsa huzursuzuz, onun için...” (Tanpınar, 2004: 211).

Bilindiği üzere otobiyografik unsurlar taşıyan “Huzur”da, roman kişisi Mümtaz'la yazar Ahmet Hamdi Tanpınar'ın din hakkındaki görüşleri, benzerlikler taşımaktadır. Çünkü Mümtaz, Tanpınar'ın hayatından ve kişiliğinden izler taşır. “Sevincini Bulmak” hikâyesinde Suna, “Huzur” romanının, “kriz-entelektüel” sebebiyle yazarının huzursuzluğunu taşıdığına inanır. Anlatıcı yazar Kutlu da, hikâye içinde araya girerek Tanpınar'ın din konusunda pasif kalmasını eleştirir. Tanpınar'ın, “hem doğuyu, hem batıyı, hem resmi, hem müziği, ilaveten mimariyi” (108) bilmekte olduğunu ancak sanatı aşamadığını ve camiye gidip iki rekât namaz kılamadığını belirtir. Suna da, iç monolog yoluyla Türk aydınının Tanzimat'tan beri kendi insanına, inancına, kültürüne, geçmişine, yabancılaşmakta olduğunu düşünür: “Aydınımız böyledir, dindar olmaktan, dini yaşamaktan korkar, çekinir. Bu yüzden hayatın mânâsını tam kavrayamaz. İki cami arasında bînamaz. İnsanı dinle buluşturmeyen sanatı küçümsemiyorum ama neye yarar ki? Peki ben? Bendeki uçsuz bucaksız keder” (127). Bir aydın olan Suna'nın din ve toplumsal meseleler karşısındaki tavrından yola

çıkarak aydın meselesine de değinmek gerekir. Birçok edebî ve fikrî eserde aydın meselesi çeşitli veçheleriyle ele alınıp tartışılmıştır. Sosyolog Şerif Mardin, makalenin konusuna uygun olarak aydınların yetiştiği bilgi ve kültür ortamı ile ilgili şu ifadelere yer verir: “Laik Türk aydınlarının kültürü, Batı’dan kaynaklanan yapı taşlarından oluşmuştur. Bu kültür, Batı modelinde plastik sanat yapıtlarına, günlük yaşamı tanımlayan tarzda bir romanın gelişmesine, çok sesli müziğe, Darwin’in evrim bilgisine ve Türk halk biliminin ‘museification’u yaratmaya yönelik bir çaba içerir.” (Mardin, 2017a: 214-215). Zaman zaman anlatıcı yazar da hikâyenin kişisi rolüyle Suna ile diyaloga girerek aydınların kültürün bir unsuru olarak din ile ilişkisi hakkında düşüncelerini dile getirir. Suna, içten içe kendi değerlerine dönmeyi istese de inanç ve yaşantı olarak Tanpınar’ı aşmakta zorlanır. Huzursuzluğunda Tanpınar’ı aşamamanın da etkisi vardır. “Namaza sahip çıkamayınca doğrusu başörtüsünü hiç düşünmedim. Peki ne oldu? Huzursuz biri olup çıktım.” (109) der. Suna, bu nedenle kendi îmânını, ameli eksik îman olarak yorumlar. Aydın meselesi üzerinde düşünenlerden biri de Sosyolog Cemil Meriç’tir. “Mağaradakiler” adlı eseri “aydın, entelektüel, intelijansiya” kavramlarını ve tarihî gelişimlerini ele alır. Cemil Meriç, Türk aydınının Avrupa’nın maddî yükselişiyle birlikte, müstağrip⁴ adlı yeni bir insan tipine dönüştüğünü ve mâzısından koptuğunu, hatta ana dilini de unuttuğunu dile getirir. Müstağripler, Batının tarihini göz ardı ederek fikriyatını anlamadan ezberlemiş ve kendi gerçek dışı ideolojilerini yaratmışlardır. Meriç, bu durumun 1960’lara kadar sürdüğünü ifade eder. 1960’tan sonra Batının değerlerine sâdık kalan müstağripler için din, artık gericilik olarak kabul edilir (Meriç, 2015: 228-230). “Sevincini Bulmak” hikâyesinde Suna, Kaşgari Tekkesi’ndeki dilek kuyusundan dilek tutup su içtiği halde, Batılı değerleri benimseyen Psikiyatrist Ali Balkan, bu davranışı hurafe olarak görür ve mikroplu olduğu korkusuyla suyu içmez. Ali Balkan, çoğu zaman, halkın benimsediği ve inanarak devam ettirdiği birçok davranışa şüpheyle bakar ve geleneğe, millî kimliğe aidiyetini yitirmiş olmanın verdiği bocalamayı ve huzursuzluğu yaşar.

Görüldüğü üzere “Sevincini Bulmak” hikâyesi, 21.yüzyıl aydınının kendiyile hesaplaşması ve özüne dönme çabasıdır. Netice olarak iki eserde de Tanzimat döneminde başlayan modernleşme ve laiklik faaliyetleri ile dönüşen, maddî hayata ağırlık veren, içindeki büyük mânevî boşluk ile arayış ve sorgulama içine giren aydın meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Kısacası, Tanpınar’ın, Mümtaz’ın, Suna’nın, hatta benzer sebeplerle Ali Balkan’ın yaşadığı huzursuzluk, aydının kültür ve din ile olan ilişkisiyle bağlantılıdır. Cemil Meriç, “hafızasız” olarak nitelendirdiği aydınları, “namuslu aydın”ların uyandırması gerektiğini, sanatın vazifesinin de bu uyanışı gerçekleştirmek olduğunu ifade eder. Meriç’e göre sanat da din gibidir, ayırmaz birleştirir. Bu yolla “yolunu şaşırın sözde aydınların” irşad edilmesini savunur (Armağan, 2018: 37). Bu noktada Meriç’in sanat ile din arasında kurduğu bağ ile,

⁴ Cemil Meriç, müstağribi şöyle tanımlar: “Müstağrip, Kırk Haramilerin mağarasına dalıp Şark’ın, bilhassa Müslüman Şark’ın kaybettiği hazineleri ülkesine taşıyan adamdır. Müstağrip henüz yalnız ihtişamı görülen fakat neye mal olduğu ve olacağı belli olmayan yeni keşfedilmiş bir dünyanın mahiyeti meçhul değerlerini aktaran bir adamdır. Bir kelimeyle fatihtir, önce malzeme yığılır, sonra ayıklanır ve süzülür.” Mustafa Armağan. (Haz.) (2018). Cemil Meriç Konuşuyor, İstanbul: Ketebe, s. 41.

Mustafa Kutlu'nun dine ve hakikate ulaştırma amacı güden sanat poetikasının benzeştiği söylenebilir

“Sevincini Bulmak” hikâyesinin başkişilerinden Ali Balkan, Rumeli'den Bursa'ya yerleşmiş bir ailenin 3. neslindedir. Aile giderek zenginleşmiştir. Ali Balkan, kolej mezunu, çapkın, yakışıklı, sevilen, sportmen bir adamdır. İngiltere'de sinema tahsili yapar. Felsefe ve mistisizme meyleder. Çin ve Hindistan'ı gezer. İngiltere'de psikoloji okur ve bu alanda doktora yapar. Eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a yerleşerek burada bir klinik açar. Magazin haberlerine konu olan tanınmış playboy olarak da şöhret bulur.

Ali Balkan da Suna'nın ailesi gibi sadece Cuma namazı kılan, oruç tutan, zekât veren bir ailede yetişir. Ancak koleje gidince dinden tamamen uzaklaşır. Yetişkinlik döneminden itibaren içindeki boşluğu doldurmak için çeşitli arayışlara yönelir. Bu süreçte felsefe, mistisizm ve psikiyatri alanlarında eğitim alır. Yine de dinî anlamda tatmin olamaz. Tıpkı bocalama içerisinde olan Tanpınar gibi “Tanrıya inanıyorum, ama tam Müslüman mıyım, bilmiyorum” der. Ancak metinlerarası ilişkiler yoluyla “Bunu diyen ben miyim, Tanpınar mı?”(171) sözleriyle Tanpınar'a gönderme yapar. Tanpınar, 11 Ocak 1962 tarihli günlüğünde şu cümleleri yazıya dökmüştür: “Allah'a inanıyorum. Fakat tam Müslüman mıyım, bilmem. Fakat anamın, babamın dininde ölmek isterim ve milletimin Müslüman olduğunu unutmuyorum ve Müslüman kalmasını istiyorum.” (Tanpınar, 2010: 332). “Huzur” romanında Tanpınar'dan izler taşıyan Mümtaz da benzer şekilde şöyle der; “Bilmem, tam dindar mıyım? Herhalde şu anda dünyaya çok bağlıyım. Fakat ne Allah ile kulunun arasına girmek isterim, ne de insan ruhunun büyüklüğünden, imkânlarından şüphe ederim. Kaldı ki bunlar millî hayatın kökleridir.” (190) Görüldüğü üzere Ali Balkan ve Tanpınar, hatta Mümtaz, îman sahibi olmalarına rağmen dine mesafeli kalmayı, dini, bir kültür meselesi olarak kabul etmeyi tercih ederler, ancak yaşadıkları dinî boşluk nedeniyle kaygılarını yok edememenin ikilemini yaşarlar.

Ali Balkan, yurtdışında eğitimini tamamlayıp yurda döndüğünde, bu kez de etrafını saran para, kadın ve şöhretten sıyrılamaz, “hâlâ çukurda” (172) olmanın huzursuzluğunu yaşar. Kendisini düşüğü bu çukurdan ancak Suna'nın çıkaracağına inandığı için onunla tanışmak ve ona tutunmak ister. Ancak Ali Balkan, kültürüne ve dinine yabancılaştığı için Suna ile birlikte gittiği Eyüp Sultan'da halka, cemaate karışamamanın huzursuzluğunu duyar. Bir aydın olarak şu sözlerle bir özeleştiride bulunur: “Dünyaya nizam vermektir işimiz, beğenmemek, eleştirmek.”(174) Birçok aydın gibi, Cumhuriyet ideolojisinin ana fikirleri olan “düzen ve ilerleme”yi (Mardin, 2017a: 215) benimsemiş olan Ali Balkan, yukarıda değinilen aydın yabancılaşmasının bir neticesi olan, yapıcı olmaktan ve çözüm önermekten uzak aydın tavrından rahatsızdır. Besim F. Dellaloğlu da, Türk aydınının, modernliğin bir gereği olarak “kendine, içeriye” bakış getirmemesini eleştirmektedir (Dellaloğlu, 2013: 162). Ali Balkan, kendi gibi yabancılaşmış aydınların cemaate katılmak, camiye girip namaz kılmak yerine, enerjilerini kuram ve teoriye harcadıklarını, dolayısıyla ânın, yaşamın, canlılığın, devamın dışında kaldıklarını düşünmektedir. Kendini bu anlamda bir “tutunamayan” olarak tanımlar. Kutlu yine anlatıcı yazar olarak araya girer ve ciddi

anlamda bir aydın eleştirisi olan Oğuz Atay'ın "Tutunamayanlar" romanına gönderme yaparak Türkiye'de aydınların "tutunamama" gibi yaygın bir nitelermeyi sahiplendiklerini ironik bir tutumla dile getirir (175). Bu noktada hikâyelerinde araya giren, kendi görüşlerini ve poetikasını dile getiren, yazar Mustafa Kutlu'nun aydın ve sanatçı tavrına da yer vermek gerekir. Mustafa Kutlu, Tanpınar'ı sanatı aşır camiye girememek, ibadet edememekle eleştirirken kendi aydın tavrını "eyleme geçme" ile ortaya koymaktadır. Bu itibarla sanat poetikasını Suna'nın ağzından şöyle ifade eder: "Varlığımız din ile ölüm ötesini kabul ile mânâ kazanıyor. Dine ulaşmayan yol, ister felsefeden ister sanattan geçsin, menzile ulaşamaz."⁵ (200) Dolayısıyla Ali Balkan'ın huzursuzluğunun nedeni, kendi dinî ve mânevî değerlerine yabancılaşmasıdır. Koçak, modernizmin dinî değer yitimine uğrattığı insanın "dünyadaki varlık amacından sapma gösterdiğini" ve bu durumun da insanın yitimine yol açtığını ifade eder (Koçak, 2019: 208). Ali Balkan'ın yaşadığı ruh hali bu kopuşun ve yitimin bir sonucudur. Suna, Ali'ye nispeten daha şanslıdır. Çünkü modernizmin hor gördüğü geleneksel değerleri hâlâ yaşatan bir ailede ve mahallede yetişmiştir. Bu nedenle, Eyüp Sultan'da iki rekât namaz kılabilenkte, halka karışabilenkte ve dinî gerekliliği yerine getirebilenkte. Ali ise, Suna'da "saf îman" olarak adlandırdığı bu samimiyetin ve arılığın ışığını görüp etkilenir. Suna'daki îmanın yardımıyla hayatın mânâsını bulabileceğini ümit eder. Suna da hayatın mânâsını sorgulamakta, arayışını sürdürmektedir. Kutlu, birçok hikâye ve denemelerinde, hayatın mânâsını, Âmentü'ye inanmak ve kalbin sesini dinleyerek Allah'a yönelmek şeklinde özetler (Kutlu, 2019: 5). Suna da îman sahibi bir aydın olarak Allah'a giden yolun Âmentüye inanmaktan, dil ile ikrar, kalp ile tasdikten geçtiğinin bilincindedir (198). Suna, "Ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler, yani ibadet etsinler diye yarattım" âyetinin, insanoğlunun varlık sebebi ve tutacağı yol olduğunu, dolayısıyla Müslüman için Kur'ân ve sünnetin, îman ve amelin yol olarak benimsenmesi gerektiğini dile getirir. Nihayetinde Suna, henüz gelenekten kopmamıştır ve insanı "huzur"a kavuşturacak hidayet yolu hakkında bilgi sahibidir. Ayrıca her duasında Allah'tan hidayet istemektedir. Sonuç olarak Suna'nın bulunduğu merteye, tasavvufi düşüncede ilme'l-yakîn mertebesini hatırlatmaktadır. Suna'nın, îmanı, ilmiyle amel etme ve ibadet safhasına, yani eylem seviyesine yükselbilmesi için aşması gereken nefsanî istekleri vardır. Kutlu'ya göre şehir hayatı ibadetlerin düzenli yapılmasını ve Allah'a hakkıyla yönelmeyi engellemektedir. Bu nedenle hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Suna, büyük bir feragat ile yaşadığı şehri ve modernliğin getirdiği konforu terk ederek Kutlu'nun tavsiye ettiği eylemi gerçekleştirecektir.

Ali Balkan da dinin bir tecrübe olduğunu, hal'in söze kolay dökülmeyeceğini, hareketin yani ibadetin gerekli olduğunu gözlemlemiştir. Felsefe ve mistisizm kitapları, onu eyleme yöneltmekte yeterli olamadığı için arayışa yönelmiş ve Suna aracılığıyla amel etmekte karar kılmıştır.

⁵ Hikâyenin sonunda yazar Kutlu, hikâye kişisi Suna ve okur bir oturum yaparak hikâyenin sonu ve Kutlu'nun poetikası hakkında konuşurlar. Suna, yazarın poetikasını şu sözlerle özetler: "Sanat bizi hakikatin eşğine kadar taşır. Ondan sonrası dua, yani din. (...) Yola Besmele ile çıkıyoruz. İbadet, riyazet, ahlâk ne varsa mânevîyat adına yolcunun yanında. Onu bu yolda coşturan şevke getiren hikmet ile âhenk, yani sanat." (295-296).

“Huzur”da da Nuran, Mümtaz’ı eyleme sevk etmeye çalışır. Bu noktada, Mümtaz’ın sürekli geçmişte yaşamasının, sanata ve büyük düşünceye sığınmasının iç yüzünü kavramak ister. Nuran’a göre, “Asıl mühim olan şey insandır.” Mümtaz’da hareketin, eylemin az olduğunu düşünür ve Mümtaz’a “Peki ya hareket”. “Aksiyon mânâsına söylüyorum. Büyük yollarda kendisini denemek.” diye sorar (124). Mümtaz, hayata kendi benliği arkasından, bir sanatçı tavrıyla, güzellik arayışıyla bakmakta, sanattan ve güzellikten beslenmektedir. Mümtaz için hayatın kesif ve sanat eseri kadar güzel yaşanması önemlidir. Bu nedenle Şeyh Galib’i ve çevresini, kurmaca bir eserde ele almak ister. Çünkü, Şeyh Galip ve Dede Efendi gibi büyük sanatçılar, sade bir hayatı, bir sanat eseri kadar güzel yaşayarak nefislerine sâdık olmayı başarmış insanlardır. Mümtaz, Şeyh Galip hakkındaki romanında bu hayat tarzının sırrını aramaktadır.

Ali ile Suna’nın dindeki bocalamaları, evliliklerinin ilk üç yılında ortadan kalkmış gibidir. Birlikte namaza başlar ve Kur’ân okuma dersleri alırlar. Ramazan ayında karşılıklı mukabele okurlar. Ali Balkan’ın akrabaları, karı kocanın namaz kılmasını tuhaf karşılar, ama onlar aldırılmayarak Müslüman olduklarını ifade etmekten çekinmezler. Gerçek Müslümanlığı yaşayarak öğrenirler. Suna, çevrenin tepkilerinden çekindiği için okuldayken namazlarını odasında gizli gizli kılmaya devam eder. Din konusunda bu sakınma tavrının sebebini, yukarıda da değinilen aydınların Cumhuriyet dönemi din anlayışının etkisinden henüz kurtulamamış olmalarına bağlar:

“Devlet ferdi, aileyi, cemiyeti kanun gücü ile din dışı bir hayat tarzına mahkûm etti. Osmanlı neticede bir din devleti idi, Cumhuriyet Türkiye’si laik olmayı seçti. İbadet yasaklanmadı ama eve ve camiye hapsedi. Din, eğitimden kıyafete, siyasetten iktisada hayatın her noktasında etkili ve görünür olmaktan çıkarıldı. Özetin özeti bu. Peki sıkıntı nerede? Sıkıntı şurada: İslâmiyet diğer dinler gibi değil. Mensuplarının bütün hayatını tanzim ediyor ve bir hayat tarzını mecbur kılıyor. Sofra âdâbından tuvalet âdâbına kadar. (...) Bu sebeple dini, hayatın dışına çıkararak seküler anlayış ile uyuşması muhaldir. Müslümanlıkta din işi devlet işinden ayrılmaz. Sıkıntı-çelişki burada. İki asırdan beri İslam’ı terakkiye mani olarak kabul ettiğimizden ‘hem Avrupalı olalım hem Müslüman kalalım’ tezinin çıkmazını yaşıyoruz. Aslında İslâm’ı değil terakkiyi (231) tartışmak lazımdı. Nedir bu vazgeçilmez kavramın aslı-faşlı? Ne Avrupalı olabildik ne tam Müslüman. Üniversitede mescit olmadığından böyle kapıları kilitleyip gizli gizli namaz kılıyoruz. Namaz kılan bir öğretim üyesi mürtecidir ve onun üniversitede yeri yoktur. Korku dağları bekliyor ve biz zaruret icabı iki yüzlü olmayı seçiyoruz. Ahlâkını çiğneyen birinin kişiliği, fikri, zikri kaç para eder.”(232)

Görüldüğü üzere uzun zaman din, ilerlemeye, inkılaplara engel olarak görülerek gündelik hayatın dışına itilmiştir. Dolayısıyla insanlar, özellikle belli bir mesleği olanlar, göz önünde bulunanlar, dinlerini inandıkları şekilde yaşamak konusunda büyük baskı ve engellerle karşılaşmışlardır. Suna, yazarın deyişiyle “ikbal devri” olarak anlatılan 2000’li yıllara yetişse de hâlâ o sıkıntılı günlerin etkisinden kurtulamamaktadır.

Evliliklerinin üçüncü yılından sonra Ali, istikametini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Hastalarından dolayı ikindi namazlarını kaçırmaya başlaması kendisini huzursuz eder. Müslüman saatine yaşamını uyduramamaktan, nefsiyle baş edememekten rahatsızdır. Bir desteğe ihtiyaç duyar, bir şeyhe intisap etmeyi bile düşünür. Ancak dönemin imkânlarının gerçek şeyhleri bulmaya elverişli olmaması gerekçesiyle arayışa yönelemezler. Ali'nin yaşadığı sorunlar, çalışma hayatında nefsinin istekleriyle mücadele eden herkesin yaşayabileceği sorunlardır. Böyle bir tehlike anında nefse karşı mücadelede kararlı olmak, Peygamber Efendimizin tavsiyesi olan orta yolu tutmak çözüm olarak dile getirilebilir. Ancak Ali, zayıf bir karakterdir. Suna ile çıktığı yolda birlikte istikrarlı ilerlemek, nefsi için engeldir. Yıpratıcı bir hayata sürüklenen Ali, artık yardım da istemeyerek eşini kendinden uzak tutar. Bir süre sonra da nefsi kazanır ve eski haz merkezli hayatına geri döner.

Suna yola birlikte çıktığı refikini kaybetmiştir. Eşinden hiçbir şey beklemeyerek evden ayrılır. Dinî görevlerini yerine getirebilmek için hayatında büyük bir değişikliğe yönelir. Mesleğinden, çalışmalarından ve İstanbul'daki hayatından feragatle bir köyde inzivaya çekilir.⁶ Tesettürü benimser, Müslümanca yaşamının huzuruna erer. Hikâyenin sonunda köydeki evinden izlediği kar manzarası da bu huzurun göstergesidir: “Dışarıda kar, içeride çocuklar. Artık bir işim ve bir sürü çocuğum var. Mesudum. Bu gidişle sevincimi bulacağım.”(293) Mustafa Kutlu'nun hikâyelerinde köy, öze dönüşü, içe çekilmeyi, Allah'a yaklaşmayı temsil eder. Bu bağlamda yazar, hikâyelerinde köy-kent ikilemine sıkça başvurur. “Köy, tarımsal üretimi, tabiatla iç içe yaşamı, sıcak insanî ilişkileri, gelenek ve inançlara bağlılığı, modern kent ise bütün bunları dışlayan, insanlık ve fitrat dışı bir hayatı temsil etmektedir.” (Tosun, 2004: 52). Sonuç olarak, Suna, şehirde gizli gizli kıldığı namazını, köyde tefekkürle kendini Allah'a daha yakın hissederek kılabilen, maddî kaygılardan ve isteklerden, kötü ve menfaat düşkünü insanlardan uzakta, toprakla, insanla, Allah'la bağını sağlamlaştırmak için kendini âdeta yeniden inşa etmektedir. Bu nedenle bir aydının kentten köye göçü/dönüşü, köklerine yani Allah'a dönüşü ve yenilenerek topluma hizmet etmeyi temsil eder.

Sonuç olarak, Mümtaz, yazarı Tanpınar'ın din konusunda ârâfta kalmasının etkisini hissettirmekte, dinî uzaktan gözlemleyerek bir sanat ve kültür meselesi olarak kabul etmeyi daha güvenli bulmaktadır. Dini, hayatlarında bir irşat ve ahlâk unsuru haline getirerek nefislerini terbiye etmiş insanların mütevazı ve üretken yaşamlarına büyük bir sevgi ve saygı duymakta, ancak onların yaşantısını benimsemekten kaçınmaktadır. Hikâyede ise iki eser arasında geçen yetmiş yıllık bir süreçten sonra Cumhuriyet ideolojisinin yarattığı baskı ortamının da geride kalmasıyla din, kültürel bir mesele olmaktan çıkarak amel ve ibadet boyutuyla yaşanan, canlı bir unsur haline gelir. Hikâye kişileri dinî boşluğun yarattığı huzursuzluğu aşmak amacıyla

⁶ Mustafa Kutlu'nun hikâyelerinde aydınların, kentten köye göçüne de sıklıkla yer verilir. Çünkü köy, yukarıda da belirtildiği gibi iyiliği, mânâyı, toprağa, öze, Allah'a dönüşü temsil etmektedir. Fahrettin Aydın, Mustafa Kutlu'nun eserlerindeki bu göçü tersine göç olarak yorumlar. Ona göre kimi göçler, zorunluluktan kimileri ise keyfi olarak yapılmaktadır: “Uzun Hikâye, Mavi Kuş, Zafer Yahut Hiç ve Tirende Bir Keman'daki tersine göçler zorunluluktan kaynaklanırken; Ortadaki Adam, Beyhude Ömrüm, Kapıları Açmak ve Hayat Güzeldir'deki tersine göçler keyfiyetten kaynaklanır.” Bu göçlere “Nur” hikâyesi de eklenmelidir. Fahrettin Aydın. (2016). Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Tersine Göç, *Journal of Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, TÜBAR*, S.39, s.16.

ilimleriyle amel etmek seviyesine geçerler. Suna ve Ali'nin dinî yaşantılarında yaşadıkları değişim bu duruma örnektir.

3.AŞK

“Huzur”, Türk edebiyatının en güzel aşk romanı olarak tanımlanır. Mümtaz ile Nuran, bahar mevsiminde bir ada vapurunda tanışır. Romanda her şey bu aşkın etrafında bir araya gelir. Mümtaz, Nuran'ın Boğaziçi'nde yetişmesine, Türkçeyi teganni edercesine konuşmasına hayran olur. O derece ki Mümtaz için kadın güzelliği, İstanbullu olmak, Boğaziçi'nde yetişmek, Nuran gibi Türkçe konuşmak vs. şartlara bağlanır. Mümtaz için ilk aşk Nuran'dır. Bu aşk, Mümtaz'ın zihninde, İstanbul, Boğaziçi medeniyeti, mûsikî ve kadınla iç içe geçerek Mümtaz'ın sanatkâr tarafını besler. “Mümtaz, Nuran'ın şahsında İstanbul medeniyetinin izlerini arar.” (Koç, 2013: 153). Nurdan Gürbilek'in, “Tanpınar'ın romanlarında kadınlar geri dönmek istenen bir geçmişin, sürekliliği kurulmak istenen bir kültürün ya da ulaşılmaya çalışılan bir bütünlüğün, hemen her zaman kendilerini aşan bir hakikatin simgeleri olarak çıkar karşımıza.” (Gürbilek, 2016: 21) sözleri, Tanpınar'ın aşk ve bütünlük arasında kurduğu ilişkiye dikkat çeker. Mümtaz da roman boyunca, Tanpınar'ın bir yansıması olarak geçmişle kurulan bağ vesilesiyle gerçekleşecek olan bu bütünlüğün peşindedir. O halde, Mümtaz için aşk, hem kendi sanat ve estetik zevkini tamamlayan hem de da mimarî, mûsikî ve medeniyet gibi devamlılığı sağlayacak önemli bir unsurdur.

Ayrıca, Mümtaz için “Nuran'ın aşkı bir nevi dindi. Mümtaz, bu dinin tek âbidi idi.” (166). Romanda aşkın Mümtaz'da yarattığı birlik duygusu tasavvufî düşüncede vahdet kavramıyla ilişkilendirilir. Mümtaz'ın, Nuran'ın vücudunu Allah'a giden en kısa yol olarak (182) yorumlaması da tasavvuf kültüründe yer alan beşerî aşktan ilâhî aşka geçişi hatırlatır. Dolayısıyla romanda tasavvufî kavramlar, aşkın birleştirici ve dönüştürücü gücü üzerinden kullanılır. Mümtaz, Nuran'ın aşkıyla yoğun duygular içindeyken coşkuyla “tam vahdet-i vücûd içinde” (182) olduklarını ifade eder.

Nuran ile Mümtaz, tanıştıklarının ertesi günü ada iskelesinde karşılaşarak görüşmeye başlarlar. İkisi de arada fazla tanıdık olduğu için birbirlerini yabancı görmezler. Böylece arkadaşlıkları hızla ilerler ve Boğaz vapurunda Nuran, Mümtaz'a aşk bestesi olarak anılan “Mahur Beste”yi okur. “Mahur Beste”, Nuran'ın ailesinde olumsuz etkileriyle anılan bir bestedir. Nuran'ın dedesi Talât Bey, “Mahur Beste”yi eşi Nurhayat Hanım'ın kendisini terk etmesi üzerine bestelemiştir. Dolayısıyla romanda “Mahur Beste”, bir leitmotiv olarak sonu ayrılıkla biten aşkı temsil eder. Aşkın başında “Mahur Beste”nin okunması, bu aşkın sonunu sezdirir gibidir. Nuran ve Mümtaz mûsikîyi sever, ancak baba tarafı Mevlevî, anne tarafı Bektaşî olan Nuran'da mûsikî, aile mirasıdır. Murat Koç, romanda, mûsikînin, sevilen kadının en tipik özelliği olduğunu ifade eder (Koç, 2013: 154).

Nuran, her ne kadar Mümtaz'ın ilgisinden hoşlansa da aşk konusunda kararsızdır. Çünkü, önceki evliliği hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Ancak, Mümtaz'la ikinci buluşmada tarihî bir köşkü gezdikleri sırada, aniden karanlık bir

aynanın önünde öpüşmeleri, ikisinin de birbirleriyle evlilik hayalleri kurmasına neden olur. Böylece bu aşkı kendi içlerinde kabullenirler. Nuran, dönüş yolunda Dede'nin Sultaniyegâh'ı ile Talât Bey'in "Mahur Beste"sini tekrar okur. Nuran'a göre "Böyle bir sevgi tesadüfe bırakılamazdı." (131). Bu nedenle büyükannesi Nurhayat Hanım gibi aşkı seçer. Aşk, Nuran'ın ailesinde acıyı ve ayrılığı temsil etmektedir. Büyükannesi ona "Atıl bu ava, yan ve yaşa, zira aşk yaşamının tam şeklidir" demektedir (137). "Mademki benim kanımı taşıyorsun, sen de sevecek, şu veya bu şekilde ıstırap çekeceksin! Bir kaderden kurtulmağa beyhude çalışma." (137). Nasıl ki Nuran, büyükannesi Nurhayat Hanım'ın genlerini taşıyorsa, Mümtaz da Talât dedesini hatırlar: "O da bu tecrübe için kökünden kopup gelenlerdendi." (138). Dolayısıyla aşk, Nuran'ın irsiyetinden gelen ve kaderini belirleyen bir tecrübeye dönüşür.

"Huzur"da, Nuran, Mümtaz ile olan birlikteliğinde kendinden çok Mümtaz'a güvenir, yaşına rağmen onu büyük ve kuvvetli bulur. Hayat karşısında bir düşüncenin adamı olmasını beğenir. "Ömrüme istikamet versin, bu kadarı yeter" der (183). "Çünkü sevdiği adamın düşüncesini paylaşmak, onunla yol arkadaşlığı yapmak aşkın başka bir nevidir." (183) diye düşünür. Nuran, Mümtaz'a nazaran daha fazla sorumluluğa sahiptir ve çevresinin etkisi altındadır. "Sevincini Bulmak"ta ise Ali Balkan, aşkın kendi hayatına bir istikamet vermesini ister.

"Sevincini Bulmak" hikâyesinin başkışisi Suna Esen, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Yeni Türk Edebiyatı anabilim dalında doçenttir. Suna Esen ile Psikiyatrist Ali Balkan bir sonbahar günü Türk edebiyatının önemli sanatçı ve edebiyat tarihçisi Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962) üzerine düzenlenen bir kongrede tanışır. Suna, "Şehir ve Tanpınar" üzerine, Ali Balkan da "Tanpınar'ın Rüyaları" üzerine bir bildiri sunar. İkili arasında kısa sürede bir arkadaşlık ve sevgi meydana gelir. Bir süre sonra da evlenirler. Bu aşk, Suna'nın mânevî olgunlaşmasına vesile olur. Hikâyenin başında Fuzûlî'ye ait ünlü bir gazelden alıntılan; "Aşk derdiyle hoşem el çek ilacımdan tabip / Kılma derman kim helâkim zehr-i dermanındadır" beytinde ifade edildiği gibi, Suna ıstıraptan beslenen ve olgunlaştıran bir aşk yaşar.

Ali Balkan, "din" bahsinde de yer verildiği üzere iyi şartlarına ve eğitimine rağmen içinde gitgide büyüyen bir boşluk duygusunun huzursuzluğundan kurtulmak, içindeki boşluğu doldurmak ümidiyle Suna'ya tutunabileceğine, onunla konuşabileceğine inanır. Suna, bu noktada Ali için masumiyeti ve "çukur"dan kurtuluşu temsil etmektedir. Ali Balkan, Suna'ya duyduğu ilgiyi aşktan da üstün gördüğünü şu sözlerle dile getirir: "Ruhumun temiz kalmış tek köşesine koydum onu. Beğenmek, sevdalanmak bir yana, hani Adjani falan dedim ya, onlar bir yana, esas olarak beni düşüğüm çukurdan çıkaracak bu kız dedim. Bilmeniz nasıl bir iştiyaktır bu. Aşktan da üstün diyeceğim geliyor." (172). Suna için ise Ali Balkan, beklediği aşka ve "sevincini bulma"ya işaretir. Böylece ikisi de bu aşkın kader olduğuna inanarak birbirlerini tanımaya karar verirler. "Ahmet Hamdi Tanpınar", ikisinin de ortak ilgi alanıdır. Hatta ilk görüşmelerinin başlangıç noktası olacak kadar önemlidir. Suna, Ali Balkan'ın magazin dünyasındaki kötü şöhretinden haberdar olmasına rağmen onunla görüşmeye ve onu tanımaya kararlıdır. Hikâyede yine metinlerarasılık

yoluyla yer verilen İsmet Özel'e ait "Ölüyoruz. Demek ki yaşanacak"⁷ dizesi de Suna'nın kaderine teslimiyetinin göstergesidir. Suna, ilk defa yaşadığı aşk için "Niyet hayır, âkıbet hayır" şeklinde duada bulunur. Dolayısıyla İslâmî inanişâ göre iyi ve temiz bir niyet hayırlı amel için büyük bir öneme sahiptir.

Ali Balkan, Suna aracılığıyla anlaşılma, iyileşme, adını tam olarak koyamasa da kendine, özüne, değerlerine dönmek ister. Ali Balkan, bu anlamda yalnızlığını Suna ile giderecektir. Suna da Ali kadar olmasa da hayatına yeni bir yön verme isteğindedir. Dolayısıyla bu aşk, öncelikle hayatın mânâsını bulma ve ona uygun yaşayabilme adına bir ortaklığı temsil eder gibidir. İkisi de fiziksel yakınlıktan ziyade rûhî ve kalbî birlikteliği önemser. Hikâyede, değişen değerlerden biri olarak aşkın günümüzdeki durumu da Suna'nın sözleriyle değerlendirilir. Suna, "aşk" ve "sevda" kavramlarının "ilişki" kelimesine indirgenmesini ve aşkın değişimini eleştirir: "Aşağılık bir kelime. Kaypak, sinsî, menfaatçi, hain. İlgi, alâka, münasebet olsa neyse. iğreti, muğlak. Ama günlük dilde, günümüzde gönül işlerini magazin boyutunda anlatmaya, daha açık konuşayım cinselliğe..." (160). Bu nedenle ikili, yaşadıkları arkadaşlığı "ilişki" olarak anmaktan ve ilişki denilen yozlaşmış birlikteliğe düşmekten sakınırlar. "Sevincini Bulmak" hikâyesinde aşk, günümüzde yozlaşan ve cinsî birlikteliğe indirgenen kadın-erkek ilişkilerinin aksine, aynı ruhu ve ideali paylaşan, kendine/içe/öze dönüşü temsil eden bir vâsıta. Onların arkadaşlığı "nefsini bilmek/Allah'ı bilmek" yolunda ilerler. Suna, Ali'yi tanıdıkça onun fiziksel güzelliğinden ziyade samimiyetinden ve kendisine yakın bulduğu fikirlerinden etkilenir. Daha ileriki aşamada ise beşerî aşk, ilâhî aşka yükselmeye vesile olur. Birbirlerini tanımak için İstanbul gezileri yapmayı planlarlar. "Huzur" romanında da Mümtaz ile Nuran tanıştıklarının ertesi gününden itibaren İstanbul'un özellikle mânevî ve kültürel semtlerini, türbelerini, câmilerini gezerler. Böylece iki eserde de aşk, din, İstanbul ve sanat iç içe geçer.

Suna, küçük yaşlardan itibaren kitap okumayı seven, üniversite yıllarından itibaren Tanpınar'a büyük sevgi ve ilgi besleyen bir edebiyat hocasıdır. Ali Balkan, gençliğinde edebiyat ve şiir sevdiğini, hatta şiir yazdığını ifade eder. Suna da şiir sevdalıdır. Ahmet Haşim gibi mûsikîye yakın şiiri sever. Ali Balkan da taklitte kaldığını görünce bırakmıştır şiiri. "Huzur"da Nuran'ın ailesi gibi Suna'nın ailesi de mûsikîye ilgilidir. Suna da türkülerini çok sever. Babası saz çalar. Sivas türkülerini söyler. Annesi ise Klâsik Türk mûsikîsi sever ve söyler. Anneannesinden ise ilâhîler dinlemiştir. İki eserde de mûsikî, sevilen kadınların ilgi alanıdır.

Suna, aşkı, mutlu bir yuvayı ister, ama daha çok saadeti tercih eder. Ali, Suna'ya bir kır menekşesi ile evlenme teklif eder. Çünkü Suna bir konuşma sırasında evlilikte eline plastik çiçek yerine kır menekşesi almayı tercih ettiğini dile getirmiştir. Plastik; bozulmuş olanı, sahteliği, yapay medeniyeti temsil eder. Oysa Suna, tıpkı kendisi gibi, doğal ve saf olanı, hakikati, güzeli tercih eder. Kendisi, bozulmamış değerlerin hâlâ var olduğu bir ailede ve mahallede yetiştiği için, "doğal"ın karşılığı olan geleneği ve kültürel değerleri korumaya özen gösterir. Ali, maddî hayattan mânevî değerlerin var olduğu bir hayata geçiş isteğini şu sözlerle dile getirir: "Mazbut

⁷ İsmet Özel'e ait "Yıkılma Sakın" adlı şiirin son dizesidir.

bir adam olayım. Paraların ve kameraların, her türlü patırtının uzağında. Sen-ben-çocuk. Belki bir çiçek, bir kedi, bir resim. Dünya ile âhireti birleştiren yolda her tür arzu ve ihtirastan sıyrılmış, kadere teslim olup.” (222). Görüldüğü üzere Ali, geçmişteki “çukur” hayatından kurtulmak için Suna gibi geleneği kendi yaşantısında devam ettiren bir kadınla evlenmek istemektedir. O bu sözlerinde samimidir. Çünkü Suna’da böyle bir hayatın mümkün olabileceğini sezmiştir. Böylelikle Ali, madde ve haz ağırlıklı olumsuz mânâda “modern” hayatından Suna’nın içinde yer aldığı mânevî ve huzurlu hayata geçmek ister. Suna, evlendiklerinde birlikte yaşayacakları evin, bahçeli, doğal ve küçük olmasını ister. Ne villa, ne yalı, hepsini elinin tersiyle iterek Çamlıca’da bahçe içinde bir evi tercih eder. Evine hediye edilen tezhiplerle süslenen bir besmele, Hilve-i Şerif ve sevdiği saksı çiçekleri de geleneği, güzelliği ve doğallığı temsil etmektedir. Suna, balayında Tanpınar’ın “Beş Şehir” eserindeki gibi ecdâdın izlerinin olduğu şehir ve kasabaları gezmeyi tercih eder.

“Huzur”un ilerleyen bölümlerinde Nuran ile Mümtaz’ın evlenmeleri çevresel faktörlerden dolayı giderek gecikir. Güzel bir aşkı yaşadıkları yaz aylarının son bulması ve sonbaharın gelişiyle birlikte birbirlerini daha az görmeye başlarlar. Nuran, ailesi için Taksim Talimhane’de ev tutar ve kışı orada geçirir, ancak aile ve akrabalarının kuşatması altında Mümtaz’ı daha çok özler ve onu kaybetme korkusu yaşar.

“Çünkü kendisini iyi tanıyordu. O, bir düşünceye, bir fikre, bir aşka kendisini tam veremiyordu. Eve girer girmez annesinin biraz çatık yüzü, Fatma’nın dargın halleri ona her şeyi unutturuyordu. Onun hayatı parça parça idi. Aynı evlerde yaşıyordu. Aşkın ve vazifenin evlerinde yaşıyordu. Birinden öbürüne geçtiği zaman az çok kendi de değişiyordu. Bütün bunların Mümtaz’ın gözünden kaçmadığını biliyordu. Bir gün, “Vücutlarımız, birbirimize en kolay vereceğimiz şeydir; asıl mesele, hayatımızı verebilmektir. Baştan aşağı bir aşkın olabilmek, bir aynanın içine iki kişi girip, oradan tek bir ruh olarak çıkmaktır! Demişti.”(196)

Mümtaz, sevdiği kadını çevresiyle paylaşmak zorunda kalmaktan dolayı kıskançlık hissine kapılır ve büyük ıstırap çeker. Nuran, aşklarının bir neticeye varması konusunda ümitsizdir, “Eninde sonunda bizi harap edecekler”(217) diye kaygılanmaktan kendini alamadığı günlerde yine üzüntüyle Mümtaz’a “Ben mahkûmum, sen kendini kurtar” derken bile bu aşkın sonunu sezmiş gibidir (219). İki âşık, kış aylarında bir an önce evlenmek için son kez harekete geçerler. Bir hafta Emirgan’da birlikte kalırlar. Nuran, kendini ait hissettiği bu evin bahçesi için çiçek ve meyve ağaçları dikmeyi planlar. Bahçede özellikle gül, krizantem, menekşe, badem, erik, şeftali, elma ağaçlarının olmasını istemektedir. Bir de bahçenin bir yanına kümes yapılmasını, böylece tavuk yetiştirmeyi düşünür. Boğaziçi medeniyetinin bir eseri olan bu evde sevdiği adamla birlikte yaşama isteği ve umudunu hâlâ canlı tutmaya çalışan Nuran, mekân üzerinden kültür, medeniyet, aşk ve aidiyet duygularını bir arada yaşar. Ancak başından beri ayrılıkla biteceği sezdirilen bu aşk, Suat’ın, Mümtaz’ın evindeki intiharıyla sona ermek durumunda kalır. Mümtaz’ın, aşklarını canlandırma girişimlerine rağmen, Suat’ın intiharı, aşklarının tüm hayatietini sona erdirir. Nuran, “Ne yapalım Mümtaz; kader istemiyor! Aramızda bir ölü var. Bundan

sonra beni bekleme artık! Her şey bitmiştir.” diyerek (330) aşktan ve Mümtaz’a dâir her şeyden uzaklaşır. Bundan sonra, çevresinin baskısına ve kızı Fatma’nın isteğine uymayı kabul ederek âdeta kendini cezalandırır. Romanın başından itibaren sanat, estetik, Boğaziçi, eski medeniyet, mûsikî gibi birçok konuda aynı zevki paylaşan Nuran ve Mümtaz’ın ayrılığı, yaşadıkları mükemmel uyuma oldukça terstir. Bu aşkın bitiş nedeni olarak çevrelerinin kıskançlığının gösterilmesi, iki tarafın da aşklarına yeterince sahip çıkamadıklarını, devam ettirmeye güç bulmadıklarını da sezdirmektedir. Nuran ve Mümtaz, birbirleri için mücadele edemeyecek kadar zayıf kişiliklerdir. Nuran, aşkı için mücadele konusunda zayıflığını itiraf etmektedir. Mümtaz da Nuran’ın çevresindeki tehlikeleri erkenden görecektir ve bertaraf edecek kadar hayatın içinde yer alan, güçlü ve kararlı bir kişiliğe sahip değildir. Bu nedenle de ikisi de başından itibaren evleneceklerine inanmazlar. Nuran, eski eşi Fahri ile yeniden evlenmeye ve İzmir’e taşınmaya karar verir. Dolayısıyla Nuran, istemediği bir hayata mâruz kaldığı halde, kendi ölümüne razı olarak başkalarının canlılığına kendini adar.

Netice olarak iki eserde de kutsala yaklaşan aşk, ayrılıkla sonuçlanır. “Huzur”da ayrılık acısı çeken ve Nuran’ı unutmakta zorlanan Mümtaz’dır. Bu süreçte Nuran’ın iç dünyasından çok bahsedilmez. “Huzur”un birinci ve dördüncü bölümlerinde romanın gerçek zamanı olan yaklaşık yirmi dört saatlik bir zaman diliminde Mümtaz, İstanbul sokaklarında dolaşır ve ayrılıklarının üzerinden aylar geçmesine rağmen, Nuran’a dâir anılarla yüzleşmeye devam eder. Birinci bölümde zihninde farklı düşüncelerle gezdiği Bedesten, Çadırcılar, Bitpazarı gibi mekânlar ona Nuran’la mutlu günlerini hatırlatır. Mümtaz bu dolaşma sırasında, eski, güzel günlerin hatırasını ve ayrılığın azaplarını bir arada yaşar. Yaşadıklarının ağırlığından kurtulmak için ölümü arzular. Çünkü aşk ve ölüm ikilemi, Mümtaz’ın çocukluğunda babasının ölümünden sonra yaşadığı acı ve haz içerikli anılardan kalan bir ikilemdir. Tanpınar, “Aşk ve Ölüm” adlı denemesinde sevdiği bir yazarın “aşk, ölümün gülümseyen yüzüdür” sözünün kendi bakış tarzına çok uygun olduğunu dile getirir: “Çünkü bu iki mefhumdan birini, ötekini hatırlamadan hiçbir zaman düşünmedim; hatta onlar benim için eş doğmuş mefhumlar değil, birbirini tamamlayıcı yegâne hakikatlerdir.” (Tanpınar, 2006: 134). Öte yandan, Mümtaz’ın ölüme sığınma isteği, aydın sorumluluğundan kaçışın göstergesi olarak da yorumlanabilir. Bu düşüncelerle boğuştuğu sırada Eminönü’nde karşılaştığı İclal ve Muazzez’den Nuran’ın eski kocasıyla barıştığı, ertesi gün, İzmir’de nikâhlarının kıyılacağı haberini alır ve kendi içinde bir sorgulama yaşar. Nitekim etrafındaki herkes, II. Dünya Savaşı’nın başlamak üzere olduğu o zor günlerde bir aydın olarak kendisinden çeşitli vazifeler beklemektedir. Berna Moran, Mümtaz’ın kişiliğindeki söz konusu çatışmayı şu sözlerle ifade eder: “Huzur, Mümtaz’ın bir masal dünyasına benzeyen, güzelliklerle dolu cennet hayatı ile ezilmiş insanlarla dolu acılı gerçek dünya arasındaki huzursuzluğunu, yani bir küçük burjuva adamının estetizmde bulduğu kişisel mutluluğu ile topluma olan sorumluluğu arasındaki bocalayışını dile getiriyor.” (Moran, ty: 222). Dolayısıyla romandaki huzursuzluğun bir diğer nedeni de boşlukta kalan mesûliyet duygusudur.

“Sevincini Bulmak”ta ise Suna, Ali’nin nefesine yenilerek kurdukları hayattan ve kendisinden uzaklaşmasından dolayı büyük üzüntü yaşar. Geceleri uyumakta zorlanır. Yaşadığı olumsuz durumu aşmak için; “Bu adamı unut. Televizyonu kapat. İşine odaklan. “İş insanı güzelleştirir.” gibi kendine telkinlerde bulunur. Bu ifadeler, Mümtaz’ın fikirlerinin mesûliyetini⁸ üzerine alma kararıyla benzeşir. Tanpınar, “Huzur” romanı başta olmak üzere birçok eserinde insanı merkeze koyarak ona mesûliyet yükler. Mümtaz, İkinci Dünya Savaşı’nın hazırlık günlerinde, Nuran’ı tamamen kaybettiği düşüncesinden de güç alarak mesûliyetini hatırlar ve “Huzuru Nuran’da değil, içimde aramalıyım. Bu da ancak feragatle olur.” (353) telkiniyle âdeta bir uyanış yaşar. Çünkü o güne kadar hayata kendi benliği ve duyguları arkasından bir estet gözüyle bakan Mümtaz, Nuran’ın ayrılığından sonra benliğini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. İhsan, Mümtaz’ın dağılmasını önlemek için, ondan “mesûliyetini taşıyacağı fikrin adamı ol”masını ister (333). Mümtaz, “Hayat benden fikir ve belki de mücadele istiyor. Hissî duruşlar değil” (334) diyerek bireysel acısından uzaklaşmaya karar verir. “Hakikaten sevenler de karşılık beklemeden severler.” (335) düşüncesiyle Nuran’dan bir şey beklemeden aşkına sahip çıkar. Ümitsiz olduğu anlarda, “Ben zayıf bir adamım, sadece zayıf yaratılmış bir adam” (336) diyerek kendine inancını yitirse de romanın son bölümünde, ölümü arzulayan öteki benliğini temsil eden Suat’ın ölüm teklifini kabul etmeyerek “aydın” mesûliyetini üstlenmesi, güçlü bir kişiliğe dönüşmek üzere olduğunu sezdirir. Mümtaz, Suat’ın hayaline “Ben yükümün derecesine yükselebilirim. Yükselmezsem altında ezilmeğe razıyım. Fakat seninle gelemem.” (390) demiştir. Böylece, mesûliyet sahibi bir aydın olarak kendini “yeniden inşâ” etmek için eline bir fırsat geçer. Tanpınar, bir röportajında Mümtaz’ın hikâyesinin devam edeceğini söyler.⁹

“Sevincini Bulmak” hikâyesinde Ali Balkan, Suna’dan ayrıldıktan sonra bir televizyon programında telefonla programa bağlanan bir hastaya söylediği, “Bazen gönüllü olarak yüklendiğimiz mesûliyeti taşımakta zorlanırsınız. Ve bunu belli

⁸ Huzur’da İhsan, insan, “Çalıştıkça ve bir şey yarattıkça kendisini bulur, iş, mesûliyeti, mesûliyet düşüncesi, insanı doğurur.” (246) der. Yeni Türkiye’nin kurulma aşamasında herkesin iş mesûliyetini yerine getirmesi gerektiğini, işin ve mesûliyetin önemini vurgular: “Çalışmağa, çalışacağı yolu hazırlamağa ve hatta çalıştırmaya mecburuz.” (256). Çünkü “İnsan mesûliyet duygusundan başlar.”(Huzur, 290) .Bu konuda Tanpınar da bir röportajda şöyle der: “Huzur’un daha ziyade münakaşa ettiği meseleler vardır. Bunların başında insanın kâinattaki yeri gelir. Bence insan, bütün kâinattan mesuldür.” Fakat heyhat ki insan bu mesûliyetinin çapında değildir. Kıymetleri çabuk unutulur, unutmaya bile, hayatın kendi vardır ve en iyi niyetli hareketlerimiz bile çok bedbaht neticeler doğurur. Dikkat ederseniz Huzur’un bütün kahramanları istemeden veya isteyerek müteaddi ve zalimdirler. Fakat aynı zamanda kurbandırlar. Hepsi böyledir. Nihayet bir de öteden beri peşinde olduğum kalkınma davamız ve kültürümüz karşısındaki vaziyetimiz var. Huzur, dediğim gibi asıl bu meselelerin münakaşasıdır. Garip bir zihni tembellik içinde yaşıyoruz. Eğer bu roman istediğim tesiri yapar ve bizi meselelerin münakaşasına alıştırsa mesut olurum. Mümtaz niçin çıldırır? Çünkü muharebenin mesûliyetini üzerinde alır. Yani mânevî yükünün altında ezilir. Hepimiz kâinattan, insandan mesûlüz.”(Ahmet Hamdi Tanpınar. (2004). Mücevherlerin Sırrı,3. Bs., İstanbul: YKY, 2004: 211). “Bence insanoğluna kendisinden ve kâinattan mesûl olduğunu öğretmekten başka çare yoktur. İnsan hayatın yapıcisidir ve her şekliyle ondan mesûldür. İnsan mesûliyetlidir.” (Mücevherlerin Sırrı, 2004: 205). “İnsanoğlu kendi ferdiyetini bile ancak içinde yaşadığı cemiyetle idrâk eder.”(Yaşadığım Gibi, 2006: 47). “İnsanoğlu her şeyden evvel mesûliyet hissidir ve bilhassa fikirlerinin mesûliyetidir. Ondandır mahrum edilen insan, kendiliğinden bir paçavra haline düşer.”(Yaşadığım Gibi, 2006: 61).

⁹ “Huzur” hakkında yapılan bir röportajda yazara Huzur’un devamı hakkında soru sorar. Yazar şöyle cevap verir: “Edecek, tabii edecek. Mümtaz ölmemiştir. Hâlâ yaşıyor ve yeni bir insan olarak doğmak için beni zorluyor. Fakat daha evvel Huzur’un öbür kısmını neşredeceğim, yani Suad’ın mektubunu. Küçük bir eser, okuyucu, orada Mümtaz’ın meselelerini daha başka bir planda görecek.” (Mücevherlerin Sırrı, 2004: 212).

etmemeye çalışırız. Bu, kişiyi aşırı yorar.” (10) sözlerini aynı zamanda kendine işittirir gibidir. Çünkü, Suna ile evliliğinde ve kendi değerlerine dönüş yolculuğunda üstlendiği mesûliyetleri sürdürememiş, bu yükün altında âdeta ezilmiştir. Başka bir açıdan, postmodern bir tavırla, bir psikiyatrist sorumluluğuyla âdeta “Huzur” romanına dâhil olmaya çalışarak Mümtaz’ın mesûliyetini taşımakta zorlanacağı konusunda metinlerarası bir uyarıda bulunmak istediği şeklinde de yorumlanabilir.

Suna, başından beri bu aşkı Allah’a teslimiyet içinde olduğu için ayrılık sürecinde sabırlı davranır. Birlikte çıktıkları yolda, eşinin kendisini yalnız bırakmasına rağmen, yola yalnız devam etme kararındadır. Her şeyden feragat ederek kendi hayatına -belki bir süreliğine- bir köyde devam eder. Hikâyede Suna’nın sonunun nasıl olacağı konusu ucu açık bırakılır. Suna, şimdilik iç aydınlığının peşindedir. Aydın sorumluluğuyla Tanpınar Kitabı’nı tamamlamak amacındadır. Hikâyede açıkça ifade edilmese de bu vesileyle Tanpınar’ın görüşlerinden ilham alarak kendi dönemine dâir kültür, medeniyet, sanat, aydın meselesi ve İstanbul gibi konularda fikir ve çözüm üretme isteğinde de olabilir. Ayrıca, bir meal, bir tefsir ve Gazzali’nin İhyâ’sını da yanına alır. Aydın sorumluluğuyla kendi tarihini, maddî ve manevî değerlerini tanımak ve kendini yenilemek gerektiğinin bilincindedir. Mümtaz’ın aydın sorumluluğunu üstlenmesi gibi Suna da kul ve insan olarak sorumluluklarının farkına varır. Köyün öğrencilerine evinde dersler vermeye başlar. İşini sever. Sevincini bulacağını ümit eder. Ali Balkan ise eğlence ve haz merkezli, konforlu yaşayışına geri döner. TV programlarında daha çok yer almaya başlar. Görüldüğü üzere, iki eserde de aşkın bireysel sorumluluğu yanında iş, çalışma ve mesûliyet gibi bireyin ya da aydının topluma dönük sorumluluklarının altı çizilmektedir. Ancak Mümtaz’a göre Suna, kendini mânevî olarak yenilemek adına daha fazla feragatte bulunur. Yani aşk, tasavvuf kültüründeki gibi Suna için kendini, nefsini bilmeye ve Allah’a giden yolda istikamet sahibi olmaya vesile olmuştur. Tabii böyle bir dönüşümün yaşanmasında, yazar Mustafa Kutlu’nun sanata yüklediği anlamın ve geleneksel bakış açısıyla yazdığı hikâyelerinde din ve ahlâk konusuna verdiği büyük önemin de rolü yadsınamaz. Hayata bir estet gözüyle bakan Tanpınar ise, insanın sanatla olan bağı korumasına ve mesûliyet sahibi olmasına önem verir. Mümtaz, yaşadığı aşkı kültürel ve sanatsal anlamda vahdeti tatmış, ayrılıkla birlikte dağılan benliğini, sorumluluklarını üzerine alarak toparlamaya çalışmıştır, ancak, dinî anlamda bir dönüşüm yaşamamıştır.

4.İSTANBUL

Üç medeniyetin izlerini taşıyan İstanbul, Fatih Sultan Mehmet’in 1453’te fethinden sonra hızlı ve planlı olarak Türk-İslâm kültürüyle şekillenir ve kısa süre içinde, Türk-İslâm medeniyetinin merkezi haline gelir.

Çalışmanın konusu olan iki eserde de İstanbul’u gezerek birbirlerini ve geçmişlerini (medeniyet, tarih, kültürel değerler, hafıza vs.) tanımaya çalışan âşıklar vardır. Dolayısıyla aşk ve İstanbul sevgisi iki eserde de birleşir.

“Huzur”da İstanbul, romanın kişilerinden biri kabul edilir. Yazar, İstanbul’u; mâzinin, Boğaziçi medeniyetinin, kültürel değerlerin, mûsikînin, aşkın ve tabiatın bir

terkibi olarak sunar. Tanpınar'ın "Beş Şehir"deki terkip teorisi¹⁰ "Huzur"da âdeta pratiğe dökülür. Besim F. Dellaloğlu, terkinin, kimlikle kendilikle ilgili olduğunu ifade eder (Dellaloğlu, 2013: 135). Mümtaz'ın, "İstanbul'u tanımadıkça kendimizi bulamayız." (168) sözleri de bu terkip anlayışını yansıtır. Tanpınar, bir ankete verdiği cevapta şöyle der: "1932'ye kadar çok cezrî bir Garpcı idim. Şark'ı tamamiyle reddediyordum. 1932'den sonra kendime göre tefsir ettiğim bir Şark'ta yaşadım. Asıl yaşama iklimimizin böylesi bir terkip olacağına inanıyorum."¹¹ "Beş Şehir" ve "Huzur" bu terkinin araştırmalarıdır. Yazacağı öbür eserlerin de çekirdeği budur." (Tanpınar, 2006: 307-308). Öte yandan Tanzimat dönemindeki yenileşme ile başlayan eski-yeni, mâzi-medeniyet, medenîleşme temalarının da merkezinde İstanbul vardır. Romanda, değerlendirmeler, uygulamalar ve çözüm arayışları da İstanbul üzerinden yapılır. "Huzur" romanında en temel mesele, Yeni Türkiye'nin meseleleri, mâzi ile olan ilişkisi ve kültürel değerleridir. Romanda İstanbul'un özellikle Boğaziçi medeniyeti ve mûsikî ile ilişkisi ön plandadır. Kadın güzelliği bile İstanbullu olmak ve Boğaziçi'nde yetişmek ile ilişkilendirilir. Sanat, sevilen tabiat ve kadın, Mümtaz'ın ruhunda iç içe geçer. Bu yüzden Mümtaz, Nuran'a "Birbirimizi mi yoksa Boğaz'ı mı seviyoruz?" (206-207) diye sorar. Çünkü romanda kendine/öze ve kültüre/medeniyete dönüş, İstanbul'u bilmekle/keşifle ve benimsemek/içselleştirmekle gerçekleşir. Benzer soruyu, "Sevincini Bulmak" hikâyesinde Ali de Suna'ya sorar: "İstanbul'u tanımaya mı çalışıyoruz, yoksa birbirimizi mi?" (196) Suna, "birbirimizi" diye cevap verir. Mustafa Kutlu, "İstanbul Biter mi (3)?" adlı köşe yazısında Türk İstanbul'un özüne dönmesinin insanın özüne dönmesine, yani mekânın ruhuyla özdeşleşerek İstanbul'u korumasına bağlı olduğunu vurgular.¹² Mümtaz için "Nuran'ın fânî varlığı gerçekten, bir yeniden doğuşun mucizesi olur." (208). Netice olarak "Huzur" romanı ve "Sevincini Bulmak" hikâyesinde kurgu kişilerinin İstanbul gezileri medeniyete/öze dönüş amacı taşır ve aşktan beslenir. O yüzden "Huzur"da İstanbul'a dâir, eski medeniyete dâir bütün güzellikler Nuran'ın aşkıyla görünür hale gelir. Bu durumda Boğaz'ı tanımak ve sevmek ile birbirlerini tanımak ve sevmek aynı şeye dönüşür. "Sevincini Bulmak" hikâyesinde Suna ve Ali, İstanbul'u tanıma amaçlı gezileri gerçekleştirerek hem hayatın mânâsının peşinden giderler hem de birbirlerini tanımaya çalışırlar. Ali, Suna'nın masumiyetinin ve arılığının ışığında kendini, kültürünü, kimliğini keşfederek büyük bir uyanış yaşar.

Nuran ve Mümtaz, İstanbul'un çeşitli ilçelerini ve semtlerini gezerek, dinî, tarihî ve kültürel mekânlar üzerinden Türk-İslâm medeniyetinin ve modernleşmenin

¹⁰ Tanpınar, "Beş Şehir"de şöyle der: "Eski İstanbul bir terkipti. Bu terkip küçük büyük, mânâlı mânâsız, eski yeni, yerli yabancı, güzel çirkin –hatta bugün için bayağı- bir yığın unsurun birbiriyle kaynaşmasından doğmuştu. Bu terkinin arkasında Müslümanlık ve imparatorluk müessesesi, bu iki mihverî de kendi zaruretlerinin çarkında döndüren bir iktisadî şartlar bütünü vardı. Bu terkip iki asırdan beri büyük mânâsında, hemen her sahada müstahsil olmaktan çıkmış bir içtimaî manzumenin malıydı. Bu itibarla gerçekten fakir, fakat zevkle değilse bile inanılarak yaşandığı için halis ve ayrı, büyük bir mâzi mirasının son parçalarını dağıtarak geçindiği için dışarıdan gösterişli, bütün bir görenekler zincirine dayandığı için de zengindi. Hususî bir yaşayış şekli, bütün hayata istikamet veren ve her dokunduğunu rahmânîleşiren dinî bir kisve bu terkinin mucizesini yapıyordu. Gümrükten geçen her şey Müslümanlaşıyordu." (Tanpınar, 2016: 191).

¹¹ Besim F. Dellaloğlu, Tanpınar'ın bu anlamda ilk modern olduğunu iddia eder. Tanpınar, geçmiş, şimdi ve geleceği birleştirmeyi, şimdide geçmiş ve geleceği yaşamayı modernliğin gerekliliği olarak görür. Bkz. Besim Dellaloğlu. (2013). Bir Tanpınar Fetişizmi, 3. Bs., İstanbul: Ufuk Yay, s.170.

¹² Bkz. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mustafakutlu/istanbul-biter-mi-3-2039220>

İstanbul'daki yansımaları üzerinde düşünürler. Bu vesileyle, aydın vasfıyla mesûliyetleri gereği İstanbul'un mâzi ile ilişkisi üzerinden yeni hayat şekilleri yaratmanın yollarını ararlar. Tanpınar günlüklerinde de bu konuya değinir: “Ben ise dünya içinde, ileriye açık, mâzi ile hesabını gören bir Türkiye'nin peşindeyim. İşte memleket içindeki vaziyetim.” (Tanpınar, 2010: 301). Dolayısıyla bu geziler, keşifle birlikte inşâ vazifesi de görür.

“Huzur” (1949)'dan yaklaşık yetmiş yıl sonra yazılan “Sevincini Bulmak” (2018) hikâyesinde de Boğaziçi medeniyetine, dinî ve kültürel mekânlara yer verilir. Özellikle Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar rehberliğinde fethin İstanbul üzerindeki etkilerine dikkat çekilir. Bunun yanında değişen İstanbul ve mâzi ile olan ilişkisi de ağırlıklı olarak tartışılır. Mahalle kültürünün ortadan kalkması, İstanbul'a göçlerin artmasıyla beraber kültürel ve mânevî değerlerin kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalması, az katlı ahşap evlerin yerini gökdelenlerin alması gibi konular eleştirel bir şekilde ele alınır. Yazar, hikâye kişileri aracılığıyla İstanbul'da modernleşmenin ve kimliksizleşmenin olumsuz sonuçları konusunda farkındalık uyandırmak ister. Okurları uyandırmak ve bilinçlendirmek amacıyla Tanpınar gibi unutulmuş medeniyet değerlerini bu geziler vesilesiyle hatırlatır.

“Sevincini Bulmak” hikâyesinde Suna ve Ali'nin gezilerine ayrıntılı yer verilir. Suna'nın anne ve babası da “Huzur” romanındaki gibi Çamlıca, Kanlıca, Beykoz, Yuşa, Anadolu Kavağı, Rumeli Yakası gibi Boğaziçi ve Suriçi gibi İstanbul'un eski semtlerini gezerler. Ancak tahmini olarak 1970-1980'ler olabilecek bu dönemde henüz gökdelenler şehre girmemiştir. Suna, İstanbul'un bugünkü hali için “kaçan kurtulur” diye düşünür; (181) Dolayısıyla “Huzur” romanından farklı olarak İstanbul'da yetmiş yıl aradan sonra modernleşmenin ve kapitalizmin zemin hazırladığı olumsuz yönde değişim söz konusudur. Suna da Mümtaz gibi, aşkı ve İstanbul'u bir arada düşünür. Suna ve Ali, Tanpınar'ın rehberliğinde İstanbul'un sahipleri sayılan fetih şehitleri ve evliyaların mekânlarını gezerler.¹³ Bu geziler, Suna ve Ali'nin kendileriyle yüzleşerek sorgulama içerisine girmelerine vesile olur. İkisi de bu gezilerden mânevî kazançlarla dönerler. Bu yüzden Suna, “Ali ile çıktığımız içe doğru ilerleyen bir seyahat” (182) ifadesini kullanır. “Huzur” romanında, Mümtaz ve Nuran da evliyaların ve şehitlerin türbelerini, câmî ve tekkeleri gezerek mâzileriyle yüzleşme ve kendilerini sorgulama fırsatı elde ederler. Tanpınar'a göre, İstanbul, gelenekten gelen değerleri estetik bir tavırla şimdi'nin süzgecinden geçirerek kendine yeni, fakat mâziden beslenen bir kültür ve medeniyet hazırlar. İstanbul temsiliyle ifade edilen bu devam şekli modernliğin tam da kendisidir. Tanpınar özellikle “din ve inançtaki estetik arayışın somut bir şekilde taş a aktarılması olarak gördüğü câmileri de devam zinciri içinde ele alır.” (Koç, 2014: 82). Ancak “Sevincini Bulmak” hikâyesinde Mustafa Kutlu, kentlileşmenin, gelenekle bağı kopartılan

¹³ Ahmet Hamdi Tanpınar'da İstanbul'a yönelik özel bir ilgi ve sevgi uyandıran kişinin Yahya Kemal olduğu söylenebilir. Çünkü Yahya Kemal, İstanbul'un fethine büyük önem vermekte, eski öğrencisi Tanpınar ile birlikte İstanbul'da fethin izlerini bulmaya yönelik özel geziler düzenlenmektedir. Tanpınar'ın “Beş Şehir” adlı eserinde yer alan “İstanbul” bölümü, Yahya Kemal'in rehberliğindeki bilgilendirici ve keşif içerikli bu gezilere ve şairin tarih ve millet hakkındaki fikirlerine dayanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Güneş. (2018). Şehre Yansıyan Medeniyet Edebiyata Yansıyan Şehir, Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde Şehir, Ankara: Hece, s.34-5.

modernleşmenin ve modernizmin İstanbul'da devam zincirini koparmasından serzenişte bulunur. Suna, fakülteyken kendini Yahya Kemal'in yerine koyan hocası eşliğinde İstanbul'u gezme fırsatı elde etmiştir. Yahya Kemal'in Tanpınar'la gerçekleştirdiği gezilerin benzerini, Suna da kendi hocasıyla yaşamıştır. Suna'nın bireysel olarak devam ettirdiği bu gezilerde iki şey dikkatini çekmiştir, ilki İstanbul, bu tür gezilerle kolayca bitmeyecek kadar zengindir, ikincisi ise, "İstanbul diye bir yer kalmamış"tır (164). Suna, "Huzur"un İstanbul'unun giderek yittiğinin farkındadır. Bu nedenle Suna ile Ali de gezilerinde eski medeniyet unsurlarının, devam etmesi gereken değerlerin peşine düşerler. Böylece kendi içlerinde kültür ve medeniyetle devamlılığı, sürekliliği sağlayacaklarına inanırlar.

Suna ile Ali, İstanbul'u gezmek için bir öncelikle Bayezid Câmii'nin,¹⁴ Sahaflar'ın karşısında yer alan ve birçok aydının gelip geçtiği Çınaraltı'nda otururlar. Çınaraltı, geçmişte Tanpınar'ın Yahya Kemal'in Ahmet Haşim'in, Edebiyat Fakültesi hocalarının ve öğrencilerinin uğrak yeridir. Suna, Ali'ye "İstanbul'u dolaşmaya nereden, nasıl başlanır?" adlı bir yazı vererek İstanbul hakkında bir ön bilgi edinmesini ister. Bu yazıda İstanbul'u gezmenin bir plan doğrultusunda ve "fetih" duygusuyla gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanır. Söz konusu yazının "Beş Şehir"den alıntılanan ve gezinin dinî hüviyetini içeren bir bölümü hikâye içinde de yer alır.¹⁵ İstanbul'u gezmenin bir fetih duygusu taşıdığı, bu nedenle Eyüp Sultan'dan başlamak, erenlerin himmetinden faydalanmak gerektiği ifade edilir. Bu konuda Tanpınar'ın söz konusu ifadeleri şöyledir:

"Eski medeniyetimiz dinî bir medeniyetti. Beğendiği, benimsediği adama ölümünden sonra verilecek bir tek rütbesi vardı: evliyalık. Halkın sevgisini kazanmış adam mübarek tanınır, ölüncü veli olurdu. Onun içindir ki İstanbul evliya ile doludur. Bunların başında fetih ordusunun şehitleri gelir. Onların mazhariyeti hak ve millet uğruna kazanılan rütbeden de üstündü. Çünkü bu ordu, genç hükümdarından en son neferine kadar mübarek bir ordu idi, tuğlarını İstanbul surlarının karşısına dikmeden asırlar evvel övülmüştü. Hepsi veli idiler. (...) Hemen her yerde, çoğu surların etrafında olmak üzere, fetih şehitlerinin mezarları vardır. Bunlar Türk İstanbul'un tapu senetleridir. İstanbul'da bizim hayatımız bu şehit türbelerinin etrafındaki hürmetle başlar."¹⁶(166)

Böylece Suna ile Ali, öncelikle İstanbul'un sahipleri olan fetih şehitlerinin türbelerini ziyaret etmeye karar verirler. İlk sırada Eyüp Sultan gezilecektir.

"Eyüp Sultan ziyaretinden sonra sur dışında yatan sahabelerin, evliyaların, şehitlerin mezarları, türbeleri gezilecek, dualar edilecek. Daha sonra ceddimizin şehre girdiği kapılardan birinden, mesela Edirnekapısı'ndan geçebiliriz. Yolumuz kâh bir

¹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, "Beş Şehir"de Bayezid Câmii hakkında şunları söyler: "Gerçek Bizans saltanatı Fatih ile Bayezid külliyelerinin, İstanbul'un iki tepesine bir fecirden ardı ardına boşanmış güvercin sürüleri gibi beyaz ve yumuşak kondukları zaman yıkılır. Üçüncü tepeyi onlardan hemen biraz sonra gelen Sultanselim'in çok usta ve rahat plastiği fetheder. Bayezid Câmii, İstanbul'un toprağına atılmış bir çekirdek gibidir. Bütün ilerdeki gelişmeler, çiçek açmalar, bütün feyizli mevsimler onda vardır. (...) Bayezid Câmii, karşısındaki imaret, meydanın öbür ucundaki medrese ve hamamıyla bütün bir külliye idi." (s.201-202).

¹⁵ Bu yazı, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Beş Şehir" adlı eserinden alınmadır. S. 218.

¹⁶ Bu ifadeler, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Beş Şehir" adlı eserinin "İstanbul" bölümünde yer almaktadır. Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar. (2016). Beş Şehir, İstanbul: Dergâh, s.218.

camiiye kâh bir tekkeye, bazan da bir çeşmeye uğrayabilir. Böylece İstanbul, onun gerçek sahiplerinin izinden bize ağır ağır açılmaya başlar.”(167)

Mehmet Güneş, fetihten sonra Fatih Sultan Mehmet’in, “İstanbul’da en çok mabetlere ağırlık vererek şehrin İslâmî bir kimlik kazanmasını amaçla”dığından söz eder. Bu sebeple “Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’da ilk inşâ faaliyetini Eyüp Sultan Türbesi ve Câmii ile başlatır.” Yahya Kemal ise Eyüp semtinden ‘bütün Türkiye’de, belki bütün dünyada en uhrevî bir şehir’ olarak söz eder (Güneş, 2018: 172). Fetihden sonra büyük önem kazanan dinî mimarî, şehrin Türk ruhu ve mührü kazanmasında en büyük etkindir (Koç, 2014: 86).

“Huzur”un başkışileri Mümtaz ve Nuran, erguvanların açtığı mevsimde bir ada vapurunda tanışmalarının ertesi gününde Ada iskelesinde yeniden karşılaşırlar. Zaten ilk andan itibaren kaynaştıkları için birlikte vakit geçirmekten zevk alırlar. Boğaz vapurundan indikten sonra Nuran’ın oturduğu Kandilli’ye birlikte çıkarlar. Birkaç gün sonra ise Mümtaz’ın teklifiyle, Nuran ve akrabası İclal ile birlikte Boğaz’da kayık gezisi yaparlar. Mümtaz da Kandilli’nin karşı yakasında bulunan Emirgan’da oturur. Mümtaz, Nuran ve İclal’i Emirgan’da bir kahveye davet eder. İstanbul’un tarihine, kültürüne ve Boğaziçi’ne dâir bilgilerinden yola çıkarak Kandilli, Kanlıca Körfezi, Çengelköyü ve Vaniköyü’nden bahseder. İlerleyen günlerde Nuran ile Mümtaz’ın gezileri İstanbul’un dört bir yanına doğru genişler. Romanda yukarıda da ifade edildiği gibi Boğaziçi’nin özel bir yeri vardır. Boğaziçi, tabî güzelliği, estetik zevk ile inşâ edilmiş yalı ve köşklere, tarihî sarayları, mûsikî fasılları ile İstanbul’u, Türk-İslâm medeniyetini temsil etmektedir. Yazara göre “yeni insan” ve “yeni hayat şekilleri” inşâsında, Boğaziçi medeniyeti ve sanatı temel teşkil etmelidir.

Tanpınar, Beş Şehir’de Boğaz’ın sanat zevkimiz ve kimliğimizle ilişkisi hakkında şöyle der:

“Boğaz bana zevkimizin, duygumuzun büyük düğümlerinden biri gibi gelmiştir. Öyle ki onun bizde külçelenmiş mânâsını çözdüğümüz zaman büyük hakikatlerimizden birini bulacağız sanmışımdır. (...) Boğaz’ın kendisi sanatkârane, hatta müzikaldir.” (250)

Ebru Burcu Yılmaz, “Huzur”da, Boğaz’ın bir terkip olduğunu vurgulayarak, bu terkinin unsurlarının şehrin hafızasını özetlediğini ifade eder (Yılmaz, 2019: 95).

Nuran ile Mümtaz, roman boyunca Boğaziçi’ni, Üsküdar’ı ve Avrupa yakasındaki tarihiyle zengin eski semtleri, ilçeleri gezerler. Bir günü Üsküdar’ı ayırırlar. Üsküdar’daki câmî ve türbelerde kadın hâkimiyeti dikkatlerini çeker. Mihrimah Câmii’ni, 3. Ahmed’in annesinin câmiini, Atik Valde’yi, Orta Valde’yi gezerler. Ertesi gün, Rum Mehmed Paşa Câmii ile Ayazma Câmii’ni tanır ve Şemsipaşa taraflarını yaya olarak dolaşırlar. Birkaç gün sonra Selimiye Kışlası’nın etrafını gezerler.

Üsküdar, Nuran ve Mümtaz için gezmekle tükenmeyen bir hazine gibidir. Birlikte, semt semt câmî ve türbeleri gezerler. Valide-i Cedid, hemen arkasında Aziz Mahmud Hüdayî Efendi Türbesi, daha yukarıda 4. Mehmed devrinin devlet adamlarından Selâmi Efendi, Karacaahmet’te Karacaahmet, Sultantepe’de yine Celvî Bâkî Efendi yatmaktadır. Üsküdar gezisi Nuran için İstanbul’u gezerek tanıma

şevkini artırır. Yorulduklarında Beyoğlu'nda bir kahvede dinlenirler. Yılmaz, Üsküdar'ın hazine değerinde olmasını “şehrin mânevî çehresini oluşturan özel insanlar”a bağlar (Yılmaz, 2019: 203). Nitekim Yahya Kemal'in de şiir ve nesirlerinde Üsküdar'ın çok özel bir yeri vardır. Üsküdar, fethi gören ilçe olması¹⁷ dolayısıyla şairin şiirine konu olmuş, birçok eserinde de dinî çehresi ve mimarîsiyle ele alınmıştır. Salim Çonoğlu, “Üsküdar'ın ruh bütünlüğünü koruması ve bize ait değerleri hâlâ üzerinde taşıması” bakımından bir “bellek mekân” olduğunu vurgular. Dolayısıyla Üsküdar, Tanpınar'ın bahsettiği devamlılığın sağlanması bakımından oldukça önemli bir konumdadır (Çonoğlu, 2018: 774). Bu ifadeleri Tanpınar'ın, “Türk İstanbul'un kaybolmaması ancak Boğaz'a ve Üsküdar'a verilecek şekilde kabildir.” sözleriyle desteklemek mümkündür (Tanpınar, 2006: 189).

Nuran ile Mümtaz, bir gün de Cerrahpaşa'yı gezerler. İlk izlenimleri, İstanbul'un sur içi bölgesinde kalan tarihî semtlerde eski ile yeni yapıların yan yana unutulmuşluk içinde birlikte harabeye dönüşmüş olmalarıdır. Estetikten yoksun yeni yapılar da çabucak yıpranmış, eski yapılar ile âdeta omuz omuza uykuya dalmıştır. Mekânın unutulmuşluğu ve harabe hali, burada yaşayan insanların da perişan ve umarsız halleriyle uyumludur:

“Nuran, avlularında ot bitmiş, damı çökük, fukara yatağı medreselere, harap Tabhane'ye, Hekimoğlu Alipaşa Câmii'nin yüzüktaşı biçimine hayran oldu.”(187) Yine de mazide unutulmuş, sahip çıkılmamış bu mimarî yapıların sanatsal açıdan kıymetleri ve güzellikleri dikkat çekmektedir. Romanda, İstanbul'un mimari ve estetik yönden gözden düşmüş yapılarına da dikkat çekilir. Nuran ve Mümtaz, bu mekânlar karşısında hayranlık, hayret ve üzüntüyü bir arada yaşarlar: “İstanbul'un bu semtleri bu ağustos gününde, pislikten, tozdan, sıcaktan bitaptı. Her yerde harabe çeşnisi, sığınmanın arttırdığı bezginlik, bir yığın hasta ve yorgun çehre, fizyolojik çöküş göze çarpıyordu. Şehir ve içinde oturanlar, o kadar birbirlerine benziyorlardı. Yorgun göz veya vücutla dört beş metre murabbainâ sığdırılmış, tahtaları morarmış, kiremitleri kırık, cüssesi yana doğru yatmış evler birbirini tamamlıyorlardı; ikisi de içinde doğdukları şehri tanımasa, bir senaryo için hazırlanmış sanabilirlerdi.”(188)

“... Bu yıkık, bir tarafı çarpılmış, pencereleri süsleyen sardunyalara varıncaya kadar sefaletin kemirdiği evlerin yanı başında beyaz ve tahinî boyalı eski bir konak yavrusu, mâzideki zenginliğin, hayatın çiçeği lüksün, hâlâ şaşırtıcı bir artığı gibi görünüyordu. Onların da çoğu boyasızdı. Açık, perdesiz pencerelerden bu mazi artıklarıyla hiç de uyuşamayan biçare başlar uzanıyordu. (...) İşte bu sefaletin, kirin, bakımsızlığın içinde, tıpkı yolları dolduran, üstü başı perişan, sakat, yorgun ve iyi tıraş olmamış ve saçlarını düzeltmeğe vakit bulmadan sokağa fırlamış kadın ve erkeklerin arasında, kıyafetinin perişanlığını bakışlarıyla endamıyla, şahsiyetinin kudretiyle yenen ve çehreden başka bir şeye dikkat imkânını insanda bırakmayan kadınlar gibi birdenbire umulmadık yerde yaldızlı taş kırık bir geçmiş zaman çeşmesi parlıyor, biraz ötede kubbesi yıkılmış bir türbe düzgün ve vakur cephesiyle kendisini gösteriyor, daha sonra içinde bir yığın çocuk civıltısı ile beyaz mermer sütunları yere

¹⁷ Bkz. Yahya Kemal. (2012). “İstanbul Fethini Gören Üsküdar”, Kendi Gökubbemiz, 35. Bs. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, s.16.

devrilmiş, damında incir ağacı veya selvi bitmiş bir medrese meydana çıkıyor, nasılsa ayakta kalmış bir cami, geniş avlusuyla sükûnetiyle sizi dünya nimetlerinin ötesine davet ediyordu.”(188)

Kocamustafapaşa Câmii’ni ve Türbelerini tanımaya ve anlamaya çalışan Nuran ve Mümtaz, tarihin sayfaları arasında dolaşır gibi dinî yaşantının, mimarî ve sanata yansımış şeklini gözlemlerler. Bir yandan da mâzinin unutulmuş sayfalarından kendi iç dünyalarında seyre yönelirler. Kocamustafapaşa avlusunda yer alan Sümbül Sinan Türbesini gezerler. Mümtaz, bu gezilerde Bergson’un zaman anlayışının yansımaları olarak içinde bulunulan ân ile geçmişi birlikte görür ve Sümbül Sinan’ın, Türbesinin üstündeki çınar ağacının altında hâlâ oturduğunu hisseder. Mümtaz, Nuran’a Sümbül Sinan’ın mânevî yönü hakkında şunları söyler: “Bunların hepsi mânevî vazifelerine inanmış, muayyen bir ruh nizamından geçmiş, nefislerini terbiye etmiş insanlardı. Onun için şahsiyetlerini ölümden ötede bile kabul ettirdiler.” (189). Sümbül Sinan’ın müridi ve halifesi Merkez Efendi’yi¹⁸ ise “büsbütün başka türlü idi. Hatta en muzır hayvanlara bile fenalık edemezdi.” (189) sözleriyle tanımlar. İstanbul’un sûretinde ve ruhunda yaşayan Türk-İslâm medeniyetinin kurulmasında büyük yeri olan “ruh saltanatını” bu büyük zâtlar oluşturmaktadır. Onların en önemli özellikleri vazifelerini devam ettirmeleridir. Bugünün insanlarına hâlâ umut aşılayabiliyor, “sabır, feragat, tahammül” öğretebiliyorlardır (189). Nuran’ın “Acaba şimdi böyle adamlar var mı?” sorusuna Mümtaz, büyük bir tevekkülle ve devamlılığa olan inancıyla şöyle cevap verir: “Ne kurtarıcı düşüncenin, ne de ermenin kapısı kapanmayacağına, Allah’a giden yollar daima açık olduğuna göre, olması lazım.” (189).

Mümtaz, İstanbul’un çeşitli semtlerinde kaderine terk edilmiş eski medeniyete ait eserlerin ya da harabelerin devam edecek şekilde yenilenmesinden/dönüştürülmesinden yanadır. Kendisi de, Yahya Kemal’in, Bergson’un zaman anlayışından mühlhem imtidat düşüncesini, yani değişerek devam etmeyi ya da devam ederek değişmeyi savunur. Bu düşünce tarzı, yenileşme/modernleşme ile birlikte mâziye karşı alınması gereken tavrı da işaret etmektedir. Tanpınar da, “Tanzimat’tan sonraki senelerde bu devam ve bütünlük fikrini kaybettiğimizi” ifade eder (Tanpınar, 2006: 36). Mümtaz, düşüncelerinin büyük bir kısmıyla Tanpınar’ın temsilcisi olarak eskinin tamamen yok edilmesinin bütünlük fikrini ortadan kaldıracığını belirtir:

“Hepsi bir medeniyet çöküntüsünün yetimleridir. Bu insanlara yeni hayat şekilleri hazırlamadan evvel, onlara hayata tahammül etmek kudretini veren eskilerini bozmak neye yarar. Büyük ihtilaller bunu çok tecrübe etti. Netice olarak insanı çıplak bırakmaktan başka bir şeye yaramadı. Bırak ki her yerde, en zengin ve müreffeh

¹⁸ Tanpınar, “Beş Şehir”de de evliyalardan, Sümbül Efendi’den ve Merkez Efendi’den bahseder ve onların toplumdaki yerini şöyle özetler: “Evet, günler gelip geçtiler. Fakat zamana sevgi ve inançlarının izini geçirenler hâlâ aramızdalar; adları ve hayatları bize mânevî ufuk oluyor. Artık Sümbül Sinan’dan dünya işlerimiz için medet ummuyoruz; fakat onu ve benzerlerini, hayat karşısındaki durumlarıyla seviyor ve övüyoruz. Zaten devirlerinde bile bu ermişlerin mânâsı biraz da millet hayatımızı tebci değil miydi? Kendisinin ebedî olduğuna inanan bir topluluk, bu mukaddes ölümlerle ahret ülkesini fethediyor, geniş imparatorluğunu onlarla ebediyette parça parça kuruyordu. Unutmayalım ki Bursa ve İstanbul, eskiler için Mekke ve Medine kadar mübarek şehirlerdi.”(222)

cemaatlerde bile, hayat bir yığın artıklarla, yarı yolda kalmışlarla doludur. Sümbül Sinan ve benzerleri bunların yardımcısıdır.” (190).

Yılmaz, “Huzur” romanında câmilerin genellikle estetik yapı ve kimlik mekânı olarak yer aldığını vurgular (Yılmaz, 2019: 222). Böylece, Mümtaz ve Nuran’ın kutsal ve dinî mekânlarda millî ve tarihî kimliklerinin peşinde olduklarını ifade eder: “... Mümtaz ve Nuran, ziyaret ettikleri uhrevî mekânları tarihî bir bağlam içinde algılamaya gayret ederler. Şehrin eski mahalleleri ve tarihî yapılarını dolaşırken, kim oldukları sorusuna cevap bulmaya çalışan iki sevgili, taşa kazınan hafızanın izinden giderek köklerine uzanan zincirin kayıp halkalarını bulmaya çalışırlar.” (Yılmaz, 2019: 223).

İçinde bulunduğumuz 21.yüzyıldan kent ve geçmiş arasındaki ilişkiyi değerlendiren Köksal Alver de “bütünlük” konusunda Tanpınar’la aynı fikirdedir. Ona göre kent, geçmişle ve bugünüyle bir bütündür. Geçmişten gelen değerler ise kentin hafızasını beslemekte, varoluşunu sağlamlaştırmaktadır:

“Kentın ruhu, bütün bir hayatla beslenir; dil, tasavvur, inanç, kültür iç içedir. (...) Aynı şekilde kenti dönüştürmek, yıkmak değiştirmek de o temel unsurlarla alâkalı bir husustur. (...) Harabeler, kalıntılar geçmiş ile şimdi arasında kurulacak bağları işaret eder. Bu mekânlar kıymetli birer hafıza birimidir. (...) Kimlik, ruh ve hafıza, kentin tanınması ve okunmasında başat alanlardır. Sözü edilen unsurlar olmadan kentin oluşması mümkün değildir.” (Alver, 2012a: 21).

“Sevincini Bulmak” hikâyesinde de anlatıcı yazar, göçün ve apartmanlaşmaya doğru giden değişimin İstanbul ve büyük kentlerdeki olumsuz etkilerine şu sözlerle değinir:

“Anadolu’dan kopup büyük şehirlere akan insan seli önüne geleni yıkıp geçerek memleketi allak-bullak etmişti. Eski düzen, eski sokak, eski mahalle, bahçe, çeşme, kuyu, ağaç, mezarlık, mescit tekke, kahvehane, çarşı, mektep, komşuluk, arkadaşlık, ehliyet, emniyet, güven, kanaat, feragat, feraset, nezaket, güzellik, incelik, insan ile insan, insan ile eşya, insan ile tabiat arasındaki âhenk yavaş yavaş çöküyordu. Eski insanların bir türlü akıl erdiremedikleri ihtiras, yağma, bir koyup beş kazanma, ahlâk ve adaletin para-pul karşısında erimesi, hatıralardan, o güne kadar değerli olan şeylerden vazgeçilmesi, yeni bir düzenin, daha doğrusu düzensizliğin sırtıkan gücün, gün bugün diyen zihniyetin hâkim olması. Eski insanların çaresiz şaşkınlığı devam ederken onların çocukları, torunları, o ahşap ve bahçeli evleri yap-satçılara, insafsız müteahhitlere, bön idarecilere; yağmayı, yıkmayı modernlik sanan belediyelere, imar yolsuzluklarına yem etti. (49)

Kutlu da günümüzde, mâziye karşı yıkıcı bir tavır olarak sunduğu modernleşmeye karşı imtidad anlayışının eksikliğini eleştirir:

“Üç kuruş için mâziyi sattılar, diyeceğim dilim varmıyor, varmıyor çünkü ülkede topyekun bir yıkım söz konusu. Böylece çağdaşlaşıyoruz. Ahşap konağın yıkımı ve yerine apartmanların dikilmesi, sokakların otomobil hâkimiyetine terk edilmesi, yeniliğe âdeta çılgınca koşulması çok sanatçımız, fikir adamımız, hikâye ve romancımız tarafından dile getirilmiştir. Tekrarında fayda yok. Ne denilmiş: Atı alan Üsküdar’ı geçti. Yıktık ama yerine ne koyduk? Bu Türkiye’ye değil, dünyaya

sorulacak bir sorudur. En basit cevap: Her şey değişir, değişim kaçınılmazdır. Hatta her durumda değişimden yana olmak şarttır. Peki 'Hangi değişim' diye tekere çomak sokalım. Cevaplar çeşitlenir. Ama ortak nokta şurada toplanır: Gelişme, ilerleme, refah, zenginlik.”(49)

Güneş, eskiyi yok etmeyi amaçlayan dönüşümün olumsuz etkilerine Tanpınar ve hocası Yahya Kemal'in de kendi dönemleri içinde karşı çıktıklarını belirtir:

“Onların rahatsız olduğu, şehirlerin devam ederek değişmek, mâziyle bağı koparmadan modernleşmesi yerine, amaçsız estetik/bilinçli bakış açısından uzak değişimi, daha doğrusu tahrip edilmiştir.”(Güneş, 2018: 36-7)

Mustafa Kutlu, “İstanbul Biter mi? (2)” adlı köşe yazısında Batı kaynaklı Sanayi medeniyetinin kendi medeniyetimize uymadığını, bu nedenle eski ile yeni birleştiremediğimizi ifade eder.¹⁹

Dellaloğlu da, Türkiye’de modernleşmenin, modern Batı’nın tecrübesine sahip olmadan körü körüne Batı’yı taklit etmek ve mâziden vazgeçmek yoluyla gerçekleştiğini belirtir. Dolayısıyla Tanpınar’ın bu yönde bir Türkiye modernleşmesini eleştirdiğini, gelenekle bağ kurup devamlılığı sağlayacak modernlik çabası içinde olduğunu iddia eder. Çünkü Batı’nın modernliği de geleneğin değişerek devamından başka bir şey değildir (Dellaloğlu, 2013: 102-111).

“Sevincini Bulmak” hikâyesinde, İstanbul gezileri nerdeyse tamamen dinî bir kimlik kazanır. Ali, “dinî hayatın biçim verdiği İstanbul’da ölümle hayatın iç içe yaşan”dığını bu gezilerle fark eder (174). Suna ve Ali, gezilerinin ikinci gününde, İstanbul’un kapılarından Eğrikapı’dan İstanbul’a girerler. Suna, başka bir gün de fethin eseri olan Topkapı, Belgradkapı, Silivrikapı, Çatladıkapı gibi sur kapılarını dolaşmayı teklif eder. İvaz Efendi Câmii’nde namaz kılarlar. Sahabe kabirlerini ziyaret ederler. Nuran ve Mümtaz’ın Cerrahpaşa semtinde şahit oldukları eskimişliğin, harabelerin ve sefaletin benzerine Suna ve Ali de Ayvansaray sokaklarında şahit olur. Eski mahallelerin ahşap evleri, Roman halkı, Doğulu kadınlar, terkedilmiş binalar, gariban marketler bu bağlamda dikkatlerini çeker. Dolayısıyla Kutlu’nun, hikâyelerinde, duyarlı olduğu göç, yoksulluk, yabancılaşma, mahallenin yitimi gibi konular bir arada anılır. Ali, modernliğin getirdiği konfora alışkın ve yabancılaşmış bir tutumla bu manzaralardan rahatsız olur. Kaçışı tercih eder. Bu noktada hayata karşı estetik bir bakış açısı geliştirerek sosyal meselelere ilgisiz kaldığı için Nuran tarafından uyarılan Mümtaz’ı hatırlatır. Suna ve Ali, sefil mahallelerden sonra Haliç’e inerler. Sonraki rotaları Merkez Efendi Câmii ve Türbesidir.²⁰ “Huzur” romanının kişileri Nuran ve Mümtaz gibi Suna ve Ali de Sümbül Efendi ve Merkez Efendi hakkında konuşurlar. Bu kez Ali, Merkez Efendi ve Sümbül Efendi hakkında bilgi verir, böylece kökleriyle yüzleşme fırsatı elde eder. Suna’nın gezilerinde dinî mekânlara ağırlık vermesinin nedeni, Tanpınar’ın “Beş Şehir”de de vurguladığı gibi, eski medeniyetimizin dinî bir medeniyet olmasındandır.

¹⁹ Bkz. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mustafakutlu/istanbul-biter-mi-2-2039089>

²⁰ Mustafa Kutlu, Yeni Şafak gazetesinde yayımlanan 26 Temmuz 2017 tarihli “İstanbul Biter mi (3)?” Adlı köşe yazısında İstanbul’un değerlerini barındırdığı düşüncesiyle aynı mekânları gözlemleyerek tahlil eder. Bkz. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mustafakutlu/istanbul-biter-mi-3-2039220>

Suna ile Ali, Yenikapı Mevlevîhanesi'ne de giderler. Mevlevîhane kapısı olarak buraya çıkan kapıya Mevlanakapısı dendiğinden söz edilir. Kapı bahanesiyle Topkapı'dan Yedikule'ye; oradan Sarayburnu'na yürürler. Suna, Yahya Kemal gibi İstanbul'un yürüyerek tanınabileceğine inanır. Suna ile Ali, Surlar boyundaki sokakların eski kimliğini koruduğunu, ancak eski evleri ile sefaletle karışık bir asaletle sahip olduğunu gözlemlerler. Gezi boyunca, ülke genelindeki meselelerden, sosyolojiden, edebiyattan, siyasetten ve birbirlerinden konuşurlar. Boğaz'ın Anadolu yakasını dolaşırlar. "Huzur"da, "Beş Şehir"de bahsedilen ve İstanbul'un sembolü olan erguanlara, "Sevincini Bulmak" hikâyesinde de yer verilir. Suna ve Ali de "Huzur"daki Boğaziçi semtleri olan Kuzguncuk, Çengelköy Çınaraltı, Kanlıca'yı gezerler. İstanbul'dan, Tanpınar'dan, kendilerinden, gelecekte, ülkeden konuşa konuşa Beykoz On Çeşmeler'e kadar yürürler. Hz. Yuşa'nın türbesini, Anadolu Kavağı'nı ve Yoros Kalesini ziyaret ederler. Burada Ali, Suna'ya sade bir evlilik teklifinde bulunur. Böylece hikâyede Suna ve Ali'nin gezileri sona erer.

"Sevincini Bulmak"ta İstanbul'un değişen yüzünden de bahsedilir. İstanbul, özellikle gökdelenlere esir olan, mimarî eserleri muhafaza edilemeyen, geçmişine ve kültürüne yabancılaşan yönleriyle ele alınır. 21.yüzyıl İstanbul'unun giderek göç alması ve nüfusunun artması nedeniyle çarpıklaşıp hüviyetini kaybetmesi en temel meseledir. Mustafa Kutlu, her defasında hikâye ve köşe yazılarında İstanbul'un yaşadığı olumsuz değişime değinir. "İstanbul Biter mi 2?"²¹ adlı köşe yazısında da bahsi geçen değişimden benzer şekilde bahsedilmiştir. Kutlu, İstanbul silüetinin giderek bozulmasını, tarihî ve dinî yapıların gökdelenlerin hâkimiyeti altına girmesini, Türk İstanbul'u²² inşâ eden ruhun uçup gitmesi dolayısıyla öte fikrinin kaybolmasını, Suriçi'nin turistler için "mistik-egzotik-otantik bir müze"ye dönüşmesini eleştirir. Kutlu, mimarî geleneğimizin yenilenmesi gerektiğini aksi takdirde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını vurgular.

Tanpınar'ın eserlerinde Osmanlı mimarîsi de bütünlüğün, devam fikrinin önemli unsurlarındandır (Koroğlu, 2002: 518) Tanpınar, "Beş Şehir"de İstanbul'un fetihle birlikte şekillenen kendine has mimarîsinin başka birçok mimarîden üstünlüğünü dile getirir (Beş Şehir, 2016: 199).

Tanpınar, özellikle Boğaz mimarîsinin "İstanbul şehirciliğinde ve mimarîsindeki hususi yeri"nin korunması gerektiğine inanır. Boğaziçi, mûsikîmiz ve eski mimarlığımız gibi bizi biz yapan ve biz olarak gösteren şeylerden biridir." Tanpınar, İstanbul îmarı için, iklimimize, mimarî geleneğimize uygun yeni yapı şeklinin tespitinin gerekliliğini savunur (Tanpınar, 2006: 193).

Dellaloğlu, modernleşmeci zihniyetin, kentlerin mimarî dokusunu düşüncesizce bozmaya, değiştirmeye çalışmasının yanlışlığını dile getirir. Dellaloğlu, geçmişten bugüne gelen mimarî yapıların yıkılmadan, müzeye dönüştürülmeden, ihtiyaçlara uygun olarak dönüştürülmesi taraftarıdır. Bu şekilde Tanpınar'ın bahsettiği medeniyette sürekliliğin sağlanabileceğini belirtir (Dellaloğlu, 2013: 138-143).

²¹ Bkz. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mustafakutlu/istanbul-biter-mi-2-2039089>

²² Tanpınar, Yahya Kemal'in kullandığı Türk İstanbul tâbirinin geniş mânâlı olduğunu şu sözlerle savunur. "Çünkü İstanbul bize ait her şeyi içinde toplar. Türk İstanbul bizim damgamızı taşıyan, bizim hüviyetimizi almış İstanbul'dur."(Tanpınar, 2006: 184).

Hikâyede modern hayatla beraber değişen diğer bir kültürel değer de, mezarlıkların şehirlerin dışına gönderilmesidir. Yeni İstanbul'un yöneticileri, müteahhitleri, inşaat firmaları, mezarlıkları şehrin içinden çıkararak, onlardan kalan alanlara bina, otel, AVM vs yapmayı amaçlamaktadır. Böylece, milletin, kültürel hafızasına ve ölümle kurduğu bağına büyük zarar vermektedirler. Mezarlıklar ve kutsal mekânlar, şehirlerin hafızası ve varoluş sebebi olarak kabul edilir. Ancak "modern şehirlerde ya da Batı kültüründe ölümü ve dolayısıyla mezarlıkları, insanların ve hayatın gözünden kaçırma, uzak kılma eğilimi vardır." (Çelik, 2012: 240). İslâm kültüründe ise ölüm ile hayat iç içedir. Mezarlıklar insana hayatın geçiciliğini hatırlatmakta, mezar taşları ise medeniyetin izlerini ve hafızayı barındırmaktadır (Çelik, 2012: 241).

Mustafa Kutlu, "Sevincini Bulmak" hikâyesinde, Türk-İslâm geleneğindeki mezarlığın yerini şöyle ifade eder:

"Bu şehirde eskiden ölümlerle diriler yan yana yaşamış, bir aile gibi. Ölüm hiç de korkulan bir şey değilmiş. Bir kapıdan çıkıp öteki odaya geçmek gibi bir şey. Mezarlıklarda piknik yapıldığı günler uzak değil; eski kartpostallarda var. Ahşap İstanbul, mütevazı İstanbul nedir? Bir mahalle mescidi, bir ulu çınar, gölgesinde bir çeşme, yanında bir hazire. Oya gibi işlenmiş mezar taşları. Mezarlıkları süpürüp şehir dışına attılar." (17).

Ömer İskender Tuluk da eski zamanlarda orman görüntüsüne sahip olan mezarlıkların halk tarafından bahçe olarak değerlendirildiğini ifade eder (Tuluk, 2009: 78).

"Sevincini Bulmak"ta değişen mahalle kültürü de önemli meselelerdendir. Hikâyede üç nesil İstanbul'da yaşayan ailelere ve mahalle kültürüne geniş yer verilir. "Mahalle, kentin gerek mekânsal gerekse insanî/toplumsal yapılanmasında vazgeçilmezdir (Alver, 2012b: 221). Hikâyede, anlatıcı yazar mahallenin tanımını şu sözlerle ifade eder:

"Mahalle, medeniyet ile kültürün, milletin asırlar içinde süzüp aldığı ilkelere, tecrübeye, acı ve sevince, ahlâka, mimarî ve estetiğe, adalet ve merhamete, hizmet ve hürmete, devlet ile münasebete dayanan bağımsız bir birim idi." (57)

Kutlu, eski zamanlarda mahallede her meslekten halkın birbirleriyle dayanışma ve yardımlaşma içinde olduğunu, günümüzde mahallenin, maddî kaygıların ağırlıklı olduğu hâkim sermaye ve hâkim kültürün etkisi altında tükendiğini, ancak yerine Türk kültür ve kimliğine uyum sağlamayan apartmanların, sitelerin ve AVM'lerin konulduğunu dile getirir. Mahallenin kayboluşu, birçok sorunu da beraberinde getirir. Örneğin, insan ilişkileri ve komşuluk zayıflar. Çocuklar, sokaklarda oynayamaz, hayatı tanıyamaz. İnsanlar, ev alabilmek için daha çok tüketime yönelirler (57). Kutlu'nun özellikle dikkat çekmek istediği husus, bugün Türk-İslâm kültüründeki mahalle anlayışının yerini doldurabilecek bir kent anlayışına geçilmediği sürece, millet olarak mânevî değerlere yabancılaşmanın önünün alınamayacak olmasıdır. Çünkü mahalle, bir kültür biçimidir. İçinde medeniyetin en küçük örneğini taşır; mimarî, din, gelenek-görenek, aidiyet, kimlik, komşuluk,

yardımlaşma gibi millete ait bütün unsurları barındırır. Mahallenin yitimi demek bütün bu unsurların dağılması ve zayıflaması demektir.

Anlatıcı yazar, mahallenin yukarıda bahsedilen önemini, Suna'nın ailesinin üç nesildir yaşadığı ve beslendiği mahalle kültürünü yansıtarak dile getirmeye çalışır. Suna'nın annesinin dedesi Arapkirli Sefer, ailesiyle birlikte köyden İstanbul'a göç ederek Fıstıkağacı'nda bir ahşap eve yerleşmiştir. Mahalle, ahşap evlerden oluşmaktadır. Sefer, evin bahçesine meyve ağaçları dikerek, bahçeyi yaşanılır hale getirmeyi ihmal etmemiştir. Evi, Fıstıkağacı'nın son bahçeli ve ahşap evlerindedir. Henüz apartmanlaşma yayılmamıştır ve fıstıkçamları da henüz tükenmemiştir. Bilindiği üzere Osmanlı'da ahşap ev geleneği yaygındır. Beşir Ayvazoğlu, ahşap evin ortaya çıkış sebebini şöyle dile getirir:

“Osmanlı döneminde de hemen her zaman ahşap, kireç ve kerpiç gibi dayanıksız malzemelerin kullanılması, insanlara bâkî olanın sadece Allah olduğunu îma etmek içindir. Nitekim kârgir ev yaptırınların ayıplandığını biliyoruz. Gücünü bütünüyle câmi mimarîsine aksettiren Osmanlı, klâsik şehir dokusunda fâninin ebediyet karşısındaki aczini sürekli hatırlatan bir akord tesis etmiştir.” (Ayvazoğlu, 139)

Kutlu o dönemlerde de İstanbul'a göçün olduğunu, ancak nüfusun az olması sebebiyle gelenlerin şehir kültürüne uyum sağladıklarını ifade eder. Köksal Alver de, “mahallenin temelini mekân ve insanın/hayatın bütünleşmesi”ne bağlar (Alver, 2012b: 221). Kutlu, hikâyede Tük-İslâm mahalle kültürünün gerektirdiği iyilik, yardımlaşma ve dayanışmanın örneklerine de yer verir. Hikâyede Fıstıkağacı mahallesinde insanlar, birbirlerine dar günlerde yardım etmekte, komşuluk ilişkilerini büyük bir özenle sürdürmektedirler. Mahalle halkı, mânevî değerlere sahip çıkmakta, kimsesizleri koruyup kollamaktadır. Hepsi aynı kültürü paylaşan insanlar olarak değerlerini gelecek nesillere aktarmaktadır. Mahalle yaşantısı içinde, iyiliklerin yaygınlaşması, elbirliğiyle mutlu yuvaların kurulması, dürüst ticaret yapan esnafın desteklenmesi, kimsesizlere sahip çıkılması gibi unutulmuş değerler de hatırlatılır. Kutlu, bahsi geçen mahalle yaşantısı ve değerlerinin de günümüzde kaybolduğunu, âdeta bir masala dönüştüğünü üzüntüyle belirtir.

Tanpınar da Kutlu ile benzer fikirleri yaklaşık yetmiş yıl önce “Beş Şehir”de dile getirmiştir. Tanpınar, 1940'ların İstanbul'unda “mahalle”nin kaybolduğunu, yerini, birbirine kayıtsız ve duyarsız insanların oturduğu apartmanların aldığını şu sözlerle ifade eder:

“Bugün mahalle kalmadı. Yalnız şehrin şurasına burasına dağılmış eski, fakir mahalleliler var. Birbirlerinin hatırını sormak, bir kahvelerini içmek, geçmiş zamanı beraberce anmak için zaman zaman gömüldükleri köşeden çıkan, bin türlü zahmete katlanarak semt semt dolaşan ihtiyar mahalleliler... (...) Bugünün mahallesi artık eskiden olduğu gibi her uzvu birbirine bağlı yaşayan topluluk değildir; sadece belediye teşkilatının bir cüzü olarak mevcuttur. Zaten mahallenin yerini yavaş yavaş alt kattaki üsttekinden habersiz, ölümüne, dirimine kayıtsız, küçük bir Babil gibi, her penceresinden ayrı bir radyo merkezinin nağmesi taşan apartman aldı. Şehirde yeni çıkan türküleri çocukların macunculardan öğrendiği, asmalı, tozlu sokaklarında,

kıymetler dünyasının her gün bir parçası kaybolan bir insanlığın tehlike sezmiş bir sürü insiyakıyla birbirine sokulup yaşadıkları eski İstanbul mahalleleri artık sadece bir hâtıradır. İşin garibi, onlarla beraber toplu yaşamayı, toplu eğlenmeyi de kaybettik.” (Beş Şehir, 196).

Fıstıkağacı’ndaki ahşap ev, modern çağın âdeta zorunlu kıldığı kentsel dönüşüm sürecine mâruz kalır. İki dükkân ve iki daire kendilerine verilmek şartıyla ahşap ev yıkılarak yerini apartmana bırakır. Suna’nın anneannesi Kevser Hanım, apartman hayatında eski komşuluk ilişkilerini ve doğa ile temaslarını korumak adına özel bahçe de talep eder. Apartmanın diğer dairelerine de tanıdık birilerini yerleştirme şartını öne sürer. Bu şekilde, apartmanlarda kaybolan komşuluk ilişkilerini kendi tedbirleriyle sürdürme çabası içine girer. Netice olarak bahçe, yine eskisi gibi komşularla aileyle vakit geçirilen meyve ağaçlarının yeşilliklerin, çiçeklerin bulunduğu yer haline gelir.

Apartmentlaşmayla birlikte Fıstıkağacı artık İstanbul’un birçok semti gibi yüksek apartmanların giderek arttığı bir mahalleye dönüşür. Oysa Müslümanlar modernleşme dönemlerine kadar yüksek bina yapmaktan hep kaçınmışlardır. Ayvazoğlu, şeddadî bina denilen yüksek binalar hakkında şunları dile getirir:

“Müslümanlar Şeddadî mimarîden özellikle kaçınmışlardır. “Görmedin mi, Rabbin Ad kavmine ne yaptı? Yüksek sütunlarla dolu İrem’e ne oldu? Ki onun benzeri başka ülkelerde meydana getirilmemiştir. Vadide kayalar yontan Semud kavmine, o kazıklar sahibi Firavun’a neler ettiğini görmezler mi?”(K, 89/6-10) âyeti ve diğer âyet, İslâm’ın bu konudaki yaklaşımını belirlemiştir. Sadece orta hallilerin değil, devletin en yüksek kademelerinde bulunanların konakları, köşkleri, kasırları da güç ve zenginlik gösterisinden olabildiğince uzaktı.” (Ayvazoğlu, (140).

Sonuç olarak iki eserde de İstanbul’un, Türk-İslam medeniyeti ve mûsikîsiyle bağlantısı olan Boğaziçi semti ile tarihî ve harabeye dönüşmüş yapıları ile Suriçi semtlerine yer verilir. İki eserde de İstanbul, Türk-İslâm medeniyetinin özü olarak bireyin kendini/kimliğini tanımasına aracı olur. Modernleşmenin getirdiği ikilik, iki eserde de dikkat çeker. Dinî medeniyetin bir temsili olarak câmi, türbe ve tekkeler yoğun olarak yer alır. İki eserde de devam ve bütünlük fikrinin önemi vurgulanır. “Sevincini Bulmak” hikâyesi, aradan geçen yaklaşık yetmiş yıldan sonra İstanbul’un değişen değerlerini ele alır. Hikâyede mahalle hayatının kimlik, aidiyet, komşuluk, iyilik ve dayanışma konularında taşıdığı öneme değinilir. Modernleşme ile kaybedilen mecit merkezli ahşap evlerden oluşan mahalle kültüründen, apartman ve gökdelenlerin yaygınlaşmasından, artan göçlerle birlikte İstanbul’un kimliğinin yitiminden büyük bir üzüntü ve eleştiri ile söz edilir. Kısacası “Huzur”daki İstanbul giderek kaybolmaktadır. Hakîkate ise uzaklaşmakta, yitirmekte olan medeniyetimiz, kimliğimiz, dilimiz ve sanatımızdır. Kutlu, bu kayıpların yol açacağı yabancılaşmaya dikkat çeker.

SONUÇ

Çalışmada farklı dönemlerde yaşamış, farklı sanat anlayışlarına sahip, ayrı türlerde eser veren iki yazar; Ahmet Hamdi Tanpınar ve Mustafa Kutlu'nun iki eseri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962), modern Türk edebiyatının büyük bir sanatçısı olarak 1980'den sonra yeniden keşfedilmiş, günümüzün sanatçı ve edebiyat tarihçilerini etkilemeye devam etmiştir. “Huzur” romanı, Yeni Türkiye meseleleri ve mâzi ile ilişkisi hakkında çeşitli önerileri tartışması, İstanbul'u, sanatı, medeniyet unsurlarını ele alması bakımından içeriği yoğun bir roman olarak kabul edilir. Tartışılan meseleler bugün de önemini korumaktadır. Bu nedenle Tanpınar'ın fikirlerini önemseyen ve özellikle medeniyet, mâziye ait değerler, modernleşme, modernlik gibi konularda benzer fikirleri paylaşan Mustafa Kutlu, “Sevincini Bulmak” hikâyesini “Huzur”a karşılık olarak yazmış ve aynı meseleleri bugünün bakış açısıyla yorumlamıştır.

“Huzur” romanı İkinci Dünya Savaşı başlangıcından önceki bir yılı yani 1938'i anlatır. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi inkılapları, laiklik, mâzinin reddi, sanat, Yeni Türkiye ve yeni insan meseleleri gibi önemli temalara sahiptir. “Sevincini Bulmak” ise aradan geçen yetmiş yıldan sonra Cumhuriyet döneminin laiklik anlayışının günümüze etkileri, 28 Şubat dönemi, kültüre, kimliğe yabancılaşma, İstanbul'un modernleşmeyle birlikte, özünü, silüetini kaybetmesi, yozlaşan aşk ve dil gibi meseleleri, Tanpınar'dan da destek alarak karşılaştırmalı olarak değerlendirir. İki eserde de başkişiler, Boğaziçi ve Suriçi semtlerini, câmi, tekke ve türbeleri gezerler. Suna, Yeni Türk edebiyatı anabilim dalı doçenti olarak Tanpınar okutur. “Tanpınar Kitabı” ve makaleleri yazar. Mümtaz'la birçok konuda benzer özellik ve düşüncelere sahiptir. Dolayısıyla kendi bakış açısıyla Tanpınar'ın düşüncelerini karşılaştırma imkânına sahiptir. Ancak Suna, Tanpınar ve Mümtaz'ın yaşadığı huzursuzluğu aşmak için çabalar. Tanpınar, Cumhuriyet ideolojisinin etkisiyle dini, bir kültür meselesi olarak benimser. Roman kişisi Mümtaz'a da bu düşünceyi aşılar. Kutlu ise sanatı hakikate ulaştıran bir araç olarak yorumlamanın etkisiyle Suna'ya hidayet yolunu açar. Suna, kentlin maddeciliğinden, haz ve konforundan kaçarak, ilmiyle amel edebileceği köye, toprağa yani Allah'a döner. Huzuru ve sevincini bulur. Tanpınar da kahramanı Mümtaz da din konusunda ârâfta kalmaya devam ederler. Tanpınar, insan için mesûliyeti yücelten bir sanatçı olarak romanın sonunda estet Mümtaz'ı aydın mesûliyetiyle toplum meselelerine yöneltir. Romanda Mümtaz'ın değişimi mesûliyetinin bilincinde olmasıyla gerçekleşir.

İki eserde de yazarlar, İstanbul'un Türk-İslâm medeniyetini temsil ettiğini, geçmişten gelen değerleriyle birlikte muhafaza edilmesi gerektiğini savunurlar. “Sevincini Bulmak”ta İstanbul çok değişmiştir. Mahalle tamamen yok olmuş, hatta masala dönüşmüş, betonlaşma başlamış, şeddadî binalar, gökdelenler, İstanbul'un kimliğini tehlikeye sokmuştur.

“Huzur”da aşk; İstanbul, doğa ve sanatla birlikte ele alınır. Nuran ve Mümtaz'ı birleştiren en büyük güç, ortak sanat zevki ve İstanbul sevgisidir. Aşk, Mümtaz'ın İstanbul'u, sanatı, mûsikîyi, dini birlik halinde görmesine vesile olan,

kendindeki sanat zevkini ortaya çıkararak bir işleve sahiptir. Mümtaz ile Nuran, Suat'ın intiharı sonucu evlenmeden ayrılmak durumunda kalırlar. Mümtaz, aşk ayrılığının acısıyla birlik duygusunu kaybeder, dağılır, aklını yitirme tehlikesi yaşar, çareyi ölümdede görür. Ancak, İhsan'ın yardımıyla din yerine mesûliyet duygusuyla hayata tutunmaya, karşılıksız sevmeye ve huzuru kendi içinde aramaya karar verir.

“Sevincini Bulmak”ta ise, Suna ile Ali arasındaki aşk rûhânî ve kalbî birliktelikle ilerler. Tanpınar ve sanat sevgisi, hayatın mânâsını arayış, bu aşkı güçlendirir. Hikâyede aşk, arayışın, kurtuluşa ermenin, kendini tanımanın, özüne dönmenin ve din boşluğunun yarattığı huzursuzluğu gidermenin başlangıç noktasıdır. Hikâyede aşk da değişen değerlerden biri olarak yer alır. Aşkın, günümüzde ilişki kavramına indirgenmesi, fedakârlıktan, sevgiden uzak, geçici kısa süreli beraberliklere dönüşmesi de eleştiri konusudur. Suna da, yaşadığı aşkta yarı yolda kalmış, eşini ve evliliğini yitirmesine rağmen arayışına devam etmiş, sevincini aşkta değil, kendi içinde bir mümin olarak bulacağına inanmıştır.

İki eserin de dili, gerek yazarlarının farklı üslup anlayışlarından gerekse de yetmiş yıllık bir zaman farkından dolayı son derece farklıdır. Tanpınar, imgesel bir sanat dilini, İstanbul Türkçesini kullanır. Kutlu ise yalın, akıcı konuşma dilini kullanır. Atasözleri, deyimler, şarkı, türkü, şiirlerden alıntılar, argo ifadeler, mahallî sözcükler gibi zengin ve canlı bir dile yer verir. Bu hikâyesinde ayrıca ironi yoluyla gençlerin internet ve telefon mesajlaşma dilini de canlandırır. Kolej dili, internet ve telefon konuşma üslubu, değişerek yozlaşan değerlerdendir.

Hikâyenin sonunda akademisyenlikten istifa eden Suna'nın, köy hayatında “Tanpınar Kitabı”na devam etmek istemesi, bir aydın mesûliyetiyle Tanpınar'dan beslenerek -Kutlu'nun hikâye ve yazılarında sürdürdüğü gibi- günümüze dâir değerlendirme ve çözüm arayışını devam ettireceği şeklinde yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

- [1]Alver, Köksal.(2012a). “Kent İmgesi”, Kent Sosyolojisi içinde, Ed. Köksal Alver, Ankara: Hece, s.9-31.
- [2]Alver, Köksal.(2012b). “Mahalle”, Kent Sosyolojisi içinde, Ed. Köksal Alver, Ankara: Hece, s.221-237.
- [3]Armağan, Mustafa. (Haz.) (2018). Cemil Meriç Konuşuyor, İstanbul: Ketebe.
- [4]Fahrettin Aydın. (2016). Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Tersine Göç, *Journal of Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, TÜBAR*, S.39, s.1-18
- [5]Ayvazoğlu, Beşir. (1993). Aşk Estetiği, İstanbul: Ötüken.
- [6]Çelik Celaleddin. (2012). “Şehir ve Din”, Kent Sosyolojisi içinde, Ed. Köksal Alver, Ankara: Hece, s.239-256.
- [7]Çonoğlu, Salim. (2018). “Ahmet Hamdi Tanpınar ve Bir Rüyadan Arta Kalmış Bir Parça: Üsküdar”, Bir Güneş Avcısı Ahmet Hamdi Tanpınar içinde, Ed.: İbrahim Şahin, Deniz Depe, Nurcan Ankay, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, s. 765-775.
- [8]Dellaloğlu, Besim F. (2013). Bir Tanpınar Fetişizmi, 3. Bs., İstanbul: Ufuk Yay.
- [9]Güneş, Mehmet. (2018). Şehre Yansıyan Medeniyet, Edebiyata Yansıyan Şehir, Ankara: Hece.
- [10]Gürbilek, Nurdan. (2016). Yer Değiştiren Gölge, 5. Bs., İstanbul: Metis.

- [11]Kara, İsmail. (2016). Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm, 7. Bs., İstanbul: Dergâh.
- [12]Kırcalı, Ayşe Nur. (2019). Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Tasavvufî Temalar, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, SBE, Çorum.
- [13]Koç, Murat. (2014). Ahmet Hamdi Tanpınar Araştırmaları, İstanbul: Dergâh.
- [14]Koçak, Ayşe Işık. (2019). Mustafa Kutlu Hikâyelerinde Kentli İnsan Olmak, İstanbul: Dergâh.
- [15] Koroğlu, Erol. (2002). "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Zaman Anlayışı", Bir Gül Bu Karanlıkta, Tanpınar Üzerine Yazılar içinde. Haz. Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul: Kitabevi, s.497-519.
- [16]Kutlu, Mustafa. (2018). Sevincini Bulmak, İstanbul: Dergâh.
- [17]Kutlu, Mustafa. (2019). Kalbin Sesi, İstanbul: Dergâh.
- [18]Lekesiz, Ömer. (2001). Yeni Türk Edebiyatında Öykü, 4. Cilt, İstanbul: Kaknüs,
- [19]Mardin, Şerif. (2017a). Türkiye'de Din ve Siyaset, 20. Bs., Çev.: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İstanbul: İletişim.
- [20]Mardin, Şerif. (2017b). Türkiye'de İslam ve Sekülerizm, 5. Bs., Çev.: Elçin Gen, Muray Bozluolcay, İstanbul: İletişim.
- [21]Meriç, Cemil. (2015). Mağaradakiler, 26. Bs., İstanbul: İletişim.
- [22]Moran, Berna. (1983). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1, 6. Bs. İstanbul: İletişim.
- [23]Sağlık, Şaban. (2002). "Bir Şahsi Nizamın Peşinde Estetiği ve Felsefeyi Arayan Adam: Ahmet Hamdi Tanpınar", Hece Dergisi, Ahmet Hamdi Tanpınar Özel Sayısı, Yıl: 6, S: 61, s.204-231.
- [24]Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2016). Beş Şehir, Açıklama ve Notlar: Beşir Ayvazoğlu, İstanbul: Dergâh.
- [25]Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2005) Huzur, 14. Bs., İstanbul: Dergâh.
- [26]Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2010). Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa, 4. Bs. Haz. İnci Enginün, Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh.
- [27]Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2006). Yaşadığım Gibi, 5. Bs., İstanbul: Dergâh.
- [28]Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2004). Mücevherlerin Sırrı, 3. Bs., İstanbul: YKY.
- [29]Tosun, Necip.(2004). Türk Öykücülüğünde Mustafa Kutlu, İstanbul: Dergâh.
- [30]Tuluk, Ömer İskender. (2009). "Osmanlı Kent Kimliğinin Mistik Öğeleri: Dini ve Mezarlıklar" Şehrin Dili Özel Sayısı, Hece, Yıl: 13, S: 150-151-152, s.73-87.
- [31]Yılmaz, Ebru Burcu. (2019) Edebiyat, Şehir, Hafıza, İstanbul: Kesit.
- [32]Yıldız, Alpay Doğan. (2019). Hikmet ve Âhenk, İstanbul: Dergâh.
- [33] <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mustafakutlu/istanbul-biter-mi-2-2039089>
- [34] <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mustafakutlu/istanbul-biter-mi-3-2039220>

BİLİMİN ÖNÜNDEKİ BÜYÜK ENGEL; AKADEMİK MOBBİNG

Hüseyin KAFADAR
Adıyaman Üniversitesi

Özet

Son yıllarda mobbing ile ilgili tanımlamalar genişlemekte ve akademik yaşamda içine alacak şekilde bilimsel araştırmalar artmaktadır. Bu çalışmada bilimsel çalışmalarını veya bilim insanlarının çalışmasının engellenmesi şeklinde karşılaşılan mobbing uygulamalarını literatür eşliğinde tartışma amaçlandı. İnternet üzerinden “Mobbing, mobbing, yıldırma, bezdirme, akademik mobbing, akademik mobbing” anahtar kelimeleri üzerinden arama yapıldı. Mobbing için yaklaşık 13.800.000 sonuç, mobbing için yaklaşık 16.300.000 sonuç, yıldırma kelimesi için yaklaşık 1.990.000 sonuç, bezdirme için sıfır sonuç, akademik mobbing için yaklaşık 155.000 sonuç ve akademik mobbing için yaklaşık 161.000 sonuç bulundu.

Mobbing’in her çeşidi Türk Ceza Kanunu açısından suç olduğu gibi uluslararası kanun ve sözleşmelerle de suç olarak tanımlanmıştır. Akademik mobbing ise insan hakkı ihlali olmasının yanında aynı zamanda bilmin ve bilimsel gelişmelerin önünde en büyük engellerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Akademik mobbing; mobbing; yıldırma, insan onuru; bilim.

Giriş

Türkçe “yıldırma, bezdirme” kelimelerinin karşılığı olan “mobbing” kelimesi tüm dünyada yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (1). Bu kavram **uluslararası literatürde çoğunlukla iş yerinde psikolojik taciz** anlamında kullanılmaktadır. Mobbing; bir veya birkaç kişinin bir kişiye veya gruba karşı uyguladığı, etik ve ahlak dışı, düşmanca ve **kasıtlı** olarak yapılan, değersizleştirme, **itibarsızlaştırma, dışlama ve uzaklaştırma amacıyla uygulanan bezdirme politikalarının tamamını kapsamaktadır (1-5).**

Mobbing ırk, yaş, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin, rahatsız etme, baskı ve kuşatma altına alma, psikolojik şiddetten tacize kadar değişkenlik gösteren kişiye yönelik saldırganlık ve kötü davranış şeklidir (2-5).

1980’li yıllarda Dr. Heinz Leymann çalışma hayatındaki kişiler arasında meydana gelen ve çalışma hayatını olumsuz etkileyen davranışları tanımlamak “mobbing” kavramını kullandığı görülmektedir. Leymann, aynı zamanda, iş hayatındaki olumsuz etkileyen davranışları tanımlamak için mobbing kavramını kullanan ilk bilim insanıdır. Leymann mobbing ile ilgili birçok çalışma yapmış ve 60’tan fazla eser yayımlayarak, mobbing ile ilgili davranışları tanımlamıştır (3-5).

Türk ceza kanununda mobbing’in tanımı “insan onuru ile bağdaşmayan ve kişiye yönelik söz, davranışlarla birlikte, kişinin çalışma ve üretme performansını olumsuz etkileyebilecek her türlü uygulama olarak tanımlanmıştır (6).

Bu kavram akademik hayatta da karşımıza çıkmaktadır. Akademik mobbingi iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Birincisi Akademisyenin şahsına yönelik

mobing, ikincisi ise direk akademik hayatına ve akademik çalışmalarına yönelik mobing başlığı altında değerlendirmek mümkündür (5,6).

Uluslararası kanun ve insan hakları sözleşmelerinin tamamında mobbing suç olarak tanımlanmıştır. Akademik mobbing ise insan hakkı ihlali olmasının yanında aynı zamanda bilimin ve bilimsel gelişmelerin önünde en büyük engellerden biri olduğu kanaatindeyiz.

Yöntem

İnternet arama motorları “google, pubmed, google scholar” üzerinden “Mobbing, mobing, yıldırma, bezdirme, akademik mobbing, akademik mobing” anahtar kelimeleri ile arama yapıldı. Elde edilen verilerden akademik özellik götsen çalışmalar çalışmaya dahil edildi. Bilimsel nitelik taşımayan magazinsel ve/veya kişisel görüşler içeren paylaşımlar çalışmaya dahil edilmedi.

Veriler bilgisayar destekli paket programlar kullanılarak analiz edildi.

Bulgular

İnternet arama motorlarında yapılan aramalarda “Mobbing” için yaklaşık 13.800.000 sonuç, “mobing” için yaklaşık 16.300.000 sonuç, yıldırma kelimesi için yaklaşık 1.990.000 sonuç, bezdirme için sıfır sonuç, akademik mobbing için yaklaşık 155.000 sonuç ve akademik mobing için yaklaşık 161.000 sonuç bulundu. Bu verilerden % 85,7'nin bilimsel çalışma olmadığı tespit edildi. Bilimsel nitelik taşıyan çalışmalar güncellik özelliklerine göre incelendi. Seçilen anahtar kelimelerden en fazla “mobing” için yaklaşık 16.300.000 sonuç “google” internet arama motorlarından elde edildi. Fark istatistiksel olarak anlamlı olarak tespit edildi ($p < 0.05$).

Tartışma

Çalışmalar işyerlerinde mobingin nedenleri farklı bakış açısı ile ortaya konmaktadır. Çoğunlukla en önemli etkenin mobing uygulayıcısının zorba-baskıcı kişilik özelliğine sahip olması ve kendi eksiklerini baskı uygulayarak kapatmaya çalışmasına bağlanmaktadır. Çalışmaların bazılarında ise mağdurun kişiliğinin de mobing konusunda etkili olabileceğini öne sürmektedir. Bazı araştırmacılar ise örgütsel liderlik sorunları ve çalışma ortamında otorite boşluğunun olması, kurumsal yapılanmanın eksikliğinden kaynaklanan sorunların etkili olabileceğini vurgulamışlardır. Bunlar dışında farklı bir görüş olarak sosyal nedenlerin de mobing sebebi olabileceği vurgulanmıştır. Temel olarak mobing nedenlerini iş dağılımındaki belirsizlik ve adaletsizlik, yöneticilerdeki yetersizlik ve otorite boşluğu, işyerindeki düşük ahlaki standartlar olarak sayılabilir. (7-9).

Şahin'in (2013) yaptığı çalışmada akademide ve akademik mobingin en önemli sebebinin kısıtlı kadrolar için çekişmeli durumdan kaynaklanabileceğini söylemiştir. Ayrıca yukardan aşağı mobbing olaylarında mobing uygulayıcısının yetersizliğini ve eksikliğini gizlemek için bu tür eylemlere kalkıştığı konusunu vurgulamıştır (10).

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak küreselleşmenin getirdiği etkiler, akademide rekabet, azalan iş güvenliği ve akademisyen dayanışması ve yönetim anlayışında değişiklik şeklinde kendisini göstermiş, akademik personel eğitim-öğretim işleri ile araştırma ve bilimsel faaliyetler arasında sıkışarak bu ikisi arasında bir denge kurma baskısı altında kalmışlardır (4-6).

Ülkemizin gelişmesi açısından akademisyenlere yönelik mobbingin önlenmesi ve bu durumu bilimsel verilerle ortaya koyan çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu tür çalışmalarla akademik kurumlarda meydana gelen mobbing olaylarını ortaya çıkararak, nedenlerini incelemek mümkün olabilecektir.

Konu ile ilgili Çögenli (2015) ve arkadaşlarının yaptığı akademisyenlerin karşılaştıkları mobbing davranışları inceleyen, 10 devlet üniversitesinde yapılan çalışmada; çalışmaya katılan akademisyenlerin %66,8'i (267) akademik hayatında mobbing'e maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca akademik mobbinge maruz kalmada yaş, cinsiyet, medeni durum, unvan, kıdem ve çalışılan üniversitelere göre farklılık gösterdiği belirtilmiştir (8).

Erdemir'in (2018) mobbing konusunda yüksek lisansüstü tezlerin incelenmesini içeren çalışmada 2006–2016 yılları arasında akademisyenlerin maruz kaldığı mobbingi konu alan 26 tezi incelemişlerdir. Bu çalışmada vakıf ve devlet üniversitelerini de kapsayacak şekilde akademisyenlerin %4–100 oranında mobbinge maruz kaldığı tespit edilmiştir. Mobbing mağdurlarında oranın kadınlar, bekârlar, daha genç, kendini ifade etme, iletişimde ve sosyal ilişkilerde yetersiz bireylerde daha yüksek olduğunu vurgulamışlardır.

Sonuç

Mobbing ve akademik mobbing, ceza kanunu açısından suç olduğu gibi uluslararası kanun ve sözleşmelerle de suçtur. Akademik mobbing insan hakkı ihlali olmasının yanında aynı zamanda bilimin önündeki en büyük engellerden biridir. Yapılan araştırmalar akademisyenlere yönelik mobbingin bilimsel verilerle ortaya konmasında ve önlenmesinde henüz yeterli olmadığını göstermektedir. Akademik mobbinge ilgili daha kapsamlı ve çözüm odaklı araştırmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

1. Türk Dil Kurumu (TDK) (2017). Mobbing kavramı. Erişim Tarihi 10.06.2020. "www.tdk.gov.tr"
2. Leymann, H. Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*, 1990;5(2):119–126.
3. Leymann, H. The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 1996;5(2), 165–184.
4. Erdemir B. Türkiye'de akademide mobbing ve çözüm önerileri: Lisansüstü tezlerin içerik analizi. *Yükseköğretim Dergisi*, 2019;9(2), 213–233. doi:10.2399/yod.18.034

5. Tınaz P, Gök S, Karatuna I. Sosyal güvenlik kurumu çalışanlarının işyerinde psikolojik taciz algıları: Yaygınlık, türler, nedenler ve bireysel mücadele yöntemleri. Çalışma ilişkileri Dergisi, 2013;4(1):39–53.

6. Erdem MR, Parlak B. Ceza hukuku boyutuyla mobbing. TBB Dergisi, 2010; 88:261-87.

7. Bayrak Kök S. İş Yaşamında Psiko-Şiddet Sarmalı Olarak Yıldırma Olgusu ve Nedenleri. 2006;434 – 448.

8. Çögenli, MZ. Döner E. Türkiye’de Akademisyenler Üzerine Gerçekleştirilen Mobbing Konulu Lisansüstü Çalışmaların İncelenmesi. 2015;19(3):0-0

9. Matthiesen SB, Einarsen S. Perpetrators and Targets of Bullying at Work: Role Stress and Individual Differences. Violence Vict 2007;22(6):735-53. 088667007782793174

10. Sahin M. Mobbing olgusuna anatomik bir bakış: Üniversite özelinde vaka analizi. Akademik Bakış Dergisi 2013;38:1-20.

**MODERN ZAMANIN YALNIZ BİREYLERİ: DORIS DÖRRİE’NİN „KEINER
LIEBT MICH“ ADLI FİLMİNE YAKIN BİR OKUMA**

Dr. Öğr. Üyesi Şenay KIRGIZ
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

“Yalnız yaşamayı seviyorum; gerçi bunu kendim seçmemiştim”
Fanny Fink (Maria Schrader), „Keiner liebt mich“ 1994
(Yönetmen: Doris Dörrie)

Özet

Bu çalışma, 1955 doğumlu Alman kadın yönetmen Doris Dörrie’nin 1994 yılında çektiği ve 1995 yılında Alman Film Ödülleri’nde En İyi Film dalında Alman Film ödülünü kazanan „Keiner liebt mich“ (*Beni Kimse Sevmiyor*) adlı filmi merkeze alır. Film, çekildiği dönem Almanya’sının toplumsal yapısını tüm gerçekliği ile gözler önüne serer. Şehirli bireyin kalabalıklar içerisinde dahi kendini ne denli yalnız hissettiğini, yüksek katlı ve çok daireli apartmanlara hapsedilmiş hayatları, birbirinden bihaber yaşayan komşuları, bireyin umutlarını, çaresizliklerini, sokaklarda birbirine değmeden geçip giden her ulustan ötekileştirilmiş insan yığınlarını, erozyona uğramış aile ilişkilerini ve dolayısı ile tüm duygularından arındırılmış bir amorf kütleyle dönüşmüş modern zaman bireyini özellikle duygusal yalnızlık, bağlanma korkusu ekseninde işleyerek trajikomik bir anlatımla izleyicisine aktarır.

„Keiner liebt mich“ filmi, filmin başkarakteri olan Fanny Fink ve onun yaşamı üzerine odaklanır. Fanny, otuz yaşında, hava limanında güvenlik görevlisi olarak çalışan, bekâr ve şehirli, yalnız bir kadındır. Annesi başta olmak üzere etrafındaki herkes, evlenmesi için Fanny’e baskı uygular. Yaşamındaki herkesin üzerinde durduğu ortak konu, otuz yaşına gelmiş bir kadının evlenmesi ve hatta anne olması üzerinedir. Fanny bu hali ile modern zamanda evlilik, çocuk, iş hayatı gibi tüm bu baskıları üzerinde hisseden her kadın gibidir.

Fanny bir yandan evleneceği erkeği ararken, diğer yandan akıp giden hayatının anlamını keşfetme yolculuğuna çıkar. Bu yolculukta ona eşlik eden en önemli kişi, yarı Alman yarı Senegalli şahsına münhasır bir karakter olan komşusu Orfeo’dur. Çalışmada, zamanla birbirine kendi ailelerinden daha yakın olacak bu iki dostun, yaşamlarındaki boşlukları doldurmaya çalışırken yaşadıkları duygusal aynı zamanda komik olayların irdelenmesi ve başlarına gelen olaylarda kendilerine eşlik eden diğer karakterler de dâhil olmak üzere, modern zaman bireylerinin ruhsal dünyalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Yönetmen Doris Dörrie’nin aynı zamanda senaryosunu da kaleme aldığı bu filmde, yönetmenin dönemin Almanya’sında sosyal hayat, bireyler ve ilişkiler bağlamında yaptığı çözümleme, bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doris Dörrie, *Keiner liebt mich*, Modern Zaman, Sinema, Yalnızlık.

LONELY INDIVIDUALS OF MODERN TIMES: A CLOSE READING OF DORIS
DORRIE'S FILM „KEINER LIEBT MICH“ (NOBODY LOVES ME)**Abstract**

This study concentrates on the 1994 film „*Keiner liebt mich*“ (*Nobody Loves Me*) made by Doris Dörrie, who is a female German director born in 1955, which won the German Film prize in the German Film Awards in 1995. The film displays the social structure of the period in Germany in all its reality. The film transmits with a tragicomic narration how lonely the individual feels even within crowds and deals with masses of alienated people from all nations with their lives imprisoned in high buildings with many apartments, neighbors who live unaware of each other, the hopes, hopelessness of these people who pass by each other on the streets without physical contact, the eroded family relations and thus the modern time individuals who has turned into an amorphous mass purged from all his emotions, in particular in the axis of emotional loneliness and fear of attachment to the viewers.

The film „*Keiner liebt mich*“ (*Nobody Loves Me*) focuses on the main character Fanny Fink and her life. Fanny is a thirty year old woman who is single, lives in the city and lonely working as a security guard in the airport. Particularly her mother and everyone else around her pressure her to get married. The main issue focused on by everyone in her life is about how a thirty year old woman should get married and even become a mother. Fanny in this state is like every woman who feels the pressure of issues such as marriage, children and work life in the modern times.

While Fanny searches for a man to marry, she sets out on a journey to discover the real meaning of her life which is slipping by. The most important person who accompanies her in this journey is her neighbor Orfeo who is a unique character of half German and half African descent. In the study, it is aimed at examining the spiritual worlds of modern time individuals, starting with the emotional and comical events experienced by these two friends who become closer to each other than their families by time as they try to fill the gaps in their lives and the other characters who accompany them in these events. In this film, whose script was written by director Doris Dörrie as well, her analysis of social life, individuals and relationships in the Germany of that period constitutes the main axis of this study.

Keywords: Doris Dörrie, *Keiner Liebt Mich (Nobody Loves Me)*, Modern Times, Cinema, Loneliness.

1.GİRİŞ

Modernizm, genel itibariyle temellerinin 14. yüzyılda atıldığı ve Reform ve Rönesans gibi hareketlerin etkisi ile 16. ve 17. yüzyılda ivme kazanan, 19. yüzyıl ile birlikte artık adından sıklıkla bahsedilen bir düşünce hareketidir. Modernizm, şimdiki zamanı anlamlandırmayı kendine görev edinir ve geçmiş ile tüm bağlantılarını koparır. Bir başka deyişle; “modernizm, yeni bir dünya yaratarak günümüz toplumlarını karakterize eden, geleneklere, adetlere, alışkanlıklara, beklenti ve inançlara bağlı olmayan bir toplum meydana getiren sosyal bir düzenlemedir” (Giddens, Pierson, 2001: 27).

Modernizm bir taraftan yeni bir dünya düzeni oluşturmayı amaçlarken, diğer taraftan günümüz insanını yeni bir kavram ile karşı karşıya bırakır: Bireyselleşme. Polonyalı sosyolog ve filozof Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum* adlı çalışmasında, modern toplumun bireylerin bireyselleşmesinde etkin rolü olduğundan bahseder. Modern toplumun bireyselleşmenin anlamını değiştirdiğinden ve bireyselleşmenin geçmiş zamanda kullanılan anlamından farklılık gösterdiğinden dem vurur. Bireyselleşme kavramının, günümüz toplumlarında, eski zamanlardaki bağımlılık, gözetleme ve pekiştirme gibi anlamlarından sıyrılarak, artık “özgürleşme” anlamında kullanıldığının altını çizer (Bauman, 2001: 61-62). Bireyin bağımlılıklarından sıyrılıp özgürleşmesine giden yolda, toplumun sosyal yapısı dağılma gösterir. Gunther Martens’a göre; “bireyin parçalanması ve toplumun dağılması modernitenin bir felaketi” olarak nitelendirilebilir (Martens, 2006: 202).

Modernizm, bireyi ve toplumsal yapıyı parçalamasının yanı sıra, modern zaman bireyini yeni bir sorunsal ile karşı karşıya getirir: Yalnızlık. Kentleşen, geçmiş ile bağlarını koparan yenedünya bireyi bu kez yalnızlık hissi ile başa çıkmaya çalışır. “Yalnızlık ancak, özerk ve özgür bir bireyde net bir bilinç oluştuğunda ortaya çıkar” (Errichiello, 2019:51-52) alıntısı, yalnızlık hissini bireyin özgürleşmesi ile orantılı olduğunun altını çizer. “Modernleşme ve bireyselleşmenin getirdiği yalnızlık olgusunun, “yeni toplumun temel dokusu”nu oluşturduğu kabulü artarak devam etmiştir. Topluma dair yapılan ve yapılacak olan analizler bireyselleşmenin getirdiği yalnızlık hallerine odaklanmaktadır. Geleneksel dünyadaki toplumsal yapının olumsuz ötekisi olan birey, modern dönemde başrole geçmiştir. Topluma dair yapılan yorum ve yaklaşımların genel kabulü yalnızlığın temel belirleyen olduğu” (Ulutaş, Gökçen, 2019: 1827) düşüncesi ile birlikte geleneksel dünyada toplumun küçük bir yapı taşı olan birey, modernizm ile birlikte toplumsal yapının çekirdeği haline gelir. Artık tam anlamı ile kentleşmiş birey, geleneksel normlardan uzaklaştıkça özgürlük hissi ile hemhal olur. Buna koşut olarak; “Kentli birey, kendisini hiç olmadığı kadar özgür hissetmekte; kendi sorunlarını başkasına ihtiyaç duymadan çözebileceğine inanmaktadır. Yaşamını herhangi bir topluluğa mensup olmadan da sürdürebileceği kanısındadır. Kentli insanın diğer insanlara bağlılığı ve ait olma duygusu çok sınırlıdır” (Sürgit, 2019: 456). Bu sınırlılık durumu, yalnız, yabancılaşmış, iletişimsiz insan kitlesinin oluşmasına sebebiyet verir.

Modern zamanın bireyi; “daha iyi şartlarda özgürce yaşamaya yönelik arayışında tabiatla olan uyumlu beraberliğinden kopan insan, terk ettiği beraberliğin yerine geçebilecek ve hayatını anlamlandırarak bir başka ilişki örüntüsü bulamadığı gibi, koptuğu tabiata da geri dönememiştir” (Bahadır, 2002: 138). Bir başka deyişle; modern zamanın bireyi artık herkesten, her şeyden hatta kendi tabiatından bile uzaklaşmıştır. Dahası tamamen yalnızlaşmıştır.

2.ALMAN YÖNETMEN, YAZAR VE YAPIMCI: DORIS DÖRRIE

Alman kadın yönetmen, yazar ve yapımcı Doris Dörrie, 1955 yılında Almanya’nın Hannover kentinde doğar. Henüz on sekiz yaşında iken Kaliforniya’ya gider ve orada iki yıl boyunca Tiyatro Bölümü’nde sinema üzerine dersler alır. Daha

sonra eğitimine devam etmek için New York'a taşınır. New York'ta sinema eğitiminin yanında kafelerde sinema gösterimleri düzenler. "Doris Dörrie, 1970'lerin ortasında Münih Televizyon ve Sinema Yüksekokulu'ndan mezun olduktan sonra, televizyon için freelance olarak çocuk programları ve belgeselleri hazırlar. İlk sinema filmi olan „Mitten in Herz“ (Doğrudan Kalbe, 1983) adlı filmde; finansal ve duygusal sorunlar yaşayan bir kasiyerin kendisinden yaşça büyük bir dışçıye olan ilgisini anlatır" (Bock, Bergfelder, 2009: 96). İlk filmi çektikten sonra sırasıyla 1986 yılında „Paradies“ (Cennet) ve „Ich und Er“ (Ben ve O 1987-88) filmlerinin yönetmenliğini üstlenir. Doris Dörrie'nin bir yönetmen olarak asıl başarısı, senaryosu kendisine ait olan, 1985 yılında çektiği ve "kendisine esas ününü kazandıran sonradan gelen başarısı ile büyük bir hit olan düşük bütçeli „Männer“ (Adamlar) adlı filmidir. İlk altı ayında 6 milyon izleyiciye ulaşan film, Batı Alman toplumundaki cinsel ilişkiler ve çıkarıcı hırsılara yönelik eleştirel ve mizahi bir bakış sunar. Filmin başarısı Doris Dörrie'yi film sektörünün önde gelen isimlerinden birisi haline getirir ve yaygın okunan dergi „Der Spiegel“ tarafından Almanya'nın en başarılı kadın yönetmeni olarak anılmasını sağlar" (Malone, 2007:333). Film öylesine başarı kazanır ki 1986 yılında „Deutscher Filmpreis“ (Alman Film Ödülleri) bünyesinde en iyi film, en iyi senaryo dalında ödüller kazanır ve filmin başrol oyuncularını Uwe Ochsenknecht ile Heiner Lauterbach'a en iyi genel oyunculuk performans dalında ödül getirir.

1989 yılında kendi yapım şirketini (Cobra Filmproduktion GmbH.) kurar ve 1992 yılında Alman yazar Jakob Arjouni'nin 1987 yılında yayımladığı „Happy Birthday, Türke!“ adlı romanından uyarladığı yine aynı isimli „Happy Birthday, Türke!“ filmini kendi yapım şirketi vasıtası ile çeker. Filmde, Almanya'da yaşayan Türk detektif Kemal Kayankaya'nın maceraları anlatılmaktadır ve Alman Göç Edebiyatı'nın önemli yazarlarından "Emine Sevgi Özdamar, Doris Dörrie'nin "Happy Birthday Türke" filminde rol alır" (Ekiz, 2002: 58).

Doris Dörrie, Alman sinemasının önemli kadın yönetmenlerinden biri olmasının yanında yazarlık da yapmaktadır. "Bir yazar olarak, Dörrie'nin belirli bir gelenek dâhilinde konuşlandırılması oldukça zordur. Onun kısa öyküleri biçimsel ve tematik olarak yapısını Amerikan kısa öyküsü ve modern Alman kısa öyküsü türlerine borçludur. Onun yazma tarzı, özlü anlatımından ve görsel detayları çağrıştırmamasından dolayı sinematik olarak adlandırılmaktadır" (Herrmann, 2010: 223). Birçok kısa öyküsü ve romanı olan yönetmen-yazar Doris Dörrie'nin aynı zamanda çocuk kitapları da bulunmaktadır. Dörrie'nin bazı kitapları da Türkçe'ye çevrilmiştir. Bunlar arasında, „Der Mann Meiner Träume“ (Düşlerimdeki Erkek, 2001 Doğan Yayınları), „Für Immer Und Ewig“ (Daima ve Sonsuza Dek, 2002 Doğan Yayınları), „Was machen wir jetzt?“ (Yaşamak Güzel Şey, 2003 Doğan Yayınları), „Was wollen Sie von mir?“ (Ne İstiyorsunuz Benden?, 1993 İletişim Yayınları) (Öncü, 2017: 22) gibi kitaplar bulunmaktadır.

1994 yılında çektiği „Keiner liebt mich“ (Beni Kimse Sevmiyor) adlı filminin senaryosu da kendisine aittir. Dörrie filmde; "Köln'deki bir apartman bloğunda yaşayan huzursuz ve yalnız karakterlerin birbirlerinden tamamen farklı yönlerini ve acı-tatlı, nadiren de gerçeküstü ilişkilerini resmeder" (Bock, Bergfelder, 2009: 97).

Doris Dörrie, “*Keiner liebt mich*” adlı filmi ile 1995 yılında Alman Film Ödülleri’nde Film Dalı’nda en iyi film ödülünü alır. Yine aynı yıl filmin başrol oyuncusu Maria Schrader, Alman Film Ödülleri’nde Genel Oyunculuk Performansı Dalı’nda en iyi oyuncu ödülünü kazanır.

Doris Dörrie, kısa öykü formunda kaleme aldığı eserlerini filme uyarlamaya devam eder. Bunlarda bir tanesi de; 1994 yılında yayımladığı ve “edebi metin olarak kısa öykü türünden sayılan” (Knut, 2007: 22) „*Bin ich schön?*“ (Ben Güzel miyim?) adlı eserdir. Dörrie, her ne kadar filmin çekimlerini “1997 yılı için planlasa da, hayat arkadaşı ve kameranı olan Helge Weindler’in ani ölümü sonrasında, „*Bin ich schön?*“ filminin çekim çalışmalarının başlaması bir yıl sonraya ertelenir. Bu olay, filmdeki tüm karakterlerinin üzerine melankolinin sindiği ve daima melankoliyi anımsatan biyografik motifleri ile oldukça öznel bir film olmasına sebebiyet verir” (Pepersack, 2009: 22). Dörrie, 1999 yılında *Bayerischer Filmpreis*’ta (Bavyera Film Ödülleri) „*Bin ich schön?*“ adlı filmi ile en iyi senaryo ödülü kazanır. Aynı yıl aynı film ile Alman Film Ödülleri’nde en iyi film ödülünü kazanır. Dörrie, 2012 Uluslararası Berlin Film Festivali’nde (Berlinale), „*Glück*“ (Mutluluk) adlı filmi ile uluslararası prömiyerini yapmıştır (https://www.berlinale.de/en/archive/jahresarchive/2012/02_programm. Erişim Tarihi: 08.06.2020).

Dörrie’nin en güncel çalışmaları, senaryosunu yazdığı ve yönettiği 2019 yapımlı filmi „*Kirschblüten & Dämonen*“ (Kiraz Çiçekleri ve Kötü Ruhlar) ve ilk sezonu Temmuz 2019’da yayınlanan ve senaryosunu Jonas Nay ile birlikte yazdığı, Uli Edel’in yönetmen koltuğuna oturduğu „*Der Club der singenden Metzger*“ (Şarkı Söyleyen Kasaplar Kulübü) adlı televizyon dizisidir.

3. FİLMİN KARAKTERLERİ

3.1. Fanny Fink (Maria Schrader)

Fanny Fink, filmin başkarakteridir. Film, Fanny’nin yaşamını ve çevresindeki bireyler ile ilişkilerini odağa alır. Fanny, otuz yaşına basmak üzere olan, bekâr, yalnız, şehirli ve modern bir kadındır. Havaalanında güvenlik görevlisi olarak çalışır. Çok bloklu bir apartman dairesinde yaşamasına rağmen, annesi dâhil olmak üzere etrafındakiler ile çok fazla iletişimi yoktur. Genellikle depresif ve kırılğan bir ruh haline sahiptir. Aktivite olarak yaptığı şeyler, bilinçli ölüm üzerine bir kursa gitmek ve kişisel gelişim kasetleri dinlemektir. Yakın çevresindeki kişilerce evlenmesi için baskı görür ve bu baskı onu, yaşama dair tüm umutlarını yitirme noktasına götürür.

3.2. Orfeo de Altamar (Pierre Sanoussi-Bliss)

Orfeo, Fanny’nin yaşadığı apartmanda ikamet eder. Annesi Alman babası Senegallidir. Geçimini gey barlarında kadın kostümü ile pleybek yaparak sağlamaktadır. Kendisi de homoseksüel olan Orfeo, aynı zamanda el falı bakmakta ve medyumluk yapar. Hiç akrabası yoktur. Tek başına hayat mücadelesi verir. Afrika müzikleri eşliğinde etnik danslar yaparak kendini motive eder. İskelet şeklinde vücut makyajı yaparak dolaşır. Şahsına münhasır bir karakterdir. Yerel televizyon spikeri

Benno Kügler ile inişli-çıkışlı bir ilişkisi vardır. Orfeo, Benno'ya âşıktır; fakat karşı taraftan aynı ilgi ve sadakati göremez.

3.3. Lothar Sticker (Michael von Au)

Lothar, otuzlu yaşlarında, bekâr, yalnız yaşayan bir karakterdir. Fanny'nin yaşadığı apartmanın yöneticisi olarak görev yapmaktadır. İlişkilerinde bağlanma problemi yaşamaktadır. Yalnız yaşadığı için geceleri uyku problemi çeker ve ancak oyuncak bir sincabın kuyruğunu yüzüne sürerek uyuyabilmektedir. Fanny, Lothar'dan hoşlanmaktadır. Lothar'ın ise bir kadına tam anlamı ile bağlanmaya pek niyeti yoktur.

3.4. Fanny'nin Annesi (Elisabeth Trissenaar)

Bekâr bir annedir. Fanny henüz doğmamışken babasını terk etmiştir. Tek derdi eleştirilenlerce bir türlü beğenilmeyen “*Medusa'nın Aşığı*” adlı kitabıdır. Fanny'nin tüm ilişkilerine kuşku ile bakar ve kızını evde kaldığı konusunda eleştirir. Fanny'nin en büyük sıkıntısı hayatındaki erkekleri annesine bir türlü beğendirememesidir.

3.5. Charlotte Romer (Anja Hoffmann)

Fanny'nin havaalanından meslektaşdır. İki kız çocuğu vardır. Fanny'nin tek arkadaşı olan Charlotte, büyük kızına göz kulak olması için çoğunlukla Fanny'ye bırakmaktadır. İki yakın arkadaşın ilişkileri, Charlotte'nin arkadaşının Lothar'dan hoşlandığını bilmesine rağmen ilişki yaşaması ile bozulur.

3.6. Lasse Laengsfeld (Ingo Naujoks)

Lasse, Fanny'nin bilinçli ölüm kursundan arkadaşısıdır ve ona karşı platonik hisler beslemektedir. Fanny'ye kahve içme teklifinde bulursa da olumlu bir cevap almaz. Rastlantı sonucu Fanny ile aynı apartmana taşınır. Ressam olan Lasse, filmin sonunda Fanny'nin gönlünü kazanmayı başarır.

3.7. Frau Radebrecht (Peggy Parnass)

Fanny ile aynı apartmanda oturmaktadır. Yalnız bir bireydir ve uzaylıların bir gün gelip onu götürmesi tek arzusudur. Hareketleri ve söylemleri ile akıl sağlığı yerinde biriymiş izlenimi vermez.

3.8. Herr Froh (Oliver Nägele)

Bilinçli ölüm kursunun hocasıdır. Fanny ve diğer kursiyerleri, ölümü kanksamaları konusunda telkin eder. Kursiyerleri ile birlikte kendi tabutunu, mezar taşını hazırlama ve kendi cenaze törenini düzenleme gibi etkinlikler yapar.

3.9. Benno Kügler

Yerel televizyonda haber spikeri olarak çalışır. Orfeo'nun sevgilisidir; fakat ona maddi ya da manevi hiçbir katkıda bulunmaz.

4. „KEINER LIEBT MICH“ (BENİ KİMSE SEVMİYOR) ADLI FİLM ÜZERİNE YAKIN BİR OKUMA

Filmin ilk sahnesinde Fanny, “Institut Harmonie” Partnerschaftsvermittlungen seit 1952” (Uyum Enstitüsü, 1952'den beri Eş Bulma Danışmanlığı) sloganı ile hizmet eden bir eş bulma şirketinde kendini tanıtmaya videosunda görülmektedir. Şirket vasıtası ile ideal eş bulma umudunu taşır. Fanny, evlilik hakkındaki düşüncelerine “*Bir kadının mutlu olmak için erkeğe ihtiyacı yok*” (Keiner liebt mich, 00:40-00:47) cümlesi ile başlasa da “*30'undan yaşlı bir kadının atom bombasıyla vurulma şansı bir*

erkek bulmasından daha yüksektir” (Keiner liebt mich, 00:53-00:59) ifadesi ile bu konudaki çaresizliğini gün yüzüne çıkarır. Dört yıldır yalnız yaşayan Fanny’nin, aslında uzun süren iki ilişki deneyimi vardır. Karşısına çıkan erkekler hakkında “Hiç kimseyle tanışmadım. Erkeklerin hepsi ya evliydi ya da geydi” (Keiner liebt mich, 01:25-01:29) sözlerini sarf eder. Aslında bu durum modern çağda yaşayan birçok kadının serzenişidir. Modern zamanda kadın ya da erkek olsun tüm bireyler için kendisine tam anlamı ile uygun bir eş bulabilmek güç bir duruma karşılık gelmektedir. Fanny’nin, “zaman, enerji. Kahve. Her zaman bir fincan kahveyle başlar. Dışarı çıkar yemek yersiniz, konuşursunuz, yatağa girersiniz. Sonra... Tekrar sigaraya başlarsınız, yeni iç çamaşırları alırsınız. Bir spor salonuna yazılırsınız, buzdolabında bira bulundurursunuz. Hatta kedinizi bir kaplumbağa ile değiştirmek zorunda kalırsınız çünkü onun alerjisi vardır. Ve derken... O bu kadar yakınlaşmaktan korkmaya başlar. Pek eğlenceli değil, hıh?” (Keiner liebt mich, 01:34-02:05) şeklindeki sözleri günümüz ilişkilerinin dayanıklılığını özetler niteliktedir.

Fanny Fink, havaalanında güvenlik görevlisi olarak çalışmaktadır. Her gün yüzlerce insan ile etkileşim halindedir. Görevi gereği gün içerisinde bir sürü insanla diyaloga girmek zorundadır. Özel yaşamında ise pek az kişi ile iletişim kurar. Bu kişilerden bir tanesi, havaalanından iş arkadaşı olan Charlotte Romer’dir. Charlotte iki çocuk annesi olmasına rağmen dışarıda Fanny’den daha fazla zaman geçirmektedir. Dışarıya çıktığı zamanlarda ise büyük kızını Fanny’ye emanet eder. Fanny’nin yalnızlığı ile ilgili en büyük eleştiri de annesinden sonra Charlotte’dan gelmektedir: “Siz bekârların neden hiç vakti yok? Ne yapıyorsunuz?” (Keiner liebt mich, 03:34-03:38). Bekârlar ve evliler olarak kategorize edilen bu ifade, evli ya da çocuklu değilseniz bolca zamanınız olması gerektiğine dair bir yanılıdır. Fanny, boş zamanlarını her ne kadar evde kahve içip kitap okuyarak geçirse de, modern zaman yalnızlığını giderebilecek birçok aktivite bulunmaktadır. Charlotte, evli kategorisine girse de özünde yalnız bir bireydir. Mutluluğu dışarda başka erkeklerde arar. Kızı Lisa’yı sıklıkla Fanny’ye bırakır. Hatta arkadaşının apartman yöneticisi Lothar’dan hoşlandığını bildiği halde onunla ilişkiye girer. Fanny ve Charlotte yakın arkadaş gibi görünse de sağlam temeller üzerine inşa ettikleri bir dostlukları yoktur.

Fanny aslında dindar bir birey değildir. Dindar bir insan olmamasına rağmen Fanny, eş bulmak umudu ile kiliseye gider ve “yakışıklı olması gerekmiyor, uzun boylu, ya da genç olması. Sadece sigara ve içkisi olmasın. İyi bir sağlık sigortası olsun. Çok mu şey istiyorum? Ve kendine ait bir dairesi. Başka birisinin ıvır zıvırına dayanmam” (Keiner liebt mich, 04:37-04:54) şeklinde dua eder. Fanny’nin bir eşten beklentisi temel yaşam standartları ile sınırlıdır.

Fanny kiliseden çıkarak evine doğru gider. Yaşadığı mahalle dönemin Almanya’sını gözler önüne serer. Çevrede pek çok değişik etnik kökenden insan, gençler, çocuklar, yaşlılar bulunmaktadır. Dörrie, kalabalık bir muhit tasviri yapsa da birbirleri ile sohbet eden ya da yakın mesafede duran insanlar sunmaz. Herkes birbirine temas etmeden bir yerlere koşturur. Bu durum kalabalıklar içerisinde tek başına olan bireylerin resmidir. Doris Dörrie, filmi ile ilgili bir röportajında şu ifadeleri kullanmaktadır; “Ben, ihtiyacı olan her şeye sahip olmasına rağmen mutsuz

ve yalnız yaşayan, yalnızca kendini düşünen bir gencin öyküsünü anlatmak istedim. Bu benim açımdan, günümüzde birçok genç insanda bulunan bir durum ve ayrıca, Almanya'nın şimdiki pozisyonunda da benzerlikler gördüm. Almanlar, sahip oldukları şeylerle bile mutlu olmayı beceremiyorlar. Sonuç olarak, ülkelerini Avrupa'nın diğer bölgelerinden izole ediyorlar. İnanıyorum ki çok kültürlülük Almanya'yı ileriye götürecektir tek yol ve bunu "Beni Kimse Sevmiyor" da anlatmak istedim" (Barnwell, Stanley, 2003: 121).

Fanny'nin filmin yan karakteri Orfeo de Altamar ile ilk kez tanışması, eski apartmanlarının asansöründe kalmaları ile olur. Bu sekansta Fanny, iskelet makyajı yapmış, garip görümlü biri ile asansörde kalmaktan hoşnut olmaz. Tedirginliğini belli eder. Asansörde kalmaları aslında yaşadıkları kısıtlı hayata hapsolmuş olduklarının bir simgesidir. İki karakter de çıkış yolu bulamadıkları bir sistem içerisinde hapistirler. Asansör sekansında Orfeo, bir tür Afrika kabile ritüeline benzer hareketler yapmaya başlar ve asansör birden çalışır. İzleyici, asansörün çalışmasını sağlayan esas sebebin Orfeo mu, yoksa teknik bir müdahale ya da tesadüf mü olduğunu bulamaz. Bu durum filmin gerçeklik ve fantezi arasında gidip gelen seyrinin ilk örneğidir. Orfeo asansörden incekleri sırada Fanny'ye kartını uzatır. Kartta "Helleher und Gyromant" yazmaktadır. İzleyici bu esnada Orfeo'nun medyumluk yaptığını ve el falına baktığını öğrenir. Orfeo aynı zamanda gece gey barlarda pleybek gösterisi yapar. Kadın kostümü ile gösterdiği performanslar esnasında söylediği şarkılardan biri olan "Ein Schiff wird kommen" (Bir Gemi Gelecek) (Lale Andersen), arzu edilen sevgiye kavuşmak isteyen bir kadının haykırışıdır. Şarkı seçimleri de sevgisizliği niteler. Orfeo karakteri absürt özelliklere sahiptir. "Çok yalnız ve mutsuzdum, kimsem yoktu, ölmek istedim. Beni Arcturus'a götürdüler ve tüm mutsuzluğumu aldılar" (Keiner liebt mich, 01:08-01:20) olarak bahsettiği uzaylı kardeşlerinin bir gün onu gezegenlerine götüreceğine inanmaktadır. Orfeo tüm bu özellikleri ile sanki başka bir gezegene ait gibidir. Dünyalı oluşunu kanıtlayan tek şey Lothar ile aralarında geçen; "Walter Rattinger, Doğu Berlin doğumlu. Mesleği; aşçılık" (Keiner liebt mich, 41:40-41.45) diyalog vasıtasıyla Orfeo karakterinin gerçek adının Walter Rattinger olduğu ortaya çıkar.

Fanny dairesinde tek başına kişisel gelişim kasetleri dinlemektedir. Bu sahne, Fanny'nin yalnızlığına ve çaresizliğine çözüm arama sürecinin bir başka ifadesidir. "Güçlüyüm. Güzelim. Zekiyim. Seviyorum ve seviliyorum" (Keiner liebt mich, 06:54-07.03) şeklinde tekrarlardan oluşan meditasyonunda Fanny, seviliyorum kısmını sıklıkla tekrar etmez.

Bir sabah uyandığında kapısı çalınan Fanny, karşısında yeni apartman yöneticisi olan Lothar Sticker'i bulur. İlk görüşte Lothar'dan çok etkilenir. Annesi ile buluşan Fanny, tüm buluşma boyunca annesinin kitabı "Medusa'nın Aşığı" hakkındaki kötü yorumları dinler. Anne, kızına hayatının nasıl gittiği ile ilgili sorular sormaz. Masadaki anne-kız yalnızca aralarında kan bağı olan iki yabancı gibidir. Fanny bilinçli ölüm kursuna gitmek için izin ister. Kurs eğitmeni Herr Froh'un "Ölüm son değildir. Başlangıçtır. Tamamen yepyeni bir şeyin başlangıcı. Ölümle arkadaş olacağız. Ölmeyi öğreneceğiz" (Keiner liebt mich, 12:31-12:45) şeklindeki telkinleri,

yalnız, umutsuz ve mutsuz yaşamlarında yok olup yeni bir hayatta yeniden başlama arzusu taşıyan bir grup insanın yüreğine bir nebze de olsa su serper. O haftaki proje ödevi kendi tabutunu hazırlamaktır ve Fanny, tamamen siyah bir tabut tasarlar ve kurstan sonra onu evine götürür. Evde bir tabut ile yaşamak, karakterin varoluşsal sorgulamasının bir göstergesidir.

Lothar'dan etkilenmesinin verdiği cesaret ile Orfeo'ya fal baktırmak için dairesine giden Fanny, iskelet şeklinde yapılmış bir vücut makyajı ile karşılaşır. Fanny, Orfeo'ya; *“Öyle hissedyorum ki.. Hayatım bir plak gibi akıp gidiyor. Şerit şerit. Ve ben seyrediyorum. Sadece iğnenin nerede olduğunu bilemiyorum. Sona yakın mı? Ortasında mı? Ya da en sonunda mı? Anlıyor musun?”* (Keiner liebt mich, 15:07-15:29) sözleri ile içini döker. Orfeo, ölümle ilgili tahminde bulunmadığını ifade eder. Fanny ise faldan beklentisini *“Aslında bilmek istediğim. Sadece, bir gün birine: “Güzel bir gün değil mi” veya “anahtarı unutma” diyebilecek miyim? Ya da birisi bana: “Fanny Fink... Sen hayatımda eksin olan şeydin” diyecek mi?”* (Keiner liebt mich, 15:40-16:17) şeklinde belirtir. Bu beklenti, yalnız olan tüm bireylerin beklentilerden farklı değildir. Fanny yalnızca değer görmek isteyen herkes gibidir. Falda “yirmi üç” sayısına sahip bir kişinin Fanny'nin mutlu olacağı adam olduğu çıkar. Bu sayının peşinden gitmek Fanny için yeni bir maceradır. Fala inanmasa da para vererek baktırması, rutin giden hayatına yeni bir heyecan katmak içindir.

Ertesi gün Fanny işe gitmek için evden çıkar. Asansörde karşılaştığı her birey yalnız ve umutsuz olduklarına dair belirtiler gösterir. Apartmanın hemen yanında tren istasyonu vardır. Her gün trenler yığınlarca insanı getirir ve götürür. Bu durum bile apartmanın yalnız bireylere ev sahipliği yapan bir mekân olduğu gerçeğini değiştirmez. İşe gitmek için arabasına yönelen Fanny, Lothar'ın arabasının plakasına bakar. Plaka yirmi üç sayısı ile başlamaktadır. O halde Lothar onun kaderindeki kişidir. Ne yapacağını bilemeyen Fanny, arabasını hızla hareket ettirip, Lothar'ın arabasına çarpar. Bunu yapmasının sebebi, Orfeo'nun yirmi üç sayısına sahip kişi için; *“o senin son şansın”* (Keiner liebt mich, 17:37-17:39) ifadesini kullanmasıdır. Arabasına çarparak onu kaçırmak istemez. Lothar'ın *“kendimi evimde hissettiğim tek yer”* (Keiner liebt mich, 25:10-25:13) bahsettiği arabasına zarar gelince, Fanny ona kendi arabasını verir. Lothar Fanny'ye yemek yapıp yapmadığını sorar. Fanny fazla yemek yapmadığından bahseder. Lothar ona; *“O zaman yeterince sevilmemişsin”* (Keiner liebt mich, 28:20-28:25) sözlerini söyler. Bu sözleri ile aslında Fanny'nin filmin başından beri yakındığı şeyin altını çizer. Lothar karakteri de yalnız bir bireydir. Tek başına yaşamaktadır ve kendi deyimi ile *“Ben de yalnız uyumaktan nefret...”* (Keiner liebt mich, 22:51-22:53) etmektedir.

Diğer bir yalnız karakter Frau Radebrecht'tir. Tek başına yaşamaktadır ve bir gün uzaylıların onu kurtaracağına inanmaktadır. *“Şeytanlar yazıyor, kırmızı harfler, evet, o yüzden yok olacağız. Ama onlar beni kurtaracak. Davullar çalacak, korkunç bir fırtınayla”* (Keiner liebt mich, 31:22-31:33) şeklindeki ifadeleri onun gerçeklikten ve insanlardan umudunu ne denli yitirdiğinin kanıtıdır.

Orfeo'da benzer şekilde sevdiği adam olan Benno Kügler'den umudunu yitirir. Kirasını ödemeyen Orfeo, Benno'dan yardım ister; fakat istediği yardımı göremez. Bu

sebepten evden atılır ve Fanny'nin yanında kalmaya başlar. Arkadaşı Charlotte'nin ihaneti sonrasında Fanny, Lothar'dan umudunu keser. Umudu kırılmış iki karakter ortak noktada buluşur. Birbirlerine destek olurlar. Artık iyi iki dost olan Orfeo ve Fanny'nin ortak noktaları yalnızlıklarıdır. Fanny'nin doğum gününü kutlayan da yine yeni dostu Orfeo'dur. Sürpriz doğum gününde Edith Piaf'ın "Non, jene regrette rien" (Hiçbir Şeyden Pişman Değilim) şarkısı çalar. Şarkı seçimi Fanny ve diğerleri için umut vericidir.

Resim 1. Fanny ve Orfeo. (Keiner liebt mich, 1:14:44)

(<https://www.pinterest.ru/pin/101753272801666127/>)

Orfeo'nun büyü yaptığı zamanlarda Fanny'den aldığı paralar, evinde kalması ya da kemikleşmiş yalnızlığına ortak olması Fanny'yi rahatsız etmez. Yanında birinin olması ve dahası ona ihtiyaç duyması karakter için yeterlidir. Birlikte keyifle geçirdikleri zamanlardan sonra Orfeo bir sabah "vakit geldi" (Keiner liebt mich, 1:24:38-1:24:40) diyerek Fanny'ye seslenir. Anlaşılan Orfeo'nun Arcturus gezegenindeki kardeşleri gelmek üzeredir. Fanny, Orfeo'ya aldığı altını verir ve onu giydirir. Tabuta yatan Orfeo kardeşlerini beklemeye başlar. Fanny Orfeo'yu odada yalnız bırakır. Kapının altından bir ışık yanıp söner. Fanny dairesine girdiğinde sevgili dostu Orfeo evde yoktur. Balkona çıkar ve aşağıya bakar. Orfeo sandığı gibi intihar etmemiştir. Orfeo'nun gizemli yok oluşu filmin fantezi türüne yakınlığının göstergesidir. Orfeo bu hali ile ya Fanny'nin yalnızlığından yararlanan bir sahtekârdır ya da gerçekten Arcturus gezegenine götürülmüştür. Nitekim o yükseklikte bir balkondan atlamak imkânsızdır. Orfeo'nun kayboluşu filmde muğlak bırakılmaktadır. Orfeo'nun gidişi ile Fanny büsbütün yalnız kalır. Bir gün kiliseye gider ve "artık hep yalnız mı olacağım?" (Keiner liebt mich, 01:31:33- 01:31:37) serzenişinde bulunur. Eve döndüğünde yaşadığı apartmanın komple satılık olduğunu görür. Asansörde komşuları ile karşılaşır. Aralarında kurstan arkadaşı Lasse Laengsfeld'te vardır. Asansör yine arıza yapar ve Fanny birden Orfeo'nun yaptığı hareketlerin benzerlilerini denemeye başlar. Asansör aniden çalışır. Fanny komşularını evine davet eder. Bu Fanny'nin sosyalleşmesi adını iyi bir adımdır. Lasse, bir ara üzerindekiyi çıkarır ve atleti ile kalır. Atletinin arkasında yirmi üç sayısı yazmaktadır. O an Fanny, yeniden umut dolmaya başlar. Filmin son sahnesinde Fanny, evindeki tabutu balkondan aşağıya atar ve tabut Lothar'ın arabasının üzerine düşer.

5. SONUÇ

“*Keiner liebt mich*” (*Beni Kimse Sevmiyor*) filmi, çekildiği dönemin Almanya’sını komik aynı zamanda dramatik bir anlatım ile gözler önüne serer. Sinemanın evrenselliği film yoluyla bir kez daha vurgulanır. Nitekim “*Keiner liebt mich*” (*Beni Kimse Sevmiyor*) filmi, yalnızca Almanya’nın değil tüm dünyanın içerisinde bulunduğu durumu tasvir eder. Film, bu hali ile şehirli olmaya alışmaya çalışan, şehrin hızlı akan dinamiğine ayak uydurmaya çalıştıkça yabancılaşan, yabancılaştıkça yalnızlaşan, yalnızlaştıkça müzmin bir mutsuzluğa sahip olan herkesin hikâyesidir.

Modern zamanın belki de en büyük hastalığı olan yalnızlık hissi, film boyunca tekrarlanır. Kendisi de kadın olan yönetmen ve senarist Doris Dörrie, modern zamanda kadın olmanın zorluklarını, başkarakter Fanny Fink aracılığıyla izleyicisine aktarır. Film boyunca temas ettiği her bir birey aynı yalnızlık hissinden ve mutsuzluktan mustarıptır. Üstelik Fanny, iyi bir işi ve imkânları olan, şehirde yaşayan, özgür bir bireydir. Kendisini mutlu kılmayı bir türlü beceremez. Filmdeki tüm karakterler ellerinde olan imkânlardan aşkın bir şekilde kendilerinde eksik olanı arzularlar. Bu durum belki de insan olmanın bir getirisidir.

Orfeo karakteri siyahi olmaktan yakınan, absürt aynı zamanda belki de filmdeki en mantıklı karakterdir. Tıpkı yin ve yang felsefesinde olduğu gibi Fanny beyaz, Orfeo ise siyah kutba karşılık gelir. İki karşıt kutbun dostluğu, dengenin oluşmasını sağlar ve Orfeo, zamanla Fanny’nin yarıda kalmış tüm arzularını tamamlar. Orfeo, genel itibari ile kadın kostümleri giyen, iskelet makyajıyla dolaşan modern zamanın Morpheus’udur.

Filmin ana mekânı olan apartman binası ve bulunduğu muhitte değişik etnik kökene sahip çok fazla birey ikamet etmektedir. Dörrie, çok kültürlülüğü yalnızlığı giderici bir ilaç olarak görür. Her ne kadar gün içerisinde kalabalık insan yığınlarıyla dolup taşsa da, mesai bitiminde mahalle, hayalet şehre dönüşür. Herkes kendi sığınakları olan evlerine geri döner. Gece olup da evlerin ışıkları teker teker sönerken, yalnız bireylerin evlerinden şu sesler yükselir: “*Beni Kimse Sevmiyor!*”.

KAYNAKLAR

- Arjouni, J. (1987), *Happy Birthday, Türke!*, Diogenes Verlag AG, Zürich.
- Bahadır, A., (2002), “Modernitenin Yıkıcı Etkileri Karşısında Savunmasız İnsan”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (13), ss. 129-142.
- Barnwell, K., Stanley, M., (2003), *The Vanishing Healer in Doris Dörrie’s Nobody Loves Me*, pp. 119-127, in; Levitin, J., Plessis, J. and Raoul, V., *Women Filmmakers: Refocusing*, UBC Press, Vancouver.
- Bauman, Z., (2001), *Bireyselleşmiş Toplum*, (Çev. Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bock, H.M., Bergfelder, T. (Edt.) (2009), *The Concise Cinegraph: Encyclopedia of German Cinema*, Berghahn Books, New York, Oxford.

Dörrie, D. (1994), *Keiner liebt mich*, Almanya: Cobra Film GmbH, Zweites Deutsches Fernsehen (ZDF), Süre: 104 dakika, <https://ugurfilm.com/keiner-liebt-mich/> (Erişim Tarihi: 04.06.2020).

Ekiz, T., (2002), *Almanca Yazan Türklerde Metinlerarasılık*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Errichiello, O., (2019), *Einsamkeit und die psychologische Kraft der Marke*, Springer Verlag GmbH, DE, Berlin.

Giddens, A., Pierson, C., (2001), *Modernliği Anlamlandırmak /Anthony Giddens'la Söyleşiler*, (Çev. Murat Sağlam, Serhat Uyurkulak), Alfa Yayınları, İstanbul.

Herrmann, M., (2010), "Show and Tell: Doris Dörrie's Strategies of Adaption in *Bin ich schön?*", pp. 223-248, in; Figge, S. G., Ward, J. K. (edt.), *Reworking the German Past: Adaptations in Film, the Arts, and Popular Culture*, *Studies in German literature, linguistics and culture*, (79), Camden House, New York.

Knut, H. (2007), *Film- und Fernsehanalyse*, 4. Auflage, Metzler: Stuttgart.

Malone, P. M., (2007), "Transposition or Translation? Fiction to Film in Doris Dörrie's *Nobody Loves Me and Am I Beautiful?*" pp.333-347, in; Schönfeld, C., Rasche, H. (Hg.), *Amsterdamer Beiträge zur neuern Germanistik: Processes of Transposition: German Literature and Film*, (63), Editions Rodopi B.V., Amsterdam.

Martens, G., (2006), *Beobachtungen der Moderne in Hermann Brochs Die Schlafwandler und Robert Musils Der Mann ohne Eigenschaften: rhetorische und narratologische Aspekte von Interdiskursivität*, Wilhelm Fink Verlag, München.

Öncü, M. T., (2017), *Türkçe Çeviriler Bibliyografyası: Dünya Edebiyatından Çeviriler*, Hiper Yayın, İstanbul.

Pepersack, C., (2009), *Die Kurzgeschichten Doris Dörries im Vergleich zu ihrer Verfilmung "Bin ich schön?"*, (Bachelorarbeit), Grin Verlag.

Sürgit, B., (2019), "Modern Bireyin Yalnızlaşması ve Yabancılaşması Bağlamında Apartman Yaşamı ve Cahit Zarifoğlu'nun "Eksik Yol" Başlıklı Öyküsü", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 59 (2), ss. 449-466.

Ulutaş, E., Gökçen, A., (2019), "Toplum Tipleri ve Yalnızlık Halleri", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches*, 10 (17), ss. 1809-1835.

İnternet Kaynakları

(https://www.berlinale.de/en/archive/jahresarchive/2012/02_programm.
Erişim Tarihi: 08.06.2020).

**BİLGİSAYAR DESTEKLİ EĞİTİMİN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN
ÖZÖĞRENİMİNE SAĞLADIĞI YARARLARI****Aynure MİRZEYEVA**

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Özet

Öğrenme konusu yaşamımızda öylesine önemlidir ki, bir bakıma, tüm yaşamımızın bir öğrenme ve değişme sürecinden ibaret olduğu söylenebilir. Ancak, öğrenmenin yalnızca öğretmen-öğrenci ilişkisi yönünden algılanmaması gerekir. Günümüzde teknolojinin sağlamış olduğu kolaylıklar nedeniyle öğrencilerin özöğrenim kapasitesi de gelişmiştir. Öğrenciler kendilerinin toplumsal bir varlık olmasını sağlayan tüm bilgi ve becerilerin büyük bir bölümünü eğitim teknolojisi yoluyla kazanırlar. Teknolojinin ürünlerinden faydalanıp bilgiyi analiz etmelerinde, yeteneklerini geliştirebilmelerinde yardımcı olmaktadır. Örneğin, ev ortamında herhangi bilgiyi kısa sürede edinebilmek; yabancı dilleri para veya zaman harcamadan öğrenebilmek; elektronik kütüphanelerden, uzaktan eğitimden yararlanabilmek ve s. Eğitimin BDE ile bağlantılı olması, öğrencileri kendi kendine çalışma için hazırlayacak ve küreselleşmiş işgücü piyasasında rekabetçi personel oluşturmaya yardımcı olacaktır. Kendi kendine öğrenme, kişinin zihinsel gelişimini sağlayan, onun öğrenme gereksinimini karşılayan kesintisiz devam eden eğitim alma sürecidir. Kendi kendine öğrenme veya özöğrenim ta eskiden bir çok bilgin kişilerin odak noktasında olan problemlerden biri olmuştur. N.Gencevi, M.F.Ahundov, Ş.İ.Hatayi, M.Fuzuli v.b. yazarlar özöğrenmenin ne gibi yararlı olduğunu kendi eserlerinde ele almışlar. Onlar kişinin okul eğitiminden sonra özöğreniminin büyük önem arz ettiğini öne sürmüşler. Bilgisayarın kendi kendine öğrenme aracı olarak kullanılması konusunda da günümüzde çok sayıda araştırma yapılmaktadır. Fakat bilgisayarın doğrudan öğretim aracı olarak kullanılması sanıldığı kadar da kolay değildir. Mesela, teknolojinin gelişmiş olduğu bir dönemde yaşamımıza rağmen uzaktan eğitimin Azerbaycan'da gelişmemiş olmasıdır. Buna neden üniversite ortamlarında maddi-tekniğin temelin olmaması, her öğrencinin evinde internet hattının bulunmamasıdır. İlerki zamanda bu soruna bir çözüm bulunacağı söylenilmekte ve bunun için gerekli yöntemler aranmaktadır. Bu çalışmanın amacı bilgisayar destekli eğitimin üniversite öğrencilerinin özöğrenimine sağladığı yararları ve sorunları öne sürmektir. Böylece, toplumun ve devletin ihtiyaçlarının karşılanmasında başlıca faktörlerden biri eğitim sürecinde özöğrenimin geliştirilmesi yollarını belirlemek, milli eğitim sisteminin modernleştirilmesi, yaşam boyu öğrenmenin önemini yansıtan programların hazırlanması, yeni eğitim sorunlarının çözümü yollarını sağlayan modern ve geleneksel eğitimin entegre edilmesidir. Bunun için bilgi iletişim teknolojilerinin üniversitelerimizin öğretim sürecine uygulanması, onların pedagojik teknolojilerle entegrasyonu ve öğrencilerin özöğreniminin gelişim ihtiyaçlarını karşılamak için sorunların çözümüne yönelik olması gerekir.

Anahtar kelimeler: Bilgisayar destekli eğitim, özöğrenim, gelişim, uzaktan eğitim.

İçinde bulunduğumuz yüzyılın ikinci yarısından başlayarak eğitim bilimleri alanında “eğitim teknolojisi” diye isimlendirilen bir disiplin gelişmeye başlamıştır. Teknolojinin olanaklarından da yararlanarak öğrenme-öğretme etkinliklerini sistematik bir yaklaşımla düzenlemeyi amaçlayan eğitim teknolojisi, bu amacına ulaşmak için değişik öğretim-öğrenme yöntemlerini uygulamaya koymaktadır. Bu yöntemlerden birisi de kendi kendine öğrenmeye olanak veren “programlı öğretim” yöntemidir. Programlı öğretim ise “Programlı kitaplar” ve “öğretme makineleri” ile yapılmaktadır. Günümüzde öğretim makinelerinin en gelişmişisi ise bilgisayarlardır. Öğrenci, programlı öğretim yöntemine göre hazırlanıp bilgisayar hafızasına verilen programlara bilgisayara bağlı terminallerle ulaşıp kendi kendine öğrenebilmektedir.

Teknolojinin üniversite öğrencilerine sağlamış olduğu yararlardan biri olan “uzaktan eğitim” üzerinde durmak isterdim. Peki uzaktan eğitim nedir? Üniversite öğrencisine ne gibi yararları vardır?

Öğrenci ve öğretmenin fiziksel olarak aynı ortamı paylaşmak zorunda olmadığı öğrencinin kendi öğrenme sorumluluğunu üstlendiği "uzaktan eğitim" günümüz bireylerinin eğitim ihtiyacını karşılamada alternatif çözümler sunabilecek bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzak mekanların ulaşım sorununa çözüm olması, eğitimde fırsat eşitliği sağlanması, özürülere ve çeşitli sebeplerle eğitim yapamamış veya yarıda bırakmış olanlara fırsat sunması, öğrencilerin tek başına eğitimi gerçekleştirmesine yardımcı olması, uzaktan eğitimin gelişimini artırmaktadır.

Uzaktan eğitim, eğitim masraflarında önemli yer tutan yol masraflarını ve diğer harcamaları önemli derecede azaltmakta, öğrenciler istedikleri zaman, istedikleri yerden eğitim alabilmekte, böylece sınıf zamanına bağlı kalmadan ve kendi öğrenme hızlarında çalışabilmektedirler.

E-öğrenimin öğrenciye sağlamış olduğu yararlar vardır:

- Öğrenci merkezlidir.
- Öğrenci konuyu öğrenene kadar, konu üzerinde çalışabilir.
- Herkes kendi öğrenme hızında öğrenebilir.
- Öğrenci, konuyu anlamadığı zaman, iletişim araçları ile öğretmen ve diğer öğrenciler ile bağlantı kurabilir.
- Dünyanın diğer ucundaki bir kişinin bilgilerinden faydalanabilir.
- Bağlantılar aracılığıyla, doğru ve istenilen kaynağa kısa sürede erişebilir.
- Öğrenci kendini en rahat hissettiği zaman ve mekanda konuyu öğrenebilir.
- Öğrenim faaliyeti daha zevkli olur.
- Öğrenim materyalleri, hızlı değişen koşullara göre, kısa sürede güncellenebilir.
- Kişisel testler ile öğrenci kendi kendini sınavabilir.
- Konunun anlaşılıp anlaşılmadığına dair geri bildirim hızlı bir şekilde yapılması motivasyonu artırır.
- Kişinin tüm öğrenim faaliyetleri raporlanabilir.
- Her tür altyapıdan ve toplumun farklı kesimlerinden gelen öğrencilere fırsat eşitliği verilir.

Peki özöğrenim veya kendi kendine öğrenme nedir? Yararları nedir?

Herhangi gerekli bilgi, beceri ve alışkanlıkların elde edilmesi amacıyla yapılmış olan çalışma, eğitim kendi kendine öğrenmedir (SOLE-Self Organized Learning Environment).

Kendi kendine öğrenme becerileri son zamanlarda ağırlıklı olarak araştırılan konulardan biridir. Kendi kendine öğrenme 1990'ların başlarında Dewey ve Lindeman tarafından ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu kavramın genişletilmesi ve uygulanması Knowles, Tough ve Houle tarafından gerçekleştirilmiştir. Knowles'e göre kendi kendine öğrenme bireylerin başkalarının yardımlarıyla ve yardımları olmadan karar verebilme, öğrenebilmek için neler ihtiyacı olduğunu belirleme, öğrenme kazanımlarını açık ve kesin bir şekilde ifade edebilme, uygun öğrenme stratejilerinin seçme, uygulama ve öğrenme çıktılarını değerlendirme becerisidir. Kendi kendine öğrenme becerisine sahip bir bireyin sergilediği öğrenme basamaklarını Knowles aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

- öğrenme ihtiyaçlarını tanımlanması,
- öğrenme amaçlarının açık ve net bir şekilde ifade edilmesi,
- öğrenme materyallerinin belirlenmesi,
- uygun öğrenme stratejisinin seçilmesi ve uygulanması,
- öğrenme çıktılarının değerlendirilmesidir.

Kendi kendine öğrenme kavramı, öz düzenleme, öz yeterlilik ve kendini kontrol kavramları ile ilişkilidir. Kendi kendine öğrenme becerilerini edinmiş öğrenciler, öğrenme aktivitelerini ve deneyimlerini gerçekleştirirken kontrol etme, düzenleme, iç ve dış motivasyon ve başarıya ihtiyaç duyar [1, 54].

Psikolog ve eğitimciler geleneksel öğretimin sakıncalarını gidermek için deneysel çalışmalara girişmişler ve bu çalışmaların sonucu olarak, 1950'lerden itibaren eğitim literatürüne “programlı öğretim”, “kendi kendine öğrenme”, “otomatik öğrenme”, “makinalarla öğrenme” gibi isimlerle geçen eğitim teknolojisi uygulamaları başlamıştır.

Bugün “programlı öğretim” olarak yaygınlık kazanmış bulunan eğitim teknolojisi uygulamasını şu şekilde tanımlamak olanaklıdır: Öğrenme sürecinde her öğrencinin bireysel niteliklerini göz önünde bulundurularak, öğretmenin doğrudan karışmasına gerek kalmaksızın, öğrencinin kendi kendine öğrenmesine olanak veren bir yöntemdir. [2, 389].

Yukarıda bilgisayar destekli eğitimin avantajlarından bahsedilmektedir. Bilgisayarla öğrenmenin avantajlarına ek olarak, dezavantajları da vardır:

- Ödevler çoğu zaman bilgisayarda yazıldığı için yazı disiplini unutulur;
- İnternette kitap okumak, dikkat bozukluklarına ve hafıza kaybına neden olabilir;
- Bazen portallar, Wikipedia ansiklopedisi yanlış bilgilerle yüklenir. Bu da yanlış bilgini hafızada tutmaya neden olur;
- İnternet üzerinden öğrenme, sorumlu ve disiplinli olmayı gerektirir. Bazen, çoğu öğrenci bütün gün internette vakit geçirir ve bu da hem fiziksel, hem de zihinsel yorgunluğa neden olur ve s.

Anlaşıldığı gibi bilgisayarla öğrenmenin hem artıları, hem de eksileri vardır. Burada önemli olan öğrencinin kendi kendine öğrenmeye, kendini geliştirmeye ve sürekli kendi üzerinde çalışmaya ilgi duymasındır. Kuşkusuz ebeveynler, öğretmenler ve eğitim kurumlarındaki yöneticiler de bu görevden sorumludurlar.

Kaynaklar

1. Meryem Nur Aydede, Teoman Kesercioğlu – Fen ve Teknoloji dersine yönelik kendi kendine öğrenme becerileri ölçeğinin geliştirilmesi, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi dergisi, Cilt: 03 No: 36
2. Doç. Dr. Alışan Hızal. Eğitim teknolojisi uygulama yöntemi: Bilgisayarla kendi kendine öğrenme.

GRAFİK TASARIMDA GÖRSEL ALGI DÜZEYİNİ ETKİLEYEN
KAVRAM VE OLGULARIN TANIMLANMASI

Dr. Öğr. Üyesi Engin UĞUR
Öğr. Gör. Samed Ayhan ÖZSOY

İstanbul Üniversitesi

Özet

İletişim etkinliğinin gerçekleşmesi için göndericinin hazırladığı mesajın eksiksiz alıcıya ulaşması ve alıcının geçmiş birikimleri ile değerlendirmesi (algılaması) gerekir. Bir iletişim ürünü olan grafik tasarım çalışmasının da görülmesi ve algılanması birinci önceliğidir. Bu nedenle tasarım yapılırken kullanılan tasarım elemanları seçimi ve bu unsurların birlikteliğinden oluşan mesajın görsel algı açısından azami sınırları taşınması gerekir.

Afiş tasarımından gazete sayfası tasarımına ya da bir ürün ambalajı tasarımından kitap kapağı tasarımına kadar çok farklı grafik tasarım çalışmalarının sahip oldukları tasarım yapıları, hedef kitlenin algı düzeyine göre en kolay yoldan ulaştırılmasını sağlayabilmelidir.

Bir grafik çalışmada hedef kitlenin mesajı kolay bir şekilde alıp iletişim etkinliğinin beklentileri fazlası ile karşılaşması isteniyor ise tasarımın estetik beklentilerden önce görsel algı yönü çok iyi tasarlanmalıdır.

Grafik tasarımcı, her bir tasarım elemanını ayrı ayrı ve bir bütün olarak tasarımı algılanabilirlik açısından sürekli kontrol etmelidir. Grafik tasarımcı ayrıca tasarım ürününün yer alacağı ortam koşullarını da hesaba katması gerekir. Tasarımı yapılan çalışmanın görsel algı değerlendirmesi kişisel yaklaşım tarzı ile değil geçmişten günümüze kadar oluşan evrensel görsel algı kavram ve parametrelerine göre yapılmalıdır.

Grafik tasarım ürünü hem görsel algı hem de estetik kaygı dikkate alınarak hazırlanır. İster bir küçük etiket olsun isterse onlarca metrelik bir bina giydirmesi olsun hepsinde uyulması gereken sınırlar ve zorunluluklar vardır. Tasarımcı bu sınırlılıklar içinde tasarımı yaparken asgari düzeyde görsel algıyı da dikkate almak mecburiyetindedir. Bu nedenle grafik tasarımcı görsel algı düzeyini arttıran veya azaltan etmenleri çok iyi bilmesi ve bu bilgiler doğrultusunda çalışmasını hazırlaması gerekmektedir. Makalede, grafik tasarımda görsel algı konusunda dikkat edilmesi gereken konular ortaya konularak teknik açıdan tanımlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Grafik tasarım, görsel algı, kavram, tanımlama

DESCRIPTION OF CONCEPTS AND CASES THAT AFFECT THE VISUAL
PERCEPTION LEVEL IN GRAPHIC DESIGN**Abstract**

In order for the communication activity to take place, the message prepared by the sender must reach the complete recipient and evaluate (perceive) the recipient's past experiences. It is the first priority to see and perceive graphic design work as a communication product. For this reason, the selection of design elements used during the design process and the message consisting of the Association of these elements

must have the maximum limits in terms of visual perception. In a graphic study, if the target audience is asked to receive the message easily and meet the expectations of the communication activity, the visual perception aspect of design should be designed very well before the aesthetic expectations.

The design structures owned by many different graphic design works, from poster design to newspaper page design or from a product packaging design to book cover design, should be able to be delivered in the easiest way according to the level of perception of the target audience.

The graphic designer must constantly check each design element individually and in terms of design perceptiveness as a whole. Graphic designer also needs to take into account the environmental conditions in which the design product will take place. The visual perception assessment of the design work should be based on the concepts and parameters of the universal visual perception from past to present, not on the personal approach.

Graphic design product is prepared considering both visual perception and aesthetic concern. Whether it is a small label or a ten-foot building dress, there are limits and obligations to be obeyed in all of them. The designer is obliged to consider the minimum visual perception when designing within these limitations.

For this reason, the graphic designer must know the factors that increase or decrease the visual perception level and prepare his work in line with this information.

In this article, the subjects to be considered in graphic design regarding visual perception have been explained and it has been tried to be defined from a technical point of view.

Keywords: Graphic design, visual perception, concept, definition

1. GİRİŞ

Grafik tasarım ve görsel algı arasındaki ilişkinin bilinmesi mesajın iletilmesinde tasarım ürününe katkı sağlamaktadır. Tasarımın doğru yorumlanması, doğru algılanması ile gerçekleşir. Tasarım hedef kitleyle karşılaştığında kolay algılanabilir, orijinal ve dikkat çekici değerler taşıdığı takdirde başarıya ulaşmış olarak kabul edilir. Sağlıklı bir iletişim ortamının sağlanması için, grafik tasarım ürünü içerisinde yer alan görsellerin amaca yönelik bir şekilde bir araya getirilmesi gerekmektedir [1]. Grafik tasarımda hedeflenen görselliğe ulaşmak için tasarımcı tarafından en uygun seçeneklerin belirlenmesi gerekir. Bu yüzden dengeli tasarım yaratma konusunda birçok yaklaşım mevcuttur. Tasarımcı açısından birçok düzenleme ögesinin kısıtlılığına karşın; seçeneklerin en iyisini yapmak mümkündür [2]. Tasarımcı bilinçli olarak tasarımda yer verdiği imgeye amacı doğrultusunda bir işlev yüklemektedir. İmgenin ayrıca izleyici için hoş gitme ya da etkili duygular uyandırma gibi amaçlar için de tasarlanabileceği, tasarım yöntemlerinin kaçınılmaz hedeflerindedir. Bu durumda tasarımı, tasarımcının amacını ve tasarımda kullanılan imgenin işlevini göz önünde bulundurmak gerekir [3]. Bir grafik tasarım çalışması, çok farklı yönlerden değerlendirmelere tabi tutulabilir. Bu değerlendirme parametrelerinin ilki ve en önemlisi görsel açıdan algılanabilirlik performansdır. Yapılan tasarım estetik ve özgünlük açısından çok başarılı bir düzeye sahip olsa da

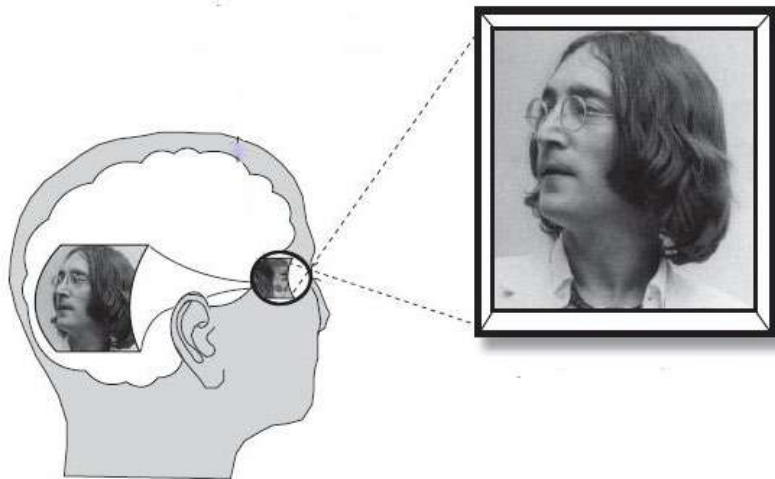
eğer algılanabilirlik açısından sorunlar taşıyor ise bir iletişim aracı olarak misyonunu yerine getirememesinden dolayı hiçbir değeri ve anlamı yoktur. Tasarım elemanlarının grafik tasarım ürünü üzerindeki yerleri ve oranları belirlenirken görsel algı yapısı, karar mekanizmalarının belki de en önemlisi olarak belirleyici olmaktadır. Grafik tasarımda da yer alan tasarım elemanlarının algı açısından değerlendirilmesinde hem görülme hem de bir bütün olarak mesajın algılanabilir olması gerekmektedir.

2. GÖRSEL ALGI KAVRAMI

Görme ve algılamaya görsel algının temelini oluşturmaktadır. Bireyin seçme yaparak, görme işlemini gerçekleştirmeye başlaması anından itibaren görsel algı süreci başlamıştır. Bir yapıtın algılanmasında ‘görme’ en önemli duydur. Bireyin yapıtı görmesi ve gördüğü yapıtın bilincine varması, yapıtın birey tarafından algılanmasında ön koşuldur. Birey; nesnelere, şekilleri, biçimleri, renkleri algılamak öncelikle bir bütün halinde görsel olarak algılamaktadır [4]. Görsel algı, “görsel uyarıcıları fark etme ve bunların ayrımını yapabilme ve daha önceki tecrübelerle bağlantı kurmak suretiyle bu uyarıcıları deşifre edebilme yeteneğidir” [5].

Görsel algılamaya sürecinde, diğer algılamaya süreçlerinde olduğu gibi bir nesne, bir de özne söz konusu olmaktadır. Görülen nesne, dış çizgileri, kitlesi ve rengi ile göz merceklelerinden geçerek beyin tarafından bir imge olarak kaydedilmektedir. Ancak nesnelere görünümünün dışındaki özellikleri, yaşantıya dayanılarak öğrenilmektedir [6].

Görsel algıyı etkileyen faktörler arasında uyarıcının sahip olduğu anlam, kişinin uyarıcıyı daha önceden tanıması, kültür farklılıkları, zihinsel süreçlerin oluşturduğu düzen farklılıkları gibi etkenler gösterilmektedir. Görsel algı bu sayede bireye göre değişen bir olgu özelliği taşımaktadır. İnsanın bu zihinsel süreçte yaşadığı toplumun, kültürün, deneyimlerinin ve öğrenim düzeyinin etkisi oldukça büyüktür [7].

Şekil 1. Görme ve algılamaya süreçlerinin oluşumu [8]

2.1. Grafik Tasarımda Görsel Algı

Afişten ambalaja ya da kitap kapağından dergi sayfalarına kadar çok çeşitli basılı ürün tasarımı ya da bilgisayar veya farklı dijital ortamlar için hazırlanan grafik tasarım ürünleri birer iletişim misyonu taşımalarından dolayı mesajın tam olarak alıcıya ulaşması gerekmektedir. Bundan dolayı grafik tasarımların sanatsal değerinden daha öncelikli unsuru görülebilmesi ve algılanabilir olmasıdır. Grafik tasarımda görsel algı iki aşamadan meydana gelmektedir. Birinci aşama görülme aşamasıdır. Bu aşamada, tasarımda yer alan görsel elemanların rahatlıkla görülebilir netliğe ve büyüklüğe sahip olması gerekir. Ayrıca şekil - zemin renk farklılığı azaldıkça görme zorluğu başlayacaktır. Bu nedenle özellikle zeminde veya nesnelerin çevresinde kullanılan renklerin çok yakın renkler veya çok yakın ton değerlerinde olmamasına dikkat edilmesi gerekmektedir. İkinci aşama ise algılama aşamasıdır. Bu aşamada, tasarımda yer alan tipografik unsurlar ve görsel unsurlar (fotoğraf, illüstrasyon, şekil, grafik, vb.) hitap ettiği hedef kitlenin geçmiş birikimleri ile çözümlenecek forma sahip olması gerekmektedir. Son yıllarda özgün olmak adına veya sanatsal bir boyut ortaya koymak adına tipografik elemanlar ya da görsel elemanlar algılama sınırlarının dışına çıkacak değerlerde değişiklikler yapılmaktadır. Yapılan bu değişikliklerin sonucunda tasarımı yapan kişi veya kişiler algılıyor olsalar bile hedef kitlenin büyük bir çoğunluğu algılamakta zorlanabilmektedir. Bir fotoğraftaki bir görüntünün ya da bir harfin alışılmalı formunu değiştirmenin bir sınırı vardır. Bu sınır o canlı veya cansız nesneyi hafızamızda depolanmış şablonla örtüştüremediniz noktadır. Bundan sonraki değişiklikler o nesneyi yeni bir yapıya dönüştürmektir. Oluşturulan yeni yapı artık bağımsız bir form olarak yerini alacaktır. Bunun algılanması için yeniden isimlendirilmesi gerekmektedir.

3. GRAFİK TASARIMDA GÖRSEL ALGIYLA İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

3.1. Form – Biçim

Grafik tasarımda form, üç boyutu ile var olan ve görselliği ile veriye dönüşen bir varoluştur. Bulunduğu çevrede yüzeyleri ile sınır oluşturmaktadır. Tasarım öğelerinden ilki ve en önemlisi ve her şeyin dışsal görüntüsü olan formudur. Form, içinde barındırdığı anlamlarla birlikte bir gerekliliğin, gereksinimin karşılığı olmaktadır. Genelden başlayarak özele doğru her canlı cansız nesnenin formu, sahip olduğu isimle hafızamızda depolanır. Form; "Üç boyutlu mekân (uzay) içinde bir yer, bir hacim kaplayan her türlü öğedir. Böylece oluşan her görsel öğe form olarak adlandırılmaktadır" [9]. Wong'a göre, öğenin belirli bir işlev için var olmuş ve uzay içinde belirli bir yeri kaplaması gerekmektedir [9]. "Bir çalışmanın gerçek sınırları ile uzayda bir kütle oluşturması, bir hacim kaplaması gerekir. Dış yapının, üç boyutlu hacim veya kütle gibi gözükmesi de form olarak adlandırılabilir" [10]. Dolayısıyla formu var olduğu biçimiyle ve çevresine göre algılamak olasıdır. Buna karşılık biçim ise, forma göre daha hareketlidir. Paul Klec'ye göre biçim canlı varlığa, form ise cansız varlığa eşittir. Buna karşılık L.F. Hodgen: "Biçim yaratıcı eylemin zihinde canlandırdığı, form da konturları olan formlar" olarak tanımlamaktadır [11]. Oysa biçimi formun tanımından yola çıkarak değerlendirmek daha kolaydır. Form, belirli

bir işlev için uzayı yüzeyleriyle sınırlayan ve bu uzay içinde bir hacim kaplayan varoluştur. Biçim ise, bu varoluşun bir anlık pozunu veya almış olduğu pozisyonudur. Grafik tasarımcı çalışma yaparken biçimler üzerinde farklı müdahaleler yaparak hem işlevsel açıdan hem de sanatsal açıdan en iyiye ulaşmaya çalışır. Yaptığı çalışmanın iletişim elemanı olarak karşı tarafta nasıl çözümlendiğini dikkat etmesi gerekmektedir. Bir nesnenin biçimi değiştirilmeye başladığında yapılan değişiklikler o nesneyi algılamada beklenen anlama karşılık gelemiyor ise içi boş bir form olarak karşımıza çıkacaktır.

Şekil 2. Doğal nesnelerin biçimleri ve yeni formlara dönüşümü örnekleri
[12,13,14]

Birçok çizginin veya objenin bir arada bulunuşu, tek bir çizgi üzerindeki dönüş ve kıvrımlar ile değişik tonların oluşturduğu yüzeyler, bir tasarımda biçimi oluşturan unsurlardır [15].

3.2. Şekil – Zemin Etkileşimi

Bütün algılamalarda bir şekil ve bir de zemin vardır. Algılama sırasında göze ilk çarpan nesnenin şekli, formudur. Zemin ise görülen şeklin arka planındaki alandır. Görsel algı, bir duyuşsal ayırısama yani figür, fon ve ayrıntıların ayrımlanması ve bir nesnenin görsel özelliklerini kavrama ile ilintili olmaktadır. Bir sanat yapıtı pek çok sanat elemanından meydana gelmektedir. Ancak bir bütün olarak algılanmaktadır. Görsel alanda şekil zeminden daha yakındır ve bir biçimi vardır. Şekil, zemine göre daha etkilidir ve daha iyi anımsanır. Bazı durumlarda şekil ve zemin birbiriyle yer değiştirebilir. Bu gibi durumlarda hangisinin şekil, hangisinin zemin olduğuna karar verilemeyebilir. İnsanın algılama sistemi şekil ve zemin arasında bir ayırım yapar. Şekil insanın odaklandığı şeydir. Şekil, zeminden daha dikkat çekici iken bazı durumlarda tam tersi de olabilir.

Şekil 3. Şekil-zemin algı değişkenliği ile ilgili örnekler [16]

Gestalt kuramcılarının göre insanların nesnelere algılamalarındaki başlıca örgütleyici, bu zemin ve şekil arasındaki ilişkidir. İnsanın algılama sistemi şekil ve zemin arasında bir ayırım yapar. Birey, bir yönden baktığında şekli zemin olarak algılayabilir. Bir diğer yönden baktığında da zemin, şekil özelliği kazanabilir. Ancak aynı anda her ikisi de şekil olarak algılanamaz. İnsanların nesne algılamalarındaki başlıca örgütleyici eğilim, şekil (figure) ve zemin'in (ground) birbirlerinden ayrılmasına ilişkindir [17]. Gürer'e göre; "psikologlar, şekil – zemin algısı üzerinde önemle durmuşlardır. Onlar, idrakte (zihinde) şekil denilen esas kısmın belirmesinin ilk basamak olduğunu ve bunun "zemin" denilen geride kalan kısımdan ayrıldığını düşünürler. Şekil zemini idrak (algılamak): her zaman aynı seviyede devam etmez, fark etmede, belirmede esas olan şekil; hepsi fark edilse bile daha belirsiz olan zeminden kolayca ayrılabilir." [18].

Şekil-zemin ilişkisinde temel ilke şeklin bağımsızlaştırılmasıdır. Bağımsızlaştırmak için yapılacak ilk işlem zeminin şeklin rengine göre çok belirgin oranda farklılaştırılmasıdır. Birbirine yakın renk yapısı algılama zorluğuna neden olur. Ayrıca şeklin biçimini oluşturan sınırlar net olarak oluşamaz. Renk tasarımında, rengin taşıdığı sembolik anlamların dikkate alınması gerekmektedir [19].

Şekil 4. Farklı harf rengi ile zemin rengi örnekleri

Şekil 5. Aynı görselin farklı zemin rengi uygulama örnekleri

3.3. Bütünlük

Yazma işleminde, görsel açıdan simge olan harfler yan yana gelerek mesaj oluşturulduğu gibi grafik tasarımda da tasarım elemanları yan yana gelerek mesaj oluşturulur. Mesaj tek bir tasarım elemanından meydana geldiği gibi çok sayıda tasarım elemanından da oluşabilir. Bu sayı arttıkça bütünsel yapının düzenlenmesinin de önemli artar. Grafik tasarım sürecinde öncelik, tasarımın konusunu en iyi ifade eden tasarım elemanlarının belirlenmesidir. İkinci öncelik ise bu tasarım elemanlarının en uygun tercihlerle düzenlenmesidir. Düzenlemenin sonucunda bir konu çerçevesinde bir araya gelen unsurların birbirleri ile ilgililik bağının çok iyi oluşmasıdır. Tasarımda tasarım bütünlüğü, görsel algılama bileşenlerinde önemli bir yere sahiptir. Tasarım, ne kadar hızlı algılanıyorsa tasarımı oluşturan yapı o derecede bütünlüğe sahip demektir.

Bütünlük tasarım elemanları arasında belirli ‘görsel akrabalıklar’ ile sağlanır [20]. Bir tasarım ürünü daima değişik ve belirli ölçülere sahip görsel unsurların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Aynı temel biçim, boyut, doku, renk ya da duyguya sahip unsurlar bir tasarımda ideal bütünlüğü oluşturur. Ölçüler büyüdükçe etkileyicilik ve algılanırlık artmaktadır. Biçimler farklı büyüklükte olarak da kullanıldığında farklı etkiler elde edilebilir. Biçimleri aynı olan hacim ve kütleler eğer büyüklükleri de aynı ya da yakın iseler birbirlerine kolayca uyusurlar. Biçimleri farklı bile olsa yakın büyüklükteki hacim ve kitleler ölçü bakımından birbirlerini dengeler [21]. Grafik tasarım kompozisyonunda, içerik veya tema; iletilecek mesaj demektir. Tanıtımı yapılacak ürün ya da hizmet; kompozisyonda yer alan öğeler ile kendini konudan uzaklaştırmadan yansıtmalıdır. Şekil olarak buna biçim açısından bütünlük de denilebilir; görsel unsurlar ya da öğeler en iyi şekilde yerleştirilerek elde edilir. Bu işlem gerçekleştirilirken ilk aşamada kullanılacak öğeler gruplandırılır. Sonra bunların düzenlenmesine geçilir. Biçim, boyut, doku ve renk sırası ile düzenlemede birlik içinde yerini almalıdır. Bunlar içinden farklı olanı ortaya çıkarmak ya da vurgulamak için diğerlerinin yine uyum içinde olmaları gerekir. Bütünlük “armonik bir hareket sağlamaktır ya da uyum oluşturmaktır” denilebilir [22].

Şekil 6. Tasarım bütünlüğüne örnekler [23,24]

3.4. Devamlılık

Tasarımda görsel algı açısından amaç, kişinin ilk bakış noktasından başlayarak son alana kadar planlanan rotada ve akıcı bir görsel hareketlilikle (devamlılık) sona ulaşmasını sağlamaktır. Grafik tasarım ürününde özellikle birden çok unsurun algılanılmasında duraksama yaşanmadan birbirini takip etmesi gerekmektedir. Örneğin bir afişte, bir satır yazının okunmasının devamında alttaki satıra geçişte satır uzunluğu veya satır arası mesafenin azlığından kaynaklanan nedenlerle bir alttaki satırın başlangıcında tereddüt ederek duraksamalar ortaya çıkıyor ise yapılan dizgi tasarımının görsel algı devamlılığı açısından sorunlu olduğu söylenebilir. Görsel algı devamlılığı, tasarımın düzeni, tasarımda yer alan boşluk yapısı, tasarımda kullanılan tasarım elemanlarının görsel detaylarına göre değişkenlik gösterir. Örneğin etrafı boş bir nesneyi kolay bir şekilde algılayıp bir sonrakine hızla geçerken etrafında boşluğun olmadığı ve boyutu birden küçülen unsurun algılanmasında duraksamalar yaşanır ya da devamlılık adına atlama gereği duyulabilir. Bu nedenle tasarımda devamlılık oluşturmak istendiğinde görsel veya tipografik unsurların devamlılığında boyut ve renk tercihlerinde zıtlık oluşturacak farklılıkların olmaması gerekmektedir. Eğer devamlılık aranmıyor ise zıtlık oluşturmak vurgu açısından gerekli olabilir.

Şekil 7. Tasarım devamlılığına örnekler [25]

4. SONUÇ

Grafik tasarım türü ve çalışma konusuna göre ve uyumlu ve ilgili veya uyumsuz ve ilgisiz tasarım elemanları günümüzün modern teknolojik imkanları yardımı ile işlenerek ve gerekli tercihler yapılarak anlam çatısı altında bir ürüne dönüştürülür. Bu ürün, bir etiket, bir kitap kapağı, bir kutu ambalajı, bir afiş ya da bir reklam broşürü olabilir. Bu çalışma bir önceki çalışmanın geliştirilmesi olabileceği gibi tamamen sıfırdan tasarımcının fikrinsel ve teknik emeği olabilir. Grafik tasarımcı

çok yönlü bir yapıyı bünyesinde barındıran kişi demektir. Fikirlerin tasarıma dönüştürülmesinde en büyük görev tasarımcılara düşmektedir [26]. Yapacağı çalışmaların konularına göre bilgi birikimi sahibi olması, estetik yönünün olması, çalışmayı yaparken kullandığı teknoloji olarak bilgi birikimi olması, ürünün son haline getirmesindeki işlem süreçlerini bilmesi ve en önemlisi görsel algı becerisinin olmasıdır. Yaptığı çalışma birçok yönden beklentileri karşılamalıdır. Bir loş tünelde yer alacak afiş çalışmasında kullanılan yazı türü, punto büyüklüğü ve seçilen renkler okunabilirlik açısından sıkıntı oluşturuyor ise tasarım başarısızlığının altına yatan sebep görsel algı bilgisinin yetersizliğidir. Grafik tasarım ürünleri ne olursa olsun günümüzün sınırsız görsel bolluğu içinde ilgi çekmesi çok zor olmaktadır. Bu yapıda verilecek mesajın sadeliği, hızlı algılanmasını beraberinde getirmektedir. Mesajın sadeliği kullanılan tasarım elemanlarına ve tasarım tercihlerine göre şekillenmektedir. Grafik tasarımda kolay ve hızlı algılanan mesaj, görsel algı başarısının da bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- [1] Timur, S. ve Keş, Y., Grafik Tasarımda Üç Boyut Algısı. İdil, Volume 5, Issue 22, 2016.
- [2] Pehlivan, Z., E-Kitaplarda Tipografik Tasarım Önerileri. Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı 15, Haziran 2015
- [3] Deveci, M. ve Güzel, E., Grafik Tasarımda Oryantalizm. Turkish Studies International Congress on Social Sciences II (INCSOS 2018 Quds) Volume 13/15, Spring, 2018.
- [4] Beyoğlu, A., Sanat Eğitiminde Algı, Görsel Algı ve Yanılsama: Victor Vasarely'nin Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 17, Sayı 1, 2015.
- [5] Frostig, M. (1968). Pictures and Patterns: Teacher's Guide, Consulting Psychologist Press.
- [6] Morgan, T.C., (1995), Psikolojiye Giriş, Meteksan, Ankara.
- [7] Çağlayan, S., Korkmaz, M. ve Öktem, G., Sanatta Görsel Algının Literatür Açısından Değerlendirilmesi. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Şubat 2014.
- [8] <https://gatetovidmag.files.wordpress.com/2012> Erişim Tarihi: 10/08/2019
- [9] Wong, W., (1972), Principles of Two Dimensional Design, Von Nostrand Rinehart Inc., New York, USA.
- [10] Zelanski, P., & Fisher, M. P., (1996), Design Principles and Problems, 2. Baskı, Fort Worth, Harcourt Brace College Publishers.
- [11] Atalayer, F., (1994), Temel Sanat Öğeleri, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- [12] <https://tr.depositphotos.com/124889750/stock-illustration> Erişim Tarihi: 25/08/2019
- [13] <https://www.koctas.com.tr/gumus-beyaz-eskitme-ananas-obje/p/2000030984> Erişim Tarihi: 23/09/2019

- [14] <https://www.armaggan.com/tr/urunler/detay/puanli-kure-dekoratif-obje>
Erişim Tarihi: 30/08/2019
- [15] Ketenci, H.F. ve Bilgili, C., (2006), Yongaların 10.000 Yıllık Gizemli Dansı: Görsel İletişim ve Grafik Tasarımı, Beta Basım, İstanbul.
- [16] <http://bilgioloji.com/pages/sosyal/bilim/psikoloji/gestalt-kurami-nedir/>
Erişim Tarihi: 15/07/2019
- [17] Erdal, İ. T. “Gestalt Kuramının Grafik Tasarıma Etkilerinin İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, Türkiye, 2006.
- [18] Gürer, L. (1970), Temel Dizaynda Görsel Algı, İTÜ Teknik Okulu Yayınları, İstanbul.
- [19] Bayburtlu, Y. S., Renkler Bağlamında Türk Kültüründe Yeşil. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/12, Summer 2015.
- [20] Güngör, İ.H., (2005), Temel Tasarım, 3. Baskı, Afa Matbaacılık, İstanbul
- [21] Tanır, N., “Grafik Tasarım Elemanlarının İllüstrasyondaki Yeri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, Türkiye, 2001.
- [22] Becer, E., (2002) İletişim ve Grafik Tasarım, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- [23] http://www.ua.gov.tr/media/knwatercn/11_comenius-afis-min.pdf Erişim Tarihi: 25/10/2019
- [24] <https://cannobre.wordpress.com/2011/07/04/ihhn-izlenimler/> Erişim Tarihi: 07/08/2019
- [25] <https://www.haber3.com/guncel/politika/basogretmen-ataturk-kosusu-haberi-3617838> Erişim Tarihi: 10/05/2019
- [26] Çetin, T. ve Aydemir, A., Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tasarım Etkinliklerinin Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi: Elektronik Yüzyıl Ünitesi Örneği. Turkish Studies Educational Sciences, Volume 13/11, Spring 2018.

**BOLŞEVİK DEVRİMİ'NİN RUSYA'DA YOL AÇTIĞI SOSYO EKONOMİK
VE SİYASİ ÇALKANTILAR**SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL UPHEAVALS CAUSED BY BOLSHEVIK
REVOLUTION IN RUSSIA**Dr. Öğr. Üyesi Yunus EKİCİ**
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi**Özet**

Bu çalışmada halk hareketi olarak da ifade ettiğimiz ve aynı zamanda sadece Rusya coğrafyasında olmayıp bütün dünyanın talihini de değiştirebilecek XX. yüzyılın en mühim siyasal ve toplumsal hadiselerinden biri olarak kabul edilen Bolşevik Devriminin Rusya'da meydana getirebilecek sosyo-ekonomik ve politik gelişmeleri üzerinde durulmuştur. Yıkılmaya maruz kalmış imparatorluk, devrim için uğraşan örgütlerin hem içeride hem de dışarıda yaptıkları çalışmalar ile dalgalanmaktaydı. 1904-1905 yıllarındaki Rus-Japon Harbi hem Çarlığı zayıflatmış hem de işçilerin emek ve hayat şartlarında önem arz edecek felaketlere yol açmıştır. 1905 Ekim Devrimi itibarıyla Duma seçimleri için birçok siyasi parti kurulmuş ve bu siyasi partiler ülkenin geleceği için birtakım fikirler öne sürmüştür. Özellikle Ekim Manifestosunun hedeflerine arka çıkan partiler genellikle sanayici, tüccar ve toprak sahiplerinden büyük destek almışlardır. Ayrıca zayıf kalmış yönetim ve salt yoksullaşma neticesi kaçınılmaz bir isyanı da beraberinde getirmiştir. Hal böyle olunca çalışan sınıfın meydana gelen gücü hem Rus soylularını ürkütmüş hem de 1917 Devrimi'ne giden yolu hazırlamış oluyordu. Politikacılar iktidar savaşını sürdürürken halk açlık ve sefalet içinde kıvranıyordu. Ülkede üretim kısa süre içinde durma noktasına gelmiş ekmek sıkıntısı da yaşanınca Geçici Hükümetin artık bunlarla baş edecek durumda olmadığı görülmüştür. Lenin ifadelerinde daha da sertleşerek Bolşeviklerin devlet yönetimine geçmesi gerektiğini ifade ediyordu. Lenin başkaldırmanın zafere ulaşması için işçi, köylü ve askerlerden oluşan Kızıl Ordu kuvvetlerinin zaman kaybetmeden Petrograd'ı kuşatması gerektiğini ileri sürüyordu.

Uzun uğraşlardan sonra Çar II. Nikola tahtından vazgeçmek mecburiyetinde kalarak erkek kardeşi Michail'i selef tayin etmiştir. Fakat Rusya'da işler gittikçe daha da karışarak Çarlık rejiminin özellikle de Romanov Hanedanı'nın artık ayakta kalmasına imkân kalmamıştır. Bu durumdan haberdar olan Michail 3-16 Mart tarihlerinde imparatorluk hakkından vazgeçerek Rusya'da egemenliğin salt iktidara ait olduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla artık Rusya'da Monarşi devrilmiş ve 300 yıllık Romanov Hanedanı'nın hâkimiyeti sona ermiştir. Rus-Japon Harbi ve akabinde meydana gelen I. Dünya Harbi, Rus Çarlığı'nın sonunu getirmiştir. Köylü isyanları ve işçi grevleri neticesinde Bolşevikler ummadıkları bir vakitte yönetime gelmiş bulunmaktaydılar. Bolşeviklerin yönetime geçmesiyle birlikte dünya tarihinde bir ilk yaşanarak sosyalist devlet kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik İhtilali, Rusya, Çarlık, İktidar, Lenin.

Abstract

In this study, we refer to the popular movement as XX, which can also change not only the geography of Russia but also the fortunes of the whole world. the socio-economic and political developments of the Bolshevik Revolution in Russia, which is considered to be one of the most important political and social events of the century, were emphasized. The Empire, which had been subject to collapse, was fluctuating with the work done both inside and outside by the organizations engaged in the revolution. The Russo-Japanese War of 1904-1905 both weakened the Tsardom and led to catastrophes that would be important in the labor and life conditions of the workers. As of the October Revolution of 1905, several political parties were established for the Duma elections, and these political parties put forward a number of ideas for the future of the country. The parties that supported the targets of the October Manifesto in particular often received great support from industrialists, merchants and landowners. In addition, the weak administration and the result of pure impoverishment brought about an inevitable revolt. In this case, the resulting power of the working class both intimidated the Russian nobles and prepared the way to the 1917 Revolution. As politicians waged a battle for power, the public was wracked with hunger and misery. Production in the country soon came to a halt, starting with shortages of bread, and it was seen that the Provisional Government was no longer in a position to deal with them. Lenin was even more adamant in his statements that the Bolsheviks should take over the state administration. Lenin claimed that the Red Army forces, consisting of workers, peasants and soldiers, should immediately besiege Petrograd in order for the insurrection to triumph.

After long efforts, Wed II. Nikola was forced to give up his throne and appointed his brother Michail as his predecessor. But as things got more and more complicated in Russia, the Tsarist regime, especially the Romanov dynasty, was no longer able to survive. Informed of this situation, Michail renounced his imperial right on 3-16 March and declared that the sovereignty in Russia belonged to the sole power. So now the monarchy in Russia has been overthrown and the 300-year rule of the Romanov dynasty has come to an end. Russo-Japanese War and the aftermath of the I. World War II brought the end of Russian Tsardom. As a result of peasant revolts and labor strikes, the Bolsheviks came to power at a time they did not expect. After the Bolsheviks took over, a socialist state was established, the first in the history of the world.

Keywords: Bolshevik Revolution, Russia, Tsarist, Power, Lenin.

Giriş

Rus Devrimi, öncelikle II. Nikola monarşisini deviren siyasi bir devrim olmakla ve yeni bir idari sistem inşasını devrimin esas meselesi yapmıştır. 20. yüzyılın başında Rusya, Avrupa'da iktidarı yasalar ya da kurumlarla sınırlandırılmamış otokrat bir hükümdar tarafından yönetilen son büyük güçtü. Rus Çarları, en az 19. yüzyılın başından itibaren gitgide artan siyasi değişim talepleriyle mücadele etmişlerdir. Sonra 1894'te güçlü iradeli III. Alexander beklenmedik bir

şekilde ölünce hazırlıksız yakalanan II. Nikola, kendini tüm Rus ülkesinin imparatoru ve Çarı olarak bulmuştur. Nikola, dünyanın süratle değişmekte olduğu bir zamanda tahta çıktı. Rusya'yı çalkantılı zamanlardan kazasız belasız çıkarmak için enerjik ve yaratıcı bir liderlik gerekiyordu. Bu liderlik, yumuşak huylu, kısıtlı yeteneklere sahip ve yönetsel önemsiz asıl siyasi meselelerden daha fazla meşgul olan Nikola'nın sağlayabileceği bir liderlik değildi. Buna rağmen eşi Alexandra'nın hararetli desteğiyle Nikola, otokratik haklarına inatla sıkı sıkıya sarılmıştır. Aleksandra ona durmaksızın "daha fazla güç ve hâkimiyet sergilemek" adına "otokratik imparator olduğunu ve öyle kalmak zorunda olduğunu hiçbir zaman unutmamasını" öğütüyor ve devrimden hemen evvel "Deli Petro ol, Korkunç Ivan ol, İmparator Pavel ol ve onları ez" diyordu. Ne var ki Aleksandra'nın nasihatleri, Nikola'yı etkin olmak şöyle dursun kararlı bir yönetici haline bile getirememiş, ihtiyaç duyulan reformlara karşı Nikola'nın direncini artırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Hükümet sürüklendi, sorunlar çözümsüz kaldı ve Rusya, Nikola'nın yirmi yıllık saltanatı zarfında iki başarısız savaşın ve iki devrimin ceremesini çekmiştir. Şahsen müşfik bir adam, sevecen bir eş ve baba olan Nikola, tebaası tarafından "Kanlı Nikola" olarak tanınmıştır.¹

Birinci Dünya Harbi, Rusya milli ekonomisinin modern savaş koşulları içerisindeki eksikliğini ve güçsüzlüğünü gözler önüne sermiştir. Savaş yıllarının ortaya çıkarmış olduğu iki önemli gelişme, sanayi üzerindeki devlet kontrolünün gerekliliği ile küçük ve zayıf işletmelerin ortadan kaybolması neticesi sanayinin ciddi önem arz etmesiydi. Fakat yabancı ülkelerden makine ve özel donanım ithalinin tamamen durması, savaş sanayilerindeki gelişmeye dahi kısa sürede engel olmuştur. Diğer sanayi dalları ise kısa zaman sonra neredeyse tamamen bitme noktasına gelmiştir.²

Rus Devrimi, aynı zamanda derinlemesine sosyal bir devrimdir. Rusya'nın iyi bir liderliğe ihtiyaç duymasının sebeplerinden biri hem ekonomik hem de sosyal sistemlerin bir geçiş süreci içinde olması ve halkın üzerinde olağanüstü stresler oluşturmasıydı. 1854-1856 Kırım Savaşı yenilgisiyle sarsılan II. Aleksander, Rusya'yı Büyük Reformlar diye bilinen temkinli bir reform ve modernleşme yoluna sokmuştur. Reformların merkezinde 1861'de serflerin azat edilmesi vardır. Böylelikle köylülere kişisel özgürlüklerini ve toplamda tüm toprakların yarısına denk gelecek kadar topraktan pay verilmiştir. Ancak köylüler, toprakların tamamının kendi hakları olduğu inancıyla azat anlaşmasından tatmin olmamışlardı. Toprağın geri kalanı üzerinde iddia ettikleri hak, kırsal bir memnuniyetsizlik kaynağı olarak kalmış ve 1905 ve 1917'deki köylü devrimlerine itici güç sağlamıştır.³

1. 1905 Ekim Devrimin Yol Açtığı Bunahımlar

¹ Rex A. Wade, *The Russian Revolution, 1917* (Rus Devrimi, 1917), Editör Merve Öztürk, Çeviren: Ergin Özler, İletişim Yayınları, 1. Baskı 2018, İstanbul, 2018, s. 19-20

² Yunus Ekici, "Bolşevik İhtilâlinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, ELAZIĞ-2017, s.270.

³ Rex A. Wade, *a.g.e.*, s.21.

Rus-Japon Harbi şehirde ve kırdada içten içe kaynaklı bir huzursuzluğa yol açmıştır. 1905 Devrimi genç fabrika işçilerinin sanayi kapitalizmine karşı yeni başlayan isyanı ile Rus köylüsünün dayanılmaz tarımsal koşullara karşı yüzyıllık isyanının kendiliğinden, düzensiz ve yarı bilinçsiz birleşiminin ilk dramatik belirtisidir. 9 Ocak 1905 tarihinde, Kanlı Pazar'da devrimi acemice başlatanlar şehirli işçilerdi. İşçilerin 1905 sonbaharında meydana getirdikleri sanayi grevleri ise devrimin en görkemli başarıları olmuştur. Fakat daha Şubat 1905'te, Ukrayna'da kara topraklardaki, Baltık ve Kafkasya bölgelerindeki köylüler de ayaklanmışlardı. Aynı yılın sonunda tüm Rusya'ya yayılan köylü ayaklanması, devrimin kentlerde ve fabrikalarda bastırılmasından çok sonra 1906 ilkbaharı ve yazı boyunca yer yer patlamayı sürdürmüştür. 1905 olayları devrimde proleter öncülüğün zorunluluğuna ilişkin Bolşevik öğretiyi doğruluyordu. Fakat bu hadiseler, Rusya'da devrimin köylülüğün etkin desteği olmaksızın başarıya götüremeyeceğini gösterdiği gibi Rus köylüsünün, parti programının ılımlı tarım bölümünün içerdiğinden çok daha köklü bir devrimci talebe açık olduğunu da ortaya koymuştur.⁴

Rus-Japon Savaşının ana nedeni, Rusya ve Japonya'nın uzak doğudaki güç göstergesiydi. İlk başlarda bu mücadelede öne çıkan 1898'de Çin ile bir sözleşme imzalayarak Liaotung'u 25 yıllığına kiralaayan ve Port Arthur'da bir deniz üssü kurma hakkını elde eden Rusya idi. Liaotung yarımadasının Rusya aracılığıyla ele geçirilmesi, Japonya'nın tepkisine sebep olmuştur. Ancak Japonya, Rusya'nın Kore'de Japon hâkimiyetini onaylamasına karşılık, Rusya'nın Mançurya'daki kontrolünü kabullenmeye hazırды. Sonuç itibarıyla iki ülke arasında 13 Nisan 1898'de yukarıdaki şartları içeren bir sözleşme imzalanmıştır. Fakat bu sözleşme, 1900'de Çin'de ortaya çıkan Boxer ayaklanmasını bahane ederek birliklerini Güney Mançurya'ya gönderen ve sonra da bu kuvvetlerini çekmeyi reddeden Rusya tarafından ihlal edilmiştir. Japonya, İngiltere tarafından Rusya ise Almanya tarafından olası bir savaş konusunda desteklendiler ve teşvik edildiler. Aslında hem "müttefiki" Almanya'nın, hem de karşısında yer alan İngiltere'nin amacı uzak doğuda Rus yayılmacılığına Japonya aracılığıyla engel olmaktı.⁵

1905 olaylarının sonucu, Bolşeviklerin değerlendirmelerinde köylülüğe tamamen yeni bir önem ve üstün bir yer vermeleri olmuştur. Daha 1905 Nisanında, Londra'da toplanan Üçüncü Parti Kongresi (Bolşevik), "köylü hareketinin yükselişini" selamlıyor ve henüz "kendiliğinden ve siyasi bakımdan bilinçsiz" olduğunu tespit etmekle birlikte sosyal demokratların desteğini hak ettiğini bildiriyordu. Parti programının ılımlı maddelerini çok aşan kongre kararı, "köylülüğü ve köy proletaryasını", "vergilerle borçları topluca reddetmeye ya da askere gitmemeye, hükümetin ve onun temsilcilerinin emirlerine, buyruklarına itaat etmemeye" kışkırtıyordu. Lenin, yine aynı ay içinde devrimin ilk hedefi olarak "proletarya ve köylülüğün devrimci-demokratik diktatörlüğünü" gösteriyor ve Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin 'İki Taktiği' adlı broşüründe,

⁴ Edward Hallet Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923* Cilt II, Çeviren: Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.22.

⁵ Kezban Acar, "1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt:13, Sayı:24, İstanbul, 2008, s.88-89.

proletaryanın tüm köylülükle ittifak edeceği devrimin ilk ya da burjuva aşaması ile köylülüğün gerici unsurlarına karşı yoksul köylülerin proletaryaya katılacağı ikinci ve sosyalist aşamasını birbirinden dikkatle ayırarak aynı temayı işliyordu.⁶

Romanov hanedanına son veren 1917 Şubat Devrimi, savaşın sebep olduğu yıkıcı sonucun ve ödenen bedelin pay edilmişinde çok net belli olan haksızlığın yıpratmış insanların kendiliğinden başkaldırışıydı. Soyluların ve devlet memurlarının, baskıcı hükümet sistemine özellikle Çar'a ve onun danışmanlarına güvenini kaybetmiş büyük bir kesimi bu devrime sempati duymuş ve bundan istifade etmiştir. Geçici Hükümeti oluşturan halk bu grubun içerisinde yer alıyordu. Devrimci partiler devrimin ortaya çıkmasında doğrudan bir rol oynamadılar. Devrim esnasında Petrograd İşçi Temsilcileri Sovyet'inin ortaya çıkması, merkezi bir yönlendirme altında olmayan işçi kesimin başlattığı hareketin neticesiydi. Bu hareket 1905 devrimi süresince kısa ancak önemli bir rol oynamış Petersburg Sovyet'inin tekrar varoluşuydu. Petrograd Sovyet'i de tamamen 1905 Petersburg Sovyet'i gibi fabrika çalışanları aracılığıyla seçilmiş bir halk hareketiydi. Sosyalist Devrimciler, Menşevikler ve Bolşeviklerin tümü bu oluşumda temsil ediliyordu.⁷

2. Lenin'in Devrim ve Halk Üzerindeki Etkileri

Lenin'in Tüm Rusya Sosyal Demokratik İşçi Partisi'nden ayrı bir topluluk olarak örgütlemeğe çalıştığı Bolşevik eylemden ilk ciddi kopma 1907-1909 yılları içinde meydana gelmiştir. Kopmanın sebebi Duma seçimlerine dâhil olup ya da olmama tartışmalarıydı. Lenin, olumlu karar verince karşısında iki sol kanat grup oluştu. Bu gruplar Moskova'daki Otvovistler ile St. Petersburg'daki Ultimatistlerdi. Bunlar Duma'ya dâhil olmanın devrimci amaca ihanet etmek sonucunu taşıyacağını öne sürüyorlardı. Bu stratejik karara bir de felsefi sorunlar dahil ediliyordu: Özellikle AA Bogdanov kitabında Marksizmi, determinist bir devrim oluşumundan ahlaksal bir oluşuma çevirmeyi tavsiye ediyordu. 1909'da Lenin, sol sapmacıların yıkılışını onları Bolşevik topluluktan dışlayarak getirdi ama bir bütün olarak bu sapmacılar, Tüm Rusya Sosyal Demokratik İşçi Partisi'nden kopmayarak, daha avam biçimde bağlarını devam ettirdiler. 1912-1917 arasında, büyük bir kısmı Bolşevik partiye geri döndü ancak gerçekleştirdiği tek şey parti örgütünde bir sürü yeni sapmaya katkıda bulunmak olmuştur..

Sol kanat Bolşevikleri 1909'da başından attıktan sonra Lenin bir de gittikçe çığ gibi büyüyen bir sağ sapmacılıkla ilgilenmek mecburiyetinde kalmıştır. Uzlaştırmacılar olarak anılan bu grup, Menşeviklerle birliği yeniden oluşturmak ve daha tedrici stratejilerle devrimi gerçekleştirmek taraftarıydılar. Bu sağcı yönelim, biraz da çarın gizli polisi (Okhrana) A.I. Rykov gibi uyumlu önderleri tutukladığı ve

⁶ Edward Hallet Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923* Cilt II, Çeviren: Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.22.

⁷ George Vernadsky, *Rusya Tarihi* (Çev.: Doğukan Mızrak, Egemen Ç.Mızrak), İstanbul, 2009, s.299-300.

böylece Menşeviklerle Bolşevikler arasındaki ayrılığı körüklediği için 1912 de dağılmıştır.⁸

1913 yazında yapılan Parti Merkez Komitesi toplantısında Lenin, kendisinin self determinasyon konusundaki yeni görüşünü bir karar olarak kabullendirmeye muvaffak olmuştur. Karar da “ Programımızın milletlerin self determinasyon hakkına ait kısmı siyasal self determinasyondan yani ayrılma ve bağımsız bir devlet kurma hakkından başka türlü anlaşılabilir” diyordu. Böylelikle Lenin bir adım daha ileri gidiyor ve self determinasyona sadece ekonomik anlam değil aynı zamanda siyasal anlam da veriyordu.⁹

Devrim öncesi üçüncü ve yine sola doğru gerçekleşen bir sapma, 1915’te meydana gelmiştir. Bukharin, G.L.Piatokov ve F.E. Dzerzhinsky yönetiminde, kendilerine sol komünistler ismini veren bir göçmen topluluğu, Lenin ile milliyetçilik olgusunu tartışmaya koyulmuştur. Bunlar, Rusya’daki hiçbir milliyetçi ayrılığı dikkate almayan, tam bir işçi sınıfı enternasyonalizmin tarafındaydılar. Lenin ise azınlık milliyetçilerinin desteğini almak amacıyla, bir ulusal self determinasyon programıyla kendini gösteriyordu.¹⁰

Devrimin aracı olarak merkezîyetçi ve disiplinli bir parti kavramı Lenin’in düşüncesinin temel taşı arasındaydı. Daha sonraları, Lenin kendi savunduğu parti disiplini sistemine "demokratik merkezîyetçilik" ismini vermiştir. Liderlerin denetleyeceği "merkezîyetçilik", tabanın denetimi anlamına gelen demokrasiden daha çok göze battığı için kolayca alay konusu oluyordu. Ancak bu merkezîyetçi eğilimlerin Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi’ne ya da bu parti içinde Lenin’e has olduğunu düşünmenin bazı tehlikeleri mevcuttur. Her yerde geniş ölçekli örgütlenmelerin hızla yayıldığı bir dönemdi bu; etkinlik ve iktidar kaygısı her yerde sürekli bir artış göstererek otoritenin merkezîleşmesini davet ediyordu. Siyasi partilerin bu tür eğilimlerden arınmış olduğu hiçbir büyük ülke yoktu. Proletarya partileri, bu eleştirilere özellikle aşıldılar: Parti üyelerinin, kendileri tarafından seçilmiş kendi idarecilerine itaat etmeleri gerektiği ve eleştiriyi hoşgörüle karşılamanın partiye bağlılıkla bağdaşmadığı görüşünün bu partilerde sık sık ileri sürüldüğü görülüyordu.¹¹

Sovyet rejimi kendisini pek çok olası rejimden farklı olarak görmezken ancak belirli bir doktrine dayanan bir rejim olarak tarih ve toplumdaki gelişmelere sahne olmuştur. Bu nedenle bu doktrinler yasaları ve onları kabul ederek ısrar ettikleri durumları toplumun sosyalizme ve komünizme karşı gerekli gelişmesidir.¹²

Çarlık Rusya’da hükümete karşı oluşan memnuniyetsizlik gittikçe çoğalırken Bolşevik partisinin lideri olan Lenin bu durumdan yararlanmak için harekete geçerek 1915–1916 yılları arasında savaş karşısındaki düşüncelerini belirten tezler

⁸ Klaus Von Beyme-Robert V.Daniels, “[Muhalefet](#)”; (Çev: Mehmet Turhan) *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:36, Sayı:1, Ankara,1979, s.203.

⁹ Fahir Armaoğlu, “Bolşevik İhtilali ve "self Determination" Prensipleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:17 Sayı:2, Ankara, 1962, s.224.

¹⁰ Klaus Von Beyme-Robert V.Daniels, a.g.m., s.203.

¹¹ Edward Hallet Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923* Cilt I, Çeviren: Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul, 1989, s.44-45.

¹² Gurian Waldemar, *Bolshevism: An Introduction to Soviet Communism*, Indian, 1953, s.5.

hazırlayarak bunları gizli yollarla Rusya'ya göndererek işçiler ve askerler arasında dağıtılmasını sağlamıştır. Lenin'in Rusya'ya gönderdiği bu tezlerde, yaşanan emperyalist savaşın iç savaşa dönüştürülmesi belirtilerek, savaşın bütün askerlerin ve işçilerin silahlarını mevcut rejime çevirerek zorla devlet idaresini ele almalarını istemektedir.¹³

Şubat sonlarına doğru sokak çatışmalarının artması ve ordunun bir kısmının isyancılar safında yer alması hükümet güçlerini zor durumda bırakmıştır. Silahlı gruplar kısa zaman içinde devlete ait önemli binaları ele geçirerek bakanların bulunduğu Marinski sarayını kuşatmıştır. İşin ciddiyetini anlayan Çar Nikola Petrograd'dan kaçmak zorunda kalmış, başkentin isyancılar eline geçmesiyle de devrim gerçekleşmiştir. Ardından geçici bir hükümet kurulmuş ve başkanlığa Prens Lvov getirilmiştir.¹⁴

Bolşevik Devrimini hazırlayan temel neden Rusya'da aşırı derecede yaşanan sosyal adaletsizlik olmuştur. Rusya bu dönemlerde küçümsenmeyecek servete sahip olan zenginler ile son derece fakir olan köylü ve işçi olmak üzere kesin çizgilerle ikiye ayrılmaktaydı. Lenin bunlardan sonunculara dayanarak devrimi gerçekleştirmiştir. Başlıca bir köy iktisadiyatı ülkesi olan Rusya, o tarihte endüstriden büsbütün mahrum değil idiyse de hakikatte bu memlekette her şey: kapitalizm, siyasi hayat, örgütlenme, burjuva, proletarya, partiler hep gelişmemiş halde idiler.¹⁵

Sonuç

I. Dünya Savaşı devrimin gelişini ve neticesini temelden etkilemiştir. Nüfusun omzuna ağır yükler bindirerek halkın memnuniyetsizliğini çarpıcı biçimde artırmış, Rus ordusunun disiplinini bozmuş, böylece yönetimin artan huzursuzlukları güç kullanarak bastırma yeteneğini kısıtlamıştır. Devrim muhtemel hatta kaçınılmaz olsa da savaşın gerçekleşen devrimi derinlemesine şekillendirdiği kesindir. 1917 Rusya Bolşevik Devrimi olarak bilinen tarihsel olay 20. yüzyılın dünya tarihini etkilemiş, dünyada ilk ve en büyük sosyalist devletin kurulmasına yol açmış önemli gelişimlerden biri olmuştur.

Hiç şüphesiz Ekim Devrimi'nin meydana gelmesinde Lenin'in rolü çok büyük olmuştur. Öyle ki çok yakın arkadaşlarının daha ılımlı çıkışlarına karşın Lenin iktidarın yıkılmasından ve tüm yetkilerin Bolşeviklerin eline geçeceği bir hükümete verilmesinden başka bir şey düşünmemiştir. Bu düşüncesini harekete geçirmek için en yakın arkadaşlarını bile saf dışı etmiş, kendi bildiği doğrulardan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. İktidarla yapılacak her hangi bir anlaşmayı büyük bir karaktersizlik olarak adlandıran Lenin, devrimden başka tek seçeneklerinin olmadığını arkadaşlarına sürekli telkin etmiştir.

¹³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1993, s.422.

¹⁴ Ramin Sadıkov, "Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi": Ekim Devrimine Giden Yol", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, Sayı 48, Cilt 29, Ankara, 2010, s.102.

¹⁵ Abdullah Gündoğdu, "Türklerin Tanıklığında Rusya'da Devrim Süreci", *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2018, s.32.

Kaynakça

- ACAR, Kezban (2008). “1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt:13, Sayı:24, İstanbul: 79-98.
- ARMAOĞLU, Fahir, (1962), “Bolşevik İhtilali ve "self Determination" Prensipleri”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:17 Sayı:2, Ankara: 211-250.
- BEYME, KlausVon -DANIELS Robert V. (1979). “[Muhalefet](#)” ; (Çev: Mehmet Turhan) *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:36, Sayı:1, Ankara: 187-226.
- CARR, Edward Hallet, (1989), *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923* Cilt I, Çeviren: Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul
- CARR, Edward Hallet, (1998), *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923* Cilt II, Çeviren: Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul
- EKİCİ, Yunus, (2017), “Bolşevik İhtilâlinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, , ELAZIĞ: 265-275
- GÜNDOĞDU, Abdullah, (2018), “Türklerin Tanıklığında Rusya’da Devrim Süreci”, *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara: 21-36
- KURAT, Akdes Nimet (1993). *Rusya Tarihi*, Ankara.
- VERNADSKY, George (2009). *Rusya Tarihi*(Çev: Doğukan Mızrak, Egemen Ç.Mızrak), İstanbul.
- WADE, Rex A., (2018), *The Russian Revolution, 1917 (Rus Devrimi, 1917)*, Editör: Merve Öztürk, Çeviren: Ergin Özler, İletişim Yayınları, 1. Baskı 2018, İstanbul
- WALDEMAR, Gurian (1953). *Bolshevism: An Introduction to Soviet Communism*, Indian.
- SADIKOV, Ramin, (2010), “Şubat Devriminden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi’’: Ekim Devrimine Giden Yol”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, Sayı 48, Cilt 29, Ankara: 101-118

**BİR ŞAİRİN KIRK YILLIK DÜŞÜNSEL VE ŞİİRSEL YOLCULUĞUNUN
PANORAMASI: ERBAİN**

Dr. Gamze Somuncuoğlu Özot
Aksaray Üniversitesi

Özet

İsmet Özel'in 1987 yılında yayımladığı ve seçilmiş şiirlerinin topluca yer aldığı *Erbain*, bir şairin hem düşünsel hem de şiirsel yolculuğunun panoramasının çok açık bir şekilde görülebildiği yapıtlardan olması sebebiyle ilgi çekici bir eserdir.

Eserde şairin ve söyleminin zaman içindeki değişimi okuyucuya tabiri caizse bir tablo gibi sunulmaktadır. *Erbain*, dört ayrı yapıttan seçilmiş, yazarın şiir serüveninin kilometre taşları olarak adlandırılabilir şiirlerden oluşmaktadır. Hayata bakışında köklü değişimler yaşamış bir şair olduğu bilinen İsmet Özel'in iç dünyasındaki fırtınalar, dinginlikler, kavgalar, tevakkül edişler eserlerinden oldukça açık bir şekilde takip edilebilmektedir. Bu anlamda onun şiirleri psikanalitik kuram bağlamında incelenebileceği gibi şairin şiirleri yazarken ideolojik ve toplumsal meselelere tepkisiz kalmayışı toplumcu gerçekçi irdelemeyi de gerektirmektedir.

Şiiri yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak gören sanatçı yapıtlarında olabildiğince pervasızdır. Onun şiirini önemli kılan unsur içtenliği, hiçbir duygu ve düşüncesini eğip bükmeden şiire aktarmasıdır. Şiir onun için -bir sanatçıda olması gerektiği gibi- ruhu sağaltma, var olma mekânıdır. İsmet Özel, her ne kadar şiirlerinde yer yer politik ve ideolojik bir tavır sergiliyorsa da sanatı, bu düşünceleri aktarmak için araç durumuna düşürmez. Keskin bir politik duruşu olan şairlerin eserlerini üretirken sanatlarına halel getirmemeleri özel bir uğraşı gerektirir. Özel'in şiiri imgeler, çağrışımlar, alışılmamış bağdaştırmalar, kelime oyunları, dil sapmaları gibi özellikleri nedeniyle II. Yeni gurubunun şiirini hatırlatıyorsa da toplumcu yanıyla onlardan ayrılır.

Anahtar Kelimeler: İsmet Özel, toplumcu gerçekçi, psikanalitik kuram, çocukluk, imge, alışılmamış bağdaştırmalar

**A POET'S FORTY YEARS OF THOUGHTFUL AND POETIC ADVENTURE:
ERBAİN****Abstract**

Erbain it is a work published by İsmet Özel in 1987, with selected poems collectively. The work is interesting because it is one of the works in which both the intellectual and poetic journey of the poet can be clearly seen.

The change of poet and discourse in the work is presented to the reader like a painting, like a psychological movie. *Erbain* consists of poems selected from four different works of the author, which can be called milestones of the poetry adventure. Storms, calmness and quarrels in the inner world of İsmet Özel, which is known to be a poet who has experienced radical changes in his life, can be followed quite clearly from his works. In this sense, his poems can be studied in the context of

psychoanalytic theory. İsmet Özel is not unresponsive to ideological and social issues while writing poems. Therefore, his poems also require socialist realistic analysis.

The artist, who sees poetry as an integral part of life, is as reckless as possible in his works. What makes his poetry important is his sincerity, transferring his feelings and thoughts to poetry without bending. Poetry is the place of existence, existence, and soul for him. Although İsmet Özel displays a political and ideological attitude in his poems, he does not make art an instrument to convey these thoughts. It is a special effort that poets with a political stance do not harm their art while producing their works. Özel's poem reminds the poem of the II. Yeni group due to its features such as images, connotations, unconventional correlations, word games, and language deviations. It differs from them by its socialist side.

Keywords:İsmet Özel, poetry, socialist realistic, psychoanalytic theory, image, unconventional correlations

GİRİŞ

İsmet Özel, yazdığı şiirlerde oluşturduğu imgesel aura ve iç dünyasının tüm doğallığıyla aktarımı bağlamında dikkatleri çekmekle birlikte kültür, medeniyet, bilim ve teknoloji konularında ileri sürdüğü görüşlerle de adından söz ettirmektedir.

Bu çalışmada İsmet Özel'in, 1987 yılında yayımladığı ve şiirlerinin topluca yer aldığı *Erbain* adlı şiir kitabı incelenmeye ve şairin ilk şiirlerinden *Erbain*'de yer alan son şiirine kadar ki dönemde gelişim/değişim evreleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. *Erbain Kırk Yılın Şiirleri*, on dokuz ayrı yıl gurubundan oluşmaktadır. Şair kitaba 1953 yılında, dokuz yaşındayken yazdığı "Kış" adlı şiirle giriş yapmıştır. Diğer şiirleri 1962 yılında yazdıklarıyla başlamaktadır. Son şiiri 1984 yılına ait ve bu şiir, kitabın başlığıyla uyumlu olarak şairin kırk yaşındayken yazdığı "Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Son Resmim Arkasındaki Satırlar"dır. Kitapta 1962'den 1975'e kadar bütün yıllara ait şiirler yer alırken şairin 1975 ve 1980 yılları arasında ve 1983 yılına ait herhangi bir şiiri bulunmamaktadır.

Hayata bakışında köklü değişimler yaşamış bir şair olduğu bilinen İsmet Özel'in iç dünyasındaki fırtınalar, dinginlikler, kavgalar, tevekkül edişler eserlerinden oldukça açık bir şekilde takip edilebilmektedir. Bu anlamda onun şiirleri psikanalitik kuram bağlamında incelenmeye yatkınlık gösterdiği gibi şairin şiirleri yazarken ideolojik ve toplumsal meselelere tepkisiz kalmayışı toplumcu gerçekçi irdelemeyi de gerektirmektedir.

Şiire Başlarken / *Geceleyin Bir Koşu*

Erbain'in 1962 yılına ait ilk şiiri "Yorgun"dur. Bu şiir, ardından gelecek birçok şiir gibi imgelerle yüklü bir anlatıma sahiptir. Özel'in şiirlerindeki imgesel yapının yıllar geçtikçe daha derinleştiği de belirtilmelidir. İsmet Özel'in 1966 yılına kadarki şiirleri *Geceleyin Bir Koşu* adı altında yayımlanmıştır. İncelemeyi daha kolay ve anlaşılır kılmak için öncelikle 1966 yılına kadar olan şiirleri değerlendirmek yerinde olacaktır. Şairin neredeyse bütün dönemlerdeki şiirlerinde görülen ölüm ve çocuk/ çocuk bakışı /çocukluk teması/imesi bu dönemde de ilk dikkati çeken

unsurlardan olmaktadır. Bazı şiirlerinde bu iki tema yan yana yer alırken bazılarında ayrı ayrı kullanılmıştır. “Yorgun” adlı şiirde bu iki konu bir tezat oluşturacak şekilde kullanılmıştır. “Ölümler beni serinliğe yakıştıramaz/ çünkü hiç kimse çıkmak istemez bu mevsimden dışarı/ çünkü bitkinliklerini gündün saklar ekinler/ ekinler çocukların en rahat uykuları” (15) şeklinde başlayıp devam eder “Yorgun” şiiri. “Karooon” adlı şiirde de yine çocukluk ile ölüm yan yanadır. “Ne gümüş bir çocukluk ölümler gibi sağlam/ ölümler gibi soyunmuş artık korkularından” (20) dizelerinde ölüm ile çocukluk arasındaki benzerliğe dikkat çekilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, imgelerle yüklü bu şiirlerle İsmet Özel kendi dünyasını oluşturmakta ve okuyucuyu bu dünya içinde kendi tasarımlarıyla tanıştırmakta ve bunlar aracılığıyla iletişime geçmektedir. Söylenenleri biraz daha somutlaştırabilmek için “Tüfenk” adlı şiirin bir bölümü örnek olarak verilebilir. “Çocuk e harfine yaslanmış uyuyordu/ sonra saçlarımız kapandı, denklemlerimiz bağlandı sonra/ boyuna ateşler söndü durdu/ çocuk insan seslerine yaslanmış uyuyordu/.../ve artık çirkinim /uykularımda örümcekler üreyor şimdi/gelmiş geçmiş bütün gölgeleri denedim/ellerim hala pençe gibi” (23-24).

Bu şiirde “alışılmamış bağdaştırmalar kurma ” yöntemini kullanan şair böylece şiirinde kendi kuralları olan yeni bir dünya inşa ediyor ve okuyucuyu o dünyanın kurallarına göre algılamaya davet ediyor. Çocuğun e harfine yaslanıp uyuması, denklemlerimizin bağlanması gibi ifadeler yeni tasarımların oluşmasını sağlıyor. Yine İsmet Özel’in birçok şiirinde görülen sözcüklerin deforme edilmesi tekniği bu şiirde de yer almaktadır; ancak burada kullanılış şekli –şiirin, çocukluk döneminin bitmiş olmasına üzülmeye temasını barındırdığı düşünüldüğünde- çocuk dilini hatırlatmaktadır. Çocuklar genellikle “a”, “e” gibi geniş seslerin daralması kuralını, dili kullanımlarının ilk dönemlerinde uygulayamazlar. Bu şiirde de şair her ne kadar büyüdüyse de dilinin, daha doğrusu ruhunun bir tarafının hala çocuk kaldığını ifade edebilmek için bu deformeasyonu yapmış gibi görünmektedir. Bunun dışında şairin üzüncü, öğürtü gibi yeni sözcükler türettiği de saptanabilir.

İsmet Özel’in şiirlerinde çocukluğa, çocuk bakışına sık yer vermesi ister istemez akıllara kendi çocukluğunu getiriyor. Sigmund Freud’un *Sanat ve Edebiyat* adlı eserinde sanatçıların gerçek hayatlarında yaşadıkları bazı sorunları eserlerinde çözmeye çalıştıkları, bazı problemlerini eserleriyle sağaltmak istedikleri, kısacası iç dünyalarının yapıtlarına öyle ya da böyle yansıdığı anlatılır. Bu bilgiler ışığında İbrahim Tüzer’in İsmet Özel üzerine hazırladığı teze bakıldığında şu bölüm dikkatleri çekmektedir.

İsmet Özel çocukluk döneminde, anne ve babasıyla olan iletişimde ağabey ve ablalarıyla kurduğu iletişim kadar başarılı olamaz. Bunda şairin, anne ve babasıyla arasında neredeyse bir nesil denebilecek kadar fazla bir yaş farkı olmasının çok büyük etkisi vardır. Söz konusu olan iletişimsizliği, annesinden ziyade babasıyla yaşayan İsmet Özel, Ben babamla o öldükten sonra yakınlık kurabilmiş olan biriyim diyerek yeterince telafi edilemeyen bir sevgiye/şefkate işaret eder. Bu huzursuzluk/eksiklik, şairin çocukluk yıllarına düşen bir gölge olarak zaman zaman kendini şiirlerinde hissettirecektir. (Tüzer, 341-342)

Bu bilgiler şairin çocukluk üzerinde bu kadar çok duruşunu belli bir ölçüde aydınlatmaktadır. Mustafa Doğan Karacoşkun ve Muhammed Hüküm de “İsmet Özel’in Şiirlerinde Bireysel ve Toplumsal Değişim” başlıklı makalelerinde daha çok toplumsal psikoloji bağlamında İsmet Özel’in yapıtlarını değerlendirirken şiir ve şair üzerine şu önemli saptamayı yapmaktadırlar: İnsan “şiirle birlikte, gündelik hayatta taktığı maskesini çıkararak, gerçek kendilikle yüz yüze gelir. Zaten o maske gerçek kendiliği gizlemek yani kendi aslı kimliğini saklamak için takılmıştır. Şiirler; bir nevi şairin, deruni platformunda sakladığı bu gerçek kendiliğin üzerinde tortulaşan iç bükey yansımalarıdır” (103). İsmet Özel de aynen bu alıntıda söylendiği gibi şiirlerini yazarken “gerçek kendilik”le baş başa kalmaktadır, diye düşünmek yanlış olmayacaktır.

İsmet Özel, şiirini oluştururken “Yorgun” şiirindeki gibi şu tür tekniklere de başvurmuştur: “bu şaşkınlığı çünkü gece yuyamaz” (16). Burada kullanılan “yuyamaz” sözcüğü her ne kadar “yumak” yani temizlemek sözcüğünden gelmekte gibi görünse de gece ile yan yana gelince gece uyuyamaz şeklinde bir çağrışıma da neden olmaktadır. “Bakır Tenli Yapraklar” isimli şiirde de “güze el deydirmeyen ellerin nerede?”(18) dizesi iki şekilde okunabilme imkânı sunmaktadır. Arka arkaya gelen “güzel el” sözcükleri elbette okunurken “güzel” sözcüğünü çağrıştıracak bir seslendirme oluşturmaktadır.

İsmet Özel 1963 yılında yazdığı “Yağmurun Kapıları Karanlık” ve “Yıldızların Uzaklığına Övgü” şiirlerinde mensur şiir formunu tercih etmiştir. Şair yine bu şiirler içinde yazı karakterlerini büyültüp küçülterek, yer yer yabancı sözcükler kullanarak, cümleleri yarıda kesip kalan kısmını birkaç satır altta vererek farklı tarzlar denemektedir. Özel’in 1966 yılına kadarki şiirleri her ne kadar II. Yeni tarzını anımsatıyorsa da şairin 1965 yılında kullanmaya başladığı ideolojik söylem onun toplumcu şiir anlayışına yönelmiş olduğunu göstermektedir. 1964’ten itibaren Özel’in söyleminde huzursuzluğun ve keskinliğin net bir şekilde hissedilmeye başladığı da belirtilmelidir. 1965’te “Partizan” ismi gibi iddialı dizeler dökülür şairin kaleminden: “Gırtlığımda bir harf büyüyor/buna dayanacağım/ dişlerim kamaşıyor yıldızlardan/ buna da/Kabaran bir çarpıntı oluyor şehir/Artık yırtarak açtığımız zarflarda/ne kargış, ne infilak/yalnız/koynunda çaresiz, çıplak/isyan işaretleri taşıyan/bir ergen cesedi”(65). Eser Gürson, İsmet Özel’in 1965’ten önceki şiirlerini “ergenlik şiiri” olarak nitelendirir. Gürson “imge sondajıyla çektiği sancuların kaynağını aramaktan geri durmayan şair, öte yandan bunun boşunalığını anlamışçasına sacının düzenini kurmaya yönelir” (69) değerlendirmesinde bulunmaktadır. İsmet Özel hakkında yayımlanan makalelerin bazılarında şairin çelişkili ya da tutarsız beyanlarda bulunduğu yönünde düşünceler bulunmaktadır. Asım Bezirci “Bütün Çiçekleri Ezme Canavar Dedirtme Kendine” adlı makalesinde İsmet Özel’in bir dönem ideolojik şiir yazmış olmasına rağmen şu sözleri söylemesini yadırgamaktadır:

1960’tan sonra Türk kültürü hızlı bir siyasallaşma sürecine girdi.

.....

Türk şiirinin bugün parazit olduğunun en belirgin kanıtı, şairlerin ait oldukları

ideolojik kampın ve uzlaşma çevresinin düşünsel şemsiyesi altında bulunuşlarıdır. Yani şiir kendi gücüyle değil, toplumsal bir konumun kirasıyla geçinebilmekte, şiire yabancı olan (hatta düşman olan) bir gövdede asalak yaşamaktadır. Şair ve gerçek yerinde değildir bugün. (116)

İsmet Özel'in ideoloji içerikli şiirler yazmış olduğu halde "intellect" e bağlanma'yı eleştirmiş olması ilginçtir; ancak bunda şairin ideolojik şiirler yazarken de şiiri ideolojiye kurban etmediğini düşünmesinin de etkisi olduğu söylenebilir. Her ne kadar Özel, şiirlerinde toplumsal sorunlara gönderme yapıyorsa da genel olarak sanatı, düşünceleri iletmede bir malzeme olarak kullanmamıştır, denilebilir. Hatta İsmet Özel'in en mesaj içerikli şiirinde bile sanat icra etmek ön planda tutulmaktadır. İsmet Özel'in 1966'dan önceki şiirleriyle ilgili saptamalara son vermeden önce ilk dönem şiirlerinde daha çok insanı, kendini, ölümü ve çocukluğunu sorgulayan bir psikoloji olduğu görülmektedir.

Sanat mı, İdeoloji mi?! *Evet, İsyen*

İsmet Özel, 1967-1969 yılları arasındaki şiirlerini *Evet, İsyen* adlı kitapta toplamıştır. Yine bu dönemi de kendi içinde değerlendirmek yerinde olacaktır. İsmet Özel'in ifadesiyle *Evet, İsyen* Türkiye'nin sol edebiyat çevresinde büyük yankılar uyandırmıştır (Özel, 12). Bu dönemde şairin toplumsal-siyasal duruşu ile şiiri arasındaki ilişkinin daha da derinleştirildiği görülmektedir. Şairin yeni dize şekilleriyle olsun işlediği konularla olsun toplumcu gerçekçi akımda farklı bir çizgi oluşturduğu söylenebilir. *Evet, İsyen*'da politik yönsemeler şiirin değerine zarar verilmeden ortaya konmaktadır. Kitaptaki şiirlerde umut ve umutsuzluk arasında gidip gelen şairin sorunları ortaya koyarken kesin çözümler sunmaktan ısrarla uzak durduğu görülmektedir (Işık, 661).

Toplumcu gerçekçiliğe göre sanatın yansıttığı gerçeklik toplumsal gerçekliktir, ama bu gerçeklik devrimci gelişme içinde görülür ve doğru olarak tarihî somutlukla, işçi sınıfının eğitimi gözetilerek yansıtılır. Marksistlere göre durum şudur: Çağımızda sosyal gerçekliğin kavranması daha belirli bir hal almıştır, çünkü Marksist doktrinde toplumun hangi aşamalardan geçtiği ortaya konmuştur. Yazarın artık doğru perspektife sahip olması demek tarihi determinizm içinde toplumun kölelik çağından feodalizme, feodalizmden kapitalizme ve kapitalizmden sosyalizme doğru geliştiğini kavramakla olur. Böylece toplumu tarih içindeki yerine oturtmak, içindeki çatışmaları, ilerici ve tutucu güçleri fark etmek ve sosyalizme doğru diyalektik gelişimi görmektir ki ancak, yazar çağımızın sosyal gerçekliğine sızabilir. (Moran 53-54)

Bu dönemdeki şiirlerinde gergin bir atmosfer hemen kendini hissettiriyor. Örneğin kitaba adını veren "Evet, İsyen" adlı şiirde "demirden sağanaklar", "yaralar", "nal sesleri", "keserle yontulmuş", "erkek haykırırları", "cinayet" gibi sözcüklerin oluşturduğu paradigmayla okuyucunun zihninde karanlık bir tablo şekillendiriliyor. "bayraklar", "marşlar", "halk", "kavga", "parti pazubentleri", "yumruklar" ise şiirdeki ikinci paradigmayı kuruyor ve bu sözcükler ile de ideolojik göndermelerde bulunuluyor. Elbette daha önce belirtildiği gibi bu kadar sert paradigmaları olan

şiiirde bile yine “saçları bukleli çocuk”, “çocuk başları” gibi unsurlarla İsmet Özel’in çocuk imgesi yerini almaktadır. “Sevgilim Hayat” adlı şiir de çok yoğun bir şekilde politik yönsemelerle örülmüş ise de oldukça başarılı bir şiirdir. “leğende yıkanmak”, “polisin sevmediği genç adamlar”, “militan ruhlar”, “bacı”, “ana”, “pazen”, “somun”, “savaşma”, “Küba” gibi sözcükler ve bunların oluşturduğu çağrışımlarla toplumcu duyarlılık ve elbette yine ideoloji iç içe geçmiş bir şekilde okuyucuya iletilmektedir. Şairin bu dönemdeki şiirleri yine imge açısından kuvvetli olmakla birlikte “Gün turuncu bir hayalet gibi yükseliyorken/izmarit toplayan çocukların üstüne/ çekleri imzalanıyorken devlet katlarında faşizmin / bacımı koyvermiyorken şizofreni/yüzüme bak/ ve rahmini bana doğru tekrarla/ ben öyle bilirim ki yaşamak/ berrak bir gökte çocuklar aşkına savaşmaktır” dizelerinde olduğu gibi çocuk teması devam etmektedir.

Bu bölümü sonlandırmadan, Asım Bezirci’nin, bir II.Yeni şairi olarak tanınan İsmet Özel’in bu dönemde II. Yeni’yi amansızca eleştirmesinin edebiyat çevresinde yoğun bir şekilde tartışılmasına neden olduğunu (113) belirttiğini de eklemek gerekir. İsmet Özel her dönem olumlu ya da olumsuz eleştirilerin konusu olmuş bir şairdir.

Yeni Bir Sayfa/ *Cinayetler Kitabı*

İsmet Özel 1970-1975 yılları arasındaki şiirlerini 1975 yılında *Cinayetler Kitabı* adlı yapıtında okuyucularına ulaştırmıştır. Özel’in bu dönemdeki şiirlerinde yeni bir sorunsalla karşılaşılır. İç dünyasını şiirlerinde paylaşmaktan çekinmeyen Özel’in bu dönemdeki şiirlerinde kendi kendini sorgulayan bir şaire rastlanılmaktadır. Geçmiş reddetme eğilimi ve yeni bir başlangıç yapma isteği şu satırlardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. “İşte bütün müsveddelerimi yırttım/ İşte artık göğsümün kıllarıyla /gövdemin kokusundan buharlaşıyor şiir /İşte onlar artık saçların kadar Boşnak/ karşılıksız mektuplarım gibi yepyenidir” (151). Şairin bu dönemdeki şiirleri yoğun psikolojik öğeler barındırmaktadır. Bir kimlik değişimi sürecini anlatan bu şiirlerde eski ve yeni kimlikler somutlaştırılarak, belgeleştirilerek daha kolay bir biçimde değişim tamamlanmaya çalışılmaktadır. Yukarıdaki alıntıda geçen “müsvedde” ve “mektup” sözcükleri bu bağlamda örnek gösterilebilir. “Müsvedde” eski kimliği “mektup” ise yeni kimliği karşılar şeklinde kullanılmıştır. Şair kendine yeni bir yol haritası oluşturmak istemektedir. “Kanla Kirlenmiş Evrak” başlığı da yine bu söylenenlere eklenilebilecek niteliktedir. Şiirler içinde geçen “küfre yaklaştıkça inancım artıyor”(160) “yürek elbet acıyor esvap değiştirirken” (167), “ve şimdi birçok sayfasını atlayarak bitirdiğim kitabın /başından başlayabilirim”(160) gibi dizeler de İsmet Özel’in siyasî ve felsefi görüşleri bakımından köklü değişimler yaşadığını belgeleyen dizelerden bazılarıdır.

1974 yılına gelindiğinde şiirinin başlangıcında insanı, kendini, ölümü sorgulayan sonra ideolojik düşüncelerle birleştirdiği şiirini toplumcu gerçekçi bir çizgiye taşıyan şairin Müslüman dünya görüşüne, elbette hiçbir zaman içinde kaybetmediği çocukluğunu da yanına alarak, ulaştığı görülmektedir. İsmet Özel’in bu bağlamda en bilinen eseri olan “Amentü” “İnsan/ eşref-i mahlûkattır derdi babam” (177) diye başlarken yine şiirinin başından beri hiç içinden çıkmayan ölüm düşüncesiyle şöyle devam eder: “Ölümler/ ölümlere ulanmakta ustadır/hayatsa bir

başka hayata karşı./ Orada aşk ve çocuk birbirine katışmaz”(183) ve can alıcı “Hayat dört şeyle kaimdir, derdi babam/ su ve ateş ve toprak./Ve rüzgâr. /Ona kendimi sonradan ben ekledim/pişirilmiş çamurun zifiri korkusunu/ ham yüreğin pütürlerini geçtim/ gövdemi âlemlere zerkederek/ varoldum kayrasıyla Varedenin/eşref-i mahlûkat/ nedir bildim.” (184) dizeleriyle son bulur. Hasan Aktaş’ın da ifade ettiği gibi bu şiir İsmet Özel’in yaşamındaki dönüm noktasının şiiridir (9). İnanmak ve iman etmek anlamına gelen “Amentü”de bir öyküleme vardır. Çocuk yaşlardayken babasının “eşref-i mahlûkat” sözlerini anlamayan şiir kişisi büyüdükçe bunun ne manaya geldiğini daha çok sorgular. İnsanın yaratılmışların en şerefli olması ve bunun açılımlarını tam olarak kavrayamaz. Dünyayı algılamada çatışmalar yaşadığından dolayı siyasal/kültürel kimlik merkezli bir bunalım sonucu yok olmak ister. Yaşadığı bu olaydan çok etkilenir ve hayata farklı, bu sefer doğru bir noktadan bakmaya başlar. İşte o zaman gerçek anlamda insan, birey olmayı keşfeder ve “insan eşref-i mahlûkattır” sözünü anlar (Aktaş, 9). Eğer İsmet Özel’in gerçek yaşamı bu şiirden yararlanılarak değerlendirilecek olursa, şairin Müslüman dünya görüşünü benimseyerek bir iç huzura kavuştuğu ve şiirlerinde dile getirdiği gibi sıkıntılardan kurtulup kendine yeni bir sayfa açtığı düşünülebilir. Tam bu noktada, bu sürecin çok da sorunsuz olmadığını “İçimden Şu Zalim Şüpheyi Kaldır Ya Sen Gel Ya Beni Oraya Aldır” başlıklı şiirinin gösterdiğini de belirtmek gerekir. İsmet Özel’in bu dönemdeki şiirleri şiir sanatı bağlamında değerlendirildiğinde bir önceki dönemden çok da farklı bir yapı görülmez; ancak Özel’in şiirinde kullandığı yabancı dillere ait sözcüklerin imge olarak kullanılışında bir fazlalaşma olduğu belirtilmelidir. Amentü’de geçen “flay Pan-Am/ drink Coca –Cola” dizeleri, Gide, Forbes firması, Godiva gibi ifadeler gelecek yıllarda daha çok kullanılacak yabancı sözcüklerin bir göstergesidir.

Yabancı Sözcüklerle *Celladıma Gülümserken*

Erbain’de yer alan 1980-1984 yılları arasındaki şiirler incelenmesi gereken son gurubu oluşturmaktadır. Bu gruptaki şiirler *Celladıma Gülümserken(1984)* adı altında kitaplaştırılmıştır. Bu dönemdeki şiirlerinde İsmet Özel yer yer geçmiş yaşamının özetini çıkarır gibidir. Şiirinin ikinci ve üçüncü evresindeki ıstıraplı, sert ve hırçın sesin daha dingin bir üsluba ulaştığı söylenebilir. Şairin bu dönemdeki şiirlerinde yabancı dillerden unsurların yoğunlaştığı, dolayısıyla farklı kültürlerle yaptığı göndermelerin sıklaştığı görülmektedir. Örneğin, “Üç Firenk Havası” adlı şiirinin bölümleri 1. Capriccio Ölüm, 2. Ölüm Cantabile, 3. Requiem’dir. “İLS SONT EUX”, “JAZ” gibi şiir isimleri de bu konuya eklenilebilir. “Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Satırlar” adlı şiirinde de “Ben İsmet Özel, şair, kırk yaşında”(231) dizeleriyle başlayan şairin kırk yıllık serüveni sunulur okuyucusuna. “Haytanın biriyim ben, bunu bilsin insanlar/ruhumun peşindedir zaptiyeler ve maliye/ kara ruhlu der bana görevini aksatmayan kim varsa/ laboratuvarında çalışanlara sorarsanız/ ruhum sahte / evi Nepal’de kalmış/ Slovakyalı salyangozdur ruhum/ sınıfları doğrudan geçip/ gerçekleri gören gençlerin gözünde” (232) dizeleri birçok eleştirinin hedefi olmuş şairin kendini başkalarının gözünden

anlatması gibi görünmektedir. Bu dönemdeki eserlerinin birçoğunda eleştirilerden bıkmış bir psikoloji fark edilir. Bununla birlikte şairin özellikle bu dönemde dünyaya ve meselelere daha evrensel bir pencereden bakmaya başladığı söylenebilir. Daha önce de belirtildiği gibi İsmet Özel hayatını, iç dünyasını, düşüncelerini net ve sert bir şekilde söylemekten imtina etmediği için tenkit kıskacından mustarip olmuş şairlerdendir. Hiçbir zaman şiirlerinden çıkmayan çocukluk/ çocuk bakışı/ çocuk hissiyatı bu dönem şiirlerinde de yerini almıştır. Oldukça etkileyici bir şiir olan “İLS SONT EUX” adlı şiirde bürokrasinin soğuk yüzüyle çocuk dünyası, doğallık, insanlık tezat oluşturacak şekilde kurgulanır. Sonraki yıllarda kaleme alacağı “Kısa Pantolon, Paslı Çakı, Dizde Kabuk Bağlamış Yara, Kısa Çakı, Paslı Pantolon, Gözde Yarası Kalmış Kabuk” adlı şiirde İsmet Özel’in beklediği ilgiyi, sevgiyi görememiş çocuk kalbinin gözyaşları daha açık bir şekilde kaleminden damlayacaktır. “Nazlan/Sitem et/Kırıl bana/ Beni geç vakit/ Tek başıma suya yolla/ bahçede yüzünü öteye çevir/ Güle hayret ediyormuş gibi yap/ Gülümseyerek konuş da başkalarıyla/ Somurt avluda sadece ikimiz kalınca/ Kızıp en sevecen adımlarla üst kata çık/ En sevdiğim çiçeğin saksısı kaysın elinden/ Derinleşsin ben içerledikçe ruhumdaki sakarlık”.

<http://siir.me/ismet-ozel>

Sonuç

Erbain, İsmet Özel’in kırk yıllık şiir serüveninin panoramasını sunmaktadır. Şairin hem yaşamının hem de sanat hayatının nasıl evirildiğini, tarihsel bir sıra içinde verilen şiirlerinden izleyebilmek olanaklıdır. İsmet Özel, okuyucuyu kendi maceralarına dâhil etmekten çekinmeyen, hayatını şiirle yaşayan, şiire aksettiren bir şairdir. İlk şiirlerinden itibaren birçok şiirinde görülen ölüm teması, şairin belirleyici özelliklerinden biri olarak bilinir. Bu çalışmada çocuk imgesinin çocuk dünyası, çocuk bakışı, çocuk kalbi, çocuk kırılabilirliği gibi türevleriyle İsmet Özel’in neredeyse tüm şiirlerinde dikkatleri çektiği söylendi. Onun eserleri, kendi iç dünyasına tüm doğallığıyla yer veren nitelikte olduğu için psikanalitik yaklaşımla irdelenebilecek veriler sunarken, ideolojisini şiirlere aksettirmesinden dolayı toplumcu gerçekçi bakış açısıyla yapılacak değerlendirmelere de kapılarını aralamaktadır. İsmet Özel şiirlerinde kullandığı alışılmadık bağdaştırmalar, kendine özgü imge dünyası ve şiir dili ile farklı bir çizgi oluşturmuştur. Sıra dışı bakış açısı, söylemleri ve ideolojisiyle her dönemde eleştiri oklarına maruz kalmış olan İsmet Özel şiir sanatını düşüncenin aracı konumuna indirgememiş olması nedeniyle şiirin hakkını veren sanatçılar arasında yerini almıştır.

Kaynakça

- Aktaş, Hasan. İsmet Özel’in Amentüsü. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000.
- Bezirci, Asım. “Bütün Çiçekleri Ezdirme Canavar Dedirtme Kendine”. Yazko Edebiyat 24 (Nisan 1982): 112-117.
- Freud, Sigmund. Sanat ve Edebiyat. Çev. Emre Kapkın- Ayşen Tekşen Kapkın, İstanbul,

Payel Yayınları, 1999.

Gürson, Eser. “Ergenlikten Bir Koşu...”. Yeni Dergi 24 (Eylül 1967): 68-73.

Işık, İhsan. “İsmet Özel”. Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi, Ankara: Elvan Yayınları, 2002.

Karacoşkun, Mustafa Doğan, Muhammed Hüküm. “İsmet Özel’in Şiirlerinde Bireysel ve

Toplumsal Değişim”, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Ocak-Haziran 2018/10:19 (101-119).

Moran, Berna. Edebiyat Kuramları ve Eleştiri. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Özel, İsmet. Erbain. İstanbul: Şule Yayınları, 2002.

Özel, İsmet. Sorulunca Söylenenler. İstanbul: Şule Yayınları, 1999.

Özel, İsmet. “Kısa Pantolon, Paslı Çakı, Dizde Kabuk Bağlamış Yara, Kısa Çakı, Paslı

Pantolon, Gözde Yarası Kalmış Kabuk”. <http://siir.me/ismet-ozel>. 10.06.2020.

Tüzer, İbrahim. “İsmet Özel’in Şiirleri Üzerine Bir İnceleme” Doktora Tezi, Kırıkkale

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

BİZANS'TA ÇALIŞAN KADINLAR VE GÖRSEL SANATA YANSIMALARI ***Araş. Gör. Dr. Dilek Maktal CANKO**

Ege Üniversitesi

Özet

Ortaçağ'ın tamamında varlığını sürdüren Bizans İmparatorluğu'nda ataerkil düzen tarafından oluşturulan ideolojiye göre Bizanslı kadınların günlük yaşamı evlilik ve ardından anneliği kapsamaktaydı. Bizans toplumunda bakirelik, eş olma ve annelik sosyal hayattan dışlanan kadın için kabul edilebilir birkaç rol idi. İdeoloji bu yönde oluşturulsa da gerçekler her zaman ideolojiye uygun gelişmemektedir. Yazılı ve görsel kaynaklar, sosyal yaşamdan dolayısıyla çalışma yaşamından uzak tutulan ve 'kariyer peşinde koşamayan' Bizans kadınlarının birçok alanda var olarak ekonomiye katkıda bulduklarını kanıtlamaktadır.

Bizanslı kadınların imparatorluğun hakimiyeti altındaki kilise, ordu ve mülki idare görevlerinde bulunmalarının yasaklanması, çalışma alanlarını büyük ölçüde kısıtlamıştı. Buna karşın eve hapsedilmeye çalışılan Bizans kadınları; başta dokuma, ip eğirme olmak üzere el sanatları ve tarım işleri ile uğraşmışlar, kocalarının dükkanlarında onlara yardım ederek esnaflık ve tıp doktorluğu gibi meslek eğitimi gerektiren işler yapmışlar, hatta kendi işlerini bile kurmuşlardır. Dini veya seküler sahnelerde ip eğiren, dokuma yapan kadınlar, kutlama sahnelerinde tasvir edilen dansçı veya artist kızlar, hizmetçi ve ebe kadınlar, zirai faaliyette bulunan kadınların tasvir edildiği sanat eserleri dini veya imparatorluğa, aristokrasiye özgü olmalarından dolayı günümüze ulaşabilmiştir. Buna karşın bu sanat eserlerinin çok büyük bir kısmının eril bakış açısı ile erkekler tarafından üretildiği göz önünde bulundurulduğunda; görsel kaynaklarda kadınların çalışma yaşamındaki rollerinin ev işleri uzantısı veya eğlence dünyasına ilişkin işler ile sınırlandırılması olağandır.

Bu bildiriye, Bizanslı kadınların çalışma yaşamına ilişkin yazılı kaynaklardan elde edilen veriler değerlendirilerek bu bilgilerin görsel kaynaklar ile ilişkisi incelenecek ve ideolojinin gerçek yaşama etkisi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bizanslı kadınlar, çalışma yaşamı, Bizans görsel sanatı.

Abstract

According to the ideology created by patriarchal system in Byzantine Empire which existed throughout the Middle Age, daily life of the Byzantine women consisted of marriage and then maternity. Virginity, being a wife and maternity were a few acceptable roles for the women excluded from social life. Even though the ideology was form in this direction, the reality doesn't always come along with the ideology. Written and visual resources prove that Byzantine women who were kept out of social life and therefore working life and 'who cannot chase a career' made contribution to the economy by existing in several fields.

Banning women from being on church, military and civil administration duties which were dominated by the empire limited their working area largely. Nevertheless,

* Bu bildiri "Bizans Dünyasında ve Sanatında Kadının Yeri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Byzantine women tried to be kept housebound were engaged in handicrafts especially weaving and spinning, and agriculture; did works requiring vocational training such as tradesmen and medical doctor by helping their husbands at their shops, and they even set up their own business. Visual art works depicting women as spinning, weaving, as dancers or artist girls in festivity scenes, or engaged in agricultural activity have reached the present day due to being religious or intrinsic to empire and aristocracy. However, considering the fact that most of these artworks were created by masculine perspective and by males, it is seen that women's role in working life are extension of housework or limited to the jobs related to show business in visual sources.

In this declaration, data relating to working life of Byzantine women gained from written sources will be evaluated, their relation with visual sources will be analyzed and the ideology's influence on real life will be evaluated.

Keywords: Byzantine women, working life, Byzantine visual art.

1.Giriş

Bir Ortaçağ uygarlığı olan Bizans İmparatorluğu'nda ataerkil düzen tarafından oluşturulan ideolojiye göre, Bizanslı kadınların günlük yaşamı evlilik ve ardından anneliği kapsamaktaydı. Bizans toplumunda bakirelik, eş olma ve annelik sosyal hayattan dışlanan kadın için kabul edilebilir birkaç rol idi.¹ Bununla birlikte, imparatorun hakimiyeti altındaki kilise, ordu ve mülki idare görevlerinde kadınların cinsiyetleri nedeniyle bulunmalarına engel olunması, kadınların çalışma alanlarını büyük ölçüde kısıtlanmıştı.² Böylece, kadınların kamu alanında kendilerini ifade etmelerinin yolları kapanmış, idari görevlerde bulunmalarına izin verilmemişti. Bunun en önemli nedeni muhafazakar Bizans ideolojisinin ailenin onuru kadınlarının bekaretine verdiği önem nedeniyle kadınları evin korunaklı dünyası içine hapsetmeye çalışmasıdır. İdeoloji bu yönde oluşturulsa da gerçekler her zaman ideolojiye uygun gelişmemektedir. Kaynaklar, çalışma yaşamından uzak tutulan Bizans kadınının birçok alanda ekonomiye katkıda bulduklarını göstermektedir.

Bizans'ta çalışan kadınların görsel sanattaki temsilleri birkaç iş alanını kapsamaktadır. Bu bildiri de bu alanlar gruplandırılarak sunulacaktır.

2. Dokuma Yapan ve Tekstil Sektöründe Çalışan Kadınlar

Kadına öncelikle evin idaresi işini veren Bizans ideolojisi, kadının örnek meşgalesini ip eğirmek ve giysi dikmek olarak görüyordu. Kadın öncelikli olarak kendi ailesi için giysi dikmesiyle birlikte dışarıya giysi veya tekstil ürünü diken kadınlar da bu işten para kazanıyorlardı. 3. yüzyılın sonundaki bir kaynaktan edindiğimiz bilgilere göre, bir ev hanımı on dirsek uzunluğunda, altı dirsek

¹ Bizanslı kadının toplumsal yaşamı ve sanattaki yeri konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Maktal Canko, D., (2016), "Bizans Dünyasında ve Sanatında Kadının Yeri", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

² James, Liz., "The Role of Women", The Oxford Handbook of Byzantine Studies, Oxford University Press, 2008, 645.

genişliğinde örgü ve aksesuarları, saygıdeğer bir hanımefendi için yapmıştır.³ Ayrıca, Iustinianos zamanında Ayasofya Kilisesi'nin *kiboriomunun* perdeleri için dokuma yapan kadınlara başvurulmuştu. Kadınlar buraya üç altın kemerin birbirine bağladığı üç gümüş sütundan oluşan ve ortada İsa figürünün bulunduğu bir desen işlemişlerdi.⁴ Bununla birlikte kadınlar, ipek üretimi ile de ticarete katılıyorlardı. Araştırmacı Charles M. Brand bir makalesinde, 11. ve 12. yüzyıllarda Thebai'li kadınların ipek üretimi ve ipek dokuma konusunda önemli bir noktada bulunduğu ve Thebai kentinin önemli bir ipek üretim merkezi olduğundan bahsetmektedir.⁵ Manastır *typikasında* da rahibelerin din dışındaki ana görevinin kumaş ve giysi yapmak olduğu belirtilmiştir. Bazı rahibe manastırlarında kumaş yapımı pazarda satış yapılma olasılığı nedeniyle geniş tutulmuştur.⁶

Giysi üreticisi olarak ekonomiye katkıda bulunan kadınlar, ev işlerinin uzantısı olarak yaptıkları ürünleri pazar yerlerinde satmaktaydılar. İbn Battuta, Seyahatnamesi'nde Astanbûl'da (İstanbul) çarşı esnafı ve zanaatkarların çoğunun kadın olmasının çok enteresan bir nokta olduğunu belirtir.⁷ Pazaryerinde satış yapan kadınların çoğunluğunun yoksul kadınlar olduğu görülmektedir. Aristokrat kadınlar için pazarda satış yapmak hoş karşılanmazdı, bununla birlikte yine kentsel orta sınıf kadınların da daha az oranda pazarda kendilerini var ettikleri görülmektedir. Örneğin 10. yüzyılda yaşamış Lesboslu Azize Thomais'in kendisinin diktiği giysileri pazaryerinde kendisinin sattığına dair bilgiler kocasının tanımıyla bizlere ulaşmıştır.⁸

11. yüzyıl tarihçisi Mikhail Psellos'un bahsettiğine göre; hallaçlama, yün eğirme ve elbise dokuma yapılan Konstantinopolis'teki Agathe Festivali'ndeki⁹ katılımcıların sadece kadınlardan oluşması Bizans'ta kadınların tekstil sektöründe önemli rolleri olduğunu göstermektedir. Psellos'un *Agathe Festivali Üzerine* isimli kısa yazısından öğrendiğimize göre, dokuma yapan kadınlara ait Agathe Festivali sırasında çeşitli resimler duvarlara yapılıyordu. Bu resimler, tezgahında çalışan kadınları tasvir ediyordu.¹⁰ Bu resimlerin bulunduğu binalar ne yazık ki Psellos'un metninde anlaşılır olmaktan uzaktır. Ancak resimlerin giysi yapanların çeşitli safhalarını temsil eden duvar resimlerinden oluştuğu açıklıkla belirtilmektedir. Psellos'un bize yazılı metninde ulaştırdığı bu bilginin görseli günümüze ulaşmasa da

³ Beaucamp, J., (1993), "Organisation domestique et roles sexuels: Les papyrus byzantins", *Dumbarton Oaks Papers* 47, 193.

⁴ Rice T.T. (2002), *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Çev: Bilgi Altınok, Özne Yayınları, İstanbul, 154.

⁵ Brand C.M., (1993), "Some Byzantine Women of Thebes-and Elsewhere", *TO EΛΛΗΝΙΚΟΝ Studies in Honor of Speros Vryonis Volume 1 Hellenic Antiquity and Byzantium*, Ed: J. Langdon, S. W. Reinert, J. S. Allen, C. P. Ioannides, New York, 59-68.

⁶ Laiou A.E., (1981), "The Role of Women in Byzantine Society" *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 31/1.,244-245.

⁷ İbn Battûta Tanci, (2015), *İbn Battûta Seyahatnamesi*, Çev: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 336.

⁸ Laiou A. E., (2001), "Women in the Marketplace of Constantinople (10th-14th Centuries)", *Byzantine Constantinople, Monuments, Topography and Everyday Life*, Ed: Nevra Necipoğlu, USA, 272.

⁹ Her yıl Konstantinopolis'in kuruluşunun yıl dönümünü takip eden günde yani 12 Mayıs'ta, yıldönümü ve festival arasında organik bağ gözükmemesine ve festivale imparatorluk katılımının olmamasına rağmen kentin kuruluşunun onuruna düzenlenen festival.

ip eğiren dokuma yapan kadınlarla ilgili tasvirlerin olduğu başka görsel kaynaklar günümüze ulaşabilmiştir.

Kadının herhangi bir üretici faaliyette nadiren tasvir eden Bizans sanatında, ip eğiren ve dokuma yapan kadınlar sık görülen bir konudur. Viyana Sanat Tarihi Müzesi'nde bulunan Viyana Genesis el yazmasındaki minyatürlerden biri, Bizanslı kadınların ev yaşamını, çocuk bakımını ve ip eğirmesini tasvir etmektedir (Resim 1).¹¹ 11. yüzyıldan günümüze ulaşan Job elyazmasında, eğirme ve dokuma yapan iki kadın tasvir edilmiştir (Resim 2).¹² Selanik Bizans Kültürü Müzesi'nde yer alan bir seramik parçasında elinde ip tutan bir figür görülmektedir (Resim 3). İp eğiren kadın, ucunda muhtemelen bir yün parçasının bulunduğu ipi iki eliyle birden tutmaktadır. Tanrı Anası Meryem'in de ip eğiren tasvirleri bulunmaktadır. Meryem'in *Müjde Sahneleri*'nde ip eğiriyor iken haberi aldığı tasvir edilmesi, Meryem'in Tanrı tarafından kutsanan yararlı bir eş, anne ve dürüst bir kız oluşunun yanında kadınlık görevlerini de aksatmayan iyi bir ev kadını olduğunun da mesajını vermek için yapılmış olma olasılığı yüksektir (Resim 4). Çünkü Meryem, Hıristiyan dünyasında kadınlar için en önemli rol modelidir.

Resim 1: Kadınların ev içi yaşamı, Viyana Genesis, grec. 31, fol. I6r, 6. yüzyıl Viyana Sanat Tarihi Müzesi, (Byzantine Women and Their World (2003), Ed: I. Kalavrezou, 138, fig: 13)

¹⁰ Aktaran Kaldellis, A., (2006), "On The Festival Of Agathe", Mothers and Sons, Fathers and Daughters, University of Notre Dame Press, 179.

¹¹ Heintz, M. F. (2003), "Work – The Art and Craft of Earning a Living", Byzantine Women and Their World, Ed. Ioli Kalavrezou, Yale University Press, 141.

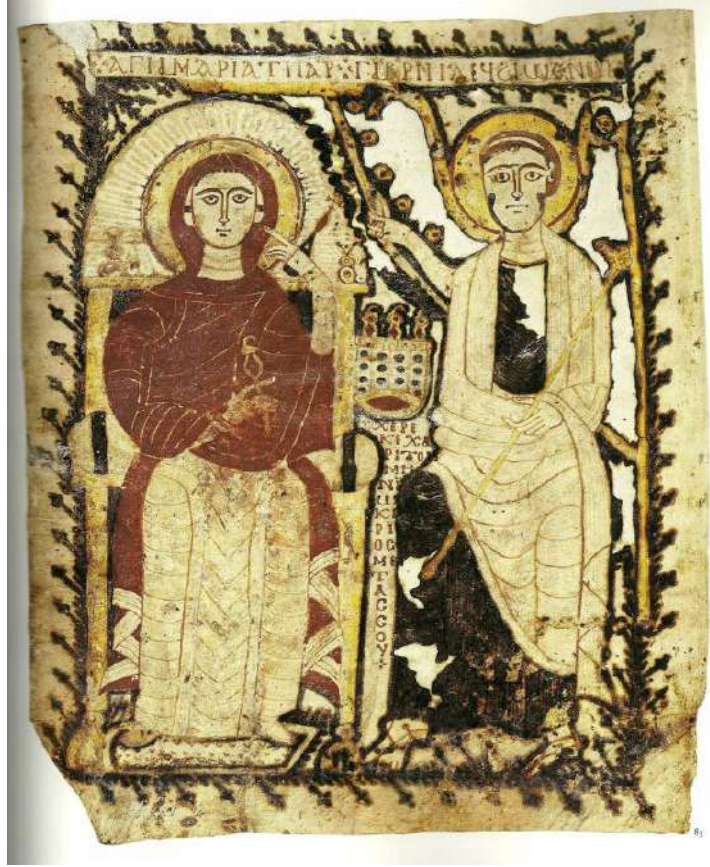
¹² Mathews, T. (1998), Byzantium: From Antiquity to the Renaissance, Yale University Press, Londra, 81-82.

Resim 2: Eğirme ve Dokuma Yapan Kadınlar, 11. yüzyıl, Job El Yazması. (Mathews 1998, 82, fig: 59)

Resim 3: İp Eğirme Sahnesi, Selanik Bizans Kültürü Müzesi (Every Life in Byzantium (2002), Ed: D. Papanikola-Bakirtzi, Dist. Hellenic Culturel Heritage S.A., Atina, 367, cat: 443.)

Resim 4: Müjde Sahnesi, 10. yüzyıl, Pierpont Morgan Kütüphanesi, 913-14, New York (Byzantine Women and Their World 2003, 159, cat: 83)

3. Zirai Üretim ve Ticaret Sektöründe Çalışan Kadınlar

Bizans İmparatorluğundan günümüze ulaşan kayıtların büyük çoğunluğu şehir yaşamı ile ilgilidir. Şehirde ticaret, zanaat yapan, hizmetli, işletmeci olan kadınların yaşamları ve çalışma hayatları hakkında bilgilerimize karşılık; köyde yaşayan kadınlar ile ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Bununla birlikte kadınların Bizans ekonomisindeki rolü tartışılırken, çeşitli sınıflardaki kadınlar arasından ayırımın da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Aristokrat bir kadının ekonomik işlevi, perakende ticaret yapan köylü bir kadınınkinden farklı olacaktır. Aristokrat kadınlar, Bizans ekonomisinde çok önemli ekonomik işlevlere sahipti. Anna Dalassena'nın I. Aleksios tarafından verilen otoritesi mali ve ekonomik konularda tam gücü kapsıyordu. Üst sınıftaki kadınlar kendi mülklerine sahip olabiliyorlar, mülkiyetinin tam sahiplik hakkını alıyor ve yönetimiyle yakından ilgileniyordu. Kentsel ekonomiye katkıda bulunan kadınların çoğunun aristokrat olduğu bilinmektedir. 14. yüzyılda ekonomiye katkıda bulunduğu bilinen kadınların %75'i aristokrattı.¹³ Aristokrat kadınlar arasındaki özellikle 12. yüzyıldan sonra okuryazarlığın artması da sanat patronluğu hatta uygulayıcılığı yapmalarına kültürel faaliyetlerde bulunarak da ekonomide var olmalarına neden olmuştur. Ayrıca, kadın manastırlarının ve manastırı

¹³ Laiou 1981, 242-247.

yönetip ekonomik politikasına karar veren, kararlar alan ve ekonomik eylemleri kontrol eden baş rahibelerin de ekonomik yaşama sağladığı katkı da önemli ölçüdedir.

Şehirde yaşayan Bizanslı kadınlar, zanaatkar kocalarının dükkanlarında çalışıyorlar, hatta bazı kadınların kendilerine ait dükkanlarının olduğu da tespit edilmiştir. Kaynaklar, merhem, parfüm ve sütçü dükkanı sahibi ya da ortağı kadınlardan bahsetmektedir. Para değişim (döviz) dükkanı işleten, maden işletmelerine yatırım yapan ve değirmen sahibi kadınlar da bilinmektedir.¹⁴ 1445'te Siderokausia'daki madenleri işletmek için ortaklığa giren rahibe Nymphadora ve 1342'de döviz satan yüksek aristokrat kadınlar bilinmektedir.¹⁵ 10. yüzyıl Konstantinopolis'inde dükkan sahipleri arasında iki aristokrat kadına Eudokia Hetairiotese ve bir patriğin karısı olan Sophia'ya ait bilgiler günümüze ulaşmıştır. İçlerinden birinin keçi yününden yapılmış takılar ürettiği tespit edilmiştir.¹⁶ Genelde çeyiz paraları ile alınan bu dükkanların işletmeleri için de çeyiz paraları kullanılıyordu. Çeyizin bu şekilde riskli kullanımına izin verilmemesine rağmen; kadınların çeyizlerini ekonomik faaliyetlerde kullandıkları görülmektedir.¹⁷ Özellikle Paleologos dönemi aristokrat kadınları, drahomalarını ticari ve ekonomik faaliyetlere ayırmış, faizle borç para vermeleri yasak olmasına rağmen zaman zaman bunu bile yapmışlardır.¹⁸

Kırsal yaşamdaki kadınlar ise, evlerinin bahçesindeki tarımsal ve hayvancılık faaliyetlerinin yanı sıra genelde bağcı ve hasatçı olarak bağlarda çalışıyorlardı (Resim 5).¹⁹ Batı Avrupa'da da olduğu gibi kadınlar, muhtemelen küçük zirai işlerle –küçük hayvanları beslemek, bahçeleri ve belki de bağları ekmek– ilgileniyorlardı. Zaman zaman (11. yüzyılda Athos Dağı'nda²⁰ bahsedilen Vlach kadın çobanlar²¹ gibi) kadın çobanlar da görülmektedir.²² Ancak muhtemelen evlerindeki işlerinden ve

¹⁴ Talbot A.M., (1997), "Women", The Byzantines, Ed: G. Cavallo, University of Chicago Press, 1997, 130-131.

¹⁵ Laiou 1981, 246.

¹⁶ Herrin, J. (1984), "In Search of Byzantine Women: Three Avenues of Approach", Images of Women in Antiquity, Ed: Averil Cameron and Amélie Kuhrt, Londra, 169.

¹⁷ Laiou A., (1999), "Women in Byzantine Society", Women in Medieval Western European Culture, Ed: Linda Mitchell, New York, 92-93.

¹⁸ Necipoğlu 1993, Nevra Necipoğlu, "Bizans'ta Kadınlar", Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın, Anadolu Kadınının 9000 Yılı, TC. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 129.

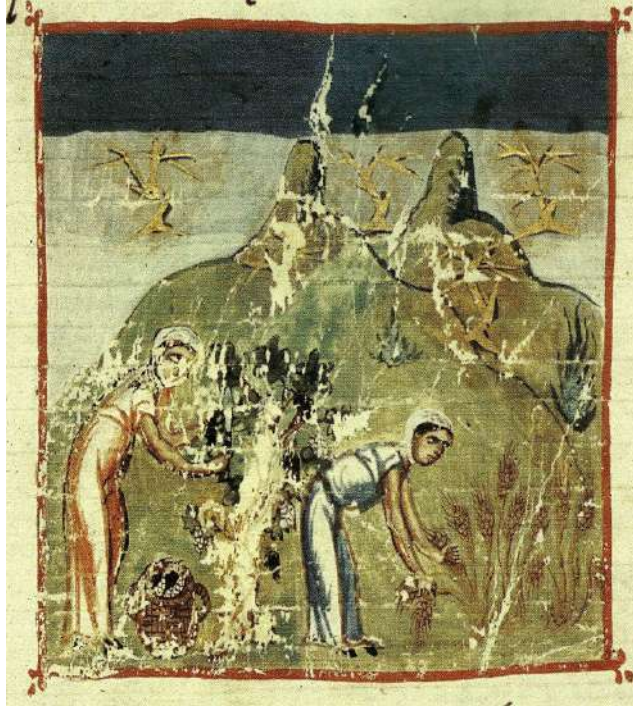
¹⁹ Talbot 1997, 131.

²⁰ Athos Dağı'nda kadınların varlığının yasaklanması, geleneksel *abaton* kurallarının bir uzantısıydı. Farklı kurumlarda farklı titizlikle uygulandığı görülen kadın ve erkeğin aynı manastırda bulunmama kuralı, Athos'da dağın büyük bir manastır kompleksi haline gelmesiyle tüm dağa uygulanmıştır. Athos'taki dişi varlık yasağı yazısız bir kuraldı, bunun hakkında ne bir manastır kuralı ne de bir mevzuat vardı. Buna karşın bazı kadınlar Athos Dağına girebilmişti. Ayrıca, Tanrı annesi dışındaki tüm dişi cinsiyetlere kapalı olan Athos Dağı'nda keşişler çeşitli sebeplerden dolayı kadınlar ile görüşmüşlerdir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Talbot A.M. (1996), "Women and Mt. Athos", Mount Athos and Byzantine Monasticism, Ed: Anthony Bryer and Mary Cunningham, 67-79.

²¹ Athos Dağı'ndaki *abatonun* ilk ihlali 1100 civarında Athonite yarımadasına Vlach ailesinin akını ile gerçekleşmişti. Vlachlar, koyun ve keçileri için iyi bir mera ıslahı arayan göçebe çobanlardı. Manastır ise günlük süt ürünleri ihtiyacı için iyi bir pazar bulduğu için bu çobanların yarımada kalmasına izin verdi. 1105 tarihinde çobanların yarımada bulunduğu haberi Konstantinopolis'e ulaştığında Patrik III. Nikokas çobanların yarımadadan kovulmasını ve rahiplerin günah çıkarmasını emretti. (Talbot 1996, 69-70.)

²² Laiou 1981, 248-249.

sorumluluklarından çok uzaklaşmamaları için kadınların pullukla sürmek, çobanlık yapmak gibi evden uzaktaki bazı işleri daha nadiren yapmışlardı.

Resim 5: Zirai Faaliyetlerle Uğraşan Kadınlar, 11. yy, Vatikan Apostolica Kütüphanesi, Vat. gr. 747, fol. 203r. (Kalavrezou I., 2003, "Women in the Visual Record of Byzantium", Byzantine Women and Their World, Ed. Ioli Kalavrezou, Yale University Press, 19, fig: 4)

Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan bir fildişi kutunun üzerinde²³ (Resim 6) Adem, demirhanenin üzerindeki bir parça demire şekil vermek için üzerine vurmak üzereyken Havva'nın ise yanında ateşe doğru eğilmiş iki eliyle körüğü çalıştırdığını görmekteyiz. Sağdaki panoda ise, Adem orakla buğdayları biçerken; Havva ise hasat edilen demetleri omuzunda taşıırken tasvir edilmiştir. Bu kaynaklar, kadınların sadece ev içinde ev işleriyle ilgilenmediklerini zirai faaliyetlerde bulunmak üzere tarlalarda da çalıştıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, bu tür sahneler Bizans'ta daha çok kısıtlı gelire sahip kadınların yaptığı işler olmasına karşılık, bu tasvirlerin yer aldığı ve hediye olarak verildiği düşünülen fildişi kutular ise değerli olması açısından yüksek gelirli kadınlara ait olması ironiktir.

²³ Maguire, H., (2006), "Three Panels from Adam and Eve Casket", The Glory of Byzantium Art and Culture of the Middle Byzantine Era, Ed: Helen C. Evans, William D. Wixom, The Metropolitan Museum of Art, New York, 234-236.

Resim 6: Adem ve Havva, 11-12. yüzyıl, fildişi, Metropolitan Sanat Müzesi

(Byzantine Women and Their World 2003, 148, cat: 71.)

4. Doktor, Ebe Olarak Sağlık Sektöründe Çalışan Kadınlar

Konstantinopolis'teki Pantokrator Manastırı'ndaki hastanenin kadın bölümündeki hemşirelerin tümü kadinken doktorlardan sadece birinin kadın olduğundan bahsedilmektedir, ki bu kadın doktor, kadınlar bölümünü denetleyen iki erkek doktora bağlı olarak çalışmış. Buradaki ilginç konu, kadın hemşirelerin tümü erkek görevliler ile aynı parayı alırken, kadın doktorun erkek doktorların yarısı kadar maaş almasıdır.²⁴ Kadın çalışanlara yapılan ayrımcılığın başka bir örneği de 12. yüzyılın başlarında II. Ioannes Komnenos'un Konstantinopolis'te kurduğu büyük tesiste yaşanmıştır. Kadrosunda bir kadın operatörle, tam kalifiye bir kadın doktor olduğu bilinmekte olan tesiste erkek doktorlar 12 uzman asistan ve 8 yardımcıya sahip iken; kadın doktorların 4 uzman asistan ve 2 yardımcı bulundurma haklarının olması ayrımcılık olarak değerlendirilebilir.²⁵ Ancak aynı ayrımcılığın tıp eğitimi esnasında yapılmadığını görüyoruz. Tıp eğitimi kadın ve erkeklere aynı şekilde öğretiliyordu. Kadın veya erkek birinin hekim olabilmesi için tıp derslerine girmesi ve bir doktorun yanında eğitim görmesi gerekliydi.²⁶

Pantokrator Manastırı'nın *typikon*undan öğrendiğimiz bilgilerin yanında kadın hekimler ve ebelerin varlığı ve isimleri hakkında epigrafik belgelerden de bilgi alabilmekteyiz. Korykos'taki (Kilikia) bir mezar üzerinde "*Kadın hekim Basilis'in Mezarı*", diğer bir mezar üzerinde ise "*İyi kalpli ebe Myrine, iyi kalbin ve geleceğin selamete sonuçlansın*" yazmaktadır. Bununla birlikte, erken Hıristiyanlık dönemine ait bir başhekim çiftinin yazıtı kadın başhekimlerin olduğunu da kanıtlamaktadır: "*Ben başhekim Au(relios) Gaios, karım Augusta için bu mezar taşını diktirdim. Başhekim olan karım, kurtarıcı Mesih İsa'nın karşılıksız yardımı gibi pek çok hasta vücudunu sağlığına kavuşturdu...*"²⁷

²⁴ Parker, H. N. (1997), "Women Doktor's in Greece, Rome and the Byzantine Empire", *Women Physicians and Healers: Climbing a Long Hill*, Ed: Lilian R. Furst, University Press of Kentucky, 136.

²⁵ Rice 2002, 71.

²⁶ Miller, T. (1984), "Byzantine Hospitals", *Dumbarton Oaks Paper* 38, 60-61.

²⁷ Ozansoy E. (2005), "Bizans'ta Tıp ve Kadın Hekimler", 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 168-169.

Bununla birlikte ebeliğin de kadınlar için önemli bir meslek olduğu görülmektedir. Ebeler, muhtemelen resmi eğitimden ziyade tecrübe ve sağduyu ile bilgi ediniyorlardı. Ebelik bir kadının tam gün çalıştığı bir iş değildi. 4. yüzyılda yaşayan Sardisli Eunapios, garson bir ebenin hikayesini anlatır. Kadın bir gece içecek servisi yaparken bir bebeğin acil doğumu için çağırıldığını aktarır. Ebeler doğum ile birlikte jinekolojik konulara da bakıyorlardı. Kadınlar düzensiz kanamaları ya da genel kadın hastalıkları için onlardan tavsiye alıyorlardı.²⁸

Kadınları doktor olarak gösteren görsel kaynakların bulunmamasına karşılık ebeleri gördüğümüz kaynaklar çoğunluktadır. Meryem'in, İsa'nın ve Vaftizci Yahya'nın doğum sahnelerinde gördüğümüz çocuğun doğumuna yardım eden veya onun ilk banyosunu yaptıran kişiler ebelerdir (Resim7). Bu görseller Bizans'ta kadınların ebe olarak çalıştığını kanıtlamaktadır.

Resim 7: Rebeka'nın Yakub'u Doğurması (Everyday Life in Byzantium, 246, cat: 9)

5. Tiyatrocu, Dansçı Olarak Eğlence Sektöründe Çalışan Kadınlar

Bizans'ta eğlence sektörü de kadınların sıklıkla iş bulabildikleri alan olmuştur. Aktrisler, pantomimciler ve dansçılar çok zor koşullar altında çalışmalarının yanında yasalar tarafından hayat kadını kategorisinde değerlendiriliyordu. Yoksulluk, açlık ve geçim zorluğu kadınları çoğunlukla bu kendini satma seviyesine düşürüyordu. Kırsal kesimlerden kente bu amaçla getirilmiş genç kızlar organize olarak çalışıyorlardı.²⁹

Hipodrom eğlencelerinin vazgeçilmez olan dansçılar Hipodromdaki obeliskin güneydoğu yüzünde karşımıza çıkmaktadırlar (Resim 8). Elinde kazanana vereceği tacı tutan İmparator'un altındaki şeritte müzisyenlerin ve dansçıların tasviri bulunmaktadır.³⁰ En alt sırada kadın dansçılardan ve müzik aletleri çalan erkeklerden oluşan iki grup bulunmaktadır.

²⁸ Heintz 2003, 139-140.

²⁹ Herrin 1984, 170.

³⁰ Pitarakis, B., (2013), "From the Hippodrome to the Reception Halls of the Great Palace: Acclamations and Dances in the Service of Imperial Ideology", The Byzantine Court:

Resim 8: Obelisk, 390, Hipodrom, İstanbul (Pitarakis 2013, 129, Fig: 1)

Bizans İmparatorluğu'nda kahraman veya zafer kazanmış bir ordu karşılanırken düzenlenen törenlerde mutlaka dansçı kadınlar da bulunurdu. Hipodromda, ziyafetlerde ve törenlerdeki dans gösterileri yoluyla, Bizans imparatorları İncil'deki atalarına bağlılıklarını ve hürmetlerini gösteriyorlardı.³¹ Bu düşünce IX. Konstantinos Monomakhos, İmparatoriçe Zoe ve kardeşi Theodora'nın tasvirlerini kuşatan ve başörtülerini ellerinde tutarak dalgalandıran iki dansçı kıza da ilham olmuş olabilir (Resim 9).

Resim 9: IX. Konstantinos Monomakhos'un Tacı ve Dansçı Kızlar Tasvirleri ayrıntı, 11. yüzyıl, Magyar Nemzeti Müzesi, Budapeşte. (The Glory of Byzantium 2006, Ed: Helen C. Evans, William D. Wixom, The Metropolitan Museum of Art, New York, 211, cat: 145.)

Bu eserlerde gördüğümüz dansçı kadınların tasviri eğlencelerin de olduğu saraylardaki zengin davetler içinde kalmaktadır. Oysa ki dans saray ile sınırlı değildi.

Source of Power and Culture, The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium 21-23 Haziran 2010, Ed: Ayla Ödekan,, Nevra Necipoğlu ve Engin Akyürek, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 129.

³¹ Pitarakis 2013, 136.

Toplumun tüm seviyelerindeki düğünler müzik ve dans ile kutlanırdı. Dans tasvirleri sunan günlük kullanım eşyaları da günümüze ulaşmıştır. Buradakiler soyut bir görsel dile sahip olmalarına karşın çok etkileyici ve oldukça sofistike bir tasarım sunmaktaydılar.³² Benaki Müzesi'nde bulunan tam bir çömlekte³³ (Resim 10) başı sağa dönükken vücudunu sola doğru döndürmüş, geniş bir etek giymiş, ellerindeki zilleri oynatmak için kollarını havaya kaldırmış dans eden bir kadın figürüne rastlıyoruz. Selanik'teki Bizans Kültürü Müzesi'nde bulunan bir örnekte ise (Resim 11), figürün kollarının kıvraklığı dikkat çekicidir. Sağa dönmüş profilden, uzun saçları ile tasvir edilen dansçı kadın, pileli eteğe ve yoğun desenli bir üste sahip olan elbise giymiştir.

Resim 10: Dans Eden Kadın Figürlü Sırlı Seramik, Benaki Müzesi,
(Papanikola-Bakirtzi, 1999, 161, cat: 335.)

³² Kalavrezou, I., (2002), "Images of Women in Byzantium", Everyday Life in Byzantium, Byzantine Hours Work and Days in Byzantium, Ed: D. Papanikola-Bakirtzi, Dist. Hellenic Culturel Heritage S.A., Atina, 244.

³³ Papanikola-Bakirtzi, D., (1999), Byzantine Glazed Pottery in the Benaki Museum, Atina, 161, cat: 335.

Resim 11: Dans Eden Kadın Figürlü Sırlı Seramik, Bizans Kültürü Müzesi, Selanik, 13-14. yüzyıl (Everyday Life in Byzantium 2002, 201, cat: 224)

6. Sonuç

Bizans görsel ve yazılı sanatındaki kayıtlar, Bizanslı kadınların ideolojiye karşı çıkararak aile ekonomisine ve Bizans ekonomisine katkıda bulunmak için değişik mesleklerde faaliyet gösterdiklerini kanıtlamaktadırlar. Eve hapsedilmeye çalışılan Bizans kadınları, başta dokuma olmak üzere tarım işleri ile uğraşmışlar, kocalarının dükkanlarında onlara yardım ederek esnafılık yapmışlar ve hatta kendi işlerini bile kurmuşlardır. Dini veya seküler sahnelerde tasvir edilen ip eğiren, dokuma yapan kadınlar, kutlama sahnelerinde tasvir edilen dansçı veya artist kızlar, hizmetçi ve ebe kadınlar, zirai faaliyette bulunan kadınların tasvir edildiği sanat eserleri; dini veya imparatorluğa, aristokrasiye özgü olmalarından dolayı günümüze ulaşabilmiştir. Bu eserler yoluyla eve hapsedilmeye çalışılan Bizans kadınlarının da Bizans ekonomisine katkıda buldukları kanıtlanmaktadır. Bununla birlikte; yazılı kaynakların aksine görsel kaynakların, erkeklerin kadınları görmek istedikleri işlerde çalıştıklarını belgelemiş olmasının da Bizans ideolojisinin bir sonucu olduğu söylenebilir.

LOSING FREE WILL AND INNOCENCE AND ACQUIRING THE
CONSCIOUSNESS OF GUILT WITHIN A FORMATIVE PROCESS:
THE BILDUNGSROMAN AS A MORAL DEBATE
IN *FREE FALL* BY WILLIAM GOLDING

Sinan ALTAŞ

Tekirdağ, Türkiye

Doç. Dr. Petru GOLBAN

Namık Kemal Üniversitesi

Abstract

In the post-war cultural background, William Golding departs from the dominant in that period neo-realism of the “Angry Young Men” by continuing some modernist principles and assumptions, and creates a more visionary and philosophical approach to the thematic perspectives of his novels. Concerned with a series of moral issues, Golding prefers to the rendering of individual human substance of his writings the recreation of some representative, illustrative, and universal patterns or myths, the revival of some founding archetypes of human experience, looking deeply into “man and his nature”. At the end of the *Lord of the Flies*, Golding states the famous declaration of “the end of innocence, the darkness of man’s heart”, which constitutes a major concern throughout all his work. But Golding also attempts to extend his attention, as in *Free Fall* or *Pincher Martin*, to inner world and individual consciousness while relying on the flexibility of chronological devices which distinguishes the modernist fiction. As he lived through the war, *Free Fall*, like his other fictional works, also focuses on the conventional concern with the old conflict between good and evil and the relation of innocence and experience, reveals the preoccupation with “man and his nature”, and renders “the end of innocence, the darkness of man’s heart”. What places this novel apart in the context of Golding’s literary activity is its thematisation of the process of individual maturation which allows us to label *Free Fall* a Bildungsroman dealing with the principles of growth, change, free will, innocence, fall, guilt, and formation as essential features of the whole experience of a particular human subject. The present study focuses on *Free Fall* and attempts to identify and discuss those thematic aspects which both reveal the novel’s allegiance to Golding’s artistic credo and place it in the tradition of the Bildungsroman.

Keywords: Novel, Bildungsroman, formation, free will, innocence.

BİÇİMLENDİRİCİ BİR SÜREÇ İÇİNDE ÖZGÜR İRADEYİ VE MASUMİYETİ
KAYBETMEK VE SUÇLULUK BİLİNCİNİ EDİNMEK: WILLIAM GOLDING’İN
SERBEST DÜŞÜŞ ESERİNDE AHLAKİ BİR TARTIŞMA OLARAK
BILDUNGSROMAN

Özet

Savaş sonrası döneme ait kültürel birikim çerçevesinde, William Golding, bir takım modernist prensip ve varsayımları sürdürerek “Öfkeli Genç Adamlar”ın o

dönemde baskın olan neo-realizminden ayrılmakta ve temasal açıdan romanlarına yönelik daha vizyoner ve felsefi bir yaklaşım yaratmaktadır. Bir dizi ahlaki meseleyle ilgilenen Golding, yazınında bireyi özüyle ele almayı, bazı temsili, tanımlayıcı ve evrensel kalıpların veya mitlerin yeniden yaratılmasını, insan deneyimini temsil eden bazı temel arketiplerin yeniden hayata döndürülmesini, “insanoğlu ve insan doğasına” derinlemesine bakmayı tercih etmektedir. Ancak Golding bir yandan da *Serbest Düşüş* ve *Ceberut Martin*’de olduğu gibi, modernist kurgunun ayırt edici kronolojik araçlarının sağladığı esnekliğe dayanarak, karakterin iç dünyasına ve kişisel bilincine de eğilmeye çalışmaktadır. Yazar savaş dönemini yaşadığı için, tıpkı diğer kurgusal çalışmalarında olduğu gibi *Serbest Düşüş*’de de iyi ve kötü arasındaki kadim çatışmayı konu edinen gelenekselleşmiş ilgi alanına, masumiyet ve tecrübe arasındaki ilişkiye odaklanmakta, “insanoğlu ve insan doğası” ile olan uğraşını ortaya koymakta ve “masumiyetin sonunu”, “insanın kalbindeki karanlığı” ele almaktadır. Bu eseri Golding’in edebi faaliyetleri bağlamında ayrı bir yere koyan özellik, kişisel olgunlaşma sürecinin temalaştırılması ve bu doğrultuda *Serbest Düşüş* romanını, büyüme, değişim, hür irade, masumiyet, düşüş, suçluluk ve oluşumun temel prensiplerini belirli bir kişinin tüm deneyiminin zorunlu özellikleri olarak ele alan bir bildungsroman olarak etiketleyebilmemizdir. Bu çalışma *Serbest Düşüş*’e odaklanmakta ve hem romanın Golding’in sanatsal inancına olan tabiiyetini ortaya çıkaran, hem de onu Bildungsroman geleneğine yerleştiren tematik yönlerini tanımlamaya ve tartışmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Bildungsroman, oluşum, özgür irade, masumiyet.

1. INTRODUCTION

In the aftermath of the disastrous ravage and destruction caused by the World War 2, William Golding focuses his creative appetite on the self-assumed task to produce a type of imaginary writing about the depths and dark corridors of human consciousness which would reveal people to be essentially moulded in an inevitable potential for evil. Fighting battles in the ranks of royal navy, Golding convinced himself that mankind is condemned to become overcome by the darkness. His frustration with regard to the future of humanity and his observations along with his first-hand experiences with children as a teacher inspired him to write his first published novel *Lord of the Flies* (1954), which a novelistic rebuttal to the Robinsonade young-adult novel called *The Coral Island: A Tale of Pacific Ocean* written by R. M. Ballantyne in 1857. *The Coral Island*, in which British children are portrayed to be glorious paragons of virtue, is not realistic in any sense in comparison to the unorthodox yet down-to-earth manner in which Golding approaches the matter.

Departing from his source of inspiration with its British imperialist and nationalist propaganda put forth by Ballantyne, Golding chose to foreground another possible outcome to human nature, this time sparked by its destructive and primitive, barbaric aspects which are subdued but can emerge under particular circumstances.

In the critically acclaimed *Lord of the Flies*, at the end of the novel, Golding renders his nihilistic declaration for humanity to have come to “the end of innocence, the darkness of man’s heart”. These words represent the major theme and concern of his entire literary activity, including *Free Fall*, as we shall see in the following.

2. FREE FALL AND THE BILDUNGSROMAN LITERARY TRADITION

William Golding, after he was given impetus to his career as a novelist by *Lord of the Flies*, persistently pursued the same thematic pattern with “the end of innocence, the darkness of man’s heart” along with the decay of humanity which remained the major concern in his fiction. To this, in *Free Fall*, he adds the thematic pattern of the Bildungsroman literary system.

In *Free Fall* (1959), which is another significant work in Golding’s literary career, famous author hinted us that the darkness we carry is capable to surface and assume control especially when the circumstances such as social restraints are removed from the scene or deaths are explicable simply as casualties that are justifiable within some wicked natural order called war: “Why bother to murder in a private capacity when you can shoot men publicly and be congratulated publicly for it? ... There is no peace for the wicked but war with its waste and lust and irresponsibility is a very good substitute” (Golding, 1959, p. 117).

One must acknowledge the fact that William Golding is determined to elaborate on the thematic concern with mankind’s potential for unleashing evil; however, this time in *Free Fall*, the author extends his attention to a non-linear retrospective narrative through which the protagonist embarks on a quest of self-revelation originating as a psychoanalytic experience, which relies on revealing subliminal connections between pre-formation and post-formation selves of a guilty consciousness. As a matter of fact, taken together, all these efforts constitute an attempt to investigate where in the past he has lost his freedom. Aforementioned pre- and post- occurrences of the guilty consciousness demonstrate the protagonist with different character traits and varying modes of existence. The diversity itself suggests the widely recognized pattern of the Bildungsroman tradition since we do not have, in Bakhtinian terms, a “ready-made” character, “unchanged and adequate to himself” (Bakhtin, 1986, p. 20).

In this respect, the alteration and estrangement which defamiliarized Samuel Mountjoy from his former self are the outcomes of the canonical formation process which is imposed by social and especially personal stimuli. This overlap of various thematic components in the textualization of an individual formative experience reveals even deeper the novel’s connections with the definition of the *Bildungsroman* as a type of auto/biographical fiction, typically starting from some point in early-childhood and leading the protagonist towards further stages of life, where he or she is shaped by experience and social factors at the instance of living in a chronotope that is operating in a certain value system. In the first English academic book on the English Bildungsroman, written as early as 1930, *Wilhelm Meister and His English*

Kinsmen: Apprentices to Life, Susanne Howe speaks about the principle of formation, but defines the subgenre on the basis of the terms “apprentice” and “apprenticeship pattern”, in that the hero

of the typical ‘apprentice’ novel sets out on his way through the world, meets with reverses usually due to his own temperament, falls in with various guides and counsellors, makes many falls starts in choosing his friends, his wife, and his life work, and finally adjusts himself in some way to the demands of his time and environment by finding a sphere of action in which he may work effectively. (Howe, 1930, p. 4)

In accordance with the underlined notion of character formation, although past and present are locked in the same vault and sealed to each other, in *Free Fall*, Samuel Mountjoy’s post-formation incarnation rejects being the same person as his former versions:

He is no more a part of me than any other child. I simply have better access to him. I cannot remember what he looked like. I doubt if I ever knew. He is still this bubble floating, filled with happiness or pain which I can no longer feel. In my mind those feelings are represented by colours; they are as exterior to what I feel, as the child itself. His insufficiency and guilt were not mine. I have my own which sprang out of my life somewhere like weeds. I cannot find the root. However I try I can bring up nothing which is part of me. (Golding, 1959, p. 61)

Rejection of former selves can either serve a contrastive purpose or symbolize a self-defensive act on the part of the protagonist for the sake of preserving precious memories of childhood which symbolise, in Samuel Mountjoy’s case, innocence and freedom. Actually, the writers of the previous periods, including those of the Bildungsroman, generally render the artistic conviction about the importance of childhood experience and adolescent response to external stimuli. They reveal the literary continuation and even consolidation of the “myth of childhood” in English literature, whose beginnings were provided by major romantic poets with their thematisation of the child and childhood first in the sense of a “recurrent and symbolical use of a constituent element in a text”, which is called motif (Atalay, 2019, p. 99), and then ranking them to a literary myth. Cultural shift determines continuation as well as transfiguration of the romantic tradition which manifests primarily in the emphasis on individual subjective experience (an aspect of inherited from romanticism rise of individualism) and on childhood and adolescence (an extended aspect of romantic concern with the experience of childhood along with nature and rustic existence), where both individual experience, in general, and childhood experience, in particular, are thematically reshaped in Victorian Bildungsromane by being placed in social interaction with other people and the environment. The concern with the experience of childhood and adolescence takes in the twentieth-century fiction new perspectives with stronger human resonance, among which the “myth of childhood” being destroyed in William Golding’s *Lord of the Flies*.

The protagonist of *Free Fall* is a complete stranger to the person that he used to be when he was a child, and in likewise manner, when he puts his memories into words, he sometimes speaks in third person while referring to his former self, as if he switches the narrative voice from the autobiographical (first person) to the biographical (third person) one. Besides, he can neither feel pain nor happiness anymore; he cannot even feel his childhood remorse now for he has his own ghosts to struggle with. On a side note, even if notions of freedom and innocence, which we possess during childhood and lose in adulthood, are emphasised in *Free Fall*, they do not set forth a contradictory statement against the subtexts of Golding's dystopian work *Lord of the Flies*, in which we witness a group of children's trial with their inner darkness and their fall when the social restraints are no more. These two novels are still similar one to another on the thematic level since Samuel introduces us with two different types of cruelty: conscious and unconscious. In this sense, while concluding his investigation's first stage, which is dealing with his childhood, Samuel clearly states that "there is no root of infection to be discovered" and that he acquits "infant Samuel" whom he left in the ward where the second spatial reality of *Free Fall* takes place (Golding, 1959, p. 69). The ward represents a transitional phase in Samuel's formative process, a limbo of infants per se.

3. REMINISCENCES AND THEIR ECHOES IN THE PERSONAL HISTORY OF THE PROTAGONIST

In *Free Fall*, Golding starts telling the story with a tone which surrounds us with the feeling of nostalgia; by this, he indirectly points out that the story is told retrospectively, which is a common practice in the novel of formation: "I have understood how the scar becomes a star, I have felt the flake of fire fall, miraculous and pentecostal. My yesterdays walk with me. They keep step, they are grey faces that peer over my shoulder" (Golding, 1959, p. 1).

Burdened by the past, the protagonist discusses the perception of time in two different senses: the first is the regular, ordinary sense of time where we do not understand how it flies in a straight line of events; the second makes you feel as if some days are nearer than others and they stand out among all other memories (Golding, 1959, p. 2). Furthermore, Samuel, at once narrator and character, compares the process of recollecting memories to "knitting up the flexible time stream" and explains his writing effort with his desire to "reorganize memories until they make sense". Therefore, walking down the lawn would lead him to find where he has lost his precious freedom. Metafictional feature is revealed to the reader as protagonist comments on how he developed his intention and purpose for writing:

I could bring this and that event together, I could make leaps. I should find a system for that round of the lawn and then another one the next day. But thinking round and round the lawn is no longer enough. ... The mind cannot hold more than so much ... Perhaps if I write my story as it appears to me, I shall be able to go back and select. (Golding, 1959, p. 3)

Samuel is suggesting a comparison between his innocent self and sinner self. He is trying to reveal the transition, in other words, “the fall”, by connecting dots as he walks back the lawn from his past where he had once been a free being. “Perhaps, to understand” how he lost his freedom and innocence, he must, referring to early-childhood, “include pictures from those early days also”, so he can compare his state of mind to his former selves and hopefully pinpoint some distinguishing features across broader chronological strata (Golding, 1959, p. 5).

The “fall” is promoted as the essential feature of a failed formation, which is thematized by employing some modernist devices such as interior monologue, leading, in turn, to Golding preventing authorial intrusion by any means for he does not desire to interrupt protagonist’s “free fall”. For this, therefore, he places Samuel, who is eagerly conveying a deep investigation on his past for the pursuit of self-reconciliation, at the centre of the narrative as the central consciousness of the fictional work. A narrative device by Henry James, central consciousness, which refers to positioning a character as the governing mind of a diegetic world, is challenged here by the idea of “central darkness” which governs an individual’s actions and requires one “to keep its balance” (Golding, 1959, p. 4). The central consciousness, Samuel Mountjoy, mostly in the form of interior monologue, writes his memories with an attempt to understand where he had lost his freedom of choice and where he obtained the consciousness of guilt: “How did I lose my freedom? I must go back and tell the story over” (Golding, 1959, p. 2). This pattern complies with metafiction, a narrative technique through which persuasiveness and effectiveness of the imaginative writing are promoted by the author.

The process of recollecting memories, which is presented in a manner akin to chain reaction, constantly triggering one another in flashbacks, is accompanied by the protagonist’s comparison and analysis. The autodiegetic narrator, who delves into reminiscences as they surface, navigates from one significant moment of personal history to another. As William Golding strikes us with time jumps, the interaction between visions of past makes one wonder if human consciousness is resembling a spider-web; for instance, an early childhood memory, in which Minnie was persecuted for who she was and what she unintentionally did, is awoken in interrelation with Sam’s extremely disturbing and traumatizing memory, in which he confronted Beatrice and witnessed the outcome of his own darkness:

Minnie pissed on the floor and the nice lady’s shoes. She howled and pissed so that the nice lady jumped out of the way and the pool spread. ... We were impressed and delighted. We had our first scandal. Minnie had revealed herself. All the differences we had accepted as the natural order, drew together and we knew that she was not one of us. We were exalted to an eminence. She was an animal down there, and we were all up here. Later that morning Minnie was taken home by one of the trees for we watched them pass through the gate, hand in hand. We never saw her again. (Golding, 1959, pp. 28-29)

The above cited passage, which is from the beginning of the novel, deals with an early-childhood memory and reveals its significance by the end of the narrative as

it establishes strong connections with the memory, in which Samuel saw Beatrice Ifor in the asylum for the last time and faced with the consequences of his actions:

The body was facing me. The entombed eyes were nittering like the hand of an old man. “Aren’t you going to say hullo, dear? Miss Ifor!” “Beatrice!” Beatrice was beginning to stand up. Her hands were clasped into each other. Her mouth was open and her eyes were nittering at me through my tears and sweat. “That’s a good girl!” Beatrice pissed over her skirt and her legs and her shoes and my shoes. The pool splashed and spread. “Miss Ifor dear, naughty—ah, naughty!” (Golding, 1959, p. 221)

As soon as he regains consciousness, right after what he experienced with Beatrice at the asylum, he seems to be in a strange state of tranquillity. In spite of the fact that Samuel seems to remain unaffected, by the end of the story, he knows his guilt the best and he hides his emotions behind a masquerade of equanimity.

4. *FREE FALL AND THE THEMATIC PATTERN OF THE BILDUNGSROMAN*

It is generally agreed upon that in Germany the Bildungsroman produced several clearly marked variants: the *Entwicklungsroman*, a chronicle of a young man’s general growth rather than his specific quest for self-culture; the *Erziehungsroman*, with an emphasis on the youth’s training and formal education; and the *Künstlerroman*, a tale of the orientation of an artist. In England, reasons Buckley, “these categories have been far less rigid; the pursuit of self-culture has hardly ever been so deliberate or programmatic, and the process of education, though schooling may play a major role in it, has seldom begun or ended with prescribed courses of study” (1974, p. 13). The Victorian Bildungsroman can be regarded as a mixture of these variants, while Buckley stresses that, in English literature, in general, it has also frequently been a kind of *Künstlerroman*, for its hero often emerges as an artist: a prose writer like David Copperfield, an artisan and aspiring intellectual like Hardy’s Jude, a poet like Stephen Dedalus, a painter like Lawrence’s Paul Morel or Maugham’s Philip Carey. In such novels-studies of the inner life of the artist in his progress from early childhood through adolescence, and given the fact that they are highly autobiographical, the artist “is often not far removed from the novelist, or at least from the novelist as he remembers himself to have been in his formative youth” (Buckley, 1974, p. 14). The recurrence of certain common motifs and thematic perspectives helps comprehend a typical Bildungsroman plot pattern, whose elements, according to Buckley, are to be found in many of the Victorian and later novels of identity formation:

A child of some sensibility grows up in the country or in a provincial town, where he finds constraints, social and intellectual, placed upon the free imagination. His family, especially his father, proves doggedly hostile to his creative instincts or flights of fancy, antagonistic to his ambitions, and quite impervious to the new ideas he has gained from unprescribed reading. His first schooling, even if not totally inadequate, may be frustrating insofar as it may suggest options not available to him

in his present setting. He therefore, sometimes at a quite early age, leaves the repressive atmosphere of home (and also the relative innocence), to make his way independently in the city (in the English novels, usually London). There his real 'education' begins, not only his preparation for a career but also—and often more importantly—his direct experience of urban life. The latter involves at least two love affairs or sexual encounters, one debasing, one exalting, and demands that in this respect and others the hero reappraise his values. By the time he had decided, after painful soul-searching, the sort of accommodation to the modern world he can honestly make, he has left his adolescence behind and entered upon his maturity. His initiation complete, he may then visit his old home, to demonstrate by his presence the degree of his success or the wisdom of his choice. (Buckley, 1974, pp. 17-18)

The thematic elements, which are dominant and defining for the Bildungsroman tradition, are more or less faithfully textually represented in William Golding's *Free Fall*. To begin with early-childhood and childhood, these stages are rendered in detail, for which the ideal setting is provided by the infamous slum area of Rotten Row and the ward. The child is not in conflict with his actual parents for he does not know his father and he also loses his mother prematurely; he mostly struggles with inner conflicts. He does not have an important place in his family and no strong family bonds can be seen, meaning no paternal or maternal dominion over the protagonist. At the first place, the lack of parental authority makes him socially and spiritually independent in his decisions so that one can discuss the notion of "fall" within the boundaries of individual existence in its complexity. With regard to his relationship with his legal guardian Father Watts-Watt, as Samuel describes, since Father has "no art of getting know", they remain strangers (Golding, 1959, p. 149). Samuel's trial by older generation takes place when Miss Pringle persistently persecutes him. She is a cruel figure who seems to be driven by jealousy and hatred because Father Watts-Watt chose Sam over her by adopting him instead of marrying her.

Samuel loses his mother who lived and died in poverty, and following this unfortunate loss, he is adopted by Father Watts-Watt, who has the financial means which can provide him with proper education and life standards. The protagonist leaves home to enter a larger society for education and other possibilities which home does not offer. In Samuel's case, the motif of departure is established by an external influence. Following his departure, another important experience in the character formation process is provided by institutionalized education; Samuel, supported by his legal guardian, is educated in dame school, grammar school, and college, respectively.

Samuel Mountjoy also seeks social contact, which is his primary reason for joining the socialist party. He desires to fulfil his sense of belonging, as it can be seen in the following: "But to tell the truth, if it had not been for Nick and his socialism I should never have bothered with politics at all. I shouted and nodded with the rest; but went along with them because at least they were going somewhere" (Golding, 1959, p. 85).

During college years, Samuel attends party meetings all for the sake of becoming a part of a cause, wishing a purpose with the aim of living a meaningful life. He is in search of a working philosophy, yet he cannot find a suitable one to encompass his post-formation wisdom.

Samuel Mountjoy undergoes a very harsh trial when he was imprisoned by Nazis during his military service. The psychological torture that he has been through changes him forever; he is not the same person anymore when he leaves the dark cell. Above all, this stage is where protagonist experiences an epiphany, which demarcates Bildungsroman literary tradition in comparison with other products of fiction:

I walked between the huts, a man resurrected but not by him. I saw the huts as one who had little to do with them, was indifferent to them (...) so they shone with the innocent light of their own created nature. I understood them perfectly, boxes of thin wood as they were, and now transparent, letting be seen inside their quotas of sceptred kings. (...) Huge tears were dropping from my face into dust; and this dust was a universe of brilliant and fantastic crystal, that miracles instantly supported in their being. I looked up beyond the huts and the wire, I raised my dead eyes, desiring nothing, accepting all things and giving all created things away. (...) Everything is related to everything else and all relationship is either discord or harmony. The power of gravity, dimension and space, the movement of the earth and sun and unseen stars, these made what might be called music and I heard it. (Golding, 1959, p. 167)

Epiphany – the crucial experience in the formative process – alters Samuel’s perception of the world and influences his sentimental career and makes him regret the manner in which he despised Beatrice:

So that when I thought back and came on the memory of Beatrice the beauty of her simplicity struck me a blow in the face. That negative personality, that clear absence of being, that vacuum which I had finally deduced from her silences, I now saw to have been full. Just as the substance of the living cell comes shining into focus as you turn the screw by the microscope, so I now saw that being of Beatrice which had once shone out of her face. She was simple and loving and generous and humble; qualities which have no political importance and do not commonly bring their owners much success. (Golding, 1959, p. 172)

In *Free Fall*, William Golding renders the theme of losing “free will” and “innocence” during a formative process. Sam burrows deeply into his psyche, analyses his actions in relation to others, and reveals his altered states of mind in order to have a complete comprehension covering everything which he has been through. In the aftermath of his affair with Beatrice, he understands the cruelty which he inflicted upon her pure soul. On the first sight, since he made a portrait of Beatrice, his feelings were complicated and eventually he rendered an obsession as much as love. When headmaster’s advice echoed in his head, he was ready to make the necessary sacrifice which would allow him to triumph over Beatrice. He was ready to do anything at any cost. One thing he ignored was the last part of the headmaster’s advice in which he told him that the sacrifice always comes with a regret at the end: “If I want something

enough I can always get it provided I am willing to make the appropriate sacrifice.” What will you sacrifice? “Everything” (Golding, 1959, p. 214).

The last advice from the headmaster was an omen of his fall; Samuel finds “the point where this monstrous world” of his post-formation consciousness began at that time when he determined himself to sacrifice anything for seducing Beatrice, whom he objectified, and for owning her body (Golding, 1959, p. 69).

Samuel Mountjoy is not a painter who would attempt to demonstrate his or her artistry or artistic journey at the first place. In the novel, neither the artistic development nor an artist’s stance in or against the society is textually materialized. In this respect, within the light of a thematic analysis, one may conclude that it is debatable to what extent *Free Fall* is a Künstlerroman. Nevertheless, Samuel is a painter who is lost in his inner darkness, admitting he may not tell everything clearly. He directly addresses the reader and emphasises the fact that we cannot understand what he has been through because we were not there (Golding, 1959, p. 4). In addition, we have very few moments in which Samuel, who perpetually acts on behalf of his own desires, practised the art of painting. The fine art occurs once with Beatrice for posing, merely for the purpose of accomplishing the most “degrading step of her exploitation”, and he regards and treats her as an object for exploitation or display:

I could not paint her face; but her body I painted. I painted her as a body and they are good and terrible paintings, dreadful in their story of fury and submission. They made me my first real money—except for the mayor’s portrait, of course—and one of them is hung publicly so that I can go back and see that time, my room—our room—and try to understand, without apology or pity. There hangs the finished perfection of her sweet, cleft flesh. The light from the window strikes gold from her hair and scatters it over her breasts, her belly and her thighs. (Golding, 1959, p. 110)

5. CONCLUSION

William Golding’s novel *Free Fall*, like most of his works, examines “the end of innocence, the darkness of man’s heart”, but on a larger scale involving the formative process of the protagonists, which makes it a Bildungsroman. The novel contains most of the central elements of the Bildungsroman literary system but departs from other novels of formation written since the flourishing of this type of novel in the Victorian Age by textualizing not the development of a personality leading to the formation identity but the development of an individual subject which results in the loss of the self by losing innocence and free will, a “free fall” into sin, way down from humanity. This novel, like *Lord of the Flies* and others, denies the hope that human innocence exists.

Actually, taking his literary activity in general, William Golding, as well as Anthony Burgess and Iris Murdoch, departs to some extent from the socially-concerned neorealism predominant when their work began to appear in the fifties. Though Golding’s precise, rich observation was perhaps responsible for encouraging contemporary commentators to group him with the “angry young men”, his powers are developed in “fables” and “allegories” of greater imaginative scope and originality

of construction than appears in their work. Golding departs from realism also by continuing some modernist strategies allowing for psychological insight and by developing a more visionary, philosophical, and mythic manner of writing. But the war and the recent problems of the post-war period of reconstruction continue to be major stimuli for his work in order to examine the nature and relation of good and evil, innocence and experience, which to the present remain essential issues of the human existence and important concerns for the creative minds.

REFERENCES

Atalay, İrfan. *Karsilastirmali Edebiyat*. Istanbul: Hiperyayin, 2019.

Bakhtin, M. M. "The Bildungsroman and Its Significance in the History of Realism: Toward a Historical Typology of the Novel". *Speech Genres and Other Late Essays*. Ed. Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin: University of Texas Press, 1986. 10-59.

Buckley, Jerome Hamilton. *Season of Youth: The Bildungsroman from Dickens to Golding*. Cambridge: Harvard University Press, 1974.

Golding, W. *Free Fall*. London: Faber and Faber, 1959.

Howe, Susanne. *Wilhelm Meister and His English Kinsmen: Apprentices to Life*. New York: Columbia University Press, 1930.

TARIMDA KAMU İŞLETMELERİNİN ÖZEL SEKTÖRE DEVRİ: ÖZEL NEVŞEHİR BİTKİ SAĞLIĞI TEŞHİS VE ANALİZİ LABORATUVARI KURULUMUNUN ANALİZİ

Doç. Dr. Metin DUYAR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Özet

Dünya nüfusunun sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için yeterli ve dengeli beslenmesi, bu gıdaların güvenilirliğinin sağlanmasını da zorunlu kılmaktadır.

Gıda zincirinin ilk halkası olan tohum, biyolojik ve kültürel çeşitliliğin de temelini oluşturmaktadır. Sertifikalı tohum; fiziksel, biyolojik ve genetik değer bakımından özellikleri belirlenen ve resmi makamlarca bu özellikleri belgelenen materyal demektir.

Dünyada gerçekleştirilen tarımsal üretim artışında, yeni bitki çeşitleri ve kaliteli tohum kullanımının etkisi büyüktür. Ülkemizde, çiftçilerimizin ihtiyacı olan üstün vasıflı bitki çeşitlerine ait her türlü çoğaltım materyalinin standartlara uygun bir şekilde, zamanında temin edilmesini sağlamak ve gelişen tohumluk teknolojilerinin en kısa sürede transferini gerçekleştirmek için her türlü tedbir ve teşvikleri uygulayan politikalara önem vermekte ve uygulamaktadır.

1980’li yıllara kadar, kamu ağırlıklı yürütülen tohumculuğumuz, 1980’li yılların ortalarında başlayan hukuki ve idari düzenlemelerle değişim sürecine girmiştir.

Tohumluk patates üretiminde sertifikasyon süreci oldukça uzun ve çok sayıda bürokratik işlem içerdiğinden, üretici firmaların en fazla sorun yaşadığı konudur. Özellikle laboratuvar analizlerinin (dikim öncesi toprak ve yumru, çıkış sonrası bitki, hasat dönemi yumru analizleri) çok uzun sürmesi önemli mağduriyetlere neden olmakta; çoğu zaman tohumlukların etiketsiz ve sertifikasız olarak (özellikle erkenci/turfanda bölgelerde) dikimine neden olmaktadır.

5553 Sayılı Tohumculuk Yasasının 15.maddesi Bakanlığın tohumluk sertifikasyon yetkisini kısmen veya tamamen bir birliğe, kamu kurum ve kuruluşlarına, özel hukuk tüzel kişilerine veya üniversitelere; şartları belirlenmek kaydıyla, süreli veya süresiz olarak devretmesine imkân tanımaktadır.

Bu çalışmada; tohumluk sertifikasyonunun kamu yönetiminden özel sektöre devri süreçleri ‘Nevşehir Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvarı’; özelinde incelenerek elde edilen veriler ışığında özelleştirmenin gerekliliği ve bölgesel kalkınmaya katkısının ne denli olumlu olacağını altı çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: KİT, Bitki Sağlığı Analiz, Kamu, Laboratuvarı, Bölgesel Kalkınma

RANSFER OF PUBLIC ENTERPRISES IN AGRICULTURE TO PRIVATE
SECTOR: ANALYSIS OF SPECIAL NEVŞEHİR PLANT HEALTH DIAGNOSIS
AND ANALYSIS LABORATORY INSTALLATION

Abstract

Adequate and balanced nutrition of the world population in order to sustain a healthy life also makes it necessary to ensure the reliability of these foods.

Seed, the first link in the food chain, also forms the basis of biological and cultural diversity. Certified seed; means the material whose properties are determined in terms of physical, biological and genetic values and those properties documented by the official authorities.

The effect of new plant varieties and quality seed usage is great in the increase of agricultural production in the world. In our country, it attaches importance to and implements policies that implement all kinds of measures and incentives in order to ensure that all kinds of propagation materials belonging to high quality plant varieties that our farmers need are provided in a timely manner in accordance with the standards and to transfer the developing seed technologies as soon as possible.

Until the 1980s, our public weighted seed production entered the process of change with the legal and administrative regulations that started in the mid 1980s.

Since the certification process in seed potato production is quite long and involves many bureaucratic procedures, it is the issue that the producer companies experience the most problems. Especially laboratory analyzes (soil and tuber before planting, plant after emergence, tuber analysis during harvest period) cause significant disadvantages; most of the time it causes the seeds to be planted unlabeled and uncertified (especially in the early / touristic regions).

Article 15 of the Seed Law No. 5553 has the authority of the Ministry of Seed certification partially or completely to a union, public institutions and organizations, private legal entities or universities; provided that the conditions are determined, it allows the transfer of the term or indefinitely.

In this study; Transfer of seed certification from public administration to the private sector " Nevşehir Plant Health Diagnosis and Analysis Laboratory "; In the light of the data obtained by examining in particular, the necessity of privatization and how positive its contribution to regional development will be emphasized.

Keywords: SOE, Phytosanitary, Analysis, Public, Laboratory, Regional Development

GİRİŞ

Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi; 1982 yılında Amerika Birleşik Devletleri(ABD)'n de kurulan Federal Mülkiye İnceleme Teşkilatı (Federal Property Review Boord) ile başlamıştır (Yaşlıkaya, 2004: 1-331). ABD'deki bu özelleştirme sürecinin başarılı olması dünya da birçok kamu kurumunun özelleştirmesinin de önünü açmıştır. Türkiye'de 1984 yılında başlayan özelleştirme çalışmaları 2020 yılına gelinmesine rağmen henüz tam manasıyla bitirilememiştir.

Gıda zincirinin ilk halkası olan tohum, biyolojik ve kültürel çeşitliliğin de temelini oluşturmaktadır. Sertifikalı tohum; fiziksel, biyolojik ve genetik değer bakımından özellikleri belirlenen ve resmi makamlarca bu özellikleri belgelenen materyal demektir. Tohum aynı zamanda, ülkelerin tarım sektörleri için stratejik bir

öneme sahiptir. Günümüzde tohum sadece tarımsal bir girdi değil aynı zamanda teknoloji kullanılarak elde edilen ve yüksek gelir getiren ekonomik değere sahip bir üründür.

Sertifikalı tohum, üretimin ve verimliliğin artırılmasında, üretim maliyetinin düşürülmesinde en temel ve en önemli girdidir. Üretim ve verimin artırılması için yetiştirme tekniği metotları, arazi ıslahı, sulama, mekanizasyon, gübreleme, tarımsal mücadele tekniklerinin uygulanmasıyla birlikte bölgeye uyumlu kaliteli tohum çeşitlerinin kullanılması gerekmektedir.

1980’li yıllara kadar, kamu ağırlıklı yürütülen tohumculuğumuz, 1980’li yılların ortalarında başlayan hukuki ve idari düzenlemelerle değişim sürecine girmiştir. Bu yıllarda yeni ve verimli çeşitlerin ithalatı serbest bırakılmış, fiyatlarda serbest piyasa kuralları işlemeye başlamıştır.

Bu çalışmada; halen kamu tarafından yürütülen ‘Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvarı’'nın özel sektöre devri süreçleri incelenerek elde edilen veriler ışığında başarılı bir özelleştirmenin bölgesel kalkınmaya katkısının ne denli olumlu olacağını altı çizilmeye çalışılmıştır.

TÜRKİYE’DE ÖZELLEŞTİRME KAVRAMI

Türkiye’de 1980’den başlayarak ortaya konulan siyasal tercih, KİT’lerin özel sektöre devri, toplumda özel mülkiyetin yaygınlaşmasına imkân vereceği, böylece piyasa ekonomisinin işlemesi için ortamın iyileşeceği yönündedir. 1980’li yıllardan itibaren dış finans dar boğazı içinde olup IMF ile anlaşmak ve stand-by sözleşmesi imzalamak durumunda olan ülkelerin tamamı, KİT’lerini özelleştirme koşulunu kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu şartı kabul ettikleri halde başarılı bir özelleştirme politikası izleyemeyen ülkelere ise sözleşmeye rağmen kredi muslukları açılmamıştır. 5 Nisan 1994 kararları sonrası IMF ile stand-by anlaşmasına rağmen Türkiye’de yeterince dış kredi sağlanamamasında özelleştirme faaliyetlerinde anlamlı bir yol alınmamış olmasının payı bulunmaktadır (Yanardağ ve Süslü, 3, 2002).

BİTKİ SAĞLIĞI TEŞHİS VE ANALİZİ LABORATUVARININ ÖZELLEŞTİRME SÜRECİ

Ülkemizde sertifikalı tohumluk üretmek amacıyla yapılan bitki sağlığı kontrollerinde, mevcut yasal durum gereği Bakanlık il müdürlükleri tarafından alınan numunelerin, analizine yetki verilen zararlı organizmalarla ilgili testlerini yönetmeliklere uygun şekilde yapmaktır.

“Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvarı”nın özel sektöre devri; halen mevcut yasal düzenlemeler gereği Bakanlık il müdürlükleri tarafından yürütülen ve sertifikalı tohumluk üretmeye yönelik yapılan bitki sağlığı kontrollerinin; özel bitki sağlığı laboratuvarlarınca yapılmasına yönelik sürecin analizini hedeflemektedir. Bu çalışmada; sertifikalı tohumluk üretmek amacıyla, yapılan bitki sağlığı kontrollerinde, alınacak numunelerin, analizine yetki verilen zararlı organizmalarla ilgili analizleri yapmak üzere, gerçek ve tüzel kişilere ait laboratuvarların kuruluş ve çalışma izinlerine, bu laboratuvarlarda çalışan personelin nitelikleri ile tutulacak

kayıtlarına, bu yerlerin teknik, sağlık ve hijyenik şartlara uyumu ve denetimine ilişkin esaslara değinilecektir.

Türkiye’de Tohumculuk Sektörünün Görünümü

Türkiye’de, 1980’li yılların başlarında tohumculuk sektörü ile ilgili temel politikalarda önemli değişiklikler yapılarak, kamu esaslı bir tohum tedarik sisteminden özel girişimi esas alan bir tohum endüstrisi modeline geçilmiştir. Ekonominin serbestleştirilmesi ve tohumluğun dış ticaretteki kısıtlamalarının kaldırılması sonucunda özel sektör yatırımlarının önü açılmış, yerli veya yabancı pek çok tohumculuk firması ya doğrudan ya da ortaklıklar yoluyla sektöre girmiştir. Sonuçta özel tohumculuk firmalarının sayısı, kapasitesi ve faaliyetleri kısa sürede hızla artarak ulusal tohumculuk endüstrisi özel sektör ağırlıklı bir konuma gelmiştir.

Türkiye’de Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından 2018 yılı itibariyle yetkilendirilmiş 695 tohumculuk kuruluşu bulunmaktadır. Büyük bir kısmını özel sektör firmalarının oluşturduğu bu kuruluşlar arasında sermaye yapısı, istihdam durumu, üretim ve işleme kapasitesi, çeşit geliştirme ve temini, ürün yelpazesi ve endüstriyel entegrasyon derecesi bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Türkiye çok uzun zamandan beri küresel ve bölgesel tohumculuk organizasyonları ile yakın temas ve etkileşim içerisinde. Türkiye’de 1963 yılında ISTA (Uluslararası Tohum Test Birliği), 1968 yılında ise (tarla bitkileri ve yem bitkileri kategorilerinde olmak üzere) OECD (Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı) sertifikasyon sistemine dâhil olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan 2004 yılına kadar yaşanan gelişmeler sonucunda tohumculukla ilgili mevzuat ihtiyaçlara cevap veremediği için ülkemizde 2004 yılında “5042 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerine Ait İslahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun” ve 2006 yılında “5553 sayılı Tohumculuk Kanunu” kabul edilerek, sektörün işleyişine yönelik olarak hukuksal alt yapıda bir takım düzenlemeler yapılmasıyla bu kanunla ilgili olarak kurulan alt birlikler tarımsal anlamda güçlü kurumlar olarak çalışmalar yapmaktadır. Bu kanunlarla, bitkisel üretimde verimliliği ve kaliteyi artırmak, tohumlara kalite güvencesi sağlamak, tohum ticaretini ve sektörü yeniden düzenlemek hedeflenmiştir. Böylece, ilk kez sertifikalı tohum üreticilerine destek verilmeye başlanmış, tarla bitkileri, bağ-bahçe bitkileri, orman bitki türleri ve diğer bitki türleri çoğaltım materyaline ait çeşitlerin ve genetik kaynakların kayıt altına alınması, tohumlarının üretimi, sertifikasyonu, ticareti, piyasa denetimi ve kurumsal yapılanmaları ile ilgili düzenlemelerin yapılması sağlanmıştır.

Türkiye Tohum Ticareti

Türkiye’de özel sektör tohumculuğu oldukça yenidir. 1980 yılından önce ülkede yalnızca iki özel şirket faaliyet göstermekte ve bunların toplam sertifikalı tohum ticareti içerisindeki payları %2 civarında iken her türlü tohum üretim ve dağıtımını kamu kuruluşları tarafından yapılmakta ve fiyatlar devlet tarafından belirlenmekteydi. Üreticiler tarafından kullanılan çoğu türlerde mahsulden tohum kullanımı yaygındı ve hibrit tohum kullanımı bilinmiyordu. Kamu tarafından hemen hemen bedelsiz dağıtılan ticari tohumların genetik kaliteleri genelde çok düşüktü ve

“tohum ticareti hacmi” yok denecek kadar azdı. 1982 ile 1985 yılları arasında bir dizi yasal düzenleme ile tohumculuk faaliyetleri serbest bırakıldıktan sonra ülkemiz tohumculuk endüstrisi hızla büyüyerek, tohumculuk sektörünün 2017 yılı ticaret hacmi 1,4 milyar USD’ye ulaşmıştır (TÜİK, TSÜAB). Hükümet politikalarına bağlı olarak, tohumculuk pazarında önümüzdeki yıllarda özellikle yem bitkileri ve serin iklim tahıllarında artışlar görülecektir. Türkiye tohumculuk pazarını oluşturan en önemli ürün bileşenleri tahıllar, endüstri ve yem bitkileri ile sebzelerdir.

Türkiye Tohum Dış Ticareti

Türkiye’de 1980 öncesinde hem ithalatta hem de ihracatta son derece sınırlı bir tohum dış ticareti söz konusu olmuştur. Toplam bir kaç milyon dolarlık bir hacme sahip olan tohum ithalatı büyük ölçüde kamu kuruluşları tarafından yapılmıştır. Tablo 1’de Türkiye’nin 2012 yılında tohum ithalatı 197,6 milyon USD iken 2018 yılında 178,8 milyon USD’ye ulaştığı görülmektedir.

Türkiye’de 1980 öncesinde tohum ihracatı neredeyse yok denilecek kadar azdır. Ancak, zaman içerisinde tohum ihracat kapasitesi önemli bir gelişme göstermiştir. 2012 yılında 120,7 milyon USD olan tohum ihracatı 2018 yılında 151,7 milyon USD’ye çıkarak bir artış göstermiştir.

Tablo 1: Türkiye Tohum Dış Ticareti

Milyon USD	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat	120,7	126,0	148,3	102,7	153,4	136,2	151,6
İthalat	197,6	194,2	188,4	202,1	202,1	185,2	178,8
Dış Ticaret Hacmi	318,4	320,3	336,8	304,8	355,5	326	330,5
Dış Ticaret Dengesi	-76,8	-68,2	-40,0	-99,4	-48,6	-52	-27,1
Karşılama Oranı (%)	61	65	79	51	76	72,5	85

Kaynak: TSÜAB, 2018

Tablo 2’te Türkiye’nin son 3 yıla ait tohum ithalatına en fazla konu olan 5 tohum türüne göre ithalat verileri bulunmaktadır.

Tablo2:Türkiye’nin İthal Ettiği Tohum Miktarı (Ton) ve Değerleri (Bin Dolar)

ÜRÜNLER	İTHALAT			İTHALAT		
	MİKTARI (TON)			PARASAL DEĞERİ (1000 \$)		
	2016	2017	2018	2016	2017	2018
Patates	26.386	16.255	18.746	19.286	10.857	14.087
Buğday	1.193	619	371	981	640	373
Arpa	106	317	455	175	239	423
Mısır	3.535	3.179	3.288	17.787	18.663	16.749
Pamuk	8	38	114	40	145	399

Kaynak: TSÜAB, 2018

Tablo 2’yi incelediğimiz zaman 2016-2018 yılları arasında patates ve buğday tohum ithalatında miktarın ve ithalat tutarının genel bir düşüş eğilimi olduğu görülmektedir. Bu düşüş eğiliminin nedeni Türkiye’nin son yıllarda yerli sertifikalı tohum üretimini ve yerli sertifikalı tohum kullanımını desteklemesi olarak

değerlendirilebilir. Ayrıca, son yıllarda döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalardan dolayı ithalatın azaldığı belirtilebilir.

Tablo 3’de Türkiye’nin son 3 yıla ait tohum ihracatına en fazla konu olan 5 tohum türüne göre veriler bulunmaktadır.

Tablo 3: Türkiye’nin İhraç Ettiği Tohum Miktarı (Ton) ve Değerleri (Bin Dolar)

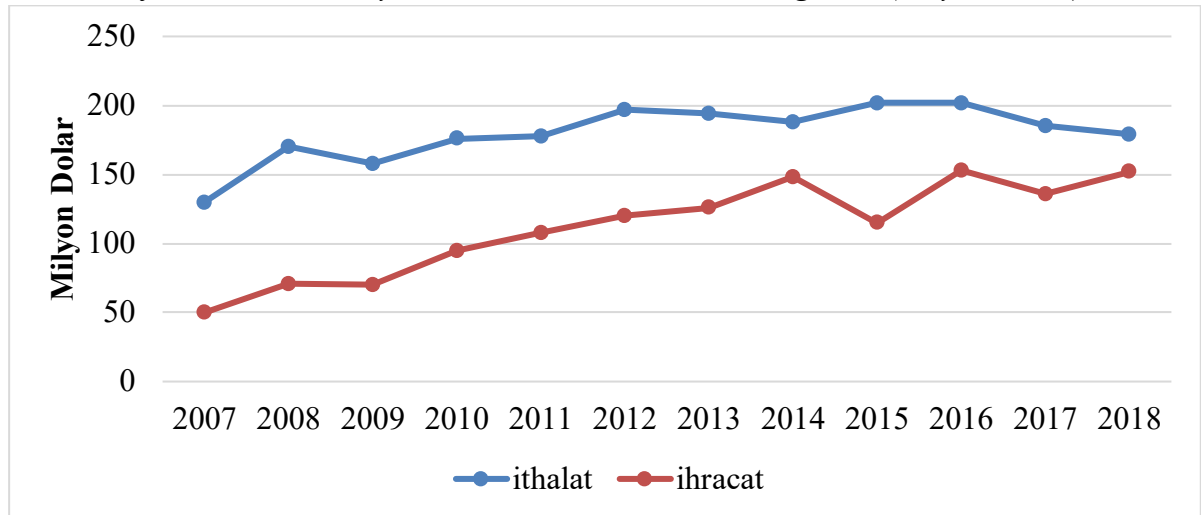
ÜRÜNLER	İHRACAT			İHRACAT		
	MİKTARI (TON)			PARASAL DEĞERİ (1000 \$)		
	2016	2017	2018	2016	2017	2018
Patates	833	4.751	14.026	393	1.395	3.685
Buğday	19.800	4.789	31.904	7.764	1.955	11.493
Arpa	1.727	224	11.577	697	80	2.160
Mısır	15.698	8.976	17.696	39.058	24.396	26.085
Pamuk	1.413	2.833	2.999	3.778	7.453	7.923

Kaynak: TSÜAB,2018

Tablo 3’ü incelediğimiz zaman Türkiye’de sertifikalı tohum üretiminin yıllar itibari ile artmasıyla ihracatın da arttığı görülmektedir. 2018 yılı itibari ile en fazla ihracat geliri elde edilen tohum türü mısır tohumunun 2016 yılına göre azaldığı gözlemlenirken yüzde olarak en fazla artışın patates tohumunda gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye’nin tohum dış ticaret dengesinin sağlanmasında sertifikalı tohum üretimi ve bunun pazarlanabilmesi önemli bir konu olarak değerlendirilebilmektedir.

Grafik 3’te 2007-2018 yılları arasında Türkiye’nin tohum ithalat ve ihracat verilerinin karşılaştırılması olarak gösterimi bulunmaktadır.

Grafik 1: Yıllar İtibariyle Tohum İhracat ve İthalat Değerleri (Milyon Dolar)

Kaynak: BÜGEM ve TÜİK,2018

2007-2018 yılları arasındaki gerçekleşen tohum ihracatı ve ithalatı arasındaki dış ticaret dengesi arasındaki fark azalmaktadır. Özellikle 2009-2014 yılları arasında ihracatın doğrusal olarak önemli derecede arttığı görülmektedir. 2012-2016 yılları arasında ithalat rakamlarının durağan olduğu ve 2017 yılından itibaren düşüş eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Grafikte gösterilen artış ve azalış eğilimlerine göre 2020'li yıllarda ihracatın ithalatı geçeceği dış ticaret dengesinin fazla vereceği öngörülebilmektedir.

Tohumluk üretiminin durumu:

Özel sektörün payı tohumluk üretiminde yıllar itibarıyla artmaktadır. Tablo 5'de de görüldüğü gibi özel sektör 2016 yılında patates tohumluk üretiminin %69'unu karşılarken, 2018 yılında bu oran %75'e yükselmiştir. Mısır, soya, patates, pamuk ve sebze tohumluğunun ise 2018 yılından bu yana neredeyse tamamını özel sektör karşılamaktadır. Türkiye'de 2018 yılında en fazla üretimi yapılan tohumluk ürünü buğday olmuştur. Tohumluk üretiminde zaman içinde kooperatifleri de kapsayan özel sektörün payı kamuya göre önemli ölçüde artmıştır.

Yıllar itibarıyla tohumluk üretim miktarları incelendiğinde, bazı tohumlukların üretimi artarken bazılarının ülkenin o yılki üretim durumuna göre azaldığı gözlenmektedir.

Tablo 5: Türkiye’de Kamu ve Özel Sektörün Yıllara Göre Tohumluk Üretimi (Ton)

YIL	ÜRETİCİ	BUĞDAY	ARPA	SOYA	MISIR	AYÇİÇEĞİ	PATATES	PAMUK	SEBZE	YEM BİTKİLERİ
2016	KAMU	151.436	11.251	38	411	0,2	6,5	1,2	1,2	1.007
	ÖZEL	333.789	88.377	3.625	52.380	21.757	231.586	14.378	3.289	3.061
	TOPLAM	485.225	99.628	3.664	52.791	21.757	231.592	14.379	3.291	4.068
	Ö.S %Sİ	69	89	99	99	100	100	100	100	75
2017	KAMU	155.283	19.617	14	143	0,3	0,4	20,4	1,9	1.551
	ÖZEL	352.908	99.856	4.087	57.951	28.022	258.179	19.909	3.830	3.465
	TOPLAM	508.191	119.474	4.101	58.094	28.022	258.180	19.929	3.832	5.015
	Ö.S %Sİ	69	84	100	100	100	100	100	100	69
2018	KAMU	170.199	22.496	1	31	0,5	109,3	10	1	1.570
	ÖZEL	256.459	128.869	3.229	62.198	25.028	276.280	25.131	2.041	5.850
	TOPLAM	426.658	151.365	3.230	62.229	25.029	276.389	25.141	2.042	7.420
	Ö.S %Sİ	60	85	100	100	100	100	100	100	79

Ö.S %Sİ: Özel Sektör Yüzdesi

Kaynak: BÜGEM ve TSÜAB,2018

Tablo 6’de Türkiye’nin tohumculuk sektörü dış ticaret verileri gösterilmektedir. 2004 yılında 35,1 milyon dolar olan toplam tohum ihracatımız 2018 yılında, 151,7 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İthalatımız ise 2004 yılında 79,2 milyon dolar iken 2018 yılında 178,8 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir (BÜGEM ve TSÜAB, 2018).

Tablo6: Tohumculuk Sektörü Dış Ticaret Verileri (Bin Dolar)

YIL	2004	2005	2008	2010	2013	2015	2016	2017	2018
İhracat	35.147	26.981	71.101	94.789	126.073	102.717	160.831	137	151,7
İthalat	79.238	89.597	170.798	176.792	194.286	202.181	202.127 242.436*	189	178,8
Denge	44.091	62.616	99.697	82.003	68.213	99.464	41.296	-52	-27,1
Karşılama Oranı (%)	44	30	41	53	64	50	79	72,5	84,8

Kaynak: BÜGEM ve TSÜAB,2018

* Yağlı tohumluklara ait dış ticaret verilerinde TÜİK veri tabanında tohum/ürün ayrımı yoktur.

Tablo 7’de Türkiye’nin tohum ihracatı yaptığı ülkelerin listesi ve Tablo 9’da ise Türkiye’nin tohum ithalatı yaptığı ülkelerin listesi bulunmaktadır.

Tablo7: Ülkeler Bazında Türkiye Tohum İhracatı

2016			2017			2018		
Ülke	Milyon Dolar	%	Ülke	Milyon Dolar	%	Ülke	Milyon Dolar	%
Ukrayna	25.1	16	Ukrayna	24.8	18	Rusya Fed.	19.4	13
Macaristan	14.5	9	Rusya Fed.	14.7	11	Ukrayna	18.4	12
Fransa	14.3	9	Romanya	13.5	10	Irak	18	12
Rusya Fed.	13.1	9	Azerbaycan	10.2	7	Azerbaycan	11.3	7
Romanya	11.2	7	İtalya	8.3	6	Avusturya	10.7	7
Irak	9.4	6	Macaristan	8	6	İtalya	10.1	7
Hollanda	8.9	6	Hollanda	7.3	5	Romanya	8.2	5
İtalya	7.8	5	Irak	6.3	4	İran	6.6	4
Sudan	5.8	4	Sudan	5.5	4	Macaristan	5.6	4
Almanya	5.3	3	İran	5.1	4	Suriye	19.14	3
Diğerleri	37.7	25	Diğerleri	32.5	24	Diğerleri	39	26
Toplam (76 Ülke)	153.4	100	Toplam (79 Ülke)	136.2	100	Toplam (85 Ülke)	151.7	100

Kaynak: BÜGEM ve TÜİK,2018

Tablo 7’e bakıldığında Türkiye 2016 yılında 76 ülkeye toplamda 153.4 milyon dolarlık tohum ihracatı yaparken, 2018 yılı itibarı ile ihracat yaptığı ülke sayısında artış gerçekleşerek 85 ülkeye çıkmış fakat toplam ihracat tutarı 151.7 milyona gerilemiştir. 2018 yılında en fazla tohum ihracatı yapılan Rusya Federasyonu ile 19.4 milyon dolarlık bir ticaret hacmi gerçekleşmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında yaklaşık 25 milyon dolarlık tohum ticareti gerçekleştirilerek Türkiye’nin en fazla tohum ihracatı

yaptığı ülke olan Ukrayna 2018 yılında 2. sıraya gerileyerek toplam tohum ticareti ise 18.4 milyon dolara gerilemiştir.

Tablo8: Ülkeler Bazında Türkiye Tohum İthalatı

2016			2017			2018		
Ülke	Milyon Dolar	%	Ülke	Milyon Dolar	%	Ülke	Milyon Dolar	%
Fransa	28.5	14,1	Fransa	22.5	12,1	Fransa	27.4	15,4
Hollanda	23.2	11,5	ABD	21.9	11,8	İtalya	19.6	11
Peru	21.4	1,6	Peru	16.7	9	Hollanda	15.7	8,8
ABD	18.6	9,2	İsrail	15.6	8,4	ABD	14.8	8,3
İtalya	13.2	6,6	Hollanda	14.9	8	Peru	12.4	6,9
Çin	10.8	5,4	İtalya	14.3	7,5	İsrail	12.3	6,9
İsrail	9.9	4,9	Çin	10.2	5,5	Şili	9.8	5,5
İspanya	9.4	4,7	Danimarka	9.2	5	Tayland	9.4	5,3
Şili	9	4,5	Tayland	8.5	4,5	Çin	7.6	4,3
Danimarka	8.8	4,4	Şili	8.3	4,5	Danimarka	7.1	4
Diğerleri	48.6	24,1	Diğerleri	43.1	23,2	Diğerleri	42.2	23,6
Toplam (59) Ülke	~202.1	~100	Toplam (64) Ülke	~185.2	~100	Toplam (67) Ülke	~178.8	~100

Kaynak: BÜGEM ve TÜİK.2018

Tablo 8’de Türkiye’nin son 3 yılda gerçekleştirdiği tohum ithalatı ülke ve meblağ olarak görülmektedir. 2016 yılında 59 ülkeden 202.1 milyon dolarlık tohum ithalatı gerçekleşirken 2018 yılında tohum ithal edilen ülke sayısı artarak 67 olurken toplam ithalat tutarı ise 178.8 milyon dolara gerilemiştir. Yerli tohum kullanımının artması ve sertifikalı tohum üretiminin artması ithalatın azalmasında etkili olmuştur. Ayrıca, kurda meydana gelen yükselmeden dolayı ithalatın azalması da önemli bir faktör olarak yorumlanabilmektedir.

Tablo 9’da ise 2016-2018 yılları arasında Türkiye’nin ithal ettiği tohum türleri ve değerleri verilmiştir.

Tablo9: Türkiye'nin İthal Ettiği Tohum Türleri ve Değerleri

2016			2017			2018		
Tür	Milyon USD	%	Tür	Milyon USD	%	Tür	Milyon USD	%
Sebze	111.3	55	Sebze	108.7	58,6	Sebze	89.7	50
Patates	19.2	9,5	Mısır	14	7,5	Mısır	16.7	9,3
Mısır	17.7	8,7	Yem Bitkileri	13.4	7,2	Yem Bitkileri	16	8,9
Ayçiçeği	13.2	6,5	Ayçiçeği	12	6,4	Patates	14	7,8
Yem Bitkileri	11.1	5,4	Çim ve Çayır Otları	11.6	6,2	Çim ve Çayır Otları	12.3	6,8

Çim ve Çayır Otları	9.5	4,7	Patates	10.8	5,8	Ayçiçeği	10.8	6
Şeker Pancarı	9.4	4,6	Şeker Pancarı	8.4	4,5	Şeker Pancarı	8.3	4,6
Diğer Türler	10.7	5,2	Diğer Türler	6.3	3,4	Diğer Türler	11	6
Toplam	202.1	100	Toplam	185.2	100	Toplam	178.8	100

Kaynak: BÜGEM.2018

Tablo 9’u incelediğimizde son 3 yıldır Türkiye’nin en çok tohum ithal ettiği tür sebzedir. Toplam ithalatın yaklaşık olarak %50’den fazlasını sebze tohumları oluşturmaktadır. Patates tohumu ithalatı ise 2016 yılında toplam ithalatın yaklaşık olarak %10’unu oluştururken 19.2 milyon dolarlık bir ticaret yapılmıştır. Türkiye’de sertifikalı patates tohumunun son yıllarda artması ile birlikte 2018 yılında toplam ithalat edilen patates tohumu tutarı 14 milyon dolara düşmüştür.

Türkiye’de sertifikalı tohum üretiminin ve çiftçiler tarafından kullanımının teşvik edilmesi ile birlikte ithalat rakamları azalmaya ilerleyen yıllarda da ihracat rakamlarının artacağı öngörülmektedir.

Tohum Sertifikasyonunun Önemi

Bitkisel üretimin en önemli girdilerinden biri tohumdur ve gıda zincirinin en önemli halkasıdır. Günümüzde tohum sadece tarımsal bir girdi değil aynı zamanda teknoloji kullanılarak elde edilen ve yüksek gelir getiren ekonomik değere sahip bir üründür. Bu yüzden gelişmiş ülkeler tohum araştırma ve geliştirme çalışmalarına büyük önem vermektedirler. Bu çalışmalar tohum sanayini geliştirerek dünya tohum ticaretinde büyük önem arz etmektedir.

Tarımda sağlıklı üretimin ön şartı, verimli ve kaliteli ürün veren tohumluk kullanımınıdır. Dünyada ve Türkiye’de başta tohumluk olmak üzere üretim alanlarının programlı bir şekilde belirlenerek, özellikle hastalık ve zararlıların kontrol altına alınması oldukça önemlidir. Bundan dolayı sertifikalı tohum kullanımı, verimliliğin ve üretimin artırılmasında aynı zamanda üretim maliyetinin düşürülmesinde önemli bir kriterdir.

Sertifikalı tohum fiziksel, biyolojik ve genetik değer bakımından özellikleri belirlenen ve resmi makamlarca bu özellikleri belgelenen materyal demektir. Sertifikalı tohumluk programlarında sürekli kalite kontrol önemli bir noktadır. İyi ve kaliteli tohumluk kullanımı ile verimde büyük oranda artışlar sağlanmaktadır. Sertifikalı tohumluklar iyi verimin garantisidir. Sertifikalı tohumlukların üretimleri belirli kuruluşlar tarafından, sürekli kontrol altında tutulmaktadır. Tohumluklar sertifikalandırılırken belirli analiz ve denetimlerden geçmektedirler. Bugün tohumluk tescil ve sertifikasyon sistemlerinde öngörülen ve zorunlu olarak yapılan kalite kontroller içinde, canlılık, tohum sağlığı, fiziksel ve genetik saflık kontrollerini görmekteyiz. Sertifikalı tohumlukların üretiminin sağlıklı, kaliteli, hızlı ve zamanında yapılabilmesi için bütün aşamalarında sistemin problemsiz yürütülmesi

gerekmektedir. Gerek hastalık ve belirtilerini gerekse tohumluk kalitesini belirlemek çıplak gözle mümkün olamayacağı için dikimde kullanılacak tohumluk yumruların sertifikalı olması da büyük önem taşımaktadır.

Ülkemizin iklim ve toprak özellikleri bakımından farklı ekolojik özellikler gösteren tarım bölgelerine sahip olması, ürün çeşitliliğini arttırmaktadır. Bu çeşitlilik içerisinde yer alan patates, insan beslenmesinde önemli bir besin kaynağı olup, ülke tarımı ve ekonomisinde çok önemli bir yere sahip bitkilerden bir tanesidir. Patates tarımında birim alandan elde edilecek verimi etkileyen faktörlerin başında; patates ekimi yapılan tarlanın toprak yapısı, patatesin yetiştirilmesi sırasında uygulanan kültürel önlemlerin yeterliliği, çeşit seçimi ve kullanılan tohumluğun kalitesi (hastaliksız ve istenilen özelliklere sahip olma) gelmektedir. Bu sayılan faktörler içerisinde ise ilk sırayı alan ve en önemlisi, “kullanılan tohumluk yumruların kalitesi” faktörüdür. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi yumruların kalitesi için sertifikalı tohum kullanımı büyük önem teşkil etmektedir. Patates sertifikasyon yönetmeliğine göre, sertifikalandırılan tohumluklarda toprakları kirletecek, mahsulünüze zarar verecek, veriminizi etkileyecek tehlikeli hastalıklar bulunmamaktadır. Sertifikalandırılmayan tohumluklarda her zaman toprağı ve mahsulü etkileyebilecek zararlı etmenlerin bulunma riski mevcuttur. Bu durumda çiftçinin uğrayacağı zarar büyük olabileceği gibi ülkesel anlamda da kayıp yüksek olacaktır. Bu nedenle, tohumluk üretim aşamasına dikkat edilmezse, başta virüsler olmak üzere, birçok hastalık etmeni kolaylıkla yumruya bulaşmakta ve tohumun dejenere olmasına sebep olmaktadır. Genel olarak ülkemizde verimi kısıtlayan ana faktör tohumluktur. Kaliteli ve hastaliksız tohumluk kullanmak patateste önemli ve zorunlu bir durumdur. Seçilen çeşit ne kadar yüksek verim potansiyeline sahip olursa olsun, kullanılacak tohumluk sağlıklı ve istenilen özelliklere sahip değilse hedeflenen başarıya ulaşmak mümkün olmayacaktır. Sertifikalı tohumluk üretiminin yetersiz olması durumunda üreticiler, zorunlu olarak kendi ürünlerinden ayırdıkları veya birbirlerinden temin ettikleri patates yumrularını tohumluk olarak kullanmaktadırlar. Bu şekilde kullanımlar verim düşüklüğü yanında, birçok hastalık etmeninin de yaygınlaşmasına neden olmakta, patates üretimimizin sürdürülebilirliğini tehdit edici noktaya gelmesine neden olmaktadır (Öztürk ve Polat, 2017).

Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvarının özel sektöre devrinin bölgesel etkisi

Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvarının özel sektöre devrinde yer seçiminin sektörün iyi analiz edilmesi kadar bölgesel kalkınma planlarını da dikkate alacak şekilde hesaplanması önem taşımaktadır.

TR71 Bölgesi Türkiye'deki patates ekim alanların %25,56'sına sahiptir ve patates üretiminin %30'u bu bölgede gerçekleşmektedir. Üretilen bu patates ürününün yerinde işlenmesi amacıyla cips üretimi, patates unu, parmak patates ve diğer gıda maddelerine yönelik üretim tesisleri kurulması için yeterli ham madde bulunmaktadır. Ayrıca çevre illerde üretilen ve Nevşehir'de üretilen patates ürününün depolanması için de çok büyük ve kapasiteli yer altı depoları mevcuttur.

Ahiler Kalkınma Ajansı'nın tarafından hazırlanan "Düzyey 2 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı" ile uyumludur. Bölge Planı'nda yer alan "Tarımda üretimin çeşitlendirilmesi, Tarımda su ve toprak kaynaklarının korunması, geliştirilmesi ve devamlılığının sağlanması, Bölgede marka değeri taşıyan tarımsal ürünlerin muhafazası ve fidanlıkların oluşturulması" hedeflerinin gerçekleşmesi de uygundur.

Ayrıca 11. Kalkınma Planı'nda tarım öncelikli gelişme alanı olarak belirtilmiş ve tarım ile ilgili olarak "Tarımsal desteklerin etkinliği artırılacaktır. Tarımsal desteklerin etki analizi yapılacaktır. Tarımsal destekler artırılacak, su sıkıntısını gözeterek, üretimde kalite, çiftçi maliyet ve geliri, arz ve talep dengesi odaklı dinamik bir yapıya kavuşturulacaktır." ifadesi yer almaktadır. Planda sertifikalı tohum ile ilgili olarak; "Özel sektör tohumculuk firmaları ile işbirliği içerisinde sertifikalı tohumların üretim alanlarının artırılmasına devam edilecek, elit tohum üretimi yapılarak yeni çeşitlerin üretimi sürdürülecektir" ve "Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü pazarlama faaliyetlerini geliştirerek tohum satışlarını artıracak, Ar-Ge çalışmalarına devam edecek ve özel sektör tohumculuk firmaları ile işbirliği içerisinde sertifikalı tohum üretimini sürdürecektir" ifadeleri kullanılmıştır. Bu bağlamda üretimde kalitenin artırılması için sertifikalı tohum üretimi ve bu üretimin hem tohum üreticisinin hem de tohumu kullanacak olan çiftçinin ihtiyaç duyduğu zamanda elde etmesi önem arz etmekte ve devlet politikası olarak sertifikalı tohumun önemi vurgulanmıştır. Planda "Tarım arazilerinin korunması, etkin kullanımı ve yönetimi sağlanacaktır." ifadesi ile artık toprağın etkin kullanılarak verimin artırılmasının hedeflendiği olarak yorumlanabilmektedir. Toprağın veriminin artmasını sağlayacak etmenlerden bir tanesi de toprağın hastalıklardan korunmasıdır. Sertifikalı tohum kullanımının çiftçiye sağladığı avantajlardan bir tanesi de toprağın hastalıklardan korunmasıdır. Böylece Kalkınma Planı'nda yer alan hedeflerin gerçekleşmesi için de önemli bir adım atılmış olacaktır.

Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvarının Özel Sektöre Geçiş Süreci

Geçmişten bu yana kamu ağırlıklı yapıyla devam eden tohumculuğumuz, 1980'li yılların ortalarında yapılan yasal ve idari düzenlemelerle şekil değiştirmeye başlamıştır. Tohum ithalatı serbest bırakılmış ve serbest piyasa kuralları işlemeye başlamıştır. Bu değişiklik ülkemizde tohumculuk sektöründe çeşitli faaliyet ve uzmanlık alanları oluşturmuş, yeni tür ve çeşitlerin üretilmesini desteklemiş, personel istihdamı artmış ve Ar-Ge'ye yapılan yatırımda artışa neden olmuştur. Özellikle 2006 yılında 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu'nun uygulamaya konması ile birlikte sektörün örgütlenmesi, özel sektör tohumculuğunun gelişmesi, yurt dışına açılma, kaliteli ve yüksek verimli yeni çeşitlerin ülkeye girmesi, ihracatın artması, ülke içinde sertifikalı tohum üretimi ve kullanımının artması gibi hususlarda önemli gelişmeler olmuştur.

Kanunla birlikte sektör 7 adet alt birlik ve bunların oluşturduğu Türkiye Tohumcular Birliği (TÜRKTÖB) üst birlik faaliyete geçmiştir. Birlikler tohumculuk sektörünün geliştirilmesi amacıyla sektörde faaliyet gösteren paydaşların arasında

mesleki dayanışma sağlayarak sektörde yaşanan sorunları ve sıkıntıları çözmeyi amaçlamaktadır.

Tohumculuk sektöründe yaşanan bu gelişmeler beraberinde üretici açısından daha yüksek verimli gelir artıran ürüne, özellikle standardı değişmeyen ürünlerin ihracatında yaşanan artışla gelir artışı ve tüketici açısından daha kaliteli ürün tüketmek mümkün hale gelmiştir. Ülkemizde tarım arazilerinin azalmasına rağmen sektörde yaşanan bu gelişmeler bitkisel üretimimizin kalitesinde artışa neden olmuştur. Bu da kaliteli ve yüksek verimli yeni çeşitlerin üretime girmesi ve sertifikalı tohum kullanımının artması ile gerçekleşmiştir.

Sertifikalı tohum kullanımına verilen Arpa, Buğday (8,5 TL/da), Yer Fıstığı (15 TL/da), Mercimek, Nohut (20 TL/da) ve patates (80 TL/da) teşvikleri de kullanım düzeyinde artışa neden olmuştur.

Sektörde yaşanan olumlu gelişmeler sevindirici olmakla birlikte piyasa denetimi ve tohum sertifikasyon süreçlerinde bazı sorunlar mevcuttur. Özellikle tohumluk patates üretiminde sertifikasyon süreci oldukça uzun ve çok sayıda bürokratik işlem içerdiğinden, üretici firmaların en fazla sorun yaşadığı konudur. Sertifikalı tohum üretiminin sağlıklı, kaliteli, hızlı ve zamanında yapılabilmesi için bütün aşamalarında sistemin problemsiz yürütülmesi gerekir. Bununla birlikte bu süreçlerin birçoğunda aksamalar, işlemlerin zamanında tamamlanmamasından kaynaklanan mağduriyetler söz konusu olabilmektedir. Özellikle laboratuvar analizlerinin (dikim öncesi toprak ve yumru, çıkış sonrası bitki, hasat dönemi yumru analizleri) çok uzun sürmesi önemli mağduriyetlere neden olmakta; çoğu zaman tohumlukların etiketsiz ve sertifikasız olarak (özellikle erkenci/turfanda bölgelerde) dikimine neden olmaktadır.

Patateste tohumluk üretiminin her aşaması diğer bitkilerden oldukça farklılık göstermektedir. Bitkinin çok fazla sayıda hastalık ve zararlısının olması nedeniyle kontrolörlerin bu alanda uzman kişiler olması gerekmektedir. Bu nedenle tohumluk patates üretiminde söz sahibi ülkelerin tamamında, patates sertifikasyon sisteminin bu amaçla kurulmuş özel kurumlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Ancak ülkemizde bu amaçla kurulmuş özel bir kurum olmadığı gibi birçok işlemin farklı kamu kurumları tarafından yapıldığı çok farklı bir sistem vardır. Bu sorunların çözümü, tohumluk patates sertifikasyon sisteminin uluslararası standartlarda ve daha sağlıklı işlemesi için sadece patates tohumluk sertifikasyonundan sorumlu bir birimin oluşturulması gerekmektedir.

Tohum Sanayicileri ve Üreticileri Alt Birliği (TSÜAB) tarafından 08-09 Ocak 2015 tarihinde düzenlenen III. Uluslararası Tohumculuk Çalıştayı'nda "Yetki Devri ve Piyasa Denetimi" hususlarında görüşülmek üzere geniş katılımlı bir program düzenlenerek sektörün yaşadığı sorunlar, ihtiyaçlar ve çözümler dile getirilmiştir. 5553 Sayılı Tohumculuk Kanununun 15 inci Maddesi aracılığı ile Kanunun 5,6,7'inci maddelerindeki yetkilerin devredilmesi ve Piyasa Denetimi konuları Hollanda ve Fransa örneklerinden yararlanılarak Türkiye açısından değerlendirilerek kamuoyu bilgilendirilmiştir. TSÜAB nezdinde kurulan "Teknik Komisyon" bu hususta hem yurt içinde hem yurt dışında inceleme ve değerlendirmelerde bulunarak konuyu

sektörün tartışmasına açmıştır. Sektörün önde gelen ülkelerinde uygulanan sistemler örnek alınarak, projenin ülkemizde uygulanabilirliği değerlendirilmiş olup ilk olarak 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu Madde 15'den yola çıkılmış yetki devri ve piyasa denetimi ile bakanlıkta yer alan bazı uygulamaların kısmen veya tamamen birliğe, kamu kurum ve kuruluşlarına, özel hukuk kişilerine veya üniversitelere şartları belirlenmek kaydı ile süreli veya süresiz devri gündeme getirilmiştir.

Yurt dışı örnekleri incelendiğinde bitkinin sağlığı ve kalitesinin artırılmasında kamu yararı gözetilmiş olup, sertifikalandırma işlemleri de bir kamu hizmeti olarak değerlendirilmektedir. Bu hususta gerçekleştirilen laboratuvar analizleri akredite edilmiş yetkili sertifika merciinin kontrol ve denetimine tabi şekilde yetki devri gerçekleştirilmektedir. Yurt dışında yetki devredilen kuruluşların sertifikalandırma konusunda yetkileri sertifika işlemleri, tarla muayenesi ve post-kontrol testleri ve laboratuvar analizleridir.

Türkiye'de ise 2011 yılından bu yana 17 tohumculuk firması ve 1 laboratuvar test ve laboratuvar analizleri açısından yetki verilmiştir. Ancak bu bir yetkilendirme değildir. Yetkilendirme yetki devrinden farklı bir kavram olup yetkili makam tarafından bir işlemi yapmaya izin verilmesi işlemidir. 5553 Tohumculuk Kanununda bahsedilen **Yetki Devri** ise kavramı kanunla bir makama veya kişiye verilen hukuki tasarruf ve işlem yapma yetkisinin aktarılmasıdır. Anayasa Mahkemesi'nin 13/1/2011 tarihli ve E.: 2007/2, K.: 2011/13 sayılı Kararı ile bu kararda yer alan "... özel hukuk tüzel kişilerine ..." ibaresi, bu Tohumculuk Kanununun 8 inci maddesindeki 'Piyasa Denetimi' yönünden iptal edilmiştir. Çünkü denetim yetkisi idarenin kolluk görevleri arasına giren yetkilerden olduğu için sadece memur sıfatını taşıyan kamu görevlileri tarafından kullanılabilir ve devredilmez bir uygulamadır.

5553 sayılı Tohumculuk Kanunu ile etiket basma, özel sektör araştırma ve sertifikasyon yetkilerinin devredilmesi mümkün olmuştur. Ancak sertifikalandırma sürecinin bütün unsurlarını yani laboratuvar, alan kontrolü ve numune alma sistemini kapsayan yetki devri ile Türkiye Tohum Sertifikasyon Merkezi (TTSM) yerine ülke çapında bir yetkili sertifika merciinin kanunla düzenlenmesi gerekmektedir.

5553 sayılı kanun ile sertifikasyon yetkisi her ne kadar bazı kurumlara devredilmiş olsa da Tarla Muayenesi ve Numune Alma bakanlık yetkisinde bırakılmıştır. 16.02.2018 tarih 30334 sayılı Bitki Sağlığı Teşhis ve Analiz Laboratuvarlarının Kuruluş, Çalışma Usul Ve Esaslarının Belirlenmesi Hakkında Yönetmelik ile özel bitki sağlığı laboratuvarlarının kuruluş izni, çalışma izni, denetimleri ve çalışma usul ve esasları düzenlenmiştir.

5553 Sayılı Tohumculuk Yasasının 15.maddesi ve 16.02.2018 tarih 30334 sayılı Bitki Sağlığı Teşhis ve Analiz Laboratuvarlarının Kuruluş, Çalışma Usul ve Esaslarının Belirlenmesi Hakkında Yönetmelik ile Kurulması planlanan Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvarı ile ilgili kurulum sürecine girilmiştir.

Özellikle patates sertifikasyon sürecinde yaşanan sıkıntıların giderilmesi amacıyla faaliyet göstermesi planlanan laboratuvar projesi Türkiye'de üretilen tohumluk patatesin %90'ının depolandığı Nevşehir ilinde yer almasının sektöre kolaylık sağlayacağı öngörülmüştür.

***Ulusal Mevcut Örnek Laboratuvar: Ankara Zirai Mücadele Merkez
Araştırma Enstitüsü Bitki Sağlığı Teşhis ve Analiz Laboratuvarı²⁹⁸***

Tarihi 1934 yılına dayanan Ankara Zirai Mücadele Merkez Araştırma Enstitüsü 1988 yılında şu anki ismini alarak Yenimahalle' de ki yerleşkesine taşınmıştır. Toplamda 27 dekar arazi varlığına sahip olup, 20 dekarlık alanda 2 hizmet binası, 7 dekarlık alanda ise deneme parseli bulunmaktadır. Bünyesindeki hizmet binalarında 53 oda, 28 laboratuvar, 8 iklim odası, Nazife Tuatay Bitki Koruma Müzesi, kütüphane, 3 toplantı salonu, yemekhane ve çay salonu yer almaktadır. Ayrıca ek laboratuvar binası, 6 laboratuvarlı (Nematoloji laboratuvarı, Bakteriyoloji laboratuvarı gibi) patates analiz binası, makine parkı, garaj, marangozhane ile ilaç arşiv binası bulunmaktadır. Ankara Zirai Mücadele Merkez Araştırma Enstitüsü bünyesinde çevre ve insan sağlığını korumak amacıyla laboratuvarların da karantina, eradikasyon, sertifikasyon, ithalat ve ihracat numuneleri ile illerden sürvey, karantina takip amaçlı gönderilen örneklerin analizleri, bitki koruma ürünlerin fiziksel ve kimyasal analizlerinin yanı sıra kalıntı analizleri de yapılmaktadır.

Özel Uluslararası Laboratuvar Örnekleri***Hollanda Modeli***

Hollanda fazla değişkenlik göstermeyen ılımlı iklim, yeterli su temini, iyi bir toprak yapısı, iyi yetiştirici-çiftçi, yerleşmiş bir tohum üretim geleneği ve aphid oranının düşüklüğü nedeniyle patates üretiminde başarılıdırlar. Ülkede mahsul amacıyla üretim ile tohumluk patates üretim alanları kesinlikle birbirinden ayrılmıştır. Kaliteli üretim yapılmasının en önemli nedenleri; sağlıklı tohum, daha küçük tohum, daha çok tohum, düşük azot miktarı, erken olgunlaşma, hastalıklı bitkilerin uzaklaştırılması, aphid kontrolü ve erken üst öldürme işlemlerinin kontrollü bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Ülkede tohumluk patates üretimi alanı yaklaşık 40 bin ha'dır. Önceki yıllara göre tohumluk patates yetiştiren çiftçi sayısında düşme görülmektedir. 1996 yılında 3400 olan yetiştirici sayısı 2018 yılı itibariyle 1800 civarındadır. Yetiştirici sayısı düşmekle birlikte üretilen tohumluk miktarında düşme yaşanmamasının nedeni ise ekim alanlarındaki genişlemedir. Ayrıca teknolojinin ilerlemesi ve bilgi seviyesindeki artış 1 ha için harcanan zamanı azaltmaktadır.

Hollanda'da tohum üretimi özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Tohumluk patates yetiştirici sayısı; 1800'dür. Tohum şirketleri; özel şirketler ve kooperatifler, tohum şirketleri ıslahçı şirketler ve ticaret yapan firmalardır. Bağımsız kontrol hizmeti NAK (Hollanda Genel Muayene ve Kontrol Hizmetleri Kuruluşu) tarafından gerçekleştirilmektedir. Sertifikasyon sürecinde 1. Başvuru, 2. Tarla kontrolü, 3. Üst öldürme, 4. Hasat sonrası testler, 5. Numune alma işlemleri takip edilir. Tohumluk patates yetiştirmek amacıyla yapılan başvuruda öncelikli olarak o tarladaki münavebeye bakılır. Sonrasında toprak analizi yapılır. Her ikisi de uygunsa ekim yapılmasına izin verilir. Üst öldürme tarihi için teknik komite tavsiye de

²⁹⁸ Bu çalışma, Doç Dr. Metin DUYAR ve Dr. Öğr. Üyesi Cevahir ALTINKAYNAK tarafından 12 Haziran 2019 tarihinde gerçekleştirilen ziyaret sonrası hazırlanmıştır.

bulunur. Tarladaki aphid popülasyonu yoğunluğu, çeşidin erkenci-geçici oluşu, kontrolörün verdiği bilgi bu tarihin belirlenmesinde etkindir. Üst öldürme; aphid baskısının ve tarladaki virüslerin neden olduğu enfeksiyon baskısının azaltılması, çeşitlerin Potato virüs Y (PVY)'ye hassasiyeti ve olgunlaşmayı etkilemesi nedeniyle tavsiye edilir. En az 2 tarla kontrolü yapılmaktadır. İhtiyaç halinde 3-4 kez de yapılabilir. Tarla kontrolü; çeşit safiyeti, ismine doğruluk, yumrudan bulaşan hastalıklar (virüsler, *Erwinia*) karantina amacıyla yapılır ve sadece NAK tarafından gerçekleştirilir. Tarla kontrolünde mutant tipler mutlaka belirlenir. Çiftçiden gelen bilgiye göre aphid kontrolü için erken uyarı sistemi kurulur.

LABORATUVAR ÖZEL SEKTÖRE DEVRİNİN GEREKÇESİ

Ulusal ve Bölgesel Düzeyde Talep Analizi

Tablo 10'da görüleceği gibi Türkiye'de patates üretimi değişkenlik göstermekte olup; son 7 yıllık ortalama patates üretimi yaklaşık 148 bin hektar alanda yaklaşık 4.500.000 ton dur. Bu üretimin ortalama 170 tonu sertifikalı üretimden oluşmaktadır. Tablo 11'de sertifikalı tohum üretiminin ortalama %10 artış gösterdiği görülmektedir. Aynı tablodaki orijinal tohumluk ithalatının da ortalama 23 ton olduğu görülmektedir. Orijinal tohumluk ithalatı sertifikalı üretim ortalama üretimi arttığı yıllarda düşüş göstermekte, azaldığında ise artış göstermektedir. Bu veriler analiz edildiğinde Türkiye'de sertifikalı tohum üretimini arttıracak unsurların devreye girmesi ile ithalatın düşeceği ve optimum seviye aşıldığında ise tersine dönerek ihraç edilebileceği öngörülmektedir.

Tablo10: Türkiye' de Patates Üretim Verileri

Yıllar	Ekim Alanı (Bin ha)	Üretim (Ton)	Verim (Kg/da)
2012	172,09	4.795.122	2.814
2013	125,03	3.948.000	3.160
2014	129,70	4.166.000	3.245
2015	153,88	4.760.000	3.095
2016	144,75	4.750.000	3.283
2017	172.80	4.800,000	3.250
2018	135.90	4.550,000	3.348

Kaynak: TÜİK, 2018

Tablo11: Türkiye'de Sertifikalı Tohumluk Patates Üretim Verileri

Yıllar	Orijinal Tohumluk İthalatı (Bin Ton)	Sertifikalı Üretim (Bin Ton)
2014	18.8	163.3
2015	38.4	175.4
2016	26.4	231.6
2017	16.3	258.2
2018	18.7	276.4

Kaynak: TÜİK, 2018

Mevcut Patates Tohumu Sertifikasyon Talep Düzeyi

Türkiye’de patates ekim alanları (Tablo 10) son yıllarda düşmesine rağmen sertifikalı tohum üretiminin artmasından dolayı (Tablo 11) dekar başına düşen verim artışı görülmüştür.

Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü tarafından 2018 yılında hazırlanan “TOHUMCULUK SEKTÖR POLİTİKA BELGESİ 2018-2022” başlıklı raporda sertifikalı tohum üretimine ilişkin tahmin Tablo 12’de gösterilmektedir. Bu rapora göre 2018 yılında 217.753 ton sertifikalı tohum üretimi beklenilirken TÜİK rakamlarına göre 276.400 ton sertifikalı tohum üretilmiştir. 2022 için tahmin edilen rakamların üzerinde sertifikalı tohum üretiminin gerçekleşmiş olması gelecek yıllar için beklenenden daha fazla sertifikalı tohuma ihtiyaç duyulacağını göstermektedir. Bunda ise çiftçilerin sertifikalı tohum kullanmasında devlet desteği ve sertifikalı tohum kullanımının bilincinin artması önemli faktörler olarak belirtilebilmektedir.

Tablo12: Sertifikalı Tohum Üretimi(ton)

Yıllar	Sertifikalı Tohum Üretim Tahmini
2019	231.154
2020	244.554
2021	257.955
2022	271.355

Kaynak: TAGEM, 2018

Sertifikalı Patates Tohumuna İlişkin Ulusal ve Bölgesel Düzeyde Gelecekteki Talep Tahmini

Türkiye’de 2008-2018 yıllarına ait patates üretimi ve sertifikalı tohum patates üretimi Tablo 13’de verilmiştir.

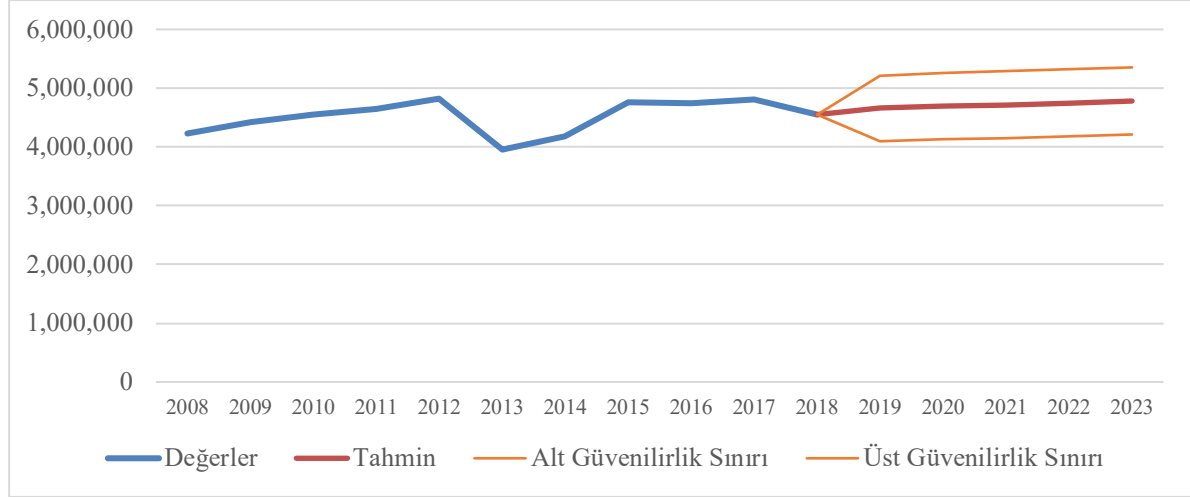
Tablo13: 2008-2018 Yılları Arasında Patates ve Sertifikalı Tohum Üretimi (Ton)

Yıllar	Patates Üretimi	Sertifikalı Patates Tohum Üretimi
2008	4.225.168	45.651
2009	4.425.439	58.877
2010	4.548.383	70.654
2011	4.648.081	96.295
2012	4.821.937	185.485
2013	3.955.294	150.908
2014	4.175.013	163.269
2015	4.763.060	175.397
2016	4.750.687	231.592
2017	4.801.393	258.180
2018	4.550.000	276.390

Kaynak: TAGEM,2018

Tablo 13’de yer alan verilere göre doğrusal tahmin analizi ile talep tahmini yapılmıştır. Bu noktada ilk olarak 2019-2023 yılları için Grafik 4’te gösterildiği üzere patates üretimi tahmini yapılmıştır.

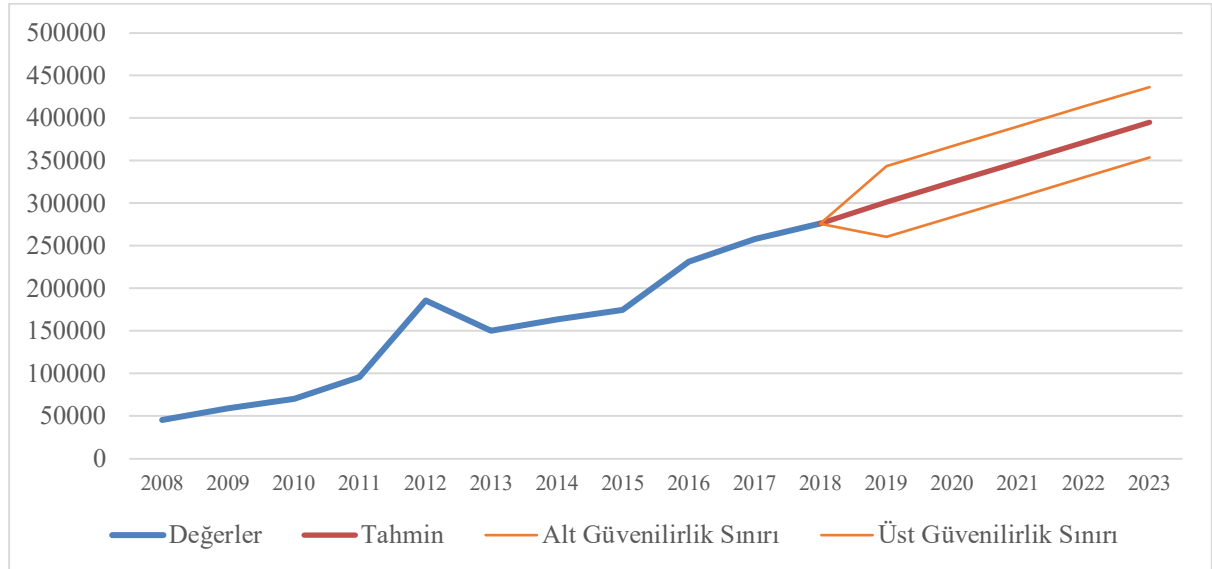
Grafik 2: Patates Üretim Tahmini (Ton)

Grafik 4’e baktığımız zaman 2019-2023 yılları arasında patates üretimi 4.500.000-5.000.000 ton arasında gerçekleşecektir. Bu hesaplama tahmin gelecek yıllarda da sertifikalı tohum kullanımının doğrusal olarak artacağını göstermektedir.

2008-2018 yılları arasında sertifikalı tohum üretimi rakamları üzerinde 2019-2023 yılları için sertifikalı tohum üretimine ilişkin tahmin ise Grafik 5’te belirtilmiştir.

Grafik 3: Sertifikalı Patates Tohum Üretim Tahmini (Ton)

Grafik 5’te incelediğimiz zaman 2008-2018 yılları arasında sertifikalı patates tohum üretiminin doğrusal olarak arttığı gözlemlenmektedir. Bu doğrusal artışta devletin sertifikalı tohum üretimine desteği, çiftçinin bilinçlenerek sertifikalı tohum tercihinin artması ve toprak hastalıklarının önüne geçilerek verimin artırılması

hedefleri etkili olmuştur. Yapılan tahmine göre 2019-2023 yıllarında sertifikalı patates tohum üretimi 400.000 tonu bulacaktır.

Yapılan tahminleri göz önünde bulundurduğumuzda Türkiye’de patates üretimi gelecek yıllarda artarak devam edecektir, patates ekimini gerçekleştiren çiftçilerin toprağı hastalıktan koruma bilinçlerinin artması ve verimliliği artırma hedefleri gibi faktörlerin etkisi ile de sertifikalı patates tohum talebinde de artış olacağı öngörülmektedir. Talebin artması ile birlikte mevcut laboratuvarların talebi karşılayamama durumunun ortaya çıkma ihtimali oluşmaktadır. Bu durumda projeye konu olan bitki sağlığı teşhisi ve analizine ilerleyen yıllarda daha çok ihtiyaç duyulacaktır.

Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizinde Mevcut Durum

Hâlihazırda bu işlemler T.C. Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı Tohumluk Tescil ve Sertifikasyon Merkez Müdürlüğü (TTSM) ile bitki sağlığı TAGEM’e bağlı bitki sağlığı faaliyeti yürütülen araştırma enstitüleri ve Zirai Karantina Müdürlükleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Buna göre; yurtdışından ithal edilen Elit sınıfı tohumluklar üreticiler tarafından beyanname verilerek dikilmekte ve bitki sağlığı tarla kontrolleri Tarım İl Müdürlükleri, toprak ve yumru analizleri de yine Zirai Mücadele Araştırma Enstitüleri tarafından yapılmaktadır.

Ancak sertifikasyona tabi patates tohumluklarının bitki sağlığı laboratuvar testlerini gerçekleştiren Araştırma Enstitüsü Müdürlükleri ve Zirai Karantina Müdürlüklerinin asıl görevlerinin araştırma ve dış karantina analizleri olması nedeniyle bitki sağlığı ve teşhis analizlerinin ilgili kurumlarda tamamlanması dönemsel olarak çok uzun zaman almakta ve dikim mevsimi gelmesine rağmen testler tamamlanamamaktadır.

2011 yılından bu yana Bakanlık tarafından 17 tohumculuk firması ve 1 laboratuvara, pamuk, ayçiçeği, buğday, mısır, soya, şeker pancarı, nohut, ayçiçeği gibi bitkilerin sağlığının kontrol edilmesinde gerekli test ve laboratuvar uygulamaları açısından yetki verilmiştir. Bununla birlikte patates bitkisi özelinde yetkili bir laboratuvar yer almamaktadır. Ancak bu işlemlerin resmîyetini sağlayacak kontrol ve denetim bu konudaki temel ilke gereğince, sertifikasyon mercii olan Sertifikasyon Kuruluşu (Bakanlık) tarafından yerine getirilmektedir. Yetki verilmiş olan laboratuvarlar için mevcut durum bir yetkilendirme olup, sertifikasyon amacıyla kullanılacak analiz raporları için yetki devri değildir.

Tohumculuk Hizmetlerinde Yetki Devri Yönetmeliği ile patates bitkisinin analizleri ile ilgili çalışma esasları belirlenmiş ve bakanlık tarafından denetimli ve özel yetkili bitki sağlığı kontrol kuruluşu için yasal gereklilikleri *16/02/2018 tarih 30334 sayılı Bitki Sağlığı Teşhis ve Analiz Laboratuvarlarının Kuruluş, Çalışma Usul Ve Esaslarının Belirlenmesi Hakkındaki Yönetmelik* kapsamında belirlenmiştir.

Bu kapsamda kurulması planlanan Bitki Sağlığı Teşhis ve Analiz Laboratuvarı Türkiye’de bir ilk olup Bakanlık tarafından özel yetkili bir analiz merkezi konumunda olacaktır.

Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvar Kurulumunun özel sektöre devri: İhtiyaç Analizi**Çalıştay**

Nevşehir Ticaret Borsası ve Kapadokya Teknopark Teknoloji Transfer Ofisi işbirliği ile gerçekleştirilen “Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvar Kurulumu Fizibilite Hazırlanması Projesi” kapsamında “Patates Sertifikasyonu, Bitki Sağlığı ve Analizinde Yaşanan Sorunlar” başlıklı çalıştay, 08 Temmuz 2019 tarihinde 14:00-17:30 saatleri arasında Nevşehir Ticaret Borsası Konferans Salonunda, Tarım Gıda ve Hayvancılık İl Müdürlükleri, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Kapadokya Teknopark Teknoloji Transfer Ofisi, Çiftçiler, Kaymakamlıklar, ilgili kamu kurum ve kuruluşları, tohum üretim firmaları ile sivil toplum kuruluşları olmak üzere 55 kişinin katılımları ile gerçekleştirilmiştir.

Çalıştay Neticesinde Sektörde Tespit Edilen Sorunlara Yönelik Öngörülen Ortak Çözüm Önerileri Aşağıdaki Gibidir:

-Tohumculuk sektöründe Ar-Ge faaliyetlerinin sürdürülmesi için yerli/millî ıslah çalışmaları ile yerli çeşit üretim araştırmaları yapanlara, Ar-Ge destekleri artırılmalıdır. Bu amaçla uzun vadede faizsiz ya da düşük faizli kredilerin verilmesi, daha fazla desteklenmesi, Ar-Ge ve üretimde insan kaynakları eğitimine önem verilmesi gerekmektedir.

-Çeşit ıslahına katkı sağlayan kamu kurumları sayısının artırılması sağlanarak, tohum kullanıcı destekleri artırılarak, her yıl binlerce melez tohum elde edilmesi ile dışa bağımlılık azaltılmalıdır.

-Çeşit ıslahına katkı sağlayan özel firma sayısını arttırmak amacıyla özel sektörü güçlendirecek operasyonlara (teknolojik alt yapı imkânlarının güçlendirilme destekleri vb.) devam edilmelidir.

-Tohumluk üretiminde ekim nöbeti, yetiştirme teknikleri ve diğer kültürel tedbirler konusunda azami hassasiyet gösterilmelidir.

-Sertifikalandırma sürecinde ciddi denetim ve uygulamalar yapılmalıdır. Tohumluk vasfı taşımayan yemeklik patateslerin tohumluk olarak kullanılmasına izin verilmemeli, kayıt dışı ve sertifikasız tohum kullanımı ile etkin mücadele yapılmalıdır.

-Yemeklik ve tohumluk patates üretiminde en azından mevzuatlarda yer alan münavebe sistemine mutlak surette uyulması gerekmektedir.

-Tohum üretimi ve patates yetiştiriciliğinde zararlı organizmaların yönetimi ve önleyici tedbirlerin alınması gerekmektedir.

-Yumru büyüklüğü (kontrol) konusunda birliktelik sağlanmalıdır. Turfanda ürünü istisna kategoriye alınarak maliyeti düşürmek amacıyla diğer ürünler için 45-50 mm yumru kriteri ile yönetmelikte revizyon gerçekleştirilmelidir.

-Toprak numune analizlerinin, sertifikalandırma sürecine yetişmesi amacıyla belli zamanlarda belirlenen yerlere numune dağıtılması yapılmalıdır.

-Islah edilen çeşidi çoğaltmak için belli ek yerlerin tahsis edilmesi gerekmektedir.

-2006 yılında yürütülen TÜBİTAK projesine benzer (Ülkesel Patates Tohumluk Üretim Sisteminin Geliştirilmesi, TÜBİTAK: 1050316), yeni entegre proje ile patates üretim arazilerinin tekrar araştırılması gerekmektedir.

-Sertifikalı tohumluk üretiminin artırılarak, tohumlukların her yıl değiştirebilme yeterliliğine ulaşılmasına yönelik elverişli alt yapı, üretim teknolojileri ile alanında uzman insan kaynakları sağlanmalıdır. Firma yetkilileri, Ar-Ge personelleri, çiftçiler vb. ihtiyaç duydukları sektörel eğitimlerin sürekli düzenlenmesi ve katılımlarının sağlanması gerekmektedir.

-Belirlenecek pazarlama politikaları ile üretilen sertifikalı tohumluğun refah alım gücüne ulaştırılması gerekmektedir.

-Tohumculukla ilgili birlik veya bu birliklerin oluşturduğu bir konsorsiyum tarafından yönetilen ve dünyadaki teknik ve bilimsel gelişmelerle entegre, bağımsız ve akredite olmuş **Bitki Sağlığı/Patates Sertifikasyon Laboratuvarının ivedilikle kurulması** gerekmektedir. İlgili laboratuvarında azami analiz sürelerinin yayınlanarak duyurulması ve bu sürelerle uyulması önemli ve gereklidir.

-Türkiye’de sertifikasyon sürecinin tek bir kurum üzerinden yürütülmesi önemlidir.

-Sertifika sürecinde bölgesel optimizasyon sağlanmalıdır. Metod birliği ile aynı standartlarda denetimlerin/inspektörlüğün yapılması gerekmektedir.

Derinlemesine Görüşmeler

İhtiyaç Analizi Görüşme Formu, Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Akredite Laboratuvarının Nevşehir ilinde kurulumuna yönelik sektördeki mevcut durum ve ihtiyaçların belirlenmesi amacıyla Nevşehir ilinde faaliyet gösteren 10 tohum üretici/yetistirici firma yetkililerine birebir uygulanmıştır. Görüşmeden elde edilen sonuçlar aşağıda yer almaktadır.

Görüşme yapılan katılımcıların firmadaki görevleri ziraat mühendisi, finans uzmanı, muhasebe müdürü/müşavir, ön muhasebe sorumlusu ve Ar-Ge personelidir. Katılımcıların sektördeki çalışma süreleri ile deneyimleri değişkenlik göstermektedir. Sektörde 1-5 yıl ile 31 yıl ve üstü sürelerde çalışan kişilerin olduğu belirlenmiştir. Katılımcılardan 6 kişinin sertifikalı tohum üzerine eğitime katıldıklarını, 4 kişinin ise herhangi bir eğitime katılmadıklarını bildirdikleri belirlenmiş olup, eğitime katılmayan kişiler arasında ziraat mühendislerin de yer alması dikkat çekmektedir. Eğitime katılmayan katılımcılar, ilgili konuda eğitim/seminer gerçekleştirilir ise katılım sağlamak istediklerini belirtmişlerdir. Görüşme yapılan firmaların hepsinin *patates bitkisi* üzerine sertifikalı tohum ürettikleri, 1 firmanın patatese ek olarak *sözleşmeli buğday*, 1 firmanın *sertifikalı buğday* ve *muz fidesi* ürettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca bu firmanın, *susam üretimini* yeni başlattıklarını, *kiraz fidanı ile ejder meyvesi fidesi* dikimi yaptıklarını bildirdikleri tespit edilmiştir. Görüşmede, sertifikalı tohum üretimi yapılan alan ile alan başına elde edilen verim miktarının bitki türlerine göre değişkenlik gösterdiği dikkat çekmektedir. *Patates bitkisi* için tohum üretim alanı yıllık ortalama 500-1000 dekar olan firmaların mahsul verimi 3,5-4 ton ile 4,1-5 ton arasında değişkenlik göstermektedir. Aynı bitki için yıllık ortalama 2001-

2500 dekar üretim alanına sahip firmaların 4-5 ton arasında verim elde ettiği belirlenmiştir. 4000-5000 dekarlık alanda sertifikalı patates tohum üretimi yapan firmaların verimi ise 3,5 ton ile 5,1 ton arasında ve üssünde değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. **Bu bulgulardan, aynı ya da benzer üretim alanına sahip firmaların sertifikalı tohum mahsullerinden farklı oranlarda verim elde ettikleri** sonucuna ulaşılmaktadır. *Buğday bitkisi* için tohum üretim alanı yıllık ortalama 10.000 dekar olan firmanın mahsul verimi 500-550 kg iken, aynı firmanın 250.000 dekarlık alandaki sertifikalı muz fidesi için mahsul verimi 1500-2000 kg arasında değişmektedir. Katılımcıların %80'inin pazarlama sorunu yaşamadıkları, hatta kendi ihtiyaçlarının fazlasını sattıklarını, %20'si ise patatese bağlı tohum miktarı ve fiyatı düştüğünde, TUKAS/ÇKS kaynaklı olarak pazarlama sorunu yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Görüşme yapılan katılımcılardan 2'si sadece ithal tohum, 2'si sadece yerli tohum, 4'ü hem ithal hem de yerli sertifikalı patates tohumu kullanmaktadır. Patates bitkisi için yıllık ithal tohum kullanımının 100-200 ton aralığından 1501-2000 ton aralığına kadar arazi miktarına göre değiştiği, benzer şekilde yerli tohum kullanım miktarının 50-100 tondan 2501-3000 ton aralığına kadar değiştiği belirlenmiştir. Dolayısıyla, **yerli sertifikalı tohum kullanım miktarının ithal tohuma göre daha fazla olduğu** sonucuna ulaşılmaktadır. Katılımcılardan %70'inin sertifikalı patates tohum ihracatı yapmadıkları, %30'unun küçük oranlarda ihracat yaptıkları dikkat çekmektedir. Firmalara ihracat yapmama nedeni sorulduğunda ise **talep olmasına rağmen çoğunlukla sertifika süreçlerinin uzun zaman alması ve ihracat sürecinde devlet desteğinin olmaması** yönünde cevaplar alınmıştır. Firmaların hepsi *kaliteli, temiz, verimli tohum ve bitki sağlığını koruma açısından* üreticilerin sertifikalı tohum kullanmaları gerektiğini düşünmektedir. Görüşme yapılan firmaların 8'i sertifikalı tohum kullanımının ülkemizde zorunlu hale getirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Firmalardan 1'i, ülkemize ekonomik yük getireceği düşüncesi ile bunun aksini ifade etmektedir. Diğer 1 firma ise Sertifikalı Tohum Kullanımının Ülkemizde zaten zorunlu olduğu, fakat takibinin yapılmadığı görüşündedir. Ayrıca ,9 firmanın sertifikalı tohum üretim desteklerinden faydalandıkları, 1 firmanın ise kısmen faydalandığı tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak **ÇKS'de yaşanan sorun kaynaklı kaydı olmayan parsellerden destek alamadıkları** yönünde görüş belirtmiştir. Katılımcıların tohum üretim alanının incelenmesi için bakanlığa başvuru dönemlerinin sıklıkla Şubat-Haziran ayları arasında olduğu dikkat çekmektedir. Mayıs-Haziran aylarında başvuru yapanların bu ayları tercih etme gerekçesi olarak *bu yıl yağışın fazla olması nedeniyle başvuruda gecikme yaşandığı* yönündedir.

Tohumların Sertifikalandırma Aşamasında Firmaların Yaşadıkları Sorunlar arasında **“tohum için gerekli olan laboratuvar analiz süreçlerinin çok uzun sürmesi (5-6 ay)”** görüşünde hem fikir oldukları dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak numunelerin geç gelmesi dolayısıyla çoğu patates tahsilatının sertifikasız yapıldığı sonucuna ulaşılması vurgulanmıştır. Yaşanan diğer sorunların Yönetimsel kaynaklı **ÇKS sistemi, Denetlemelerin düzenli yapılmaması ve Değerlendirme (verim belirlenmesi vb.) sürecinde bölgesel standardın olmayışı** vurgulanmaktadır. Toprak ve yumru analizlerine ek olarak *yaprak, gübre, su analizlerinin zorunlu hale*

getirilmesi ise önerilmektedir. Ayrıca, firmaların arazi yerlerine yakın farklı illerdeki Zirai Mücadele Araştırma Enstitüsü Müdürlüklerine analiz yaptırıldıkları tespit edilmiştir. Firmaların arazi büyüklüğüne göre numune örnek sayısına bağlı olarak toprak ve yumru analizi ücretlerinin değiştiği, sıklıkla 60.000 TL- 70.000 TL arasında her bir analize bütçe ayrıldığı, tüm sertifikasyon sürecine ise (depolama, etiketleme, ulaşım vb.) çoğunlukla 100.000 TL ve üzeri ücret ödedikleri belirlenmiştir. Firmaların %80'i analiz ücretlerinin uygun olduğunu belirtirken, %20'si ücretlerin yarı yarıya düşmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Firmaların %90'ının görüşü ise, sertifikasyon sisteminin uluslararası standartlara uygun şekilde işlemediği yönündedir. Bu bulgunun nedenleri arasında “**analiz sürecindeki yavaşlık, denetimlerin sıkı yapılmadığı**” tespit edilmiştir. Katılımcıların hepsi, Nevşehir ilinde tohumluk patates sertifikasyonu için bakanlık tarafından yetkilendirilmiş **özel akredite laboratuvara ihtiyaç duyduklarını** belirtmiştir. Böyle bir laboratuvar kurulumunun, **ekonomi, zaman ve ulaşım** bakımından katkılarının olacağı düşünülmektedir. Bu bulgulara ek olarak 1 firmanın böyle bir laboratuvara Nevşehir ilinde zaman açısından gerekli olduğunu, fakat laboratuvarın özel yetkilendirilmiş olmasının *dezavantaj* oluşturabileceği yönünde görüşünü vurguladığı dikkat çekmiştir. Bu dezavantajın, objektif değerlendirme ve sertifika sürecinde taviz verildiği takdirde Haksız Rekabeti oluşturacağı yönündeki kaygıdır. Bu araştırma kapsamında ulaşılan sonuçların, sertifikalı tohum sürecinin Nevşehir ilinde yürütülmesi amacıyla kurulması planlanan akredite laboratuvar hizmetlerinin kalitesine kaynak göstergeler oluşturacağı düşünülmektedir.

Anket Çalışması

Kapadokya Teknopark Teknoloji Transfer Ofisi tarafından uzman görüşü alınarak ve derinlemesine görüşme analiz sonuçlarına dayanarak hazırlanan ‘Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvar Kurulumuna İlişkin İhtiyaç Analizi Anketi’ ne ait bulgular aşağıda yer almaktadır. Anket formu, Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Akredite Laboratuvarının Nevşehir ilinde kurulumuna yönelik ilgili sektördeki mevcut durum ve ihtiyaçların belirlenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Anket, Nevşehir ilinde faaliyet gösteren çiftçilere birebir uygulanmıştır. 150 çiftçi, random seçilmiş olup, ulaşılabilirlik ve gönüllülük kriterleri esas alınmıştır. Etik kurallar gereği araştırma kapsamında anket uygulanan kişilerin kişisel bilgileri raporda gizli tutulmuştur. Bu kapsamda analiz ve raporlama sürecinde çiftçilerin kimlikleri katılımcı olarak K1, K2, K3 şeklinde adlandırılmıştır. 16 maddeden oluşan her bir anket formunun katılımcılara uygulanma süresi ortalama 10-15 dakikadır. Anketten elde edilen veriler, betimsel istatistik (f, %) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında tüm katılımcıların ekim yaptıkları ilin ve bitki türünün ortak olarak Nevşehir ilinde, patates bitkisi (f:150) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan hareketle diğer ulaşılan bulgular aşağıdaki gibidir.

Bu sorunlar üzerinden ulaşılan sonuçlar çerçevesinde gelecekteki olası taleplere ilişkin öngörüler aşağıda belirtilmiştir:

- Sertifikalandırma sürecinde önemin patatesten farklı meyve sebze türlerine, organik tohuma doğru yön değiştirmesi,
- Devlet desteklerinin Ar-Ge’de ve ihracatta yetersiz kalması dolayısıyla ek teşvikler (Ar-Ge, Ur-Ge projeleri desteklerinden yararlanma gibi) bulma ihtiyacı,
- Proje desteklerinden etkin faydalanmak için hedef kitleye yönelik uygulamalı eğitimlerin belli aralıklarla düzenlenmesi (proje yazma, ihracat destekleri/teşvikleri, ulusal ve uluslararası pazar analizi, tohum ticaretinde karşılaşılan zorluklarla baş etme .. vb.),
- Sertifika sürecinde inspektörler kaynaklı bölgesel optimizasyon sağlanmaması dolayısıyla denetimlerin, tarla veriminin teknoloji tabanlı tek bir sistem üzerinden gerçekleştirilmesi,
- Nevşehir ilinde kurulması planlanan özel laboratuvar bünyesinde yapılacak numune analizlerinde farklı değişkenler kaynaklı duyulabilecek güven eksikliği olasılığına karşın bir değerlendirme ve denetim standardı oluşturularak medyada yayınlanması,
- Bu kapsamda Laboratuvara yönelik Disiplin Kurulu, Etik Kurulun oluşturulması,
- Laboratuvarın uluslararası standartlarda kalite taşıması, Laboratuvar Stratejik Planının oluşturulması, 1 yılın sonunda değerlendirilmesi, laboratuvar faaliyet raporunun medyada şeffaf olarak paylaşılması,
- Nevşehir ilinde kurulması planlanan Laboratuvara farklı illerden analiz örneklerinin alınması talebi,
- Bu talebi karşılamaya yönelik bölgesel analizlerle ilgilenecek bir ekibin ve iletişimde sorumlu kişinin olması,
- Nevşehir’de kurulması planlanan ilgili laboratuvarın başka bölgelere ait merkezi illerde de de kurulum talebi ve metot birliği açısından Nevşehir modeli mentörlüğünün sağlanarak uygulanması,
- Numune Analizlerinin izlenmesi için online mobil veri tabanların oluşturulması, patates üreticisinin online olarak kendi numunesinin analiz sürecinin takibini yapması,
- Nevşehir’de Patates başta olmak üzere farklı tür meyve ve sebze tohumluğu üretimi için uygun arazilerin araştırılması ve yayınlanması,
- Laboratuvarda görev alacak uzmanların teknik ve kişisel gelişimlerine yönelik hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerin verilmesi (Etik ihlaller, güncel teknolojik/uluslararası gelişmeler, etkili iletişim becerileri,
- Nevşehir ili Üniversite bünyesinde YÖK kanalı ile Tohumculuk üzerine ihtisaslaşma alanı oluşturulması,
- Ayrıca gelecekteki yeni ihtiyaçlar ve talepler göz önüne alınarak tohum üzerine ilgili kanuni düzenlemelerin yapılması gerekebilir.

SONUÇ

“Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvarı”nın özel sektöre devrinin başta patates olmak üzere, diğer analizlerle de uluslararası akreditasyon normlarını karşılayan, ulusal ve uluslararası standartlara uygun analiz yapmasına uygun bir zemin olduğu görülmektedir. Laboratuvarın özel sektöre devrinin yasal süreci karşılayan düzenlemeler karşıladığı, hukuki yapı ve bunların uygulama yönetmeliklerine uygun, fiziki ve teknik alt yapı için her türlü imkânın karşılanabileceği görülmüştür.

“Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvarı”nın kamusal alandan çıkarılıp özel sektöre devrinin sektördeki sertifikalandırma maliyetini düşüreceği bunun yanında analiz sürecini kısaltacağı öngörülmektedir. Bu durumun sektördeki analiz gecikmelerinden yaşanan sıkıntıları önemli ölçüde ortadan kaldıracacağı düşünülmektedir.

“Bitki Sağlığı Teşhis ve Analizi Laboratuvarı”nın Nevşehir’de kurulmasının önerilmesi bölgedeki patates üretimi, depolanması ve ticareti için en uygun yer seçimi olacağını göstermektedir.

KAYNAKLAR LİSTESİ

- AHİKA Raporu, (2016). Ahiler Kalkınma Ajansı, Nevşehir Yatırım Destek Ofisi, Nevşehir.
- Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi. (2019). Erişim adresi <http://ziraat.akdeniz.edu.tr/ataturk-ve-tarim/>
- Akder, H., Karaosmanoğlu, F., Çakmak, E., ve Levent, H., (2008). Türkiye’de Tarım Ve Gıda: Gelişmeler, Politikalar Ve Öneriler. İstanbul: TÜSİAD. Erişim adresi file:///C:/Users/nehu/Downloads/TarimRaporu2008.pdf
- Altındal, D. ve Akgün, İ. (2015). Bitki genetik kaynakları ve tahıllardaki durumu. Adnan Menderes Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü. (2015). Bitki Islahçı Hakları Raporu. https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/Bitkisel%20%C3%9Cretim/Tohumculuk/Islah%C3%A7%C4%B1%20Haklar%C4%B1/Bih_Rapor_2015.pdf
- Milli Strateji Araştırma Kurulu. (2017, 30 Kasım). Karahan, S. Türkiye’de Bitkisel Üretimin Durumu ve Gelecek Stratejileri. <https://millidusunce.com/misak/turkiyede-bitkisel-uretimin-durumu-ve-gelecek-stratejileri/>
- MÜSİAD. (2010). Türkiye’ nin Tarımsal Gücü ve Geleceği. <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/musiad-kitapligi/arastirma-raporlari--?keyword=&page=4&year=&month=&category=>
- Titiz, Ş., Çakıroğlu, N., Yıldırım, T.B., ve Çakmak, S., (2000). Süs Bitkileri Üretim ve Ticaretindeki Gelişmeler.
- Tohum Sanayicileri Ve Üreticileri Alt Birliği. (2017). Isf komitelerinde yer alan TSÜAB üyelerinin 15-20 ekim 2017 montreal orta dönem toplantıları hakkında raporları. Ankara <http://www.tsuab.org.tr/ckfinder/userfiles/files/ISFmontrealcanadareports.pdf>

- Tohum Sanayicileri Ve Üreticileri Alt Birliği. (2017). Çalışma Gruplarının 2016 Yılı Raporları,
- Tohum Sanayicileri ve Üreticileri Alt Birliği. (2016) Tohum Dış Ticaret Verileri. <http://www.tsuab.org.tr/Page/7257/6>
- Tohum Sanayicileri ve Üreticileri Alt Birliği (2016). Tohumculuk Genel Bakış Raporu. <http://www.tsuab.org.tr/ckfinder/userfiles/files/tohumculukgenelbakisraporu.pdf>
- ORKUNOĞLU, F. I., (2010); “Özelleştirme ve Alternatifleri”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı.22, ss.1-22
- Tohum Sanayicileri Ve Üreticileri Alt Birliği. (2017). Tohum Sanayicileri Ve Üreticileri Ulusal Strateji
- Türkiye'nin Stratejik Vizyonu 2013 Projesi “Tarım, Gıda ve Hayvancılık” Stratejik Vizyon Belgesi.(2014) <http://www.tasam.org/tr-TR/Spektrum/97>
-
- Süsbir Haber. Süs Bitkileri Üreticileri Alt Birliği. Yıl 2, Sayı 8, 2017.
- Yanmaz, Y. (2016). Tohum Takası Yerel Çeşitleri Koruyabilir mi?. TÜRKTOB Dergisi, 2016. 19,43-45.
- YANARDAĞ M.Ö; SÜSLÜ B., “ Türkiye’de Özelleştirmenin Nedenleri ve Uygulamaları” Mevzuat Dergisi, Yıl:5, Sayı:55, ss. 1–15
- <http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/10150.pdf> Emir ve Toksoy,28
- <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tohumculuk/Tohumculuk-Istatistikleri>.

DİJİTALLEŞEN SOKAĞIN GRAFİTİ'Sİ NASILDIR?

Dr. Öğr. Üyesi Merve YILDIRIM

Giresun Üniversitesi

Özet

Siyasetten bilime ve sanata tüm alanların ortak var olma mekânı olan kamusal alanlar sokaklardır. Kamusal alanda sanat türlerini net olarak sınıflandırmak, sıralamak veya tanımlamak pek de mümkün değildir. Sanatçılar, tekniğin sınırlarını zorlayan halleriyle birlikte ayrıca kamusal alanın çok farklı imkânlarını akla gelmeyecek biçimde kullanma olanağına ve özgürlüğüne sahiptirler. Bilinen anlamlarıyla sıralamak gerekirse kamusal alanda en çok kullanılan sanatsal biçimler yerleştirme, heykel, açık alan sergileri (etkinlikleri), performans ve yüzey boyama olarak gösterilebilir. Sokak sanatı ve grafiti büyük boyutlarda duvar resimlerinden, şablonlarla üretilip tekrar uygulanabilen daha küçük boyutlu çalışmalara, politik bir söyleme sahip olandan, gösterişli bir görsel biçime sahip olana, yasal olandan yasadışı olana kadar çeşitli formlar alabilir ve mesaj, cümle, slogan ve imgeler içerebilir. İfade özgürlüğünün hassas bir mesele olduğu gelişen demokrasilerde, sokak sanatı ve grafiti bastırılmış olana söz söyleme olanağı sağlar. Bu çalışmada sokakların grafiti si incelenerek dijital boyutları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Grafiti , Sokak Sanatı, Dijital.

What is the Graffiti of the Digitalized Street?

Abstract

The public spaces, which are the places of common existence of all fields from politics to science and art, are streets. It is not possible to clearly classify, sort or define art types in public space. The artists have the freedom and the ability to use the many different possibilities of the public space in an unimaginable way, as well as pushing the boundaries of the technique. To put it in known meanings, the most commonly used artistic forms in public space can be shown as placement, sculpture, outdoor exhibitions (events), performance and surface painting. Street art and graffiti can take various forms, from large murals to smaller works that can be produced and reproduced with templates, from a political discourse to a flashy visual form, from legal to illegal, and may contain messages, sentences, slogans and images. In developing democracies, where freedom is a sensitive issue, street art and graffiti provide the opportunity to speak to the suppressed. In this study, the digital dimensions of the streets will be examined by discussing the graffiti.

Keywords: Graffiti, Street Art, Digital

1. Giriş

Sokak sanatı, günümüzde galeri ve müzelere girmiş olsa da birincil ve en etkili olarak bulunduğu yerler kamusal alanlar ve sokaklardır. Siyasetten bilime ve sanata tüm alanların ortak var olma mekânı olan kamusal alanlar sokaklar 3Dsokak sanatının var olduğu mekânlardır. 20. yüzyılın dikkat çeken akımlarından biri ve hemen hemen

her alanda yer bulan op art etkisi sokaklara da yansımıştır. Mimaride ve sokak sanatında 80’li yıllardan itibaren oldukça popüler olan Grafiti op art 3D sokak sanatının bir parçası olmuştur. (‘isim yazma’, ‘imza atma’), bir kişinin kendi bölgesini işaretlemesinin en yaygın yollarından biri olarak grafitinin kökenini oluşturur. “Grafiti yazımının belirgin bir estetiği vardır: grafiti, imza atma, harfler, stiller ve spreyc uygulamaları ile farklı bölgelere ulaşma ile ilgilidir. Kuru sıva, seramik ya da taş yüzey üzerine sivri bir metal çubukla kazınarak yapılan çizgisel resim ya da bezeme. Genellikle, mesleği sanatçılık olan biri tarafından değil, böyle bir yüzeyle rastlantısal olarak karşılaşan bireyler tarafından yapılır. Antikite’den bu yana yapı öğeleri üzerine grafito ürünleri kazındığı görülür. Bunlar sanatsal değerlerinden çok, dönemlerine tanıklık edişleri açısından önemlidir. Grafiti veya sanatın bulunduğu yer, söz konusu parçanın sanat veya Vandalizm olup olmadığına karar verir. Grafitide birçok farklı form bulunurken, her zaman kamu veya özel mülkiyetin yanında görünecektir. Ne var ki, grafiti her zaman gereksiz veya uygunsuz sayılmaz. Çağlar boyu yapılan grafiti geçmiş kültürler, diller ve koloniler hakkında geniş bir anlayış sağlamıştır. Grafitide görülen gramer hataları eğitim sisteminin ve okuryazarlık uygulamasının etkili olup olmadığı konusunda bize önemli bilgiler sunmaktadır. Erken grafiti biçimleri geçmiş kültürlerin yaşam biçimlerini ve dillerini anlamaya katkıda bulunmuştur. Bu tarihsel gerçek grafiti vandalizmin bir parçası değil, geçmişin geçerli bir dokümantasyonu olma potansiyeline sahip olduğunu ve böylece bize zamanımızın daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

1920 yılında, yeni hükümet iletilerini birçok kişinin görebileceği yerlerde büyük ölçekli duvar resimleri aracılığıyla duyurmuştur. Duvarlar genellikle Meksika Devrimini yücelten, Meksika’nın erken dönem Hispanik mirasını hatırlatan ve yeni hükümetin ideallerini tanıtan temalarla boyanmıştır. Bu duvar resimlerinin yapılması için Meksika hükümeti günün en iyi sanatçılarıyla birlikte çalışmışlardır. David Alfaro Siqueiros, Jose Clemente Orozco ve Diego Rivera Meksika’daki bu sanat hareketinin liderleri olmuşlardır (Pashayev,2019:23)

1920’lerin ortasında, ülke çapında duvar çalışmaları yapılmaya başlanmış ve bu projeye katılan sanatçılar, benzersiz stilleriyle hızla uluslararası şöhret kazanmışlardır. 1920’lerin sonunda, Meksika duvar sanatının etkileri, özellikle ABD’ye yayılmaya başlamıştır. 1930 yılında, Jose Clemente Orozco ve Diego Rivera’nın ABD’ye gelmeleriyle duvar sanatının Amerika’da hızla yayılmasına ve halk sanatı haline gelmesine neden olmuşlardır (www.theartstory.org). 60’lı yılların sonlarında 70’lerin başlarında grafiti, New York şehrine yayılmıştır. Grafitiler, sokak levhalarında, telefon kutularında, metro da ve diğer birçok kamusal alanda görülmeye başlamıştır. Bu grafitilerin temel işlevi, sanatçının adını yaymak hatta kimliklerinin o bölgeyi temsil etmesi anlamında kullanılmaktadır. New York’ta belli başlı erken grafiti sanatçıları Taki 183, Julio 204, Frank 207 ve Joe 136’dır (A Brief History of Grafiti; 2013: s.15).

2. Sokağın Dijital Grafitisi

Modern grafiti uygulamasının yaratıcısı olan combread Powers pek çok sanatçıya ilham kaynağı olmuştur. Powers, hem kelimeyi hem de imgeyi mükemmel

biçimde sentezlemiş ve estetiği ile zarif, dokunaklı, duygusal bir grafiti uygulamasıdır. Powers, geleneksel yasadışı işlerden, klasik işaretli resimden vizyonel topluluk projelerine, seçtiği temalara bakılmaksızın şımarık, esprili bir stil kullanan bir sanatçıdır. Sözcük öyküsünün ustalığı ve tipografi ile mükemmel uyumu, açıklık ve yaratıcılık üçlüsü arayışında olan Powers, Sanatçı ile esnaf arasındaki, sanat ile reklamcılık arasındaki ince çizgiyi bozmuş, sanatın güzelliğini ve samimiyetini kutlayan bir estetik oluşturmuştur (Johnston :2013, s.19- 21).

Resim 1. Temmuz 2014 yılında yapılan çalışma.

Resim 2. Seattle Vain duvarı 10 Ocak 2015 yılında yapılmış çalışma.

Katsu çağdaş grafitilerin en ilginç uygulayıcılarından birisidir. Katsu F.A.T.'de Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. BTM Mürettebatının üyesi olarak, sokaktaki geleneksel grafiti söz konusu olduğunda Katsu dünya çapında bilinen sanatçılar arasında yer almaktadır(Pashayeva, 2019:23)

Katsu hala geleneksel grafiti bakış açısını fiziksel eserlerin üstünlüğü konusunda elinde tutmaktadır. Ancak dijital grafiti ile ilgili düşünceleri ve çalışmaları, sokak sanatçısı ya da diğer grafiti sanatçılarının hemen hemen ötesindedir (viralart.vandalog.com).

Resim 3. Katsu, Los Angeles, Çağdaş Sanatlar Müzesi'nin dış duvarı.

Sokak sanatçıları içinde belkide en etkileyici işleri yapan Banksy'dır. Banksy, 10 yıldır başta İngiltere olmak üzere farklı ülkelerde yaptığı çarpıcı duvar resimleriyle ünlenen sanatçının gerçek kimliği bilinmemektedir, Banksy eserlerinde kullandığı imzasıdır. *Gerilla* artist olarak anılan sanatçı, çalışmalarında savaş karşıtı, çevreci, hayvan haklarını savunan ve tüketim çılgınlığını eleştiren mesajlar vermektedir. Banksy istediğinin iyi resimler yapmak olduğunu ve kimliğini açıklamayacağını ifade etmiştir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Banksy>). İlginç bir o kadarda zekice eserler üreten sanatçının 'Kırmızı Balonlu Kız' adlı eseri Londra'daki Sotheby's müzayede evinde 1 milyon sterline satılmasının hemen ardından içerisine gizlenmiş kağıt imha makinesi vasıtasıyla kendini yok etmiştir. Sotheby's, Avrupalı koleksiyonerin eserin artık sanat tarihine damga vurduğunu düşündüğü için alış işlemini gerçekleştirmeye karar verdiğini duyurmuştur. İsmi açıklanmayan koleksiyonerin, "İlk başta şoke oldum, ama daha sonra kendi sanat tarihi eserime sahip olacağımı anladım" dediği belirtilmiştir. Eserin kendini imha etmesinin ardından esere 'Love is in the Bin' (Çöpteki Aşk) ismi verilmiştir.

Resim 4. Kırmızı balonlu kız.

Bataclan konser salonu yangın çıkışında ise sanatçının, 2015'te 90 kişinin cihatçı saldırganlarca öldürülmesini protesto ettiğini düşündürten, Resim 5 de yas tutan bir kız baskısı görülüyor.

Resim 5. Yas tutan kız.

Sokak kültürü nedir? Kentsel çevrenin sokaklarından doğan bilinçsiz yaratıcı bir kolektördür (sanat, gıda, müzik, moda vb. alanlarda). Kendi görsel diline sahiptir: çok etnik, çok disiplinli, çoklu medya, sahte olamayacak benzersiz bir görünüm ve his olan bilinç akışıdır. Ses görsel sokak bilgisindeki Tanrı'dır. Sıkça önerildiği gibi, ses ve imge (neredeyse) her şeydir ve DNA'sının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu görsel dil retro ve fütüristik görüntülerin sürekli değişen bir montajıdır. Kültürün döngüsel yapısı, geriye bakmanın ileriye dönük bakmak kadar önemli olduğu anlamına gelmektedir. Ancak geleceğini görmek için geçmişi de bilmek gerekmektedir (Kratochvilova: 2014, s. 16-37). Grafiti sanatçıları da bu sokakları anlatan konuşan dildir. Bütün bu gelişmeler ışığında günümüzde sokakları tanımlayan sanatçılar teknolojinin her nimetini de kullanarak 4. Boyutu da işlerine eklemişlerdir.

Resim 6. Dijital Grafiti.

Görünmez grafiti dolu bir dünya hayal edin. bir uygulama açın, telefonunuzu duvara doğrultun ve boş tuğla veya çimento bir tuval haline gelir. dijital sprej boya ve şablonlarla sanat yaratın, artırılmış gerçeklik sistemi, yerini ve yerleşimini kalıcı olarak depolar ve gerçek sokak sanatı yanılısamasını yaratır. Arkadaşların veya sosyal medya takipçilerinin uygulaması varsa, resminizi haritada bulabilir ve görmeye gelebilirler. bir arkadaşınızın evinin kapısının önündeki şakayı karalayabilir veya yerel bir mağazanın yanında muhteşem bir duvar resmi çizebilirsiniz.

Resim 7. Dijital Grafiti.

Gerçek bir grafiti deneyimi sunan Dijital Grafiti Duvarı, sokak sanatı ile interaktiviteyi birleştirerek katılımcılara yaratıcı bir deneyim sunuyor. Graffiti Wall sayesinde özel yeteneğiniz olmasa bile yaratıcı bir sanatçıya dönüşebilirsiniz. Dijital grafiti duvarı, digital bir boya ile digital bir ekrana grafiti yapmanızı sağlayan interaktif bir üründür. Katılımcı, digital sprejini eline alır ve ekrandaki renk, fırça, stil vb seçenekleri seçer. Elindeki sprej ile digital ekrana dilediğince çizim yapabilir. Hatta bu teknoloji o kadar ilerlemiştir ki küçük işletmeler büyük etkileyici pencerelerine bir etiket yapıştırdığında kapasitelerinin ötesine geçebilirler Artırılmış gerçeklik uygulamasıyla yeni boyutlarda fark yaratmış olacaktırlar. “dünyanın ilk artırılmış gerçeklik sosyal platformu” olarak tanımlanan bir uygulama olan mark ar geliştiricileri bu sistemin iyi bir versiyonunu oluşturmaya çalışıyorlar. kötü olandan nasıl kaçınacağını bulmaya çalışıyorlar . gelecekte, kullanıcılar kendi şablonlarını yapabilir, hatta photoshop'ta görüntü tasarlayabilir ve bunları doğrudan içe aktarabilir. Mark ar 'ın yaratıcıları daha fazla pop-up sergi planlıyor ve bu küçük deneme çalışmalarından sonra, uygulamayı tek bir şehirde test etmeyi planlıyorlar. “bir şehir , lansmanı test edeceğimiz yer olacak denetlemeyi çözebilir miyiz insanları güvenli bir şekilde oynadıklarından emin olabilir miyiz. Google 'ın arcove platformu gps ve bilgisayar görüşünü kullanarak konumu saklar. biri sizinle sanatı paylaştığında, haritada küçük resim belirir. Bu yeri ziyaret ederseniz ve telefonunuzu küçük resimde gösterilen yere yönlendirirseniz, ne tür bir görüntü oluşturduklarını görürsünüz. Mark ar , bir binayı gerçek grafiti ile etiketleyen birine eşdeğer değildir. kullanıcılar birbirlerinin çalışmalarını engelleyemez veya gizleyemez. insanların dijital sanatı bu noktada araştırması gerekecek.

Resim 8. 3D Joe ve Max.

3D joe and max' adlı şirketlerinde joe hill ortak mirası sürdürmeye devam etmiştir. bu iki sanatçı 2011 yılında guinness dünya rekorunu kırmak için reebok crossfit ile birlikte 1160 m² alanda bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. bu eser dünyanın en büyük ve en uzun anamorfik eseri olarak tarihe geçmiştir. 3d sanatın çok önemli isimleri arasındadır. dev optik yanılsamalar oluşturma konusunda uzman sanatçıların, beklenmedik duvarları, yürüyüş yolları, tavanları, aniden çukurlardan çıkan efsanevi yaratıkları ve vahşi hayvanları zeminden yükselmektedir.

Dijital tasarımlar ve Anaformik 3d tasarımlarla, Grafitilerle, sokaklarda adeta göz retinasını zorlayan ve insanları hayrete düşüren olaganüstü görüntüleri illizyon teknikleriyle sunan sanatçılar yeni bir çağır açmışlardır. sokakların keşmekeşliğine yada sıradan düzenegine ters giderek yeni sanal dünyaların kapılarını aralamışlardır. göz kusurlarından yararlanıp insanları boyutlu bir görüntü anlayışına alıştırmaktadırlar. siber alem, bilgisayarın mühendislik kullanımı sanatsal üretimlerin dijital teknolojiyle kurgusal bir yapı oluşturmuş ve dikkat çekici dahiyane bir boyut kazandırmıştır.

3. Sonuç

Dijitalin sunduğu imkanların boyutları sokak sanatı grafiti ve op art için kaçınılmaz olmuş ve izleyenleri sanal alemin yeni görsel illizyonlarıyla büyülemiştir. dijital sanat uygulamaları, sanat eseri ile izleyici arasındaki mesafeyi tümüyle yok ederken sanal bir “şimdi ve buradalık” duygusu yaratır. dijital sanat, içine alma (immersion), vücut bulma (embodiment) ve etkileşim (interactivity) özellikleri ile izleyici farklı bir dünyaya, sanal bir gerçekliğe taşırken katılımcının tüm duyularını ve

bilişselliğini de etkiler. dijital sanatta sanat eserlerinin sınırsız sayıda yeniden üretilmesi matematiksel kolaylık sağlamıştır. Var olan eser üzerinde farklı bakış açılarıyla yeniden eserler inşa etmiştir. Çevre , değişimin mevcut kimlik ekseninde yer alırken var olan kimliğini de kentlerde yok etmeden gerçekleştirmelidir. kentler hemen her gün büyümekte ve değişmektedir. kentlerde ki kimlik kavramı, kıyaslamayı ve benzerlerinden farklı ve ayırt edici özellikleri ortaya koymayı ister.Sokakların kimliğine yön veren teknolojik gelişmeler ışığında çevre ve sanat ayrılmaz bir ikilidir. sanatın toplumu özgürleştirerek biçimlendirmede önemli işlevleri vardır. güncel sanat içinde yer alan dijital sanat ve 3 D ,ag uygulamaları her döneminde endüstrinin gelişimi ve capitalist ekonominin ışığında yenilenecek topluma yön veren önemli unsurlardan biri olarak yaşamına devam edecektir. dijital teknolojilerin imkan ve araçlarıyla yaratılan sanatsal ürünleri çağdaş hayatın vazgeçilmez ortamlarından biri haline getirmiştir.

Kaynakça

(*A brief history of graffiti*. (2013). <https://www.issuu.com>. (01.06.2020).

Kratochvilova, J. (2014). *Street art*. Univerzita J. E. Purkyne v Vsti Nad Labem. ISB 978-80-7414-651-0.

Josep, A. (2016, March 4). *Has Banksy been unmasked?*. www.dailymail.co.uk (7.06.2020).

Pashayeva, A. (2019). Sokak sanatı ve grafitinin sanatsal niteliği hakkında sanat eğitimcilerinin görüşleri, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü G.S.F Anabilim Dalı Resim-İş Eğitimi Yüksek Lisans Tezi

(viralart.vandalog.com). (01.06.2020).

(www.theartstory.org). (01.06.2020).

(<https://tr.wikipedia.org/wiki/Banksy>). (01.06.2020).

Resim kaynakça

Resim 1. (Marksurface.tumblr.com).

Resim 2. (Marksurface.tumblr.com).

Resim 3. (viralart.vandalog.com).

Resim 4. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-45832228>

Resim 5. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44627005>

Resim 6. <https://www.arttv.com.tr/videoart/diger/digital-graffiti>

Resim 7. <https://www.arttv.com.tr/videoart/diger/digital-graffiti>

Resim 8. <https://www.pinterest.cl/pin/506303183091372838/>

**YENİLİK YAYIM TEORİSİ KAPSAMINDA ÜNLÜLERİN YER ALDIĞI
REKLAMLARIN SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ: KADIN TÜKETİCİLER
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME****Öğr. Gör. Dr. Nur Çağlar Çetinkaya**

Çankırı Karatekin Üniversitesi

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6047-2718>**Özet**

Pazar bölümlendirmede en önemli ayırıştırma kriterlerinden olan cinsiyet ve bağlı olarak kadınlar; erkeklere göre farklı beyin yapısı, hormon, empati ve algılama yeteneğine sahip bireylerdir. Reklamlara yönelik tepkileri de erkeklere göre farklılık gösteren kadınlar, giderek artan ekonomik, sosyal ve işgücüne katılım güçleri ile işletmelerin üzerinde yoğunlaşmaları gereken bir hedef kitleyi oluşturmaktadırlar.

Pazarlama araçları içerisinde tüketicileri satın alma niyetine sürükleyen en önemli unsur olan reklam; kökeni Eski Mısır, Babil ve Roma dönemlerine kadar uzanan bir iletişim biçimidir. Literatürde; işletmelerin hedef kitleye kendini tanıtmaları olarak da ifade edilen reklama ait geliştirilmiş çeşitli stratejiler yer almaktadır. Araştırmada bu stratejilerden biri olan “ünlü kullanımı” Rogers tarafından geliştirilen Yenilik Yayım Teorisi kapsamında incelenmektedir. Reklamcılar tarafından gerek fiziksel özellikleri gerekse yaşam şekilleri ile dikkat çeken ünlüler ile reklamı yapılan ürün arasında bir bağ kurularak ürünün de benzer özelliklere sahip olduğu algısı yaratılmak istenmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı ünlülerin yer aldığı reklamların kadın tüketicilerin satın alma niyetlerine olan etkisinin incelenmesidir. Araştırmanın farklı demografik özelliklere sahip kadın tüketicilerin satın alma niyetlerinin Yenilik Yayım Teorisi kapsamında ünlü kullanım stratejisinin hangi boyutundan etkilendiği konusunda literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Ayrıca araştırmada kadın tüketicilerin demografik özellikleri ile ünlü kullanım stratejileri arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Araştırmada Çankırı ilinde ikamet eden ve kolayda örneklem yöntemi ile belirlenmiş 410 katılımcıdan elde edilen veriler incelenmiştir. Araştırmada ilk olarak reklam, ünlü ve ünlü kullanımı kavramları incelenmiş, ardından literatürde yer alan ünlü kullanım modelleri Yenilik Yayım Teorisi kapsamında kadın tüketicilerin satın alma niyetlerine etkileri analiz edilmiş, ünlülerin yer aldığı reklamların esas alındığı ünlü kullanım stratejilerini oluşturan boyutların kadın tüketicilerin satın alma niyetleri üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Satın alma niyeti, ünlü kullanımı, kadın tüketiciler**JEL Kodları:** M31, M37, M30**Abstract**

The most important segregation criteria in market segmentation are gender and depend on women are individuals with different brain structure, hormones, empathy and perception abilities compared to men. Women, whose responses to advertising

differ from men's, are increasingly becoming a target group for businesses with increasing economic, social and workforce participation forces.

Advertising, which is the most important element that drives consumers to purchase within marketing tools, is a form of communication whose origins date back to the ancient Egyptian, Babylonian and Roman periods. In the literature, there are various strategies developed for advertising, which are also expressed as self-promotion of businesses to the target group. In the study, one of these strategies, “celebrity use”, is analyzed within the scope of Innovation Extension Theory developed by Rogers. By establishing a link between celebrities who draw attention to both their physical characteristics and their lifestyle and the product being advertised, the perception that the product has similar characteristics is desired to be created.

The main purpose of this research is to examine the effect of celebrities on the purchasing intentions of female consumers. The aim of the research is to contribute to the literature on the dimension of the famous usage strategy of female consumers with different demographic features, within the scope of the model. In addition, the relationship between the demographic characteristics of female consumers and famous usage strategies were also examined in the research. In the research, the data obtained from 410 participants living in Çankırı province and determined by easy sampling method were examined. In the research, firstly, the concepts of advertisement, celebrity and celebrity usage were examined, then the effects of the famous usage models in the literature on the purchasing intentions of women consumers within the scope of Diffusion of Innovation Theory were analyzed, and the dimensions that make up the celebrity usage strategies based on the celebrities in which the celebrities are based on the purchasing intentions of female consumers has been found to have an effect.

Key Words: purchase intention, celebrity use, female consumers

JEL Codes: M31, M37, M30

Giriş

Tutundurma faaliyetlerinin en önemlisi olan reklam; işletmelerin hedef kitle ile olan iletişiminin en görülebilir şeklidir. Tüketicileri belirli bir ürün, marka ya da fikir hakkında bilgilendirmek, olumlu tutum yaratmak ya da var olan tutumlarını yönlendirmek amacıyla başvuru reklam; 1980’li yıllarda serbest piyasa ekonomisinin belirlenmesiyle hızlı gelişme gösteren bir süreç yaşamıştır. Bu süreç içerisinde reklamın ürün hakkında tüketicileri bilgilendirmeyi amaçlayan içeriklerine ek olarak, tüketicilere statü ve güç sağlama gibi konulara da odaklandığı görülmektedir.

Giderek artan rekabet koşulları içerisinde işletmelerin rakiplerine göre daha başarılı olabilmek adına farklılaştırıcı stratejiler izlediği görülmektedir. İkame edilebilirliğin giderek artması ile birlikte tüketicilerin ürün/markanın tercih edilmesinin kendilerine nesnel bir fayda sağlayacağına olan inançları daha da zorlaşmaktadır. Tüketicilere sunulan mal ve hizmetlerin belirli kişilik özellikleri taşıması gerekmektedir. Bu durumu ifade eden en etkili yöntem ise tüketicilere

sunulan mal/hizmetlerle özdeşleştirilmiş kişilik özelliklerinin örtüştüğü ünlü kullanımı stratejisidir. 2011 yılında yapılan bir araştırmaya göre Amerika'da reklamlarda ünlü kullanım oranının %50, Türkiye'de ise bu oranın %70 civarında olduğu görülmektedir (Durak, 2011). Doğru marka ile özdeşleşen ünlülerin yer aldığı reklamların satış gelirlerini artırdığı bu nedenle de reklamcıların reklamı tüketicilerin zihninde unutulmaz ve inandırıcı kılmak adına ünlüleri kullandıkları bilinmektedir. Erkeklere göre farklı algılama ve empati gibi özelliklere sahip olan kadınların reklamlara karşı tutumları da farklılık göstermektedir. Kadın tüketicilerin erkek tüketicilere göre reklama karşı daha duyarlı olmaları, konu hakkında birçok bilimsel çalışmanın yapılmasına neden olmuştur.

Bu araştırmanın temel amacı ünlülerin yer aldığı reklamların kadın tüketicilerin satın alma niyetlerine olan etkisinin incelenmesidir. Araştırmanın farklı demografik özelliklere sahip kadın tüketicilerin satın alma niyetlerinin model kapsamında ünlü kullanım stratejisinin hangi boyutundan etkilendiği konusunda literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Araştırmada Çankırı ilinde ikamet eden ve kolayda örneklem yöntemi ile belirlenmiş 410 katılımcıdan elde edilen veriler incelenmiştir. Araştırmada ilk olarak reklam, ünlü ve ünlü kullanımı kavramları incelenmiş, ardından literatürde yer alan ünlü kullanım modelleri Yenilik Yayım Teorisi kapsamında kadın tüketicilerin satın alma niyetlerine etkileri analiz edilmiş, ünlülerin yer aldığı reklamların esas alındığı ünlü kullanım stratejilerini oluşturan boyutların kadın tüketicilerin satın alma niyetleri üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Reklam Kavramı

Latince kökenli “clemere” fiilinden türetilmiş olan reklam; işletmelerin tüketicileri ürün hakkında bilgi sahibi yapmak ve ikna etmek amacıyla kitle iletişim araçları ile hedef kitlelere bilgi aktarımı sağlama sürecinde en yoğun başvurdukları tutundurma karması elemanıdır. Pazarlama ve reklam sözlüğünde yer alan tanıma göre reklam; “*belirli bir sponsor tarafından bedeli ödenmek suretiyle ürün ve hizmetlerin kişisel olmayan sunumu veya teşviğidir*” olarak tanımlanmaktadır (Rosenberg:1995). Amerikan Pazarlama Birliği'nce yapılan tanıma göre ise; herhangi bir malın, hizmetin veya fikrin belirli bir karşılık ödenerek ve karşılığın kim tarafından ödendiği belirli olmak suretiyle yapılan hedef kitleye sunulması işlemi olarak ifade edilmektedir (Bolen:1981). Tutundurma karması elemanları içerisinde yoğun olarak kullanılan reklam; genellikle kitle iletişim araçları ile yapılan bir tanıtım niteliğindedir. Tüketicilerin ihtiyaç duydukları ya da ilgilendikleri ürünler hakkında önemli bilgiler sunan reklam, tüketicileri satın alma davranışı gerçekleşmeden önemli ölçüde etkileyecek bir güce sahiptir (Parker&Kim:1997, Solak:2016). İhtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin ikameleri arasından en rasyonel olanının seçilmesi konusunda tüketicilere fayda sağlayan reklamlar, ürünün sahip olduğu özellikler ile rakiplerine göre ayırt edici unsurlar ve nasıl kullanılacağı hakkında aydınlatıcı bilgiler içermektedir.

Reklam; tüketicilerin mal, hizmet veya fikre karşı olumlu bir tutum edinmelerini sağlamak ve satın alma niyetine ikna etmek amacıyla başvurulan bir iletişim aracıdır (Erdil & Uzun: 2010). Kitle iletişim araçları kullanılarak uygulanan reklamların sıklığı hedef kitlenin nasıl etkileneceğini gösteren temel etmenlerden biridir. Bu nedenle reklamın yayınlanma sıklığı ile tüketiciler üzerindeki etkisi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu sayede işletmeler sıklıkla tekrar edilen reklamlar aracılığı ile tüketicilere iletmek istedikleri mesajların daha kolay hatırlanmasını sağlamaktadır.

Reklamların tüketiciler üzerinde mantığa dayanan yönü ve duygu faktörü ile etkileşim sağladığı görülmektedir. Mantığa dayanan yönü ile reklam; tüketicilerin en kısa yoldan, detaylı araştırma yapmadan ürün hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamak şeklinde yorumlanmakta, duygu faktörü ile etkileşim yönü ile reklam ise tüketicilerin ürüne ait özelliklerden farklı olarak duyguları ve hoşlanma güdüsü ile etkileşimin sağlandığını ifade etmektedir (Zambardino & Goodfellow:2007).

1.2. Reklamın Satın Alma Niyetine Etkisi

Bir davranışı önceden isteyerek planlama anlamına gelen niyet; tutum ve davranışa yönelik süreçte önemli bir basamağı oluşturmaktadır. Tüketicilerin mal veya hizmetleri satın almalarına yönelik algısal kabullenme düzeyi olarak tanımlanan satın alma niyeti, kişilerin mal veya hizmetleri satın alma eğilimleri olarak ifade edilmektedir. Satın alma niyetinin analizi; pazarlama uzmanlarına tüketicilerin hangi mal ve hizmetleri satın alacakları konusunda önceden bilgi vermektedir. Satın alma davranışının en önemli belirleyicisi olan niyetin birçok araştırmacı tarafından satın alma davranışı üzerinde doğrudan ve pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Juster:1966, Tobin:1959, Morwitz, Johnson & Schmittlein:1993).

Tüketicilerin herhangi bir mal veya hizmeti satın alma kararlarında bireysel, sosyal ve psikolojik faktörler kadar önemli role sahip olan pazarlama iletişimi araçları, belirlenen doğru mesaj ve kanallar, ilgi uyandıran yaratıcı içerikler ve doğru zamanlama ile tüketicilerin satın alma niyetini etkilemektedir. İçerdikleri kurgu, kullanılan renkler, müzik ve oyuncular ile her yaş grubundan tüketiciyi tüketime yönlendiren reklam, tüketicileri tüketmeye karar verdikleri ürünleri birçok yönden değerlendirme imkanı da sağlamaktadır (Çakmak, Fidan, Yurtsever: 2014, Baldauf vd.:2009).

1.3. Reklam Stratejileri

Tüketicilerin ürün hakkında ikna edilerek olumlu bir tutum edinmelerini sağlayan reklamlar oluşturulurken birtakım stratejilerden yararlanılmaktadır. Bu stratejiler; iletilmek istenilen mesajın hedef kitleye istenilen şekilde ulaşmasını sağlamak adına fayda sağlayan bir dizi yöntemler serisini ifade etmektedir. Doğrudan etkileme ya da bilgilendirme amaçlı etkileme yöntemleri ile başvurulan stratejiler; tanıklık, uzman kişi desteklemesi, ünlü kullanımı, hayattan örnekler, karşılaştırmalı reklam ve müzik kullanımı şeklinde geliştirilmiştir (Pelsmacker, Geuens, Bergh:2001). Tanıklık stratejisi; ürünü kullanan tüketiciler tarafından ürünün kalitesi

ve özellikleri hakkındaki görüşlerin belirtilmesini içeren bir stratejidir. Uzman kişi stratejisi ise; alanında uzman kişilerce ürüne yönelik görüşlerin belirtildiği ve teknik olarak özelliklerin değerlendirildiği reklam stratejisidir. Günlük hayattan kesitler alınarak hazırlanan ve tanıklık stratejisi ile oldukça benzerlik gösteren hayattan örnekler stratejisi, tüketicilere reklama konu olan ürünün kullanımı halinde tüketiciye sağladığı kolaylıklar hakkında bilgilendirme amaçlıdır. Reklama konu olan ürünün ikameleri ile karşılaştırılarak değerlendirildiği karşılaştırmalı reklam stratejisi ve akılda kalıcı müzikler ile tüketicilerin hafızasında yer edinmeyi amaçlayan müzik kullanımı stratejileri de diğer reklam stratejileri olarak ifade edilmektedir (İplikçi:2015). Ayrıca tüketicilerin aşına oldukları, beğendikleri ve takip ettikleri ünlü karakterlerin kullanıldığı reklam stratejisi türü olan ünlü kullanımı stratejisi ise reklam stratejileri arasında en yoğun kullanılan strateji türüdür.

1.4. Ünlü Kullanımı Stratejisi

Türk Dil Kurumu sözlüğünde ünlü kavramı “ün salmış, tanınmış, meşhur, şöhretli, şanlı, namılı, namdar” olarak tanımlanmaktadır (TDK:2020). Bir diğer tanıma göre ünlü; herkes tarafından kolaylıkla tanınan, çekici ya da güvenilir bulunan kişiler olarak ifade edilmektedir (Gupta, Kishore, Verma:2015). Reklam stratejilerinden ünlü kullanımı stratejisi; kamuoyu tarafından kolaylıkla tanınan ünlünün tanınmışlığının reklamda yer alan ürün adına kullanıldığı bir reklam stratejisi türüdür. Bu stratejide yer alan ünlü kişi; belirli bir izleyici kitlesine sahip, meslekleri ve özel hayatları ile sıklıkla gündemde yer edinmiş popüler kişilerdir. Türkiye’de markaların büyük bir çoğunluğunun televizyon reklamlarında ünlü kişilere yer verdiği, bu sayede de tüketicileri etkileyerek mal ve hizmetlerine olan talebi artırmaya çalıştıkları görülmektedir (Karafakioğlu:1988). Birbirleri ile rekabet halinde olan işletmelerin reklamlarında hedef kitle tarafından kolaylıkla tanınan ünlüleri kullanması, ürünlerine olan ilgiyi artırmakta ve ürün tanınırlığını kolaylaştırmaktadır.

Reklamda ünlü kullanımının etkileri literatürde farklı modeller ile tanımlanmaktadır. (McCracken:1989, Mittelstaedt vd.:2000, Hung vd.:2011, Racula:2012, Carrilant vd.:2013, Hung:2014). Ünlülere ait kişisel özelliklerin ürüne aktarımı ile sağlanan ünlü kullanım stratejisinde başarının sağlanabilmesi için ürünün ve ünlünün örtüşür nitelikte olması gerekmektedir. Literatürde ünlü-ürün uyumu olarak da adlandırılan bu eşleşme literatürde “uyum modeli” olarak yer almakta, ünlü ve ürüne ait imajlar arasında bir uyumun olması gerektiğini ifade etmektedir (Till ve Busler:2000). Ünlü uyum modeli; ünlü kişilerin pazarlama iletişimde kullanılmasının etkilerinin ürün adı, sembol, resim, sağladığı faydalar ve ürün özelliklerini içeren marka ile ünlünün imajı arasında algılanan uyuma bağlı olduğunu ifade etmektedir (Kamins:1990). Ünlülerin seçimi, her ünlünün herhangi bir ürün kategorisindeki her markanın etkili bir şekilde reklamını yapamayacağı varsayımına dayanmaktadır.

Literatürde yer alan ünlü kullanımı ile ilgili çalışmalar incelendiğinde Ohanian (1991), Johansson ve Sparredal (2002) tarafından geliştirilen “Kaynak Güvenilirliği Modeli” reklamda kullanılacak olan ünlünün seçiminde söz konusu kişinin izleyici

nezdindeki doğruluğu ve uzmanlığından kaynaklanan bir güvenin varlığından söz edilmektedir. Ericson ve Hakansson (2005) ve Clow vd. (2006) tarafından geliştirilen “Kaynak Çekiciliği Modeli”nde ise reklamda yer alan ünlünün çekiciliği benzerlik, yakınlık ve beğeni ile ilişkilendirilmiştir. McCracken (1989), Till (2001) ve Doss (2011) tarafından geliştirilen “Anlam Transferi Modeli” ile reklamda kullanılacak olan ünlünün temsil ettiği ürün ile anılması ve bu ilişkide bir aracı olduğu vurgulanmaktadır. Forkan (1980) ve Kamins (1990) tarafından geliştirilen “Ünlü-Ürün Uyumu Hipotezi” ile ünlü ve ürüne ait özellikler arasındaki benzerlik ve uyumun reklam mesajının iletiminde önemli olduğu vurgulanmaktadır. Shimp (2003), Bergstorm ve Skarfstad (2004) tarafından geliştirilen “TEARS Modeli”nde ise reklamda yer alan ünlü seçiminde inanılabilirlik ve çekiciliğin etkin olduğu belirtilmiştir.

Reklamda yer alan ünlünün hedef kitle açısından güvenilir olması reklamın başarısı açısından oldukça önemlidir. Kaynak güvenilirliği modeli olarak da literatürde tanımlanan model; ürünü tanıtan kişiye duyulan güvenin ve inanılabilirliğin tüketicilerin ürüne yönelik tutumunu doğrudan etkilediğini belirtmektedir. Sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmalar modelin güvenilirlik ve uzmanlık olmak üzere iki temel ögeye dayandığını göstermektedir (Hovland & Weiss:1951). Hedef kitleye iletilmek istenilen mesaj, ünlünün güvenilirlik ve inanılabilirliğine bağlı olarak mesajın etkinliğini sağlamaktadır. Reklamda yer alan ünlünün güvenilir olması durumunda tüketicilerin bir reklam mesajına ikna olup kabul edeceği ve satın alma davranışına geçeceği varsayılmaktadır (Karasiewicz & Kowalczyk, 2014).

Kişiye ait fiziksel özelliklerin bir başkası tarafından algılanan izlenim olarak tanımlandığı çekicilik; reklamda ünlü kullanımı stratejisinde dikkat edilmesi gereken bir diğer faktördür. Yalnızca fiziksel çekiciliği değil, zihinsel çekicilik, yaşam tarzı ve sanatsal yetenekleri de kapsayan çekicilik olgusu, tüketicileri satın almaya yönlendirmektedir. Ünlü kullanım stratejileri arasında yer alan ünlü çekiciliği; sosyal psikolojiden türetilen teorilere dayanmaktadır (McGuire:1985).

1.5. Yenilik Yayım Teorisi

Rogers (1983) tarafından geliştirilen Yenilik Yayım Teorisi, ortaya çıkan herhangi bir yeniliğe karşı adaptasyon sürecinde bilgi edinme ve belirsizlikleri yok etmeyi amaçlayan bir teoridir. Bu teoride söz konusu yenilik herhangi bir fikir, nesne ya da uygulama olabilmektedir. Teoride yer alan “yayıma” kavramı ise mevcut bir yeniliğin belirli kanallar vasıtası ile zaman içerisinde alıcılara iletimini ifade etmektedir.

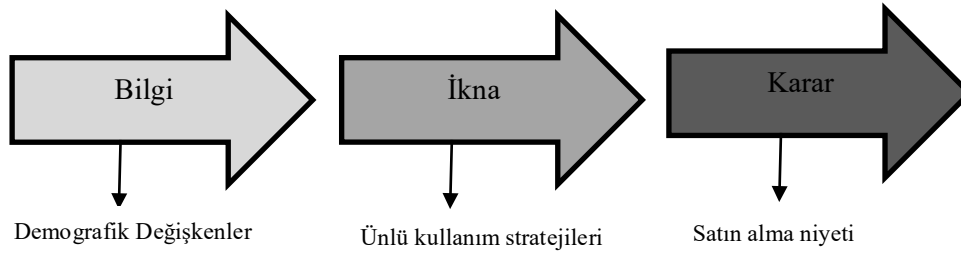
Bilginin iletimi ve algılanması ile başlayıp, uyum sağlama ya da uyum sağlamama ile sonuçlanan yenileşme sürecinde bilgi arama ve bilgiyi işleme esas alınmaktadır. Yenilik ve getirileri hakkında bilgi sahibi olan bireyler için yenilik hakkındaki mesajlar iletişim kanalları aracılığı ile aktarılmaktadır. Söz konusu iletişim kanalları kişilerarası olabileceği gibi geleneksel iletişim kanalları ile de sağlanmaktadır. Yenilik Yayım Teorisi kapsamında karar verme birimine ait özellikleri içeren bilgi faktörü; sosyoekonomik özellikler, demografik değişkenler ve iletişim davranışlarından oluşmaktadır.

Araştırmada modelde yer alan yenilik kavramı; reklam ile tanıtımı yapılmak istenilen ürünü ifade etmektedir. Bu doğrultuda teori kapsamında tüketicilere ait demografik değişkenlerden yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek ve gelir incelenmiştir. Araştırmada iletişim kanalı olarak reklamın farklı demografik özelliklere sahip kadın tüketicilerin satın alma niyetlerine olan etkisi ikna olarak tanımlanan ünlü kullanım stratejisinden faydalanarak incelenmiştir. Yenilik Yayım Teorisi'nde yer alan "ikna" değişkeni, araştırmada mesajların iletilmesini sağlayan iletişim araçlarından reklamın ünlü kullanımı stratejisi ile tüketiciler üzerinde yarattığı etkiyi ifade etmektedir. Bu amaçla araştırmanın modelinde ünlü kullanımı stratejisi değişkenine ait ünlü-ürün uyumu, ünlü güvenilirliği ve ünlü çekiciliği alt boyutları kullanılmıştır.

2. Uygulama

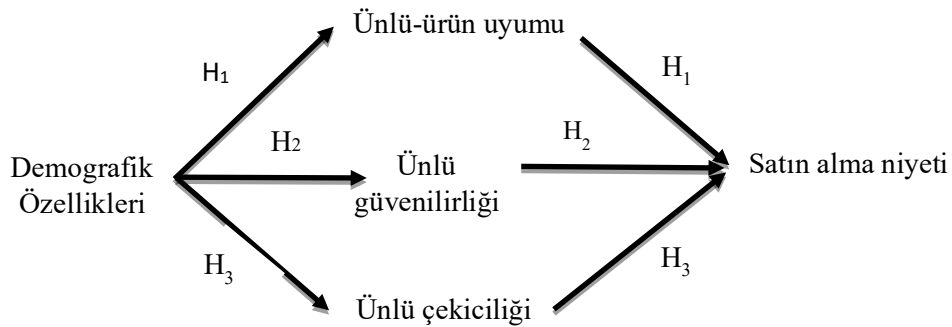
2.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezi

Araştırmada kullanılan model; literatürde yer alan Yenilik Yayım Teorisi kapsamında ve orijinal ölçeklerden (Alsmadi:2006, Ha ve Lam:2017) yararlanılarak geliştirilmiştir.

Şekil 1. Yenilik Yayım Teorisi Kapsamında Araştırmanın Modeli

Şekil 1'de yer alan araştırma modelinde tüketicilere ait demografik değişkenler bilgi değişkenini, ünlü kullanım stratejilerinden uyum, güvenilirlik ve çekicilik boyutları ikna değişkenini, satın alma niyeti ise karar değişkenini oluşturmaktadır. Daha da detaylandırılmış ve araştırmanın hipotezlerini içerir haliyle araştırma Şekil 2'deki model kapsamında incelenmiştir.

Şekil 2. Araştırmanın Hipotezleri

Yenilik Yayım Teorisi kapsamında geliştirilen çalışmaya ait hipotezler:

H₁: Kadın tüketicilerin demografik özellikleri, reklamlarda izledikleri ünlü-ürün uyumu ve satın alma niyetleri arasında ilişki vardır.

H₂: Kadın tüketicilerin demografik özellikleri, reklamlarda izledikleri ünlü güvenilirliği ve satın alma niyetleri arasında ilişki vardır.

H₃: Kadın tüketicilerin demografik özellikleri, reklamlarda izledikleri ünlü çekiciliği ve satın alma niyetleri arasında ilişki vardır.
şeklinde sıralanmaktadır.

2.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı; ünlülerin yer aldığı reklamları içeren ünlü kullanım stratejisinin kadın tüketicilerin satın alma niyetleri üzerindeki etkilerinin belirli bir model kapsamında incelenmesidir.

Beyinlerinin yerleşim planından salgıladıkları hormonlara kadar erkeklere göre farklılık gösteren kadınlar daha detaycı ve duyarlıdır. Yaratıcı, sözel becerilerde daha iyi, sosyal algılamada kişi odaklı olan kadınlar anlamak ve anlaşılacak isteyen canlılardır. Kadın tüketicileri müşteri olarak kazanmak amacı güden işletmelerin öncelikle onları anlamaları, onların değerlerine önem vermeleri ve onlara kendilerini özel ve ayrıcalıklı hissettirmeleri gerekmektedir (Şeker, 2016). Yapılan bir araştırmaya göre kadınların sözel, ürün ile uyumlu ve karmaşık içerikli reklamlardan etkilenecek satın alma niyeti gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır (Putrevu, Tan, Lord:2004).

Literatürde ünlülerin yer aldığı reklamların tüketiciler üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalara rastlanmaktadır. Ancak ünlülerin yer aldığı reklamların yalnızca kadın tüketicilerin demografik özelliklerine göre satın alma niyetlerine olan etkisinin belirli bir model kapsamında inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle araştırmanın literatüre bir katkı sağlaması beklenmektedir.

2.3. Veri ve Yöntem

Anket yönteminin kullanıldığı çalışmanın evrenini kadın tüketiciler oluşturmaktadır. Anket çalışmaları için gerekli olan örneklem sayısının belirlenmesinde kullanılan %95 önem düzeyinde %5 hata payı ile yeterli düzey 384 olarak belirlenmiştir (Yazıcıoğlu & Erdorğan:2014). Çalışmada örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde zaman ve maliyet sınırlamaları nedeniyle kolayda örnekleme yöntemi seçilmiş, Çankırı ilinde yaşayan 410 kadın tüketiciye uygulanan anket sonuçları değerlendirilmeye alınmıştır.

Çalışmada katılımcılara uygulanan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kadın tüketicilere ait demografik özellikleri belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise reklamlarda ünlü kullanım stratejisinin etkilerini belirlemek amacıyla, ünlü-ürün uyumu, ünlü çekiciliği, ünlü güvenilirliği ve satın alma niyetini ölçmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Ünlü kullanım stratejisi, modelde “ikna” olarak tanımlanan ünlü-ürün uyumu, ünlü çekiciliği ve ünlü güvenilirliği alt boyutlarından oluşmaktadır. Bu doğrultuda katılımcılara tamamı

orijinal ölçeklerden uyarlanmış (Nguyen & Nguyen:2016, Davis:1989), ünlü-ürün uyumu alt boyutunu ölçmek amacıyla 4 soru, ünlü çekiciliğini ölçmek amacıyla 5 soru, ünlü güvenilirliğini ölçmek amacıyla 4 soru ve satın alma niyetini ölçmek amacıyla 4 soru olmak üzere toplam 17 soru Likert ölçeği ile “1- kesinlikle katılmıyorum, 2- katılmıyorum, 3- kararsızım, 4- katılıyorum, 5- kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevaplanmak üzere yöneltilmiştir. Çalışmada elde edilen veriler SPSS 20 paket programı ile analiz edilmiştir.

2.4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmanın kapsamı zaman ve maddi sınırlılıklar nedeniyle Çankırı ilinde ikamet eden kadın tüketicilerden oluşmaktadır. Araştırmadan elde edilen bulguların genelleştirilebilmesi için farklı bölgelerde ve şehirlerde daha büyük örneklemi içeren kapsamlı araştırmaların yapılması gerekmektedir.

2.5. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla katılımcıların yaşları, medeni durumları, eğitim durumları, meslekleri, gelirleri ve kullandıkları kitle iletişim araçlarını ölçmeye yönelik sorular sorulmuştur. Katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde %18,3'ünün 20 yaş ve altında, %41,5'inin 21-30 yaş aralığında, %25,6'sının 31-40 yaş aralığında, %13,4'ünün 41-50 yaş aralığında ve %1,2'sinin 51-60 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde %43,9'unun evli, %56,1'inin ise bekar kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Eğitim durumlarına göre katılımcılar incelendiğinde %2,4 oranında ilköğretim, %15,9 oranında lise, %26,8 oranında önlisans, %39 oranında lisans ve %15,9 oranında lisansüstü mezunu oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların meslek dağılımları incelendiğinde %35,4'ünün öğrenci, %25,6'sının kamu çalışanı, %12,2'sinin özel sektör çalışanı, %7,3'ünün serbest meslek sahibi, %2,4'ünün emekli ve %17,1'inin çalışmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kadın katılımcıların gelir dağılımları incelendiğinde %45,1'inin 0-1000 TL aralığında, %7,3'ünün 1001-2000 TL aralığında, %12,2'sinin 2001-3000 TL aralığında, %7,3'ünün 3001-4000 TL aralığında, %9,7'sinin 4001-5000 TL aralığında ve %18,4'ünün ise 5001 TL ve üzerinde gelire sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların kullandıkları kitle iletişim aracı dağılımı incelendiğinde ise %9,8'inin TV, %90,2'sinin ise internet kullandığı sonucuna ulaşılmıştır.

2.6. Uygulama

Araştırmada ölçümün güvenilirliğini ölçmek amacıyla Cronbach's Alpha değerleri incelenmiştir. Alpha değeri 0 ile 1 arasında değişmekte olup, 1'e yaklaştıkça ölçeğin güvenilirliğinin yükseldiğini ifade etmektedir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere Ait Güvenilirlik Analizi

Değişkenler	Soru Sayısı	Cronbach's Alpha
Ünlü Çekiciliği (ÜÇ)	5	0,877
Ünlü Güvenilirliği (ÜG)	4	0,895
Ünlü-Ürün Uyumu (ÜÜU)	4	0,878
Satınalma Niyeti (SAN)	4	0,947
Tüm Ölçek	17	0,930

Tablo 1’de araştırmada kullanılan değişkenlere ait güvenilirlik katsayıları incelendiğinde değişkenlerin güvenilirlik katsayılarının 0,70 değerinin oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Ayrıca tüm ölçeğe ait güvenilirlik katsayısının da oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğu söylenilebilir. Araştırmada ayrıca ölçeklere ait madde analizi sonuçları da incelenmiş, her bir maddenin diğer maddeler ile olan ilişkisinin 0,30’un altında olmadığı gözlemlenmiş bu nedenle ölçekten çıkartılması gereken bir maddenin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ölçekte kullanılan 17 değişkene ait madde toplam korelasyon değerleri de incelenmiş ve maddeler arasında tutarlılık olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada ölçeklerde yer alan değişkenlerin katılımcılar tarafından nasıl anlaşıldığının ölçülebilmesi açısından faktör analizi uygulanmıştır.

Tablo 2. Faktör Analizi Sonuçları

Faktör Yükleri	1	2	3	4
ÜÜU3	0,823			
ÜÜU1	0,796			
ÜÜU4	0,795			
ÜÜU2	0,762			
ÜÇ3		0,829		
ÜÇ1		0,802		
ÜÇ2		0,730		
ÜÇ4		0,628		
ÜÇ5		0,570		
ÜG3			0,895	
ÜG4			0,870	
ÜG2			0,661	
ÜG1			0,634	
SAN2				0,843
SAN3				0,832
SAN1				0,776
SAN4				0,448
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)				0,860
Barlett Küresellik Testi				5646,618

Tablo 2’de araştırmaya ait faktör analizi incelendiğinde araştırmada incelenen değişkenlere ait alt boyutları oluşturan soru gruplarının araştırmaya uygun olarak dağılım gösterdikleri görülmektedir. Araştırmada yer alan 17 soruluk ölçeğin 4 boyut altında toplandığı ve söz konusu 4 faktörün toplam varyansın %73,618’ini açıkladığı belirlenmiştir.

Araştırmada ikiden fazla değişken arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla çoklu korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analizin amacı araştırmada yer alan her bir ikili değişken arasındaki ilişkilerin yönünü ve derecesini belirlemektir.

Tablo 3. Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları (yaş-ünlü çekiciliği-satınalma niyeti)

Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları				
Correlations				
		yaş	ünlü çekiciliği	satınalma niyeti
yaş	Pearson Correlation	1	0,025	0,060
	Sig. (2-tailed)		0,612	0,225
	N	410	410	410
ünlü çekiciliği	Pearson Correlation	0,250	1	0,570
	Sig. (2-tailed)	0,612		0,000
	N	410	410	410
satınalma niyeti	Pearson Correlation	0,060	0,570	1
	Sig. (2-tailed)	0,225	0,000	
	N	410	410	410

Araştırmada kadınlara ait demografik özelliklerden yaş, ünlü çekiciliği modeli ve satınalma niyeti arasındaki ilişkiler çoklu korelasyon analizi ile araştırılmıştır. Analiz sonucu elde edilen bulgulara göre kadın tüketicilerin yaşı ve ünlü çekiciliği modeli ile kadın tüketicilerin yaşı ve satınalma niyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p=0,612$, $p=0,225$). Ancak ünlü çekiciliği modeli ve satınalma niyeti arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı söz konusudur ($r_{410}=0,570$, $p<0,001$).

Tablo 4. Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları (medeni durum-ünlü çekiciliği-satınalma niyeti)

Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları				
Correlations				
		medeni durum	ünlü çekiciliği	satınalma niyeti
medeni durum	Pearson Correlation	1	-0,173	-0,240
	Sig. (2-tailed)		0,000	0,000
	N	410	410	410
ünlü çekiciliği	Pearson Correlation	-0,173	1	0,570
	Sig. (2-tailed)	0,000		0,000
	N	410	410	410
satınalma niyeti	Pearson Correlation	-0,240	0,570	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	
	N	410	410	410

Tablo 4'te kadın tüketicilerin medeni durumları, ünlü çekiciliği modeli ve satınalma niyeti arasındaki ilişkiler incelendiğinde, medeni durum ve ünlü çekiciliği modelinin negatif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir ($r_{410} = -0,173$, $p < 0,001$). Aynı zamanda medeni durum ve satınalma niyeti arasındaki ilişkinin de negatif yönlü ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($r_{410} = -0,240$, $p < 0,001$). Ayrıca ünlü çekiciliği modeli ile satınalma niyeti arasındaki ilişkinin de pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir ($r_{410} = 0,570$, $p < 0,001$).

Tablo 5. Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları (eğitim durumu- ünlü çekiciliği- satınalma niyeti)

Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları				
Correlations				
		eğitim durumu	ünlü çekiciliği	satınalma niyeti
eğitim durumu	Pearson Correlation	1	0,282	0,018
	Sig. (2-tailed)		0,000	0,710
	N	410	410	410
ünlü çekiciliği	Pearson Correlation	0,282	1	0,570
	Sig. (2-tailed)	0,000		0,000
	N	410	410	410
satınalma niyeti	Pearson Correlation	0,018	0,570	1
	Sig. (2-tailed)	0,710	0,000	
	N	410	410	410

Tablo 5'te kadın tüketicilerin eğitim durumları ve ünlü çekiciliği modeli arasındaki ilişkinin pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir ($r_{410} = 0,282$, $p < 0,001$). Aynı zamanda eğitim durumu ve satınalma niyeti arasındaki ilişkinin olmadığı, ünlü çekiciliği modeli ve satınalma niyeti arasındaki ilişkinin de pozitif yönlü ve anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0,001$, $p < 0,001$).

Tablo 6. Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları (meslek- ünlü çekiciliği- satınalma niyeti)

Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları				
Correlations				
		meslek	ünlü çekiciliği	satınalma niyeti
meslek	Pearson Correlation	1	0,082	0,028
	Sig. (2-tailed)		0,098	0,566
	N	410	410	410
ünlü çekiciliği	Pearson Correlation	0,082	1	0,570
	Sig. (2-tailed)	0,098		0,000
	N	410	410	410
satınalma niyeti	Pearson Correlation	0,028	0,570	1
	Sig. (2-tailed)	0,566	0,000	
	N	410	410	410

Tablo 6'da kadın tüketicilere ait demografik değişkenlerden meslek değişkeni, ünlü çekiciliği modeli ve satınalma niyeti değişkenlerinin birbirleri ile ilişkileri incelenmiştir. Tabloda meslek değişkeni ile ünlü çekiciliği arasında bir ilişkinin

olmadığı görülmektedir ($r_{410}=0,082$, $p>0,001$). Benzer şekilde meslek değişkeni ile satınalma niyeti arasında da bir ilişkinin bulunmadığı belirlenirken, ünlü çekiciliği modeli ve satınalma niyeti arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları (gelir- ünlü çekiciliği-satınalma niyeti)

Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları				
Correlations				
		gelir	ünlü çekiciliği	satınalma niyeti
gelir	Pearson Correlation	1	0,336	0,287
	Sig. (2-tailed)		0,000	0,000
	N	410	410	410
ünlü çekiciliği	Pearson Correlation	0,336	1	0,570
	Sig. (2-tailed)	0,000		0,000
	N	410	410	410
satınalma niyeti	Pearson Correlation	0,287	0,570	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	
	N	410	410	410

Tablo 7’de gelir değişkeni, ünlü çekiciliği ve satınalma niyeti arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre gelir ve ünlü çekiciliği modeli arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r_{410}=0,336$, $p<0,001$). Aynı zamanda gelir değişkeni ile satınalma niyeti arasında da pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r_{410}=0,287$, $p<0,001$).

Tablo 8. Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları (demografik değişkenler-ünlü güvenilirliği/ünlü-ürün uyumu-satınalma niyeti)

	yaş		medeni durum		eğitim durumu		meslek		gelir		
	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	
ünlü güvenilirliği	0,107	0,031	-0,300	0,000	0,218	0,000	0,055	0,264	0,456	0,000	
ünlü-ürün uyumu	-	0,146	0,003	-0,123	0,013	0,256	0,000	-0,153	0,002	0,184	0,000

Tablo 8’de demografik değişkenler ve ünlü güvenilirliği modeli ile demografik değişkenler ve ünlü-ürün uyumu modeli arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre ünlü güvenilirliği modeli ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Benzer şekilde ünlü güvenilirliği modeli ile meslek değişkeni arasında da anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak kadın tüketicilere ait demografik değişkenlerden eğitim durumu ve gelir ile ünlü güvenilirliği modeli arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilirken, medeni durum değişkeni ile ünlü güvenilirliği modeli arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Ünlü-ürün uyumu modeli ile kadın tüketicilere ait demografik değişkenler incelendiğinde ise ünlü-ürün uyumu modeli ile yaş, medeni durum ve meslek arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak demografik

değişkenlerden eğitim durumu ve gelirin ünlü-ürün uyumu modeli ile anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 9. Ünlü Kullanım Stratejileri ve Satınalma Niyeti Arasındaki Çoklu Korelasyon Analizi

Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları					
Correlations					
		ünlü çekiciliği	ünlü güvenilirliği	ünlü-ürün uyumu	satınalma niyeti
ünlü çekiciliği	Pearson Correlation	1	0,605	0,614	0,570
	Sig. (2-tailed)		0,000	0,000	0,000
	N	410	410	410	410
ünlü güvenilirliği	Pearson Correlation	0,605	1	0,500	0,630
	Sig. (2-tailed)	0,000		0,000	0,000
	N	410	410	410	410
ünlü-ürün uyumu	Pearson Correlation	0,614	0,500	1	0,453
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000		0,000
	N	410	410	410	410
satınalma niyeti	Pearson Correlation	0,570	0,630	0,453	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,000	
	N	410	410	410	410

Araştırmada ünlü kullanım stratejilerini oluşturan ünlü çekiciliği, ünlü güvenilirliği, ünlü-ürün uyumu modelleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda ünlü kullanım stratejilerinin satınalma niyeti ile arasında da anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

3. Sonuç ve Öneriler

Geçmişten bugüne kadar sahip olduğu tutum ve davranışları beğendiği ve örnek aldığı kişilere benzetme arzusu içinde olan insanoğlu, pazarlama iletişimi araçlarından reklamda reklamı yapılan ürün kadar, reklamda yer alan ünlülerden de etkilenmektedir. Reklamlarda yer alan ünlülerin güvenilirliği, ve çekiciliği gibi bir takım özelliklerinden etkilenerek satınalma faaliyetleri şekillenen tüketiciler için reklamda yer alacak olan ünlünün ürünün marka değeri ile uyumlu olması gerekmektedir.

Literatür incelendiğinde ünlüyü beğenme, ünlüyle olan benzerlik, ünlü tanınırlığı gibi konuların satınalma niyeti ile ilişkilendirildiği ancak ünlü kullanım stratejilerinin demografik değişkenler çerçevesinde satınalma niyetini nasıl etkilediği kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir. Bu nedenle araştırmada reklamlarda yer alan ünlülerin ünlü kullanım stratejilerinden ünlü güvenilirliği, ünlü çekiciliği ve ünlü uyum modellerinin demografik değişkenler üzerinden satınalma niyetini nasıl etkilediği incelenmiştir.

Son dönemlerde yaşanan önemli gelişmeler sonucunda kadınlar üreten ve tüketen toplumun oldukça önemli bir parçası haline gelmiştir. Yalnızca kendi kişisel satınalma kararlarını değil, tüm ailenin satınalma kararlarında egemen olan kadınlar erkeklere göre daha fazla ve daha sıklıkla tüketime zaman ayırmaktadır. Araştırmada

bu nedenle yalnızca kadın tüketiciler yer almış- ve kadın tüketicilerin ünlülerin yer aldığı reklamlara yönelik satınalma niyetleri incelenmiştir.

Çankırı ilinde ikamet eden ve kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiş 410 kadın tüketiciye anket uygulanan çalışmada, Yenilik Yayım Teorisi kapsamında tüketicilere ait demografik özellikler bilgi değişkenini, kadın tüketicileri satınalmaya yönlendiren ünlü kullanım stratejileri ikna değişkenini ve satınalma niyeti de karar değişkenini oluşturmaktadır.

	Yaş	Meslek	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Gelir
Ünlü Çekiciliği	x	x	✓	✓	✓
Ünlü Güvenilirliği	x	x	✓	✓	✓
Ünlü-ürün Uyumu	x	x	x	✓	✓

Ünlü çekiciliği modelinin kadın tüketicilerin demografik özellikleri ile ilişkisi analizinde kadın tüketicilerin yaş ve meslekleri ile ünlü çekiciliği modelinin ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Hemen her yaştan kadın izlediği ünlüyü çekici bulabilmektedir. Ünlü çekiciliği modeli söz konusu reklamın ve ürünün unutulmamasını sağlayarak, ürüne yönelik satın alma niyetini doğrudan etkilemektedir. Reklamda yer alan ünlü izleyiciyi etkilediği ölçüde satınalma niyetine etki edecektir. Genellikle fiziksel çekicilik olarak nitelendirilen, tüketicileri cezbederek satınalma arzu uyandıracak şekilde reklam içeriği oluşturma konusunda yoğun olarak başvuru alan çekicilik, kadınların doğuştan sahip oldukları östrojen hormonu ile de ilişkilidir. Bu nedenle kadın tüketicilerin yaşları ve ünlü çekiciliği modeli arasında bir ilişkinin olmaması olası bir durumu ifade etmektedir. Benzer şekilde kadın tüketicilerin herhangi bir meslek grubuna dahil olup olmaması ile reklamda yer alan ünlüyü çekici bulup bulmaması arasında da bir ilişki bulunamamış, bu durum her gruptan kadının izlediği ünlüyü çekici bulmasının beğeni güdüsü ile ilişkili olduğu sonucuna bağlanmıştır. Ayrıca araştırmada kadın tüketicilerin medeni durumları ile ünlü çekiciliği modeli arasında bir ilişkinin varlığı ünlü çekiciliği modelinde fiziksel çekicilik ile ilişkilendirilmiştir. Benzer şekilde kadın tüketicilerin gelir değişkenleri ile ünlü çekiciliği modeli arasındaki ilişki söz konusu ürünün fiyatı ile ilişkilendirilerek gelir arttıkça reklamı yapılan ürünün ünlüden etkilenme ihtimali ile satınalınabilirliğinin artması yönünde açıklanmaktadır. Artan gelire bağlı olarak daha fazla tüketim yapan kadınların reklam ve reklamda yer alan ünlülerin çekiciliğinden etkilendikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Ünlü güvenilirliği modeli ile kadın tüketicilerin demografik özellikleri ilişkilendirildiğinde güven duygusunun yaş ile bir ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dürüstlük ve itimat kavramının hemen her yaştan kadın için benzeri anlam taşımasından hareketle bu durumun analizden beklendiği gibi sonuçlandığı görülmektedir. Aynı durum meslek değişkeni için de söz konusudur. Herhangi bir meslek grubuna dahil olmaksızın hemen her kadın için güven duygusu aynıdır ve meslek ile güven arasında bir ilişki bulunmaması araştırmadan beklendiği gibi

sonuçlanmıştır. Medeni durum değişkeni ile ünlü güvenilirliği modeli arasındaki ilişkinin varlığı kişilerin sorumlulukları ile ilgilidir. Daha fazla kendisi için alışveriş yapan bekar kadın tüketicilerin ünlülerin yer aldığı reklamlardan etkilenerek satınalma niyetine yönelmesi daha muhtemeldir. Evli kadın tüketicilere göre daha plansız alışveriş yapan bekar kadın tüketiciler itimat ettikleri ünlülerden kolaylıkla etkilenmektedir. Tüketicilerin eğitim durumları arttıkça söz konusu reklama ve reklamda yer alan ünlüye güvenmeleri zorlaşmaktadır. Bu durum eğitim durumu değişkeni ile ünlü güvenilirliği modeli arasındaki ilişkinin varlığını ifade etmektedir. Benzer şekilde geliri arttıkça reklamda yer alan ünlüye duyulan güven duygusu da değişecektir. Gelir arttıkça tüketiciler reklamda yer alan ünlüye güvenerek satınalma yerine deneme-yanılma yöntemi ile satınalma niyetine yönelecektir. Bu durum gelir ile ünlü güvenilirliği modeli arasındaki ilişkinin varlığını ifade etmektedir.

Ünlü-ürün uyumu modeli ile kadın tüketicilerin demografik özellikleri arasındaki ilişki incelendiğinde ise hemen her yaşta kadın tüketicinin reklamda yer alan ünlü ile ürün arasındaki uyumun satın alma niyetini etkilediği görülmektedir. Söz konusu ürün ile ünlü arasındaki uyumu ilişkilendirebilmek için yaş, medeni durum ve meslek değişkenlerinin bir önem taşımadığı görülmektedir. Eğitim durumu ve gelirin ünlü-ürün uyumu arasındaki ilişkinin varlığı, kişilerin eğitim durumu arttıkça ürün ile ünlü arasında daha farklı ilişki kurabileceğini ve gelir değişkeni ile söz konusu ürünün daha kolay tanınarak ünlü ile daha kolay ilişkilendirilebileceğini ifade etmektedir.

Teknolojinin ilerlemesi ile her alanda daha fazla karşılaşılan reklamlar tüketicileri satınalma niyetine kolaylıkla yönlendiren bütünleşik pazarlama iletişimi araçlarındandır. Önceki kuşakların yalnızca televizyon ve gazetede karşılaştığı reklamlar genç kuşakların daha yoğun internet kullanması ile internet siteleri ve sosyal medyada da yer almaya başlamıştır. Reklam şirketleri tarafından ünlü kişilerin reklamlarda yer alması ise sıklıkla tercih edilen bir durumdur. İzleyicileri daha kolay etkileyebilmek ve satınalma niyetine yönlendirebilmek amacıyla başvurulan ünlü kullanımı tüketicilerin değişen alışveriş alışkanlıklarına rağmen değişmeden süregelen bir süreçtir. Reklamda ünlü kullanımı stratejisi de bu nedenle oldukça büyük önem taşımaktadır. Ancak reklamda yer alacak olan ünlüyü seçerken oldukça dikkatli davranmak gerekmektedir. Kadın tüketicilere yönelik reklamlarda yer alan ünlünün çekici olması reklamın vermek istediği mesajın etkisini arttıracaktır. Aynı şekilde reklamda yer alan ünlünün güvenilir olması satınalma niyetine doğrudan etki etmektedir. Reklamda yer alan ünlünün güvenilir olduğuna ve ürün ile ilgili bilgisi olduğuna inanan tüketiciler söz konusu ürünü satınalma niyetine yönelmektedir. Bu durum ünlü-ürün uyumu ile de ilişkilendirilmektedir. Reklamı yapılan ürün ile uyum sağlamayan bir ünlü güven duygusunu da zedeleyerek kişileri satınalma niyetinden uzaklaştıracaktır.

Araştırma yalnızca Çankırı ilinde yaşayan kadın tüketicilere yönelik olup ünlülerin yer aldığı reklamlarda ünlü kullanım stratejilerinin demografik değişkenler ile olan ilişkilerini incelemeyi içermektedir. Bu bağlamda araştırmanın gelecekte reklamlarında ünlü kullanmayı hedefleyen işletmelere, reklam şirketlerine ve araştırmacılara yardımcı olacağı beklenmektedir. Araştırmanın yalnızca kadın

tüketiciler üzerine değil çocuk, yetişkin, erkek gibi farklı gruplara yönelik yapılacak olan çalışmalara, aynı şekilde çalışmanın farklı şehirlerde ya da bölgelerde yapılacak olan daha kapsamlı çalışmalara da yol göstermesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın gelecekte reklam stratejilerinin tüketicilerin tutum ve niyetlerine olan ilişkisini ölçmeye yönelik yapılacak olan diğer çalışmalara da ışık tutması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Alsmadi, S. (2006). The Power of Celebrity Endorsement in Brand Choice Behavior: An Empirical Study of Consumer Attitudes in Jordan, *Journal of Accounting Business & Management*, Vol.13, pp.69-84.

Baldauf, A., Karen S., Diamantopoulos, A. & Roth, K. P. Z. (2009). “The Impact of Product-Country Image and Marketing Efforts on Retailer-Perceived Brand Equity: An Empirical Analysis”, *Journal of Retailing*, Vol.85, Issue:4, pp.437-452.

Bergstrom, C., Skarfstad, R. (2004). “Celebrity Endorsement – Case Study of J. Lindeberg”, Lulea University of Technology Bachelor’s Thesis, pp.6-12.

Bolen, W. (1981). *Advertising*, New York, John Willey & Sons Inc.

Carrillat, FA., d’Astous, A., Lazure, J. (2013). “For Better, for Worse? What To Do When Celebrity Endorsements Go Bad”, *Journal of Advertising Research*, Vol.53, Issue:1, pp.15–30.

Clow, K.E., James, K.E., Kranenburg, K.E., Berry, C.T. (2006). “The Relationship of the Visual Element of an Advertisement to Service Quality Expectations and Source Credibility”, *Journal of Services Marketing*, Vol. 20, No:6, pp.404-411.

Çakmak, A. Ç., Fidan, Y., Yurtsever, S. (2014). “Üstün Yetenekli Çocukların TV Reklam Algılamalarının Odak Grup Yöntemiyle Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt:10, Sayı:21, ss.43-64.

Davis, F. (1989). “Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use and User Acceptance of Information Technology”, *MIS Quarterly*, Vol.13, No:3, pp.319-340.

Doss, S. (2011). “The Transference of Brand Attitude: The Effect on the Celebrity Endorser”, *Journal of Management and Marketing Research*, <http://www.aabri.com/manuscripts/10636.pdf>.

Durak, M. (2011). “Reklamlarda Ünlülerin Anlamlı Kullanımı ve Pazarlamaya Etkileri”, *Brandtalks Smarter Brand Leaders, Stronger Brands*, www.brandtalks.org/2011/08/reklamlarda-unlulerin-anlamli-kullanimi-ve-pazarlamaya-etkileri/

Erdil, S., Uzun, Y. (2010). *Marka Olmak*, Beta Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, s.103.

Ericsson, L., Hakansson, E. (2005). “Athletes as Celebrity Endorsers- Case Studies from Sweden”, Lulea University of Technology, Master’s Thesis, pp.61-68.

Forkan, J. (1980). “Product Match up Key to Effective Star Presentations”, *Advertising Age*, Vol.51, p.42.

Johansson, J., Sparredal, J. (2002). "Celebrity Endorsements – A Case Study of Axa and the Ludmila Engquist Incident", Lulea University of Technology Bachelor's Thesis, pp.49-52.

Juster, F. T. (1966). "Consumer Buying Intentions and Purchase Probability: An Experiment in Survey Design", Journal of the American Statistical Association, Vol.61, pp.658-696.

Gupta, R., Kishore, N., Verma D. P. S. (2015). Impact of Celebrity Endorsements on Consumers' Ad Perception: A Study of Indian Consumers. British Journal of Marketing Studies, Vol:3, No:8, pp.34-49.

Ha, M. N., Lam, H. N. (2017). The Effect of Celebrity Endorsement on Consumers' Attitude towards Brand and Purchase Intention, International Journal of Economics and Finance, Canadian Center of Science and Education, Vol.9, Issue:1, pp.64-77.

Hovland, C. I., Weiss, W. (1951). The Influence of Source Credibility on Communication Effectiveness, Public Opinion Quarterly, Vol.15, No:4, pp.635–650.

Hung, K., Chan, K. W., Tse, C. H. (2011). Assessing Celebrity Endorsement Effects in China: A Consumer - Celebrity Relational Approach, Journal of Advertising Research, Vol.51, No:4, pp.608-623.

Hung, K. (2014). Why Celebrity Sells: A Dual Entertainment Path Model of Brand Endorsement, Journal of Advertising, Vol.43, No:2, pp.155–166.

İplikçi, H. G. (2015). "Reklamlarda Tüketicileri İkna Etmek İçin Kullanılan Stratejiler ve Reklam Örnekleri", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, ss.65-76.

Kamins, M. A. (1990). An Investigation into the "Match-Up" Hypothesis in Celebrity Advertising: When Beauty May Be Only Skin Deep, Journal of Advertising, Vol.19, No:1, pp.4–13.

Karafakioğlu, M. (1988). Televizyon Reklamlarında Ünlü İsimler, Pazarlama Dünyası, Cilt:2, Sayı:8, ss.15-17.

Karasiewicz, G., Kowalczyk, M. (2014). "Effect of Celebrity Endorsement in Advertising Activities by Product Type", International Journal of Management and Economics, No:44, pp.74-91.

McCracken, G. (1989). Who Is The Celebrity Endorser? Cultural Foundations of the Endorsement Process, Journal of Consumer Research, Vol.16, No:3, pp.310–321.

McGuire, W. J. (1985). Attitudes and Attitude Change. In: Lindzey, G. and Aronson, E., Eds., Handbook of Social Psychology, 3rd Edition, Vol.2, Random House, New York, pp. 233–246.

Mittelstaedt, J. D., Riesz, P. C., Burns, W. J. (2000). Why are Endorsements Effective? Sorting among Theories of Product and Endorser Effects, Journal of Current Issues & Research in Advertising, Vol.22, Issue:1, pp.55–65.

Morwitz, V. G., Johnson, E. & Schmittlein, D. (1993). "Does Measuring Intent Change Behavior?", Journal of Consumer Research, Vol.20, Issue:1, pp.46-61.

Nguyen, M. H., Nguyen, H. L. (2016). “The Effects of Celebrity Endorsement on Consumer’s Attitude toward Brand and Purchase Intention”, *International Journal of Economics and Finance*, Vol.9, No:1, pp.68-69.

Ohanian, R. (1991). “The Impact of Celebrity Spokespersons’ Perceived Image on Consumers’s Intention to Purchase”, *Journal of Advertising Research*, Vol.31, No:1, pp.46-54.

Parker, P. ve Kim, N. (1997). *National Brand Versus Private Labels: An Empirical Study of Competition, Advertising and Collusion*. *European Management Journal*, 15, June, pp.220-235.

Pelsmacker, P. D., Geuens, M., Bergh, J. V. D. (2001). *Marketing Communications*, London, Prentice Hall Inc.

Putrevu, S., Tan, J., Lord, K. R. (2004). “Consumer Responses to Complex Advertisements: The Moderating Role of Need for Cognition, Knowledge, and Gender”, *Journal of Current Issues and Research in Advertising*, Vol.26, No:1, pp.9-24.

Raluca, C. A. (2012). *Celebrity Endorsement Strategy*, *Annals of the Constantin Brâncuși University of Târgu Jiu, Economy Series*, Issue:3, pp.75–79.

Rogers, E. M. (1983). *Diffusion of Innovation*, The Free Press, A Division of Macmillan Publishing Co, New York.

Rosenberg, J. M. (1995). “*Dictionary of Marketing and Advertising*”, John Wiley & Sons, New York, p.8.

Shimp, T.A. (2003), “*Advertising, Promotion, and other Aspects of Integrated Marketing Communications*”, South Western Cengage Learning, Ohio, USA.

Solak, B. (2016). “Televizyon Reklamlarında Ünlü Kullanımının Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi: Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Araştırma”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi elektronik dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, s.257.

Şeker, A. (2016). “Kadın Tüketiciler, Kadın Tüketicilerin Satın Alma Davranışları ve Kadınlara Yönelik Pazarlama Stratejileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:9, Sayı:43, s.2209.

Till, D. B. (2001). “Managing Athlete Endorser Image: The Effect of Endorsed Product”, *Sport Marketing Quarterly*, Vol.10, No:1, pp.35-42.

Till, D. B., Busler, M. (2000). *The Match-up Hypothesis: Physical Attractiveness, Expertise, and The Role of Fit in Brand Attitude, Purchase Intent and Brand Beliefs*, *Journal of Advertising*, Vol:29, Issue:3, pp.1-13.

Tobin, J. (1959). “On the Predictive Value of Consumer Intentions and Attitudes”, *The Review of Economics and Statistics*, Vol.41, Issue:1, pp.1-11.

Yazıcıoğlu Y., Erdoğan S. (2014). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Detay Yayıncılık, s.50.

Zambardino, A. ve Goodfellow J. (2007). “Being “Affective” in Branding”, *Journal of Marketing Management*, Vol.23, No:1, p.27-37.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, www.sozluk.gov.tr, (17/02/2020).